

VÖRÖSMARTY
MIHÁLY
M
MŰVEI
ÖSSZES

VÖRÖSMARTY MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI 7.

ÖSSZES MŰVEI

HONFIDELIS KÖNYVTÁRSÁG

5

DE AKAR EN

ANAGRAMMAI ÉS A DOKUMENTUMOK

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
HORVÁTH KÁROLY és TÓTH DEZSŐ

7.

DRÁMÁK II.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

A' BELSŐ HÁBORÚ. SALAMON KIRÁLY.
HÁBADOR

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

BRISITS FRIGYES

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Készült
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN

Lektorálta
BARTA JÁNOS

ME Központi Könyvtára
525.066
MISKOLC

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

Printed in Hungary

A' BELSŐ HÁBORÚ
(A SALAMON KIRÁLY ELSŐ KIDOLGOZÁSA)

[1822]

írta

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
AND
ETHNOLOGY
AT
THE
AMERICAN MUSEUM OF NATURAL HISTORY
677 5th Avenue
New York, N. Y. 10022

SZEMÉLYEK

SALAMON	Magyar Király		
ANASTÁZIA	Anyja		
JUDITH	Hitese		
GÉZA	Hercegek, Magyar Ország' harmadának 1/3 Urai	}	
LÁSZLÓ			
LÁMBERT			
OTTO	Morvai Fejedelem		
DESIDERIUS	Püspök. — Szegszárdi Apát — egy Káplán		
ERNYEI	Királyi Tanácsosok.	}	
VID			
PETRUD			
BIKÁS	Nemesek, A' Hercegek' részéről	}	
ZONUK			
BÁTORI			
CSATÁS,	Géza' híve		
JOLÁNKA	A' király' részéről		
JÁNOS,	ennek Húga, Bátori kedvese		
VÁZ,	szegszárdi Apát szolgája		
DESIDERIUS, PÜSPÖK;	Remete, Vácz körül.		
SZEGSZÁRDI APÁT.	Salamon	Király	
ERNYEI	Anasztazia	Anyja,	
VID	Judit	hitese.	
	Géza	Geza	}
	Laszló	Laszlo	
	Lambert	Lambert	}
	Otto	Otto	
	Vid <E>	Desiderius	
	Ernyei	Ernyei	}
	Desiderius	Vid	
	Petrud	Petrud	}
	Bikás	Bikás	
	Zonuk	Zonuk	}
	Bátori	Bátori	
	Csatás	Csatás	
	Jolánka	Jolánka	
	Szolgák	Egy apát	
	Inas	Szolga	
		Vadászok	
		Katonák.	

ELSŐ NYILÁS

Géza' lakása N. Váradon.

Géza magányosan

Még jól le sem töröltem homlokomról
a' bús csaták' porát, és izzadásimat,
még szinte zúg fülemben a' tüzes
hadaknak özszeroppanása, markom
5 a' kardfogástól sajt, sisaknyomás
borzasztja gonddal tölt fejem körét, —
és már is új bajok szedődnek ellenem!
Uj harcra vár a' háborús világ:
10 oly harcra mellytől vissza tántorog
a' jobb vitéz, és kardot ejt kezéből,
's mellyben merésznek lenni kárhozat,
's hős karral öldökölni gyilkolás
Haj! mért suhansz illy kártevőn felénk
15 serény üdő, mért zúzod össze illy korán
kedves reményünk' büszke várait?
'Tudniillik, untig- oh halálos untig! —
elég-sok is volt nyerni négy, vagy öt csatát
öszszes erővel a' szegény Magyaroknak:
20 Karenta' rabló népe meg futott
merész vasunknak csattogásira,
ösméri a' Cseh fegyverünk' hatalmát
's nem fosztogat Trencsin' vidékein.

Ám mindezekkel békét nem szerezhetenk.
25 Dúlt a' gyakorta lázadó Keletnek
zivatarra kedves Honnunk tájain.
Nem volt előtte szent a' férj-Atya
Kímélve tőle semmi sem maradt;
Együtt az el rabolt barommal hajtatott
Hölgyek, 's atyátlan kisedek nyögének.
30 Vérvő nyomában ah! — de készen állt
a' hős sereg, 's a' szent egyesség angyala:
Zsákmányi közt, 's azoktól megtöretve
hevert rabolni gyűlt dühében
a' kún csoport. — Sőt még tovább hatánk:
35 A' büszke Nándor porba szállt előttünk:
magyar hatalom dörög fölötte, 's népein.
Most már tehát nincs semmi hátra, nincs,
kivel mérkezni tudjon a' Magyar:
Szívünkre száll majd a' nehéz szekercze,
40 's meggyűl saját fejünkön a' csapás,
melly máskor ellenségeinket nyomta le
Hah! álnok Ördög! nemzetemnek átka.
Vid! általad bomoltak össze szíveink,
Te- meg sokalván e' kevés szerencsét,
45 Te hinted csendes napjaink közé
a' rút hasonlás' magvait.
Nándor, vizsgálódásunk gyász helye,
tán valaha még meg átkoz a' Magyar.
Roszsz kezdet ez! bár a' meg áradott
50 Dunába vesztél volna kincseiddel
és annak osztójával békebontó!

László, és Lambert jönnek.

László

Te tekinteted, jó Bátya, olly komor,
mint e' borúlt üdők, mellyekben élsz velünk.
Ne epezd magad' fölötte bánatidban:
55 A' fellegek' gyűjtője majd utóbb
tisztább napot derít a' borúlaton
Hadd, forrjon a' világ' nagy tengere,

Bery.

rendüljenek meg földünk sarkai;
60 mig a' derék igazság' útja meg marad
van, merre mennünk a' zavar között

Géza

Van, merre mennünk a' zavar között,
de úton állók lesznek ottan is,
kik, hogy tovább ne menjünk, törbe rántanak

László

65 Kerülni őket, sőt akár mikép
árthatlanokká tenni, nem tilos

Géza

70 Ha csak magányos volna a' gonosz.
ha sorsa honnunkét is nem ragadná,
's a' jó Királyt nem döntené magával,
bátran, vidáman állnék ellene;
mert, hogy nemünknek gyűlölője, tudva van
tettével ennek rég jelét adá.
Okát kívánnám hát e' gyűlöletnek
az emberek' 's az Isten' hallatára —
okát kívánnám tőle —

Lambert

75 és ha méltó
okát nem adná, 's még is üldözőnk
maradna, Isten' 's emberek'
látására kardra hínám a' gonoszt:
Nem mentené meg czinkos nyelve, és
ha tán csatázni merne, pajzsa' dombja sem.

Géza

80 Salamon szívébe furta ő magát
vesztünkre onnan dolgozik: zavart
kezek közül szeretné el kaparni
e' boldog Ország' harmadát.
Mi vagyunk lator szándeka' gátjai,

85 mi álljuk útját nagy reményinek:
Minket fog ő hát üldözőbe venni,
és majd ha megdönt, testünk dulta közben
így szól magának dölfös érzetében:
90 Imezek, kiket tiportak lábaim,
Hős Béla' gyermeki. Mind övék vala
mi most parancsot tőlem hall
az Ország harmada!

Lambert, *tüzesen*

Istenre mondom, Bátya, nem lesz úgy.

Géza

Hogy hát, Öcsém, mi végzetet remélsz?

Lambert

95 Ollyat, minőt a' kard szerezhet, és kezünk!
O Bátya, szinte lángra gyullad mindenem;
csatát kivánnak e' karok, csatát
sohajt minden lélekzetem.
Ösmérje bennünk Béla' gyermekit
100 az álhitű, kinek ha éjre {nyúlna.
{szállna is
kemény szabású vára, ostromolnám,
ha záporomlásban szakadna rám,
paizst szegeznek, 's dárdát ellene:
Védetlen el nem nyomna ő soha.
105 Dúljuk föl, a' ki el nem hitte még,
hogy emberséges emberek vagyunk;
mert már egyéb út hátra nem maradt.
Avagy nem Árpád vére buzg-e bennünk!
hogy ennyi bántást csenddel türhetünk?
110 vérontva térítsük meg elrabolt
békénket és léte' böcsét.

László

'S így nem sokára vissza térhetünk
oda, honnan Álmos Óseink' hadát

győző karokkal győzni hozta ki.
115 A' mit dicsőül tettek Őseink,
vagy mink szerencsés fémre hozhatánk
az elnyomottak tengerébe dől,
holott borong békétlen Hunnia'
fémének üszke, 's mostan is fenýtve
120 nyugvásra int. Vagy tán azért tévé le
Uralkodónak népét hajdan Árpád
hogy mi Unokái Géza, én s Te, mind
kiirtsuk őket? O mert nagy dicsőség
ádázan ontva a' rokon nemes vért
125 megbontanunk azon kötést
mellyet szereztek Őseink, midőn
vezéreknek vére öszsze ontatott! —
Ha illy szilaj tűz hajtja tetteinket,
's testvérek ellen mindenért vasat
130 fogunk, Őcsém, meg bontakoznak ez
országnak öszsze forrott tagjai:
Gyengülten, és ki fogyva tántorog majd
ön birtokában a' Magyar, 's mivel
már semmi nagyra képes nem leszen
135 mást fog csodálni, annak hódoland.
'S Ha fenn marad még egy szíves Magyar,
ki bujdosása közben arra tér
hol pártosan küzdének egykor Ősei.
Hamvokra ottan vérkönnyüt bocsát,
140 's majd égre dörgő átkokat kiált
a' meg szakadt népnek vezéire.
Lambert! az átkozottak közt fog hangzani
nevünk is egykor, égre szállanak ellenünk
az elbusúlt Magyarnak szózati
145 's meg hallja Alkotónk a' jámbor átkait

Lambert

Irtóztató, Bátyám, itéleted,
mint a' sebes villámban Istenünké.
Eloszlanak szavadra vakmerő,

d
és kérdekékeny lelkem' álmai:
150 komor fénynyel borong előttem a' való.
Látom, gonoszság dűlja életünket,
's a' büntető vas még sem állhat ellene;
mert egy gonoszszal több ezer jó veszne ki.
De hát te büntess szent igazság' Istene,
155 sebes haragod villáma törje szét
ama' gonoszt, ki sorsot osztogat
helyetted átkozott karokkal. Én —
mert a' rokon vért már keserves ontanom,
nem bántom őtet, — esküszöm —

Géza

meg állj
160 Más jóra tartsad esküdet, bocsásd
most vissza lelked rejtekébe. — Lambert,
te hírtelen vagy: föl buzog tüzes
véred szivedhez, 's már boszút kiáltasz,
majd a' futó vészként le csillapúlsz,
165 's tehetlen átok habzik ajkadon.
Tettekre serdül már korod, ne hagyj
indulatidnak annyi lázadást.
László nem azt akarta mondani,
hogy semmikép ne űzd el a' veszélyt,
170 mellyet Vid ellenünk koholni nem szünik.
Nem mondta ő, hogy Istenünkre bizd csupán
oltalmadat, 's magad nyugodtan élj,
és akkor is, ha javadat elrabolván
földön futóvá tenne a' gonosz,
175 csak messziről, és csendesen sohajts
vagy átkozódj mint gyáva szenvedő,
kit ön boszúja rejtett szikraként
fogyaszt 's a' sértő tárgy helyett emészt
Nemesb! Nagyobb volt, 's férfiasb iránya,
180 mint gerjedelmidben mutatkozik.
Vigyázz szavamra: üdeje már, hogy egy
szív, 's értelem vezesse dolgainkat:

Lassú gonoszság forr Hazánk' ölében
's vesztünkre a' Jókkal szövetezük:
185 ha hírtelenkedünk ki irtani,
átkot, veszélyt vonunk magunkra; mert
sok büntelen nép vész el, és további
segédeink is abban húnynak el;
Ha késedelmezünk, elér az eddig
190 kikerült veszélynek mérge, és utánunk
hoszszú csapással dönti Hunniát.
Hát mit tegyünk? Nyugodni nem lehet;
A' harczban is csak veszteség reményünk;
mert győzve is meg győzetünk, midőn
195 ön nemzetünkkel víjuk a' csatát.
Hogy illy bizonytalan bajok borítnak
elég keservvel áldozánk szívünknek
sőt átok is mocskolta ajkainkat;
Most nincs üdők sem átkokat morogni,
200 sem bánatinkban sincsen enyhülés,
és a' mi eddig olly világosan
rólunk levonta vádolónk kezét,
magunkra hagy már: tartozunk tehát
önnön magunkat védni, menteni.
205 De Ha harczra szállunk pártos ellenünkkel,
Ezt kénytelenségből tegyük, vasas
mellünk alatt is békeség lakozzék.
O így le néz a' sorsok Istene,
munkánkra, és meg áld azokban: a'
210 jó akaratot csak ő böcsülheti

László

helyes, valóban bölcs, és jámborokhoz
illő beszéded, Bátya. Ám de engedd
hogy a' szavakról tette menjek át.
215 A' Lengyeleknél, mint rég végeznénk,
Én, az Oroszoknál pedig Öcsém keres
segédet, Útnak kell tehát erednünk.
Addig te itthon, mint lehet, 's magad

220 leg jobban érted, tégy javunkra mindent
Isten legyen körüléd, és kegye
által segéljen minket útainkban.

Géza

Nem tartalak tovább. Készüljetek.

A' Király' lakása Fehérvárott
Salamon, Anasztázia, 's Judith, és Vid

Judit *nyájas enyelgőn*

Dicsőn ragyogva, mint a' támadó nap,
melly a' borongó éjet elveré,
225 Szép diadalommal tére meg Királyom,
a' lázadó kelet csatáiból
és még is agg bú ül nehéz szivén:
A' nyugtalan szín arczán elterült,
szemén elégtelenség áradoz;
230 Lassúl ezen kar, melly hatalmasan
villogtatá a' nép előtt vasát,
a' szó, vezére győzni kelt hadának,
kedvetlen, elhalt nyájas ajkain.
O szabad-e, Kedves, értenem, miért
haboznak ekkép' érzetid,
235 's midőn öröme új okod vagon,
miért boritod búba kedvedet?

Salamon

Szedd vissza rólam a' dicséretet:
másét magamra venni nem szokásom;
mert bár nagyot művelni nem tudok már,
240 tanúm, az Ég! azt kölcsön nem veszem.
Fordítsd el, o Királyné dísztelen
Salamonnak arczáról szemed' világát;
mert ott setétet, és komort talál,
mint a' zajos tengernek árjain,

245 mellyek között a' tőlök hasztalan
vert szikla' ormát villám szórja szét,
vagy (mellyeknek ostromát előzvé a' merész
villám, az öblös sziklát szét töri.)
250 Ne keress te rajtam semmi díszet, Judit,
hagyjad nyugodni e' kart, 's kardomat,
Nem néki hódolt Nándor, és vezére:
nekem nem hódolt semmi e' világon.
Büszkén emelkedik Bihar' merész
népsége közt a' Hősök' csarnoka.
255 A' bölcs, kegyelmes Géza ott ragyog.
Ott hadverő László, az Öcscse is.
Hah! még maradt-e díszem szóljatok?

Anasztázia

260 Szégyeld magad' fiam; tudom, megént
hiú gyanúk zavarják csenededet.
Ne hídj azoknak, úgy is már elég
bút, bajt okoztak néked, 's nékem is
sok aggodalmat szültek.

Salamon

Oh Anyám.
Az Istenért! csak most ne monddjad ezt.

Anasztázia

Te most hibáztál, jókor INTELEK.

Salamon

265 O Jókor! így hát én is e' világra
jókor születtem, jókor átkozott meg
akármilyen szent vagy ördög engemet.
Anyám! ha tőlem esküvést kívánsz,
270 ki esküszöm futtából a' napot,
hogy ez bizonyságú! legyen nekem,
mert láta mindent, látta csúfomat!

Anasztázia

Esküdj te csak, boldogtalan, fiú,
esküdd ki vérző szívemet e' kebelből.
Esküdj hogy, a' szó ajkamon
275 némuljon, és fülem ne hallja hangodat,
hogy gondolatját elfelejtse elmém,
's elálljon éltém' minden műszere!
Oh, csak tovább is folytasd eskedet!
Én véled itt akartam szólni,
280 's te elkerülöd jó Anyád kívántát
's a' napnak utját állod gögösen.
A' nap ki nem tér néked esztelen,
sőt látni fogja még utóbb, hogy a'
vétkes gyanúknak áldozatja léssz
285 A' jobb valóság téged elkerül,
mert számkivetve lesz szegény szivedből
hol csalfa vád, és rosszsz hitel lakik.

Salamon

Ha szabad tetézni a' vesző' baját,
ha szabad boszontást tenni a' valóhoz,
290 és feddve, — mindig feddve szólni
ollyanhoz, a' ki ön magától feddve van
o minden, — akkoron minden szabad
Természet! akkor meg szabad tagadni
törvényidet, szabad felejtennem —

Judit

295 Kíméld anyádat Édesem, tüzes
Gondolkozásod rosszsz utakra visz
Szünjél szives tanácsa ellen buzgani.

Salamon

Igen; tehát kíméljem? — Oh igen!
őt tartozom kímélni akkor is
300 ha tőle kíméletlen kízzatom.
Anyám, jelen volt a' Gróf mindenütt,

hadd mondja ő el csúfos estemet.
Boldogtalan fiadról halljad, és hidd
a' mit magamnak hinni nem tudál.
305 Vidhez. Vid, szólj valót! Az Isten' és haragja
nevében intlek szólj valót.
Úgy sujtja el fölötted mennykövét
a' nagy Boszúló, mint igaz beszéded,
úgy rontson el boszúja mint lehet,
310 ha nyelveden csalárd hír tévedez.
Szólj most, hogy e' nagy átokterh alatt
hidjen tenéked, a' ki hall.
No most, Anyám, most halljad őt.

Vid *(ki az átkok által igaz vallásra
kényszerítetett, habozni kezd, félvén beszédét a kincs-
osztáson kezdeni, hol ő ravasz volt, végre egy kevéssé
összszeszedi magát, 's kétes hangon szól.)*

Uram!

A' kincs --

Salamon *(meg zavarodik, de dühe
le nyomja az igazság 'érzését, 's mérgesen szól)*

Mi? Kincs? Az ördög adta kincs?
Mondd el, mi történt ostromunk után.

Vid

315 Nyomjon tehát nagy átkod, o Király,
ha nyelvem álszavakra hajladoz.
Ám halljad, Aszszonyom, sőt az Isten is,
kinek boszúját kéri szent ügyünk.
Nándor vezére látta, hogy tovább
320 ellent nem állhat vára fegyverünknek,
's a' hódolásra kezdé hajlani,
hódolt, — de bár setétült volna el
a' nap, — nem a' Királynak hódola!
A' Herczeget borulva tisztelé
325 népét kegyébe bízva átadá.
Ez, hogy Királyunk osztozást kívánt,

nem engedett, megtartá foglyait,
és mind azért, hogy annyit szenvedett
Hazánk miattok, büntetetlenül
330 hagyá utóbb elmenni. Így van osztán,
hogy két Király uralkodik itt; pedig ki nem
hallotta, hogy két kardot egy hüvely
nem tarthat el?

Salamon *boszonkodva*

Mi? Két Király
335 Nem — esküszöm mindenre, a' mi van —
nem éred azt.

Judit

Minő gyalázat!
Az engedetlen Géza egy Királylyal
így mérkezik!

Anasztázia *szomorún*

Fiam! te nem bizol
bennem; pedig lásd, értted érzek így,
értted ver aggó keblemen szívem.
340 Elhallgatod bajodnak kezdetét, nagyát,
mellyből itélni, és segíteni tudánk:
Az orvos úgy nem tudhat orvosolni,
ha a' betegnek fő baján kívül
345 esztét is úgy el fogta a' betegség,
hogy, bár mi okból fél ki mondani
mitől, miért dőlt ágyba, 's lett beteg.
Egy részre hajló szó kivett magadból,
's már elhivéd, hogy két Király vagyon.
Könnyenhivő! hát Géza mért hitt ide,
350 hogy véled oszsza meg, mit ön maga
osztalan és egészen birhatott?
Kedves fiam, nem jókat sejtek én.
De most ezekről hallgatok, 's csak azt
355 említtem, a' mi által boldogúlhatsz.
Békére hajlik Géza, és noha

mindig szerencsés harczoló, az Öcsce is.
Amaz, midőn ki hítt, 's utóbb saját
kezevel a' koronát fejedre föltevé,
360 elég bizonyrágot ada jó szíveről,
Ez, mint hihetjük a közhírnek is,
jámbor, szelíd, szent életű; 's ezért
vérszomjazó vad, durva nem lehet.
Békét szerezz, tehát velők, fiam,
365 ha még kívánod boldogultodat,
vagy, o ha kedves még anyád előtted,
's kínos szülesem' napja szent neked,
tekints ezekre, és szerezd meg azt,
a' mit miattad, 's hasznodért kívánok. (el)

Judit

370 'S Te elmerülsz? Talán szivedre szólt
anyád, 's feledni kezded a' gyalázatot.
Nem így, Királyom, O nem így
akarlak én ölelni tégedet.
Maradj dicső, mint voltál eddig is
fénylés, 's sugárzás dolga a' Királynak,
375 mint a napé, melly meszsze tündököl.
Villám dörögjön jobb karod felől,
a' hódolók balodra térjenek
szavad, kívántod, szent, erős legyen.
Így a' Királyok földnek isteni;
380 különben a' név, 's cím utálatos.

Salamon

Hah! 's hát mi lett belőlem illy hamar
hogy ennyifélet békén hallhatok?
Elaludt csekély lelkemben a' szabadság,
's idegen szavakra kell-e hajlanom?

Judit

385 Csupán szerelmem szólt belőlem így.
Salamon tekints szívemre, melly heves,
dobogva a' tiédnek ellenébe ver.

390 O! vagy bevan már vágva minden út
előttem, és csak hasztalan sohajt
lelkem szerencséd, 's a' dicső után.
Előbb örültem, és tilalmazál;
most biztatólak, hogy tovább ne tórd
a' szívepesztő bajt, 's te mérgeledöl.
Király! ez engem szörnyen érdekel.

Salamon, *szelidebben*

395 Engedd meg indulatomnak, és boszús
hevemnek, o Királyné, hogy nem úgy
fogadtam el tanácsodat, miként
jósaága szándékosnak érdemelte.
400 Nem estem olly alá, mint gondolod;
de ez bocsánatos neked; mivel
vigyázatlan beszédem, mellyet a'
boszúság mérge meg rakott epével,
véled felőlem ollyat sejtetett.
405 Megbántatásom' szégyenét, 's nem a'
jövő veszélynek rémét sínlem én.
Nem, — a' ki énnekem merész szívet,
egekre vágyó lelket, és elég
szerencsét nyújta, nem kívánta, hogy
csüggedni tudjak hírem {hunytakor.
410 vagy e' világot sírva hagyjam el. {estekor
Míg engem elbir a' föld, 's kardomat
Ne félj: gyalázat nem ragad reám.

Judit

415 Hah! melly igen csalatkozám előbb!
A' biztatásnak nincsen itt helye.
Bocsásd meg ezt: többé nem mérkezik
erős sziveddel ájuló szavam.

Salamon

Hagyd el Kegyes, felejtük. Jer, fogadj
inkább öledbe, 's adj nyugalmat.

420 Vassal kerestem én ezt a' merész
küzdők sorában, és meg nem lelém;
A' béke titkon dulja csendemet.
Tebenned él, még nyugtom' angyala,
Jer, csillapítsd le habzó keblemet.

Vid, *maga*,

425 Csak menjetek nyugodni: készen áll Vid
mint a' nehéz felhőkben a' sebes
villám az éjnek bús homálya közt.
Ébren van ő, hogy mások' nyugtakor
kinyujtsa nagyra tárgyazó kezét.
Avagy nem jól cselekszik a' bagoly,
430 kivette lévén a' madárseregéből,
hogy rejtekében éli napjait,
és a' setétben dulva tévedezvén
éjjelhez illő {dolgot teszen
                                  {tettedet művel?
A' napvilág nem kedvez tettemnek:
435 A' bajvivók egén nem első csillagom,
az ősi nagyság, cím csekély nekem. —
A' hír dicsőség hozzám mostohák.
Hah! hát setétség, légy te kedvező:
Sűrű ködödbe rejtem titkomat:
440 A' színélés lesz benned eszközöm.
'S ha majdan itt elvégzem útam,
irtózatossá dicsőséggel kelek
a' földbíró hatalmasok közé,
mint egy lidércnek hírtelen tüze.
445 Még eddig kezdetemben volt szerencsém:
Kettősen áldott Nándor énekem;
ott a' valóság, és remény együtt
kényem szerint eszemnek hódola;
mert érdemem fölött az ott talált
450 kincsben nagyobb részt foglalék vejjemmel
mint a' vitézül küzdő Herczegek.
Ám a' dicsőség őket illeti
's elég jutalmok ez: nekünk,

455 kik észszel élünk, bérünk a' haszon.
A' jó remény is pártfogóm lón ott
mert a' kiosztás csalfaságai
ádáz hasonlást gyujtva [és] zavart,
jövőben adnak majd gyümölcsöket.
460 De minek beszélem én ezt? hátra van még
jó része dolgaimnak: rajta hát,
O régi gond emeld föl lelkemet;
kedvezz viszátkodások Ördöge:
nagy áldozat lesz nem sokára béred.
A' lázadás' szikrája már ki tört
's még pislog a' magánynak mécsként.
465 O de majd lobogva a' királyi székről
fejedelmi polczról hinti lángjait,
's az életoltó füstöt tétova.

V. JELENÉS

*Győrtt a Püspök lakhelye
Zivatar melly lassanként csillapodik,
's végre meg szünik.*

Püspök

470 Mi hajtja hozzám mostan Ernyeit?
Irtóztatón üvölt a' fergeteg,
hegyen, völgyön rohanva terjedez;
rendülve ég, föld érzi vak dühét.
Barátom engedd értenem, mi hoz
e' tájra illy szörnyű nap estekor?

Ernyi

475 Szörnyű lehet neked: nem az nekem
Hah! vagy mi lesz még szörnyű, majd ha Honnját
meg dönti önvasával a' Magyar,
's midőn körül néz, undok képeket lát,
a' testesült halált, 's azonnak rémeit?

480 mi lesz szörnyű, ha társait kiáltván
nem honni hang felel még nékie
és szívepedve érzi, hogy kiket
keres, testvérít ő gyilkolta meg?
485 Mi lesz szörnyű, ha majd az erdei
vadak között lappangva bujdosik,
és sírva néz a' napvilágra is?
v. ('s remegve)

Püspök

Ne mondd tovább borzasztó álmatat:
rettent az engem, mint szavad, 's magad,
's ámbár gyanítom, még sem foghatom meg
490 mi hozta e' bús lángba kebledet,
mellyből nehéz fájdalomad ömledez?

Ernyei

Más veszte' napján retteg, én előre —
'S óh bár csalódva! féltem a' Hazát:
ellenkező két csillag áll fölötte,
495 's ha őszsze csap, le rontja mindenét.
Barátom! egyszer már el onthatánk
a' lázadás' csapongó lángjait:
Örülve vissza tért a' földműves
telkére, 's pásztorok sipoltanak
500 az átkos ütközetnek térein.
Most új vizsgálódás szakasztja meg
eddig javunkra őszsze tett erőnket,
's ki mer közöttünk békét szerzeni?
Kínomra mindent meg tudék: gonosz
505 hírek tanúja, 's kéme, úgy jövök
hozzád, miként a' hév nyarak' szakán
emelt ködöknek omló fellege.
Szavamra el fog jó szived borúlni;
mert békebomlást hírdet az, 's veszélyt.
510 A 'Herczegek Lengyelt Oroszt segédül
híznak, Királyunk Németet keres.
Nem elég tehát, hogy a' Magyar magát

emészti? Külföldi nép is kelle még,
515 hogy Honnosink felét magunk,
's másik felét ellenség rontsa le.

Püspök

Igy hát megént ki tört a' régi baj,
mellyet pokolra kergeténk minap!
'S mint érthetem még gyászosabb jövőt
520 ígérnek a' gyász kezdetek.
O melly hiúk reményeink!

Ernyei

Hiúk ugyan reményeink, hiúk;
de milly hiúk vagyunk mi is, kik e'
tündér javakkal töltjük {a' kebelt
[kebleinket.
'S még is mi volna életünk remény
525 nélkül? mi volna még így hátra most?

Püspök

A' csüggedés, 's azonnal társai:
A' hosszas inség, vagy korán halás.
Most értelek, nagy Férfiú, dicső
530 tettid sorát, 's okát most látom át.
Te a' gonoszról hírt adsz, és midőn
csüggedni kezdek annak hallatára
remélnem intesz, 's hasznot hajtanom:
tudnillik a' rosszszat nem hírdeted
535 mint a' bagoly csupán azért, hogy ezt
mások megértsék, hanem, hogy a' Hazát
meg mentsed attól; 's nem csak önmagad,
hanem nagyobb javunkra többen is
tudva hol, a' baj, víni jőjenek.
540 Ha tisztem, és Hazámnak kedvelése
békére nem késztetne is: úttörő
példád után indulni, 's biztatásod
szerént művelni kész erőm vagyon.
Most pedig, hogy e' titokra méltatál

545 csak béke fog fülemben hangzani,
a' békeszerzés lesz vezér szavam,
és annak áldozom föl tettimet.
A' mit tekintetem szavam tehet,
vagy birtokom, tanácsom, mind együtt
e' fő irányra szánom, szentelem.

Ernyei

550 Midőn feléd intett habzó szívem,
szint ezt reméltem, a' mit most tudok.
Isten, ki tetteink {körül
fölrött lebegsz,
légy e' dologban fő segély, 's tanú:
legyetek tanúk tiis,
555 elhúnyt Atyáink áldott lelkei!
te pedig irigy gonosz
Ki Hunniának kárain legelsz
Rettegj homályaid között,
mert el következik pillantatod,
560 melly a' boszúnak vaskezét ravasz
melledre szegzi, 's porba vág. De térj
setét lakodba gyászos gondolat;
tán még le csendesül vészünk' zaja,
's fölötte kedves honnunk' jobb ügye
565 szép győzödelmét fogja ünnepelni.

Püspök

Kövesse képzelt boldogságodat
az Alkotónak jóraszánt kegye.
Én, mint ígértem békét, hirdetek,
urat, szegényt nyugvásra integetvén.

Ernyei

570 Én pedig ez uttal a' Királyhoz
sietek Hazám ügyében szólani.
Isten veled

Püspök

Nagy ember, Isten véledis!

II. NYILÁS.

I. JELENÉS.

(Géza' lakása)
Géza, és László

László

Nincs, semmi sincsen, Bátya; hasztalan
lépdeltem át honnunk' határait.
Ott künn! Ki gondol ottan úgy Hazánkkal,
mint mink kiket szült, táplál, és nevel.
5 Mellünk lesz a' csatában védfalúl
karunk az ostrom, 's kardunk a' segély.

Géza

És jobb ügyünk, melly föl tart sok csapást!
Őcsém talán rossz, és talán nem az,
hogy el nem érhetéd irányodat.

László

10 Ki tudja? Még utóbb is ez gyaláz meg.
Sem béke, sem harcz: hitvány állapot.
Ha kész veszélytől kéne tartanunk,
kész a' szekercze, dárda pajzs, s az Isten
igaz ügyben el nem hágy soha.
15 De ki ment meg a' nem remélt csapástól

az orozva gyilkolót ki sejtí meg?
'S ki tudja el kerülni ál vasát?
Biz Isten! harczainkban több szerencse volt
mint e' homályos béke napjain.
20 Bátran megy a' csatába sok vitéz,
a' harczmezőn sok hős dicsőködik
előnyomúl az omló fellegekként,
rettenetve villog jobb felől vasa;
vér ajka Istenét említi, 's a' hazát.
25 De ellenünk pokol szövetkezik,
's ha győzödelmünk elsőkké teend
a' kárhózatból fűz fejünkre dísz,
's testvéreink jajából kölcsönöz
dicséretünkre gyászos éneket. (hangokat)
30 Nagy biztosan jársz még ugyan, Magyar
szíved merész: erősek karjaid.
De sokfelé szakadsz, 's haj! sírodon
tán gyáva terjeszt jobb uralkodást.

Géza

Nagyon buzogsz, Öcsém, légy csendesebb.
35 Most így kívánja ezt üdönk: nehéz
ugyan, de várakozni kell, 's ha most
csal a' reménység, kész a' háború
Jer, addig is vadászat űzze el
agg szíveinkből a' gyötrelmeket.
40 Kecsegtetőn virít könnyebbedést
kereső szememnek a' hűvös berek
A' lomb suhog, 's gyengéden hajladoz
alatta szenderítőn zúg a' kis patak.
Kövess: vadakra jobb irányzanunk
45 mint ember ellen fenni tőreinket . . .
Isten velünk!

László

'S ellenkezőnkkel is! (el)

II. JELENÉS.

Salamon laka

Salamon magányosan

Veszszén tehát! Vagy veszszék én ha ő nem?
Két napnak a' nagy égen nincs helye.
Vagy hát elég-e csupán csak látszanom,
50 elég-e lennem, és nem látszanom? —
Egy eset keverte úgy el dolgomat,
hogy küzdenem kell e' leg főbb helyért,
melly szép szerével sorsomúl juta.
A' büszke ájtatos! mi könnyeden
55 ereszti vissza ellenségeinket,
bántatlan annyi bántások miatt.
Csak néki hódol minden, és boszúmrá
hitvány királyi név marad nekem.
Nem! nem! tovább e' hitszegő ne menjen
60 irtóztatón el állom útjait:
Borzadva lássa a Magyar Királyt
tulajdonáért kardot rántani,
az agg ravasz! — De nyelv miért rebegsz?
Mért fél magától a' Magyar Király?
65 Pihegve nyög dühében a' sebes szív
's a' gyáva nyelv nem mer boszút kiáltani.
föl! föl boszúnak hangja torkomon
hogy hinni merjem, a' mit végezék
Bátortalan, még sem vagyok tovább: *(csökkenve)*
70 akadozva hangzik a' vád ajkamon,
és ön magamra hinti mérgeit.
O jó Anyám! te békehírdető,
talán leginkább neked hihet fiad.
Vagy hát miért kellett előtte színlenem,
75 ha tetteim nem gáncsosak? miért
dult meg szíves beszéde annyira?
Ha mind gyanú az, a' mi, lelkeimet
szaggatva, vad boszúra ingerel;
ha Géza jót akar velem, 's csak én

80 bódúlt fejű nem látom ezt; ha-borzadok —
ez, a' ki szüntelen gerjeszti lángomat,
Vid, álnok, és csak ön javát vadászsza,
Nagy Isten, milly örvénybe sülledek!
De ha ilyen ő, rettegje mérgemet.
85 Rettegjen a' hizelkedő gonosz;
boszúm eléri túl a' síron is,
vég átkom is reá fog szállani.

< Vid *jő*

Hatalmas Ur!

Salamon *hirtelen*

Ki ez? te úgy-e Vid?
Nincs semmi újság, vád? a' Herczegek
90 nem törnek éltem ellen? Szólj?

Vid

Uram!

Salamon

'S Te nem felelsz? Oh jól emlékezem,
Sokat tudál te nékem mondani
királyi fényemről, 's azonnak
bemocskolóiról; 's mi ez? Te most
95 a' néma halként szótlan állsz előttem.

Vid *félre*

Fordúlj palást: szelünk megváltozott
Sal-hoz. Bocsánatot! Királyom hogy nem értelek.
Én ide siettem, azt jelenteni
hogy itt van Ernyei és hozzád akar —

Salamon *hirtelen*

100 tehát azért, hogy el készíthess ellene.

Vid *magában*

Csodálatos! (*színelve*) Úgy látszik Ernyei
jó híreket tud.

Salamon

Ugyan miket?

Vid

talán

(akadozva) békét üzentek.

*Salamon mintegy örülve kezét
fogja*

O Hah! ugyan valót
beszél-sz-e? szólj! tudod bizonynal ezt? >

Vid

105 Nem, nagy Király! Csak gondolom — talán
kivánod, hogy behíjam őt.

Salamon

Maradj!

Ernyei jő

Im itt közelget! (*Ernyeihez*) O mondd Ernyei,
való-e az —

Vid szepegeve

Királyom, engedelmet!
Csak gondolám — bizonynyal nem tudom!

Salamon szomorún

110 Vagy úgy? Mi tündér gondolat!
De hadd maradjon! (*Ernyeihez*) Hát mi jót hozál?

Ernyei (meghajtván magát)

115 A' rossz üdőben jót ne várj: csak a'
hízkelkedő hoz most jó híreket.
Komoran borong előnkbe a setét
jövőnek átkos fellege.

Hazája' gyászát mélyen érezi
a' Hazafi — jó Királyom arczomon
olvashatod, mi fekszik {szívemen,
a' szíven.

Salamon

120 Oh bús az, és homályba süllédő,
miként lecsapó zivatar között az éj:
keserv, halál lebeg azon, Ernyei,
és a' reménynek elhaló tüze.
Mi mélyen estem én hát illy hamar!

Ernyei

125 Nem, jó Királyom, még nem eshetél:
mert a' hüvelyben vannak kardjaink
's a' szent rokon vér nem kiált boszút.
De ha szabad a' jövő bajokról szólanom,
Hallj és ne vessed meg beszédemet
őszinte az, nem rosszra tárgyazó

Salamon

130 De hát azért jövé-e Ernyei ,
hogy mint gyanítom, hosszasan gyötörj
a' multakat, jövőket öszsze vetvén,
's képzelt bajokkal ijeszszed lelkemet?
Biz Isten! így el rablod nyugtomat,
135 és el merülök a' zavart özönben!

Ernyei, *szomorodva*

Isten veled tehát Hazámnak jobb ügye!
Zuzzál kebel, 's temesd el titkodat.
Nincs, a' ki szánjon: büntet Istenünk.
Békét kíván a' harcra szült nemes,
140 Az után sohajt a' pór is telkein,
és nyáj után lézengve a' juhász,
de hasztalan: lenyomja vaskezeivel
ellenkezésünk a' kegyes reményt.
Királyom, e' napokban számosan

145

Meglátogatnak honnunk nagyjai,
Vigasztalatlan el ne küldjed őket,
kiknek nevében szólni most akartam —

Salamon

Hah! még ez is! 's ki kényszeríthet engem?

Erneyei

Nem kényszerítés a' tanácsadás.

Salamon *Vidhez*

150

Mit mondasz ehhez?

Vid *erőltetve*

hogy való.

Salamon

Való tehát? 'S a' két Király? Hogyan?
Ellenkezők így állításaid.

Vagy nincs-e már erőd, mely keblemet
méltó haragra tudja inteni?

155

Vagy csak magamban ég-e még harag
's egyéb nem érzi gerjedelmemet?

Vid, *szorúlva, iszonyú erőltetéssel*

Ha, mindenek, mint mondja Erneyei
békét kívánnak, illik, hogy mi is
ilyen tanácsot adjunk.

Erneyei

160

és mikor
volt kényszerítés a' jót elfogadni,
hogy meszsze üzhessük Hazánk baját?
Halljad Királyom! leg szebb jót akarni,
's önként leginkább ezt Te akarhatod.

Salamon

165 Önként leginkább én akarhatok?
Te mondd ezt; és leg szebb jót akarni?
De hát mi a' jó? az, mit mind akarnak?
Jertek, barátim, tán még öszszefér
gondolkozásunk, és örülhetünk.

(Salamon, Ernyei mennek)

Vid (hátra marad) boszongodva

170 Hogy ősze nem szakadtál átkozott
nyelv, melly szívemnek ellenére szólsz!
'S hogy most jön e' kopott Apostol is
a' béke-hírdetéssel, hah! — de esküszöm
e' szívre, melly most vért szomjúhozik,
175 és a' pokolra esküszöm: komor
felhőt borítok csendetek fölé,
mellyből halálhang fog ledörgni. (el)

III. JELENÉS

(Sziget)

Salamon, Géza, László, Ernyei, Vid, Desiderius,
's még némelly Urak

Géza

A' magyar Királynak áldás, békeség!

Salamon

180 A' mint kívánja, Géza, ugy legyen,
neki is, 's mindannyijoknak áldás, békeség!

László

Nem hímezünk szót, a' mi ajkainkon,
hangzik, szívünkben szinte az buzog:
mi mind szívünkéből ejtünk békeszót.

Salamon

'S ki kétli ezt? Így meszsze nem jutunk.

Géza

185 ha egyre tárgyaz keblünk' gerjedése,
azt föl ne bontsa egy csekély ige.
Engedd, Királyom, hogy, mivel kevés
üdöre meg szakasztott a' gyanús
190 vizsgálkodás, most újra tisztelő
hűségemet kimondjam itt kevés,
de nagy becsú Magyarjaink előtt,
kik mind akarják e' szövetekezést,
és erre főkép biztatók valának,
melly vajha olyan állandó lehetne
195 mint én ohajtom, Honnunknak javát,
és a' Királyt szivemből tisztetem.

László

Ezt mondom én is: hallja fenn egében
's sujtsa rám haragját Istenem,
ha valaha pártolásra én adok
okot.

Desiderius

200 Királyom engedj közbe szólanom,
hadd a' Hazáért, 's értted tiszta szivből
említnem, a' mit mélyen érezek:
Nyisd a' szabad beszédre kebledet
's komor gyanuknak zárd el azt örökre.
205 Oh hány veszélyt nem vetnek ellenünk
a' nem bizás, a' visszszavont szivek.
Tedd, hogy ne kelljen többé tégedet,
és benned a' honn' sorsát félténünk;
csak rajtad áll, hogy boldogok legyünk,
210 áldott szövetség int; hajolj ölébe,
's pokolra szállnak, aggodalmaink,

Egyik Úr

és győzni fog mindenhol a Magyar.
Te, oh Király, 's fejedelmek vezetnek
's kitér előlünk félvilág: a vagy
215 nem így verők meg a' csehet? nem így
üténk a' rabló kunnak körmire?
és Nándorig —

Salamon, *komoran*

hah! Nándorig jutánk!

Géza

felejtsük el

Salamon *hirtelen*

220 Felejtsük? O jó Bátya! hát feledjük el.
Feledje minden a' bántásokat.

Géza

Bántást nem ösmer lelkem.

László

Én, ha volt
felejtem azt

Salamon

225 Csak gyáva tud soká
tünődni a' mult bántás gondjain.
Mínthogy szerencsénk össze gyűjte itt,
ne hagyjuk ezt a' füst árnyékaként
haszontalan körülünk elsuhanni.
Ha a' jövőre gondolunk, 's teszünk
kevesebb bajunk lesz a' jelen valóval,
's csak így remélhetünk meg nyúgovást.
230 *(Gézához)* Jó Bátya Néked, László Néked is
's mindannyitoknak honni híveim,
köszönöm, hogy elragadtatok tüzes
indúlatomnak álörvényiből,

235 's nem ütközettel, — szóval végezénk.
(Gézához) Fogd csendre vágyó Bátya jobbomat:
Békét ajánl az, és vesz tőled is

Géza, *kezet nyujt 's megöleli*

Itt jobbom, o Király, itt véle szívem is
Békét az Isten adjon hoszszasan

Salamon

240 (Lászlóhoz) Dicsó vitéz, jó Bátya jer felém.
Add harcra termett jobbodat Te is,
és kard helyett szorítsad jobbomat

László

245 Nem gyáva küzdő a' Magyar Király:
Csapása, mint a' villámé sebes.
(Kézét nyujtja) Itt jobbom, itt a béke, 's szívemen,
Ha mink egyeztünk, jöjön félvilág,
bátran ki álljuk ostromlásait.
László utánad a' dicsó hazáért,
's Királyom éretted fog küzdeni;
(az ég felé) csak adj magunk közt békét, Alkotó!

több urak *kiáltják.*

250 Sokáig éljen a' Magyar Király!
Jó Herczegink sokáig éljenek!

Ernyei *(örömmel)*

'S te vígadozz Hazám!

Vid *félre*

Hah! gyász reád!

Salamon

255 Barátim, e' szives kívánatot
örömmel hallom érttem zengen.
Köszönni úgy fogok, hogy gondomat
a' béke-fenntartásra szentelem,

's im itt ajánlom két kedveltimet
kezesül tinéktek Herczegek, Videt
's a' jámbor Ernyeit. Vidd Bátya tőlem el
260 's tartsad magadnál, míg fog tetszeni
hogy hinni merjék megnyugvásomat.

Géza

Te akarod, o Király, Szándékosat
böcsülöm, és követni is tudom.
265 Válaszsz Te is hát híveim közül:
's ha fölkel ismét napja jó hazámnak,
ha fellegink borultát elveri
örülni fog hős Béla' gyermeke,
örülni fog minden Magyar, vele
's áldás magasztal tégedet Király!

(Kezet fog vele, s László is)

Mindnyájan

270 Éljen! Sokáig éljen a Király! *(el)*

Ernyei, hátramarad

Sokáig éljen? Egy ember élete,
ha jó, rövid, 's ha rossz, hosszú nagyon.
De rossz szívű nem volt Salamon soha.
275 'S még is mi tör ki rajtad agg kebel,
s mi fojtja meg benned az öröm 'szavát?
Gyanúk, nehéz gyanúk! szegény fejem! —
O Salamon a' béke' csendes napjait
fognák-e véled élni honnosim?
vagy elvadultan uj veszélyre híz
280 vizálgodások, és csaták közé?
Szegény Magyar már ön magának is
fél hinni, és kezest vesz, ad viszont.
De jó! Legyen: talán használhatok,
's ha a' gyanúkat így kiirthatom,
285 tégy bár legundokabb vidékire az
ban
az erősödő hazának, öröm lesz életem. *(el)*

IV. JELENÉS

Egy szoba Géza lakába Váradon.

Vid *magányosan*

Inkább pokolban, mint e csúf helyen,
akárhol inkább, mint itt . . . Oh napok
kikben reményem' fénye (bujdosott) csillogott
290 vesztetre keltek, 's multok el.
Milly csúfosan végződnek álmaim,
mellyek az egekre vitték vágyomat!
Kaczagjatok felém setétség' lelkei
295 hogy ajkamon nem tört ki nyers szavam,
's el csüggédék a' pálya' kezdetén.
Győz, győz gyalázatomra Erneyei,
's én itt irányát eszközöljem-e? —
Nem úgy! Forogjon vissza a' kerék,
300 melly semmivé tehetne mindenestől:
fordúljon a' rossz ellenségeimre
mivel különben engem dönt az el.
Föl bujtok itten minden lelkeket
s hasznomra hajtom Géza udvarát.
De lassan! Ösmerősim jönnek itt,
305 mostan talán végezhetek velek.

(Bikás, Zonuk, Petrud jönnek.)

Vid

Minden Magyarnek áldás, békeség,
ki a' Királyhoz hű, és néki hódol

(Kezet fog mindenikkkel)

Bikás

Áldás Te néked is, ki a' Király
kegyét leginkább meg nyeréd

Vid

310 Isten hozott Zonuk

Zonuk

légy üdvöz itt

Petrud

Köszöntlek én is, Gróf, ha Honnomért
's annak javáért dolgozol

Vid

Csupán
honnod' javáért vonlak a' Királyhoz,
ki azt leginkább eszközölheti.

Bikás

315 Te kétled ezt? Csak légy hú a' Királyhoz.

Petrud

Nem úgy, Bikás, lelkemre bár! nem úgy.
Én a' Királyhoz itt is hú vagyok;
de ha elhagyom Gézának udvarát,
nem leszek-e a' Hazához hűtelen?

Zonuk

320 Petrud, miért jövél velünk? — Hiszen
honn is maradhatál.

Petrud (*menni boszúsan menni
készül*)

hát Isten veletek —

Vid *tetelve hirtelen*

Oh Zonuk, Az Istenért! Ne bántsad őt
hisz jól beszél. (*Petrudhoz*) térj vissza Petrud,
— és szólj;

325 Mindenre kész vagyok felelni.
Őszinteséged fejtse titkodat.

Zonuk

Sógor ne légy olly hirtelenkedő
Hiszen talán csak azt nem gondolod,
hogy a' Hazát akarjuk rontani.

Petrud

330 Azt nem! de sokszor elsuhan nyilunk
's a' fő iránytól meszsze távozik.
Különben ím végezzetek vigyázva;
én majd utóbb mindent ki kérdezek,
most máshová sürgetnek dolgaim.
235 (Vidhez) A' Gróf reám számolhat akár mikor
's csak azt kívánom, a' miről előbb
szóltam.

Vid

Ne félj, ne aggodj, nem felejttem el
fő gondom az lesz.

Bikás

Nyelvedet le zárd.

Petrud

Bizd reám, Bikás, már nem vagyok gyerek (*el*)

Vid

Ennek talán hinnünk sem kellene.

Zonuk

340 Eh dehogy! Az ő okoskodásai
nem ártanak nekünk. Kövessen ő:
mi végezzünk, 's őt szembekötve viszzük
irányainkhoz: Ez sokat tehet;
fene harczoló: hátrálni nem tanult.

Bikás

345 Még is talán jobb volna csendesen,
kímélve szólni véle, mert tüzes-

Zonuk

Ne bánts; te; azt én jobban tudhatom.

Vid

350 Már lásd, Zonuk; vigyázva bánj vele.
De végre mondjátok meg, bizhatok
valóban bennetek?

Bikás

Készen leszünk
Intéseidre, a' mikor lehet

Zonuk

Ha ütközetre kél majd a' dolog,
paizst emelve a' Királyhoz állunk
A' mint magad kívántad ezt, minap

Bikás

355 Hasznára dolgozunk a' békeségben is.
De most megyünk már: Petrudot soká
magára hagyni nem lehet.

Vid

Szerencse járjon véletek Barátim.

Mindketten (*Kezet fognak*)

Isten veled! (*elm.*)

Vid

360 Jól megy bíz ez — De már
így csak remélhetek megént.
Kí az? Bizony tán Bátori.
Jókor legény: kelepce néked is.

Bátori jő.

Vid *hizelkedve.*

Ifjú vitéz hová?

Bátori

A' Herczegekhez

Vid

Vadászni vannak.

Bátori

Föl kereshetem

Vid

365 Már meszsze vannak ők. Ha nincs okod
sietni, töltsük itt beszélve az
üdőt: akartam úgy is régen szólani
veled, Te, mint látszik, kerülsz, pedig
hidd, nem kívántam károdát soha

Bátori

370 Károm csekély is volna tán neked.
'S minthogy beszélnem kényszerítesz, ám
halljad: kerülni társaságodat
még több okom volt eddíg, mint keresni

Vid

375 Ezt meg bocsátom: a' hír sok gonoszt
terjeszt felőlünk, 's jókat is: nagyon
csalatkozunk gyakorta, 's többnyire
rossz híreket könnyebben elhiszünk,
vagy félelemből —

Bátori

380 Nem, Gróf! a' nemes
szívú előbb hisz el jót, mint gonoszt.
Roszsz hírnek én örülni nem tudok.

Vid *félre*

Hah! gyermek! (*Bátorihoz*) erről most elég: Utóbb
(*kezét fogva*)
máskép ítélhetsz tán felőlem. Ifjú,

385 én jót akarnék véled; hidj nekem:
Ne légy iránytam olly idegen szívű
Ifjú, te most lépsz a' világ elejbe;
Vidám erő csillámlik arczodon,
fejlő tehetségednek érzetiben
rendülhetetlen állsz az élet utján:
390 Nincs, a' mit el ne érne vas karod.
Fellegező tűzlelked égre vágy.
'S Te még is itt? Homályban itt heversz?
Hová temetnéd e' sok kincseket?
Szűk hely van itt számodra: jer tovább:
A' nagy világban kell nagyot keresned:
395 'S ott járnod a' dicsőség' nyomdokán

Bátori

Szűk hely, dicsőség, nagy világ: hiú szók.
Az erősnek a' hely, nem lesz szűk soha:
'S a' gyáva tágas úton is szorúl.
400 A' Nagy körül van nagy világ, kicsin,
bár melly világban, a' kicsin szívű.
'S nem a' világ lesz-e nagy mi általunk
Kit tett akarmi hely dicsővé ekkorig?
Vagy tán csalárdság, rút agyarkodás
Árulkodás, gyilok, 's irigykedés
405 tesz nagy világot? Istenemre! úgy
a' nagy világnál én nagyobb vagyok
Legyen az akárkié, nem nekem való.
A' hol böcsületem megférhet, ott
el férek én is. (*menni akar*)

Vid

410 lelkesen beszélsz.
Szabad beszéded tetszik énnekem
De hová sietsz? talán nincs sürgető
dolgod?

Bátori (*merészen, jelentőleg*)

De van, Gróf, nagyon is sürgető pedig:
Itten körüléd nagy világ lehel:

meg vesztégetne még utóbb talán.
Sőt fojtja már is mellemet. (el)

Vid

Dehogy?

Ördög szülötte! Már is hogy sziszeg.
Hagyján elég mostanra három, és —
Igy tán kezességemnek vége lesz. (el)

*N Váradon Géza' lakása
A' Herczegek 1*

Géza

420

Nem jól megy ez: Vid itt is vissza él
rendeltetése' szent törvényivel.
A' mint beszélé az imént Bástori
csábítgatását kezdé rajta is,
's hogy ez legelső tette, nem hiszem.
Bikás, Zonuk, Petrud gyakorta szólnak
425 vele, ha vadászaton vagyunk

László

Nem sokra ment velük, tudom; kivált
Petrud vadabb, hogy sem szavára hajlana.

Géza

430

Ha, mint reménylem, úgy van is: soká
még sem maradhat úgy. Utálatos
sokszor fülünkben némelly lázbeszéd:
de, ha változó hangokba öltözik,
és szüntelen, bár lassan, ostromol;
szívünkbe száll, betölti rejtekét
's bujdosni kell a' régi jobb lakónak:
435 A' tiszta hűség is kiveszhet így.

László

Ne adja Istenünk. Különben én
sem jót gyanítok Vidről: Menjen ő

most vissza ismét a' Királyhoz: itt
nem jó sokáig andalognia:
440 meg ronthat emberink közül sokat.
Mi ugyan hiven tiszteljük a' Királyt,
és mint fogadtuk, semmit ellene
nem forralunk; de béke forгатót
táplálni semmikép nem tartozunk.

Géza

445 De öcsém, ha vissza küldjük a' Királynak
két emberét, neheztel ő azért.
'S mit nem tesz otthonn Vid? Nagyobb hitelt
Mint e' gonosznak, a' Király
vesztére, senkinek sem ád. De bár
450 tegyen, a' miként akar, itt tovább ugyan
meg nem maradhat; és mi is szerezzünk
oltalmat, a' hol, 's mint lehet: veszély
fenyít, ez ellen védni kell magunkat.

László

Jó Isten! ismét új zavarba dőlünk:
455 Arany napunk sugára költözik.
Örök bizonytalanság életünk:
A' hajnal ékessége gyakran elborúl,
fény tör ki sokszor a' zivatar mögül.
Oh bujdosó fény szállj egünkre már,
460 's adj nemzetemnek egy vidám napot.

Géza

Vidám napot vársz? Hej! Öcsém bajos
zivatar előzi meg a' vidám napot,
tán addig elhúny gyenge csillagunk.
De hunyjon el bár; csak te légy szerencsés
465 O nemzet, a' kit Álmos ösöm e'
Hazába szállított ki támadatról.
Külföldre kell menned megént, Öcsém,
Lámbert után is küldök, hogy maradjon

470 künn, és keressen mindenütt segítőt.
Te pedig keresd föl Ottót Morva' térein,
's kérd el segítségünkre hőseit!

László

475 Vagy tán magát is, Bátya hát Isten veled.
Lelkem szorúl, szivem vérzik, sohajt,
de menni kell: a' szükség szükségért.
Isten veled mégegyszer Hunnia.
Légy bátya boldog 's minden jó Magyar.

Géza *kezet fog s' meg öleli.*

Kísérjen a' szerencse mindenütt. *(el mennek)*

III. NYILÁS.

A' Király' lakása Fehérvárott

A' Királyné

A' gyáva! Viszsa küldik híveit
kiket ő kezes képen ada nékiek,
's még erre sem tud kardot rántani,
hogy a' hitetlen büszkét rendbe hozza
5 És én királyné? (*magához megvetőleg*) hitvány, nem
vagy az,
Férjed remegve tart Királyi pálczát
nem tisztelik; nem félnek tőle, Hah! —
De még utólszor próbát is teszek,
ha van szívében férfi tűz, 's erő,
10 tettekre lobbantom, hogy lánggal írja ki
nevét Királyi fölségek közé,
's én, a' dicsőnek hölgye, lássam azt.
'S ím, most közelget. Oh mi természet ez.
Úgy lép ki, mint a' délelőtti napfény
15 erő virágozik (*tenyészik*) minden tagjain;
de bú van arczán; szívében gyengeség
Föl, általam kell, föl serkennie.

A' Király

Kerülsz Te is Királyné? A komor
gyanús Salamont te sem szivelheted.

20 De úgy van az a': nagy ország' gondjai
gyakran le rontják házi kedvemet,
és csak Tenálad enyhül bánatom. —
Mi ez? Te félre fordúlsz. Képeden
idegenkedést szemlélek. O hiúk,
25 a' szerencse' hű árnyékai,
mosolygátok, napunk' derültekor,
'S ha elborul, suhanva hagytok el.

Ita

Királyné

30 Nem Salamon! olly tündér nem vagyok:
tanuld böcsülni mély keservimet:
A' jót, gonoszt én Véled érezem:
Örömidben örvendezve osztozom;
'S ha fogy szerencséd, ne szomorodjam-e?

Salamon

35 Oh változó! midőn Anyám fejemből
gyanúimat kívánta irtani,
tartoztatál, hogy szóljak ellene —
Most bujtogatni kezdesz. (*hirtelen boszúsan*) Hah!
fogy a'
szerencse; ébredj Salamon, aszszonyok
ébresztenek meg víni fényedért

Judith

40 Te csúfolódsz? Oh király nem így
kéne ez üdőben szólanod.
Midőn anyáddal kérlegettelek
Még nem tudék mindent, 's különben is
anyádnak tisztelettel tartozol.
45 De most, midőn enyészni látom híredet,
fölségedet süllelni, midőn kívántodat
nem teljesítik, 's még is vesztegelsz
és kérsz, holott parancsolnod lehet,
és kéne. Oh királ ez sérti szívemet.

Salamon

50 Ez sérti hát? Biz' Isten sértheti,
ha álmaidnak mindent elhiszesz.
Ki bánta téged most? ki bánta engem,
hogy búra, és panaszra lelj okot?

Judit

55 Ki bánta? Engem senki sem, 's ne is
bántson; de téged . . . Oh! még kérddheted.
A' Herczegek, mint tetszik, úgy cselekszenek,
's Te a' Királyi névvel kérkedel.
De kérkedj bár, hatalmad elfogyott.
Itt vannak im csufodra emberid
a' tűzeszű Vid, s jámbor Erneyei,
60 kezesek előbb, most harcra inthetők,
és még sem értéd nyílt hívásukat..
Oh Most világosan látom, 's tudom
hogy A' Király, és nem Király között
olly a különbség, mint az orcza, és
65 álorcza közt van. *(hirtelen elsiet)*

Salamon *(elragadtatva, utána)*

Hah! kígyói nyelv!
Köszönjed Angyalodnak, hogy menél.
De mért is hallgatok reá?
Az aszszony' ajka' könnyen át bocsátja
a' szívre szállott érzeményeket,
70 és szíve hamar szilaj érzelemre gyúl. — —
De a' Király, és nem Király. Az orcza
's álorcza. Oh hát így le eshetém?
Nem, ezt ne mondja nékem senki is,
ne mondja többé büntetetlenül.
75 Hah! majd ha földre hulló csillagok,
az öszszedőlt ég, föld azt hírdetik
hogy nem vagyok Király; ha karjaim
lehullnak, és kardom éle tompúl,
úgy elhiszem tán, a' mit Ő beszélt.
80 De most ki nem böcsül meg engemet?

Ki mer szavammal ellenkezni? A'
Herczegek ígérik, hogy nem térnek el soha
a' szép szövetség szent törvényitől.
Hogy ezt szívükből mondják, Ernye
85 állítja, és bizony nem álnok Ernye:
Ő mindenek fölött hitelre érdemes. —
De még is így mért bánnak énvelem?
Miért beszélnek ennyit hasztalan?
Vagy hát kezemben irtózat legyen?
90 halált dörögjenek vad ajkaim?
Hah! még erőm, még annyi csak vagyom
hogy dühöm alatt még tartományok rengjenek,
's rázkódva ösmerjen meg e' Haza;
hogy a' ki pusztúlt föld még sírva nézzen
95 vérző nyomomra, 's mondja: „erre az
irtózatossnak látjuk nyomdokát.”
Biz Isten! én még ennyit elbirok,
és annyit is, hogy félve lásson, és
remegve halljon szólni a' Királyné,
100 's a' gőgös aszszony szótalan legyen.
Oh, 's akkor, akkor lássa meg, mi a'
Király, és nem Király az ég alatt! (el)

Vid *mintegy bujkálva jő*

Láttam dühében a' boszús Királyt;
mint a' szelektől hajtott fellegek
105 úgy jár rohanva, zúgva mindenütt
Tán föl derül megént napom
heveskedésének pusztító egén.
Derüljön is: Gézának veszni kell,
Mig Öccse vissza nem tér; veszni kell
110 Vadászaton könnyen meg nyomjuk őt,
csak a' Király egyezzen: eszközök
készek honomban immár 's hathatók.
Oh és hová Te akkoron; hová?
Vid szédelegsz? — Az Ország' harmada.
115 Szép föld. — Vagy égjen keblem még tovább?
lelkem szorúljon és kívánatim

ne teljesülve zuzzák szívemet?
A' gyenge! — O mi könnyen élhet az,
120 kit nem vezetnek nagyra vágyai
's elégszik azzal, a' mit bír keze.
Oh! én hevemben dörgő háború
veszélyt keresve aggok: nyugta nincs
lelkemnek, és testemnek itt alatt.
125 Dühödve, hogy még nem vagyok nagyobb,
hogy nincs erőm emelni sorsomat
epedve járok, 's égek hasztalan. *(Szünet)*
Hah! hasztalan; mért még így szenvedek,
's nem erő e az, melly most hajt fölfelé,
130 melly nagyra vágnyi kényszerít, 's utat
nyit arra, a' mit kérek, akármiként.
Erő, erő az, bár miként vezet
csak nagyra jussak általa. —
Ezt hallja meg Királyom, 's Géza veszszén,
's vesztén nagyítsa fényét csillagom. *(el)*

Ingoványban

(Egy sík hely az erdőben; körül a' fák sűrűn viritanak.)

Bátori, 's még két vadász dárdákkal

Vadász a' fák közé mutat

135 Csak erre, erre. Itt futott előbb.

(robaj hallatik)

Ihol van ismét *(mennek, szavuk tisztán hallatik)*

a' völgynek rohan.

utána. Gyorsan. *Jobbra Bátori*

2 Vadász

Ide, ide térítsétek felém

(Csend, kevés váratra B. vjő)

Bátori

140 El ment biz az: tán kézre sem kerül.
A' fának ugrik inkább, mint vasunknak.
Vesződjenek bár: én már nem futok

A' herczeg is, nem tudhatom, hová
lett. (*Nézeget*) Sólyma fenn kereng amott
Tán ott lesz ő is (*indúl*)

(*Vid harmad magával jő álorczásan, nyilakkal,
fegyverekkel. Bátori félre vonja magát.*)

Bátori

145 Álorcza? Mit jelent ez? Nem vadat
lesők: ezek garázda emberek.
Igy hát szabad lesz lesni nékem is.
(*a' fák mögé rejtezik.*)

Vid

150 Itt várjuk ötet: erre kell majd mennie,
ha vissza tér. Meg huzzuk itt magunkat,
és a' homályból lőjük ellene.
Hah! emberek, ha nyilatok jól talál
olyan torunk lesz, millyen egy vadásznak
sem volt, Nimród apánktól ekkorig.

(*félre*)

155 Leszen torunk, hogy meg rendül belé (reá)
országotok, 's a' vendég sírva tesz
szájába vérrel ázott étkeket,
és béke lesz, ha mi már uralkodunk.

(*nyugtalanul jár föl, 's alá*)

Bátori (*magában mérgelődve*)

Irtóztató! fülemnek hidjek e? —
Oh ördög, hogy le nem szakad
160 a' bűn vivő föld poklokig veled.
Élsz, és az ég nem hajlik ál fejedre
hogy őszsze zuzzon téged átkozott.
El innen, el veled pokolra, ott
uralkodó lehetsz, hitvány, nem itt,
165 hol a' kegyesség mennyből szállva jár.

(*kardot húz 's dárdáját baljába veszi.*)

Vid *nyugtalankodva.*

Nem jó, talán nem is fog jőni. O miként
tép, szaggat a' várásnak nagy {heve
dúhe
Akarnám látni, mint vész emberim
által; de nem jó, sokáig elmarad.

Bátori, *(iszonyú dühvel kirohan)*

170

Nem! nem marad sokáig, itt vagyok
átkot, 's halált hoz rátok, gyilkosok.
Szállj szembe, ördög: téged vár vasam.

Vid

Hah! leskelődő! Vágjátok le őt:
Nálam jutalmatok — *(elszalad)*

Bátori *(egyik álorczásnak rohanva)*

Te veszz hát czimbora

2 Álorczás

175

ha futsz, uracskám, én sem harczolok. *(elfut)*

Bátori *(lenyomva az 1 álorczást
dárdáját rajta tartja, 's kardját emelve fejének tartja)*

Félszeg vitéze ördög mesterednek,
most úgy-e meg lapulsz — Gyilkos lator

1 Álorczás *(föl akar kelni)*

Bátori *(riasztva)*

Féreg! ne mocczanj! Szörnyet halsz ha csak
gonosz fejed' hajszála mocczan is.

1 Álorczás

180

Uram, kegyelmezz: csábított vagyok.

Bátori
(csufolódva)

185 Az e? Oh! ha csábítás kell néked is, —
Kelj, 's nyisd meg arczodat hamar.
Födelet borítasz rá, hogy a' sütő
nap fényt kiállja kárhozott szemed
hogy csuf pofádtól, melly belől még undokabb,
irtózva el ne undorodjanak.
Hasítsd le förtelmedről rongyodat.

(Az alakos le veszi álorczáját)

190 Ösmerlek undok! kóbor élheterlen,
azért jövé, hogy meg tanítsad a'
Magyart orozva ölni; hogy remek
művül megöld a' csüggedők reményét
a' boldogítót, 's tort üss csontjain
örömedre, gyászúnkra. 'S most remegsz?
Hah! majd lakolsz, csak mindent megne vallj.

I Álorczás

195 Mindent kivallok, csak ne bánts —

Bátori

Lódúlj előre: halálba lépsz, ha félre {locsogsz
lépsz

(ellöki, 's megy)

Ernyei Desiderius
(Győrött a' Püspök laka)

Desiderius

200 Elöl talállak téged mindenütt,
hol a' hazáért fáradozni kell.
Isten hozott. Ha késhetsz, egy vagy két napig
maradj —

Ernyei

Tovább kell mennem: annyi a'
dolog, hogy immár elhagy kedvem is.

Desid.

Nem értelek, Barátom, — ezt egyébkor,
legalább tetőled nem hallám soha . . .

Ernyei

205 Nem; mert nem is volt úgy, mint most, soha.
Minden csekélység dolgot ad nekem,
hogy, míg haszontalan bolyongok tétova,
a' rossz tanácsok otthon győzzenek.
És győznek is. Már hányszor engedett
210 beszédeimnek a' Király, 's örültem.
De a' heves szű jobban kedveli
a' szikraként szökő vak biztatást,
mint csillapító csendes lelkemet.
Gondatlanúl elküld, holott reám
215 szüksége volna; 's honn a' lázadó
érmek árján szemfényvesztve leng;
megöleli a' romlásnak angyalát,
melly gyászt borít egünkre, ránk halált.

Desiderius

Oh!

Ernyei

A' szövetség már felejtve lesz.
220 Egy ördög a' Királytól ellopá
hitelét, 's bajunkra azzal viszsa él:
lábbal tapodja szép reményeinket,
's vesztünkön {állít birtokot
épít újakat magának.
Kohában irtózat forr, és veszély,
225 hogy szinte reng belé hazánk előre is.
'S ha véget ér, Oh akkor sírni fog
minden keresztény szem, bús tájainkon
minden keserv, bú, bánat fájdalom,
az öröm is eljajdúl, 's könnyben olvadoz
egy titkon ölt ártatlanság fölött.

Desid.

230 Szent Isten, adj erőt! — Mi lesz
ebből utóbb? Mit kell gyanítanom?

Ernyei

Azt a' mitől irtózva félre fordúl
az emberiség és szégyent vallva sír.
Mert menny felé emelve tündököl
235 a' rút gonoszság, és szövétnekét
a' jámborok fölött lebegteti.
Oh! Géza titkon veszni fog. 'S miért?
hogyan nem tudott házában ördögöt
szervedni, a' ki minden emberét
240 megszállva törbe csalta: Viszszatért
a' bűn előbbi szállására most.
Forr, zúg dühében: keble kész pokol
körülé gyász, veszély vagy: kigyó —
hajlással a' Király elejbe csúsz,
245 és pártfogót talál. „Mert nem lehet
két kardot egy hüvelybe rejteni;
egünkön egy napnál több nem ragyoghat;
's csak egy Királyt uralhat egy haza.”
Ezek naponként bölcs tanácsai,
250 magyaráztaként határosak
a' kárhozattal.

Desider.

Veszni tért hazám
így kell e romlanod? — De mondd Barátom,
mi értte Gézát? s melly sors vár reá?

Ernyei

255 Vadásztakor titokban üldözik;
és meg nem ölhetvén most újlag
vesztére törnek, 's vész, ha nem vigyáz.

Desider.

Alattomoság! — Menny' és föld' ura,
tekints le sorsunkra, 's könyörülj!

Ernyei

260 már arra jöttünk, hogy könyörölni kell
üggyünkön: így ront a' viszázkodás. —
Katonákat állítsunk, azt parancsolák
én mindenütt sürgessek és Te is
a' mint lehet, segíts.

Desid.

265 'S az Országon ki fog segíteni?
Oh hogy szövetségük elbomolhatott!

Ernyei

Hagyd el, barátom az csak hasztalan
ábrándozás, már többé nem segít.
Tovább haladtak, hogy sem vissza lépni
lehetne.

Desid. (*aggódva*)

170 Adjunk hát vitézeket,
hogy vasaik által veszszén Hunnia?
O vajha ösmerné a' jó Király,
tanácsadóját!

Ernyei

Mind csak ezt kívánjuk —
De most szerezzünk néki hősoket.

Desid.

'S ha vissza nem léphetnek?

Ernyei

275 A' mit kíván, engedve teljesítsük,
csak jóra fordítsuk az adott erőt.

Desid.

'S Ki teheti azt?

Erneyei (*bizodalmosan*)

Én.

Desid.

'S ha Vid megént
elrontja építményedet?

Erneyei (*fölháborodik*)

Megént?

280 Nem ronta tán el mindent eddig is?
Rontson megént? Még rontson többet is?

(*nevekedő tüzzel*)

Hah! akkor a' nap alatt romoljon el
minden teremtmény: 's dőljön semmibe.
'S szakadjanak meg a' szeretetnek kapscai
285 és a' gyűlölség mérgesítsen el
minden kívánatot; a' kegyes szelídség
forrása száradjon ki szíveinkből.

(*dühhel*)

Ég, és pokol! akkor minden elszorúlt
harag, 's boszú dühömmé váljanak;
290 méreg szakadjon, és halál tudómból,
pillantatom nyil, karom gyilok legyen,
's magam olyan irtózatoss, minő
a' földet égre dúló fergeteg,
mint a' ködöttörő villám, midőn
rémítve játszik a' zápor között,
295 midőn fölünkbe csapván sujt, 's talál.

Ollyan iszonyú, s rettetető,
hogy a' gonosz láttomra megvakuljon,
szavamra szédelegve dőljön el,
és semmivé legyen, ha érzi kardomat
300 ama' faként, melly a' zivatar dühével
bukik, 's emelkedik; szakadozva csúsz

a' meredekeknek zúzó {szirtein
ormain

és semmivé lesz — Ezt mondom én itt Neked
305 meg éred azt a' rossz napot, Barátom
hogy az örömek sirni fognak, 's a' komor
bú testesülve jajgat gyásza közt;
Az égre, földre esküszöm, jeles
nagy rész jut e' bús naptól nékem is.

Desider.

310 Szörnyűködő, mit forgat agg fejed?
Nem a' szelídnek szent szándéka ez:
gondolni szörnyű, tenni kész pokol;
már eleje átok, vége kárhozat:
hagyd abban e' veszélyes gondokat.

Ernyei

315 Gyanúd zavarta így meg lelkemet..
Én áldlak értte. Úgy legyen nagyobb,
's ártalmasabb keblemben a' boszú
miként hazámnak sorsa sajnosabb,
és vészesebb lesz. — Most Isten veled.
Ha valakinek karom által veszni kell,
320 csak egy lesz az, 's országunk nyughatik. (el)

Desiderius magányosan

Igy? Oh ha még a' tiszta lelkek is
haragra gyulnak, és tüzes boszú
forr a' szelíd 's jámbor kebelben is!
325 Mi lesz belőlünk? Mit tesz Ernyei?
Nagy Isten! e' forgandó földtekén
mi mik vagyunk? — Egy porszem, mellyet a'
történetek' zivatara dönt, és emel,
melly a' kelő nappal tündöklik dölfösen,
és a' nap estén már tiporva van.
330 Ezt a' gonoszság birja, az dühének,
ez gyávaságnak rabja; itt merész
indulatok, vad méreg győz amott. —
O ki soraikban tartod a' magas

335 égnek temérdek fényeit, 's rögünket,
O végtelenségben dicsőködő,
tekintsd nyugasztó szemmel e' hazát,
melly a' veszés bajában csüggedez. *(letérdel)*
Im itt poromban csuszva fölsohajtok,
hozzád, hanyatló honnom istene!
340 Te vagy, ki ősink karjait kopár,
szűk földeikről erre vágtatád.
Te hoztad a' nyugatra költözőt
gyámló kegyeddel e' jó honn felé,
Te tartsad őt a' romlás napjain. *(fölkel)*
345 Tanácsainkat a' gonoszság megtöri
De, Oh, nem illyek végezéseid.
Erősek ők, mint a' föld sarkai,
a' csillagokként változatlanok,
és hathatók, mint gyors villámaid
350 mellyek dörögve járnak a' borult
égen, vagy a' hegy' ormát döngetik.
Oh adj igazságunknak győzödelmet,
adj a' szíveknek őszszés érzeményt!

(az égre sohajt, 's elmegy)

Géza lakásának környéke

*Bikás, Zonuk, (lappangva vezetik a'
Bátori által elfogott álorczást)*

Bikás

355 Menj most ez ösmeretlen úton mindenütt
mig a' hegy alját éred: jobbra térj
aztán, az erdő ott {majd eltakar
{majd eltitkol ott.
Tovább keresd az útát, mint tudod.

Álorczás

Hisz úgy se baj, ha addig érhetek:
A' szél is elfú onnan házamig.
360 De mint köszönjek néktek jó urak?

Zonuk

Hagyd a' köszönetést, siess. Videt
otthonn nevünkkel tiszteld. Addig is

(*Erszént ad neki*)

ne! úti költség, menj most, menj, ne szólj! (*Eltolja*)

Bikás

365 Csak hogy ki tudtuk ezt szalasztani:
Kedves lesz ez Vidnek, 's így a' Királynak is.
De mi zaj ez? Ime Bátori

Zonuk (*szepegve*)

Be roszzszkor érkezik!

Bátori *jő*

(*hevesen*)

Hol a' gonosz?

Zonuk *tetelve*

A' vallatás közben futásnak indúlt

Bátori (*boszonkodva*)

'S hát elfutott?

Bikás

El ám az istentelen.

Bátori *feddőleg*

370 Gyávák!

Bikás, Zonuk, *egyszerre*

Ki az nyelveskedő?

Bátori

Ti vagytok,
Gondatlanok!

Bikás, Zonuk *fenyítve*
többször ne halljuk ezt!

Bátori

375 Még százszor is. Ti könnyen nézitek
az illyeket, holott nagy gondot érdemelnek.
Igen is, viszont, 's mind végig mondom azt:
Gyávák valátok! Kardom a' tanú.

Bikás

Nem vagy böcsületes, ha így beszélsz

Bátori

Ha kell, Bikás, én a böcsületet
olly mély betükkel vágom homlokodra, hogy
lerogysz alatta. (*kardot ránt*)

Bikás (*kardot ránt*)

380 Dölfös fiú, pokolra üzöm lelkedet.
Ezt el nem viszed.

Petrud *sietve jő*.

Vadászni hí a' Herczeg, jőjeteK.

Bikás *Bátorihoz (kardját betevén)*

Majd számolunk.

Bátori (*hasonlókép*)

A' más világon is.

Bikás

Mit tudsz reám?

Bátori

Ej! csak jerünk, utóbb
is majd való lesz, a' mi most gyanú.

Petrud *bámulva*

Gyanú? mi ez? mi történt, szóljatok!

Bátori

A rab elfutott!

Petrud

Mi ördög! (*Vadászkürt hallatik*)

Bátori

Úgy bizony.

De csak jerünk most, majd lesz számvetés

(*Elmennek*)

IV. NYILÁS.

*Egy Apát lakása Szekszárdon.
A' színen két szobának kell látszani, egyikben a'
Király, Vid, 's még néhány Urak; a' másikban utóbb
az Apát jelenik meg.*

Vid

Ha szabad hivednek tudni, szólj Uram,
miért borong így bús pillantatod,
a' földre mért sütöd le arczodat,
Te, kit dicsőség int az ég felé?

Salamon

5 Az ég felé? Pokolra véletek,
alattomosság' hitvány szentei!
Eltűnt e már egemről két napod?
'S mellyik borúlt el jobban? Szólj, ha tudsz.
10 Meg kelle járnod minden bokrokat
a' jó vadásznak békes erdejében;
lappangva kelle csusznod berkein,
hogy a' mulatkozót titkon megöld,
's gyalázatot hozz vissza: elsuhand
15 előled üldözötted, 's most egész
hazában így zeng a' pártoskodás:
„Orozva titkon üldöz a' Király”
Hah! üldöz, üldöz, 's nem talál nyila;
de szégyenében agg a' szív, 's szakad.

Vid *alázodva.*

Mindent tulajdon hasznodért tevék.

Salamon

20 'S Káromra voltak minden tetteid

Vid

Parancsod ellen nem törtem soha.

Salamon

De ki volt, beszéld el, mérgem ingere?

Vid

Buzgón kívántam boldogultodat.
Bocsásd meg a' nagyon hű szolgálta vétkét
gáncsait

Salamon

25 Bocsássam, úgy e? 's Nékem megbocsát e
országom, a' lélek, a' világ?

Vid

Ki néz azokra?

Salamon

Hah! tudom, te nem;
mert rajtam égnek tévedéseid.

Vid

30 Hát rajtam égjen minden, o Király.
Mint eddig, elbirom még mostan is
a' rád szakadható veszélyeket,
's ha kell, 's lehetne, értted száz halált. —
Im itt előtted, és az ég előtt
szórom magamra bűnöm' vádjait:
35 Én voltam egykor —

Salamon

O igen, te voltál
a' békebontás' buzgó eszköze.

Első Úr

Büntess tehát meg minket is Király
Viddel valánk mi mindig részeden.
Ha életünk nem használhat: legyen
40 javadra vesztünk: ölj meg, 's boldogúlj

2 Úr

büntess, halállal, mint honn árulót,
ha nem hihetsz jobbnak, mint {láttatom.
{látszom itt.

Salamon

Könnyű valóban, 's szép így szólnotok,
45 hogy megszakadjon, bennem a' boszú,
's emészsze testem' gyarló tagjait.

(komoran).

Örvényre botlott a' hajó: csikorgva
leng föl 's alá, szabadra nem mehet,
's most így kiáltoz a' tanácsadó:
50 „Úzz el, meríts a' vízbe, fojts meg: én
valék, ki a' veszélybe huztalak;
Im kész vagyok lakolni vétkemért.”
Vád omlik ajkán, és hogy ölje meg,
rebegve kéri a' kormányozót,
ki már magával sem bír, 's csüggedez.
55 Igy, így beszéltek most ti, jó Urak,
's az senkinek sem juthatott eszébe,
hogy itt segíni, nem büntetni kell.
Örvénybe csusztunk; vissza, vagy tovább
irányaink felé kell tartanunk.

Első Úr

60 Készek vagyunk mindenre. Mit kívánsz?

Salamon

A' mit tehettek, 's mondhattok: tegyétek
's mondjátok el; mert késni nem lehet.

Vid *magában örömmel.*

Örülj sebes szív: Órád üt megént.

Első Úr

65 Gézának élni, vagy inkább halni kell;
Mondjad, királyom, mit kívánsz, 's azonnal
hallhatd tanácsomat.

Salamon *háborodva*

Mért élni-halni, mért?

2 Úr

Hogy szólni tudjunk, tudnunk kell, miről.
Te mondhatod meg, haljon e — éljen e?

Salamon *megütközve*

70 Én! — és fölöttem a' Mindenható?
Ég, föld! miért zavarnak így meg gondjaim?
Mért kell tűnődnöm a' csend' napjain? —
Ti kik körülém álltok, emberek,
ösmeritek e az élet, 's halál Urát?

(*Az Urak rettenve hátrálnak. Mély csend*)

75 Ott fenn, dicsőségének szent egében
a' fellegek közt, földön, tengeren
Ott fenn van ő, és itt, és mindenütt.
Barátaim, teremtmények ti is,
mint én, 's akarmelley rab bilincse közt,
ismét, 's utólszor kérdelek,
80 ösmeritek e a' mennydörgetőt,
az égborítót, a' földrengetőt,
ösmeritek őt, az élet', és halál' urát?

Urak *mély tisztelettel.*

Az Isten ő! áldassék szent neve.

Vid *bátorodva*

85 *Magában.* Illy szózatot hallék már többször is
Hizelkedve a' Királyhoz Dicső Király! Szabad lesz
szólanom?

Salamon

Én a' beszédet nem tiltám soha.

Vid

90 Légy hát figyelmes: büntető hatalmát
kezedbe nyújtá a' menny 's föld ura,
's vagy uralkodol, vagy másnak engeded
az ég' ajándékát, 's ki tudja még
melly rossz kezekre juthat?

Salamon

'S hogy ne jusson
rossz kézre, rossz kezű magam legyek?
Öljek tanácsotok szerint?

Vid

95 Vagy hát viseld a' titkon üldözés
szennyét tovább is, 's fojtsad mérgedet.

Salamon

'S a' gyilkolás tán mindent elsöpör?

Vid

Nem gyilkolás a' méltó büntetés.
'S ha meg van, aggodalmad távozik,
's nem léssz titokban tenni kénytelen.

Salamon

100 Pirulva hallom, ezt többé ne mondd.
Alattomosság nem hozzám való:

Ez leg nagyobb szenny teljes életemben,
's csak új egyesség által fődhető.

Vid

105 Láttad, hogy az nem tartós köztetek
's most arra nincs már üdő. — Király
ne értsd gonoszra hú tanácsomat:
Magányosan van Géza Váradon;
de nem soká lesz úgy!

Salamon *meg háborodik*

Mért nem soká?

Vid

110 László sereggel jó, 's majd küzdened
kell —

Salamon

és mikor remegtem én csaták miatt?

Vid

115 Nem kell remegned most is. Vív először
Gézával, aztán Öccsét vedd elő.
Ha vársz, hazádnak romladékain
kell majd emelned fénylő székedet,
és a' rokon vér vesztesége által
gyengülve külső oltalomra jutsz.
De most mi kell több, mint egy pillanat,
120 hogy össze gyűljön víni kész hadad,
mellyet javadra titkon rendelék?
A' pártolót most könnyen elnyomod,
jobbágyi vért nem ontasz össze, 's gondodat
a' gyors Dunának, 's szélnek adhatod

Az 1 Ur

125 Királyom! Ennél jobbat mondani,
's gondolni sem tudunk. Nézz bár körül
magad, 's ítéld meg állításomat —

Előbb ugyan meg rázta lelkeinket
erős szavadnak fellengős heve;
de, most okoknak engedünk. — Király
engedj Te is, hogy boldog légy velünk.

A 2 Ur

130 Int a' veszély, az üdő int, O Király
ne késs, mi mindent végezzünk, csak ints.

Salamon *(iszonyú küzdésben
magával)*

Mért van különbség a' fény, 's homály között,
ha én csak a' homályba nézhetek?

135 Mért nem lehet nem tennem semmit is
most, a' midőn már tenni sem $\left\{ \begin{array}{l} \text{merek} \\ \text{tudok?} \end{array} \right.$

Enyészszetek körültem Karpatok;
sülledj, pokolra völgy, és természet;
Zugj vízőzön, Hah! zugd el éltetem —
Én fáradás nélkül is veszhetek!

Vid

140 Még addig O Király, sok víz le foly:
Vagy győzedelmet nyersz korán, vagy a'
késő vitával sok honnos kivész.

Salamon *(indulattal kevés váratra
elszánva)*

Végezzetek hát! *(szinte elfásulva áll)*

Vid *titkolt örömmel az Urakhoz*
hallátok? Jerünk.
(elsietnek mind hárman)

Salamon *magányosan utánok*

145 Hogy elsietnek! 's Én itt? O soha
sem érzém még, hogy magam vagyok,
olyan keményen, nem, — mint most, — soha.
Nehezűl szívem; 's lélekzetem szorúl.

Hah! 's majd ha teljesül szavam,
mi lesz belőlünk? . . . gyötrő gondolat!
Fuss, ember, innen; ez átkos hely neked.

(el)

Az Apát, (ki a' mellék szobában már előbb meg jelent, 's asztalhoz ülven olvasgatott, utóbb pedig a' gyilkos szándék hallására fölkel, 's heves indulatjának jeleit adta, most mint egy fölserken bámulásából)

Mi ez, halottak', 's élők' Istene?
Lelkimmel a' pokolhad játszik-e,
vagy a' valóság sérti keblemet?
155 Hallatlan! ez, 's gyász néked, o haza!
De nem! ne veszsen az, kinek mi itt
Leg többeket köszönhetünk: ne veszsen ő
Kinél szelídebb jobb úr nincs fölöttünk.
Előre tudjon mindent általam.

(asztalhoz megy, 's levélkét ír, 's öszszeteszi)
160 Hű Andoromnak nyujtom ezt azonnal:
Gézának adja át serény lován,
'S majd nem sokára én is ott leszek.

(el)

Egy szobácska Csatás hajlékában.
Csatás fegyvereit előveszi.

Le innen a' szegekről fegyverim:
Elmultak immár a' rozsdás napok. —
(kardot nézve) Előszedi a' gyermek az elhunyt
165 atyák' vasát,
's majd honfi vér buzog le lapjain
Haj! A' Magyarok szent Istenére mondom
Ez rozsosz üdő; — de még is víni kell.
(kardot ránt) Mit is tegyünk illy oktalan világban? . . .
170 Én a' Királyért harczolok
végső leheltemig. *(huga jöttét gyanítván félreteszi.)*
De ez ne lászon így.

Jolánka

Mit rejtegetsz előttem, Bácsikám?
Ah, oly sokáig elvalál, 's alig
szoríthatott meg reszkető karom,
alig beszéltem szív szerént veled,
175 's már új veszélybe készülsz titkosan.
(Szomorodva) Szegény hűgöd remegve éldegel
ezen lakatlan tájban nélkülöd,
's te, durva küzdő, még is elhagyod.

Csatás

Egy hű cseléd marad itt oltalmadúl.

Jolánka

180 Oh', a' szegény öreg! mit ér az itt?
A' fény ijeszti nappal; éjjel a'
sűrű homályban retteg, rejtezik
és el kerüli a' kis mécsvilágot,
hogy az setétben tán gonosznak is,
185 vezér ne légyen hajlékunk felé.
A' jámbor — áldja meg jó Istene —
hű nagyon is, és néha még nekem
kell bátorítnom, hogy ne féltsen úgy —
'S Te, most egyetlen gyámolom, tova
190 más tájakon szédelgesz, engemet
a' vadmagányban hagyván sinleni.

Csatás *(könnyeit törölgetvén félre)*

Kemény üdők! hogy sirni sem merek.

Jolánka

Ég, föld van itt előttem: semmi más.
Még a' madár is félve reppen erre:
195 csak az undok éjnek baglya látogat meg,
'S félénk szívünkbe rettegést huhog.
Ha a' szelek suhognak, vagy dühös
Zivatar közelget puszta dombjainkról,

200 Gyanús eszünknek végítélet az
A' záporokban csüggedés szakad
ránk, és mivel mást nem találhat itt,
tanyánkat a' mennykő megütheti.
Oh! mint kívánom ekkor: jőne bár
a' bajnok ifju rettegő hugához
205 Csak azt kívánom, bátya, hogy te jőj.
Te jössz, 's megént mégy a' hegyek 'sasával
földünkre gondod nincs, 's tekinteted:
irányod a' nap, felhő lakhelyed.

Csatás félre

Te tudod, nagy Isten, hogy csak értte fáradok!

(hugához szelíden)

210 Ne légy, Jolánka, ilyen nyugtalan;
Ne kívánd hogy a' villámló férfi szem
könnyüt bocsásson, hogy {merész
zordon szívünk
pihegve nyögjön a' szűk vért alatt.
Pedig ha illy panaszszal szólsz tovább
215 bátyádnak érző keble meg szakad...
Bizzál az Istenben: vigasztalást
az ád, ha én távol vagyok —
(apolva) 'S majd máshová is viszlek én: helyet
találtam immár a' városban: ott
220 békével élhetünk, és biztosan.
Csak a' csatákból térjek meg, panaszra
nem lelsz, tudom, többé okot.

Jolánka

Nem...! Oh!

De a' csaták, az átkozott csaták!
Ha áldozatjuk léssz (magában) Hah! 'S Bátorib?
225 ha az lesz ő is, árva lesz Jolán!

Csatás kezét fogván,

Leány, az Istenért, mi lelt?... beszélj:

Jolánka *vidulva*

Nincs semmi baj, ne aggódjál Csatás
Nem háborít meg többé bús szavam.

(nyájasan öleli bátyját)

230 Majd egykor a' felhőkön túl együtt
én is, te is szelíden nyughatunk.

Jer most, tekintsünk széllel a' mezőn;
elmented ulta künn sem igen valék.

Csatás (érzékenyen félre)

Szegény Jolán, hogyan hagyhatlak el?

(el mennek)

Erdős táj.

Géza, Petrud, Bikás, Zonuk egy dombra telepednek
's még néhány vadász áll mellettük

[Géza]

235 Itten nyugodjunk. Nyugszik a' nap is már:

Végső sugárai most enyésznek az
erdős tetőjű halmok domborán.

O vajha kelte olly csendes legyen,
mint a' homályos alkony e' ligetben!

(körül néz.)

240 De hol maradt el tőlem Bátori?

Különben ő velem van mindenütt.

Menj, Józsa, menj, keresd elő hamar

(egy vadász menni akar)

Bikás

Amott közelget egy dárdás felénk,
tán ő lesz az.

Petrud (föl áll, 's, néz)

nyomában egy lovag

245 léptet törődve: szolga, mint mutatja
külseje; az első Bátori (Mindnyájan föl kelnek)

Géza *tünődve*

Mi ez megént?

Zonuk

A' szolga csüggedő
képet mutat, 's mint látszik fáradott.

*Bátori, 's a' lovag jönnek, ez le száll
lováról.*

Bátori

Uram, bocsáss meg hogy nincs jobb szerencsém;
Roszsz hírt vadásztam én ismét neked.
250 Csábrágítól jó e' lovag —

Géza

Csábrágítól?

Az én kedves Apátom az. (*a' lovashoz*) mi hír, barátom?

A' lovas

hírünk elég van . . . az Apát üdvözlő:
A' többit e' levélből láthatod; (*levelet ad Gézának*)
de szóval is meg mondhatom, ha kell.

Géza

255 Hagyd el: nyugodjál inkább egy kevésbé;
úgy is törődött vagy, 's tán éhes is.
Menj, és viseltesd gondját, Bátori.

(*Bátori a' lovassal el*)
A' Lovas mentében

Az Isten áldja meg ezt a' jó Urat:
szememből is ki látja éhemet,
260 és gondja van rám, — illy szegény fira. (*el*)

Géza (*a' levelet olvasván el*
iszonyodik)

(*A' levél után*) „Elvesztenek mig László vissza tér”
Mért vesztenek, ha ártatlan vagyok?
Ki mondhat ellenem igaz vádakat?

265 Nem ők vadászszák e titkon vesztemet?
'S még én lakoljak, én, az üldözött!
Csalárd világ . . . de most tünődni nincs üdöm
minthogy sereggel jőnek ellenünk;
mi is sereggel védjünk életet;
mert így, bíz Isten, mást nem is teszünk,

Zonuk

270 De tán nem is hihetni még egészen
a hírt . . . .

Géza

hivemtől jött: ne bántsad őt.

Zonuk

Bocsánatot, Herczeg, másképen gondolám,
nem őt gyanítom csalfának; hanem
talán nem érté jól a' hírt,

Petrud

275 vagy az
csak költemény volt. Multkor is, ha ők,
valóban akarták volna vesztedet,
más rendeléssel fogtak volna hozzá.
(*Bikás, Zonuk boszorkodva intik*)

Géza

Petrud, csak ennyi gondod van reám?

Petrud

280 Nem úgy; seregnek gyülni kell, 's azon
leszünk mi főképen; de félni nem kell.

Géza

Szóveszteség ez . . . Lássunk a' dologhoz.
Hűségteket csak abból mérem én,
ha most sietve hoztok hősoket

Bikás

285

Lásd tetteinkből, mint kívánczunk
javadra 's tetszésedre tenni . . . Most
Isten veled!

Géza

Szerencse véletek!

(*Petrud, Bikás, Zonuk el*)

290

a' vadászokhoz: Ti is, kik eddig a' vadak nyomán
kedvtelve jártatok velem, nagyobb
csapásra vonjátok fegyverteket
Eddig vadakkal ütközénk; rokon
vért kell ezentúl ontanunk. Az Isten,
bocsássa bűneinket . . . jöjtek.

(*el*).

*Csatás háza holdvilágos este
Mécs.*

Jolánka (*magányosan az ablakon kinézve*)

295

Ismét magamra hagytak őreim.
Ama fenyéren fekszik a' sereg
ott táboroznak bátyám, 's Bátori
Csillogva, és zörögve vérteikben;
erősen állnak az éji tűz körül
ellenkezőn mint a' két fergeteg,
melly éjszak, és déltájról öszszezüg:
föl rántva egymás ellen kardjaik,
szívek megosztva két fölség között . . .
Ki menti meg nekem a' testvért? Ki, ah,
ki menti meg a' szerető leánynak édesét?
O bár magamtól tudná Bátori,
hogy az, ki ellen kardja vonva van,
testvére annak, a' kit ő szeret!
bár volna intve általam Csatás,
hogy bús hugának kedvesét ne bántsa . . .
De majd betoppan ádázan Csatás,
büszkén mutatja a' hős vért vasán!

310

'S talán ez kedvesemnek vére lesz.
Vagy meglep itt a' vérrel ázott Bátori,
's hogy sok halálban gázolt, hirdeti,
Oh! 's talán az édes testvér ott veszett.
315 'S ők tudni nem fogják, hogy illy
nagy veszteségben szívem részesül.

(szünet)

De mit csináljak én itt a' setétben?
a' bujdosó hold már tisztán ragyog:
320 Künn a' szabadban kell most bolyganom
Oh! tán ha látja Bátyám szánatos
bajában a' testvért, nem öldököl,
ha sejtí a' szerelmemst Bátori,
lágylva nyúl kardhoz, 's nem öldököl . . .

(menni készül, egy fátyolt von fejére)

Kedvezetek most hold, és csillagok,
325 Derüljön a' hegy ormán fényetek,
hogy lássa hugát a' távozó,
hogy lássa a' hős kedvesét.

Az öreg szolgál
(aggódva belép)

Hová az álnok éjben, aszszonyom,
Hová ragadnak bús indúlatid?
330 Maradj, közel van a tábor: veszély
érhet, ha meg találhatnak látni.

Jolánka

nincs,
mitől ijednem; nincs mit vesztenem.
Bátran fogom szemlélni a' csatát,
melly sirba dönti boldogságomat

Az öreg

335 Oh hát ezért aggódtam annyiszor,
hogy most magad keressed a' veszélyt.
Maradj, ez ősz bajuszra kérlek aszszonyom;
hős szél lebeg künn, meg fog ártani.

Jolánka

Keblem tüzét az meg nem hűtheti.

Az öreg

340 Ha a' lapályról Bátyád szemre vesz . . .

Jolán

Bár venne szemre, szólanék vele;
'S még, Ha sietek tán, úton érhetem.

(el)

Az öreg

Elhagy! de én őt el nem hagyhatom.
ha veszni tér is, nyomdokán leszek. (el)

Géza tábora.

*Bátori, magányosan vértbe
(körül néz)*

345 Mi tévedez szerelmem' halmain?
Széllel lebeg fehérülő köntöse.
'S fején lobogva játszik fátyola.
Ugy {lépdes ott,
          {leng amott, mint a' híg fellegek
350 alá boruló napnak alkonya,
remegve csendében, 's akadozva is.
Ha ő! . . . bizonynyal ő, a' szöghajú,
a' völgybe hajló termék lánya az.
De mit csinál ott oly magányosan?
Kémelve néz majd a' vadság fia,
355 meglátja, 's martalékkül jegyzi őt,
miglen sohajtvá várja kedvesét,
's a' kedves itt gond nélkül szédeleg —
Nem, e' vas élre! azt nem engedem.
Az élet értte kedves, értte ver —
360 mig e' tetemben lélek lesz. — Szivem.
Érette küzdök, 's a' dicső hazáért
melly nékem őtet szülte, 's tartja meg . . .

(Körülnéz) Hah! itt is, ott is fegyveres bolyong,
soká magára hagynom nem lehet.
375 Szunnyadjatok boszúnak lángjai
Késsél pirulni küzdés hajnala.
Nem retteg a' bajtól egy bajnok is;
de a' szerelmes félt, és elsiet

(el)

Géza tábora

Géza (Petrud, Bikás, Zonuk titkon beszélgetnek)

Géza (gondolkodva ül)

Ki tudja, mennyi a 'Királyi nép?

Bikás

370 Másfélszer annyi lesz, mint mink vagyunk.

Géza

Sok.

Bikás

A' vitéznek gyáva nép kevés.

Géza

'S te a' királyi népet annak gondolod?

Bikás

Ha az nem is, bizonynyal jó ügyed
nagy bátorítást adhat ellenük

Géza

375 A' jó ügy, és a' vakmerő bizás
mellett lakolni szoktunk többnyire.

Zonuk

Ne csüggedezz, a' fegyverek között:
veled valánk mi már sok harczokon,
's veled fogunk buzdulva küzdeni.
380 Csak addig is föltartjuk a' csapást,
míg a' sereggel László eljövend.

Géza

És többet én nem kérek tőletek.
Bár ne kéne ezt is tennetek:
Örömet halasztanám az ütközést.

Petrud

385 Azt nem tehetjük, virradóra már
csattogni fognak kardjaink; de néped
elég erős még a' vitában, és
értted merészen fog ki szállani

Géza

390 Ha így van, egy két apró ütközet
nem szórja szét gyakorlott népemet.
Hát a' nagyobb szám nem remegtet-e?

Petrud

Nézz bár körül, nem láthatsz csüggedést

Bikás

Minden felé bátor zaj hallatik.

Géza

395 Körül tekintem őket most magam:
Ha bátorítás kell, tán szózatom
megadja azt némellynek; és nagyobb
bizodalma lesz dolgunkban mindeniknek.

Zonuk

400 Bizonynyal ők szeretve tisztelik
a' kegyes Urat . . . Jó herczeg, általad
megintve néped kétszer annyit ér

Géza

Az öröket vizsgálni gondotok
legyen.

Zonuk

Kettőzve állnak mindenütt.

(Géza el)

Most bajnokainkat intsük meg mi is,
hogy tévedésből el ne hagyjanak

Bikás

405 Elég tanítást adtam már nekik

Zonuk

De ősze gyűjtém én őket megint.
Nézd, ott tolódnak helyre számosan.
Jerünk odább (*Petruđhoz*) vagy Petrud tétováz

Petrud

Nem tétováz.

Zonuk *csufolva*

Hüm! A' szóveszteség.

Petrud

510 Hallgasson ő kegyelme, a' ravaszság.

Bikás

Ne kötődjeteK: várnak vitézeink

(*Katonák gyülekeznek nem messze Géza sátorától,
a' mondottak elejökbe mennek 's egy üdeig lassan
beszélgetvén elszélednek.*)

Két katona hátra marad

Az első

Pajtás, beszélj el, mi dolog ez? miért
kell a' Királyhoz állanunk?

A' második

415 mert Király, és nem más, érted e?
Azért,
mivel egyedül ő, 's nem más a' Király.

Az első

Bolondos! ennyit régen tudtam én,
's jó herczegünket még sem hagytam el.

A' második

Más az. Te 's én is akkor ostobák
voltunk; de most megnyiltak a' szemek

Az első

420 Meg? hm! ha többet most nem tudhatunk,
mint tudva volt előbb, nincsen nyilatkozás.
Én ugyan tudom, hogy a' Király király,
De ebből semmikép nem érthetem,
425 hogy a' csatának kezdetén magasra
kell a' paizst balunkkal tartani,
és jobb kezünkben gyáva kard legyen.
Eddig, ha küzdénk jó Isten nevében,
magyarán ragadtunk kardot, és neki!
430 Csattogva, zúgva férfi bajt vivánk.
De most, bezeg, csodát tesz a' paizs!
Ám félre evvel. Mondd meg, Géza mért
lesz a' veszélynek hagyva általunk?

A' második *magában tünődve*

Ugyan miért is? — hüm! de már tudom.
Bohó, ha kérdezik, ki embere
435 vagy? (*büszkén*) A' Királyé, mondhatod.
És most? takard el képedet.

Az első

'S ugyan
miért? Egy emberséges jó Uré,
ki a' Királynak vérével rokon —

A' második (*kifakadva*)

440 Elég az hozzá: nincs és, nem is lehet
másféleképen mint van.

Az első *menő félben*

Oktalan!

A második

445 Mondhatsz akármit, én már több okot
fejedbe verni nem tudok. Karom
vasat gyakorlott teljes életemben,
és ehhez én tízszerre jobban értek,
mint a' szavaknak lágy pergésihez.

Az első

Hiszen kovácsnak csak be illenél

(*menni akar*)

A második *öltartja*

Hová? biz innen egy nyommá se' mégy,
míg nem tudom szándékomat.

Az első.

Bocsáss.

Ki tarthat engem?

A' második

Én, míg nem beszélsz.

Az első

450 Tudd hát: Urunkhoz, Gézához, megyek.

A' második *kardhoz kap*

Árulkodó, előbb a' sirba mégy.

Az első

Buzgó bolond, tán nékem nincs kezem?

Petrud *jő*

Mi baj, Balázs, mit szól ez ellened?

Az első

Uram —

A' második

455

ha kardom meg nem tartja őt,
Árulkodása mindent megzavar.

Az első

Hah — szemtelen, hát kardod tartja meg?

Petrud *az elsőhöz*

Hallgass. (*A' másodikhoz*) Eredj most, majd én
végezek

(*A' második el*)

Ösmersz e engem?

A' katona

Hogy ne, jó uram?

Mint jótevőmet áldlak holtomig.

Petrud

460

Hát tudsz e rólam rosszat?

A' katona

Jót tudok.

Petrud

'S még is Balázs, mit vétettem neked
hogy el akarád árulni éltedet?

A' katona

Én éltedet?

Petrud

465

Ha elárulsz, vége lesz
éltednek, és szerencséd gyámolának.
Kövess.

86

A' katona

Bocsáss meg. Én lépésidet követni kész vagyok.

Petrud

'S meg esküszöl?

A' katona

Ha, úgy kívánod, jó Úr, esküszöm.

Petrud

Derék fi vagy. Csak légy hát csendesen.

(Kezet nyújt, az elfogadja. Mennek)

Salamon tábora

A' Kemei mező

Salamon gondolkodva jár sátorában

Vid jó

470 Vidulj Király, jól folynak dolgaink.
A' mint kívántad, végezek: Mihelyt kezdődik a' baj, három fő Nemes részedre átszökik vitézivel.

Salamon

És mennyi ez mind özsze?

Vid

Nem csekély:

A' fejdelem sergének harmada.

Salamon

'S miről ösmerhetjük meg őket?

Vid

A'

475 paizst magasra fogják tartani.
A' jel ki tetsző, 's néped tudja már.

Salamon

480 Meg kell azonban újra mondani.
Hogy őket épen lássam híveim
sorában, és jutalmokat vegyék.
Szép szám ez, és öröm most érzem,
hogy nemzetemnek kedvében vagyok . . .
Köszönet, te néked is, Vid . . .

Vid *alázódva*

A' csekély
iparkodást te nagyra méltatod

Salamon

485 Ha nyughatunk, fő gondom lesz reád.

Vid *meghajtva*

Kegyes Király! (*magában*) az ország harmada!

Salamon

Menj, s' tégy legott szükséges rendelést

Vid

Meg lesz, ne kételd gondosságomat

(*el*)

Salamon

490 Mi von, mi ránt el ettől nem tudom:
Magában undok; tette kedvező,
S most, mondhatom, főkép használatos . . .
Hagyján, ezekkel most nem küzködöm — —
A' népe vesztett Gézát bé kerítem:
495 foglyom lesz en, 's kezemben élete;
de, mint rokonnal, úgy végzek vele
hogy elfelejtse, a' mit én hibáztam,
's ígérjen állandóbb szövetségést:
hogy majd, ha vissza térnek Öcsei,

haragjuk ellen pajzsom Ő legyen,
's talán így világos utra juthatok.

(el)

Völgy

Egy felől Bátor, más felől Csatás jönnek fegyveresen.
Holdvilág.

Bátor

Miféle bajnok ez?

Csatás

Ki közelget itt?

Bátor

Csatáshoz. Ki vagy, Barátom?

Csatás

A' Király' hive.

Bátor

'S most táborába mégy, ha nem csalódom?

Csatás

Igen, 's ha ősim' kardját jól bírom,
segítem ölni ellenségeit.
A' pártolók, a' gyávák veszszenek!

Bátor *magában*

Hah! (Csatáshoz) jó szerencsét!

Csatás *tartóztatva*

Nem még, nem, meg állj.
Te engem ösmersz; most hagyd, tudjam én is,
ki vagy, 's hová mégy a' hegyek között.

Bátor

Sokat kívánsz, 's én most nem késhetem.
Élég, ha mondom, hogy Magyar vagyok.

Csatás *magában*

Nem! erre nékem húgom is lakik.
(*Bátorihoz*) Ha te is, Magyar vagy kétségen kívül
A' jók közül vagy. Nem vagy pártütő?

Bátori

515 Nem.

Csatás

'S így tehát velem fogsz a' Király
mellett csatázni?

Bátori

Nem.

Csatás

hát pártütő vagy.

Bátori

Lelkedre mondom, én az nem vagyok

Csatás

'S gyalázatodra! az vagy.

Bátori *kardhoz kap; de utóbb
leereszti kezét.*

Majd hiszem,

még szembe jősz velem.

Csatás

Veled?

520

Gyávát kerülni szoktam mindenütt.

Bátori (*megént tartózkodva*)

'S most futni fogsz előle, bő szavú.
Lodulj, Uradhoz, 's nekem nyiss utat,
vagy elktorlak, mint egy porszemet.

Csatás *kardot [ránt]*

525

Kotorj, ha tudsz; de mig piheghetek,
hitetlen, innen ugyan nem mégy tovább

Bátori *kardot huzván*

Egy gyenge kéz nem tartja Bátorit.

Csatás *megütközik, aztán bátorodva kardot ránt*
Bátori nevétől nem remeg Csatás.
De ha bár halálom volna is neved,
merész csapással dultám vázadat.

(*neki megy*)

Bátori *viszsa lépve*

530

Csatás? meg állj! Az Istenért! (*magában*) de hisz
nincs néki bátyja. (*Csatáshoz*) Kérlek, a' mi szent,
mindenre, valld meg van, hugod?

Csatás (*magában*)

Mi ez?

(*Bátorihoz.*) Fajult teremtmény, kardom van, jere.

(*neki megy*)

Bátori *ismét hátrálva.*

A' szent egekre kérlek, szólj előbb

Csatás *félre*

535

Tán fölkeresné . . . Nem, nem engedem.

Bátori *magában*

Nincs Bátyja, és ha van ilyen durva nem lehet.

Csatás

Nincs! nincs hugom, de jój csak, van vasam.
Vagy térj Királyodhoz, vagy veszz el itt.

Bátori

Veszsz hát előbb te, vakmerő fiú
(*Össze csapnak, kemény küzdés után elesik Csatás*)

Csatás *haldokolva*

540 Nagy Isten! . . . . Oh Bátori, ne bántsad őt.

Bátori *iszonyodva*

Ne bántsam őt? Ég, föld! Ki az, Csatás?

Csatás

Ne bántsad őt (*elhaló szózattal*) Ne bántsad őt!

(*meghal*)

Bátori *iszonyodva*

Ne bántsad őt! — rettentő szózatok.

Kit? . . . a' pokol morog rám válaszul.

545 Ki, Emberek, — Isten, mondjátok, ki ez?

(*Elfordúl*) Ha ő . . . de nem; nem, — ő nem az vala.

'S még is mi rémít, és reszkettet így?

A' legvitézibb itt vész általam,

Ő, a ki nem magáért harczola;

550 mert vég leheléte is másért hörög

Hah! 's most közelget a' lány is. Szegény!

elejbe térek, hogy ne lepjen itt.

(*Jolánka egy dombon láttatik messziről. Bátori elejbe megy, 's a' szin' másik oldalára vezetli*)

Bátori Jolánka

Bátori Jolánkát kéznél tartva

Az Istenért! Jolánka, mit cselekszel?

Gyilkos dühében félig álmodozva

555 nem meszsze innen nyugszik a' sereg.

Halál borong a' hősök álmain,

Halál nyomúl a' kardok élire,

'S rémítve szünnyad a' két táboron.

Majdan riadni fognak kúrteink:
560 Száz dárda zúg itt, száz fenyít amott.
Villámlik, a' kard, sújt, és öldököl
Napot borítva, kopja 's nyíl hegyén
ezer veszély száll, és kel szüntelen.
Ordít, öl, úz a' vérajkú gyalog,
585 's eget ver a' zaj; még irtózatoss
a' nyargaló had: gögösen rohan,
mint a' {veszett
tüzes sárkány délczeg lován:
nyög, reng alatta a' föld, 's port ereszt...
Jolánka, ilyen helyre hogy jöhetsz?
570 Aggódni fog, 's csüggedni kedvesed

Jolánka

O melly ijesztő vagy te, Bátori.
De lássad, a' szerelmes kis Jolán,
óhajtja még is társaságodat;
Mert életének öröme, 's pajzsa vagy.
575 Addig bolyong, fut, jár, kél, andalog
szerelme halmán, míg reád talál:
Oh! itt bolyongtam, akkor is, midőn
pajkos lovaddal erre vágatál:
irtózva láttam csengő kardodat,
580 a' megkeményült, izmos oldalon:
irtózva néztem bajnyomó karodra,
's hátrálni kezdék: akkoron jövől
örömré hajlott lépéssel felém.
Mint a' derült ég, arczod, olly vidám,
585 mint tiszta csillag, ollyan volt szemed.
'S o Bátori, mint reménykedett szívem,
melly a' tiednek ellenében vert!...
Itt fogtak át először karjaid;
ittén simultam én is tárt öledbe,
590 's az olly csodás, ah, olly heves vala! —
A' jámbor ősz is itt állt, és örült...
De minden elmulik; Elmúlt már az is,
's azulta még felém sem jősz, kevély.

595 Ki tudja, hol hordoztak a' szelek,
's én itt epedve vártam jöttödet.

Bátori *nyájasan*

Csapodár! te még utóbb a' harcztot is
kibeszélgeted fejemből; ámde várj
eljő megént a' harczból Bátori,
feléd közelget lépte bizosan:
600 mint a' derült ég, arcza olly vidám,
mint csillag, ollyan égő lesz szeme.
Mostan nem úgy, most nagy baj vár, bocsáss.

Jolánka

Nem tartalak. Oh, a' gyenge lány szava
ádáz örömeitekkel úgy sem bír soha.
605 Büszkén, merészen kél a' hős, ha kell,
's az árva hölgy termében agg, remeg.
Csak egyre kérlek hát: aztán mehetsz,
Majd látni fogsz egy embert Bátori.
(meg látván Bátori balján a' karczolást megretten)
De melly csapás ért tégedet?
610 Vér foly kezedről *(Közelít)*

Bátori *(megütközve magában)*

Hah! mért nem menék.

(Jolánhoz) Hagyján, Szerettem! Semmit sem tesz az.
Csak mondd el inkább, kérlek, titkodat,
's hagyj menni dolgaimra, 's menj te is,
nyugtasd le kínos aggodalmimat;
615 Egyéb veszély nem tud rémíteni,
csak az, melly téged érhet, O Jolán.

Jolánka *(Bátori szavaira félig
hallgatván vért lát a' kardon, ruhán, és földön, 's
aggva nézi mindezeket.)*

Mit sejtek? O rettegető jelek!
(mutatva) Te erre jöttél, mi esett Bátori?
Vér itt is, ott is. *(vérnymomon függ szeme)*

Bátori

Légy nyugott, Jolán.

Jolánka

620 Nyugott? Nyugott a' sír, és a' halál.
O Bátori, ha tudnád, miként vagyok.
(vizsgálódva) Nagy Isten! Ott egy kard, egy sisak
hever.
Csatás (menni akar) Csatás! O merre vagy te most

Bátori (elejbe áll)

Maradj; az Istenért!

Jolánka

Ereszsz, nem nyughatom (a'
kard, sisak felé megy)

Bátori

625 Föld, nyeld el azt az átkozott vasat,
gördülj utána átkozott sisak.
(látván Jolánka a' kardhoz ér, dühödve szól)
(iszonyún) Pokol, te győztél: érzem lángodat.

Jolánka elfásulva

Szent Isten! (Bátori megtartja a tántorodót)

A' kard, a' sisak kié?

tudod e, te büszke harczoló, kié?

630 (mutatja a' kardba kivágott képeket) Itt a' vivó orosz-
lány: kölykei

itt, 's körmeik között a' bús martalék

Itt a' fogyó hold. (irtózva megy el Bátoritól)

Ég, és föld! hová

lett az, ki ezt ma fölköté?

(merőn nézve)

Bátyám, Csatás, volt az.

Bátori *magában*

O hogy nem öl szavad!

635

(*Jolánkához*) Jolán, miért nem mondtad azt nekem?

Jolánka

Kegyetlen, így felelsz? Ki szán meg itt?
Kétség gyötör 's dúl: szánj meg Bátori,
hagyd tudjam, éle még? — Te tán tudod.

Bátori

Jolán, te irgalmatlan vagy . . . Jolán.

Jolánka (*elragadtatva*)

640

'S 'Tebenned, ember, nincsen érzemény,
(*csendesedve*) Kard, és sisak fetrengnek díztelen
a' bús testvér előtt, 's még tudni sem szabad
hol a' sisaknak, kardnak jó Ura.

645

O tán agyarkodó kezek közé jutott,
's mély sebei körül bilincsek csörgenek.
Szegény Csatás! — de én őt fölhalálom,
Majd völgyeken bolyongok, 's halmokon,
Utána járok a' táborban is.

(*menni akar*)

Bátori *megtartija*

Ne hirtelenkedjél Jolánka; menj haza.

Jolánka *félöröngve*

650

A' csillagokhoz oda föl, nem haza.
Ki adja vissza jó testvéremet?
Ki mondja meg, hová lett? (*hevesebben*) Vérkezű
add vissza búmnak a' testvér kebelt,
melly befogadja gyötrődésimet.

655

Most hol van ő? hol Isten, emberek?

(*Arra megy, merre Bátori a' testet eltolta*)

Bátori

Jolán, ha tudnád. (*elfordúl*) ártatlan vagyok.

Jolánka

Ártatlan? O egek, nem birhatom.

(*könnyét törölgeti. Az öreg szolga megjelenik, de senki-
től sem veletlén észre kis távolságban meg áll, 's fáj-
dalmainak különféle jeleit adja*)

Bátori *elszántan*

660 Negéddel és vadon jó ellenem
mint a' hegyekről a' nagy fergeteg,
Boszont először szóval ő, kevés
szóval boszontom én is. Igy viszont
's nem rántva kardot fojtom mérgemet.
Majd, hogy megértem a' Csatás nevet,
665 Hátrálok, — (a' mit nem tettem soha,)
meg kérem égre, földre, 's nincs haszon.
Rám támad, a' pokol segít . . . én át ütöm;
de nem testvéredet; mert azt nem ösmerém.
'S Jolán, te gyűlölsz, megvetsz tettemért.
670 Minden szavad földulja mellemet,
azt, melly tenéked rejt egy hű szivet.

Jolánka (*közelít Bátorihoz*)

O Bátori, nekem is van egy szegény szivem
minden szavadra vérzik az, 's bomol.
Mít nyersz te véle, ha nem tud érzeni?
675 (*borzadva*) Irtózatos, pillantatod gyilok,
lélekzeted fojtó leszen nekem.
'S ha csókod ég majd halvány arczomon,
vér fog fakadni a'bból, mint sebéből
Csatásnak, a' kit el döntött karod.
(*öröngve*) Halál borít, ha átölelsz, halál,
680 ijeszt, ha víg örömmre csalsz,
's szerelmed éneke síri hang leszen.

(*irtózva hátrál Bátoritól*)

Bátori

Boldogtalan, mivé tett bánatod!

Jolánka *(meglátja a' holt testet, elhagyja Bátorit)*

(Mély hangon) Amott hever. *(fölkiáltva)* Nagy Isten, végy magadhoz.

(Elmegy a' holttest felé. Bátori iszonyú háborodásban áll. Meszsziről tárogató hallatik. Az öreg könnyeit törölgetve aszszonya után megy.)

Bátori *(kürtszó hallik megént)*

Hah! ez nekem szól. *(meglátván az öreget)*

685 Jámbor ósz, viseld
gondját az elhagyottnak. Én megyek.
Kemény pánczél, keményítsd e' kebelt!
Vagy benne zúzd el kinos szívemet.

(El megy a' merre jött)

Az öreg

690 Mért nem takarnak el síromnak hantjai?
Mért kell meg érnem e' gyászos történetet?
A' kedves ifju porba száll, 's fölötte
az agg korú hullatja könnyeit.
az agg szem önt keserves könnyeket. *(el)*

Sík mező

Világosodik. Meszsziről csatazaj hallik. Bikás, Zonuk, 's katonáik jönnek emelt paizsokkal.

Bikás

Utánam erre emberek: kiki
viselje úgy magát, mint rendelém. *(el)*

Zonuk

695 Boldog napot várhattok híveim.
Nem rossz dolog Királyhoz állani:

Ő a' hazában legfőbb, legdicsőbb.
Jertek nyomomban mindenütt,
a' merre csendül e' paizs

(megvervén paizsát, el)

A' zaj folyvást tart. Kevés váratra Petrud belovagol
nagyon sebesedve, 's levánczorog lováról.

Petrud

700 Enyészsz, enyészsz előlem rút világ.
Záródjatok be meg csalt bús szemek!
'S ti ördögök, kigyói fajzatok
sülledjen a' föld poklig véletek.
705 Oh annyi nép, oh annyi szép vitéz
itt vész, 's gyalázzal vész harcztalan!
Átok reád, Vid, átok nemzetedre;
rémítse mocskos lelkedet halálom;
üldözzön itten, 's túl a' síron is.
710 Lankad sebében testem; csüggedez
rosz utra tévedt lelkem. O, ki jó,
ki hallja meg záródó ajkaim'
hű vallomásait? . . . Hah! Bátor

Bátori sietve jő

Mi baj Petrud? . . . Te illy korán esél —

Petrud

715 Korán, 's dicsőség nélkül, Bátor.
Én áruló vagyok Bámulsz? tudom;
bámultam én is, mig józan valék.
Bikás, Zonuk, 's én pártolók valánk
de hamar boszult a' hűség' angyala:
720 Az árulók elárultattak, és
harcz nélkül estenek; mivel jelük
a' pártolásban ekképen vala.
És én miként vagyok! Nézd Bátor,
itt a' hitetlen szívben olly hideg

olly kínos e' vas. (*sebét mutatván*) Menj most:
herczeged,
ha nem sietsz rosszsz kézre jut. Siess.

725

Bátori

Szent Isten!

Petrud

Itt van egy serény lovam:
hasznát vehetd. (*átadja lovát*) Nyergelj Gézához és
Mondd, hogy siessen, fusson, mint lehet.
Mondd meg, hogy így találtál; mondd: legyen
jobb népe, és hívebb, mint mink valánk,
's hogy én mondtam ezt . . . . Isten veled.

Nyaraly

730

Bátori

Boldogtalan!

Petrud

Sajnálsz? . . . Isten veled.

Bátori (*kezet fog*)

Örökre! O Petrud, Isten veled!

(*lóra veti magát, el*)

Petrud

Menj menni kell haj! menni nékem is.

735

Omolv szivemből a' pokol' tüzébe,
(*Kivonván a' nyilat sebéből*) Így, így, elárult pártos
vér omolv.

(*a' nap kel*)

Még csak ma, és többé nem látom a' napot,
nem a' derült ég' csillagzatjait;
halál borít el, 's rettentő setét.

740

Hah! mint kereng körülöm a' világ. (*egy dombra dől*)
(*haldokolva lehajtván fejét*) Isten veled, szegény
Magyar haza!

(*A' kárpit le fordul.*)

V. NYILÁS.

*Sík mező. A tábor széle.
Salamon, Vid.*

Salamon

Adj számot elveszett sok hívemért
adj számot Istenednek, és nekem!
Azért hozád őket részemre, hogy jeles
szándékukért elárultassanak?

5 Vid, Vid, szived nem jó helyen dobog,
ha szárazon szemlélhetsz illyeket.

Vid

Hiszen, Királyom, értted fáradék.
Nem dolgozám javamra semmit is:
mindent dicsőségednek áldozék.

10 Értted pokollal, éggel megvívok
de a' setét történhetők baját
ki küzdi meg közülünk kártalan?
Biz Isten! annak, hogy Zonuk Bikás,
's a' pártolók sokan elhullottanak,
15 egészen úgy nem voltam én oka,
mint a' telő hold változásinak.

Nagy zaj 's homály közt kezdettünk csatázni,
Jelünket eltemette a' nagy zaj, 's homály.

20 A' mit szivemről mondasz o Király,
tekintenél belé, nem mondanád.
Sajnálatos valóban annyi drága nép'
el este, és ha lehetne váltanom,
vér, és veszély között tenném, de ők
támaszthatatlanúl nyugodtak el.
25 Dicsők örökké 's halhatatlanok,
mert a' Király ügyében estek el:
szép hír terül el sirjaik fölött.
Vérük boszut kiált a' hitlenekre
's rút tetteiknek örökös átka lesz.

Salamon

30 Átok bizony nekünk, gyalázat is.
'S Mondd el, mi hasznunk ennyi kár után?
Géza szabadon biztos mezőkön táboroz
's mi itt, Vid, itt a' szégyen halmain!

Vid

35 Őszinteségemet roszszúl ne vedd,
hogy Géza fogva nincs, csupán
kegyes, 's üdő előtt érzékenyült
szíved okozá: Te mentetted meg őt
midőn haragra méltán lobbanó
vitézidet tiltád vérengzeni,
40 's a' békerített vad szabadra ment.

Salamon (*boszonkodva*)

Kigyó! 's te képes volnál öldökölni,
míg a' teremtményt mind ki nem irtanád.
Hah! szép dolog, lelkemre mondom, az,
védetlen elvész annyi jeles vitéz,
45 's még több ölésre késztesz, ingerelsz.
Az ártatlanok vére ránk kiált.

Vid

Hogy véget érij, ragadd meg eszközét!

Salamon

Igen, ha az határos is a' pokollal —
Vid unni kezdem már tanácsodat
50 Te nem vezetsz engem egyenes úton
Alattomos nyilásokat keressz
minduntalan, 's míg mások biztosan
az erőnek érzetével állanak,
mi vak szerencsét lesve bujdosunk.
55 Számláld ki csak, mennyit végezheténk?
Először a' vadászatból csupán
orgyilkosok nevét nyertük, 's utóbb
a' pártolókkal még szebben vagyunk.
Ha nem tartóztatom vitézimet,
60 egy lábíg elvesz a' derék csapat.
Jobb része úgy is elveszett, 's te meg
javalni mertél tartósb üldözést,
hogy egy, csak egy se maradjon, a' ki majd
a' többinek mondja: jó, kegyes a' Király
65 Seregem elég számos, serény vala,
hogy békerítsem Gézát népivel,
és fogva van, ha nem zavar meg e'
nékem kivált siralmas látomány.
Eddig reméltem, hogy mivel nagyon
70 kívántad boldogultomat,
valóban én boldog leszek veled,
's irtózva látom, hogy te a' kicsin
lelkek szerént lappangasz mindenütt.

Vid *tetelve*.

Az Isten adja, légy te boldogabb
75 hogy elfelejtsed régi hívedet,
és szent tanácsot sugjon az ég maga.

Salamon

Ne is merészelj többé énnekem
alávalóságot tanácsolni.
Kard, és karom lesznek segédeim,

80

ezek kivágnak engem a' homályból
 melyet tanácsod font fejem körül.

(el)

Vid

(*merőn áll egy üdeig*)

Nem állhatom ki többé: már nagyon
 meggyült haragja ellenem. —

Alávalóságot tanácsolok?

85

Alávaló, nem alávaló, ha mink

magasra lépünk általa, mind egy az.

(*Szünet*) De így tovább már nem folytathatom.

Kedvét találnom pedig akármikép

kell: rá szorultam most leginkább.

90

Csak Erneyei ne avassa majd magát

dolgunkba: mert ez megronthat nagyon.

(*Gondolkodik 's folyvást.*) Talán — te szédülsz
 gyenge fejl!

De még sem azt . . . azt nem teszem soha.

Erőtelen! Hah ördög és pokol,

85

még is tehetném . . .

(*Erneyei közelget. Vid észreveszi.*)

A' sátán vezet

most épen erre, békehirdető.

Apostol őseidhez kellene

pokolra szállanod (*menni akar*)

Erneyei (*még messziről*)

Vid üdvöz légy!

Vid (*a' köszöntésre megvidulva visszafordul*)

hozott

az Isten Erneyei, Mi jó hír Hazánkban?

Erneyei (*komoran*)

100

Légy üdvöz, mondom, a' pokol nevében!

Ártatlanul megölt testvéreink,

's a' kárhozat köszöntnek általam!

Vid *boszonkodva*

Tudod, kivel szólsz?

Ernyei

105 És kivel ne mernék
ugy szólni, a' mint lelkem rendeli?
De én tudom kivel van dolgom itt.
Mindent tudok, haj! többet is talán,
mint valaha hittem, hogy megeshetik.
Kaján teremtmény! A' Király szivét
110 meglopta czinkos nyelved ostroma,
'S Most alacson úton jársz, 's koholsz vele.
Azonban a' hazára gyúl veszély.
Kebled, pokollal telve, csak nagyot
vadász, s erőtlenséged eszközül
bűnt ad kezedbe, 's ocsmány tetteket.
115 Jut e még eszedbe Nándor? Ez maga
Örökre átkod lesz, 's gyalázatod.

Vid

A' multakat ne hánytorgasd nekem.
Én senkivel számolni nem fogok.

Ernyei

Nem e? hm, 's ha még is számadásra vonlak?

(nevekedő tűzzel)

120 Vid! nézd amott az ütközet helyét,
Nézd, kánya holló vendégeskedik,
ott, hol Magyart gyilkolt meg a' Magyar.
Kaján! Pirúlj hitvány tanácsodért
Azok között, kiket szentség törő
125 nyelved hitetlenségre szöktetett,
's kikről le lépted a dicső halál'
hervadhatlan zöldjeit,
's helyette szégyent 's kárhozást szerzettél
Azok, között, mondom kiket fene
130 kényednek áldozál, sokan nagyobb

becsűk valának, mint leg dicséretesb
munkád egész folytában életednek.

(közelebb)

'S Vid tudod e, hogy különben is közel
illet csalásod engemet? . . .

Vid *szepegését titkolva*

135 Eh! Ennyi szent beszédet én nem hallhatok.
Fordítsd egyébre bölcseségedet. (el)

Erneyei (*kardhoz kap; de ismét
elereszti*)

Menj csak, gonoszság fészke, majd, hiszem,
tán földalállak még az ég alatt . . .
Nem hallható meg a' gaz beszédemet,
140 Már kezdetétől is megborzadt,
és tán gyanítá, hogy java hátra van.
(*Szomorodva*) Szegény Petrud, te most ereszkedél
A' nagy világnak álnok tengerére,
Rendíthetlen lélek árboczd

145 Nagy szív, vitézi készség volt vitorlád,
'S vezéred a' hazának csillaga
melly fenn, dicsőség szép egén ragyog.
De kedvesen suhogva, és koronként
meg szünve eljött a' csalás szele,
150 ködöt boríta csillagodra, és
alatta gerjeszté a' pokol tüzét,
mellynek setét világa megzavarván
vitézi szíved érzeményeit,

Egy hírnyelő örvénybe buktatott
155 's a' hítszegésnek átkát nyomta rád.
Lelketlenül heversz, boldogtalan,
mint köz gonosz, társiddal a' mezőn,
Férgek lakoznak díztelen dögödből
's a' győzni termett kar most varjaké
160 Szegény vejem! . . . De szunnyadj csendesen,
ha Erneyei él, torlatlan nem maradsz.

Nem, nem ha ködbe rejti is magát,
ha elevenen sirjába dől is a' gonosz.
Különben is neki sokkal tartozom.
165 Csak előbb, hazám, szerencsétlen haza,
neked lehessen hasznos embered.
Itt állnak a' tábornak szélein
kiket sietve gyűjték, emberim,
derék csapat 's már harczra kelhető.
170 Én megmutattam most is a' Királynak,
hogy mindenekben híven engedek:
csak hinne hát ő is beszédeimnek
's midőn hazám javára biztatom,
engedne inkább nékem, mint dühének!
175 O Mért, Királyok, mért kell úgy eltérnetek,
Hogy javaitoktól Országtok javát
elvágva kétfelé huzódjatok?
Vagy rád szakadjon átkom, durva nyelv,
melly a' beszéd' szentségét megtöröd,
180 's kigyó szerint sziszegve lelket ölsz? (el)

*Vácز melléke
Géza, az Apát, Bátori.*

Az Apát

Vigasztalódjál herczeg; istened
gondot viselt rád eddig mindenütt,
hidj benne, eztán sem hágy el soha.
Ha már közel van néha a' csapás
185 's a' kis hitű lélek csüggedni kezd,
akkor lebeg fölünkbe szent hatalma,
a' felleg oszlik, tiszta nap derül;
's vad bút, keservet vált szelíd öröm

Herczeg

Bizom kegyében, 's nem rendítheti
hitemet akármelly váratlan csapás,
190 ha bár maga megrendül is a' világ.
De örömeiket, Csábrági, nem reménylek.

Mélyen szívembe rögzött a' keserv,
ez a' vidámság férge, 's nincs napom,
195 melly néki táplálást ne nyujtana.
Mint érdemeltem Petrud, tőletek,
mint érdemeltem azt, Bikás, Zonuk,
hogy illy veszélyben elpártoljatok?
De ti nyomorultan meg lakoltatok.
200 Isten bocsásson úgy meg, mint szegény
és elhagyott uratok szivéből megbocsát.

Csábrági

E' jószívűség érdemes valóban,
hogy leghivebb nép légyen birtokod
205 És a' ki hitlen népet így szivelt,
az híveket nagyobbra fog böcsülni,
's ekkép bizonynyal el nem fogy hada.

Géza

Egyedül ez, a' mi ad vigasztalást,
hogy e' csekély szám még hivem maradt,
's jóban, gonoszban készen jár velem.
210 Sokat tevél te tisztos, jó Atya,
mentségemet főkép neked köszönhetem
és néked, ifju: kardod a' veszélyben
villám; csapásod kész halál vala,
Hűséged a' csábítás' ostromát,
215 kiállva törhetetlen paizsa lön
's oltalma veszni hajlott életemnek.

Bátori

Nem én tevém azt: Petrudnak köszönd,
ő biztatott, hogy mentselek hamar,
és úgy siettem melléd küzdeni.
220 Ha láttad volna ötét Herczegem!
Mint dulta föl a' vétek érzete.

Géza

Boldogtalan!

Bátori

Valóban az. Szívét
egy nyíl találta, 's tán még kínosabban
gyötré hitetlensége vesztekor.

Csábrági

225 Hogy adsz te számot erről csalfa Vid?

Géza

Eléri őt az Isten ostora:
Előbb, utóbb meg kell adóznia
minden gonosznak; ment egy sem marad.

Bátori

230 És még is, ugy kívánom, hogy kezem
alá kerüljön, mint jobb sorsodat.
Hah! csak akkor, akkor leltem volna meg
midőn halódni láttam Petrudot
istentelen csalárd gonosz feje
235 most száz darabban ott fetrengene
hol annyi népet sirba döntetett.
Hah! ha remegésből vissza futna is
méhébe anyjának, ki őt
gyalázatunkra szülte, porba vágnám —

Géza

240 Vess féket indulatodnak, Bátori.
Bisd istenünkre a' birságolást:
Mi bár magunkat tudjuk védeni
a' támadásnak békét hagyhatunk.
Egyébirányt sem illik férfihoz
tehetetlen, és magát evő boszú.

Bátori

245 Nem is az feszíti buzgó keblemet:
Olyan boszúnak van csak itt helye,
melly szent ügyért lobbantja lángjait,

öl, és elalszik, 's nem magát eszi,
nem alattomos, mint az, melly tégedet
250 méltatlanúl veszélybe rántana.
Nyilván, az áldás, 's átok osztó ég alatt
a' nemzetek nagy sirján, harczmezőn
kivánok én értted vérengzeni,
's az ördögöt tán ott elnyomhatom

Apát

255 Szép és dicséretes, midőn az ifjuság
szilaj tüzeben önként jóra tér,
's merész csapással, mint a' hegy sasa,
nagy tettek által szit az ég felé.
Áldás kövesse minden léptedet!

Géza

260 Nem mondok ebben én is ellened.
De mondd, mi lesz belőlünk, Bátori,
ha most nyakunkra hajtat a' Király?
Itt sülleldünk: nagy serge meg nyom itt.
Vagy vissza tartjuk a' nagyobb erőt
265 egy két vitézzel annyi bajnokot?
Meg birsz e, népem legdicsőbbike,
tizet, huszat, sőt többet is magad?
'S mennyit tehetnek más vitézeim! ?
Vagy majd ha vágásodra hullanak
270 a' tömve rád nyomúló hőssorok,
's jobbod, balod leszórta menykövét,
Videt találni nem felejtet e?
Nem jósz e inkább engem menteni,
ha félhalottan rejt el a' paizs? (dőlök paizs alá

Bátori

275 Nem olly vakon mer a' te Bátorid.
Hisz' a' királyi bajnép meszsze van még,
's mig ő nyomunkba juthat, vissza tér
László: deákod eddig már jön is vele.
László magában egy sereg; vasa,

280 ha több van ellene, többet ront csak el;
de öldökölni meg nem szünhetik.
Mint fellegosztó Tátra bérczei
úgy áll kitetsző mellet a' csatában.
Halál szakad markából; lábai
285 a' gyáva küzdőt lépve döntik el,
's ekkor felejtethném Videt keríteni?
Azt mindazáltal még is mondhatom,
hogy előbb sokaknak teste, lenne sirom,
mint sem fejedhez jutna üldöződ.
290 Halmot tetéznék vassal ellene,
hogy nyakatörötten buknek át azon,
és rajtam is, ha téged akarna bántani.

Géza

Az Isten adja, hogy ne jussak arra,
'S Bár vissza térhessen László előbb,
295 mint sem lehunynak e fáradt szemek.
Lambert öcsémet még nem várhatom:
Ő mostan is külföldeken bolyong,
de hasztalan, tudom. Minden borzadoz
inségvivő képétől a' szegénynek,
300 kerüli őtet, mint a' bajt magát
De a' szerencsés meszsze tündököl
Nagysága' fényénél melegszenek
a' gyáva nézők; hozzá vánczorog
az éh nyomorgó; nála táboroz
305 a' kész barátság változó hada.
Valamintha minden néki termene;
körűle boldog, és boldogtalan
éjt napra váltva készen udvarol.
Teremében élet forr, örül, zajog,
310 tapsol, 's ragyogva felleng, áradoz . . .
Kemény üdő, mért nem hagysz engem is
békés lakomban élni holtomig,
ott boldogulni, boldogítani?
Vagy nincs e nyugtos hajlék, melly szegény,

315 rongyos fődéllel a' világ elől
homályba rejtse gyötrött szívemet,
's fojtsón sanyargás által bánatot?

egy katona *sietve jő.*

Uram, meg érkezett Öcséddel Otto
Örülj; derék nép jött segíteni.

Géza

320 Milly hirtelen! Barátim jőjtek
ölelni a' jövevény bajtársakat!

(*el*)

(*Kevés váratra Géza vissza jő, László,
's Otto vele.*)

Géza

(*Lászlóhoz*) Isten hozott Öcsém. (*Ottohoz*) Otto
Isten hozott!

Fogadd el e' magyar szív-, 's kéznyomást
itt a' magyar föld puszta, síkjain . . .

325 Az Angyalok küldöttek titeket,
hogy épen illy szükségben érjetelek
Valóban illy korán nem vártalak
sőt félni kellett, hogy mikorra ti

330 megjöttök, ellenségem sirba vág.
Deim! megőrzött sorsom istene!
szívükből örülök láthatástokon.

László

Mindent tudunk már Bátya, a' mi történt,
miulta tőled távol bujdosám.

De hál' az égnek, hogy még így vagyunk.

Otto

335 Ne törődjetelek soká a' multakon
másolni többé azt már nem lehet
Azt nem lehet többé másítani.

Majd a' jövővel jobban végezőnk.
Méltatlanul üldöztek tégedet,
340 Géza, te bosszúatlan nem léssz, ne félj:
a' dőlősöknek gátot vethetünk

Géza

Hányan lehetnek bajnokid Barátom?
Mennyi lehet a' bajnokszám Barátom?

Otto

Hisz' az csekély, nem több, mint négy ezer.
345 Értéke nélkül nem nagy szám biz' ez!
de a csapással sokszorozva lesz.
László öcséd is utjában szedett
néhány magyart, 's már majd egész csapat.
Bizzál: Vasunknak nem roszz élé van:
350 A' gazt, kiről oly roszz hír terjedez,
ki kell gyomolnunk Isten földiről.
Bizonynyal ő rontá meg a' Királyt.

László

Utálja minden nem csak itt közöttünk;
hanem tulajdon pártja is: ravasz,
355 gyalázatos mesterkedése ennyire
juttatta már, és még is szüntelen
vesztünkre van . . . Hogy meg nem bukhatik
már egyszer a' gonosz!

Otto

Buktatni kell!
Buktatni mondom, ugy majd megbukik.

Géza

360 Csak annyi jó ne veszne hát vele.

Otto

Azt nem kívánhatod: jót és gonoszt
egy irányt emészt el a' harczok dühe.

365 Ne busuljatok, Barátim, a' csaták
hol itt, hol ott csak hoznak áldomást,
's merész vitéznek mindig kedvesek.
Ne busuljatok; még Morva is tud ám
a' jó ügyért megvíni: hőseim,
ha a' pokolnak ugrom is, nyomomban
lesznek veszélyt, halált, vért ontani.

László

370 Nem a' halál' vad képe, nem riaszt
nyíl, kópia, dárda döntő zápora,
ha vérözönnel mind rám zúgna is . . .
Mellyik magyart rettentí a' veszély?
Nem félni jött ő olyan meszsziról.
375 Nem jött azért, mondom, hogy e' kövér
földet vesződve, győzve nyerje meg,
's aztán hizott rabbá nevelje magzatit.
Vassal szerezte, vassal tartsa meg.
De itt Barátom másképen vagyón.
380 Hogy a rokon nép ellen készülünk,
ez fáj, szívünknek, és hogy még is így kell,
hogy erőszakot kell tenni nemzetünkön
bennünket ez tesz bussá, és komorrá.

Géza

385 Az is nehéz, hogy a' Király is e'
zavarba dőlt, és döntö minket is.

László

Nehéz ugyan, de mért tart hát az is
inkább külföldivel, mint honnival.

Otto

390 Bizony, miért ám;? mért meg nem böcsül,
titeket, kik a' hűségnek a' nyi szép
jelét adátok?

László

'S ott van Erneyei,
nagy birtokában a' leg jobb magyar,
jártos vitéz, bölcs, bátor, és erős,
Mért nem cselekszik jó tanácsaként,
javára országának, és nekünk?
Haj! Semmi jó sincs hátra!

395

Otto

Bizzatok.

Mind jó lehet még. 'S kétségen kívül
jobb lesz ha győzünk, mint ha győzetünk;
most hát legelső gondunk ez legyen.

Bátori jó.

Nagy por verődik Rákos szélein.
Jön a' Királynak csattogó hada.
Nézd, Herczegem, amott a' hegyek mögé
vonúl negédes népe, számosabb
mint volt az első ütközet helyén.
Véletlen arra nyargalék, 's kitudtam
hogy a' sereghez egy derék csapat
járult.

400

405

Otto

Siessünk hát mi is, Barátim
vitézeinket özszerántani.

László

Bajtárs, segítsen, a mit tud, kiki
mint Készségedért hálánk el nem marad

Otto

Majd harcz után köszönjetek

410

Géza

Nem úgy, mi a' jó széndéket jeles
cselekedet gyanánt vesszük; de nincs üdönk
szót vesztegetni: itt a' fergegetg,

415 Itt a' veszélynek napja, társaim.
Haj! majd rokon vér csorg le kardjainkról,
's halvány dicsőség száll reánk, ha győzünk,
rabsors, ha veszünk. Jertek, édesim
szükség parancsol, engedjünk neki! (el)

Bátori hátra marad

420 Ide ragadott a' háború dühe
a' bús leánytól meszsze küzdeni.
Ki tudja, föltalálom e ötet, vagy soha?
Hah! átkozott, villongás, melly rokon
szivekkel így bánsz, így tündérkedel.
425 Eped szegényke, 's én nem vidíthatom,
Itt a' dühös pártok szaggatják keblemet.
Te ki lázadást tettél, erről is számot adsz

A Mogyoródi hegyek

Alatta terül el a' Király tábora.

Salamon, Ernyei, Vid, s még néhány Urak fegyverben.

Salamon

Itt állapodjunk, itt lesz táborom.
Itt jó nevemnek sirja, vagy szülője
jobb napjaimnak. Már ha ennyire
430 jutott szerencsém, így tartom meg őt.
Így, bátorodva, vassal e' karokban
's elszánt erővel a' hadzaj között.
Mint megszakadt felhőnek árszél,
lerohanok a' hegynek oldalán,
435 's meg érzik, e' vasélre esküszöm,
megérik a' Magyar Királynak karjait.
Minek regéljek mindig multakat?
A' mit kezembe ad a' jó üdő,
avval merészen szállok a' jövőnek
440 's minden nehéznem, nagynek ellene.
Hah! Istenemre! annyi gondokat
töprenkedést sorsunk nem érdemel.
A' mit serény kézzel végezhetek

445 mért bizzam azt a' lassu észfogásra,
's kétes szövetség csalfaságira?
Ottan, hol a' veszedelem hazája van,
A' népitélő tágas szék előtt
450 ottan, hol a' paizs döng, és törik, ropog
hol a' halállal bátran szembe villog
az érszegő kard, könnyen végeztünk.
Ott végzek én is.

Vid

'S így jó véget érsz.
Bizonynyal, és örülve mondom ezt:
Jó véget érsz, Király, ha így cselekszel.
Áma' csavargó ringy rongy Morva had
455 egy Vármegyével sem, birkozhatik,
Én csak Mosont indítom ellene
's első, utolsó lábíg verve lesz.
A' többinek hatalmas fegyvered
sírt, 's holttetemből sírhalmot {rakand
szerez.

Salamon

460 Nem is kegyelmez kardom senkinek,
Ha valaha rettentő volt, az legyen
most, a' hegyek százévi tölgyeként,
melly dőltekor csikorgva rengeti
465 a' lombos erdőt, 's száz gyengét leront . . .
(Ernyeikhez) De Ernyeim nem biztat engemet?
Könny csillog arcán, 's bánat ül szívéen.
Mit értsek ebből? úgy látszik, Te csak
külső alakban kísérsz, 's benned az
470 's hűséged ellenségemnél bolyong.

Ernyei

Méltatlanul vádolsz, Uram, Király.
Nézz tettemre, 's szünjél kétleni,

hogy e' kinyitott sziv éretted buzog. (dobog)
 475 Hí voltam eddig hozzád, 's hí leszek,
 míg e' törődött test el nem bomol,
 míg égverő bérczével környözi
 e' bús Hazát a' Karpatok sora.
 De midőn az ellenségre fent vasat
 480 testvérek ellen hallom csöngeni,
 nem tilthatod meg forró könnyemet
 's ne tiltsad, azt Uram, Király soha
 hogy {a' magyar hazát szeresse a' Magyar
 {a' Magyar szeresse jó hazáját,
 's ha vért nem onthat, öntsön könnyeket.
 (Kitörő könnyeit törölvén) Nézd evvel áldozom most
 485 kik elveszendők népeid közül,
 kiket haragra vont kezed ledönt.
 Nézd, ezt neked, 's sorsodnak áldozom,
 mert, haj! gyanítom megbukásodat.
 490 Nem is olly kevés bajt ad a' háború,
 nem is olly hamar nyersz győzödelmeket,
 mint a' vakon merő jóvendőli.

Salamon

Mint van tehát szerénted a' remény?
 Tört, vagy töretlen főt ígérsz-e? Szólj —

Ernyei

495 Megvetni ellenséget, annyi mint
 szégyenbe, vészbe önként ugrani.
 'S Ha ért hadak dolgához Ernyei,
 kövesd Királyom, most lépéseit.
 Jer, onnan a' hegyekről láthatod
 magad, miként terül el a' sereg.
 500 Milly készüllettel zúdúl ellened.
 Jer, ott közel lesz Géza tábora,
 ki láthatod fekvését, csínjait,
 aztán ítéljed álllításomat.

Salamon

505 Különös kívánatod van, Ernyei;
De nem szegem meg. Lássuk hát miből
áll buktatóim' {rettentő hada
                          {szörnyű tábora.

Vid *Ernyeihez.*

Ugyan, tapasztalt lévén, mint lehet
ilyet kívánnod? Még baj érheti.

Ernyei

Látatlanok leszünk a' fák alatt

Salamon

510 Menjünk. (*Vidhez*) Te addig rendet tartasz itt.
'S tanuld meg egyszer már, hogy a' bajok
Szándékomat nem szokták gátolni

(*el*)

Vid

515 Az átkozott vén mit ki nem kohol!
De várj, bosszút áll rajtad Vid dühe.
Barátim, itt segítsetek ti is,
ha kedves a' zavart víz nektek is,
          hogy jó halászatot tehessetek.
Mert ez, ha most békére szert tehet,
mindent tunyává alkot kedveként,
520 örök nyugalmat tol nyakunkra is.
Ernyeinek el kell térti akármiként;
mert, ha ma Királyunk szívét elnyeri,
azt vissza nyernünk többé nem lehet.
Klastrom lesz országunk, s mi rabbarát
525 életre kárhozunk . . . Igér e hát
erőt, segédet bátor jobbotok?

Egyik Ur

Mire?

Vid *boszonkoddását fojtva.*

Hah nem értetek! . . . Csak arra, hogy
mivel az Apostolok korán már túl vagyunk,
ez agg apostolt is bocsássuk el,
530 döntsük halálba, értem, Ernyeit.

Első

Jobb volna, vetnél számot Isteneddel . . .
Meguntam immár czinboráidat.
Maradj magadnak, mást ne bánts, ha jól
535 akarsz. Egyébiránt, tudd: a' halált
előtaláloed majd te is. Jerünk
Bodor. (*A' két úr el*)

Vid (*mérgelődve*)

Hitetlen, álnok, rossz szivek!
Magamra hagynak ily nehéz üdőben
És még sem, azért sem csüggedek, magam
540 teszem meg eztán, a mit gondolok.
Nem nyughatom, Hah! és nem is fogok,
nyugonni, míg nem állok polczomon . . .
Az most bizonynyal békeségre inti
szavára könnyen hajlandó Urát;
De lássa majd, milly véget ér vele,
545 'S Ki bír szívével jobban, én vagy ő?
Most kell erőt vennem, most, vagy soha!
Átkozzatok, homálynak lelkei,
ha nem nyerek ma; álljon el szavam,
ha irányomat nem érem általa!

(*elsiet*)

Hegy 'alja.

A 'Király és Ernyeik fák alatt leereszkesznek meg állapodnak.

Ernyeik

550 Nézzed, Királyom, ellenségedet,
melly még ma is barátoddá lehet.
Nézd ott terül el rendes tábora.

555 Itt bal felől a' haragos Morvai
nép, és közöttte vad fejedlme van
Itt, nézzed, itt a kékes sátoron
innen negéddel jár ő föl 's alá.
Hogy döng kezében a' rezes paizs!
A' nagy gerelyt milly, könnyen pergeti!
560 Setét ruházatjával úgy borong
a' sík mezőn, mint délszak fellege,
mint egy nehézkes fellegfolt az égen
melly a' nap ellen sűrű gőzzel áll.

Salamon

565 Tehát, az, a' ki most kelet felé
fordulva szólni látszik, 's fegyvere
érzéseként a' kéz helyett mozog?
Az a' ki tetsző termetü?

Ernyei

Az ő
570 Most inti népét, hogy kegyetlenül
pusztítsa, dulja föl vitézidet.
Nézd, innen, onnan mint tolonganak
hozzája dombos Morva bajnoki.
Szegény Magyart, haj! egyfelől maga
és más felől külföldi rontja majd.
Im, e' bokortól a' mély gödrökig,
mind őt uralja a' tömött sereg.

Salamon

575 Külföldiekről már eleget tudok
Most mondd, ki száguld ott a' széleken
mint a' csapongó sólyom, meszszire
ötlő vasával? Testét vért födi,
's kalpagja ormán tarka toll lobog.
580 Derék vitézt mutat szép külseje,
de semmikép nem tudhatom nevét.

Ernyei

Opus az, Királyom, másként Bátori
csak ifju még; de nincs nagyobb erő
's merész tehetség senkiben.

Salamon

585 Ösmerem
immár. Miért nincs híveim között?
Sokért nem adnám . . . Hümm: vad képzelet!
enyészs; te nem vagy véremmel rokon.

Ernyei

Mit szól Királyom? mely gond lepte meg?

Salamon

590 Hagyd el; tekintsünk most tovább: Noha
már ösmerem csapatként ellenségemet,
számát, helyét még el nem mérhetém.
Középen, úgy tetszik, áll Bihar hada:
zászlója fenn, egy hős kézben lebeg
felénk meresztve {mérgecs párduczát.
                          {büszke

Ernyei

595 Az ott Bihar, mozdithatatlan törzsöke
a' szép seregnek, nézd milly dölfösen
terül el a' nagy síknak domborán.
Ugy áll szabad {tetővel,
                          {lombokkal ég felé
ős bérczein Krivánnak fenyvese.
600 Zivatarok ostromolják fürteit
Jön megy körülr a' sok fergeteg;
a' zivatarok hatalma meg szakad
a' fergeteg zugása is lohad;
de a' fa áll, és állni fog soká.
605 'S amott mögötte, gondolod, ki az?
Szelid alázatban Nyitra' népitől
körülr zajogva? Ö az, a' Kegyes. —

Salamon

610 Az Géza lesz. Czimét jól ösmerem.
„Arany mezőn a' kék juhocska.” Im
ott függ ezüstös rojtu sátorán.

Ernyei

Nézz jobbra most.

Salamon

Hah! Lászlót látom ott.

Temérdek ember.

Ernyei

Barna leplei

615 alól merészen törki mint egünk
felhőiből a' tiszta napsugár.
Megy; a' halom felé hajolnak léptei,
alattuk a' fenyér döng, és lapúl.
Hah! hogy rezeg, villog szép fegyvere.
Milly könnyen indul véle nagy vasa;
620 Nézd a' szekerczét, nézd bal oldalán
életborító paizsa' domborát.
És most — imígy állt Éden ajtain
tíz pallosával a' dicső Cherub —
a' halmon áll, hajolnak térdei . . .
imádkozik, Királyom, nézzed őt,
625 reánk imádkozik halált, irtózatot.

Salamon

630 Olly rettenettel szólasz Ernyei,
mint ha viadaltól rettegnél; holott
különben első voltál mindenütt.
Emlékezem, midőn a' Kún csoport
elfoglalá a' dombot, 's ránk nyila
mint zápor, úgy jött, vélem vágatál
a' legmeredtebb oldalon te is,
's bátor csapással úzted a' halált
melly száz idegből pendült ellened.
635 És most.

Ernyei

Én félek?

Nem ösmersz. Oh! igen
most kell tanulnom rettegést fagyos
Koromban, itt a' szánatos haza
sírjának szélein. Rettegni, Hah!
640 ki annyi fergeteg közt bátran állt,
most kezdjen az rettegni? — Nyilj pokol,
nyilj rémeiddel itt e' láb alatt,
légy olly csikorgó, rettentő, komor,
645 millyen valál, midőn fenéktelen
öledbe hulltak dölfös angyalid.
Rendülj meg ingó föld, szakadjatok
ti fenn kerengő csillagok. Repedj
setét koporsó, holtak keljetek
650 rettentesen inség-ülte vázatok,
hogy féljen a' tisztesen megöszült Ernyei.
Nagy Isten, a' magasság fellegén,
Te tudod, mitől kell félnem itt alatt.

Salamon

Irtózatos, te ki semmitől sem láttatol
rettegni, mért rettentesz engemet?
655 Most e' nagy órán mért zavarsz meg így?

Ernyei

Te félre értesz engem, o Király.
Minek kívánjam azt rettenteni
Ki semmi bajtól meg nem rettenik?
Láttam csatákban bátorságodat,
660 királyi szíved' érdemét tudom,
's most sem kívánom, hogy te gyáva légy.
De azt ohajtanám, hogy népeid',
testvérid éltét kimélné vasad;
O mert valóban ők testvérid is
665 Unokái döntő Magyar Eleinknek,
kik bátoran követték párduczos
Árpád' nagy ősöd', nyomdokát.

Ha te valamitől rettenél, Király
A' zivatarokkal zugnám ezt füledbe
670 az áradat' zajával mondanám
Uram, kerüld a' belső háborút.
Majd mennydörögve szólnék, intenélek,
's gyötrő csikorgás lenne bús szavam.
De én könnyörgve szólok: jó szived,
675 javad, 's hazámé bátorítanak.
A' hét vezér eskére kérlek, engedj
szavamnak, oh kerüld a' háborút.

Salamon *háborodva*

Mivé teszsz még, rettentő öreg?
Komor tekinteted, mozdulatod,
680 szived zajából zúgó mély szavad
's ez a' tünődő várás bús köze
egészen elborítják lelkemet.
Hah Istenemre! így még nem valék. —
Te rút alázatot {ohajtasz
[kivántál Erneyei,
685 hogy tudjak arra térni, mondd magad.

Erneyei

Nem alázat az Királyom, hidd nekem,
Ők azt örömmel fogják érteni,
Csak egy gonoszt bocsáss el udvarodból
690 Oh bár ki tudnám nyitni népeid
szívét előtted, hogy látnád miként
egyezz szavam kívánatukkal. Ott,
hol a' teremőt buzgón kérleli
a' honnja féltő fölszentelt Magyar,
hol vára' fényét lakja csendesen,
695 vagy gunyhájának csinos zugjain
terülve nyugszik, tiszta telkein,
rétén, virágzó berke hús ölén,
Hidd, mindenütt ezt fognád hallani
„Uram Király, ne ontass honfi vért!
700 Ne bántsad a Magyarat, kinek királya vagy.”

Oh erre kérlek én is, és noha
csak Istennek hajtám eddig térdemet,
Nézd itt előtted

Salamon

Mit csinálsz, az Istenért!
705 Maradj, beszélj fenn állva; nyugtomat
megdulta már is buzgó szózatod.
O Erneyei mire térítettél engemet.
Előttem áll a' rettentő igaz
Irtózva néz rá csábított szemem.
710 Keblem szorúl, szivemnek lángja vész
erőm hanyatlik, hullnak karjaim.
Haj! ez iszonyú, csüggesztő nap nekem.
Segíts, ha megzavartál, mit tegyek Erneyei?

Vid *sietve jő*

De im — (*Vidhez*) Miért hagyád a' rendelt helyet?

Vid (*tetelve*)

715 Uram, tovább nem győztem túrni már.
Hősid zajognak, zugnak, mérgelődnek,
hogy tőlök illy sokáig el maradsz.
Ellenkezőink rendben állanak,
mondják, 's királyunk Isten tudja hol
vezérünk
lappang.

Király

720 Hítetlen gaz népek, ki lappang?
Ki mondta azt, szólj átokhírdető?

Vid

Mint látom, ellenem haragra gyulsz
de e' nagy üdőben azt is eltűröm.
Halljad tovább Királyom, 's hidj szavamnak

Erneyei

Vigyázz szivedre, o Király, ne hidj!

Vid

725 Mind zugnak, azt kiáltja fenn szavuk
A' gyenge, félénk, csüggedő Király
nem is csoda, hogy bokorba rejtezik;

Király *nagy indulattal*

A' gyenge, hah! a' félénk, hah elég.
Megtérnek ismét a' szökött erők,
730 van karjaimban ismét száz csapás.
A' durva nép! Ám lássa, majd; Igen!
Majd lássa, Ég, föld, félénkségemet.
A' gyáva nép! majd omladoz rakásra,
's merész Királya állni fog; ki vész
735 száz, és ezer közrendű; nyílt vére,
kutfő; patak lesz vére; 's állni fog,
rettenthetetlen állni fog Királya,
's a' döghalomról küzdle mérgesen
mint a halálnak szörnyű anygala.
740 Lássa ég föld, hogy nem félhetek.

(*Salamon Viddel hamar el.*)

Erneyei, (*tartóztatni akarja*)

Az Istenért, ne hidj. (*Csüggedve*) Megy! — átkozott
Vid.

Oh ördög, el raboltad üdvösségemet.
De meg lakolsz, meg síron innen is!
Vérengező: boszú, vezessed kardomat,
745 e' gyilkolásért reszkető kezet.
'S ha fenn maradsz Hazám, ne sírj elestemen:
Előzni fogja rontód hunytomat,
's a' pártok átkát sirja elnyeli. (*el*)

Géza tábora
Géza, László Otto

Otto

750 Már rendben szedtem Morva bajnokim
Akárhová kívántok, én oda

térek, 's Biz Isten! a' sarat meg állom
úgy, mint akárki mindenütt.

Géza

755 Hiszszük Barátom; hadnyomó erőd
a' mellyre méltó, végyen olly helyet.
Mi el nem álljuk híres útadat;
sem a' veszélytől hátra nem szökünk
Válassz helyet magadnak a' csatában.

Otto

760 A' harcz dühét én nem fogom kerülni,
a' merre legfenébben zúg, tolong,
ott szembe szállok én, ha kell, vele.
De mi rend lesz ütközésünkben, minő
sorokba szedjük a' vitézeket?
László, te jobbnak, mondd, hogy' gondolod?
765 Legyen hadintéző karod parancsolónk,
Utána, majd ha paisát zörgeti,
és sorszegő csapása hallatik,
mi is merészen rándulunk. — Te szabj
ádáz hevünknek rendet, és határt.

László

770 Ha úgy kívánod, halld szándékomat.
Középre, én Biharnak népeit
tenném, 's utána Gézát Nyitrai
katonáival; mi állnánk két felől
a' had deréknek sujtó karjai.

Otto

775 Lelkemre mondom, jó lesz, szép lesz úgy.
Hah! melly csikorgás lesz ha ősze ér
karunk az ütközetnek síkjain.
Ölekezésünk egy sereget fog el,
's elfojt ezernyi életet. — Barátim

780 én Én most helyemre térek népimhez.
Isten velünk veszély, 's halál között.
(el)

Géza

Más szívvvel indul Béla gyermeke
Hazája népét dulni, rontani.
Kebélben a' szükség, 's bú küzdenek,
Kétség zavarja lelke' gondjait.
785 Te, a' teremtmények irgalmas Istene
ha most kerülhetetlen e' csata,
add, ez legyen legvégső életemben

László

Ne csüggedezz, jó Bátya, gondja van
a' fenn uralkodónak ránk. Remélj,
790 mint én reménylek; minden jót. Elég
izben kívántuk szép szerével a'
békét megállapítani,
hogy ez különben történt, más oka
795 Köztünk, 's közöttte végezzen tehát
az ütközetnek változó hatalma.
Miért böcsül idegent nagyobbra, mint
Magyart; vérét miért tagadja meg?
Bizzál; hadunk lesz győztős a mezőn:
800 Im nézd, rohan már a' Király hada,
ugy dől hegyéről mint az áradat.
Ne várjuk helybe: bátran álljuk útját,
vessen dühének gátot a' döngő paizs,
's rezzentse vissza csattogó vasunk.
Hah! már riadnak a' halálnak kürtjei,
805 mint reng egész had, menjünk győzni most.

Géza

Vagy halni. — Jó Isten légy velünk. (el)

*(Csata zaj hallik kevés váratra, melly mindig közelebb
ér. A' Királyi nép egy felől, más felől Otto jó. Ernyei,
Otto össze csapnak, Otto távozik.)*

Ernyei, hátra marad a' zajból

Miért kerül a' haragos Morva hős,
miért kerüli aggott jobbomat?
Már gyenge tán, hogy véle össze csapjon?
810 Biz Isten! az, bár agg, nem gyenge még
érezem, hatalmast sujt, és mérgesen
taszítja vissza a' csapásokat.
érezem karomban van még ép erő,
815 'S Csak addig, oh csak addig bírja kardomat,
míg Viddel itten számot vehetek.
Aztán lehullhat fáradottan lábaimhoz;
porrá tiporhat a' győző csoport.
Hah!

Vid bujkálva jő

Hadd vesződjenek, biz' én velük
Nem igen törődöm. Hát ha nélkülem
820 végezhetik, miért kockázzam éltemet?
(*menni akar*)

Ernyei (*elejbe megy*)

Állj!

Vid *megrezzelve*

Te vagy e Ernyei? Szinte megijedék.

Ernyei

Meg úgy e Sátán? Várj csak jobban is
ijedsz te még ma. Végórád ütött,
Adj számot itt az Isten, és magunk előtt!
825 Országszakasztó átkozott tanácsos.
Megcsaltad a' Királynak jó szívét,
's veszélybe hoztad, adj most számot itt.
Egész csoport Nemest halálba vitt,
kigyói nyelved láza, hitszegő.
830 Adj számot itten kardom élínek:
előbb ugyan innen egy nyomot se' mégy.

Vid

Te a' ki mindig hűségről beszélsz
Igy vagy Királyod' híve, gyilkoló?

Ernyei

835

Hú a' királyhoz, hozzád kegytelen
égő boszuval állok ellened
Rántsd kardodat, vagy tüstén átdöföm
pokolfaj, undok melledet.

Vid *kérlelve*

Ernyei,

Engesztelődjél.

Ernyei

840

Gyáva, kérsz? ha bár
földet harapnál, még sem engedek.
Tudom, csalás van minden tetteteden
Hítvány, minek viselsz te kardot is?

Vid *dühödvé.*

(*magában*) Hah! most segíts pokol. (*Ernyeihez*)
Azért, hogy te veszs

(*véletlenül megtámadja Ernyeit, ez fölfogja paizsával
a' csapást, 's Videt le dönti.*)

Ernyei

845

Halálod óráján is álnok ember
veszs, 's vidd magaddal a' pártok dühét . . .
Nagy Isten, ilyenektől mentsd a' Hazát,
Mentsed, hatalmas Isten, a' Királyt.
Oh most megént szabadon piheghetek.
Szép honn neked, Királyom néked is
Áldoztam immár, most majd a' csaták
850 haragja engem is föl áldozand.
Ha mellemet rokon kéz átdöfi,

855

vérem boszút kiáltson mind azokra,
kik honnjukon csak úgy tudnak segíteni,
hogy fele lakóit sirba kergetik.
Most légy velem harczoknak Istene!

*(A' zaj folyvást tart. Egy felől Géza, Bátori, 's katonák;
más felől közelget a' Király)*

Bátori

860

Uram, a' Magyarok boszús Királya nézd
mint rontja, dönti bátor népedet.
Feléd közelget, Herczeg, nyiss utat,
irtóztató haragja rád talál.
Siess kitérni.

Géza

Mért rémítesz így?
Menj, hídd helyembe Lászlót menj hamar.

(Bátori el. A' zaj közeledik)

Géza a' katonához

865

Ereszd le a' zászlót; mig vissza tér
Bátori, vagy itt lesz László. Álljatok
előmbe sűrűbben, hogy a' cserét
ne lássa Salamon.

(a' katonák zajognak: László, László)

László jő

870

Menj Bátya most,
vezessed a' bal ellen népemet. *(Géza el)*
Meg állok én itt; meg ha záporos
halál szakad is fejemre. Félre most.
Jön a' Király: emeld a' címeket.
Emeld, emeld, hadd lássa merre van,
ki véle bátran szembe száll.

(Salamon jő, le vág egy néhány vitézt.)

132

László elejbe megy

875 Ide Salamon: már László készen áll
Végezzen a' kard köztünk, 's népeink
között: helyettük víjunk ketten itt.
Ide Salamon villogtasd kardodat,
Elejbe csattog bátran fent vasam.
Segítsen Isten érdemünk szerént!

Salamon egyszer össze csap aztán rémülve hajtja
le karját

Hah! meg csalódtam — Érzem vesztemet.

(el fut, utána népei László üldözi. Sokan halva ma-
radnak a' helyen. A' zaj tart egy üdeig.)

Géza vissza tér

880 Most vissza már! elég, hogy megszaladt.
Ne bántsuk a' meg indult népeket,
kik, mint magunk, a' honnak gyermeki.
Isten! dicsőség neked a' nagy égben,
hálánk örökké téged emleget.

(le térdel, utána bajnokai, aztán el)

László jő, a' holt testek között meg áll.

885 Fut a' Király, szaladnak hívei
győző Karunknak hátot adtanak;
De a' hadat verőnek arczain
könny áradoz, 's a' bús kebelbe hull.
Bocsáss meg, Irgalomnak istene!
890 Te győzödelmet adtál, 's mink ezért
illő örömmel nem köszönhetünk;
rebegő ajakkal, vérző szivvel adjuk
hálánkat e' napon kegyelmedért.
Haj! itt hevernek disztelen halomban
hontársaink egymásnak, gyilkosi:
895 A' honfi vér ellenséges tava
irtóztatón borítja a' mezőt.

'S így kit Cseh Bolgár, Kún nem ronthatott,
 önnön magát le dulta verte most.
 Ki ád, ha külföld támad ellenünk,
 900 ki ád hadunkba kész vitézeket?
 Ki támasztja fel az elhunyt hősokeket?
 (*megtekinti*) Hah! itt is, ott is mint ölelkezik
 Egymásra mérgelődve a' Magyar,
 ellenkező állásból testeik
 905 úgy dőltek el, mint a' zavart Dunán
 nagy zajjal öszsze ütköző habok.
 De a' halál' fényoltó fátyola
 most csendesesen borítja őket el.
 Hah! itt szivig mártotta egy Magyar
 910 egy másikának keblében vasát,
 's őt oldalon viszont Magyar döfé.
 'S Nagy Isten! itt, itt fekszik Erneyei.
 De már nem ő — oh lelke fenn bolyong
 a' békeség honnjában, melyet itt
 915 haszontalan keresett a' jámbor ősz.
 Erneyei, ha van még sorsunkhoz közöd,
 lásd szívemet, tekintsd e' könnyemet:
 értted pörögnek halvány arczomon.
 Haj! vérbe dőlt a' leg nagyobb magyar
 920 a' durva kornak legdicőbbike.
 Sírj nemzetem anyala, sírj velem itt
 Bus hunnia dísze temetkezik itt
 ezen átoknyomta mezőkön.
 Boldogtalan Magyar, ha lábad erre tér,
 925 láthatd vizzálkodásunk kárait:
 Lásd e' le gyilkolt hazafi társakat,
 's önként kerüld, irtózd a' támadásokat.
 O mert mi adhat inkább erőt neked,
 mint a' kemény egység' lánczai.
 930 Körüled a' nagy népek tengere
 hullámlík, úgy állsz köztük, mint rideg
 sziklája éjszaknak {a' jegek
 {habok között,
 melyet, mig öszsze tartja részeit,

935 nem ronthat el sem víz, sem fergeteg,
de ha szakadoz, 's ágakra osztozik,
kímossa belsejét a' vízözön,
's dúló rohantában szét szorja azt.
Vigyázz Magyar, hogy az idegen habok
940 míg honn czivódol el ne szórogassák
pártokra bomlott szép hatalmadat.
Mi már lakoltunk; Isten adja, hogy
tanuljon ebből a' jövő kor is.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

SALAMON KIRÁLY
SZOMORÚJÁTÉK ÖT FELVONÁSBAN
[1826]

СЛАВОН КИРАЛЪ
САМОУЛАШЕ ОУ ПИШОКЪСАК
[1838]

SZEMÉLYEK

SALAMON király.

GÉZA, }
LÁSZLÓ, } fejedelmek, az ország' harmadának urai.

OTTÓ, morvai fejedelem.

ERNYEI, }
VID, } királyi tanácsok.

DEZSŐ, győri püspök.

VILMOS, szekszárdi apát.

ÁKOS, hadnagy a' király' részéről.

SZÓNOK, }
BIKÁS, } hadnagyok a' fejedelmek' részéről.
PETRUD, }

BÁTOR OPOS, híres vitéz a' fejedelmek' pártján.

CSATÁS, ifju vitéz a' király' pártján.

KORCS, egy csavargó bajnok.

SORVATAG, egy tébolyodott remete.

KÖVET.

ÁLORCZÁSOK.

URAK, KATONÁK mind a' két részről.

NESTE királyné, Salamon' anyja.

SOPHIA királyné, Salamon' hitese.

JOLÁNKA, Csatás' huga, Bátor' kedvese.

ELSŐ FELVONÁS

(*Királyi lak Fehérvárott.*)
Salamon, Neste, Sophia és Vid.

S O P H I A

A' nyugtalan Nándor' határitól
Dicsón, ragyogva, mint a' déli nap,
Szép győzelemmel tére meg királyom,
5 És még is agg bú ül nehéz szivén.
Lassú ezen kar, melly hatalmasan
Villogtatá a' nép előtt vasát;
A' szó, vezére győzni kelt hadának,
Erőtlen, elhalt csendes ajkain,
10 Oh szabad-e kedves, értenem, miért
Haboznak ekkép érzeményeid,
'S midőn örömré új okod vagyon,
Miért borítod búba kedvedet?

S A L A M O N

Vedd vissza rólam a' dicséretet,
Mását magamra venni nem szokásom;
15 Mert bár nagyot művelni nem tudok már,
Tanúm az ég! azt kölcsön nem veszni.
Fordítsd el, oh királyné dísztelen
Salamonnak arcziról szemed' világát;
Mert ott setétet, és komort talál.

20 Ne keress te rajtam semmit is dicsőt,
Hagyjad nyugonni e' kart, 's kardomat,
Nem ennek hódolt Nándor, és vezére;
Nekem nem hódolt semmi e' világon.
Büszkén emelkedik Bihar' merész
25 Népsége közt, a' hősök' csarnoka:
A' bölcs, kegyelmes Géza ott ragyog,
Ott hadverő László, az öcsce is:
Itt csak szegénység, 's a' király lakik.

N E S T E

20 Szégyeld magad fiam, tudom, megént
Hiú gyanúk zavarják csenededet.
Ne higj azoknak; úgy is már elég
Bút, bajt okoztak mind neked, 's nekem
Sok aggodalmat szültek.

S A L A M O N

Oh anyám,
Az istenért! csak most ne mondjad ezt.

N E S T E

35 Te most hibáztál: jókor intelek.

S A L A M O N

Oh jókor! így hát én is e' világra
Jókor születtem!
Anyám, ha tőlem esküvést kívánsz,
Kiesküszöm futtából, a' napot,
40 Hogy az bizonyságúl legyen nekem;
Mert láta mindent, látta csúfomat.

N E S T E

Esküdj te csak, boldogtalan fiú,
Esküdd ki vérző szívem' e' kebelből,
Esküdd siketté e' fület, komor
45 Hangatlanokká e' bus ajkakat,
Hogy gondolatját elmém elfelejtse,

'S elálljon éltém' minden műszere.
Oh csak tovább is folytasd eskidet!
Én véled itt akartam szólani,
50 Te jó anyád' kivántát elkerüld,
'S a' napnak útját állod gőgösen:
A' nap ki nem tér, nyugtalan, neked;
Sőt látni fogja még utóbb, hogy a'
Vétkes gyanúnak áldozatja léssz.
55 A' jobb valóság téged elkerül;
Mert számkivetve lesz szegény szivedből,
Hol csalfa vád, és rosz hitel lakik.

S A L A M O N

Anyám! — de többet én már nem beszélek.
(*Vidhez.*)
Vid, szólj valót: az isten' és haragja'
60 Nevében intlek, szólj valót;
Úgy sujtsa el fölötted mennykövét
A' nagy boszúló, mint igaz beszéded:
Úgy rontson el haragja, mint lehet,
Ha nyelveden csalárd hír tévedez.

(*Vid zavarodva néz Salamonra.*)
65 Mondd el, mi történt ostromunk után.

V I D

Nándor' vezére látta, hogy tovább
Ellent nem állhat vára fegyverünknek,
'S a' hódolásra kezde hajlani.
Ám halld meg ezt, felséges asszonyom,
70 De hallja fenn egében istenünk is,
Ki minden ügynek pártján van, ha jó. —
Midőn beszállánk Nándor' nyílt falán,
Nem a' királynak hódolt a' vezér:
Magát tisztelte Gézát, a' dicsőt,
75 Előtte hajtott térdet és fejet,
'S kegyére bizta minden népeit.
Oh láttad volna ottan a' királyt!
Fáradtan ült a' megvitt vártetőn,

80 Mint egy köz bajnok vérrel elborítva,
'S csak tettek által főbb a' többinél.
És ím előtte, a' kiért vesződött,
Költözni látja a' görög vezért,
Szabad sereggel, épen, büntetetlen.
85 „Hová ti gaz nép?” ordít a' király,
És ők felelnek: „Géza jámbor úr
Bocsát hazánkba, áldassék meg érte.”
'S ezeknek, a' kik száz halálra méltók,
Kik véreinknek nem kegyelmezőnek,
Ezeknek Géza oszt kegyelmeket.

S O P H I A

90 És a' király nem szólott ellene?

V I D

Szólt, 's Géza mondá: foglyaim valának.

S O P H I A

Az engedetlen Géza. Melly gyalázat!

N E S T E

De Nándor' kincse még is a' királyé?

V I D

95 Mi egy királynak a' kincs hír helyett?
De Géza szintűgy részt vett abban is.
Így megy, 's utóbb még rosszabbúl mehet,
Ha egy hazának két királya van.

S A L A M O N

Hallgass, hitetlen!

V I D

Felséges király?

S A L A M O N

Ki tett bagolylyá, hogy gonoszt jövendőlj?

V I D

100 Csak a' mi történt; megbocsáss uram,
Két kardot nem bír egy hüvely soha,
Te, 's a' fejdelmek meg nem álltok így.

S A L A M O N

Nem? essék hát el, a' ki meg nem állhat.

N E S T E

Vid! melly tanács ez?

S A L A M O N

Hagyjad őt, anyám.

N E S T E

105 Oh hát megérjem vesztedet, fiam?

S A L A M O N

Még ez volt hátra, hogy megszánjatok.
Te Nándor, Nándor!

N E S T E

Nem bizol tehát?

'S anyád szavának nincs hozzád uta?
Érted busongok, és te félre fordúlsz?
110 Fiam, fiam, nem jókat sejtek én.
Setét szándék borong bús lelken,
'S gonosz tanácsok gyújtják lángodat,
'S ha meg nem hallgatsz nem segíthetek.
De ím utószor mondom: Géza, és
115 László rosz szívvel hozzád nincsenek.
Osztatlanúl országot birhatott
A' jámbor Géza, 's önként híva be,
Hogy azt megoszsa, 's jobbágyod legyen;
László szelíd, szent életű, 's ezért
120 Vérszomjazó, vad, durva nem lehet.
Maradj ezekkel békében, fiam,

Ne légy te első, a' ki megszeged
A' szép egyesség boldog napjait.
Ha még kívánod a' jót lelkesen,
125 Vagy oh ha kedves még anyád előtted,
'S kinos szülésem' napja szent neked,
Ezekre kérlek, föl ne háborodjál,
'S becsüld a' békét, mellyet vér adott. (El)

S O P H I A

'S te elmerűlsz? Talán szivedre szólt
130 Anyád, 's feledni kezded a' gyalázatot?
Nem így, királyom, oh nem így
Akarlak én ölelni tégedet.
Maradj dicső, mint voltál eddig is.
Fénylés, sugárzás dolga a' királynak,
135 Mint a' napé, melly messze tündököl.
Villám dörögjön jobb karod felől,
Balodra hódolód térjenek.
Így a' királyok földnek isteni,
Különben a' név 's cím utálatos.

S A L A M O N

Mit tudtok még? biz isten! megszököm,
140 Ha még tovább is tart az oktatás.
Asszony tanács nem szükséges nekem:
A' nélkül is megőrzöm fényemet.

S O P H I A

Csupán szerelmem szólt belőlem így.
145 Salamon, tekints szívemre, melly heves
Dobogva a' tiédnek ellenébe ver.
Oh vagy be van már vágva minden út
Előttem, és csak hasztalan sohajt
Lelkem szerencséd, 's a' dicső után?
150 Előbb örültem, és tilalmazál;
Most biztatálak, hogy tovább ne tűrd
A' szívepesztő bajt, 's te mérgelődöl.
Király, ez engem láng gyanánt emészt.

S A L A M O N

- 155 Bocsánatot szelíd nő, 's kedvesem,
 Hogy nem fogadtam úgy intétedet,
 Mint szándokod' jósága érdemelte;
 De érts meg, és ne aggódjál tovább.
 Megbántatásom' szégyenét, nem a'
 Jövő veszélynek rémét sínlem én.
- 160 Nem, a' ki bátor szívet, és elég
 Szerencsét nyujta, nem kívánta, hogy
 Csüggedni tudjak hírem' estekor,
 Vagy a' világot sírva hagyjam el.
 Míg elbir a' föld engem, 's kardomat,
- 165 Gyalázat addig rajtam nem marad,
 És a' ki elsőségem' fénykörét
 Zavarni kezdi, annak én örök
 Homályba döntöm vakmerő fejét. —
 De most felejtjük ezt, kegyes, fogadj
- 170 Inkább öledbe, 's adj nyugalmat ott;
 Vassal kerestem én azt a' merész
 Küzdők' sorában, és meg nem lelém;
 A' béke titkon dülja csendemet.
 Te benned él még nyugtom angyala,
 175 Jer csillapítsad e' habzó kebelt. (El.)

V I D (*maga*)

- Csak menjeteK nyugodni: készen áll Vid,
 Mint záporos felhőkben a' sebes
 Villám az éjnek bús homálya közt.
 Nyugodjatok, megvan már a' mitől
- 180 Nyugalmatoknak el kell bomlani.
 De Vid magában most nem nyughatik.
 Ébren van ő, hogy mások' altakor
 Kinyujtsa nagyra tárgyazó kezét.
 Avagy nem jól cselekszik a' bagoly,
- 185 KivetteK lévén a' madárseregből,
 Hogy rejtekében éli napjait,
 És a' setétben dulva tévedezvén
 Éjjelhez illő dolgokat művel?

190 A' napvilág nem kedvez tetteimnek,
A' bajvivók' egén nem első csillagom,
Az ősi nagyság, cím csekély nekem,
A' hír, dicsőség hozzám mostohák:
Kedvezz tehát, setétség' fátyola,
Beléd borítom régi titkomat,
195 'S a' színelés lesz győző eszközöm.
Ha majdan így elérem végemet,
Irtóztatós dicsőséggel kelek
A' földbiró hatalmasok közé,
Mint egy lidércznek hirtelen tüze. —
200 Nándor! te áldott vagy nekem, tebenned
Vettem el szerencsém' magvait.
Már a' királynak szíve meghasonlott,
Most hírt eresztek ország szerte, hogy
A' fejedelmekre haddal megy legott,
205 'S ha nem vigyáznak, elvész életök,
És így, akarják vagy nem, viniok kell. —
De mit beszélem én ezt? hátra van még
Jobb része dolgaimnak, rajta hát!
Oh régi gond! emeld föl lelkemet,
210 Kedvezz, viszálykodások' angyala,
Nagy áldozat lesz nem sokára béred.
A' lázadás' szikrája már kitört,
Lobbanva száll majd a' királyi székre,
'S fejedelmi polcziól hinti lángjait,
215 'S az életoltó füstöt tétova. (El.)

(Fejedelmi lak Nagyváradon.)

Szónok egy felől, más felől Bikás fegyverben.

S Z Ó N O K

Jó hogy talállak, 's épen itt talállak.
Mi hír a' messze országból Bikás?

B I K Á S

A' mit minden tud, még te nem tudod?
Nándor' bukása —

S Z Ó N O K

220 Oh nem úgy, barátom,
Tudom hogy Nándor meghódolt, hogy a'
Dölyfös vezérnek meghajolt feje,
De mint van máskép a' dolog?

B I K Á S

Ne kérdezd.
Elég, hogy győztünk. A' görög, tudom,
Könnyű kebellet tér meg; mert ugyan
225 Megszedtük a' gonosz fajt, és örökre
Hátokra róttuk minden bűnöket.
Olajjal jól tartottuk a' Dunát,
'S a' kik leúsznak síkló szárnyakon,
Görög húst esznek a' magyar halak,
230 Görög vért isznak, mint pogány fiak,
'S lejtözve csuszszák Nándorvár' tövét.

S Z Ó N O K

Csodálom benned e' magas hevet.
Nekem nem ilyen fennyen jár eszem.
Nem volt-e kincs a' hódolók között?

B I K Á S

235 Mondom, hogy őket megszedték nagyon,
Sok kincs, nagyon sok szállt kezünkre.

S Z Ó N O K

Sok?
'S kezetekre, de nem kezetekbe, jó Bikás?

B I K Á S

'S te annyit is tudsz? Isten hát neki!
240 Tudd meg: nagyobb rész a' király' kezén,
'S tán Vid' zsebében vette lakhelyét.

S Z Ó N O K

Szó, a' mi szó, de nem bolond, ki a'
 Király' zsebéhez olly közel lakik.
 Vid nagyra megy még, bár vigyázz reá.

B I K Á S

245 Való az is, de mink is, herczegünk
 Legalább, sokat nyert, sok szép hírt, nevet.
 Nevének hódolt a' görög vezér,
 'S kegyelmet ő adott a' hódolónak, ő —

S Z Ó N O K

250 Hagyd el, barátom, mind csekély dolog.
 A' pénz parancsol, 's kincs, ha zebben ül,
 Ha jól kiadjuk, kincs még akkor is;
 De a' kegyelmet, mellyet osztogattál,
 Hamar felejtik, 's már nem a' tiéd.

B I K Á S

255 Ej, ej, nagyon kincsekre fáj fogad,
 Hogy annyi okkal győzhetsz ellenem.
 De hadd legyen, ma nem vivok veled.
 Itt, hol felöltém a' harcz' vas ruháját,
 Lerázom ismét régi terhemet.
 Istennek hála! épen jöttem el.
 (*paizsát, sisakját letenni készűl.*)

B Á T O R (*föllép sietve*)

260 Bikás, megállj a' fegyver-eldobással,
 Nincs még sisaknak rosz szegen helye.

B I K Á S

Mi lelt? szokatlan lánggal ég szemed,
 És honnan illy rohanva, illy dühvel?

B Á T O R

265 Mi lelt, és honnan? Villám, 's háború!
Kard lelt az úton, 's kard elől jövők.
A' háború! az éljen! azt kiáltom én,
És felrugom, ki békét emleget.

S Z Ó N O K

Ugyan mi lelt hát? szólj, tudasd velünk.

B Á T O R (*kardját félig kirántva*)

270 Te kard, előbb is hozzád van szavam,
Ha azt a' szörnyet meg nem bünteted,
'S minden fogából kockkát nem csinálsz,
Váljék torzsává villogó vasad,
'S ehült uradnak szolgálj ételfül.
De el kell ötet, el kell vesztened,
275 'S mint vértanúnak üdvülnöd velem,
És egykor égben csillagként ragyognod.
Nyugodj hüvelyben most; de a' halált
Tedd frigyessé, 's a' dühös boszút,
Halálra húzlak nem sokára ki.

S Z Ó N O K

280 Egész dühös vagy, szinte minket is
Elkapsz magaddal, mint a' fergeteg.
De szólj, már egyszer értsük, mit beszélsz.

B Á T O R

'S hát nem beszéltem? Veszszek el ha még
Több titkom is van. Harczra keljete!
Ez minden a' mit hirdethet szavam.
285 A' merre jártok, harczot zengjete;
Harcz most az élet, bűn a' békeség.
Vid kész sereggel jár a' széleken,
És azt ordítja: „Kelj fel csillagom!
Megyek temetni Gézát, a' dicsőt,
290 És sírhalommá öldösöm hadát,
Föl! Föl! vitézek! a' király' nevében.”

295 Ám jőj el, ördögök' futója, jőj csak el,
Tudom rekedtté metszem torkodat,
'S nyelved' tövéből kürtöt vagdosok.
De már nem késem, Géza tudja meg
Mi vár fejére, Gézához megyek. (El.)

B I K Á S

300 Csak vissza hát, te vas sisak, fejemre,
Én készen állok. Harcz az én apám,
És mostohám a' béke: Rajta Szónok,
Keljünk Biharnak szélveszes fokára,
'S hogy mennydörgésként hallják szózatunk,
Onnan kiáltsunk háborút, halált.

S Z Ó N O K

305 Megállj, Bikás, az nem megy olly mohón,
Végét kell várnunk, és még akkor is
Meggondolással látni dolgainkhoz.

B I K Á S

A' kardfogásnál nincs meggondolás.

S Z Ó N O K

Kétlem; de ím a' fejdelem közelget.

G É Z A, B Á T O R (jőnek)

G É Z A

310 Rosz hír' hozója lettél, jó Opos,
De gyűlölt nem vagy érte: a' kezét,
Melly álmainkból fölriaszt, midőn
Veszélyek ülnek zárt szemünk fölött,
Bár éddel alvánk, nem lehet gyűlölnünk.
Szónok, Bikás, ti szedjete hadat,
'S ha megszedétek, jőjete legott.
315 Mert rosz világ van: vasba öltözött
A' békeségnek nyájas angyala,
'S véres tört hordoz honnosink között.
Hűségetek, hiszem, nem ingadoz?

S Z Ó N O K

Okot nem adtunk e' kérdésre még.

B I K Á S

320 Ne légy kétségben; itt terem hadunk
Parancsodnál is gyorsabb szárnyakon. (*Elmennek*)

B Á T O R

'S nekem mi dolgot ád a' fejedelem?

G É Z A

Körös' bal partján a' hőst látod ott?
325 Kopját vet a' gyors ifjuság előtte,
'S nyerítő ménen új had szálldogál.
Örül, nem tudja még, hogy honni földön
Játszó hadával véres harcza lesz.
Csendes kebellet áll az ég alatt,
'S mint puszta' fáján a' megállt vihar,
330 Nehéz dárdáján nyugszik még keze.
László az ott, az én kedvelt öcsém.
Menj, hídd fel őt, hadd tudja, mint vagyunk,
Az ilyen titkot nem jó tartani.

B Á T O R

335 Legyen tudtára, felhivom legitt,
'S a' harcz' hatalmát elhozom vele. (*El.*)

G É Z A

Még jól törölve sincsen homlokom
A' harcz' porától, izzadásiótól,
Még szinte terhét érzik vállaim,
'S új baj szegődik már is ellenem.
340 Mi drágán vettünk, béke! tégedet,
'S most elrepülsz, mint a' szelíd galamb,
Mellynek tanyáját lángok égetik.
Kiket Karenta' népe, és kiket
315 A' nyargaló kún ejtett harczban el,
Kiket Trencsinnél a' tolvaj csehek,

'S Nándor' falánál rontott el görög kard,
Hol véreteknek díja, hős fiak?
Győztünk, gyászolnak ellenségeink;
De győzödelmünk háborút terem,
350 Mellyben merésznek lenni kárhozat,
Hős karral öldökölni, gyilkolás.
Egész világon nincs hát senki hátra,
Kivel mérkezni tudjon a' magyar,
És kit megtörjön, többé nem talál,
355 Olly méltó ellenséget, mint magát?
Te álnok ember, nemzetemnek átka,
Vid, általad bomolnak szíveink,
Te, megsokalván, e' kevés szerencsét,
Te hinted csendes napjaink közé
360 A' rút hasonlás' magvait.

L Á S Z L Ó (jő)

Setét nézésed, bátya, mint az éj,
Mi háborítja belső csenededet?

G É Z A

Időnk, öcsém, melly ismét megbomolt,
Annak homályát látod arczomon.

L Á S Z L Ó

365 Lelked' sugára földeríti azt.

G É Z A

Ha csügged, azt is bús homály fedi.
László, hiába víttunk békeségért.

L Á S Z L Ó

Való hát a' mit Bátor szólt imént?
De mit vizsgálom a' hír' titkait?
370 Hadd forrjon a' világ' nagy tengere,
Rendüljenek meg földünk' sarkai,
Míg az igazság' úta fenn marad,
Van merre mennünk a' zavar között.

G É Z A

'S ha úton állók lesnek ottan is?

L Á S Z L Ó

375 Kiirtsuk őket mint a' rosz gyomot.
Az isten' földén bűnnek nincs helye.

G É Z A

'S nincs más tanácsod a' baj' napjain?
Csak most tevők le gyilkos fegyverünket.

L Á S Z L Ó

380 Vegyük fel ismét, sorsunk hozza így.
Vidnek szivéből kelt e' fergeteg,
Ő lássa majdan, mint megy el fölötte.

G É Z A

385 Ha csak magányos volna e' gonosz,
Ha sorsa honnunkét is nem ragadná,
'S a' jó királyt nem döntené magával,
Más játék volna, könnyen játszanám.
Salamon' szivébe fúrta ő magát.
Egész sereg kell, hogy kirántsuk onnan,
'S egy ország vérzik, míg mi harczolunk.
'S így nem sokára vissza térhetünk,
390 Oda, honnan Álmos őseink' hadát
Győző karokkal győzni hozta ki.
Ha illy sietve vesszük a' vasát,
'S rokon vért ontunk össze, a' kötést
Magunk bontjuk meg, mellyet őseink
395 A' hét vezérnek vérével kötöttek.

L Á S Z L Ó

Komor gyanú ez, bátya, csillapítsd,
Vagy úzd pokolra, honnan származott.

G É Z A

Oh bár ne szállná hát meg lelkemet;
 De nézd, midőn e' harcra készülök,
 400 Melly nemzetemnek véréből iszik,
 Megrendül lelkem, vérem fagnyi kezd.
 Mi a' jövendő illy csaták után?
 Gyengülten, és kifogyva tántorog majd
 405 Ön birtokában a' magyar, 's mivel
 Már semmi nagyra képes nem leszen,
 Mást fog csudálni, annak hódoland.
 Gúnyolva kérdi majd az új lakos,
 Árpád' országa hajdan merre volt?
 410 „Árpád' országa!” László! „merre volt!”
 Az a' ki majd ezt hallja, még magyar,
 Lerakja búsan fáradt csontjait,
 'S átokkal néz a' gyászos égre föl.
 Az átkozottak közt fog hangzani
 Nevünk is egykor, égre mennydörög
 415 Az elbusúlt magyarnak vég szava,
 'S a' nagy bosszúló meghallgatja őt.

I, Á S Z L Ó

Irtózatos, bátyám, ítéleted,
 Mint fergetegben a' nagy istené.
 420 Látom, mi felhő nyomja lelkedet,
 De véleményem nem változhatik.
 Bátyám, egy isten él! 's ha úgy akarná,
 Hogy nemzetünkért vérem folyjon el,
 Bár tenger lenne, mind elontanám.
 Hogy róla elfordítsam a' veszélyt,
 425 Ha az segítne, déltől éjszakig
 Mint bujdosó, megjárnam a' világot,
 Böjttel sanyarnám 's szomjjal testemet;
 Sárkányt ölelnék, és a' párduczok'
 Fészkébe fúrnám elszánt éltemet.
 430 De ím ez mind nem használ: háborút,
 'S kétes szerencsét vet ránk istenünk,

Hogy mint keressük, hasznát úgy vegyük.
Vérzik szivem, midőn meggondolom,
435 Hogy majd rokonnak ás sírt a' rokon,
'S temetni készül nemzetem magát,
De nincs különb út: harcz, vagy rabkötél.

G É Z A

Haj! Béla két fiának rabkötél!

I Á S Z L Ó

És melly kezektől méretik reánk?
Vid ordít szerte vért, és háborút,
440 Vid, a' csalárdság', 's gyengeség' fia,
'S ennek kezébe adjuk a' hazát?
Bátyám, az, a' ki fenn van, hallja meg:
Álljon fel ember, a' ki értelem,
Kegyesség, 's fegyver által hasznosabb
445 Lehet hazánknak, mint mi, vissza lépek;
Ha jobb tanácsot adhat a' veszélyben,
Ha lelke szirtnél állandóbb bajokban,
'S orozlánnál vitézebb harczain,
Lelépek, és őt állatom helyembe,
450 'S mint hű árnyéka, járok nyomdokán,
Mert jobb elől a' jó ember kitér.
De ím istennek karja van fölöttünk,
'S a' nemzet' vérét tőlünk kéri vissza
Ha Vid' kezére gyáván játszszuk azt.
455 'S illy ember birjon ország' harmadát?
'S dicsekve mondja: „Béla' két fiát
Lábam tapodja, és már nincs király.”
Nem, bátya, ezt nem várom nyugton el.
„Másét ne bántsd, ne hagyj sajátodat”
460 E' szent igazság dörg a' fellegekben,
Ez van fölírva olthatatlanúl
Csillag betűkkel a' szép ég ölen.

G É Z A

Mi hát irányod, 's mint érhetjük el?

L Á S Z L Ó

465 Én a' külföldre távozom legitt,
 Segédül hívok lengyelt, és orosz,
 Te honn vigyázz, és készítsd harczodat.
 Ha megjövök, fegyverrel alkuszom:
 Vesztők különben, így tán nyerhetünk.

G É Z A

470 Menj hát, öcsém, nem gátlom dolgodat,
 Menj, 's légy szerencsés minden útagon.
 Míg elléssz, engem bú 's gond foglal el,
 Azért sietve járj, 's jegyezd meg ezt:
 Bár véres harczra készülünk, vasas
 475 Mellünk alatt is békeség lakozzék.
 Oh így lenéz a' sorsok' istene,
 'S nem hágy bajunkban, mellyet ránk vetett.

L Á S Z L Ó

Mélyen van itt a' békeség beirva,
 'S csak a' ki bántja, én azt büntetem.
 Légy boldog, Géza, nem késem soká. (El.)

G É Z A

480 El hát ti kedves gondolatjaim,
 'S vad háború, te fogd el gondomat.
 Hogy míglen erre készülök, talán
 A' nyugtos élet ismét vissza térjen. (El.)

(Püspöki lak Győrött.)
 Ernyei, Dezső

D E Z S Ő

485 Mi hajtja hozzám mostan Ernyeit?
 Irtóztatón üvölt a' fergeg.
 Hegy, völgy riadva borzadoz fagyában,
 'S a' vad fa' lombja, mint az ősz' haja

Egyenlő dühhel marczongoltatik.
Barátom, engedd értenem, mi hoz
490 E' tájra illy szörnyű nap' estekor?

ERNYEI

Szörnyű lehet neked, nem az nekem.
'S ez ősz fejnek nem szörnyű semmi már,
Ha szép hazáját a' magyar ledönti;
Ha végre avval eltemettetik,
495 Vagy tévedezve bujdosik vadak közt,
És sírva néz a' napvilágra is.

DEZSŐ

Ne mondd tovább borzasztó álmodat,
Rettent az engem, mint szavad, 's magad.
500 Szólj, melly baj érhet; a' titok gyötör,
'S csak a' tudott baj várhat kész segílyt.

ERNYEI

Más veszte' napján retteg: én előre,
'S oh bár csalódva, félttem e' hazát.
Ellenkező két csillag áll fölötte,
'S ha összecsap, lerontja mindenét.
505 Bajtársam! egyszer már elolthatók
A' lázadás' pusztító lángjait;
Örülve visszatért a' földmives
Telkére, 's pásztorok sipoltanak
Az átkos ütközetnek térein,
510 Most új viszátkodás szakasztja meg
Eddig javunkra összegyűlt erőnket,
'S ki mer közöttünk békét szerzeni?
Gyászomra mindent megtudék; gonosz
Hirek' tanúja 's kéme úgy jövök,
515 Mint nyári felhő, úzve fergetegtől,
Halállal, ártalommal teljesen.
Vid a' mi átkunk, Vid' munkája ez,
Hogy meghasonlott Géza 's a' király.
Zendül az ország, 's a' haragos király

520 Német hadat kér pártúl agg ipától;
Lengyelt, orosz, hí Géza is segédül.
Nyakunkra hozzák külföld' táborát,
'S előbb utóbb, ha így halad soká,
Vad harczaink közt megfogy nemzetünk.

D E Z S Ő

525 Bús a' te híred, honnom' hű fia,
'S gyászos jövendőd, haj! nagyon való;
De nem szabad henyélnünk, nem szabad
Ott csüggedeznünk, hol hazánk kiált.

E R N Y E I

530 Mi hát tanácsod? Szólj, 's adj írt sebemre,
Haszonnal tőled várhatom csak azt.
Fél század ád neked tekintetet,
Fél század ösmer, 's én tanúd valék.
Szólj, mit tegyünk most? a' mi egyre sok,
Tán összevetve bírják vállaink.

D E Z S Ő

535 Isten' kezében vannak sorsaink,
De mink evezziünk; halld tanácsomat:
Szerezzünk békét! még huzatlanúl
Setét hüvelyben, csendes kéz alatt
Nyugosznak a' halálos fegyverek,
540 És Géza, László jó szívek, királyunk
Szelíd, ha szelíden, jól vezettetik.
Szerezzünk békét! Gézát én, te a'
Királyt engeszteld, 's szerte csendesítsük
A' meghasonlott lelkeket hazánkban,
545 Hogy békeszóval víják a' királyt.
'S talán az útról, melly elvesztene,
Így még veretlen vissza térhetünk.

E R N Y E I

Bölcs, enyhadó szók mindezek, barátom,
'S midőn feléd intett sebes szívem,

550 Szint azt ohajtám, a' mit most tudok.
Mert lásd, erősen állunk bár mi még,
De éhes örvény, 's népek tengere
Környez, 's ha nem vigyázunk, elborít.
555 És a' nemes vér, mellytől elszakadtunk,
Nagy messze tőlünk, dél felé tanyáz,
Árván hagyatva, 's árván hagyva minket.
Mért rontaná e' szép faj itt magát,
Vitéz orozlán, a' vitéz orozlánt,
560 Hogy végre barlangjába róka üljön?
De már nyugodtabb szívvel indulok.
Az új remény, mellyet tőled viszek,
Hevíttni fogja elhült keblemet;
A' zivatar is, melly szembe jött velem,
Kísérni fog most nyájas szolgaként.
565 Isten veled! nem késem már tovább,
Segéd karodról már bizonyos vagyok. (El.)

D E Z S Ő

Járj boldogúl, nagylelkű jámbor ősz.
Isten! ki tetteinkben vagy jelen,
570 Hallgasd meg őt, és hallj meg engemet.
Te, ki kebleinkbe szívet alkotál,
Nem azt akartad, hogy mind szüntelen
Egymást csigázzuk, öljük, ostorozzuk.
Hagyd érzenünk a' béke' szép kegyét,
575 Adj a' harczban törteknek enyhülést,
Adj e' hazának boldog éveket.

MÁSODIK FELVONÁS

(*Fejedelmi lak Nagyváradon.*)
Géza és László

L Á S Z L Ó

Nincs, semmi sincsen, bátya, hasztalan
Lépdeltem át honnunk' határait.
Ott künn! ki gondol ottan úgy hazánkkal,
Mint mink, kiket szült, táplál, és nevel?
5 Mellünk lesz a' csatában védfalúl,
Karunk az ostrom, 's kardunk a' segéd.

G É Z A

És jobb ügyünk, melly föltart sok csapást.
Öcsém talán rossz, és talán nem az,
Hogy el nem érhetéd irányodat.

L Á S Z L Ó

10 Ki tudja! még utóbb is ez gyaláz meg.
Sem béke, sem harc: hitvány állapot.
Ha kész veszélytől kéne tartanunk,
Kész a' szekerceze, dárda, pajzs, 's az isten
Igaz ügyben el nem hágy soha.
15 De melly kar ó meg nem remélt csapástól,
Az orozva gyilkolót ki sejtí meg,
'S ki tudja elkerülni ál vasát?

Biz' isten! harczainkban több szerencse volt,
Mint e' homályos béke' napjain.
20 Bátran megy a' csatába jó vitéz,
Előnyomúl mint a' gyors áradat,
Rettentve villog jobb felől vasa,
Vérajka istenét említi, 's a' hazát;
De ellenünk pokol szövetkezik,
25 'S ha győzödelmünk' elsőkké teszen,
A' kárhozatból fűz fejünkre díszet,
'S testvéreink' jajából kölcsönöz
Dicséretünkre gyászos éneket.
Ha vesztünk, a' nép el leszen tiporva,
30 'S kétes szerencse' habján ringadoz.

G É Z A

Légy csendesebb, öcsém, ne háborogj.
Nem olly rosszúl áll dolgunk, mint hívők,
'S tán vége jobb lesz, mint volt kezdete.
35 Jer, addig is vadászat űzze el
Agg szíveinkből a' gyötrelmeket.
Kecsegtetón virít könnyebbedést
Kereső szememnek a' hüvös berek.
A' gyenge lomb suhogva hajladoz,
'S alatta szenderítón zúg el a' patak.
40 Kövess: vadakra jobb irányzanunk,
Mint ember ellen fenni tőreinket.
De ím a' győri főpap, vagy csalódom?
Mi hozza őt most tájaink felé?

D E Z S Ő (jön)

Isten' nevében béke a' hiveknek!

G É Z A

És béke mondójának!

L Á S Z I Ó

Győri főpap,
És a' királynak híve, bámulom,

Hogy itt közöttünk látlak; nem tudod,
Hogy itt halálnak révén jársz?

D E Z S Ő

Nem, azt
Nem is hihetném, 's a' ki ösmerőtök,
50 Csak a' csatában retteg tőletek:
Itt házatoknál nem tart semmitől.

L Á S Z L Ó

Megváltozott az, jó hazámfia:
Harcz táboroz már honn is a' szivekben;
55 De bizva szólj bár, égek hallani,
Mert jót jövendöl jámbor nézeted.

D E Z S Ő

Csak a' hogy el lesz tőletek fogadva. —
Fejdelmeink, hazánk' bölcs atyjai,
Ti kikre áldással néz a' magyar,
60 Egy bujdosót keresnék nálatok,
Egy üldözöttet, adjátok ki őt.

G É Z A

Tudtunkra nincsen bár itt üldözött,
Ha feltalálad, nem gátoljuk őt.

D E Z S Ő

Nagy volt az, és országos: bíborát
Arany ragyogta, 's boldogság, körül;
65 Előtte bátran ifjak, gyermekek
Enyelgve, játszadoxva dalltanak,
'S pártát füzének illatos virágból,
Hogy azt viselje tiszta homolokán;
Apák vigadtak, és anyák örültek
70 Víg serdülőket látva víg körében.
Most hogy zajára a' harc vad' szavának,
Pártája hullva szerte bujdosik,
Egyszerre megszűnt a' zajúlt öröm,
'S bús aggodalmak sírnak nyomdokán.

75 E' bujdosót, a' békét, hajtom én,
Tán fölhalálom még itt nálatok.
Ennek Fehérvár' fényes udvara
Egy ellenséget, egy halált nevelt,
De a' szelídség' hajlékában itt,
80 Hú kebletekben itt, még feltalálom
Az égi békét, mellyért fáradok.
Adjátok őt ki, e' nagy bujdosót,
A' bel hadaktól rettegő hazának,
Hogy míg ez enyhül aggodalmiból,
85 Szép híreteknek keljen csillaga.

L Á S Z L Ó

Jámbor beszéd ez, 's csendes lelkedet
Hú hangjaidban festi szózatod;
De mind ezek nem rajtunk állanak.
Nekünk a' békét vassal kell takarnunk,
90 Különben ellenségünk' martaléka,
És rossz kezekben bűnöket terem.
Vagy mink, kik nem sejtethve még okát is
A' bíboros rokonnak kedviből
Egy álnok által számkivetettünk,
95 Mi csuszva menjünk ifjabb térdihez,
'S árpádi vérünk rabbá hüljön ott,
Hol nagy királyi őseink nyugosznak?

D E Z S Ő

Nem úgy ohajtom én a' békülést.
A' mit tevék itt, színt azt Ernyei
100 Már elkövette a' király előtt.
Azt kérjük csak, hogy össze jőjeteek.
Majd a' szigetben száll meg a' király,
Ott a' rokonság' egy tekintetétől
Elolvad a' vád' dermedő fagya:
105 Engedve ő is, tik sem háborogva,
Találkozástok békeség leszen.
Jertek velem most: szent ügy vár reátok,
'S az ég' hatalma kedvez: jertek el.

G É Z A

110 Istennek híve, 's híve a' hazának,
 Jó pap, belőled most az ég beszélt.
 Nincs mit felelnünk bölcse tanácsod ellen.
 Öcsém! ne késsünk: itt az alkalom;
 Még visszavenni könnyű a' nyilat,
 Nincs elreptítve, bár idegben áll.

L Á S Z L Ó

115 Hiszem, hogy úgy lesz, a' mint mondva van,
 Bár meggyőződve nem vagyok belől.
 De téged, püspök, és agg Ernyeit
 Hosszú idő tett biztos férfiakká:
 Azért nem késem; bátya! jobbomat
 120 Egyesülni nyujtom szívesen veled.
 Rajtunk ne muljék a' jót elkövetni,
 Ha más mulasztja, mink nem bűnhődünk.

D E Z S Ő

Oh hála néked szent atyám az égben!
 Te egy nagy nappal áldottál ma meg. (El.)

(*Királyi lak Fehérvárott.*)

125

S A L A M O N

Mint sebhett őz jár, úgy járok én
 Letartva, 's ösztönözve fájdalomtól,
 Szívemben hordva bánatot, boszút.
 Megesküvém Gézát elejteni,
 Hogy a' királyi fény homályt ne kapjon
 130 Nagysága által, mellybe öltözött.
 Megesküvém, mert fájt elmellőzve lennem,
 Mert szégyenemben láta büszke nőm,
 És, a' ki titkon legtöbbet teszen,
 Sereggel biztat agg ipam, ha kell.
 135 De benn az elme küzködik dühömmel,
 És Gézát menti, vádol engemet;

Anyám is, a' hű, aggódó, kegyes szív,
Előre megsiratva sorsomat,
Mély gyászban ül, 's nevemhez jajt kever.
140 Csak nőm kívánja Gézát, a' szelidet,
Temetve látni, 's Lászlónak hatalmát,
Kik a' csatában karjaim valának.
Csak Vid nem alszik, Vid nem nyughatik:
Zápor gyanánt hírekkel elborít,
145 'S új zajba hozza zajló keblemet. —
Ha ez csalárd, 's csak játszadoz velem?
Hah melly gyanú ez! mint egy tűztorony
Kél lelkem' éjén, 's borzasztó világa
Egy életoltó szörnyetegre süt.
150 Ha, Vid, csalárdúl játszol én velem,
Vid! akkor inkább kétszer halj meg önként,
Hármas halállal öllek én, ha csalsz.

V I D (jő)

Uram király, hű szolgád üdvözöl.

S A L A M O N

Inkább a' sátán, mint te most. Eredj,
155 Sejtjük, ha jó jön, vagy gonosz felénk.
Én ördögökről gondolék, 's te jósz,
Vid, átkaimmal rakva jósz, eredj:
Ez óra még több átkot vet reád.

V I D

Kegyes király, hogy' érdemeltem ezt?

S A L A M O N

Hogy' érdemelted? Látsz-e két napot
160 A' tágas égen? A' zajos Duna
Nem tért-e vissza, hegyre áradozván,
Hogy eltemesse a' magyar királyt?
Nem hullanak le a' bús csillagok,
165 Nem esküdött még össze ellenem
Ég, tenger, és föld: Géza, 's népei?

V I D

Bocsánatot, király, nem értek.

S A L A M O N

170 Nem értesz? Oh ez még is sok. Hová
 Lett hát ama' nagy bölcsesség' ere,
 Mellyből szünetlen új hír buzga ki
 A' pártütésről, 's százezernyi cselről?
 Mi lett belőled, Vid? te most
 A' néma halként szótlan állasz itt.

V I D (*félre*)

175 Fordulj palást: szelünk megváltozott. (*Salamonhoz*)
 Királyom, épen most jó Ernyei,
 Ő tán szerencsésb hírral érkezik.

S A L A M O N

Vélnéd?

V I D

Kivánnám.

S A L A M O N

Mely vigasztalás!
 A' szűk időben bővek vágyaink.
 180 Egyet kivánnék én csak: azt kivánnám,
 Hogy tárva állna szíved itt kezemben,
 Hogy mint levélből olvasnék belőle,
 'S tudnám, nekem szolgálsz-e, vagy pokolnak.

(*Ernyei föllép.*)

De imhol Ernyei. Hát mi jót hozál?

E R N Y E I

185 A' rosz időben jót ne várj, csak a'
 Hízelkedő hoz most jó híreket.
 Komoran borong előnkbe a' setét
 Időnek átok-ontó fellege.

Hazája' gyászát mélyen érezi
A' hazafi. Jó királyom, arczomon
190 Olvashatod, mi fekszik e' sziven.

S A L A M O N

Oh bús az, és homályba süllyedő,
Mint fergetegben a' rémséges éj:
Keserv, halál lebeg azon, Ernyei,
195 És a' reménynek elhaló tüze.
Mi mélyen estem én hát illy hamar !

E R N Y E I

Nem úgy, királyom, még nem eshetél;
Mert ím hüvelyben vannak kardjaink,
'S a' szent rokon vér nem kiált boszút.
200 De a' jövőre nézván, hallj tanácsot,
'S ne vesd meg azt, nem rosz szívből ered.

S A L A M O N

De hát ezért jövé-e Ernyei,
Hogy, mint gyanítom, hosszasan gyötörj
A' multakat jövőket egybevetvén,
'S képzelt bajokkal ámítsd lelkemet?
205 Nyugtót keresnék, és ti felzavartok,
'S bámulva néztek rám, ha, mint vadak,
Szaggatva visznek indulatjaim.

E R N Y E I (*szomorodva*)

Isten veled, hát honnom' jobb ügye!
Szakadj kebel, 's temesd el titkodat,
210 Nincs a' ki szánjon: büntet istenünk.
Békét ohajt a' harczra szült nemes,
Azért sohajt a' pór is telkein,
De hasztalan! lenyomja vas kezével
Viszálkodásunk a' kegyes reményt. —
215 Még is kimondom, nem hallgathatok.
Királyom, e' napokban számosan

Meglátogatnak honnunk' nagyjai.
Vigasztalatlan el ne küldjed őket.
Békét kívánnak, add meg azt nekik.

SALAMON

220 'S ki kényszeríthet engem nem csatázni;
Ha békeségem háborítva van?

ERNYEI

Az még ezentúl lesz csak háborítva,
'S nem kényszerítés a' tanácsadás.

SALAMON

225 Igen! beszéltek, hogy higyük, 's ha már
Jól elvakultunk, viztek, mint akartok.

ERNYEI

Setétek a' te képzetid, király;
Oh bár beszédem által olly világban
Látnád hazánkat, mint a' déli nap.

SALAMON

Hah mennyi bajba ütköznék szemem!

ERNYEI

230 És mennyi bajtól menthednéd meg azt.
A' melly király hú népének szívében
Mint trónusán ül, győzhetetlen az,
'S mindenható, mint égben istenünk.
235 Szeresd, kiméld a' népet, oh király:
Közötte még most nincs sok gyűlölőd.

SALAMON (*föl, 's alá járván, végre Vidhez fordulva*)
Mít mondasz ehhez?

VID (*eröltetve*)

Nem tagadhatom.

S A L A M O N

Nem? Én felőled mást hiszek vala.

V I D (*magában*)

Azért kell épen most így szólanom.

S A L A M O N

240 Hát két királyod már felejtve van?
'S midőn királyisága' szép egéből
Lelépni készül elhült érzetem,
Nincsen haragra gyújtó szózatod?

V I D (*erőltetéssel*)

245 Ha mindenek, mint mondja Ernyei,
Békét kívánnak, illő, hogy mi is
Békét javaljunk; mert a' köz kívánság
Hasznodra csak: károdra nem lehet.

E R N Y E I

És ezt ne vedd erőltetés gyanánt,
Mert tudd, királyom, legszebb jót akarni,
'S önként leginkább ezt te akarhatod.

S A L A M O N (*gondolkodva*)

250 Önként leginkább én akarhatok?
És legszebb jót akarni? jót akarni,
Mellyben lerontom szívemnek felét,
'S szabad röpiültét elfelejti lelkem!
255 De így is törve, úgy is összezúzva
Nem mondok ellent. Azt a' háborút,
Melly itt marad még (*keblére mutatva*)
elviszem magam,
'S ha ingadozni láttok útamon,
Ne szóljon meg gyalázó nyelvetek,
Mert én egy ország' harczát hordozom. (*Elmerülve.*)
260 Király! ország! országom nincs nekem.
Egy harmadával, egy szép harmadával,
Szűkebbre szabták azt a' végzetek.

Vagy mit beszélek? — béke hát velünk!
Békét kiáltson minden, 's bűnajakkal
265 A' had' nevét bennem ne keltse fel.
Én harczczal álmodom bár éjemen,
Békén köszöntöm a' kelő napot.
Vigyétek hírül: én már áldozám. (El.)

ERNYEI (komolyan utána nézve, azután Vidhez)

270 Belóled, Vid, ma jobb ügyünk beszélt.
Ha ez szivedből jött, és hű maradsz,
Megáldlak érte ég, és föld előtt.

V I D (keserűn)

Megáldasz hát, megáldasz, Erneyei?
Megáldlak én is, mint az ördögöt,
275 Kopott apostol, hogy pokolra szállj.
'S téged czudar nyelv, téged tág kereplő,
Többől kiteplek, mint a' rosz gyomot,
Ha még szívemnek ellenére szólsz.
Melly oktalanság! — hah! de esküszöm
E' szívre, melly csak vért szomjúhozik,
280 E' nagyravágyó lélek' döllyfire,
És a' pokolra esküszöm: komor
Felhőt szakasztok csendetek fölé,
Mellyből halálhang fog ledörgegni! (El.)

(Sziget)

Egy részről Salamon, Erneyei, Dezső, Vid más felől a'
Fejedelmek jönnek, mind két felől sok kísézőkkel.

D E Z S Ő (középre lépve)

285 Jó szív, szelíd szándék vezérle titeket,
Oh egy anyának, a' hazának gyermeki!
Az lelkesít most engem is, midőn
Hozzátok intézem beszédemet.
Pártoskodástól nem rettentelek,
Sajg még sebünk, melly attól vágatott,
290 És rakva vérjelekkel bús egünk.

István királyunk győzött mindenütt;
De midőn Kupát, Gyulát alázta meg,
Csapása által gyengült nemzete.
Pétert, Abát említsem? ah sok az
295 A' mit kezökben népünk szenvedett.
'S mi is megértünk egy bús látományt.
Haragra gyulva András, Béla küzd,
Küzd, 's a' magyar vész harcaik között.
De így örökké ez nem tartható.
300 Hollók lakoznak majd hadunk' dögéből,
'S az árva hont ki fogja védeni?
Avagy veszszünk, 's aztán nem kell haza?
Úgy, úgy, 's vadaknak hagyjuk e' helyet,
Holott apáink' kardja villogott.
305 Árpád' nyomán majd medve czammog, és
Morogva nyalja sívó kölykeit,
És hol Lehelnek kúrte megriadt,
Majd kánya vijjog, 's éjnek szárnyasi
Várják visítva a' kelő vihart.
310 Ne hagyjatok, hazánk' hatalmasi,
E' sorsra jutnunk oh ne hagyjatok,
Nem rég vagyunk itt, 's már is egy Abát,
'S egy átok-szülte Pétert ösmérünk:
Elég ez inség egy századra már.
315 Ím mind esengve állunk itt: könyörgök,
Hogy nyujtsatok testvéri jobbokat,
És a hazának biztosabb reményt.

G É Z A

A' zendülésben első nem valék bár,
Itt az kívánok lenni, 's mindenek'
320 Halltára 's nem titkolva mondom: a'
Magyar királynak áldás, békeség.

S A L A M O N

A' mint kívánja Géza, úgy legyen
Áldás fölötte, 's béke birtokán.

L Á S Z L Ó

325 Nem hímezünk szót: a' mi ajkainkon
Hangzik, szivünkben szinte az buzog.
Mi mind szivünkéből ejtünk békeszót.

S A L A M O N

A' jóra termett embernek szive
Szavával egy nyomon jár.

L Á S Z L Ó

Így tehát
330 Mi mik vagyunk, ha kétled ezt felőlünk?

S A L A M O N

Nem kétlem annyira, mint te vítatod.

L Á S Z L Ó

Okot mi még csak kétlened sem adtunk,
És sajnos az, hogy nem bizál hitünkben.

S A L A M O N

Nem mondtam azt még senkinek felőled.

L Á S Z L Ó

De tetteidből látták mindenek.

S A L A M O N

335 Oh bátya, ha te vádakkal jössz reám,
Egy tenger indul akkor meg keblemben,
'S annak csekély e' kis sziget' köre:
Országos árja országot borít el.

G É Z A

Öcsém, királyom, csillapodjatok.

L Á S Z L Ó

340 Nem bátya! egymást meg kell értenünk.

S A L A M O N

Mi hát a' szándék, mellyel jöttetek?

G É Z A

Ha egyre tárgyaz keblünk' gerjedelme,
 Azt fel ne bontsa egy csekély ige.
 345 Hallgass meg engem, 's tudd szándékomat.
 Minthogy megindult lelkeink között
 Bűnös falat vont a' vizáلكodás,
 'S hol egybeférő gondolatjaink
 Találkozának másszor, most gyanú,
 E' fészkes ördög' szálla meg, 's haraggal
 350 Eltölte téged, minket félelemmel,
 Ki kell ez ármányt irtanunk szivünkéből.
 És ím az első lépést megteszem.
 Rokonom, 's királyom! mint a' hat vezér
 Árpádnak hajdan, úgy én itt neked
 355 Hűséget vallok, 's vérem folyjon el,
 Ha gondolatomban árulás lakik.
 Te légy az első, 's fényes koronád
 Homályt ne lásson általam soha.
 Csak a' min olly hű szívvvel csüggök én,
 360 Fogadd hasonló érzéssel te is
 'S adj a' hazának boldog éveket.

L Á S Z L Ó

Legyen felejtve hát a' múlt előttünk,
 'S e' hódolást fogadd el tőlem is;
 365 Mert érzetem jó bátyáméval egy.
 'S mivel hitünkben kétséged szakadt,
 Istenre, és jövendő napjaimra,
 Mellyekben üdvös életet reményilem,
 Esküdve légyen hűségem neked.
 Hozzá adom még, hogy míg ügyeid
 370 A' nemzetéi lesznek, készen áll
 Karom, 's hadam kísérni harczodat.
 Csak a' kötést, 's az ország' harmadát,
 Melly a' szerint van birtokunk alatt,

375 Ne bántsa senki gőgje; mert azon
Halála fekszik annak, a' ki bánt.
Ez minden, a' min esküvésem áll.
De van még egy kérelmem, halljad azt is,
Nem mint király, úgy halld mint jó rokon.
380 Nézd, nem csak én, mind a' kik itt vagyunk.,
Ohajtjuk, 's kérünk, hogy ne németezz,
'S idegen tanácsra fellegvárt ne rakj:
Magának jó a' külföld, és dicső
Lehet, ha tettek hirdetik nevét,
De jó sokáig nem lehet neked.
385 Ha fogy szerencséd, mint hajója-törtet
A' csalfa tenger, úgy kilök magából,
'S temetve ott hágy sajkád' romjain.
Ezt kérve csak, 's ohajtva mondom el.
Ha mind ezekkel jó szivedbe vészs, 390
Kardomra metszem e' napot neveddel,
'S midőn leginkább tornyosúl bajod,
Leharczolom, mint első tartozást,
Halálodért, halállal, véredért,
Vérrel, hogy a' hazának mentve légy.

ERNYEI

395 Jó szók ezek, királyom, vedd kegyedbe,
'S tedd, hogy ne kelljen többé tégedet,
És benned országunkat féltенünk.
Csak rajtad áll, hogy boldogok legyünk.
Áldott szövetség int, hajolj ölébe,
400 'S pokolra szállnak aggodalmaink.

SALAMON

Legyen meg, a' mit mindnyájan kívántok,
'S az összehangozó szivek között
Magam ne álljak, mint a' szirt, merőn.
Hallgasson el hát a' vád, Nándor is
405 Legyen felejtve, melly zavart hozott. —
Ti hívek vérrel, hívek esküvel,
Bátyáim, és ti honnom' jobbjai,

Köszönöm, hogy elragadtatok heves
Indulatimnak ál örvényiből,
410 'S nem ütközettel: szóval végezék. (*Gézához*).
Fogd csendrevágyó bátya! jobbomat,
Békét ajánl az, és vesz tőled is.

G É Z A

Itt jobbom oh király, itt szívem is vele.
Békét az isten adjon hosszasan.

S A L A M O N (*Lászlóhoz*)

415 Dicső vitéz, jó bátya! jer felém,
Add harcra termett jobbodat te is,
És kard helyett szorítsad jobbomat.

L Á S Z L Ó

Vitézebbet már nem szoríthatok,
'S ha ez királyi kéz nem volna is,
420 Mint bajnok avvá tennéd: nyujtsd ide,
Itt jobbom, itt a' béke, 's szívemen. (*kezét tartva*)
Maradjunk így meg, 's jöjjen fél világ,
Rendülni nem fog honnunk általa.

A Z U R A K

425 Sokáig éljen a' magyar király,
Fejedelmeink sokáig éljenek!

E R N Y E I (*magában*)

'S te vígadozz, hazám.

V I D (*félre*)

Hah! gyász reád.

S A L A M O N

430 Barátim, e' szíves kívánatot
Örömmel hallom értem zengeni.
Köszönni úgy fogok, hogy gondomat
A' béke-fentartásra szentelem.

Ím itt ajánlom két tanácsimat
Kezesül ti néktek, bátyaim: Videt,
És Ernyeit, vigyétek tőlem el,
Hogy hinni merjék megnyugvásomat.

G É Z A

435 Válaszsz te is hát híveim közül.
'S ha fölsüt ismét napja bús hazámnak,
Ha fellegink' borultát elveri,
Örülni fog hős Béla' gyermeke,
440 Örülni fog minden magyar vele,
'S áldás magasztal tégedet, király.

A Z U R A K

Éljen, sokáig éljen a' király! (El.)

E R N Y E I (hátra marad)

Sokáig éljen? egy ember' élete
Ha jó, rövid, ha rossz, hosszú nagyon.
De rossz szívű nem volt Salamon soha.
445 'S még is mi tör ki rajtad agg kebel,
Mi fojtja meg benned az öröm' szavát?
Gyanúk, nehéz gyanúk! szegény fejem!
Oh Salamon, a' béke' csendes napjait
Fogják-e élni honnosim, veled,
450 Vagy elvadultan új veszélyre hisz
Viszátkodások, és csaták közé?
Szegény magyar! már önmagának is
Fél hinni, és kezest vesz, ad viszont.
De hadd legyen! talán használhatok,
455 'S ha a' gyanúkat így kiirthatom,
Tégy bár legundokabb vidékre, az
Erősödő hazában, öröm lesz életem. (El.)

(Fejedelmi lak Nagyváradon)

V I D (magányosan)

Inkább pokolban, annál század öllel
Mélyebben inkább, mint itt. Oh idők,

460 Kikben reményem' fénye csillogott,
Vesztemre jöttök, 's tüntök el.
Milly csúfosan végződnek álmaim,
Mellyek az egekre vitték vágyamat!
465 Kaczagjatok setétség' lelkei,
Hogy ajkamon nem tört ki szózatom,
'S elcsügedek a' pálya' kezdetén.
Ím, győz gyalázatomra Ernye, i
És én irányát eszközöljem itt!
470 Nem úgy! forogjon vissza a' kerék,
Fölbujtok itten minden lelkeket,
'S hasznomra hajtom Géza' udvarát.
De lassan, ösmerősim jőnek itt,
Talán ma többet végeznek velök.

(Szónok, Bikás, Petrud, jőnek)

S Z Ó N O K

Légy üdvöz itt ez új szállásodon!

V I D

475 Itt is királyom' híve holtomig,
Szívből örülök láthatástokon.
Mi hír barátim?

S Z Ó N O K (vállát vonitva)

Szent a' békeség.

B I K Á S

480 De jaj a' vadaknak Béla' két fiától,
Napestig úzik, mint napszámosok,
És én örömmel járok el velök.

V I D

Silány multság ez, neked Bikás,
Inkább orosz vért ontanál, 's neveddel
Hadd zengenének kárpát' bércei.

B I K Á S

485 Haha! bizony jót mondanál te Vid,
De elfelejtéd, hogy segéd orosz vért
Jó hit szerint nem illik ontanunk.

V I D

490 Oh könnyü arról tenni. Látod-e,
Itt kel föl a' nap, és ott nyugszik el
Egy más világnak szinte vég határán.
Nem ott van a' vég, a' hol kezdve volt.

B I K Á S

495 Szavadnál foglak, énnekem, mire
Lenyugszik a' nap, háborút szerezz,
Ha csak akkorát is, mint egy hangyaboly,
Mert istenemre bár! meg nem marad
Biharban tőlem egy vad is, ha még
Soká leszünk a' béke' börtönében.

V I D

Isten veled hát! jó vadászatot.
Tarts számot, a' mit kértél, megleszen.

P E T R U D

Szónok, te nem jósz?

S Z Ó N O K

Nem, csak menjetek.

P E T R U D

500 Ha háborútok kész lesz, híjatok.

V I D

Kezet rá Petrud: ezt kívánom én. (*Bikás, Petrud el.*)
Nem tréfa' hangján, nyílt szived szerint
Mondd el, mi a' hír, Szónok, mint vagyunk?

S Z Ó N O K

505 Csak a' mint mondám, szent a' békeség.
Az élet nyugszik, mint a' rosz fiú,
Kit anyja sok veréssel altat el,
És félve attól, hogy majd felriad,
Álommal öl meg, aztán ő hal el.

V I D

'S így a' betegség rajtatok halálos?
Ébredjetek föl!

S Z Ó N O K

510 Kelts föl hát, ha tudsz.

V I D

Legszívesebben, csak hát keljetek. —
Mít mondasz ahhoz, a' miről veled
Már volt beszédem?

S Z Ó N O K

515 Mind jó, mind helyes:
Egy ország! egy király! mint mindenütt,
Nálunk is ezt ohajtom én, 's ha már
Egy van, fölöttem, kettőt nem birok,
Nem, nem kívánok birni, mind igaz;
De ehhez út kell, mód és alkalom.

V I D

520 Arról ne aggódjál, csekély dolog,
Csak tégy bizottá, hogy, ha kelletek,
Kész haddal álltok a' király' felére.

S Z Ó N O K

Tarts számot, arra mindig kész vagyok.

V I D

525 Köszönöm, barátom, a' király' nevében.
Nekem csak ez kellett; de szólj miben,
Lehet reményem e' két társaidhoz?

S Z Ó N O K

Mindenben, a' mit én ígérhetek.
Bikás csak addig méri a' jövődöt,
A' meddig éri kardjával: neki
530 Egy szikra kell csak, már felünkön áll.
Petrud komoly bár, még is titkon ég,
'S magasbra vágyó, 's minthogy Ernyeit,
Vejét, királyunk tündökölteti,
Közels kívánna ő is esni hozzá.
535 Ezekkel én majd könnyen végezek;
Most, hogy gyanút ne támaszson beszédünk,
Eltávozom.

V I D

Járj boldogúl.
A' mit beszéltünk, rejtse kincs gyanánt:
Haszonnal fejtjük nem sokára ki.

S Z Ó N O K

Légy rajta! én eljáróm útamat. (El.)

V I D

540 Hatalmasan megy minden: még csak egy
Lépés van hátra: a' harcz' zendülése,
'S egész hadakkal több van pártomon. (Bátor jö.)
Hah! Bátor, épen téged vártalak,
Illy karra is van szükség, nagy pedig.

(Bátorhoz nyájasan.)

Ifjú vitéz, hová?

B Á T O R

545

Fejedelmeimhez.

V I D

Vadászni vannak.

B Á T O R

Még elérem őket.

V I D

Már messze vannak, el nem érheted,
'S ha nincs okod sietni máshová,
Keltsük beszéddel a' halott időt.
550 Beszédem úgy is volna rég' veled:
Te, mint látszik, kerülsz, pedig
Hidd, nem kerestem károdát soha.

B Á T O R

Károm csekély is volna tán neked,
'S minthogy beszélnem kényszerítesz, ám
555 Halljad: kerülni társaságotat
Még több okom volt eddig, mint keresni.

V I D

Ezt megbocsátom. A' hír sok gonoszt
Terjeszt felőlünk, 's jókat is. Nagyon
Csalatkozunk gyakorta, 's többnyire
560 Rosz híreket könnyebben elhiszünk,
Vagy félelemből — —

B Á T O R

Nem Vid, a' nemes
Szívű előbb hisz jót el, mint gonoszt,
Rosz hírnek én örülni nem tudok.

VID (félre)

Hah! gyermek. (Bátorhoz.)

Erről most elég. Utóbb

565 Másképp ítélhetsz tán felőlem ifjú,
Te névvel bátor, szívvel bátorabb!
Hallgass meg engem; mert javadra szólok.
Te szinte még korán, 's már is dicsón
Léptél föl a' világ elé, akard,
570 'S a' legderültebb polczon áll neved.
Vidám erő csillámlik arczodon,
'S az égre lelked, mint nagy termeted,
Együtt serdültek szép sugár gyanánt.
Fejlő tehetségidnek érzetében
575 Rendíthetetlen állsz az élet' útján:
Nincs, a' mit el ne érne vas karod.
'S te még is itt, homályban itt heversz!
Ruházva illy sok, nagy tulajdonokkal,
Hová temetnéd mind e' kincseket?
580 Szűk hely van itt számodra, jer tovább,
A' nagy világban kell nagyot keresned,
'S ott járnod a' dicsőség' nyomdokán.

B Á T O R

Szűk hely, dicsőség, nagy világ: hiú szók.
Az erősnek a' hely nem volt szűk soha,
585 'S a' gyáva tágas úton is szorúl.
A' nagy körül van nagy világ: kicsin
Bár melly világban a' kicsin szívű.
'S nem a' világ lesz-e nagy mi általunk?
'S kit tett a' hely dicsóvé ekkorig?
590 Vagy tán csalárdság, rút agyarkodás,
Árulkodás, gyilok, 's irigykedés,
Tesz nagy világot? Istenemre! úgy
A' nagy világnál én különb vagyok.
Legyen kié bár, nem nekem való.
595 A' hol becsületem megférhet, ott
Elférek én is. (Menni akar.)

V I D

Lehelkesen beszélsz,
De mért sietsz el? nincs tán sürgetőd?

B Á T O R

De van, Vid, nagyon is sürgető pedig,
Itten körüléd nagy világ lehel,
600 Megvesztegetne még utóbb,
Sőt fojtja is már mellemet. *(mentében)* Talán
Egykor beszélünk még, de réz ajakkal,
'S aczélos nyelvvel: addig is vigyázz,
Hogy el ne nyeljen itt a' kis világ. *(El.)*

V I D

605 Ördög szülötte! már is hogy sziszeg.
A' szélvész úrfi millyen pattogó.
De veszsen el bár, hármát már birok.
És a' kezesség? annak vége lesz,
Ha ez bevádol csábításomért.
610 Jól van, helyén van, épen úgy ohajtom:
Majd a' zavarban könnyü lesz halászní. *(El.)*

László, Bátor (jönnek beszélgetve)

L Á S Z L Ó

'S mikor beszélt Vid e' felől veled?

B Á T O R

615 Csak épen most, hogy innen elmenék.
'S ha nem tekintém tisztét, 's e' helyet,
Melly tiszteletben áll a' jók előtt,
A' mennyi rossz szót mondott, annyiszor
Elöltem volna minden életét,
Hogy jó nevemhez kételkedni mert.

L Á S Z L Ó

620 Jól tetted ezt, 's hogy többet nem tevé,
Inkább becsüllek érte. Szólj, magad
Valál az első, kit kerülgetett?

B Á T O R

Elöttem Szónok, Petrud, és Bikás
Jövének erre, 's Szónokot vele
Bizton beszélve leltem, hogy jövék.

L Á S Z L Ó *(kezét fogva)*

625 Te hű maradtál, Bátor. Ifjúságod
Csábíthatóbb volt, mint a' többiek,
'S te hű maradtál. — Menj, hídd Ernyeit.

B Á T O R

És eltemessem azt a' bűn' fiát?

L Á S Z L Ó

Hagyd el, hitünkben áll kímélni őt.

B Á T O R

630 Oh bár hitünkben állna föld alá
Küldözni mindent, a' mi ördögé.
Hűségem addig csorba, míg Vid él,
'S míg őt pihegni látom, vétkezem,
635 Mert atkaimmal töltöm a' napot.
Hagyd őt pokolra vernem, oh ne kíméld.

L Á S Z L Ó

Nem, Bátor, az már nem lehet, nyugottan
Kell a' dolognak végét várni. Menj,
Hozzá ne szólj, csak hídd el Ernyeit.

B Á T O R *(mentében)*

640 Megyek; de most ez egyszer kénytelen.
Kár élve hagyni illy egy fő gonoszt;
Egy illynek élte, mellyet elszalasztasz,
Ezer halállal jó majd vissza ránk. *(El.)*

L Á S Z L Ó

Hű lélek, azt te meg nem óhatod. *(Leül.)*
645 És így vagyunk már ismét, mint valánk.
A' mit nagy ügygyel annyi jók füzének,

Megbontja könnyen azt egy álhitű.
De Vid közöttünk többé nem marad;
Mert bár hivek még főbbeink, idővel
650 Fog rajtok még is a' hizekedés:
Salamon kezesség nélkül is hihet,
'S talán fog hinni; én a' jámbor ősz
Szelíd szavakkal küldöm vissza majd,
'S harag közöttünk nem lesz általa.

ERNYEI (jő)

Nagyságos úr, parancsolál velem.

LÁSZLÓ (elébe megy)

655 Végy búcsút tőlünk jámbor férjfiú,
Kezességednek immár vége van:
Bár fájdalommal, megválnok ma még.

ERNYEI

660 Ha meg kell lenni, ám legyen, 's noha
Már vissza vágytam árva ősz lakomba,
E' hirtelenség még is megzavar. —
Itt köztetek jó napjaim valának.

LÁSZLÓ

665 Magad ha jöttél volna, Ernyei,
Haddal jöhetne érted egy világ,
Olly kedvesünk vagy, haddal védenénk.
De hitszegőnek itten nincs helye.

ERNYEI

Itt hitszegő?

LÁSZLÓ

Ne bámuld, Ernyei,
Mindent megérthetsz. Mink csak egy harmadot
Birunk e' honból, és ha Vid felét
Elcsábítgatja annak is, le kell

670 'S tán véresen napunknak szállani.
Én elbocsátlak.

ERNYEI

'S milly ürügy alatt?

LÁSZLÓ

A' mint magad legjobbnak gondolod,
Csak Vid ne szóljon; mert az kárt teszen.

ERNYEI

675 Mért kellett ennek társomúl születni?
Vagy én, vagy ő, ne látnók a' napot.
Végem közel, haj! 's nyugtom nem lehet.

LÁSZLÓ

Mindannyiunknak sajnós ez, s' szivemből
Szánlak leginkább tégedet; de ha
Jók sem buzognak, el vagyunk temetve,
680 Mert a' gonosznak örön áll szeme.
Menj hát, 's nevünkkel tiszteld a' királyt,
'S ha mondod is, mért változánk meg így,
Mondhatd, hitünkben állandók vagyunk,
'S a' mint kötők, megálljuk a' kötést.
685 Ezt mondhatod, 's ha rossz neven veszi,
Légy csillapító, add tudtára azt is,
Nem mint izentet, csak mint hír' szavát,
Hogy én sereggel várom őt, ha jó;
Mert Morva immár frígyben áll velem.

ERNYEI

690 Retteni nem fog attól a' király.

LÁSZLÓ

Csak bár hevében hűljön általa.

ERNYEI

Ah rossz napoktól tartok én megint.

L Á S Z I Ó

695

Reméljünk jobbat. Rajtad most sok áll:
Felül erőnkön a' mi van, ne víjuk,
Az isten' dolga. Intézd bölcsen el,
Tán hasznát látjuk.

E R N Y E I

Vajha úgy legyen.
Én szép reménnyel vettem itt lakást,
De most szivemben bánatot viszek.

HARMADIK FELVONÁS

*Királyi lak Fehérvárott.
Sophia, utóbb Salamon.*

S O P H I A

Melly gyávaság ez! László 's Géza már
Minden hatalmat elvesz a' királytól.
Most vissza küldik régi híveit,
A' hitszegésnek nyomva bélyegével,
5 'S ő meg nem indul, nem veszen boszút.
És én királyné? *(Magához.)*
Asszony, nem vagy az,
Férjed remegve tart királyi pálczát.
Nem rettegik, hah! már tisztelve sincs.
De még utószor megkísértem őt,
10 Ha van szivén, bár rejtve, férjfi tűz,
Tettekre gyujtom, hogy jeles nevét
Lánggal jegyezze a' nagyok közé,
'S én, a' dicsőnek hölgye, lássam azt.
Itt jó, mi méltósággal természetben,
15 De búval arczán, lágy gonddal szivén.
Fel! általam kell felserkennie. *(Elfordúl.)*

S A L A M O N *(jő)*

Kerülsz te is királyné, a' komor,
Gyanús Salamont te sem szivelheted:
De így van, a' nagy ország gondjai

20 Gyakran lerontják házi kedvemet,
És csak tenálad enyhül bánatom.
Mi ez? te félre fordúlsz? képeden
Idegenkedést szemlélek? oh hiúk,
Szerencsénknek vagytok csak árnyai,
25 Mosolygotok, napunk' derültekor,
'S ha elborúl, suhanva hagytok el.

S O P H I A

Nem Salamon, oly tündér nem vagyok,
A' jót, gonoszt, én érzem veled.
Örömidben örvendezve osztozom,
30 'S ha fogy szerencséd, mondd, ne aggjak-e?

S A L A M O N

Ha fogy szerencsém! oh hogy is ne fogyna,
Ha álmaidnak mindent elhiszesz. (*Boszonkodva*)
Ha fogy szerencsém — hagyd el kedves ezt;
Lásd ez nehéz szó most nekem. Tudod,
35 Anyám, ki értem aggódik ma is,
Ki gyámolítá gyermek évemet,
'S még úgy hevertem, mint a' néma kő,
Ő már fölöttem sírt hú könnyeket,
Szegény, tudod, beteg, nagyon beteg,
40 'S tán nem sokára gyászát hordozom.

S O P H I A

És senki jobban őt nem szánja, mint én.
De őt bajából, melly korában áll,
Ki nem ragadják szíves bánatink.
Ő elmegyén tán, 's gyászát hordozod,
45 És én nem sokára a' te gyászodat,
'S királyi társaid jármát hordozom.

S A L A M O N (*kifakadva*)

Tűz, és halál! ki bánta tégedet?

S O P H I A

Ne olly hevülten! engem senki sem,
 'S ha jót akar, ne bántson senki is.
 50 De téged? oh még kérddheted! rokon
 Fejedelmeid, mi tetszik, azt teszik,
 'S te még királyi névvel kérkedel?
 De kérkedjél bár, elfogyott erőd.
 Itt vannak im csufodra emberid:
 55 A' tűzeszű Vid, 's jámbor Ernyei,
 Kezesek előbb, most elcsapott herék,
 'S te itt sem érzeted hatalmadat?
 Oh most világosan látom, 's tudom,
 Hogy a' király, és nem király között
 60 Olly a' különbség, mint az orcza, és
 Álorcza közt van. (*Hirtelen elsiet.*)

S A L A M O N (*iszonyodva*)

És az ő vala?
 Ez hölgyem volt, és ő mondotta ezt?
 Asszony, miért nem vagy te szörnyeteg,
 Miért nem sárkány, hogy megöljelek,
 65 'S egész dühömmel véredben fürödjem?
 Kigyói nyelv! de mit tegyek vele?
 Ha mint porondot, úgy elzúzom is,
 Csak annyi, hogy férget tiportam el. (*Csendesedve.*)
 De ő, de ő szólt illyeket nekem!
 70 Hisz' én szeretve csüggék életén.
 Azt gondolám még gyermek, a' regék'
 Világa égvén lelkem' éjjelén,
 Azt gondolám, majd egykor elmegyek,
 Bajjal kivívom a' királyi nőt,
 75 És küzdve, túrva járok hír után,
 'S ha majd ki lesznek víva harczaim,
 Azt gondolám, megnyugszom hű ölén.
 Ha bánat érne pályám' vas szakán,
 Azt álmodám, oh csalfa bűnös álm,
 80 Hogy majd vigasztal, hogy szívére von.
 Igen! ha csókja öldöklő lehetne,

Megölne csókkal, csak hogy töltse kényét,
'S ha már nem lennék, megsiratna tán.

Oh asszony! asszony!

85 De jól van! én hát rettentő leszek.
Felöltöm a' halálnak fegyverét,
Hogy tartományok rengjenek dühömtől,
És vér fakadjon minden léptemen.
90 'S te is, te asszony, a' kit szülni fogsz,
Vérben fürösztöm gyermeked' kezét,
Hogy szörnyüködve menj felé, ha sír,
'S míg esdekelve földre nem borúlsz,
Megszünni nem fog ingerelt dühöm.
Pokol! te halld meg, néked mondom ezt.

Ernyei, Vid (jönnek)

V I D

95 Hah most van eltalálva, most lehet. (*Salamonhoz.*)
Uram, parancsolál?

S A L A M O N

Semmit sem — de még is,
Menj, és kövess el mindent, érted-e?
Mindent! csak jót ne, semmivel se jobbat,
Mint egy kibérlett ördög elkövetne.
100 Menj, 's nem sokára hírel jőj haza.

E R N Y E I

Fölséges úr!

S A L A M O N

Nem, nem, nem Ernyei:
Az nem vagyok már, hozz nekem hadat,
Egy nagy hadat hozz.

E R N Y E I

Majd másszor jövök,
Te most beteg vagy, lelked az nagyon,
Máskor jövök majd.

S A L A M O N

105 M á s k o r E r n y e i ?
Te ezt nekem még nem mondtad; de menj,
Ne szólj, ne semmit! mert minden szavad
Egy órát öl meg.

E R N Y E I (esengve)

Oh hát csak Videt
Híhassam vissza.

S A L A M O N (megütközve)

110 H a h V i d e t ? V i d e t !
Menj hát, hídd vissza, és te gyűjts hadat.
Had nélkül hozzám többé meg ne jőj. (Ernyei el.)
Most én, vagy Géza, első dolgom ez.

(El, Ernyei visszajő.)

E R N Y E I

115 Oh minden késő! Vid már elrohant.
Én elmegyek, 's vagy halva ott veszek,
Vagy e' szem többé nem lát víg napot. (El.)

Ingoványban
(Egy puszta hely fákkal körülöve.)

V I D (jő)

Elküld dühében a' bosszús király,
Most a' mi tetszik, azt teszem szavával.
Külföldre indúlt László, 's Géza itt
Vadászva tölti árva napjait.
120 Vadászatán őt könnyen megnyomom.
Fogadva vannak immár emberim,
'S ha jó szerencsém hátra nem marad,
Kiirtom e' gyűlöltem nemzetet,
És romjain teremtek birtokot.
125 Milly szép remény az ország' harmada!
Vagy hát örökké csak kívánjak, és

Kivánatim dulják el lelkemet?
Nem, a' természet engem másra szült.
A' gyenge, oh mi könnyen élhet az,
130 Kit nem vezetnek nagyra vágyai,
'S elégszik avval, a' mit bir keze.
De én, hevemben dörgő háború,
Veszélyt keresve, aggok, nyugta nincs
Lelkemnek, és testemnek itt alatt.
135 Elő! elő hát! Géza veszszén el,
'S vesztén nagyítsa fényét csillagom. (El.)

Bátor (vadászdárdával)

B Á T O R

Eluntam ezt is. A' szegény vadat
Fölverjük álmából: nem nyughatik
Sem a' ligetben, sem hús berkein.
140 Azonban a' sok embervad, fene
Agyarkodással büntetetlen él,
'S a' föld' tekéjén szélt hosszat rabol.
Mi ez? mért jó ez álорczás csapat?

(Vid harmad magával jó álорczásan. Bátor elrejtí magát. Azok nyilakat előszedik.)

Nem jót jelenthet. A' böcsületes
145 Nyílt arczczal áll elő. De várjuk el,
Talán kisül majd, mit keresnek itt.
(A' fák közé huzódik jobban.)

V I D

Itt várjuk őtet. Erre kell majd jőnie,
Ha visszatér. Meghuzzuk itt magunkat,
És a' homályból lőjük ellene.
150 Hah! emberek, ha jól visz íjatok,
Ollyan torunk lesz, millyen egy vadásznak
Sem volt Nimród apánktól ekkorig. *(Félre.)*
Leszen torunk, hogy megrendül belé
Országotok, 's a' vendég sírva tesz

Szájába vérrel ázott étkeket,
És béke lesz, ha mi már uralkodunk.

(Nyugtalanankodva jár föl 's alá.)

B Á T O R *(magában)*

Hah ördög, hogy le nem szakad
A' bűnvívó föld poklokig veled!
Élsz, és az ég nem hajlik ál fejedre,
160 Hogy összezúzzon téged, átkozott!
El innen, el veled poklra, ott
Uralkodó lehetsz, hitvány, nem itt,
Hol a' kegyesség mennyből szállva jár.

(Kardot húz, s' dárdáját baljába veszi.)

V I D

Nem jó, talán nem is fog jóni. Oh hogyan
165 Emészt a' várás! minden pillanat
Egy álmodtál meg éjeim' javából.
Vesztét szeretném látni, 's nem jön el!
Most add elő őt ég, föld, vagy pokol,
Végig szolgálom érte a' halált,
170 'S az emberekkel föl nem támadok,
Csak ez legyen meg. — Melly soká marad!

B Á T O R *(kirohan)*

Nem, nem marad sokáig: itt vagyok,
Átkot, halált hoz rátok, gyilkosok. *(Vidhez.)*
Szállj szembe ördög, téged vár vasam.

V I D *(megdöbbenve)*

Hah el vagyunk árulva, fussatok.
175 *(Futnak. Bátor az egyiket utól éri.)*

B Á T O R

Te veszsz hát czimbora!

(Leveri.)

Félszeg vitéze ördög mesterednek,
Hol van most poklod, hogy bele lapúlj?

(Az álorczás föl akar kelni.)

180 Féreg, ne moczczanj! szörnyet halsz, ha csak
Gonosz fejed' hajszála moczczan is.

Á L O R C Z Á S

Uram, kegyelmezz, csábított vagyok.

B Á T O R

185 Az? oh ha csábítás kell néked is! —
Kelj, 's vesd el a' födélt czudar,
Hadd lássam undok arczodon
Pokolsetétü bűnös lelkedet.

(Az alakosnak letépi álorczáját.)

190 Hah jól ösmerlek, félördög, te vagy;
Azért jövé, hogy megtanítsad a'
Magyart orozva ölni; hogy remek
Művül megöld a' csüggedők' reményét,
A' boldogítót, 's tort üss csontjain,
Örömdre, gyászunkra, 's most remegsz!
Tüskéken égsz, csak mindent meg ne vallj.

Á L O R C Z Á S

Uram, kivallok mindent, csak ne bánts.

B Á T O R

Lódulj. Halálba lépsz, ha félre lépsz.

(Ellöki, 's utána megy.)
Szónok, Bikás (jönnek)

B I K Á S

195 Mi mennykőt hajt ez? Nézd, csak nézd, egész
Poklot magára vette.

S Z Ó N O K

Még pedig
Fordítva azt is, mint a' rosz ruhát,
Mellynek kül színét rég elnyítte már.
Ez egy kan ördög.

B I K Á S

200 Egy szegény kakuk,
Ki más madárnak fészkében rakott,
'S most rajta kapták; nézd hogy elpirúl.

S Z Ó N O K

Csak hogy hajába megy mind a' pirosság.

B I K Á S (*Bátorhoz*)

Hol vetted ezt a' mérges vőlegényt?

S Z Ó N O K

Te jó vadász vagy Bátor, van vadad.

B Á T O R

205 Ne mondd, ne add rá ezt a' szép nevet.
Én embert fogtam, tudjátok mi az?
Fogat vigyorgat a' vad, 's szarvat ölt,
Ha ellened jó, vagy körmét feni.
210 Még a' kigyó is megsziszeg; de ez,
Ezt nézd meg, csendes, néma mint az éj,
Kész elheverni ronda gaz között,
'S tiporhatsz rajta, meg sem moczczanik:
De menj csak el, kinyitja gyík szemét,
'S mikor mulatnál, akkor ér nyila.
215 'S megöl mérgével. Oh ez drága kincs.
Kérlek, viseljetek rá gondot, én
Itt termék ismét, Gézához megyek.

S Z Ó N O K

Menj balra itt ez úton, megtalálod. (*Bátor el.*)

B I K Á S

220 Jól útasítod, ott már nem leli.
De jer, mulassunk addig, nézzük ez
Ágról szakadtat.

S Z Ó N O K

Hagyd el most, Bikás.
Én mást gyanítok. *(Az álorczáshoz.)*
Czirmos, lépj idább.
Valld meg, ki küldött?

Á L O R C Z Á S

Engem senki sem,
Viddel valék itt.

S Z Ó N O K *(bámulva)*

Viddel? és miért?

Á L O R C Z Á S

225 Nincs mit tagadnom, rajta kaptatok,
Gézát megölni —

S Z Ó N O K *(hirtelen)*

Hallgass bűnhalom!
E' szót ne hallja többé senki tőled;
Mert dobra húzom minden bőrödöt.

(Gondolkodik, Bikáshoz titkosan.)

230 Vagy mint itéled, nem jó volna-e
E' varjak' étkét elszalasztanunk?

B I K Á S

Mért nem? szaladjon, ott is megtalálják.

(Az álorczáshoz.)

235 Eredj te kormos bőregér, eredj,
Vagy bár repülj el; mert ha testeden,
A' mennyi rongyod, szárnyad annyi volna,
Túl járnál eddig már az égen is.

S Z Ó N O K

Menj hát, ne késsél. Vidnek elbeszéld
Mi történt rajtad. Menj, ne tétovázz,
Mert itt megölnek lelkestül: szaladj.

Á L O R C Z Á S

Köszönöm, talán még megszolgálhatom. (*Elfut*)

B I K Á S (*utána nézvén*)

240 — Hogyan repül az átkozott, tudom
A' hol megfordúl, lesz ma fergeteg.
De itten úgy is döghalált okozna,
Csak hadd szaladjon.

S Z Ó N O K

Bátor jó, vigyázzunk.

(*Bátor jó.*)

S Z Ó N O K

Jó Bátor, a' te foglyod elszaladt.

B Á T O R

245 Mit? elszaladt?

B I K Á S

Mint a' sebes szél, volt, 's nincs: elrepült.

B Á T O R (*kifakadva*)

Gyávák!

B I K Á S

No no! ne olly mohón legény.

S Z Ó N O K

Bőrünkéből tán csak nem metszed ki őt.

B Á T O R

250 De lelketekből! Villám, és pokol!
 Én elhozom lezúzva, eltiporva,
 Mint a' beteg légy már csak szédeleg,
 'S itt két vitéz áll, 's most ő elszalad? —
 Gyávák valátok, (*kardot üt.*) kardom a' tanú!

B I K Á S

Becsület benned úgy egy szikra sincs,
 Ha illyeket szólsz.

B Á T O R (*kardot rántva*)

255 Oh ha kell Bikás,
 Én homlokodra olly becsületet
 Írok vasammal, hogy ledőlsz bele.

B I K Á S (*kardot rántva*)

Jer hát, te büszke gyermek, jer neki.

P E T R U D (*jő*)

A' fejedelem itt van! csillapodjatok.

G É Z A (*jő*)

260 Mi ez? mi háború van köztetek?
 Ellenfelünkkel béke van, 's Opos,
 'S Bikás, ti harczot kezdenétek-e?

B Á T O R

265 Uram, bejő egy gyilkos czimbora,
 Orozva, hogy megöljön tégedet,
 Én elfogom, 's mig érted futkosok,
 Ők elszalasztják.

G É Z A

Hallatlan dolog!
 De ennek is meg kelle lennie.
 Bátor, köszönve mondom, hogy szivemben

270 Örök betűkkel írva van neved. (*Szónok 's Bikáshoz.*)
Ti nem valátok rólam gondosak.

S Z Ó N O K

Nem fejedelem! hallgass meg minket is.
Bátor közénk egy félhalottat úz,
Egy összezúzott embert, 's nem tudók
275 Felőle azt is, hogy rád czélozott.
Ezt hagyja nálunk Bátor. Sír, nyöszörg,
A' port harapja, mink csak azt vigyázzuk,
Hogyan hal el majd; akkor felszökik,
'S mint a' sebes nyíl, elvész, elszalad.

B Á T O R

Oh, melly beszéd ez!

G É Z A

280 Hagyd el ezt Opos,
Az a' ki most mentségül tégedet
Küldött, ezentúl küldhet másokat,
'S ha úgy akarja, el nem pusztulunk.
Másutt vigyázva járjatok ti is
'S minden gyanúst előmbe hozzatok.

(*Elmennek Bátoron kívül.*)

B Á T O R

285 Nem! ezt ki kell még küzdenem velök.
Világ!, világ! te fondorúl fizetsz.
Megtermed a' bűnt, sűrű gyom gyanánt,
És a' ki azt serényen irtaná,
Sokkal gyűlöltebb mint a' bűn maga.

(*Jolánka énekelve 's virágot szedve jő.*)

290 De milly dicső kis lány közelget itt?

J O L Á N K A

Azt kérded-e hősi, hová megyek én,
Bujdosva nem ősi határok' ölen,

Én Bodrogi barna leányka?

295 Itt messze nem ősi határok' ölen
Szép ifju virágokat itt szedek én

Költözve hazámba, hazámba!

Oh lányka hazádba ne menj te be még,
Lásd vésszel ölelkezik ottan az ég,

'S hú kar nyilik itten elődbe.

300 Nem, hősi, hazámba te jer be velem,
Bár véssben is, ott lobog a' szerelem,

Hú kar nyilik itt is elődbe.

A' kék virág is szép, a' sárga is szép:

305 Kész a' bokréta. (*Föltekint.*) Ah de hol vagyok?
Már úti társim messze elhaladtak.

(*Bátort meglátván, megrezzen, 's elejti virágát.*)

Hah!

B Á T O R (*közelítve*)

Szép leányka, szép, 's jó, mint az ég,
Hová való vagy?

J O L Á N K A (*elsietve*)

Pusztá Széphalomra.

B Á T O R

Szép Rába' táján?

J O L Á N K A

Nem, tovább, tovább.

B Á T O R

Körös' mentében?

J O L Á N K A

Ott sem.

B Á T O R

310 Oh ne menj hát.
Csók a' vadász' szép bére a' ligetben.

J O L Á N K A (*viszszanézve, magá-
ban*)

Ah melly vitéz ez, ah melly szép vitéz. (*Bátorhoz!*)
Isten veled te szép vitéz örökre. (*Elfut.*)

B Á T O R (*a' virágot felvevén*)

Örökre? Nem, te kedves kis teremtmény,
Örökre Bátor búcsút nem veszen.
315 Légy bár vidékén a' vég Szenderőnek,
Vagy fenn Pozsonynak legfelső határán,
Én megkereslek, meg! ha földi vagy.
Milyen cseréi vannak életemnek!
Előbb egy ördög járt előttem itt,
320 Most angyalarcczal egy tűnő leányka
Leng el, 's tavaszt nyit lelkem' vad telén. (*El.*)

Szekszárd.
Salamon, 's Vid

V I D

Ha szabad hivednek tudni, szólj uram,
Miért borong így bús pillantatod?
A' földre mért sütöd le arczodat,
325 Te, kit dicsőség int az ég felé?

S A L A M O N

Az ég felé? ne mondd szemembe ezt.
Alattomosság a' te kedvesed.
Int a' dicsőség, és te földre hússz,
Ha égi szárnyán ég felé török.
330 Midőn velőmben lángözön lobog,
'S halálos vésszel háborog szívem,
Te akkor eljössz, mint a' bűn az éjben,
'S intést csikarsz ki. Adtam, 's elhagyál,

335 Mint a' szedett fát elhagyál lopóként.
Mért tetted azt, Vid, mondd, mért tetted azt?
Meg kelle járnod minden bokrokat
A' jó vadásznak békes erdejében,
Lappangva kelle csúsznod berkein,
340 Hogy a' mulatkozót titkon megöld,
'S gyalázatot hozz vissza. Elsuhant
Előled üldözötted, 's most egész
Hazában így zeng a' pártoskodás:
„Orozva, titkon üldöz a' király.”
345 Hah! üldöz, üldöz, 's nem talál nyila;
De szégyenében agg a' szív, 's szakad.

V I D

Királyom, mindent hasznodért miveltem.

S A L A M O N

'S káromra voltak minden tetteid.

V I D

Parancsod ellen nem tevék soha.

S A L A M O N

De ki volt, beszéld el, mérgem' ingere?

V I D

350 Buzgón kívántam boldogultodat,
Bocsásd meg a' nagyon hú szolgál' vétkét.

S A L A M O N

Bocsássam úgy-e? 's megbocsát nekem
Országom, a' lélek, a' világ?

V I D

Ki néz azokra?

S A L A M O N

355 Ha! tudom, te nem;
Mert rajtam égnek tévedéseid.

V I D

Hát rajtam égjen minden, oh király.
 Mint eddig, elbirok még mostan is
 Ha kell, 's lehetne, érted száz halált.
 360 Ím itt előtted, és az ég előtt
 Szórom magamra bűnöm' vádait.

S A L A M O N

Mi haszna halljam ismét, a' mit úgy is
 Búval tapasztalt sok veszett napom?

V I D

Hát büntetésed rajtam! a' miket
 Balúl tevék, büntess meg mindenért.
 365 Vagy nincs-e, mellyben agg kigyó sziszegjen,
 Pokol szabású szirtes börtönöd?
 Temess el abba oly mélyen, hogy a'
 Pokol lehallja bús nyögésemet,
 Hogy a' pokolban ülő fúriák
 370 Kaczagva rázzák meg bilincsemet.
 Vagy nincs haláloed? melly érted buzog,
 E' lángoló szív itt van, üssed át!

S A L A M O N

Valót beszélsz-e, vagy játszol velem?
 'S ha most szavadnál foglak? — Nem, te már is
 375 Halál' homályát izzadod, 's szemedben
 Húnyó világként ül a' félelem.
 Nekem haláloed nem kell; volna másé,
 Úgy, tán ha bűn is, tán úgy kellene.
 De tégedet, Vid, téged, 's illyeket,
 380 Féreg gyanánt csúszsz bár el úton,
 Meg sem tapodlak. 'S most büntesselek?
 Örvénybe síklunk, 's most kérsz büntetést,
 Mikor merülve ingad a' hajó?
 Ha bajba hoztál, húzz ki, mondj tanácsot,
 385 Mert büntetésed rajtam nem segít.

V I D

Tudod, hol egység nincs a' nép fölött,
Ott boldog ország nem leszen soha.

S A L A M O N

Ez mind igaz, de mért beszéled ezt?

V I D

390 Te, 's a' fejedelmek rosszúl állotok,
Rosszúl, az ország csak sínlődik így,
Díszét, nyugalmát el nem érheti.
A' mit te tennél, azt ők nem teszik,
'S ellenkezés van mindig köztetek.
395 Százszor beszéltem, százszor mondom el még:
Két napnak a' nagy égen nincs helye,
Nincs két királynak egy nemzet fölött:
Vagy Géza száll, 's te fenn uralkodol,
Vagy téged ejt el, 's ő uralkodik.
800 Hagy egy tanácsot hatni most szivedbe,
Ha kedveled királyi fényedet:
Először is Gézának halni kell.
Válassz nyugalmad és halála közt.

S A L A M O N (*gondolkodva*)

Én! és fölöttem a' mindenható?
Ott fenn, dicsőségének szent egében
805 A' fellegek közt, földön, tengeren
Ott fenn van ő, és itt, és mindenütt. —
Ember! teremtmény, 's romlandó te is,
Mint én, 's akármelly rab, bilincse közt,
Ösméred a' mennydörgetőt fölöttünk,
410 Az égborítót, a' földrengetőt;
Ösméred ötet, a' halál urát?

V I D

Az a' nagy isten, áldassék neve;
De ő hatalmát itt kezedbe adta.
Én már az útát megkezdttem, te végezd.

S A L A M O N

415

De mért halállal? a' mi békeségünk
Szépen virágzott. Vid, te ördögöm vagy.

(*Vid boszúsan távozni akar.*)

420

Megállj! ha kezdted, végezd el. — De mért,
Mért van különbség fény, 's homály között,
Ha én csak a' homályba nézhetek?
Mért nem lehet nem tennem semmit is,
Midőn tennem veszély, és kárhozat?
Vid! Vid! hozd vissza frígyemet megint.

V I D

Láttad, hogy az nem tartós köztetek.
Ne gondoldj mást: Gézának halni kell.

S A L A M O N

425

'S halála mindent eltemet talán?

V I D

El a' vizáلكodások' magvait.
De csened úgy is nem soká lehet:
Haddal közelget László morva szélről.

S A L A M O N

'S László közelget?

V I D

Hírét hallhatod.

S A L A M O N (*nevekedő bámulással*)

'S haddal közelget?

V I D

430

Haddal, morva haddal,
'S vagy készülsz, vagy nem, meg kell küzdened.

S A L A M O N

Küzdés elől én nem futék soha.

V I D

435 Csak hát szakaszd meg. Géza Váradon
 Magányban van még, most elnyomhatod.
 Aztán fölállhatsz László ellen is,
 'S tapodva vannak ellenségeid.
 Ha vársz, az ország' omladékain
 Kell majd emeled fénylő székedet,
 440 És a' rokonvér' vesztesége által
 Gyengülve külső oltalomra jutsz.
 De most mi kell több, mint egy pillanat,
 Hogy összegyűljön víni kész hadad,
 Mellyet javadra titkon rendelék?
 445 A' pártolót most könnyen elnyomod,
 Jobbágyi vért sem ontasz, 's gondodat
 A' gyors Dunának, szélnek adhatod.

S A L A M O N (*habozó elszánással*)

Nincs semmi hátra, végezd dolgodat. (*Vid el.*)
 Hah, mint rohant ki! Ezrek' élete,
 'S halála késik minden nyomdokán;
 450 'S én itt maradtam, mint a' bú, magam.
 Kell hát rokonnak vérét ontanom?
 Rokonnak vérét! oh hol Erneyei?
 De el! ki innen, itt ez a' tető
 És a' falaknak terhe rám szakad. (*El.*)

A P Á T (*jő*)

455 Mi ez? halottak' élők' istene!
 Lelkimmel a' pokolhad játszik-e?
 Vagy mind valóság, a' mit hallok itt?
 Hallatlan ez, 's gyász oh hazám, neked.
 De nem! Talán még Géza nem vesz el.
 460 Én a' veszélyről hírt irok neki,
 'S tüstént lovászom által küldöm el.
 (*Az asztalhoz megy, 's megírja levelét.*)
 Innen kitudhat mindent, és ha egy
 Ember serényebb, mint egész sereg,

465 Még jókor intem a' veszély előtt.
Szent isten, és ti égnek angyali,
Vegyétek pártúl e' csekély irást,
Hogy menjen a' hűségnek szárnyain
Ahhoz, kiért e' bús szív félve ver. (El.)

(Erdős táj.)

Géza, Bikás, Szónok, Petrud (jönnek)

G É Z A

470 Itten nyugodjunk. Nyugszik a' nap is már.
Végső sugárai most enyésznek az
Erdős tetőjű halmok' domborán.
Oh vajha kelte olly csendes legyen,
Mint most előttünk kedves alkonya. (Körülnéz.)
475 De hol maradt el Bátorunk? Talán csak
Új ritkaságot nem fogott megint?

S Z Ó N O K

Pedig, ha nem csak messziről szemem,
Alig ha úgy nincs.

P E T R U D

Egy idegen lovag
Léptet nyomában.

G É Z A

Mondom, nyugta nincs.
480 Illyen szemes, vitéz, hű emberem
Ha kettő volna, sárkányok között
Mernék alunni, 's tigrisek' tanyáján;
Mert ez megőrzi minden léptemet.

(Szónok, Bikás boszorkodnak.)

585 Előtör lelke, mint a' sas' szeme,
'S előtte titkon semmi nem marad. (Bátor jó.)
Bátor, mi újság, mit hoztál nekem?

B Á T O R

Kárhozva kell, akármelly bűnömért
Kárhozva lennem: én neked gonosz
Hírt hoztam ismét.

G É Z A

Olly igen gonoszt?
Ha jól megértjük, tán nem olly gonosz.

B Á T O R

490 Oh bár ne lenne. Itt van a' levél,
Vilhelm apáttól hozta e' lovag.

G É Z A

Vilhelm apáttól? az hű emberem.
De mit jelenthet? mint a' szemföldélhez,
495 Rettegve nyúlok hozzá. Mondd előbb
Szóval, mi hírt küld a' szelíd apát?

A' L O V Á S Z

Uram, kevés szót mondott az; de sírt,
'S fehér szakállán gyöngyözött le könnye.
Azt mondta: „Józsa, menj, ne nézz napot,
500 Mig helyre nem mégy, éjszakát ne nézz.
Sas' szárnyain ne, mert az is kifárad,
De menj a' gondolatnak szárnyain,
'S míg gondolat lesz benned, meg ne állj.”
És, isten látta, én jól jöttem el:
A' nap kifáradt, és alunni ment,
505 Az éj elunta álmát, 's fölriadt,
Lovam kidőlt, 's utána másík is:
Én megmaradtam útamon hiven;
A' többiről tudósít e' levél.

G É Z A

510 Eredj Opos, viselj gondot reá,
Hogy e' legénynek dolga jól legyen.

Jutalmazatlan el ne menjen az,
Kit ennyi hűség sürget útain.

(*Bátor, 's a' lovász elmennek.*)

Lássuk, mi hírrel lep meg a' levél. (*Olvas.*)
515 „Elvesztenek, míg László visszatér,
Ha kész sereg nem áll oltalmazóul.”
Nem volt elég, hogy a' vadászaton
Titkon keresték vesztemet. Nem, oh
Most már sereggel jönnek ellenem.
520 Tündér, agyarkodó, család világ,
Mit nem fogunk még érni színeden?
Testvérek ellen támad háborúm.
De védelemmel tartozom magamnak.

S Z Ó N O K

És hát ha e' hír, mint ohajtom is,
Csak álmodott hír?

G É Z A

525 Nem, Szónok, ne bántsod,
Ösmert hivemnek meghiszem szavát.

B I K Á S

Nem úgy ítéljük —

G É Z A (*szavába vágva*)

Hagyd el most, Bikás,
A' melly időt így vesztünk el, halállal
Váltjuk meg később. Szedjete hadat,
530 Nem árt, ha nem kell, megmenthet, ha kell.
Siessetek: mértékünk függve áll,
Lebillenünk, ha had nem támogat.

S Z Ó N O K

Tettünk mutassa mint vagyunk hivek.

G É Z A (a vadászokhoz)

535 Ti is, kik eddig a' vadak' nyomán
Kedvtelve jártatok velem, nagyobb
Csapásra ártóbb fegyvert fogjatok.
Eddig vadakkal ütközénk: rokon
Vért kell ezentúl ontanunk. Az isten
Bocsássa bűneinket: jőjetek.

(Elmennek, Szónok, Bikás, Petrud hátra maradnak.)

S Z Ó N O K

'S mi hogy' leszünk? hogy' áll tanácsotok?

B I K Á S

540 A' mint egyeztünk Viddel, úgy marad.

S Z Ó N O K

'S Petrud?

P E T R U D

Mondtam már, én is átmegyek,
Szavammal én nem szoktam játszani.
Kétszáz lovast, serényet, mint madár,
Viszek magammal, mind erős nyilast.

B I K Á S

545 Száz barna hajdu már rég kész hadam,
Hozzá vetek még százat, és velök
Nem Váradot, de Váradnál nagyobbbat,
Nagy 'Tátra' minden bérczét fölverem.

S Z Ó N O K

550 Bajtársak, azt a' jó időre bizzuk.
A' mennyit érhet, most tegyen kiki,
Ha Viddel értekeztünk, a' királyt
Hatalmasítsa népünk' tábora,
'S olvaszsa egygyé megszakadt hazánkat.

(Elmennek.)

(Mezei lak.)

C S A T Á S (fegyvereit szedegetvén)

555 Le innen a' szegekről fegyverim,
Elmultak már a' rozsdá' napjai,
Elhúnyt apák' vasát a' gyermek ölti fel,
'S majd honfi vér setétlik bús hegyén.
Istenre mondom! bár nem rettegek,
Békén kívánnék ülni egy tetőn,
560 És nézni, míg a' harcznak vége lesz,
Hogy részt ne vennék gyász munkáiban;
De fölver a' baj, a' hit kényszerít.
Hítem királyom' pártjához kötött,
'S én a' királyért harczolok. Ki ez?
565 Hugom közelget, az ne lásson így.

(Lerakja fegyvereit.)

J O L Á N K A (jő)

Mit rejtegetsz előttem, bácsim? ah
Jól sejtem én, miben fárad kezed.
Te olly sokáig elvalál, 's alig
570 Szoríthatott meg reszkető karom,
Alig beszéltem szív szerint veled,
'S már új veszélybe készülsz titkosan. (Szomorodva.)
Szegény hugod remegve éldegel
Ezen lakatlan tájban nélkülöd,
'S te, durva küzdő, még is elhagyod.

C S A T Á S

575 Egy hű cseléd marad itt oltalmadúl.

J O L Á N K A

Oh a' szegény öreg, mit ér az itt?
A' fény ijesztő nappal, éjjel a'
Sűrű homálytól retteg, 's rejtezik,
'S eloltaná a' mécsvilágot is,
580 Hogy a' setétben bujdosó gonosznak
Ne legyen vezére hajlékunk felé.

A' jámbor, áldja meg jó istene,
Hű nagyon is, és gyakorta még nekem
585 Kell bátorítnom, hogy ne féltsen úgy.
'S te, most egyetlen gyámolom, tova
Más tájakon szédelgesz, engemet
A' vad magányban hagyván síneni.

C S A T Á S *(magában)*

Kemény idők! hogy máskép nem lehet.

J O L Á N K A

Ég, föld van itt előttem, semmi más.
590 Még a' madár is félve reppen erre;
Csak az undok éjnek baglya látogat meg,
'S félénk szívünkbe rettegést hurog.
Ha vad szelek suhognak, vagy dühös
Zivatar közelget puszta dombjainkról,
595 Gyanús eszünknek végitélet az.
A' záporokban csüggedés szakad ránk,
'S azt hiszszük, mert mást nem talál közel,
Tanyánkat minden villám fölveri.
Oh mint kívánom ekkor, jőne bár
600 A' bajnok ifju rettegő hugához;
Csak azt kívánom, bátya, hogy te jőj,
Te jósz, 's megint mégy a' hegyek' sasával,
Földünkre gondod nincs, 's tekinteted,
Irányod a' nap, felhő lakhelyed.

C S A T Á S *(félre)*

605 Isten tudod, hogy érte fáradok. *(Jolánkához.)*
Ne légy, Jolánka, ilyen nyugtalan,
Ne kívánd, hogy a' villongó férfi szem
Könyekre nyiljék, 's hogy merész szívünk
Pihegve nyögjön a' szűk vért alatt.
610 Pedig, ha illy panaszszal szólsz tovább,
Bátyádnak érző keble megszakad.
Bízzál az istenben, vigasztalást
Az ád, ha én távol vagyok.

615 'S majd máshová is viszlek én: helyet
Találtam immár a' városban: ott
Békével élhetünk, és biztosan.
Csak a' csatákból térjek meg, panaszra,
Nem lelsz, Jolánkám, több okot.

J O L Á N K A

620 De a' csaták, az átkozott csaták!
Ha áldozatjok léssz. (*Félre.*) És Bátor, ah
Ha az lesz ő is, árva lesz Jolán.

C S A T Á S (*kezét fogván*)

Leány, az istenért mi lelt? beszélj.

J O L Á N K A

Nincs semmi baj; ne aggódjál, Csatás.
Nem háborít meg többé bús szavam.

(*Nyájasan simul bátyja' ölébe.*)

625 Majd egykor a' felhőkön túl, együtt
Én is, te is, szelíden nyughatunk.

C S A T Á S

Szegény Jolán, hogyan hagyhatlak el?

J O L Á N K A

630 Csak menj, ha menned a' sors' rendelése,
Viseld el épen a' harcz' vas ruháját,
Én, míg halállal küzködik karod,
Halálos félelemmel küzködöm,
'S epedve nézek a' bús táj felé. (*El.*)

C S A T Á S

635 Áldott szelíd lány, a' te sorsod ez.
Mért nem tehetlek csillaggá, hogy itt,
Itt hordanálak élő szívemen,
'S megörzenélek, mint ezt, téged is.
De menni kell, a' csendes éj mulik,
'S a' hajnal ott vár, mint egy sírhalom

640 Köddel takarván két had' táborát.
Elő, elő hát fegyverek! (*fegyverkezik*) sokat,
'S tán jobb csatákon hordtak őseim,
Most én visellek, el ne hagyjatok. (*Indultában.*)
Ne sok szerencsét, isten! csak halált ne,
Hogy e' szegénynek éljen gyámola.

(*Elmegy, Jolánka nem sokára visszajő.*)

J O L Á N K A

645 Eltávozott már, 's ah milly hirtelen!
Magam maradtam, vagy jaj nem magam,
Választhatatlan társam a' halál,
Bátyám' halála, 's Bátorom' halála.
650 Közel, fenyéren nyugszik a' sereg,
Ott jönnek össze ösmeretlenül.
Fölrántva egymás ellen kardjaik,
Sziveik megosztva két fölség között.
Ellenkezők, mint ártó fergeteg,
Melly két világ' dühével összecsap.
655 Ah a' testvért ki menti meg nekem?
Ki menti meg szívem' szerelmesét?
Mért Bátoromnak meg nem mondhatám,
Hogy az, ki ellen kardja vonva van,
Testvére annak, a' kit ő szeret?
660 Mért esdekelve nem szoltam Csatásnak,
Hogy bús hugának kedvesét ne bántsa?
Most majd betoppan ádázan Csatás,
Hős vért mutatva gyilkos fegyverén,
'S talán az kedvesemnek vére lesz;
665 Vagy Bátor meglep itt, 's midőn
Nyakamba ölti karjait, talán
Csatásnak vére fagy meg keblemen.
Irtóztató! tovább nem nyughatom.
Künn a' szabadban bujdosom feléjük:
670 Oh tán ha látja bátyám szánatos
Bajában a' testvért, nem öldököl,
Ha sejti a' szerelmest Bátorom,
Lágyulva nyúl kardhoz, 's nem öldököl.

(Fátyolt von fejére, 's menni készül.)

675 Kedvezetek most, hold, és csillagok,
Derüljön a' hegy' ormán fényetek,
Hogy lássa hugát a' távozó,
Hogy a' hős lássa kedvesét.

A Z Ö R E G (belép)

680 Hová ez álnok éjben, asszonyom,
Hová ragadnak bús indúlatid?
Maradj, közel van a' tábor, veszély
Érhet, ha megtalálnak látni.

J O L Á N K A

Nincs

Mitől ijednem, nincs mit vesztenem,
Bátran fogom szemlélni a' csatát,
Melly porba dönti boldogságomat.

A Z Ö R E G

685 Oh hát ezért aggódtam annyiszor,
Hogy most magad keressed a' veszélyt;
Maradj, az égre kérlek, asszonyom,
Hús szél lebeg künn, meg fog ártani.

J O L Á N K A

Keblem' tüzét az meg nem hűtheti.

A Z Ö R E G

690 Ha a' lapályról bátyád szemre vesz —

J O L Á N K A

Bár venne szemre, szólanék vele,
Még egyszer szólnék, aztán nem soha. (El.)

A Z Ö R E G

Elhagy, de én őt el nem hagyhatom,
Ha veszni tér is, nyomdokán leszek. (El.)

NEGYEDIK FELVONÁS

Kemei sík, Géza' tábora.

B Á T O R *(fegyverben)*

Mi tévedez szerelmem' halmain?
Széllal lebeg fehérő köntöse,
'S fején lobogva játszik fátyola. *(Merőn néz.)*
Ha ő, bizonynyal ő, az én Jolánkám,
5 Egyedül lakója puszta Széphalomnak.
De mit bolyong ott olly magányosan?
Kémelve néz majd a' vadság' fia,
Meglátja, 's martalékkül jegyzi őt,
10 'S ohajtásit hordozzák a' szelek.
Hah! itt is, ott is fegyveres bolyong.
Soká magára hagynom nem lehet. *(Indultában.)*
Szúnyadjatok boszúnak lángjai,
Késsél pirulni küzdés' hajnala:
15 Nem retteg a' bajtól egy bajnok is;
De a' szerelmes félt, és elsiet. *(El.)*

Géza, Szónok, Bikás (jönnek)

G É Z A

Nem nyughatom, napom, melly jőni fog,
Megölte csendes éjem' álmait,
És szörnyüisége' minden táborával

20 Uralkodó lett gondbús lelkemen.
Ha térsz meg, László, ismét táboromba!
Nélküled olly az, mint az árva raj,
'S nekem, míg el vagy, jobb karom hibázik.
De ím helyenként ébred népem is,
25 Ezek ne lássák csüggedésemet;
Mert bár szívemben, mint rokon, kesergek,
Vezéri tisztet eltitkolni azt.
(Föl 's alá jár, azonban Szónok, Bikás jönnek.)

S Z Ó N O K

Alig pirúl a' hajnal, és te már
Fegyverkezetten állasz, fejdelem:
30 Nem nyughatál tán, rosz volt éjjeled?

G É Z A

Csak a' minót táborban várhatok.
A' bajnok' éje vas álmokat terem,
'S mikor fölébred, vas világba kél.
Ki tudja, mennyi a királyi nép?

B I K Á S

35 Másfélszer annyi lesz, mint mink vagyunk;
De a' vitéznek gyáva nép kevés,
Ha tízszer annyi is.

G É Z A

E' szerint te a'
Királyi népet gyávának veszed?

B I K Á S

40 Ha az nem is, bizonynyal jó ügyed
Nagy bátorítást adhat ellenök.

G É Z A

A' jó ügy és a' vakmerő bizás
Mellett lakolni szoktunk többnyire.

S Z Ó N O K

Ne csüggedezz a' fegyverek között.
 Veled valánk mi már több harczokon,
 45 Ma sem csekélyebb fegyverünk' hatalma:
 Csak addig is föltartjuk a' csapást,
 Mig a' sereggel László megjövend.

G É Z A

És többet én nem kérek tőletek;
 De bár halasztanók az ütközést,
 50 Csak addig is, mig László visszatér.

B I K Á S

Az nem lehet már, nézz a' síkon el,
 Nem messze nyugszik a' király hadával,
 'S ha nem csalódom, a' nehéz homályt
 Titkon közelgő csillogás szegi.

S Z Ó N O K

Salamon' hadának csillogása az.
 'S a' mint szememnek enged a' homály,
 Emelt paizszsal szemlélem magát
 Elül ragyogva, mint mindig szokott,
 55 Mikor veszélynek ellenébe megy.

G É Z A

Ne késsetek hát. Rendbe e' hadakkal,
 60 Hogy ránk ne üssön készületlenül.
 Elül gyaloggal én megyek, 's ha majd
 Megfárad a' had, köz nyilást hagyok,
 Hogy ott kitörjön nyugtább népetek. (*Mentében.*)
 65 Isten! te intézd a' csaták ügyét. (*El.*)

S Z Ó N O K

Mi is megintsük most vitézeinket,
 Hogy tévedésből el ne hagyjanak.
 Vid úgy izente, hogy ha majd vivunk,

70 Emelt paizszsal robbanjunk feléjük.
Ez hát jelünk, vigyázzatok reá.

B I K Á S

Én harcosimnak már meghagytam ezt.

P E T R U D

Megtettem én is már, de szóljatok,
Mi lesz belőlünk majd, ha ott leszünk?

S Z Ó N O K

75 Csodálatos! te most kételkedel.
Az lesz Petrud, hogy Géza fogva lesz,
'S nekünk ezentúl egy király parancsol,
'S te majd ipadnak pártján nem sokára
Nyomába léphetsz, mint egy kis király.
Menjünk, már Géza' népe rendben áll.

(Szónok, Bikás mennek.)

P E T R U D

80 Most mit tegyek? ha Gézát elhagyom,
Nem leszek-e a' hazához hűtelen?
Czélomnak utján kétes vég lebeg;
De benn vagyok már, félre, gyáva gond:
Ég, vagy pokol, sorsom válaszsza el. *(El.)*

Két katona (jő)

E L S Ő

85 Pajtás, beszélj el, mi dolog ez? Miért
Kell a' királyhoz állanunk?

M Á S O D I K

Azért,
Mert mindenütt a' legdicsőbb személy.

E L S Ő

Bolondos, ennyit régen tudtam én,
'S fejdelmünket még sem hagytam el.

M Á S O D I K

90 Más az. Te 's én is eddig ostobák
Voltunk; de most megnyíltak a' szemek.

E L S Ő

Talán a' pengő pénznek fényire?
Hítvány beszéd ez. Többet én ugyan
Most sem tudok, mint tudtam eddig is.
95 'S aztán abból, hogy a' király király,
Még semmiképen sem következik,
Hogy ütközetnek kezdetén magasra
Kell a' paizst balunkkal tartani,
'S hogy jobb kezünkben gyáva kard legyen.
100 Eddig, ha küzdénk, jó isten' nevében
Magyarán ragadtunk kardot, és neki!
Csattogva, zúgva férfi bajt vivánk;
De most bezzeg csodát tesz a' paizs.
Ám félre evvel, mondd meg, Géza mért
105 Lesz a' veszélynek hagyva általunk?

M Á S O D I K

Buták' butája! A' kit veszni rendelt
Az isten, azt te meg nem tarthatod.

E L S Ő

Költсед veszett nevét, hogy veszszén el.

M Á S O D I K

Bár mit beszélgetsz, már az úgy marad.
110 Aztán, ha kérdezik, ki' embere
Vagy? (*büszkén*) a' királyé! mondhatod.
És most? takard el képedet.

E L S Ő

Miért? Egy emberséges jó uré,
Ki a' királynak vérével rokon.
'S ugyan

M Á S O D I K

115 Elég az hozzá: nincs, nem is lehet
Másféleképen, mint van.

E L S Ő

Oktalan!

M Á S O D I K

120 Mondhatsz akármit. Én már több okot
Fejedbe verni nem tudok. Kezem
Vasat gyakorlott teljes életemben,
És ehhez én tiszszerte jobban értek,
Mint a' szavaknak lágy pergesihez.

E L S Ő (*menni készülve*)

Maradj magadnak, füsteszű kovács.

M Á S O D I K (*föltartja*)

Hová? biz! innen egy nyommá se menj,
Míg nem tudom szándékosdat.

E L S Ő

Bocsáss,

Ki tarthat engem?

M Á S O D I K

125 Én, míg nem beszélsz.

E L S Ő

Tudd hát, urunkhoz, Gézához megyek.

M Á S O D I K (*kardhoz kap*)

Árulkodó, előbb a' sírba mégy.

E L S Ő

Buzgó bolond! nekem tán nincs vasam?

S Z Ó N O K (*jő*)

130 Mi durva versengés ez köztetek?
Ej rendetekbe! vár az ütközet.

E L S Ő

Uram —

S Z Ó N O K

Balázs, egy szót se! vagy ha szólsz,
Árváidat mind szélnek ergetem,
És a' mit adtam, átkom rontja meg. (El.)

E L S Ő

135 Megyek, vezérem, csak ne zúgj reám. (Mentében.)
Oh mért nem illik tudni a' szegénynek
Mi okra harczol, 's mért kell hálnia. (El.)

Völgy

Egy felől Csatás, más felől Bátor, jönnek fegyveresen.
Hajnalodik.

C S A T Á S (magában)

Mi hajtja ezt most hajlékom felé?

B Á T O R (magában)

140 Mi ez? hivennek útját nem magam,
Még más vitéz is járja illy korán?
De csendesen! tán mást tapasztalok. (Csatához)
Megállj, ki vagy?

C S A T Á S

Magyar nemes,
Fölkent királyom' híve, síromig.

B Á T O R (félre)

145 Ellenségem, de nem vivok vele,
Véres kezekkel nem megyek Jolánhoz.

C S A T Á S (magában)

Akárhogy is megütközöm vele:
Gyanús előttem minden mozdulatja.

B Á T O R *(megindulva)*

Hát jó szerencsét a' király' ügyében.

C S A T Á S

Megállj! ez úton nem mehetsz tovább.

B Á T O R

150 Nem? és kitől kell megtanulnom ezt?

C S A T Á S

Tőlem! vagy e' vas tüstént megtanít.
Jer a' királyhoz, jó vitéz ha vagy,
'S nem cifraságnak hordod kardodat,
Táborban kell most lenned, jer velem.

B Á T O R

155 Ki ördög küldött téged most ide?
Lódulj uradhoz, 's nékem nyiss utat,
Vagy elkotorlak, mint egy porszemet.

C S A T Á S

Kotorj ha tudsz, de mig piheghetek,
Hitetlen! innen nem mozdulsz tovább.

B Á T O R *(kardot rántva)*

160 Oposnak nem parancsol gyenge kéz.

C S A T Á S *(megütközve, de ismét neki bátorodva)*

Opos nevétől nem remeg Csatás.
De bár halálom volna is neved,
Merész csapással dúlnám vázadat. *(Kardot ránt.)*

B Á T O R *(hátrálva, magában)*

Hah melly fagyasztó gondolat szorongat!

(Csatáshoz.)

165 Megállj, Csatás, szólj, testvéred van-e?

C S A T Á S

Fajúlt teremtmény, kardom van, jere!

B Á T O R

A' szent egekre kérlek, szólj előbb.

C S A T Á S (*magában*)

Oh mit kereshet ez hugom körül!

B Á T O R (*ismét hátrálva*)

Ne hirtelenkedj, szólj előbb, ha jó vagy.

C S A T Á S

170 Ne késedelmezz, harczolj meg, ha hős vagy.

B Á T O R

Ott a' mezőn majd megtalálsz; ereszsz.

C S A T Á S

Ott csak merészek' harcza van; de te
Bátor te nem vagy, ellopád nevét,
Add vissza most, vagy veszsz el itt vele.

B Á T O R

175 Veszsz hát előbb te, vakmerő fiú.

(*Összecsapnak, Csatás elesik.*)

C S A T Á S (*haldokolva*)

Nagy isten! — oh Bátor, ne bántsad őt.

B Á T O R (*ijedve*)

Ne bántsam őt? ég 's föld! ki az, Csatás?

C S A T Á S

Szegény, szegény hugom, ne bántsad őt. (*Meghal.*)

B Á T O R *(iszonyodva)*

180 Ez bátyja volt hát, 's én öltem meg őt!
Én kít gonosz munkákra szült anyám,
'S boldogtalanná jegyzett csillagom.
Veszsz el, te rút kard, száradj el gonosz kéz,
'S te kárhozott fő, égj el bánatodban. —
A' legvitézebb itt vész általam:
185 A' legvitézebb, a' ki éltemet,
Szerelmem' éltét őrzé, én halállal
Takartam őt el háladatlanúl.
Haj! most közelget a' leánya is.
Elébe térek, hogy ne lepjen itt.

(A' testet félrehúzáván, visszatér, Jolánka jő.)
(Magában.)

190 Mit szóljak oh! vagy mit hallgassak el? *(Jolánkához.)*
Az istenért, Jolánka, mit cselekszel?
Gyilkos dühében félig álmodozva,
Nem messze innen nyugszik a' sereg,
Halál borong a' hősek' álmain,
195 Halál nyomúl a' kardok' élire,
'S rémítve szúnyad a' két táboron.
'S ha majd riadni fognak kúrteink,
Száz dárda zúg itt, száz fenyít amott;
Villámlik a' kard, sujt, és öldököl.
200 Napot borítva kopja', 's nyíl' hegyén
Ezer veszély száll, és kel szüntelen.
Ordít, öl, úz a' vérajkú gyalog,
'S eget ver a' zaj; még irtóztatóbb
A' nyargaló had: gőgösen rohan,
205 Mint a' veszett sárkány délczeg lován:
Nyög, reng alatta a' föld, 's port ereszt.
Jolánka, ilyen helyre hogy jöhetsz?
Aggódni fog, 's csüggedni kedvesed.

J O L Á N K A

210 Oh! melly ijesztő vagy te, Bátorom,
De lássad a' szerelmes bús Jolán

Még is kívánja társaságodat,
Mert életének öröme, pajzsa vagy.
Addig bolyong a' holdnak fényinél
Szerelme' halmán, míg reád talál.
215 Oh itt bolyongtam akkor is, midőn
Utánam oly nagy útról eljövél,
'S első találkozásom' álmai
Édesb valóra teljesedtenek.
220 Te büszke bajnok, mint egy had' királya
Csillogva jöttél, és csattogva hozzám,
'S az elrémült lány' szívét megvevéd.
Mint a' derült ég, arcod oly vidám,
Mint csillag, olyan égő volt szemed.
'S míg fél ijedve, fél gyönyörködéssel,
225 Bámulva hallám nyájas üdvödet,
Szemem szivemnek árulója lőn,
'S karodban vesztem martalék gyanánt.
Ah melly gyönyör volt kebleden pihennem,
Melly üdvözítő színem csókokodat.
230 De minden múlik, elmúlt már az is,
'S azolta még felém sem jósz, kevély,
Ki tudja, hol hordoztak a' szelek;
'S én itt epedve vártam jöttödet.

B Á T O R

Csapodár, te még utóbb a' harczot is
235 Kinyájaskodnád lelkemből; de várj
Eljő megént a' harczból Bátorod,
Örömben ejti hozzád lépteit,
'S mint a' derült ég, arca oly vidám,
Mint csillag, olyan égő lesz szeme.
240 Mostan nem úgy, most nagy baj vár, bocsáss.

J O L Á N K A

Nem tartlak, oh a' gyenge lány' szava
Ádáz örömeitekkel úgy sem bir soha.
Büszkén, merészen kél a' hős, ha kell,

245 'S az árva hölgy teremben agg, remeg.
Csak egyre kérek hát, aztán mehetsz.

(*Bátor balján vért látván, megretten.*)

De mely csapás ért tégedet?
Vér foly kezdről.

B Á T O R (*magában*)

Hah, mért nem menék.

(*Jolánkához.*)

250 Hagyján szerettem! semmit sem tesz az.
Csak mondd el inkább, kérek, titkodat,
'S hagyj menni dolgaimra, menj te is.
Egyéb veszély nem tud rémíteni,
Csak az, mely téged érhet, oh Jolán.

J O L Á N K A

(*Bátor szavára nem ügyelvén, a' vérjeleket nézi.*)

Mit sejtetek? oh rettegtető jelek!
Te erre jöttél, Bátor szólj, mi történt?
Vér itt is, ott is.

B Á T O R

255 Légy nyugott Jolán.

J O L Á N K A

Nyugott? nyugott a' sir, és a' halál.
Oh jaj! ha tudnád, Bátor, mint vagyok.

(*Meglátja Csatás' kardját, 's sisakját.*)

Nagy isten, ott kard, és sisak hever.
Csatás, Csatás! oh merre vagy te most? (*Menni akar.*)

B Á T O R (*elébe áll*)

Maradj az istenért!

J O L Á N K A

260

Ereszsz; nem nyughatom.

(*A' kard felé siet.*)

B Á T O R

Föld, nyeld el azt az átkozott vasat!
Gördülj utána, áruló sisak. (*Jolánka fölveszi a' kardot.*)
Pokol! te győztél, érzem lángodat.

J O L Á N K A

(*Szédeleg, Bátor oda siet, 's megtartja.*)

265

Szent isten! a' kard, a' sisak kié?
Tudod-e te büszke harczoló, kié?

(*Mutatván a' kardra vágott jeleket.*)

Ezüstből verve itt a' két oroszlán,
Itt a' kerek hold. (*Irtózza hagyja el Bátorit.*)

Oh egek! hová

Lett az, ki ezt ma felköté? (*Merőn.*)
Bátyám Csatás volt az!

B Á T O R

270

Oh hogy nem öl szavad
Jolán, miért nem mondtad ezt nekem?

J O L Á N K A

275

Kegyetlen ember, így kell szólanod?
Kard, és sisak fetrengnek dísztelen
Elöttem, és még tudnom sem szabad,
Hol a' sisaknak, kardnak jó ura.
Oh tán agyarkodó kezek közé jutott,
'S mély sebei körül bilincsek csörgenek.
Szegény Csatás! — de én őt föltalálom!
Majd völgyeken bolyongok, 's halmokon
Utána járok a' táborban is. (*Menni akar.*)

230

B Á T O R

280 Ne hirtelenkedjél, Jolánka, menj haza.

J O L Á N K A (*félőrzöngve*)

A' csillagokhoz oda föl, nem haza.
 Ki adja vissza jó testvéremet?
 Ki mondja meg, hová lett? Vérkezű,
 Add vissza búmnak a' testvér kebelt,
 285 Melly befogadja gyötrődésimet.
 Oh hol van ő? hol, isten, emberek?

B Á T O R

Jolán, ha tudnád, ártatlan vagyok.

J O L Á N K A

Ártatlan? oh egek, hát ő nem él?
 290 Mondd, hogy halálán most van, hogy szemében
 Az életszikra még reménynyel ég,
 Mondd, hogy sebében szenved, csak ne mondd,
 Ne mondd, hogy meghalt. Bátor, lásd, az élet,
 Ha egyszer elment, nem jó vissza többé.
 Ne mondd, hogy meghalt. Mondd, — de mit beszélek,

(*Iszonyodva*)

295 Te vaskezű, te ölhetted meg őt.

B Á T O R

Nem én, Jolán, nem én öltem meg őt.
 Nézd ezt a' kardot, ennek nincs szive,
 Ez nem hall, nem lát, bár ragyog maga,
 Ez tud megölni ellent, és rokont,
 300 'S természetének megfelel, ha öl,
 Mert ezt setétben szülték vad hegyek,
 És gyilkos érczét a' láng' szelleme
 Még gyilkolóbbá tette; add bár angyalok'
 Kezébe, ott is öldöklő leszen,
 305 Ha a' harag' szózatja megriad.

'S Jolán, te megvetsz, gyűlölsz tettemért?
Minden szavad feldúlja keblemet,
Azt, melly tenéked rejt egy hű szivet.

J O L Á N K A

310 Oh Bátor, nékem is van egy szegény szivem,
Minden szavadra vérzik az, 's szakad,
Mít nyersz avval, ha nem tud érzeni?

(Borzadva távozik tőle.)

315 Irtózatos, pillantatod gyilok,
Lélekzeted fojtó lesz énnekem,
'S ha csókod ég majd halvány arczomon,
Vér fog fakadni abból, mint sebéből
Csatásnak, a' kít eldöntött karod.
Halál borít, ha átölelsz; halál
Ijeszt, ha vig örökre csalsz,
'S szerelmed' éneke síri hang leszzen.

B Á T O R

320 Boldogtalan, mivé tett bánatot!

J O L Á N K A *(megindul, meglátja
a' holt testet.)*

Ott fekszik ő, nagy isten! végy magadhoz.

*(Elfut a' holt testhez, Bátor háborodottan áll. Azonban
messziről kürtszó hallik. Az öreg könnyűs szemekkel
asszonya után megy.)*

B Á T O R

325 Hah! ez nekem szól, most nőj, szikla mell,
'S teremj magadban érczet szív helyett.
Itt eltiportam éltem' szép virágát,
Tüskék virítnak eztán útamon,
'S fölöttök én, mint bujdosó szobor
Kedvetlenül lejáróm évemet. *(Az öreghez.)*
Öreg, te ódd az árvát, én megyek;
Mert ütközetre hí a' kürt' szava. *(El.)*

A Z Ö R E G (Mentében.)

330

Mért nem takarnak el síromnak hantjai,
Mért kell megéernem e' gyászos történetet?
A' kedves ifju porba száll, 's fölötte
Az ősz öreg hullatja könnyeit! (El.)

*Kemei mező, Salamon' tábora
Salamon, Vid (jönnek).*

S A L A M O N

335

Nem lomha ellenséggel van hadam,
Készülten, és már küzdő rendben áll. (Vidhez.)
Már Ernyeít tovább nem várhatom,
Riaszd meg a' csatának kúrteít:
Támadni jobb, mint támadtatni, menj.

V I D

Engedj csak egy szót még előbb hívednek.

S A L A M O N

Szólj.

V I D

340

Gyakran immár elhagyott szerencsém,
Midőn szolgálni kívántam neked,
'S te a' szerencsét hűségem helyett
Mévén, hitemben kételkedni kezdteél.

S A L A M O N

Ne légy olly hosszas: én megértelek.

V I D

345

Kétségedet hogy elvegyem szivedből
Egy új segéddel, mint hitem' jelével,
Hatalmasítom népedet. Tudod,
Midőn kezesnek adtál, 's visszaküldtek,
Vád, szemrehányás voltak béreim.

S A L A M O N

350 És arra méltó voltál tettedért.

V I D

És épen ez van nagy hasznodra most.
Akkor szereztem Petrudot, Bikást,
És Szónokot részedre, most hadokkal
Seregedbe jönnek, csak fogadd el őket.

S A L A M O N

355 'S mennyit tehetnek összesen hadokkal?

V I D

Tán Géza' táborának harmadát.

S A L A M O N

Menj, 's adj parancsot, hogy bánatlanúl
Jöhessen e' hű nép zászlóm alá.

V I D

360 Parancsod tüstént teljesítve lesz.
Gézát kezédbe nyujtom most, király,
Légy rajta, hogy ne hasztalan tegyem. (*Magában.*)
'S te megjutalmaz, ország' harmada. (*El.*)

S A L A M O N (*magányosan*)

Ez a' Vid olly csodálatos nekem.
365 Űz, von, köt, és old ál természete.
Ha visszanezvéen, múlt veszélyimet
Vizsgálom, irtóznom kell tőle, mint
A' bús hajósnak szirtok' élitől,
Mellyek hajóját már megszaggták.
Ha nézem ellenben, milly gondosan
370 Forog, 's vesződik a' jövő körül;
Mint úzi, hajtja minden eszközét,
Hogy a' szerencse részemen legyen:
Zavart ügyemben kell szeretnem őt,
'S ha félve is, feléje hajlanom,

375

Mint a' hajósnak szirtok' élihez,
 Midőn hajóját már habok nyelik.
 De a' mit most tesz, ez rossz nem lehet.
 Mig künn segédért László bujdosik,
 Bátyját én addig vérontatlan is
 380 Törömbe hajtom, és mint hadfogolynak
 Szárnyát szegem, hogy többé föl ne keljen;
 'S jobbágyom ő, királya én legyek. (*Katonáihoz.*)
 Vitézek erre: Árpád, 's Bendegucz!

(*Vitézek rohannak utána a' színen, 's kiáltják:
 „Árpád 's Bendegucz.” Nem sokára csatazaj hallik.*)

S Z Ó N O K (*jő hadával, paizsát
 emelvén*)

385

Emelt paizzsral a' mint én megyek
 Jőjön nyomomban harcz nélkül kiki,
 És fenn kiáltsa: éljen a' király! (*El.*)

B I K Á S

Elő vitézek, itt az alkalom.
 A' mint kimondtam, úgy tegyen kiki.
 Eddig fejedelmi zászlót tisztelénk,
 390 Ez'tán az ország' ősi czimere
 Leszen vezérünk: éljen a' király! (*El.*)

P E T R U D

395

Föl a' paizst vitézek, és nyomomba.
 Mint jó barátok, úgy fogadtatunk,
 'S ha egygyé olvad nemzetünk, talán
 Rokontra többé nem viszünk hadat.
 Egy úr, egy ország, „éljen a' király!” (*El.*)

B Á T O R (*föllép*)

400

Hah! melly hallatlan öldöklés ez itt.
 Nem mint vitézek, mint kaszált füvek
 Elhullnak a' legizmosb férjfiak. —
 Ez a' te munkád, Vid, 's az ördögé.

(*Kardot rántva megindúl.*)

Vid! a' setétség', és halál nevében
Téged kereslek Vid! Vid! merre vagy?
Vid! átkozottabb minden ördögöknél,
Opos kiáltoz, jőj elő, ha élsz. (El.)

(Katonák rohannak át a' színen, Szónok sebesedve
elmarad.)

S Z Ó N O K

405 Vid! átkozott Vid! meghalok miattad.
Oh mért születtem — kínos a' halál. (Meghal.)

B I K Á S (jő)

Mindennek vége, minden elveszett!
Oh hogy kénzáport nem sírhat szemem,
Hogy azt a' bűnök' mesterét megölné.
410 Vas alkotásu bátor hajduim
Mindössze hulltak, még csak én magam,
Csak én maradtam még, hogy a' gyalázat,
Melly annyi száznál már temetve van,
Magamban éljen kárhozat gyanánt.
415 Gézához térni nem hágy szégyenem;
De veszz pokolban áruló paizs, (Elveti paizsát.)
Téged Bikás már többé nem visel.
Utószor most, hí kard, te légy velem,
Segíts kivíni egy dicsőbb halált. (El.)

P E T R U D (lováról leszállván)

420 Enyészsz, enyészsz előlem rút világ!
Záródjatok be megcsalt bús szemek!
'S ti ördögök, kigyói fajzatok,
Sülyedjen a' föld poklig véletek!
Oh annyi nép, oh annyi szép vitéz
425 Itt vész, 's gyalázat végzi harczeit.
Átok reád Vid, átok nemzetedre,
Rémítse mocskos lelkedet halálom,
Üldözzön itten, 's túl a' síron is!
Lankad sebében testem; csüggedez

430

Rosz útra tévedt lelkem, oh ki jó,
 Ki hallja meg záródó ajkaim'
 Hú vallomását? — Hah Bátor, te vagy!
Bátor, és Korcs (jőnek vagdalkozva)

B Á T O R

Add meg magad, Korcs, nincs tovább futásod.

K O R C S

Hajh! összezúztad minden csontomat.

B Á T O R

435

Annak köszönd, hogy Vidnek néztelek.

K O R C S

Itt kardom, vedd el, csak ne űzz tovább.

B Á T O R

Eredj most hátra, 's többé föl ne lépj;
 Mert többször élve nem mégy tőlem el.

(Korcs hátra megy.)

B Á T O R *(Petrudot meglátván)*

Mi ez? Petrud, te illy korán kidőlsz?

P E T R U D

440

Korán, 's dicsőség nélkül, Bátor oh
 Én hitszegő vagyok. Bámulsz? Hiszem,
 Bámultam én is, míg józan valék.
 Szónok, Bikás, 's én, hitszegők levénk;
 De hamar boszúlt a' hűség' angyala;
 445 Az árulók elárultattak, és
 Harcz nélkül estek, mint bűnázdozat.

B Á T O R

Oh Petrud, Petrud, hogy tehetted ezt.

P E T R U D

Elhagytuk Gézát, azt a' jó urat,
 'S emelt paizszsal — mert ez volt jelünk —
 450 Közébe mentünk a' király' hadának.
 Ók nem vigyázták a' jelet, 's halálba
 Mind rút halálba mentek bajnokim.
 'S én hogy vagyok, haj! Bátor, nézz ide,
 Itt e' hitetlen mellben olly hideg,
 455 Olly kínos e' vas. — Most menj, Géza tán,
 Ha nem sietsz, vég napját éri ma.
 Tán még Bikást is mentheted, siess el.

B Á T O R

Szent isten!

P E T R U D

Itt van egy serény lovam,
 Hasznát vehetd, *(átadja)* nyargalj Gézához, és
 460 Mondd, hogy siessen, fusson, mint lehet.
 Mondd meg, hogy így találtál, mondd: legyen
 Jobb népe, és hivebb, mint mink valánk.
 'S hogy én mondtam ezt . . . Isten veled!

B Á T O R

Boldogtalan!

P E T R U D

Sajnálsz? Isten veled!

B Á T O R *(kezét fogva)*

465 Örökre! oh Petrud, isten veled.

(Lóra veti magát, 's megy.)

P E T R U D

Megy, menni kell, haj! menni nékem is.

(Kirántja kebléből a' vasat.)

Omolj szivemből a' pokol' tüzébe,
 Így, így, elárult pártos vér, omolj. *(A' nap kel.)*

470 Még csak ma, és többé nem látom a' napot,
Nem a' derült ég' csillagzatjait.
Halál borít el, 's rettentő setét. (*Tántorogva.*)
Hah! mint kereng körülém a' világ,
Isten veled szegény vérző haza! (*Meghal.*)

V I D (*jő*)

475 Bár merre térjek, mint a' megzavart kas,
Gyülölt nevemmel zeng az ütközet.
Közöttök Bátor, mint a' fergeteg,
Ordítva kerget mindenütt, 's miatta,
Hogy megszakadna! Gézát elszalasztám,
'S ha czímeremmel többen nem csatáznak,
480 Vas karja által már ezerszer is
Temetve volnék, mint a' mély gyökér. —
Villám gyanánt jár a' király hadával,
Én csak Gézára czélozok; de hah!
Mit látok? Géza többé nem csatáz,
485 Az erdőt éri futva. Kárhozat!
Ha most elillan, minden veszve van.
(*A' király jő, Bikással viaskodva, Bikás elesik.*)

S A L A M O N

Akárki vagy, serény kemény vitéz,
Nagy bajjal bár, lefektet a' király.
Aludd el békén hősi álmodat:
490 Kemény az ágy; de biztos, és örök,
Fölverni nem fog többé senki róla.

(*Videt meglátva.*)

Hah! Vid, te engem megcsalál megént.

V I D

Királyom!

S A L A M O N

Inkább nyakszegőd lehetnék.
495 Hol a' hű nép, hol a' hódolt sereg?
Mind elhulltak, 's te voltál gyilkosok.

VID

Én a' titokjelt hűséggel kiadtam.

SALAMON

De átok fekszik minden teteden.
Vid, most megint egy olly napot hozál,
Mellyel síromba vágynék omlani;
Csak hogy törölve lenne életemből.

500

VID

Uram, megengedj, nem valék oka.

SALAMON

Hallgass, hitetlen, nézd, ott Géza fut.
Ez a' kar őt eléri nélkülöd.
De tégedet, ha még ollyat teszesz,
A' mit magamtól nem parancsolok,
Téged, Vid, porrá, 's árnyékká teszen. (El.)

505

VID

Öszvérré kell lelkemnek válnia,
Hogy illy nehéz szót még tovább vihessen;
De csak segítsen, mindent eltűrök.
Azonban ezt magam sem úgy akartam,
Hogy jó barátim itt elveszszenek.
Az ütközet' hevében estek el,
'S jelök hadunktól nem vigyáztatott.
Csak Géza lenne úgy, mint itt ezek,
Od' adnám érte minden tettemet,
Od' adnám érte lelkem' jobb felét.
De ez halad csak, és el nem marad.
Bár most boszús, 's neheztel a' király,
Már jó uton van, el nem vétheti,
'S nagy célaimnak teljesedni kell.

10

515

520

ERNYEI (föllép)

Légy üdvöz, Vid.

240

V I D (*magában*)

Mi hozza ezt ide? (*Ernyeihez.*)
Későn jövéél az ütközetre, bajtárs.

E R N Y E I

25 Légy üdvöz, mondom, a' pokol' nevében!
Ártatlanúl megölt testvéreink,
'S a' kárhozat köszöntnek általam.

V I D

Milly durvaság ez! ösmeresz engemet?

E R N Y E I

Kérdezd meg a' pokolt, nem ösmer-e?
A' szóczikornyát félre tedd: gonosz
Tettidre, tudd meg, nem vet az homályt,
530 'S én már tovább hallgatni nem tudok.
Világosan, köz inségünk' égén
Láng, 's vérbetűkkel égnek bűneid.
Mindent tudok, haj! többet is talán,
Mint valaha hittem, hogy megeshetik. —
535 Csalárd teremtmény! a' király' szivét
Mevíttad álnok nyelved' ostromával,
És a' mi nagy volt benne, vagy nemes,
Azt nemtelenre, rút kicsinyre vitted.
540 Így hordod őt boszútól nem remegve,
Örök gyalázat' után mindenütt;
Azonban a' hazára gyűl veszély.
Kebled pokollal telve, csak nagyot
Vadász, 's erőtlenséged eszközül
Bűnt ad kezedbe, 's ocsmány tetteket.
545 Jut-e még eszedbe Nándor? Ez maga
Haragra gyujt minden jót ellened.

V I D

A' multakat ne hánytorgasd nekem.
Én senkivel számolni nem fogok.

ERNYEI

Nem? oh barátom, azt nem tudhatod.

(*Nevekedő hévvel.*)

550 Vid, nézzed e' gyász ütközet' helyét,
'S remegi alávaló tanácsodért.
Azok között, kiket szentségtörő
Nyelved hitetlenségre szöktetett,
555 Hogy Géza ellen pártot üssenek,
Azok között, mondom, kiket czudar
Kényednek áldozál, sokan nagyobb
Becsúk valának egy tettökben is,
Mint életedben minden tetteid.
'S Vid, tudod-e, hogy különben is közel
Illet csalásod engemet?

V I D

560 Beszélđ
Ezt annak, a' ki ráér hallani,
Nekem királyom' dolga főbb dolog. (*El.*)

ERNYEI (*kardhoz kap, de ismét
eleresztí.*)

Menj csak gonoszság' fészke, majd hiszem
Még föltaalállak a' nagy ég alatt. (*Petrudnál állva.*)
565 Szegény vejem, te most ereszkedél
A' nagy világnak álnok tengerére!
Rendülhetetlen lélek árboczkod,
Nagy szív, vitézi készség volt vitorlád,
'S vezéred a' hazának csillaga,
570 Melly fenn, dicsőség' szép egén ragyog;
Mind ezt előtted a' csalás' köde
Setéten eltakarta, 's most te is
Lelketlenül heversz boldogtalan,
Mint köz gonosz társiddal a' mezőn.
575 Férgék lakoznak dísztelen dögödből,
'S a' győzni termett kar most varjaké.
Szegény Petrud! De szúnyadj csendesen,

Ha Erneyei él, torlatlan nem maradsz.
Nem! nem! ha ködbe kél is a' gonosz,
580 Ha élve sírba rejti is magát. —
De félre könnyek, félre bánatok,
Mikor hazám sír, sírnom nem szabad:
Segítenem kell. A' király kívánta,
'S én a' hadat meghoztam, most ha még
585 Egy szikra béke megmaradt szívében,
Az ütközettől megtartóztatom.
Talán elégli már a' győzödelmet,
'S több vérontásra nem hajol keze.
Elő vitézek! e' bajtársatok
590 Nekem vejem volt, fogjátok fel őt:
Majd egy halomnál csendben eltakarjuk,
'S zászlót emeljünk hamván gyászjelül.

(*Viszik Petrudot.*)

Szegény leányom, még te tán örülsz.
Ha megtudod, hogy férjed itt hever,
595 Kedved kihál, 's a' bánat eltemet. (*El.*)

ÖTÖDIK FELVONÁS

(Mogyoród' tája.)
László (föllép a' haddal).

L Á S Z L Ó (a' hadhoz)

Hazámban ismét itt vagyok, vitézim,
Közöttetek, de még kétes mezőn,
Mellyet mienkké kardotok tehet.
Nehéz hadunk lesz a' magyar királylyal;
5 Mert rosz tanácsot hallgat, 's Vid' szavához,
'S gögös nejéhez hajlik, nem hazánkhoz.
Emelje kardját, a' ki menni vágy,
Itt kénytelenség senkit sem kötöz. (Szünet.)
10 Segítsen istenünk, ha megmaradtok!
A' tábor itt lesz, terjedezetek.

(Szélednek a' katonák.)

Nyílként ütött meg a' hír' bús szava:
Gézát magára hagynom nem lehet,
Nem a' veszendő országot. De hát
Ha későn jöttem? Mint halál' határán
15 Mindenfelé csend, 's hallgatás vagyon:
Gondatlan arcot nem látok sehol.
Nehéz lecsüggő fejjel jár az ősz,
És apja' gondját látván, a' fiú

20 Nem mer vigadni, félre andalog.
Párták alatt szép hölgyek' arczain
Némán, setéten ül a' félelem,
'S a' bús mosolygás sírni láttatik.
Dal nélkül állnak hősi csarnokok,
25 Örömjaj nélkül népesebb tanyak,
Csak a' vitéznek karja zörrenik meg,
Midőn közöttök fölriadva kél,
'S míg ajka néma titkos gond miatt,
Vas fegyverében, mint az éji rém,
Vad csörtetéssel járja táborát.
30 Mi eshetett, vagy még mi jó reánk?
De ím, futó nép széled a' mezőn,
Mint a' magasban szaggatott madár
A' saskörömből omlik föld felé:
Úgy omlik a' had szórva, szaggatottan.
35 Ha Géza, hah! ha bátyám az — de nem,
Illy hirtelen nem törheték meg őt.
És még is ő az! Isten, melly csapás! (Géza föllép.)
Futóvá lettél, bátya, illy hamar?

G É Z A

40 Földönfutóvá, László: nézz ide,
Ez minden, a' mi népemből maradt.

L Á S Z L Ó

Minden! 's Bikásnak karja, 's Szónoké,
És Petrud, Bátor többé nincsenek?

G É Z A

45 Haj! sok veszett el: nagy volt a' csapás.
A' három első elhagyott bajomban,
'S ott nyomban érte őket a' halál,
Hitetlenek hit nélkül vesztek el.
De törhetetlen a' hű Bátor él,
Nehéz csatával győzi a' királyt,
Míg én előtte futva, bujdosom.

L Á S Z L Ó

50 Nehéz ügyünk van, bátya, 's hajnalát
Reményeinknek bús éj váltja fel.
Sokat hihettem, vért, és háborút,
'S a' háborúnak minden bűneit:
Orgyilkolást nem vártam, 's hitszegést.
55 És Petrud, hitszegő volt Petrud is,
Kit olly szeretve kapcsolánk magunkhoz?
Petrud! de ezt is emberek teszik.
Az ember, oh csodálatos szer az,
Akar, 's akaratja gyakran kész pokol.
60 De él az isten, bátya, 's még bajodban
Épen találnak testvér karjaim,
'S hogy úgy maradhass, gondom lesz reá:
Nyugodj ki mostan belső táboromban,
Én itt bevárom csendben a' királyt.
(Géza távozik, Bátor, Salamon jönnek.)

S A L A M O N

65 Fordúlj, ha jó vagy, 's vidd ki harczodat,
Vagy vércsatornát húzok hátadon.

B Á T O R (Lászlóra mutatva)

Én már kivíttam: itt áll bajnokod.

S A L A M O N (zavarodását titkolva)

Gézát kívánom, adjátok ki őt.

L Á S Z L Ó

70 Mig úgy kerested, mint igaz rokon:
Nem kelle hínod, önként jött eléd.

S A L A M O N

'S most mint királya úgy kívánom őt.

L Á S Z L Ó

Ő is királya törvényes javának.

SALAMON

De engedelmet esküdött nekem.

LÁSZLÓ

'S te hű, szelíd igazgatást nekünk.

SALAMON

75 Meglesz, ha Géza nem szeg frígyeket.

LÁSZLÓ

Vid szegte meg, 's az a' te embered.

SALAMON

Kezesnek adtam, mért küldtétek el?

LÁSZLÓ

Orgyilkosok kezesnek nem valók.

SALAMON

80 Hah! hát vigyétek a' had' terheit,
Salamon halálos háborút izen.

LÁSZLÓ

Nem kell izenned, tetteid mutatják.

Oh vérrel írtál már te háborút

Rokon hadaktól pusztúlt földeken.

Sok árva van már, 's özvegy, átkozónk,

85 Kiknek jajától nyögdel a' haza.

SALAMON

Ki kelle törni régi bánatomnak.

Ti nagyravágyók voltatok: vagy én,

Vagy más, de egy lesz országunk' feje.

Ez forra bennem, 's most ezért vivok.

LÁSZLÓ

90 Költött bajokkal gyötréd lelkedet.

Mi nagyravágyók nem valánk soha,

De hallj utószor, 's nézd meg e' vasat,

Ezt, melly setéten mély pokol fölött
Vad szikla' méhében fogantatott,
95 'S most gyilkos éllel fegyverré veretvén
Melletted ölte a' kúnt, és csehet,
És a' ki rád jött, minden nemzetet,
Mellynek tanúja Trencsin, 's Cserhalom,
És a' határok' háborús vidéke.
100 Nézd, a' hogy ez rózsákat nem terem,
'S örülni nem fog, a' kihez csapom:
Úgy változatlan állni fog szavam,
És jobbra többé nem fordúl soha.
Halld hát, vagy egyben átadod Videt,
105 Hogy országunkra több veszélyt ne döntsön,
Vagy, míg fölöttünk ég és nap leszen,
Míg el nem hullnak minden csontaink,
Vérrel, halállal állunk ellened.
'S most béke, vagy harcz: engem megtalálsz. (El.)

S A L A M O N

110 Hah! melly varázs kötött meg engemet,
Hogy ennyi büszkeséggel szembe álljak,
'S szóval, ne karddal adjam válaszáat.
De híre terjed, hogy László' vasát
Isten vezérli, angyal sujtja le;
115 És nincsen élő, a' kit meg ne víjak,
Lászlót magát megvíni rettegek.
De harcz, ha még is László úgy akarja,
Vérig, halálig harcz legyen közöttünk:
Hadammal én már vissza nem megyek.
120 Mít ér az élet, mellyet gond emészt?
Kardom' hegyére bízom gondomat,
'S fényét tekintem csillagom gyanánt. (El.)

O T T Ó (föllép hadával)

Haddal jövök Morvának széliről,
Hogy míg magyarral harczol a' magyar,
125 Én itt borostyánt szedjek bajnokimmal.
László hatalmas, 's én frígyben vele,

Nagy veszteségtől félnem nem lehet. (*Katonáihoz.*)
Utánam rendben Morva' bajnoki:
Nevelje számunk László' táborát.
Ha valaha, most jól emberkedjetek;
Mert itt vitézek' honjában vagyunk.

Sík hely.
Salamon, Vid (jönnek a' haddal)

SALAMON (*leüti lobogós dárdáját*)

135 Itt állapodjunk, itt lesz táborom,
Itt jó nevemnek sírja, vagy szülője
Jobb napjaimnak. Már ha ennyire
Jutott szerencsém, így tartom meg őt.
Így bátorodva, vassal e' kezekben,
'S elszánt erővel a' had' vése közt,
A' béke' napját, mellyet vártatok,
140 'S mellyet szövetség meg nem adhatott,
Kard adja meg most, vagy temessen el.

KÖVET (*jő*)

Uram király, bús hírt hozok neked.

SALAMON

Királynak mondod, bús az nem lehet.
Mondd, én vidámmá változtathatom.

KÖVET

145 Oh a' halottat föl nem keltheted,
Anyádat, a' királynét, eltemettük.

SALAMON

(*kardját leeresztve*)

Anyámat? Oh te még is bölcs fi vagy.
Nincs más szavad, nincs más hang torkodon,
'S minden tudásod nem több, mint csak ez:
„Anyádat eltemettük.” Oh igen! hiszen

150 Majd eltemettek minket is. —
De mért? ez a' nap, hah, mért épen ez,
Ez lett halála' napja, 's gyászomé?
Férgek megélnék ronda por között,
Étlen kihúznak hónapot, hetet,
155 'S a' létben még olly sok nap hátra van:
Ő mind ezekben meg nem élhetett,
Csak egy nappal nem élhetett tovább.
Hogy én csatámból hozzá vissza térjek!
De sorsa volt, 's ez, a' mit rám hagyott. —
160 Halandóság! te régi szörnyeteg,
Te nyelsz be mindent, a' mi volt, 's vagyon,
És a' mi lesz, bár milliószor ennyi,
El nem kerülí örvény torkodat.
Halandóság! te fogsz el engem is
165 Egy könnyü pelyhet a' sok nagy között.
De még az élet forr hevült eremben,
'S ezt — jó anyám, ne háborodj porodban, —
Ezt én neked meg nem köszönhetem,
Mert volt időm már, mellyben kérdezém:
170 „Miért születtem, mért viselt anyám!”
Oh félre, félre gyáva gond! ki kelt fel
Ez andalgásból engem? jer követ!
Én még szemedben több hírt olvasok,
Nem jót; de mondd el: lelkem hírre vágy.

K Ö V E T

Uram —

S A L A M O N

175 Ne tétovázz, a' mellyet elcsavarsz,
Minden betűre egy halál vigyáz.

K Ö V E T

Nőd, a' királyné, elment udvarodból,
És vissza nem tér, míg csatád után
Egész királylyá nem léssz, ezt izente.

S A L A M O N

180 Mindenhatóság, hát ez mind lehet!
 Oh ifjuságom' boldog évei,
 Mi szörnyüségre virrad álmotok!
 Nem! nem! nem! többé rá sem gondolok.
 Lerontom szívem' minden rejtekét,
 185 A' mellyben e' szó „asszony” irva van,
 Tigris morogjon inkább asztalomnál,
 Hozzon lakomba sívó kölykeket,
 Vas fegyver üljön hölgyül ágyamon,
 'S mikor feledve kapcsolom magamhoz,
 190 Vad csörrenése rontsa nyugtomat. —
 Ég szem, 's pokolnak gondolatjai,
 Szelíd tekintet, 's gyilkos büszkeség,
 Ajak mosolygó mint az angyalé,
 'S kígyó fulánkkal mérgezett szavak,
 195 Lágy hó mellben setét vad indulat:
 Asszony, te benned fér ez össze csak,
 Ez ég, 's pokol, 's illyent öleltem én.
 Oh ez dühültté tesz még engemet!

V I D

Engedj szivednek enyhülést uram.

S A L A M O N

200 Illyent izenni, és most menni el!
 De menjen útján, én is el megyek.
 Vid, adj parancsot a' had készen álljon,
 Megütközünk, míg a' nap fenn ragyog.
 (*Vid megy, Sorvatag útját állja.*)

S O R V A T A G

Megállj, ne harcolj!

S A L A M O N

205 Hah! még ez hibázott!
 Puszták' lakója, mit keressz te itt?

S O R V A T A G

A' csillagokból olvas Sorvatag,
Szép csillagokból jó 's gonosz szerencsét,
Puszták' királya, 's rabja Sorvatag.

S A L A M O N

Vigyétek félre a' boldogtalant.

S O R V A T A G

210 Boldogtalan több nincs itt mint te vagy.
Oh meg ne harcolj! holtak éjjelén,
A' legsetétebb rémes éjszakán
Fölkelni láttam László' csillagát,
'S előtte, mint a' villámverte sas
215 Esett, 's estében elhúnyt, csillagod.

S A L A M O N

Lódulj előlem, bódúlt szörnyeteg,
Vagy zsákba raklak minden csillagostúl,
'S tengerbe mártlak, éjed hogy legyen.
Vigyétek el.

S O R V A T A G *(katonáktól vitelve.)*

220 Ne harcolj meg, király,
A' puszta dombon szélveszek között,
Veled fog sírva futni Sorvatag.

S A L A M O N

Tűz, és halál! hát minden ellenem van?
'S rám küldi a' sors minden ördögét?
Jőjön csak még egy, istenemre! azt
225 E' dárdatónél eltemettetem. —
De mit vigyázok oktalan beszédre?
Szakadjon bár le, a' kit láthatok,
Az égi színnek minden csillaga,
És fergegben ordítson reám,
230 Én útamát már többé nem hagyom.
A' népitélő tágas szék előtt,

Hol a' veszélyek' nyílt hazája van,
A' fegyverekkel dörgő harcmezőn,
Ott végzek én: ott könnyen végezzünk.

V I D

235 És így, királyom, hidd, jó véget érsz.
Hallgattam eddig, mert neheztelél;
De mint sokáig fojtott tűz, kitör,
És lángban ég a' szózat ajkamon.
240 Harczolj meg, és ne hallgass senkire,
Ez a' csavargó rongyos morva had
Egy vármegyével sem mérkezhetik.
Mosonyt indítom én csak ellene,
'S első utolsó lábíg verve lesz.

S A L A M O N (komoran)

245 Vid, tégedet csak harc után dicsérlek,
Mert még tanácsod mindig más vala,
'S más tetteidnek bal következése. (Ernyei jő.)
No végre még is jó egy emberem.
Hozott isten, rég látott Ernyeim,
Te rég ohajtott! Lásd, mig elvalál,
250 Salamonnal a' szerencse föl hagyott,
'S áldás helyett bajokkal verte meg.
De Ernyei nem biztat engemet?
Köny csillog arczán, bánat ül szívé?
Mít értsek ebből? úgy látszik, te csak
255 Külső alakban kísérsz, 's benned az
Elpártolók' tanácsa fog helyet,
'S hűséged ellenségemnél bolyong?

E R N Y E I

260 Méltatlanúl vádolsz, uram király,
Nézz tetteimre, 's szűnjél kétleni,
Hogy e' sebes szív éretted dobog.
Hű voltam eddig hozzád, 's hű leszek,
Míg e' törődött test el nem bomol,

Míg égverő bérczével környözi
E' bús hazát a' Karpatok' sora.
265 De midőn az ellenségre fent vasat
Testvérek ellen hallom csöngeni,
Nem tilthatod meg forró könnyemet,
'S ne tiltsad azt, uram király, soha,
270 Hogy a' magyar szeresse szép hazáját,
'S ha vért nem onthat, könnyet öntsön érte.

(Könnyeit törölgetvén.)

Nézd, evvel áldozom most mindazoknak,
Kik elveszendők népeid közül,
Kiket haraggal vont vasad levág,
275 Nézd, ezt neked, sorsodnak áldozom,
Mert haj! gyanítom megbukásodat.
Nem is olly kevés bajt ad a' háború,
Nem is olly hamar nyersz győzödelmeket,
Mint a' vakon merő jövendőli.

S A L A M O N

Mint van tehát szerinted a' dolog?
280 Tört, vagy töretlen főt ígérsz-e? szólj.

E R N Y E I

Megvetni ellenséget, annyi mint
A' kész veszélybe önként ugrani.
Ha ért hadak dolgához Ernyei,
Kövesd, királyom, most lépéseit,
285 'S nézd el magad, mint állnak rendei
Annak, ki rajtad haj! erőt veszen.

S A L A M O N

Hah istenemre! a' ki hagyni kezd,
Csodálatost kérsz tőlem Ernyei,
De nem szegem meg vágyadat, jerünk.

(A' szín' túlsó felére mennek.)

VID

290 Az átkozott vén, mit ki nem kohol,
De életembe teljék bár, lerontom. (*Az urakhoz.*)
Barátim! itt segítetek ti is.
E' vén apostolt félre toljuk innen,
Mert rabkötélre fúzi lelkeinket.

ÁKOS

295 Jobb volna, vetnél számot isteneddel,
'S ne bántanád, kik jobbak, mint te vagy.

VID (*dühödve magában.*)

300 Hitetlen, durva, roszt szivek! de jól van.
Magam megyek sorsomnak ellene.
Most zajt csinálók a' sereg között,
'S mikor leginkább győzne Ernyei,
Haragra keltem a' király' szivét. (*El.*)

ERNYEI

Nézzed, királyom, ellenségedet,
Melly még ma is barátoddá lehet.
305 Nézd, hogy terül el széles tábora.
Ottó megy itt a' morva had között,
Nagy vas ruhája barna mint maga,
'S mint a' ki harcra gyujtja népeit,
Merészen rázza strucz tollát fején.
Dárdák lobognak, 's kard ragyog körüle,
310 'S a' merre lép, mint ártó felleget,
Bajnok csoportot visz sűrűn magával.
Oh mind magyarra jó ez a' sereg,
'S melly eddig, mint a' villámok' lakába,
Csak a' határról nézett félve be,
315 Most itt szivünkben hordja táborát.

SALAMON

Ha halni jött, jól tette, hogy bejött,
Különb had is lelt itt már sírt, 's halált.
Nagy téreken, mint dúló párduczok

320 Serény taggal teremnek hőseim,
'S e' lomha népet porba söprikt itt.
De melly vitéz ez itt a' széleken?
Sólyom gyanánt jár fergeteg lován,
'S mint a' halálnak gyászos czímerét,
Két ölnyi véres dárdát visz keze.

ERNYEI

325 Opos, királyom, a' kit mindenütt
Bátor nevérol ismer a' világ.

SALAMON

330 Ó az! 's egyéb mint Bátor nem lehet.
Ó vette Gézát harcosim' kezéből.
Midón körül minden nép futott,
Kétszer vitézül harcot állt maga,
'S mint a' ki győzni még nem kétkedik,
Ment, 's vissza vissza csapdosott vasával.
Hah, mért hadamban nincs! egész hadat
Adnék helyette. — De legyen, ennek is
Urát találom.

ERNYEI

335 Nézz tovább, uram,
Ott áll Bihar, ronthatlan törzsöke
A' szép seregnek. Nézd, mi döllyösen
Terül el a' nagy síknak domborán.
340 Így áll szabad tetővel ég felé
Ős bércein Krivánnak fenyvese.
Villámok ostromolják fürteit,
Jó, megy körül a' sok fergeteg;
De az merőn és törhetetlen áll.

SALAMON

345 Illyen csapat vagy hadamban is,
'S engem Bihar még nem tesz semmivé.

ERNYEI

Tovább mozogva, mint a' megzavart raj,
 Jár, 's rendeket tölt Géza' vert hada.
 Nézzed közöttök, mint a' bús oroslán
 350 Fárad 's vesződik a' vezér. Szelfidebb
 Embert, mint ő, még lélek nem lakott.
 Uram, mért kellett ennek büntelen,
 Miért hadának, veszni általad?

SALAMON

Hallgass, ne többet erről, Ernyei.
 Akárhogy is, már túl vagyunk ezen,
 355 És Géza' sorsa elfordíthatatlan.
 Ne is fáraszsz szavakkal engemet,
 Sem szánni már, sem félni nem tudok.

ERNYEI

Oh hogy poromban volnék föld alatt,
 'S ne hallanám e' gyászos szózatot,
 360 De még egyet csak. Látod ott középett
 A' barna sátort; fenn, de fénytelen
 Magából áll az, mint éj' fellege,
 Azt mondanád, hogy, a' ki benn lakik,
 Elébe hegyről szálfat ültetett;
 365 De dárdanyél az, László' fegyvere.

SALAMON

Hah! mindenek közt ő az, a' kinek
 Karját kerülöm; menjünk, Ernyei.

ERNYEI

Nem még, királyom, nézd meg őt magát.

SALAMON

Mivé teszesz még, rettentő öreg?

ERNYEI

370 Mint egy hadisten lép ki sátorából.
 Vas vállait, mint sziklát hab fölött,
 Látom kitünni, 's széles táborán
 Magas csillagként végig néz szeme.
 Megy, szörnyü fegyver fénylik oldalán,
 375 Egy nemzet' sorsát hordja nagy szívében,
 És mintha földünk ennyi súly alól
 El akarna térti, futni láttatik.

SALAMON

Mi ez? te rémítóm vagy, Ernyei,
 Kitől segédét várta most ügyem?
 380 Avagy veszélytől rémülsz el magad,
 Hogy így nagyítod ellenségemet?

ERNYEI

Rémíteni téged nem lehet, király,
 Sem e' kihalt szív nem tud rémülést.
 Ez ősz hajammal bár minő vagyok,
 385 Küldj, 's tengeren túl harczolok meg érted,
 Csak itt ne kívánd, oh itt borzadok.
 De nézd, ki most ott halmon áll maga,
 A' mint erőben kél nagy termete,
 Úgy lelke' mélyén békeség lakik.
 390 Mikor Kemének véres síkjait
 Megingadozva hagyta lábam el,
 Utamban úgy állt László akkor is.
 Dárdán nyugasztá harczos karjait,
 'S mint egy nagy oszlop, melly bú' napjain
 395 Embertetemből úgy vált kődarabbá,
 Soká merőn, és mozdulatlan állt.
 Majd félre intett, és magunk levénk.
 Kezet fogott, és a' mely rab gyanánt
 Nyugonni látszott, melle' rejtekéből
 400 Kitört erővel a' nehéz sohajtás.
 Mint a' borúlt ég, meghajolt feje.
 „Magyart ölünk-e mink is, Ernyei?”

Így szólt, 's szeméből mint a' drága gyöngy,
Sűrűn ragyogva hulltak könnyei.
Nem szólhaték: a' bánat elnyomott.

SALAMON

Ősz ember ! engem gyermekké tevél,
Elolvadoznak minden képzetim,
És nem tudom, hová hajoljak el.

ERNYEI *(esdekelve)*

Uram király, ez aggott térdeket
Hizelkedés még el nem koptatá,
Nézd, most előtted porba hajlanak,
Ne harcolj meg, László békét izen,
Csak egyben engedj: tartsd meg a' kötést.

SALAMON

Irtóztató! vedd el hát kardomat,
Én több csatára nem megyek, mig élsz.
(Zaj hallik, 's nem sokára Vid jő.)

VID

Királyom! a' had szörnyen háborog,
Sem szóra nem hajt, sem személyre már.
Azt mondja minden: hol van a' király?
Bátor vitézek' serge jó reánk,
'S félénk vezérünk itt elveszni hágy.

SALAMON

Hah! nem lehet hát! sorsom visz magával.
Ki, kard, örökre! hagyd el a' hüvelyt.
Félénk vezér még nem volt a' király.

(Elrohan. Vid utána.)

ERNYEI

Oh ördög! elraboltad üdvösségemet!
De meglakolsz még síron innen is.
Most légy vezérem, vérengző boszú,

Emeld az égre gyilkos kardomat,
'S ha fenn maradsz, hazám, ne sírj halálomou
Előzni fogja rontód hunytomat,
'S a' pártok' átkát sírja elnyeli. (El.)

László' tábora
Géza, László, Otto (jönnek)

O T T Ó

Fegyverzörejben, 's bátor zaj között
Mi vethet arczotokra búhomályt?
Ím morva hősim rendbe keltenek,
Akárhová kell, rontó vész gyanánt
435 Úzöitekkal harczot állanak,
Ne féljeteK, minden jó véget ér.

I Á S Z L Ó

Tudjuk, 's köszönjük elszántságodat,
Mellyel bajainkban, mint jó frígyesünk,
Vesződni kész vagy a' halálmezőn;
440 Azonban illy busakká minket is
Nem félelem tesz, 's gyáva gondolat.
Nekünk, kik itt még új lakók vagyunk,
Hogy megmaradjunk, félni nem szabad,
'S nem félni jöttünk olyan messziről;
445 Gondolkodókká még csak az teszen,
Hogy a' melly eddig győzni járt együtt,
Egymást emészti majd, erős hadunk.

G É Z A (Ottohoz)

Bajtárs, megengedd e' kis csüggedést.
Mi úgy vagyunk most, mint kinek kezét
450 Veszett fogakkal marta mérges eb.
Elmetszenők, hogy életünk maradjon,
Meg is hagynók, mert szánjuk a' tagot.

O T T Ó

Illyen veszélyben szánni nem szabad;
Le kell tövéből vágni a' tagot.

L Á S Z L Ó

455 Nyugtasd magad' csak egy pillantatig,
Utolsó hírrrel várom még Opost,
'S ha most nem enged a' király, nehéz
Szívvel, de még is harcra robbanunk,
'S pörünknek vége vér, 's halál leszen.

O T T Ó

460 Oh akkor annyi, mintha vért 's halált
Már itt előttem látnék, Bátorod,
Kit elküldöttél, háborodva jó,
'S haragos szemében harcz' villáma ég.

B Á T O R (jő)

Hiába jártam, nagyságos vezér.

L Á S Z L Ó

465 Szólj, nem találtad Ernyeit magát?

B Á T O R

Útban sem állhat többé senki már.
Mint szirtdarabbal forgó áradat,
Harsogva száll le haddal a' király,
És kardja' élén hozza válaszat.

L Á S Z L Ó

470 Fel hát, vitézek, itt a' vég csata.
Te bátya, balra, Otto, jobbra kelj,
Én majd középen várom a' veszélyt.
László 's az ország! rajta társaim. (El.)

O T T Ó

475 Biz' isten! jó lesz, szép lesz úgy haladnunk.
 Hah! milly csikorgás lesz, ha összeér
 Karunk az ütközetnek síkjain
 Ölekezésünk egy sereget fog el,
 'S ezernyi élet fül meg vas szivünkön.
 László 's az ország! morvák, el velem. (El.)

G É Z A

480 El hát, busongó lélek, el te is.
 Isten! tudója minden érzetemnek,
 Nem kérek tőled véres győzedelmet;
 Kezedbe nyugtatom le sorsomat.
 485 'S ha már ki van jegyezve vég napom,
 Poromba szállok, és megáldalak. (El.)
 (Csatazaj hallik messziről, nem sokára jő Bátor.)

B Á T O R

Megbűntetve sorsom 'angyalától,
 Melly eltiporta földi mennyemet,
 Kegyetlenül vas pályán töltöm el,
 490 Örök hadakban ifjuságomat.
 De vas kebelhez lágy panasz nem illik.
 Zúdúljatok hát, gyilkoló csaták,
 Kelj fel te is, setétség' fellege
 Villám, zavarj meg földet és eget,
 495 Hogy míg körüllem csattog, és dörög,
 Lecsillapodjék belső háborúm.
 László 's az ország! rajta bajnokok.
 (Előrohan, utána többen, kiáltván: „László 's az ország!”)
 (Nem sokára Vid jő.)

V I D

Gyilkos haraggal forr az ütközet,
 Nyögés, kiáltás 's ércz zaj jár együtt
 Porfellegekben a' gyász ég alatt,

500

'S mindenfelé, mint a' lélekarang,
 Bús csendüléssel hull a' tört aczél.
 Mint omló szikla állíthatlanúl
 Járá' hatalmas László, 's a' király
 Tép, szaggat és öl, mintha egy világot
 505 Sírrá akarna tenni, 's pusztá földdé. —
 Hé Korcs! idább, nem lelted Ernyeit?

KORCS (jő)

Még nem lelém, de már nyomán vagyok.
 Tömmött hadakban jár az mindenütt,
 'S a' morva népet láttatik keresni.

V I D

510

Menj hát, ne késsél, száz arany van itt.
 'S ha őt elejted, tizszerezve lesz.
 Elmenj, de halva lássam őt.

KORCS

Ne éljen!

Tíz ennyiért százszor meggyilkolom. (El.)

V I D

515

Szerencse! most ne hagyj el: a' miért
 Olly rég vesződtem, most talán megérem,
 Ha, mint hiszem, mienk az ütközet.
 Azonban én a' zajba nem vegyülök,
 Elvárom végét: hadd vesződjenek,
 Én majd nagyobbra tartom éltemet. (Menni akar.)

ERNYEI

520

Kigyó, ne bujkálj, nincs már rejteked.

V I D (magában)

Gyülölt tekintet! — Kit keressz te itt?

ERNYEI

Téged kereslek, ördög, állj elő.

VID

Miért szidalmazsz? Én nem bántalak.

ERNYEI

525 Te bántottál már, most én bántalak.
Te, a' ki minden jónak útait
Csellel 's halálos bűnnel álltad el,
Kinek miatta vérzik most hazám,
Te undokabb, mint a' szó festheti,
530 Véreddel adj most számot mindenért.
Ne nézegess, futásod nem segít,
Ha csak fölülről mennykő meg nem üt
Vagy a' nyíló föld' gyomra nem nyel el,
Harcz nélkül innen nem mehetsz tovább.

VID

535 Te, a' ki mindig hűségről beszélsz,
Így vagy királyod' híve, gyilkoló?

ERNYEI

Hű a' királyhoz, hozzád kegytelen,
Égő boszúval állok ellened.
Ki a' karddal, vagy tüstént átdöföm
Pokolfaj! undok melledet,

VID (*magában*)

540 Kétes a' csata,
'S én most leginkább őrzöm éltemet. (*Ernyeihez.*)
Engesztelődjél, Ernyei!

ERNYEI

Nem távozom, míg földet nem harapsz.

VID (*hirtelen megtámadva*)

Veszsz hát el, agg eb. (*Harczolnak, Vid elesik.*)

ERNYEI

545 Halálod' óráján is álnok ember
 Veszsz, 's vidd magaddal a' pártok' dühét.
 Oh most megint szabadon piheghetek.
 Szép hon! neked, királyom, néked is
 Áldoztam immár; most majd a' csaták'
 Haragja engem is feláldozand.
 550 Amarra hallok zúgni Morva népét,
 Villogni látom közte a' vezért.
 Ott kell ma hírt keresnem, vagy halált.

(Bátor jő, Ernyei indul.)

BÁTOR

Ne is siess olly nagyon, vitéz.
 Itt hasztalan futsz a' halál elől;
 555 Elér karom, ha szárnyat öltesz is.

ERNYEI (megáll)

Ösmerd az embert: aztán gúnyolódj.

BÁTOR

Hogy gúnyt ne szenvedj, állj meg, és ne fuss.

ERNYEI

Megállok ott, hol illik, 's szabad;
 De most ereszs, magyarral nem vivok.

BÁTOR

560 Nem; mert vasától félted bőrödöt.

ERNYEI

Ha vérét a' magyar nem kedveli,
 Bár félne hát, 's egymást ne rontaná.
 'S te tudd, szavaddal hasztalan ingerelsz.
 565 Ki e' kebelt haragra gyujthatá,
 Egy volt hazánkban, és az már nem él.
 De harczatlan még sem megyek ma el.

Nézzed, hol a' külföldnek gyermeke
Dúl, 's honfi vérben gázol dölyfösen,
Majd ott találok én bajt, 's bajvivót.

B Á T O R

570 Akárki vagy, tudd, és ne tévovázz,
Azok, kik a' külföldről jöttenek,
Barátaink, 's ha őket üldözöd,
Bennünket is megbántasz; hát vagy itt
Víj meg velem, vagy foglyom léssz.

E R N Y E I

575 Embertelen szív! foglyod nem leszek,
'S ha harczoló kell, többet is találsz. *(Megy).* Kemény

B Á T O R

De te nem találsz, mert nem bocsátalak.

(Utána rohan.)

E R N Y E I *(visszafordúl)*

Hát nem lehet kerülnöm? oh veszett ügy
*(Keseredve megtámadja, 's visszaveri Bátort, aztán
megszünik.)*

580 Hogy gyáva nem vagyok, most láthatád.
Bocsáss: utószor kérek, 's menj te is.

B Á T O R

Kezdett csatámat félbe nem hagyom.
Vagy győzz egészen, vagy légy győzetett.

*(Összecsapnak, Erneyi hanyatlak. Korcs jő, 's
Erneyeit megdöfi.)*

E R N Y E I *(haldokolva)*

585 Orozva kell hát vennem a' halált?
Oh légy boszúlóm, bajnok. Haj! hideg,
Hideg a' halálnak karja testemen,
Így kell enyésznem. — Istenem! hazám! *(Meghal.)*

B Á T O R (*levérvén Korcsot*)

Hah Korcs, te vagy 's ez ocsmány gyilkolás
Kezednek míve? (*Megöli*) Halj meg, czimbora,
590 És vidd magaddal a' gyalázatot. (*Tovább megy.*)
De kik hevernek itt? ez Erneyei,
Ez Vid; nagy isten! Vidhez illy közel,
'S miattam vérben fekszik Erneyei.
De Vid sem él már. Nyilj meg kénsetétség,
Rút mártalékok itt van, nyeld el őt.
595 Most zajba ismét, minden jól megyen,
Csak Géza' népe áll rendetlenül,
Salamon közöttök vérengzve jár,
Ott kell segítség, arra térek én.

L Á S Z L Ó (*föllép*)

Van mindeniknek harcza, nincs nekem.
600 A' merre térek, bomlik a' csata.
Egész csapat kerüli jobbomat,
'S kik eddig győzni jártanak velem
Most rajtam ütni nincs elég szivök.

(*Otto sebesedve jő.*)

De haj! ki jó itt vérben, sebben? Otto!
605 Mi lét barátom?

O T T Ó

A' mi lehetett,
Míg harczmezőn, és nem torban valék.
Királyotok nehéz vasat visel,
Súlyát fejemben vérrel hordozom.

L Á S Z L Ó

Nehéz csapás! 's ezt értünk szenveded.

O T T Ó

610 Megélek én még, csak te menj elő,
'S míg én sebemmel félre fordulok,
Ne hagyj veszélyben úzótt népemet;

Mert a' király, ha végét nem szeged,
Ma még egy félvilágot eltemet.

L Á S Z L Ó

615 Az isten, 's minden élő lássa meg,
Hogy most ez úton csak reá török,
'S ez öldöklésnek tüstént vége lesz.

(Szaladva jönnek katonák.)

Hová szaladtok? vissza bajnokok.
Nem futni jöttünk. Rajta még utószor!
620 Karunk kar ellen, vérünk vér helyett,
Döntsük meg a' sort, melly reánk nyomúl.

(Otto befelé vitetik, László előre megy, nem sokára Géza jő egy csapattal.)

G É Z A

Itt álljatok meg, László állt helyünkbe,
'S míg harczot áll az úzőknek, mi itt
Pihenjünk meg nehéz munkánk után.

(Bátor jő.)

625 Melly zaj közelget ismét? Hah! te vagy?
Ki tépett így meg, Bátor, tégedet?
Ha nem ragyogna villámként szemed,
Azt mondanám, hogy sírodból kelél,
'S véres tetemmel rettegetni jősz.

B Á T O R

630 Ne állj meg, itt halál uralkodik.
Mint a' sebes tűz, rombol a' király.
Téged kiáltoz minden útain,
'S egész hadával címeredre tör.
Dühét már többé föl nem tarthatom:
635 Rejtsd el magad, vagy itt nyom a' halál.

G É Z A

Mit rettegetsz, gondatlan? menj tova.
Én itt megállok, 's elveszek, ha kell.

B Á T O R

Oh! a' nagy égre kérlek, menj tova.

G É Z A

'S ki áll helyembe?

B Á T O R

Én, míg elmaradsz.

G É Z A

640

Ereszd le hát a' czímert addig is,
És várd be Lászlót: ötöt küldöm el,
Ő majd megőrzi czímerem' becsét.

(Elmegy. Bátor baljával leereszti a' zászlót.)

S A L A M O N *(berohan)*

'S te most is élsz? még hányszor öljelek meg?

B Á T O R

645

A' jó ügyért még százszor is, ha tudsz.
De én még élek, 's bírom kardomat.

S A L A M O N

Halj, vakmerő, hát, 's vesd el kardodat.

(Mikor össze akarnak csapni, László megjelen.)

L Á S Z L Ó

Emeld a' zászlót, Bátor, itt vagyok.
Minden világ hadd lássa, hogy vesz el,
Ki dúlni készül Géza' czímerét.

S A L A M O N *(iszonyodva)*

Hah melly tekintet!

L Á S Z L Ó

650

Salamon! állj elő,
Elég volt már e' szörnyü gyilkolás,
Ne veszzen a' nép, víj meg itt velem.

S A L A M O N

Víjon meg, a' ki ördög, mint te vagy,
Én emberekkel harczolok. (El.)

L Á S Z L Ó (kardját leeresztve)

655 Ez hát a' vég, melly vakmerőket ér?
Nagy isten!

(A' Salamon után nyomulókhoz.)

Megálljatok, ne úzzön senki is.
A' mely hadat ránk hajtott a' király,
Oszolva van már, nem fog ártani.

Á K O S (egy csapattal visszatér)

660 Uram, kegyelmet! elhagyott királyunk
Átokkal rakva bennünket 's magát,
Kivált közülünk, 's mint az éji rém,
Fut a' tetőkön megriadt lován.
Mi, hogy tovább ne veszzen nemzetünk,
Gézát királynak kérjük, 's hódolunk.

L Á S Z L Ó

665 Legyen meg a' mit kértek, 's nemzetünk
E' változást érezze boldogúl,
Csak itt, hol ennyi vérünk elfolya,
E' gyász' helyén ne kezdjünk semmit is.
670 Fut a' király, hatalma törve van,
De a' hadat verőnek arczain
Köny áradoz, 's a' bús kebelbe hull.
Oh ennyi karral, a' mi itt lehullt,
Világokat dönthettünk volna meg,
'S most minmagunkat törtük meg velök.
675 De fel, vitézek! a' kik elhalának,
Testvéreinknek adjunk vég helyet,
Aztán tanácsra gyűljünk híveinkkel,
'S hazánk' egére hozzunk jobb napot.

I.

HÁBADOR

DRÁMAI KÖLTEMÉNY EGY FELVONÁSBAN

[1826]

1917

1. The first of the year was spent in the
the ordinary business of the

2. The second of the year was spent in

3. The third of the year was spent in

4. The fourth of the year was spent in

5. The fifth of the year was spent in
A. The first of the year was spent in
B. The second of the year was spent in

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

6. The sixth of the year was spent in
7. The seventh of the year was spent in
8. The eighth of the year was spent in
9. The ninth of the year was spent in
10. The tenth of the year was spent in

1918

11. The first of the year was spent in

12. The second of the year was spent in

13. The third of the year was spent in

14. The fourth of the year was spent in

15. The fifth of the year was spent in

16. The sixth of the year was spent in

17. The seventh of the year was spent in

18. The eighth of the year was spent in

19. The ninth of the year was spent in

20. The tenth of the year was spent in

SZEMÉLYEK

HORVA.

CSUPOR.

KENDI.

CSILLA, ennek leánya.

ZÁDORÁG.

HÁBADOR, agg énekes.

EGY BAJNOK.

Horva' hada.

Idő: a' magyar előkor.

(Homonna' völgye.)

H O R V A

Mint mennek öldöklő hadak
Nyugott fenyérek' halmain,
Úgy mentek által lelkemen
Az éj' setétes álmai.
5 Oh, Csilla! nem volnál te itt,
Szűz, égszemű leánya Kendinek?
Hazudtak-e álmaim nekem,
Vagy már valólag nem vagy itt?
Hallgass el akkor csalogány!
10 Ne zengj siralmas éneket,
Tud Horva is siralmas éneket;
Mert Kendi' gyöngye nincsen itt:
Szigetbe kelt a' tengerek' fiához. —
Ki lép e' völgyből itt elém?
15 Nem Csilla, a' ki bujdosik?
Ó az! de bú van arczain,
'S kisírt szemében fájdalom.
Oh égszemű leánya Kendinek!
Miert vagon bü arczodon,
20 'S kisírt szemedben fájdalom?

C S I L L A

Ne kérdd az árvát, oh vitéz!
Nem Kendi' lánya Csilla már;
Kendit bilincsen őrzeti
Sziklás üregben Zádorág.

H O R V A

35 Haljon meg érte Zádorág!

C S I L L A

Hatalmas ő, nem retteg senkitől.

H O R V A

30 Ha Horva ott lesz, nem hatalmas ő:
Ledől, mint a' hegy' tölgyei.
Sebet furok be két szemén,
'S lelkét halálba burkolom.
Setét lesz a' dél' fénye is neki,
'S rabolni nem nyujt több kezét.

C S I L L A

35 Ah, akkor is még gyász borít.
Gyámolt, a' kedves jó anyát
Elvitte messze Szármaszeg' lakója,
Ádáz Korondár vitte el.

H O R V A

40 Korondár! a' kit álmaid mutattak?
Korondár is haljon meg! hajnalát
Ne lássa többé tengerén.
Úgy veszszen el mint a' tüzes hajó,
Veszzen, mint a' ki benne ég.

C S I L L A

Bátyámat, mely dicső volt, ösmeréd,
'S ah, mint szerettem ötet én!
Azt is Korondár vitte el.

H O R V A

45 Nehéz 's nagy a' te bánatod,
Dicső leánya Kendinek!
Árván maradtál, mint a' téli fa,

Mint a' tetőkön nőtt virág.
De veszsen a' gyalázat' gyermeke.
50 'S ti hírben élők! keljetek,
Haragban és erőben keljetek.
Csattogva menjünk, mint a' vad sasok,
Villogva, mint a' felhők' tűzfia:
Fölverjük a' sziklák' urát
55 Hazája' zordon tájain;
Föl a' hullámok' bércei közt
Ádáz Korondár' lakhelyét.

C S I L L A

Oh, érted volna az nap' alkonyát!
Bús hollószárnyon jött az el,
60 'S mint egy halálos fergeteg,
Zúgott kódében a' veszély.
Aluttak a' vitézek Kendivel,
Hosszú vadászat' terhitől,
'S én játszva késtem a' tetőn,
65 Midőn az alkony rám borúlt.
Eljött azonban Zádorág,
Kötözve vitte Kendit: öcsce is
Ádáz Korondár jött vele,
'S kötözve vitte Tengemért,
70 'S a' bús anyának gyenge karjait.
Láttam vitorlás műszerét,
Mint a' halálmadár, repült
Setéten a' setét habok fölött,
'S recsegték a' nagy árbocok.
75 Nem mertem a' haboknak mondani:
Nyeljétek őt el, oh habok!
Mert rajtok ingott Gyámol is;
Nem mertem a' szirtnek kiáltani:
Törd össze, oh szirt! műszerét,
80 Okádj rá gyilkoló tüzet!
Mert ott volt rajta Tengemér.
Üresnek leltem a' lakot,

Oh hős! és hozzád bujdosám,
 Hogy lássad Csilla' könnyeit,
 'S az elhagyottat el ne hagyod.

H O R V A

Vigasztalódjál, gyenge szív!
 Még visszatér örömkorod.
 Szemedben lelked' szép egét
 Ne háborítsa földi vész.
 Ím, Horva fölkél pártodon,
 'S egész világgal szembe szállni kész.

C S U P O R (a' haddal)

Hallottuk, Horva! pajzsodat,
 'S kardot ragadtunk és nyilat.
 Hallottuk a' lány' bús szavát,
 'S szivünkben fölkelt a' harag,
 Oh, mondd, vezérek' nemzete!
 Te mint a' felhők' tűzfia,
 Mink, mint a' csattogó sasok,
 Menjünk-e Zádorág felé,
 Menjünk-e Szármaszeg felé
 Ádáz Korondárt rontani?

H O R V A

Hallottad, égszemű leány!
 Merész Csupornak szózatát?
 Dörgő, halálos szózat az,
 Mint a' nehézkes fellegé.
 Szeretlek, mint szemfényemet,
 Mint a' verőfény a' tetőt,
 De, ah mosolygó ajkidat
 Szép Csilla! rejtsd el addig is,
 Míg harcaimból megjövök.
 Hidd el Homonna' lányait,
 'S a' parton várj meg engemet;
 Zászlót lobogtat majd kezem,
 Fehéret, mint a' téli domb,

115 Mint a' te kebled' halmai.
Most lóra, bajnok! Zádorág
Felé villogjon kardotok.
Zádor' sziklái döngjenek,
Hogy hallja 's döljön a' gonosz. (El.)

C S I L L A

120 Vihar megy Zádorvár felé:
Éjfé! 's halál leng szárnyain.
A' hős elhagyja a' vihart,
'S elötte nyargal messzire.
125 Hová rohantál bajnokom?
Ah, eltünt, mint a' szél' fia,
Mint a' magasban költ madár.
Eredjete! Homonna' lányai!
Fö!verni a' hegyek' vadát;
Nyugtát ne lelje az sehol,
130 Mint Csilla nyugtát nem leli:
Majd megjön egy hős Kendivel,
'S őz borjat lát a' tűz fö!ött.
Én a' kézíjat nem vonom,
Megülök ott a' hegy' fokán,
135 Sirással nézvén dél felé;
Ah, a' szép zászló dél felöl
Nem fog lobogni még soká. (El.)

(Zádorvár.)

H Á B A D O R

Meghozta Kendit Zádorág,
'S bilincsen őzri gondosan,
140 Míg a' szépségnek bájival
Atyját megváltja a' leány.
Ha jó vagy, leányka! oh siess
Atyád' bilincset oldani.
Én régi jámbor énekes
145 Hangzó Meótis' partiról
Eljöttem Zádorág felé

Boldog menyekzót dallani.
 Zádor nevelt föl engemet,
 Fiát hír nélkül hagyjam-e?
 150 Oh, üdvözöllek, Zádorág!
 Üdvözlek téged, gyenge szűz,
 Csendes Homonna' völgyiből!
 Úgy jőj, mint a' szép esti dal
 Könnyű fuvalmak' árjain,
 155 Mint a' virágok' hajnala,
 Melly harmatozva száll alá,
 'S bimbót nyit a' kis ágakon.
 Ki nem hallotta Hábadort
 Bor közt hevülten dallani?
 160 Harczot, szerelmet dallok én
 Hangzó Meótis' partjain.
 Dalt mondtam a' hab' lányinak,
 Dalt a' vadásznak halmain;
 Azok kibuktak nyájasan,
 165 Éz elszalasztá a' vadat,
 És andalodva hallgatott.
 Fölötte megfeledkezett
 Az ifju sólyom szárnyiról,
 'S leszálla dalszót hallani;
 170 De zengett a' vad szirtfok is,
 Zengettek a hegy' bércei,
 'S meghajlott rajtok a' cserág.
 Ki nem hallotta Hábadort
 Bor közt hevülten dallani?
 175 Harczot, szerelmet dallok én
 Hangzó Meótis' partjain.

Horva, Csupor (a' haddal.)

C S U P O R

Haragnak napja jó reád,
 Kelj, tornyozott sziklák' ura!
 Kelj, vagy rád döntjük a' falat,
 180 Rád dönti Horva a' halált.

H Á B A D O R

Mint partüregnek szélein
Az életoltó fegyverek' kovácsa,
Ki zörget Zádor' ajtaján?

C S U P O R

185 Sziklák' lakója! ébredezz,
Eljöttünk víni Kendiért.
Itt vár rád Horva' vas keze,
'S kapudnak zárát tördeli.

H Á B A D O R

190 Veszélyek' rabja! menj tova,
Ne verd föl a' sziklák' urát;
Itt nem virágok termenek:
Kardvas virágzik és nyilak,
'S keserű gyümölcsök, a' halál.
Oh, Horva! ha kedves életed,
195 Ne verd föl a' sziklák' urát,
Menj boldogítóbb ég alá,
Csendes Homonna' völgyibe.

H O R V A

Hah, eltemetlek, gyáva szív!
Le onnan a' sziklák' tetőiről!
200 Ragadjátok le, bajnokim,
'S torkába dárdát tömjetek.

H Á B A D O R

Oh, vég veszélyem' nappala!
Kelj, kelj föl, alvó Zádorág!
Vadképü ádáz férfiak
Jöttek temetni Hábadort.

Z Á D O R Á G

205 Ki jó Homonna' völgyiből,
Nyugalmam' álmát bontani?
Menj vissza, bajnok jövevény!
Míg Zádorágnak fegyvere
Halál' fiává nem teszen.

H O R V A

210 Ijeszd így a' nyögő galamb' fiát,
Vagy a' futamló őzekét:
Horvának dárdával felelj,
Csak dárdá' hangját érti ő.
Kendit boszulni jöttem én,
215 Vagy veszzsz, vagy Kendit add elő.

Z Á D O R Á G

Kendit mi haszna kérdezed?
Mély szirtüregben fekszik ő.
Nem látogatja napvilág,
Fülét nem éri semmi hang;
220 De a' setétség ott lakik' vele,
És a' setétség' fajzati
Denevérek, és bagolyfiak
Borzasztó rémi szárnyakon
Lengnek körülé gyászosan,
225 'S a' kormos éjfélt őrizik.
Nem tudja ő, hogy a' hajnal hasad,
Hogy fénye játszik a' tetőn;
Gyors sólyma gyakran erre csap,
'S éjében ő nem tudja azt:
230 De majd, ha hallja kínjait
Az égszemű leány,
Éljő Homonna' völgyiből,
'S kiváltja éltét bájain.
Akkor vigadjunk, Horva, majd,
235 Majd akkor! Addig nem lehet,
Szellő sem éri addig őt,
'S te, Horva, innen kelj tova.

H O R V A

Tovább Horvának semmi sincs:
 Itt éri végét a világ —
 240 De már elég szó harsogott.
 Te a' ki e' sziklát lakod,
 Gyalázat' dölyfös gyermeke!
 Tudd: Csilla nem jó Kendiért,
 Én jöttem érte' s a' halál.

Z Á D O R Á G

245 Hát ketten? hah, azt kedvelem,
 Hogy a' halál is eljöve.
 Én majd átadlak itt neki,
 Hogy őseidhez rántson el,
 'S egyen meg a' rút föld alatt.

H O R V A

250 Mikor látok hát készülést,
 Te, bő beszédek' bajnoka?

Z Á D O R Á G

Nem kell a' hősnek készület,
 Ha kard világol oldalán.
 Ne várd, míg pajzsom érkezik,
 255 Míg a' halálos dárda kél;
 Itt, itt van a' kard, nyugtalan:
 Nyeld el, ha kéred harczomat.

H Á B A D O R

Oh, harczok' napja, eljövél!
 Üdvözlöm jöttödet,
 260 Mint vad madár az égi háborút,
 Mint zúgó tenger a' vihart.
 Láttátok a' ködök fölött
 Az erdők fáját ingani?
 Úgy ing közelgő Zádorág'
 265 Fején ijesztő tolluja.

C S U P O R

Nem látod a' tollat lehullani?
 Horvának karja törte le.
 Fenn jár csapása, 's hirtelen,
 Mint gyilkoló ölyv, száll alá.

H Á B A D O R

270 Nem retteg attól Zádorág,
 Előbbre törtet gyóztösen.
 Peng Horva' súlyos fegyvere,
 És messze hullnak rongyai.
 275 Szedjétek össze rongyait,
 Gyászos Homonna' gyermeki!

C S U P O R

Nem látod, fondor énekes!
 Sápadni a' sziklák' urát?
 Így sárgúl őszkor a' levél,
 'S ha szellő éri, földre hull —
 280 De melly csapás ez! hangosan
 Kipendül Horva' fegyvere.
 Hová lett kardod, oh vezér?
 Fuss el, ne várd meg a' halált.

H Á B A D O R

285 Szép a' csatában Zádorág,
 'S erős, mint a' nagy vártető
 Sziklás vadonnak ormain.
 De Horva felleg, mellyet a'
 Szelek' játéka messze hajt,
 Melly gőzzé olvad a' napon.

C S U P O R

290 Nem! a' hős még nem csügged el.
 Mint a' nyomott ág, újlag
 'S hatalmasabban kél elő.
 Buzgányt ragad most kard helyett,
 Tört kardja messze penge le;

De a' nagy vas gomb nem török,
 Emészti ellensége' tagjait,
 Mint nagy fejű vad a' juhót,
 Mint hulló szirt a' sík jeget.

H Á B A D O R

Hová hanyatlol Zádorág?
 Ah, hát én gyászra jöttem el!

C S U P O R

Ím, Horva sujt, és tántorog
 A' sziklavári durva hős.

H Á B A D O R

Jaj! agg fejednek Hábador!

C S U P O R

És ismét sujt, és Zádorág,
 Mint puszta csarnok a' hegyen,
 Mint tornyos szikla összedől.
 Dicsőség égjen éleden,
 Oh, Horva' győztös fegyvere!

H O R V A

Ledőlt a' dölyfös Zádorág,
 Nyissátok Kendi' zárait.
 Az, a' ki őtet üldözé,
 Temetetlen itt hadd veszszen el,
 'S ne lelje sírját gyermeke. —
 Ti, kik várában voltatok,
 Fegyverre termett férfiak!
 Velem ledúltni jötök el,
 Ádáz Korondár' lakhelyét.

K E N D I (vezettetik)

Ki hoz ki éjjelemből engemet?
 Kinek karjára dől kezem?
 Oh, éjfél fekszik e' szemem,

Éjfélnék árnya lelkemen.
Ti jötök hozzám, gyilkosok?
Oh Gyámol, Csilla, Tengemér!
Vesztemhez el ne jőjetek.
325 Bús árnyam éjjel megkeres
A' puszta dombok' ormain.

H O R V A

Hajh, gyásznak napja! hős öreg,
Így kell-e látnom képedet?
330 Sétét az, mint viharban a' tetők,
Mint a' tengerzaj' éjjele.
Por űli tisztos fürtödöt,
És a' pók végig szötte arczidon
Féregvadászó szárait.
Hajolj karomra, apja kedvesemnek!
335 Én Horva jöttem érted el.
Szabaddá lettél általam,
'S halál' fiává Zádorág.

K E N D I

Halál' fiává Zádorág?
Oh, én nem látom vérzeni.
340 De bár sebéből tenger folyjon el,
Én többé meg nem látom azt.
Hol vannak Csilla, Tengemér?
Hol késik Gyámol sorsosom
Elhúlt ölembe hajlani?

H O R V A

345 Nyugtasd meg égő lelkedet.
Én Szármaszegbe elmegyek
Mevíni Gyámolt, Tengemért,
'S Csillát Homonna' völgyiben
Épen találják karjaid.

K E N D I

350 'S csak őt találják karjaim?
 Hajh! késő vendég a' halál.
 Nem jött el értem, míg erős
 Dárdával vártam a' csatán.
 Kikerülte izmos ifjuságomat,
 355 'S remegve tért el más felé.
 Akkor gúnyolva híttam őt;
 Most éji tolvajként jön el,
 'S kilopja fájó lelkemet.
 De menj el, Horva! menj dicsón
 360 A' hír' 's szerencse' szárnyain.
 Kedvezzen ég, föld 's a' habok,
 Szelek ne bántsák útadat.
 Erőd legyen, mint a' duló sasé,
 Mint a' megindult tengeré.
 365 Engem Homonna' völgyibe
 Vezessetek le, bajnokim!
 Én ott találok nyughelyet.
 Oh Csilla, kedves magzatom!
 Ott fogsz te ülni síromon.
 370 Majd kérdik a' bércz' ifjai:
 Kit gyászol a' szép bús leány?
 Kiért omolnak könnyei?
 „Nem egy szép ifju bajnokért,
 Nem a' lehullott kedvesért,
 375 De a' megaggott Kendiért,
 Érette folynak könnyeim.”

H O R V A

Oh, a' szép könnyek sírodon
 Nem fognak folyni még soká!
 Menj jobb reménnyel, és pihenj
 380 Szép Csilla' karján addig is,
 Míg harczaimból megjövök.
 Mondd meg, ha kérdez a' leány:
 Hogy Horva elment messzire

Széllal, habokkal küzdeni.
385 De Horva' életének a'
Szél és hab nem fog ártani,
Csak Csilla hozzá hú legyen:
Kerülje a' hegyek' vadát
A' puszta bérczek' ifjait.
390 Ki retteg a' csaták' zugásától?
Ki a' halálnak mérgitől?
Nem! Horva attól nem remeg,
Csak tőled, Csilla, haj! nagyon
Tőled 's bajodtól retteg ő. —
395 De talpra, bajnok! zengjen a'
Kürtnek, paizsnaak ércz szava.
Tengerre keljen, a' ki hős,
Tengerre híja Horva őt.

H Á B A D O R

Ah, mind ezek közt csak magad
400 Vesznél-e könnyezetlen, Zádorág?
'S én, a' ki nászra jöttem el,
Holtodnál némán álljak-e?
Oh, jaidúlj kobzom! zúgjakok
Ti puszta várnak bércei!
405 Itt fekszik halva Zádorág,
'S a' hírnek napja sírba száll.
Zendüljeteok meg, völgyek és hegyek!
Te is szélvész! ordítsd el messzire:
Hogy Zádorágnak sírja nyílt,
410 'S a' hírnek napját elnyeli.

H O R V A

Ki az, ki a' szégyen' fiának is
Dicsérő sírdalt énekel?
'S a' szélvész, völgyet és hegyet
Gonosz nevével zengeti?
415 Ki az? Csupor! menj, verd el őt,
Törd össze bűnös hangszerét,
És a' tengerbe szórd tova.

Most el, vitézek! fenn lobog
Szárnyas vitorlánk árboczán.
420 El a' szigetbe! a' ki hős,
Kövesse Horvát fegyvere. (El.)

H Á B A D O R

Kergessen a' halálnak ostora,
Kevélység' rabja, tégedet,
Dühös szélvészek úzzenek,
425 'S ne hagyják érne révedet.
Ugassanak meg a' szirt' öblei,
'S midőn előlök futva fut hajód,
A' csillagok ne hintsenek sugárt.
De égj meg, égjen alattad a' hab is,
430 Hogy el ne oltsa lángodat. —
Gyalázat! a' vén Hábadort
Ki fogja megbecsülni még?
Átok, halál, átok, halál reád,
Te átkozottak' gyermeke!
435 Hol zengjen még ezentul énekem,
Ha itt nem, itt, e' gyászhelyen? —
De megvan. Itt egy elveszett
Kézij hever, 's hurján szárnyas nyila,
Elhagyva, mint a' sánta vad,
440 Megvetve, mint te, Hábador.
Hah! ez legyen most lantom, ez
Kísérje bánatomnak hangjait.
Nem harczot és szerelmet dallok én,
Nem! a' halálnak mondok éneket,
445 Szörnyűt, hogy hangja sírokat repeszsen,
'S az élet' kedvét porba ássa el.
Homonna! te meg fogsz engem hallani.
Még csendesek fenyéred, völgyeid;
De megpendítem bennök húromat,
450 'S kieresztem a' haragnak mennykövét,
Hogy elmenjen, 's megüsse tölgyedet,
Azt a' büszkét, ki híremben megölt.
Hah! majd esésétől fog zengeni

455 A' csendnek völgye, 's széltiben
Viharrá gyűlnek benne a' jajok,
'S égő folyammá könnyeik.

Homonna' völgye.

C S I L L A

A' puszta tenger' szélein
Meddig fog jární Csilla még,
460 Meddig fog jární hasztalan?
Ím, én itt töltöm a' napot,
Itt töltöm a' nap' alkonyát,
'S a' hajnal ébren ott talál
Korán lenézve, dombomon.
De ah, szép zászlót dél felől
465 Nem lát lobogni még szemem.
Ki, oh, ki mondja meg nekem
E' szél' hazája merre van?
Nem hajt-e hozzám or hajót,
Nem úz-e tőlem vártat el?
470 Te tétovázó lenge szél!
Honnan repűlsz, örülhet-e
Vagy sírjon a' lány jöttödön?

H Á B A D O R

Csend' völgye! ott mosolygsz tehát,
'S öledbe vetted Hábadort?
475 Eztán a' sírnak völgye légy, 's neved
Az éjben utazónak rettenet.
Teremj halált és bánatot.
Ím, én aratni jöttem el,
Aratni bánatot 's halált.
480 'S ha e' vég munkám elkelend,
Nyugonni száll rá agg fejem. —

(Csillát meglátván.)

Ah, szép virágszál! téged is
Halálos sarló metsz-e le?
Te messze néző barna lány,
485 Szél-vítta fürtöd' árnyiban
El, elborít-e téged is
Eskütt boszúmnak fellege?
De úgy van: Zádor' háza dőlt,
Most Kendi' háza dőljön el,
490 'S a' szélveszek, villámok, záporok
Csattogva hordják ormodon,
Süvöltve zúgják völgyeden
Homonna! Hábador' nevét.

C S I L L A

A' tél' havával elborítva,
495 A' nyár' hevével mennydörögve,
Kit látok jóni ott felém?
Haj! nem jó hírek' apja az.
Veszélyes, mint a' hév' jege,
Melly szép tavaszt lel a' mezőn,
500 'S telet hagy szörnyü nyomdokán.
De merre fussak? Jaj nekem!
Tekintetétől borzadok.

H Á B A D O R

Ne fuss az ősz elől, leány.
Lássad, kezében nyíl vagyon,
505 És éles a' nyíl és sebes,
Mert néki zúgó szárnya van,
Mint a' csapongó sasfinak,
De meg ne rettenj, nemde te,
Te harmat, arczu gyenge lány,
510 'Te a' vak Kendi' lánya vagy?

C S I L L A

Oh, jaj mért mondod vaknak őt?

H Á B A D O R

'S nem Horva volt az, a' kiért
Epedve csüggél a' vizen,
'S ohajtva lested a' szelet?

C S I L L A

515 Homonna' fjas lányai!
Hová szaladjon Csilla most?
Ah, mért hagyott el titeket,
Ez őt halálra üldözi.

H Á B A D O R

520 Lásd, Horva szép hős 's nagy vitéz:
Eldőlt előtte Zádorág;
De ál hajóra mért kele?
Most a' nagy tenger' árjai,
Mint egy nehéz bércz, oszlopúl
Feküsznek elszórt csontain.

C S I L L A

525 Ne ölj meg engem illy korán
Gonosz hirekkel, oh öreg!
Nézd, kék köd úsz a' tengeren,
'S középen barna: tán hajó,
Tán Horva' hajója szegdeli,

H Á B A D O R

530 Az csalt szemednek réme csak.

C S I L L A

De nézd, mi könnyüden repül!
Hajó az, barna nagy hajó,
Mint a' gyors sólyom, úgy siet
Csillának jó hírt mondani.

H Á B A D O R

535 Nem jó hírt jó az mondani,
Az egy setétlő fergeteg.
Jer, a' berekben enyhelyed,
Jer, itt ne várd meg a' vihart.

C S I L L A

540 Oh, nem setétlő fergeteg,
Hajó az, Szármaszeg felől,
Melly visszahozza hősiemet.
Nézzed vitorlás árboczit,
Nézzed kerekded termetét,
'S zászlóját nézzed fenn elől.
545 Fehér az, mint a' téli domb,
'S azt mondta Horva mentekor,
Mint Csilla' keble' halmai.

H Á B A D O R

550 Az egy hattyúnak szárnya volt,
Melly elrepült a' vész elől,
'S csendesb hazában kér tanyát.
Jer! késned immár nem szabad.

C S I L L A

Hagyd nézmem, oh ősz! a' hajót,
Csak egy kissé hagyd nézni még!

H Á B A D O R

555 Nem, e' nyílhegyre! nem tovább,
Föl! e' tetőkön van helyed.

C S I L L A

Ah, nincs hát többé irgalom?
Heverj itt arczom' fátyola!
Tán megjön a' hős, fölveszen,
'S hűséggel hordoz fegyverén.

H Á B A D O R

560 Ez lesz boszúmnak kezdete:
 Sziklás üregbe rejtem őt.
 Gyászára térjen Horva meg,
 És honn ne lelje kedvesét.
 'S ha majd futtában, mint agár,
 565 Buvában, mint bús gerlicze,
 Úgy kezd elveszni sajnosan,
 Csak akkor lássa Hábadort
 A' sírok' szélén állani. (El.)

K E N D I (vezetik.)

570 Itt szűnjetek meg bajnokim,
 Itt nemde Tarczal' sírja van,
 'S e' kő porán áll czímerül?
 Gyakorta innen néztem én
 A' nyugvó tenger' tükörét,
 'S hallám bús fája' lombjait
 575 Az esti szélben zúgani.
 Most visszatérnek képeim,
 'S szivemben új gyász terjed el.
 Tarczal! te nyugszol: ott alatt
 Szép ifjuságod' álmait
 580 Kötözve tartja bús halál.
 Te nyugszol, oh, és a' vak ősz
 Sírkő gyanánt ül hantodon.
 Még gyöngé volt az ifju. Jött,
 'S ölében, sírva, hordozá
 585 Öcscsét, egy kedves gyermeket.
 Itt ásta sírját annak is.
 „Temetni jósz-e hát ide,
 Oh, távol ország' gyermeke?”
 Kérdém, 's az ifju így felelt:
 590 „Pusztúlt hazából jöttem én.
 Nézd bajnok e' kis gyermeket,
 Csak ez maradt meg mindenem közül.
 Gyümölcsöt szedtem a' hegyen,
 'S még reggel vígan ette azt.

595 Patakhöz vittem, 's ott ivott
Rózsás ajakkal édesen,
'S mint egy gondatlan gyenge méh,
Döngécselt a' szép partokon.
Most itt van: elérte a halál.
600 Hagyd eltemetnem őt ide,
Hogy ellenségim vad szelekbe
Ne szórják árva csontjait."
Megcsókolá, és eltemette őt,
Kegyes szavakkal biztatám,
605 Sírt, 's eltörölte könnyeit,
'S fiammá kívánt lennie.
Az lett. Ő 's Csilla szüntelen
Együtt vadászták a' hegyet,
Együtt vigadták a' tavaszt.
610 'S szép lett a' gyermek: arczait
Nemes tűz' lángja égeté;
De lány szívében gond lakott,
Szemében esdeklő panasz.
Így jött Csillához egykoron,
615 'S rebegeve szólt, de nyájasan:
„Oh Csilla! Tarczal halni megy,
Meghaljon érted szép leány,
Boldogtalan Tarczal meghaljon-e?”
Nem érté őt el a' leány,
620 'S enyelgve így szólt botorúl:
„Halj meg hát Tarczal! Csilla majd
Egy szép fenyéren eltemet.”
És itt temette őtet el;
Mert halva lelte a' vadász,
625 Vad kantól tépve a' tetőn.
Oh, csendes a' sír' éje: Tarczal ott
Porágyon alszik hidegen.
Nem hallja Kendi' szózatát,
Nem látja Kendi' éjjelét.
630 De hol maradhat Csilla? oh nagyon,
Nagyon sokáig késik ő.
Nem láttok a' fenyéren jőni lányt,

635 Nem a' ligetnek ormain?
'S a' tenger' mormoló szele
Nem hajt-e hozzánk várt hajót?

EGY BAJNOK

640 Nincs a' fenyéren semmi lány,
Nincs a' ligetnek ormain;
De gyors hajó szeg útát a'
Csillámos hátú tengeren.
Fehér zászlójok leng elül.
Örülj, most érik révedet.

KENDI

645 Hát épen térnek ők haza?
Vezessetek le bajnokim,
Le, rég ohajtott kedvesim közé.
Oh, még épségem' napjain
Elég volt látnom egy sugárt,
Most dél' világa is kevés. (El.)

HORVA (föllép)

650 Megadta díját Szármaszeg,
'S Korondár büszke tetteit
Csufos békével zárta be.
Minden helyén van, 's vígadoz,
Kit a' bú 'átka sujta meg;
Csak Horva még nem vígadoz,
655 Horvát most éri gond 's veszély.
Hah! hogy nem látta a' leány,
Zászlóm' lobogtát a' hajón?
Vak Kendi ott teremhetett,
És ő nem látta volna meg?
Harczok! ti meg nem öltetek,
660 'S most béke' napján veszszek el?
De itt egy fátyol' rongyai
Jegyveznek útát a' sikon.
Ha ez Csillának fátyola! —
Ti gyász Homonna' völgyei!

665

Ti erdők, bérczek, tengerek!
Én sorra dúllak titeket,
Hová tevétek hölgyemet? (El.)

Erdős hely.

Hábador, Csilla.

H Á B A D O R (*magában*)

Engesztelődöl, agg szívem?
'S az ifju szépség' bájai
670 Eloltják szomju vágyadat?
Ím, e' leányka melly szelíd!
Szánásra olvad érzetem,
Ha megtekintem őtet, ah
Mért kell az ártatlannak is
675 Boszúm' utában állani?

C S I L L A

Ősz ember! még hová ragadsz?
Meg akarsz-e ölni? oh, megállj:
Remegnek minden tagjaim.

H Á B A D O R

680 Úlj itt mellettem szép leány.
Te szép leány vagy, 's gyenge, mint
A' harmat' első gyöngyei .
Szép és ártatlan vagy te még,
'S szemed' mosolygó tengerében
Tisztán 's derülten úsz az ég.

C S I L L A

685 Ősz ember! úgy-e nem ölsz meg engem?

H Á B A D O R

Nézd, én leroskadt agg vagyok,
A' barna fürtök hóvá lettenek,
'S járásom, mint a' nyárlevél,

690 Remegve csúsz a' síkon át.
Lásd én leroskadt agg vagyok,
'S nincs olly leányom, mint te vagy,
Nincs semmim, oh én elhagyott!

C S I L L A

Boldogtalan! mi bántja szivedet?

H Á B A D O R

695 Te szánsz? Nem, az még nem szabad.
Előbb még jajt kell érned, és
Homonna' völgyén vért 's halált.
De bár szánj, oh, mert akkor is
Még szánni kell agg Hábadort.
700 Ti érzéketlen lombok, és te föld!
Mellyet tapodnak lábaim,
Szégyen borít elöttetek, hogy itt
Kitör belőlem a' panasz.
Oh, én nem mindig voltam így.
705 Leányom serdült bájosan,
Már nagy koromnak kezdetén,
'S egy hős kebelnek dísze lett.
Szerelme' szép gyümölcsseit,
Két. fürge kis fiút nevelt,
És őket én még láthatám.
710 Ez ősz szakállal játszadozva
Gyakorta ültek térdimen,
'S dadogva még az est' hüvében
Dalt kértek tőlem és regét.
Szegények már ők sincsenek!
715 Magam bujdosztam e' csapás után,
Majd a' fejdelmek' udvarát
Kereste szűnő bánatom,
'S tisztelve jártam mindenütt.
Szabad dalokban hirdetem
720 A' régi kornak tetteit.
Szerelmet érzett a' leány,

Harczot, szerelmet a' vitéz,
'S áldotta minden Hábadort;
Csak egy nem! — Hah, fagyos kebel!
725 Forralj utószor még dühöt,
'S te meggyalázott gyáva fej!
Hullasd el őszült fürtidet.

C S I L L A

Haj! mit fogok még hallani.

H Á B A D O R

Nézd, mint egy barmi részeg
730 Megrugdalák az ősz dalost.
'S e' véres' oldal' csontjait
Egy durva bajnok törte meg.
Vadúl ragadták kobzomat,
'S vigasztalója vég koromnak
735 Törötten ült a' vízben el.
'S ezt nem setétben, nem titkon tevék,
Világos nappal, számos nép előtt,
Hogy bujva menjek bár hova,
Gyalázatomról rám ösmerjenek.

C S I L L A

Enyhítsd meg ősz e' bánatot.
740 Ím én, nem hagylak téged el.
Jer őseimnek termibe,
'S élj ott közöttünk boldogúl.

H Á B A D O R

Én ismét emberek közé?
745 Nem! még egy dolgot végzek el,
Aztán megásom síromat. —
És még én nem vagyok magam.
Egy kincsem van még, nézz ide,
Ez a' halálos nyílsugár.
750 'S ez Horva' szívéen metsz utat;
Mert engem Horva ronta meg.

C S I L L A

Jaj! milly kezekbe jöttem én.
Ne öld meg, oh ősz! a' dicsőt,
Ne öld meg Csilla' kedvesét.

H Á B A D O R

755 Ha majd homályban bujdosik
A' sűrű berkek' fái közt
Pihenni vágyván enyhelyén,
Akkor rohanja meg nyilam,
És üsse porba gógös homlokát.

C S I L L A

760 Kegyetlen ember! — ah, hová legyek!

H Á B A D O R

Ő volt kegyetlen, én nem az,
Én csak boldogtalan vagyok.
De mind a' szűk hazába őseim
Gyalázat nélkül mentek el:
765 'S csak én ne menjek úgy oda?
Vérrel mosom le szennyemet,
'S te addig zárva itt maradsz,
Hogy majd, ha bántóm megbukott,
Házába térhess Kendinek,
770 'S melly még most számkivetve bolyg,
Nevemnek hírért megvigyed.

C S I L L A

Nem többé, hírt én nem viszek,
Ha Horva eldől általad.
Oh, én boldogtalan leány!
775 Éreszsz el, jó ősz! engemet.
Ím, a' te lányod én leszek,
Szemed' világa én leszek,
Hogy elkerülhesd a' veszélyt,
Csak most bocsáss el engemet.
780 Ah, e' galambhaj, e' kezek,

'S az égbe néző jámbor arcz
Nem azt javalják: hogy te ölj.
Egy ősz atyám van, mint te vagy,
Egy gondos édes jó anyám,
785 Bátyám, kit szüből kedvelek,
'S egy hősöm, ah egy déli nap,
Ki nélkül elfogy életem.
'S ezek hiába várjanak
A' puszta tenger' szélein?
790 Oh lásd, szemeidet köny teli,
Bocsáss hozzájuk engemet.

H Á B A D O R

Hogy rám hadat hozz általok?

C S I L L A

Nem, én csak Horvát hívom el,
Hogy sírva vallja szégyenét,
795 'S megengesztelje szívedet.
Bocsáss, én ismét megjövök.
Vedd e' legdrágább kincsemet,
E' sípot vedd el zálogúl,
Hogy Csilla ismét megjövend.
800 Itt függ ez mindig keblemen,
Vedd, ez az én Tarczalomnak sípja volt.

H Á B A D O R

Ez a' te Tarczalodnak sípja? Hah!

C S I L L A

Tarczal testvérem volt nekem.
Ő messze földről jött ide,
805 És ifjuságom' társa lett.
Együtt vadásztuk a' hegyet,
Együtt vigadtuk a' tavaszt,
'S dalunkat a' vadaknak halmain
Örömmel hallá a' vadász.
810 De ő korán hűs éjbe szállt.

815

Én sírt kerestem szép mezőn neki,
'S most ott a' zúgó tölgy alatt,
Ott a' halomnál nyugszik ő.
Hogy jött, csak e' kis sípja volt,
És ezt is itt hagyá nekem.
Ezt nyujtom én is zálogúl,
Hogy érte ismét megjöväk.

H Á B A D O R (*elmerülve*)

Te sírt kerestél szép mezőn neki.

C S I L L A

820

Melly változás ez? oh öröm!
Horvának nem kell veszni már.

H Á B A D O R

'S ez a' te Tarczalodnak sípja volt?
Tarczal leányom' gyermeke,
E' sípot én adám neki:
Oh, ez az én Tarczalomnak sípja volt.

C S I L L A

825

Mindenhatóság' istene!
Te hát az elhunottnak őse vagy?
Atyám! te nem fogsz bántani.
Ím, én atyámnak mondalak,
Mert ő testvérem volt nekem.
830 Tarczal ha élne, száanna engemet,
És Tarczal' őse nem fog bántani;
Mert ő testvérem volt nekem.

H Á B A D O R

Menj vissza innen, szép leány!

C S I L L A

Kegyed jó lélek! áldva légy ezért.

H Á B A D O R

835 Menj, nyugszik a' nap, menj, siess.
 Setét az erdők' alkonya.
 Veszélyek ülnek útain,
 'S árnyában a' rém táboroz.
 Menj, itt ne érjen a' homály.

C S I L L A

840 'S atyám, te nem jössz el velem?

H Á B A D O R

Menj, vidd Horvának e' nyilat,
 Én elvégeztem, a' mi hátra volt.
 Ne! vidd el Horva' életét,
 'S hogy én küldöttem, mondd neki.

C S I L L A

845 Oh, hát te nem jössz el velem?
 Jój, itt megölnek a' vadak.

H Á B A D O R

Nem! nem! csak gőgös emberek,
 Vadak nem bántják Hábadort.

C S I L L A

Ah, hát az éhség öl meg, jer velem.

H Á B A D O R

850 Éhségtől nincs mit tartanom.
 De ím, hat őz áll csopron ott
 A' sűrű berkek' szélein.
 Menj lány, nyilazd el egyikét,
 Az majd kitartja Hábadort.

C S I L L A

855 Szálljon meg a' szelíd öröm'
 Áldása, nagy szív, tégedet:
 'S nyugalmat adjon és gyönyört

Az ősz kor' vége még neked.
Ím, hogy megejtsem a' vadat,
860 Most távozom; de megjövök
Az első napnak keltekor. (El.)

H Á B A D O R

Menj szép szerelmed' hajnalában,
Ártatlan lányka! menj tova.
865 Én édes ifjuságodat
Minek duhnám, én agg fej, el?
Ott, hol pihennek a' mezőn
Véremnek végső cseppjei,
Ott a' nyugalmas tölgy alatt
Találok én majd enyhelyet.

C S I L L A (visszatér)

870 Atyám! ellőttem a nyilat,
Nézd, hogy remegnek ujjaim.

H Á B A D O R

Halálnak színe arczodon,
Mi lelt, oh lányom, tégedet?

C S I L L A

875 Vad kergetett meg. Nézzed ott,
Ott a' berekből tört elő,
A' többi tüstént elfutott;
De ez pihegve jött felém.
Nyögése mint az emberé,
Futása, mint a rémeké.
880 Ah, itt közelget, jaj nekem!

H O R V A (sebesedve jő)

Vedd vissza, szép vadász lány! a' nyilat,
Mélyen hatotta keblemet.

C S I L L A

Egek hatalma! oh, ki ez?
Halál feszíti keblemet.

H O R V A (*megösmervén*)

885 Hah, Csilla! te lettél gyilkosom. —
Te Csilla, és ez ősz együtt? (*nyilát kiszakasztván*)
Itt van, vegyétek vissza a' nyilat.
Itt keljen halmom a' tetőn.
Te Csilla! itt ülj halmomon,
890 'S éjféلكor ébreszsz engemet.
Éjféلكor és éjféل után
Viharban ébred Horva fel. (*Meghal.*)

H Á B A D O R

Elért hát sorsod téged is,
Te hősök' ifjú csillaga!
895 Oh, átok fekszik e' napon,
Átok terajtd, Hábador.

C S I L L A (*Horvához rogyván a' nyillal*)

Temess el engem, Hábador!
Temess Horvához engemet.
E' véres nyíl az én nyilam.
900 Temesd el ezt is, oh atyám!
Itt-itt szivemben van helye.

H Á B A D O R

'S te is, te gyenge szép virág?
Hervadva dőlsz-e el te is,
'S telem' havában én fölötted
905 Hiába sírom búmat el?
Most Hábador! most ásd meg sírodat!
Ím, én boszúra jöttem el,
'S hogy most az megvan, a' napot,
'S fogantatásom' éjét átkozom.

910 Ki játszik ott fenn így velünk?
Kéblünkbe forró vágyat ád,
'S csak akkor hagyja telni azt,
Midőn már lángja megszakad. —
Ne mondja gyermek énnekem,
915 Hogy boldog, a' ki sokáig él: *(hosszú borultában)*
Az boldog, a' ki meghal, mint ezek,
Ki mélyen alszik föld alatt.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

A. i.	alá írva (Rendszerint az alá a szövegrész a lá amely utána következik.)
átl.	áthúzva
Aur	Aurora
BAJZA ÖM 1—6.	BAJZA JÓZSEF Összegyűjtött Munkái. Kiadja Badics Ferenc. Budapest, 1899—1900. 1—6. kötet.
BÁRCZI	BÁRCZI GÉZA: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.
BH	A' Belső Háború
CZAPÁRV	CZAPÁRV LÁSZLÓ: Vörösmarty emlékkönyv. Székesfehérvár, 1900.
ENGEL	JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL: Geschichte des ungrischen Reichs. Wien, 1813. I. kötet.
FESSLER	J. A. FESSLER: Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1815. I. kötet.
F. i.	fölelő írva (Rendszerint annak a szövegrésznek fölébe írva, amely utána következik.)
HELTAI	Magyar Krónika. Írta HELTAI GÁSPÁR. Nagy-Győr, 1789. I. kötet
HORVÁTH JÁNOS	Horváth János: Vörösmarty drámái. Irodalomtörténeti Füzetek 63. sz. Budapest, 1969.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
jz.	jegyzet
K	Kézirat. A Szövegváltozatokban a kiadás főszövege egy-egy szavának vagy sorának a kéziratban megfelelő szó vagy sor.
K'	A Salamon dráma csonka kéziratának jelölése
k.	kötet
KAZLEV	KAZINCZY FERENC Levelezése. 1—21. k. Kiadja Váczy János. 22—23 pótkötetek.
l.	lap
LUKÁCSY—BALASSA	LUKÁCSY SÁNDOR—BALASSA LÁSZLÓ: Vörösmarty Mihály. 1800—1855. Budapest, Magvető 1955.
M 1833. I—III.	VÖRÖSMART MIHÁL' Munkái. Pesten 1833. I—III. k.

- MM 1845—48. VÖRÖSMARTY Minden Munkái. Kiadák Barátai Bajza J. és Schedel Ferencz. I—X. k. Pesten 1845—1848. Kilián György tulajdona. A Salamon Király és a Hábador az V. kötetben. Alapszövegünk.
- MM 1847 Vörösmarty Minden Munkái. Nemzeti Könyvtár. Kiadák Barátai Bajza J. és Schedel Ferencz. Második Öszves Kiadás. Pesten 1847.
- MM 1863—65. Vörösmarty Minden Munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. A költő arcképével és életrajzával. I—XII. k. Pesten 1863—1865. Kiadja Ráth Mór.
- ÖM 1884—85 Vörösmarty Összes Munkái. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. A költő arcképével és életrajzával. I—VIII. Budapest, 1884—1885. Kiadja Méhner Vilmos.
- r recto: a kézirat elülső oldala
 iv verso: a kézirat hátulsó oldala
 s. sor
 SK Salamon Király
 SK 1827. Salamon Király. Szomorú Játék. Írta Vörösmarty Mihály. Pesten 1827. Petróczay Trattner Mátyásnál. Függelékül: Az előfizetők névsora.
- TOLDYLEV TOLDY FERENC levelei Bajza Józsefhez. MTA Kézirattár. M. Irod. Lev. 4^r 144.
- Tud. Gyűjt. Tudományos Gyűjtemény
 THURÓCZY JOHANNES DE THURÓCZ: Cronica Hungarorum Ab Origine Gentis. Schwandtner: Scriptorum Hungaricarum. Viennae, 1746. I. k.
- uo. ugyanott
 v verso: a kézirat hátulsó oldala
 VIRÁG VIRÁG BENEDEK: Magyar Századok. Budán 1816. I. k.
- Vty Akad. Kiad. Vörösmarty Mihály Összes Művei. Budapest, Akadémiai Kiadó 1960-tól. Jelen kiadásunk.
- Vörösmarty Levelezése. A fenti kiadás 17. és 18. kötete.
- Vty Életr. GYULAI PÁL: Vörösmarty Életrajza. Gyulai Pál Válogatott Művei. Magyar Klasszikusok. Budapest, 1956. II. k. 234—414.

[A kritikai kiadás elkészülte után jelent meg Oltványi Ambrus szerkesztésében Bajza József és Toldy Ferenc levelezése a Fontes sorozatban. Mi a leveleket a kéziratból közöltük.]

EGYÉB JELÖLÉSEK

- [ ] Szögletes zárójelbe foglaljuk a szövegkiadó kiegészítéseit a főszövegben, valamint a szövegkiadó megjegyzéseit.
A szövegváltozatokban a vastagbetűs számok (pl. **1. 3. 15.**) az illető sornak a főszövegben található megfelelő sorára vonatkoznak.
- dült betű* A szövegváltozatok közt a dült betűs alakok a főszövegtől eltérő változatokat jelzik.
- Közékezés- és aposztróf-eltérések Ha a változatban a közékezés eltér a főszövegétől, akkor leírjuk a megelőző szót az eltérő ékezzettel. Pl. Főszöveg: utána. Változat: utána:
Ha a változatban elmarad a közékezés vagy a hiányjel (aposztróf), akkor leírjuk az ezt megelőző és követő szót is. Pl. Főszöveg: látja, tudja. Változat: látja tudja. Főszöveg: a' haza' képe. Változat: a' haza képe. Ha a közékezés vagy az aposztróf a verssor végén marad el, akkor csak a megelőző szót írjuk le. Pl. Főszöveg: után. Változat: után.
- Egybeírás—különírás Ha a változat egybeírás-különírás szempontjából különbözik csak a főszövegtől, akkor nincs dült betűs jelölés. Pl. Főszöveg: összezavarni. Változat: össze zavarni.
- < > Ék zárójel. Vörösmarty áthúzásait, törléseit foglalja egybe.
- { } Összefoglaló jelek. Az áthúzásokon belül külön is áthúzott alakok összefoglaló jelek közé kerülnek.
- [A. i.] [F. i.] Alá írva. Fölé írva. A Vörösmartytól törölt szövegrészről felváltó új szöveg helyét kívánják ezek jelölni. Ha az új szöveg a sor folytatásában a törölt rész alatt kapta meg Vörösmartytól a végleges helyét, akkor a jelölés: [A. i.] = alá írva, ha pedig a törölt rész fölött, akkor a jelölés: [F. i.] = fölé írva.
- jav. Ha a költő kéziratában valamely alakot átjavított — akár úgy, hogy a régi alakot áthúzta, és az újat fölé (mellé) írta, akár úgy, hogy az újat a réginek a tetejére írta — akkor ezt a következőképpen jelöljük: közöljük a kéziratban véglegesnek látszó alakot és utána zárójelben az áthúzott első fogalmazványt: [jav. ebből: régi alak]. Pl. deli [jav. ebből: *szélp*]. Kettős javítás esetén: dús [jav. ebből: *bő*, ez utóbbi jav. ebből: *nagy*].
Olvashatatlan alakok a kéziratban
Olvashatatlanul áthúzott, törölt alak.
- .....
<.><.....>

A' BELSŐ HÁBORÚ ÉS A SALAMON KIRÁLY

Bevezetés

Vörösmarty Mihály munkái kritikai kiadásának sorában jelennel meg Salamonról szóló drámái: *A' Belső Háború*, egy töredék és a *Salamon Király*.

Vörösmarty elsőül *A' Belső Háborút* dolgozta ki. Ez a műve most jelenik meg először. Az irodalomtörténet eddig mindössze annyit tudott róla, hogy Vörösmarty pesti egyetemi éve alatt fogott hozzá, s Bonyhádon fejezte be, 1821—1822-ben. Azután megküldötte papbarátainak: Klivényi Jakabnak és Teslér Lászlónak, akik lelkes örvendzéssel olvasták el a drámát, de meg is bírálták. Teslér László bírálata azonban annyira elkedvetlenítette Vörösmartyt, hogy munkáját félretette és éveken át nem nyúlt hozzá. Magát a drámát azonban, amelynek így, inkább csak külső története vált ismeretessé, Vörösmarty említett barátain és Zádor Györgyön, majd Toldy Ferencen kívül nem olvasta soha senki. A későbbi irodalomtörténetírók, akik Vörösmartyval foglalkoztak, szinte sablonos egyöntetűséggel említették a dráma e kézirati sorsát, de ezenkívül semmi mást, érdemlegest, nem tudtak róla mondani. A dráma tehát, amelynek még címe: *A' Belső Háború* sem volt ismert, Vörösmarty kéziratái hagyatékában rejtőzött, ezek vándorlásában osztozott, míg végre az MTA kéziratárából lép most ki a nyilvánosságra s kezdi meg irodalomtörténeti életét.

A kritikai kiadás igényeihez híven és feladatainak megfelelően igyekeztünk *A' Belső Háború* szövegközlésére. Vörösmartynek ez a dráma volt első, nagyobb szabású műve, s így érthető, hogy ennek nyomai a kéziratban is megtalálhatók. Tele vannak az első alkotást jellemezni és kísérni szokott magakeresés és kifejezés nyugtalanságával és elégedetlenségével. A részletes elemzés során minderről bővebben lesz szó, de e tájékoztatás körében sem lehet kitérni előlük. Vörösmarty a drámai forma kialakításáért éppen úgy küzd, mintahogy harcol a jambikus verssor szabályos és szonorikus lejtetéséért, vagy ahogy keresi nyelv-képzelete megnyilatkoztatásának legegységibb és legjobb lehetőségeit. Törlés, javítás, áthúzás, átírás egyes szavakban, sorokon át vagy oldalakon keresztül ezért követik egymást.

Ez a lenyűgöző gazdagságú alkotó erő azonban, amely kíméletlenül és könyörtelenül dobja, cseréli, váltogatja, vési, alakítja és cizellálja az egyes szavakat éppenúgy, mint a sorokat, kis alaki részletekben sok problémát hagyott maga után függőben.

Vörösmarty a helyesírás korabeli zavaros helyzetét a maga szá-

mára tisztázta és kiemelte elakadt káoszából. A központosásra azonban nem maradt sem figyelve, sem türelme. Bár ritmusérzéke nagyon fegyelmezetté finomította — a hangok vershangzásának tisztasága érdekében — a rövid és hosszú időértékek jelzésében való pontosságát, sokszor azonban gyors határozatlansággal vetette sietős ékezeit. Ilyenkor inkább rejtett szándékára, mint nyilvánvaló száguldó írásmódjára kellett figyelemmel lennünk.

Ugyancsak ez a gyors és izgatott írás, melynek belső akusztikája az ílet vételére volt elsősorban beállítva, magyarázza meg azokat a ritka eseteket is, amikor Vörösmartynak egyébként mindig szabatos és kényes mondatainak köd ül. Az ilyen problémát jegyzetben igyekeztünk megoldani.

A törlések és javítások sűrűjén néha a szerencsés kikövetkeztetés vagy a nagyító üveg át tudott lábolni. De sokszor még az analitikai kvarc átvilágító gép képessége is reménytelenül állott meg előtte: az áthúzások igen sokszor felfedhetetlenek maradtak.

A szöveg kialakulás menetével együtt jelentkező törlésekkel szemben feltűnően kevés a javítás a dráma szerkezetében. Ennek egyenes, — s amint látszik — előre jól átgondolt felépítését ritkán bontja meg egy-egy színváltoztatás, amelyet nyilvánvalóan kidolgozás közben sugallt egy váratlanul felvillant s jobbnak vélt gondolat.

Mindezek az alaki változtatások s a még ezeken kívül a szövegben megoldatlanul hagyott problémák joggal sejtetik, hogy *A' Belső Háború* ebben a formájában, ahogy fennmaradt, nem tekinthető végleges szövegezésű kidolgozásnak. Minden jel arra mutat, hogy Vörösmarty még sok függőben hagyott szövegrészt át akart dolgozni, egyelőre talán anélkül, hogy a *Salamon Király* megírására gondolt volna.

Mivel kritikai kiadás feladata állott előttünk, legfontosabb munkánknak azt tekintettük, hogy *A' Belső Háború* szövegkialakulását filológiailag ellenőrizzük és rögzítését hitelesítsük.

A kritikai s hozzá még első kiadás filológiai teljessége kívánta azt, hogy a szöveg kialakulás végigkísérése után néhány alapvető és Vörösmarty későbbi munkájába is bevilágító kérdéssel foglalkozzunk. Ezért vettük vizsgálat alá magát a kéziratot s foglalkoztunk Vörösmarty kézírásának egyéni vonásaival, foglaltuk össze helyesírása alapelveit s elemeztük jambusait és jambikus verssorait, amelyekről még hexaméteres verselése idején sem tudott elszakadni. Ezután tértünk rá *A' Belső Háború* műfaji kialakulásának elemzésére a név fogantatás mozzanatától kezdve a szerkezet kiformalódásán át, alaki és tartalmi teljességének fölépítéséig. Ennek a teljességnek magasabb rendű filológiáját óhajtottuk szolgálni azzal, hogy *A' Belső Háborút* össze hasonlítottuk a *Salamon*-téma végleges formát és megoldást kapott kidolgozásával: a *Salamon Király*-lyal. Ennek a kilátásnak a jogával csak addig a határig éltünk, amennyit a kritikai kiadás keretén belül az ökonomikus szükségesség kívánt és engedett meg.

A' Belső Háború kritikai kiadásának teljes szempontúsága magától értetődően vetette fel a dráma forrásainak és a hozzá kíváncsozó

személyi és tárgyi magyarázatok szükségszerűségét. Mivel azonban *A' Belső Háború* már amúgy is túlságosan meg volt terhelve a vele kapcsolatos különböző szempontok kidolgozásával, ezért úgy gondoltuk, hogy mind a forrásszövegeket, mind pedig a különböző magyarázatokat a *Salamon Király* közlésével együtt adjuk. Így egyrészt kikerüljük a lényegében azonos, de még eltérésükben is külön magyarázatokat nem igénylő szövegek felől fenyegető ismétlés kényszerét, másrészt a *Salamon Király* megállapodottabb, szilárd és végleges szövege alapján nyugodt és konkrét úton tudunk járni és dolgozni.

Szintén e kritikai kiadás során és először jelenik meg Vörösmarty-nak a *Salamon-témát* feldolgozó drámai töredéke *A' Belső Háború* szövegváltozatai közt. Cím nélkül, másolatban maradt ránk. Eredetijéről nem tudunk. Így tehát alapvető természetű filológiai munkát vele kapcsolatban nem tudtunk végezni. Egyetlen lehetőségünk az volt, hogy szöveg összehasonlítást eszközöltünk *A' Belső Háború*, a *Salamon Király* s e töredék között, és így próbáltuk megállapítani e csonka maradvány helyét és jellegét a két *Salamon-dráma* között. Valószínű, hogy Vörösmarty-nak itt egy sokban *A' Belső Háborúra* emlékeztető, de új elgondolást is sejtető, közbeeső kísérletével van dolgunk, amelyet 1824 után írhatott. Vörösmarty-nak erről a töredékről az irodalomtörténetnek eddig nem volt tudomása.

Végül e kiadás hozza Vörösmarty-nak a *Salamon-tárgyat* végső alakjában kialakító drámáját: a *Salamon Királyt* is. Kiadásunk alapjául Vörösmarty Minden Munkái 1845–48-i szövege szolgált, a Vörösmarty kritikai kiadás többi kötetében is alkalmazott gyakorlatnak megfelelően.

A *Salamon Király* 1845-i kiadása az 1827-i kiadás szövegét követi. Mivel ennek a kézírata hiányzik, azért szükségesnek tartottuk a két kiadást szövegkritikailag összevetni. Az 1827-i kiadást ugyanis maga Vörösmarty rendezte sajtó alá; ez a tény bizonyos szövegtörténeti bizonyossághoz segített bennünket s alapot adott későbbi szövegkiadásokkal való összehasonlításhoz. Így végeztük el történeti rendben az 1845., 1847, majd az 1864. és 1884-i kiadások szöveg egybevetését. Bárhogyan nevezzük vagy minősítsük is az így megállapítható eltéréseket: sajtóhiba, szövegromlás, szövegváltoztatás, vitás olvasat, helyesírási átdolgozás, mindez csak egyet bizonyít: azt, mennyire időszerű és megokolt Vörösmarty munkáinak kritikai kiadása s ezzel immáron lazulni kezdő szövegei eredetiségének és hitelességének helyreállítására.

*

A' Belső Háború és a *Salamon Király* tehát voltaképpen ugyanannak a témának a két feldolgozása. *Salamon* és a hercegek viszályát drámai formában Vörösmarty először 1820–1822-ben írta meg, ez a változat *A' Belső Háború* című drámája. Utóbb, a *Zalán futásának* a megjelenése után az egészet átdolgozta, és ez a változat jelent meg 1827 januárjában Pesten nyomtatásban *Salamon Király* címen. Vörösmarty a téma azonos voltát annyira érezte, hogy az MM 1845–

48-as kiadásának ötödik kötetében (és az azonos szövegű MM 1847-ben) a *Salamon Királyt* 1821-re datálta, ez pedig *A' Belső Háború* keletkezési időpontja lenne, ha az alább, a keletkezéstörténetben kifejthető érvek nem arra utalnának (és Vörösmartynak saját nyilatkozata az *Autobiográphiai töredékekben*), hogy a művet 1822-ben fejezte be (321. l.). A téma két változata közt az átdolgozás mértéke oly nagy, *A' Belső Háborúnak* a szövege annyira eltér a nyomtatásban is megjelent *Salamon Királyétól*, hogy mind a két változatot mint önálló művet kellett adnunk a főszövegben. Úgy kellett eljárunk, mint a Vty Akad. Kiad. 8. kötete, amely *A' bujdosók* mellett annak első változatát a *Kontot* is teljes szövegében közli.

Hogy a két mű — vagy pontosabban a két főváltozat — összefüggését kiemeljük, a rájuk vonatkozó filológiai problémákat közös fejezetekben tárgyaljuk. Másfelől viszont önálló jellegüknek hangsúlyozása érdekében a főfejezeteken belül elkülönítjük a két főváltozatra vonatkozó adatokat. Így a két mű összefüggése, ugyanakkor eltérő volta is, az olvasó számára érzékelhető.

Mint már utaltunk rá, *A' Belső Háború* 1822-ben lett valószínűleg készen, ezért kiadásunkban ezt a drámát erre az időpontra datáltuk, a *Salamon Királyt* viszont 1826-ra, tekintettel arra, hogy Vörösmarty a mű átdolgozását ebben az évben már befejezte, hiszen a *Salamon Király* már 1827 januárjában elhagyta a sajtót (l. 331. l.).

*

Hálával tartozik a sajtó alá rendező Pais Dezsőnek, aki a tárggyal kapcsolatos nyelvészeti kérdések megoldásához adott igen értékes támogatást.

A Salamon drámák kéziratai

Vörösmarty Salamon drámájának két kézírata maradt fenn.

Az első kézirat teljes, *A' Belső Háború* címet viseli, s mindvégig Vörösmarty írása. A cím alatt áthúzott cím: *<Salamon>*. A címlapra vonatkozólag l. még a Szövegváltozatokat. Kiadásunkban **K**-val jelöljük.

Vörösmarty írása. Az MTA Kézirattárában van, jelzete: K/716.

A második kézirat különböző részekből áll, de így is csonka és másolat. Valószínű, hogy Vörösmarty barátjának, Sallay Imrénének a kézírása. Mint azt a továbbiakban kifejtjük, ez is *A' Belső Háború*-hoz kapcsolódik, annak a változatának tekinthető. Jelen kiadásunkban **K'**-val jelöljük. Az MTA Kézirattárában van, jelzete: K/715.

A dráma végleges változatának, a *Salamon Királynak* a kézírata nem maradt fenn.

1. K leírása, története

K, mely *A' Belső Háború* címet viseli, két részből áll. Az első nyolcadrét alakú és 37, mind a két oldalán teleírt lapot számlál. A második szintén nyolcadrét formájú, de valamivel kisebb az elsőnél, s 46 hasonló módon megírt lapból áll. Az egész kézirat terjedelme tehát 83 lap, 166 oldal. A már befejezett darab után következik még másfél oldal, amelyet Vörösmarty utólag, az *V. Nyilásba* tervezett, de föl nem használt szövegváltozatként írt. A két részből összeillesztett és egybekötött kézirat elejétől végéig Vörösmarty kezeírása. Egészében és részleteiben mindenütt ép és sértetlen.

A kézirat mindkét része merített papíros, diósgyőri termék. A gyár vízjegye: a nemzeti címer, a papíros ív törése miatt nem vehető ki. A Vörösmarty használta későbbi, hasonló minőségű, egész ívnyi papírlapok világosan mutatják a diósgyőri gyár vízjegyét. (Vö. BOGDÁN ISTVÁN: A vízjelkutatás problémái. Levéltári Közlemények. 1959. 89—95. 19. századi vízjeleink. Papíripar. 1957. 1—2. sz.)

Mint Vörösmarty legtöbb kézírata, valószínű, hogy ez is, legbizalmasabb barátjának, Zádor Györgynek birtokában volt. Tőle került a premontrai rend nagyváradi gimnáziumának könyvtárába, innen pedig Széll Kálmán (felesége Vörösmarty Ilona volt) rátóti (Vas megye) levéltárába. Széll Kálmán leánya, Ilona, férjének, Bernrieder Jánosnak halála után a rátóti levéltárban őrzött, egész Vörösmarty kézirat-hagyatékot, közte *A' Belső Háborút* is, 1926-ban a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta. Jelenleg is itt van. Jelzete: Kézirat-tár. Díszművek. 716.

Vörösmartynek erről az első, ifjúkori drámájáról Virág Benedekhez írt költői leveléből, de különösen pap-barátjaival: Teslér Lászlóval és Klivényi Jakabbal folytatott levelezéséből (L. Vty Akad. Kiad. 17. k. 22—48. 155—8. l.) tudott a magyar irodalomtörténet. Ismeretes volt, hogy Vörösmarty megküldte nekik kéziratban drámáját meg-bírálás végett. Teslér bírálata azonban annyira érzékenyen érintette Vörösmartyt, hogy kéziratát félretette, s csak későbbi átdolgozás után adta ki 1827-ben, *Salamon Király* névvel.

Az a kézirat azonban, amelyet Vörösmarty Teslérnek és Klivényinek küldött el, nem ez a most és így kiadásra kerülő kézirat volt. Ez az eredeti kézirat ugyanis annyira tele van átírásokkal, áthúzással, javításokkal, betétekkel, a kifejezéseknek meg nem állapodott hullámszámaival, el nem döntött szöveg-kettősségekkel, a szerkezetnek ki nem alakított és meg nem szilárdított lazaságával, hogy nem valószínű, hogy akár Teslér, akár pedig Klivényi a darabról közölt megjegyzéseikben ne tértek volna ki a kéziratnak nehéz olvashatóságára és világos áttekinthetőségét zavaró kuszaságára. Biztosra kell tehát vennünk, hogy Vörösmarty darabját letisztázott másolatban küldte meg barátainak. Ennek a kéziratnak a sorsa ismeretlen. Minden bizonnyal visszakerült Vörösmartyhoz. Amikor aztán a *Salamon Király* az eddig ismeretlen, tehát harmadik kézirat alapján 1827-ben megjelent, ez az első koncepció szerint történt kidolgozás: *A' Belső Háború*,

úgy, ahogy írva volt, Vörösmarty más kézírataival együtt, megmaradt ugyan, de feledésbe merült. Mégis, ennek a tisztázott kéziratnak valószínű szerepe volt a Salamon-téma további kialakításában. Ha ugyanis arra a talán Toldy Ferencnek tulajdonítható bírálatra gondolunk, amely 1824 elejéről való lehet, s amelyben egyszerre történik utalás *A' Belső Háborúra*, és a *Salamon Királyra* (l. 326. l.) akkor e kétféle utalás nehézsége csak úgy oldható meg, hogy egy közbeeső átdolgozásra gondolunk. Ez pedig vagy az az átdolgozás lehet, amelyből az említett drámai töredék másolata (K') megmaradt, vagy pedig az a valószínűleg elveszett tisztázat, amelyről itt szólunk.

2. *A kézirat alakisága*

A' Belső Háború kéziratának alakiság szempontjából legelső s legszembeötlőbb vonása: a fiatal Vörösmarty írása. Finoman, könnyedén, pontosan, egyenletesen vezetett és irányt tartó vonalaival, karcú, elegáns, szinte testetlenül lebegő betűivel, energikus, határozott, következetes, egyéni szabályosságával, gyors és sima áramlásával, melynek fegyelmezettsége közben összetartja, megőrzi a betűk időmait, — gyönyörű ez az írás. Látszik, érzik, hogy illetett, szinte önmagát élvező kéz ünnepies munkája. Vörösmartyinak e korából való más írásaira: első leveleire emlékeztet, amelyek hasonló alaki szépségűek.

A formának és a tartalomnak ez a harmonikus együttmaradása, az ihletnek és az írásnak egymást támogató nyugalma azonban nem soká tart. Az egységű csakhamar felborul közöttük. A tárgyról vett benyomások alapján az illet intenzitása erősödik, ennek hatása alatt az asszociációk működése felfokozottabbá válik, a szavak egyre sűrűbben, gazdagabban, vörösmartyasabban áradnak ki a költő felindult nyelv-képzletéből, hogy pontosan szolgálják elgondolásait, szándékait. Az alkotásfolyamatnak ezt a zsúfoltságát, fölhevültségét, a lassú kimért, megfontolt kéz aligha bírja követni. A sietség lesz fölötte is úrrá, elkapja ennek sodra, lemond a fegyelemről és az artistikumról, hogy le ne maradjon az asszociációk száguldó menetéről, és el ne veszítsen azokból egyetlen egy árnyalatot sem. Így következnek be már a kéziratnak úgyszólván második lapján Vörösmarty kezdetben rendkívül szép írásának váratlan és teljes elváltozása, amelynek szétlazuló egyenetlensége bizonytalan, határozatlan betűkön, szavakon, törléseken, javításokon át egyre feldúltabbá roncsolja szét írását, amely nemegyszer olvashatatlan káoszbanvész el. A levélíró Vörösmarty is ugyanezen a változáson megy át. Ifjúkori gondos és kényes írása már 1826-ban kezd romlani. Betűi menete meginog, formái széttágulnak, felbontják írása ritmusát, túlságosan egyéni alakot vesznek fel és az írás türelmetlen iramában eltorzulnak. Ő maga is észreveszi írásának ezt a hanyatlását s ezért mentegetőzve kér elnézést Stettner Györgytől: „Ne neheztelj, hogy illy rondán írok: sebesen jár eszem, s kezem nem győzi.” (Pest 2. Január 1826. — Vty Akad. Kiad. 17. k. 123.)

Ennek a mind sebesebben száguldó és viharosodó írásmódnak azonban önmagán túl van a jelentősége és érdeke: Vörösmarty alkotó folyamatának legnehezebben megközelíthető és megfogható mélységeit világítja meg. Ahogy gondolatai és érzései szuverén igényükkel, energiájukkal, teltségükkel, friss újszerűségükkel merészen és szokatlanul keresik a maguk legjobb szavait, közben nemegyszer kitágítják vagy szétrepitik a költői szokászat megszokott, belső térfogatát. Így szemlélve e kéziratot, már eltűnik előlünk annak belső zaklatottságoktól megviselt és kusza formátlansága, és a fiatal Vörösmarty kibomló nyelv-géniusza áll csodálkozásunk előtt, amint titáni küzdelemmel harcol a kifejezés minden lehetőségéért. Vörösmarty nem ír simán, s nem is készül el belső csendességgel a maga kereste nyelvformákkal. Állandóan harcban áll képzeletének tüneményesen gyors rajzásával, amelynek rátóduló hatása alatt ifjúkori tolla nemegyszer önfeledten szalad rá egy hirtelenében eléje lobbanó szóra. Ezt a pillanatnyi tetszésen alapuló szó- vagy kifejezésválasztást nyomon követi a ráeszmélő ellenállás elégedetlensége, amellyel Vörösmarty tudatosan kivonja magát asszociációinak mágiikus bűvölete alól, s anélkül, hogy kiesnék ihlete egységének irányából, nyelvkritikai érzékének fel-feltörő nyugtalanságaival ellenőrzi lezajlott vagy pedig még ki nem hűlt alkotó pillanatait.

Ilyenformán alakul ki az ifjú Vörösmartyban az az alkotó módszer és stílus, amely elkiséri egész költői pályáján és jellemző marad rá *A vén cigány* félelmetesen szétzilált írásáig. Ez az alkotásmód, az első pillantásra, egy mindig kész és nagy ihletnek szinte érezhető fuvallatában fogant könnyű lendületű és gyors lüktetésű munkának látszatát kelti. Mintha az egész kéziratot a pillanatnyiság diadalmas izgalma fénylene és reszketne. A könnyű munka illúzióját itt az okozza, hogy Vörösmarty szó- és kifejezés-készlete rendkívül nagy. A választékoság vagy a belső elégedetlenség igényét tehát bőven ki tudja szolgálni. A tény azonban az, hogy Vörösmarty koncepcióját igen sokszor, sőt legtöbbször csak fájdalmas vívódások után tudta vágya szerint kialakított valóságba örökíteni mind alakilag, mind pedig tartalmilag. Ezt igazolja *A' Belső Háború* kézírata mindama problémák keretében, amelyek vele kapcsolatban fölmerülnek és megoldásra várnak.

3. K', a csonka kézirat

A Salamon-témának fennmaradt Vörösmartytól egy 377 sor terjedelmű csonka drámai részlete. A kézirat nem Vörösmarty írása, hanem valószínűleg barátjának, Sallay Imrének a másolata, mely rendkívül gondos, szép, hibátlan írással, minden javítás és áthúzás nélkül készült. Szövege *A' Belső Háború*hoz kapcsolódik, valószínűleg annak egy javított, módosított változatának csonkán maradt részlete. A felvonás itt már nem „Nyilas”, hanem „szakasz” névvel van jelölve. (*A' horvát zendülőkben* is így van: I. Vty Akad. Kiad. 6. k. 415.) A következő részeket találjuk meg benne: Az első „szakasz”-ból: Győrött a' Püspök lakhelye. Desiderius, Ernye. — Második szakasz.

Geiza lakása Nagyváradon. László, Geiza, majd Vid, Erneyei. — A Duna szigete Esztergom mellett. Desiderius, és sok urak mind a' két részről kik a' beszéllő Püspökre figyelmeznak. (Ez az utóbbi jelenet teljes.)

Ugyanabban a kézirat kötetben, mely ezt a csonka kéziratot tartalmazza, olvasható egy észrevétel sorozat, mely valószínűleg Toldy Ferencről származik. Ezt a következő fejezetben, mely a dráma keletkezési történetéről szól, teljes egészében közöljük. Mint azt alább, a keletkezéstörténeti fejezetben kifejtyük, Toldy A' *Belső Háborúnak* azt a változatát ismerhette, amelyből ezeknek a jeleneteknek a kézírata megmaradt. (L. 326. 1.) Az ott kifejtendőkől következik, hogy a csonka kézirat valószínűleg 1824-ből vagy későbből való.

A csonka kézirat szövege A' *Belső Háború* változata. Azonban hogy milyenek voltak az elveszett részek, azt természetesen nem tudhatjuk. Azt sem, hogy milyen címet adott már ekkor Vörösmarty a drámájának. 1824. március 25-én írt levelében ugyanis Kazinczynek „ötös Jambusban írt két Szomorú Játékáról” tesz említést, és ezeket így jelöli meg levelében: Salamon és Zsigmond. (Vty Akad. Kiad. 17. k. 54.)

K'-ben valóban az ötös Jambus az uralkodó sorfaj:

A' béke szerzés lesz vezér szavam.

Kö vess, vadakra jobb irányzanunk. II. Szakasz.

Ezenkívül találkozunk hármas, négyes, ötödfeles és hatos sorokkal is. Am a megmaradt szöveg kevés ahhoz, hogy szemléltethető lenne rajta Vörösmarty híres jambusainak gazdag változatossága.

K'-nek a későbbi, már a *Salamon Király* felé mutató jellegére több mozzanat is utal. Így az, hogy míg K-ban az „Első Nyílás”-ban csak ezt a jelölést találjuk: Püspök, K'-ban ki van téve a neve is: Desiderius (a *Salamon Királyban*: Dezső). Az említett, Toldynak tulajdonítható és minden valószínűség szerint erre a változatra vonatkozó észrevételekben Salamon anyjának a neve nem Anasztázia, mint A' *Belső Háborúban*, hanem Neste, amint azt a *Salamon Királyban* olvashatjuk. Továbbá Desiderius beszéde a Duna szigetén, valamint Salamon és Vid beszélgetése is a *Salamon Király* felé mutatnak. (Így a *Szövegváltozatokban* a II. Nyílás 87—110. sorának megfelelő részlet, valamint azok a sorok, amelyek A' *Belső Háború* szövege szempontjából a 177. és 178. továbbá a 184. és 185. sor közti betoldásoknak tekinthetők voltaképpen már a *Salamon Király* megfelelő részeinek korábbi megfogalmazásai.) Ilymódon a töredék közbülső állomás a két mű között. Szövege azonban nem tér el annyira K-tól, hogy főváltozatnak lehessen tekinteni, ezért K' szövegeltéréseit A' *Belső Háború* szövegváltozatai közt közöljük.

K' kézírata rendkívül gondos, pontos és szép kiállítású. Ép és sértetlen. Anyaga: diósgyöri merített papíros. Kwart alakú. 7 lapból, 14 r v oldalból áll. Története ugyanaz mint a többi Vörösmarty kéziraté.

A drámatöredéken kívül ugyanebben a kézirat-kötetben van még A' *horvát zendülőkh* és a *Csongor és Tünde* kézírata.

Mint már jeleztük, az MTA kéziratárában van. Jelzete: K/715. K az egész drámát magában foglaló kézirat, K', a csonka kézirat csak néhány jelenetet tartalmaz, ezért nem folyamodtunk a különben szokásos K₁ K₂ jelöléshez, a csonka kéziratot csak mint K'-t jelezzük.

A' Belső Háború és a Salamon Király keletkezésének története

Salamon egyénisége és története Vörösmartyt már pesti egyetemi éveiben kezdte foglalkoztatni. 1818-ban verset ír róla. (L. BRISITS FRIGYES: Vörösmarty kiadatlan költeményei. Bp. 1927. 81–82. 90. sz. — Vty Akad. Kiad. I. 1960. 149. sz. 96–97.) A vers forrása: THURÓCZY: Chronica Hungarorum. Viena, 1746. c. LII., LI. Bánrévy György szerint Vörösmartynek e költeménye... „sok tekintetben a dráma prólogjaként fogható fel. Intelemszerűen szól Salamonhoz a mogyoródi ütközet előtt és előre megmondja bukását egy vén jós — a dráma Sorvatagja. A költemény eszmei tartalma egyezik a drámával, erkölcsi konklúziója ugyanaz. A dráma fő jellemei már itt készen állanak: a »habozó király«, »az irigy gonosz« Vid, a »tisztá szívű« Ernye, »a vitéz László«. E költeményt a későbbi drámái koncepció sűrített magjának tekinthetjük.” (BÁNREVY GYÖRGY: Vörösmarty Salamon Király és történeti forrásai. Bp. 1929. 5.) Vörösmarty ekkor már a Perczel-családnál volt nevelő Bonyhádon s itt Perczel Sándor könyvtárában olvasta THURÓCZY Krónikáját. Vty Akad. Kiad. 17. k. 406. (HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968. 140.)

Salamonnak ez a válságos feszültségekkel összetorlódtott sorsa tovább is benne élt Vörösmarty emlékezetében, mint néma anyag, amely csak felébredtőlre várt.

Vörösmartynek a Salamon-témára vonatkozó első drámai tervvázlata megmaradt a Perczel-fiúk 1820/21. tanévi iskolai füzetének egyik lapján. E vázlat a következő: I. Föl. Nándor, Servia. Magyarország. Fehérvár. Esztergom. II. Föl. Bal. Kezések, Szegszárd, Geizával csata. III. Czinkotai csata. (Javítás HORVÁTH KÁROLY: I. m. 182. Vty Akad. Kiad. I. 570.)

E tervezetben feltűnő először az, hogy Vörösmarty 3 felvonásra tervezi drámáját.

A másik az indítás: Vörösmarty ekkor még Nándornál kezdi a történetet; a király és a hercegek nándorfehérvári vitájából indítja a cselekményt. Erre a későbbi változatban csak utalás történik. A nándori ostrom ilyen mértékű előtérbe jutásán KISFALUDY Ilkájának hatása is érezhető. (HORVÁTH K.: I. m. 182.)

A Salamon-dráma első változatának — a mi kiadásunkban *A' Belső Háború* címmel jelenik meg — megírása időpontjául Horváth Károly véleményét tartjuk irányadónak. „Mikor készült a Salamon dráma első változata, erre vonatkozólag Vörösmartynek két ellentmondó nyilatkozata áll rendelkezésünkre az Autobiografiai töredékekben. Az egyik szerint »Teslér hatása« és »Kisfaludy Károl darabjai-

nak előadása» kedveltették meg vele a színjátékokat s ennek megfelelően a Töredékek elején található adat, mely szerint »1821/22. irtam Salamon szomorú játékot jambusokban öt szakaszban.« Ezzel szemben a Töredékek egy másik helyén ezt olvassuk: „Harmad évi Philosphus koromban kezdettem el Salamon nevű színjátékomat, melyet Börzsönyben azon bajos esztendőben végeztem el. Stettner Kazinczyhoz írt levelében egyesíti a két adatot oly formán, hogy Vörösmarty a drámát 1820-ban Pesten kezdette el és 1822-ben fejezte be.” (I. m. 181.) A tény tehát minden valószínűség szerint az, hogy a Salamon dráma első kidolgozása — *A' Belső Háború* — 1821/1822-ben történt, bár Vörösmarty a témával már előbb is foglalkozott, főleg Shakespeare király drámái kötötték le figyelmét. (I. m. 184.) Vörösmartynek azon nyilatkozata pedig, hogy harmadéves korában kezdte írni a drámát, azt jelenti, hogy egyes részek, mint például a tervvázlat, 1820-ból valók. (I. m. 182.)

A Salamon dráma első kidolgozásának 1821/1822. évét Vörösmarty másutt is említi: Virág Benedekhez írt költői levelében (Szépliteraturai Ajándék, 1822. 132—133. l.), amelyben arról értesítette őt, hogy a Salamont már „elzengte”.

Már a' veszni menő Salamont játékba vezetvén
Elzengém, fene visszavonást mint gyújta közötté
'S a' fejedelmek közt Vidnek ravasz ördögi lelke,
'S melly fogatlan volt panaszos feddése, keserve
A' bölcs Ernyeinek . . . Salamonban nem vala rosz szív,
De könnyen hajló. Hitt 's elvesze a' gonosz által.
Így kísértem el őt a' bús mogyoródi hegyekhez,
Hol végső romlásra jutott szép híre, hatalma.

Ugyanezt a dátumot valószínűsítik Vörösmarty és pap-barátai levelezésének ide vonatkozatható utalásai és következtetései. Klivényi Jakab Vörösmartyhoz Pécs 1822. ápr. 18. kelt levelében ezeket írta: „Nevedek munkájának levélben közlendő helyeit óhajtva várom, hogy előmenetelének örülhessek, 's láthassam, mit köszönhet neki, mit várhat barátomtól a' Haza”. (Vty Akad. Kiad. 17. k. 22.) A sorok nyilvánvalóan a Salamon dráma első kidolgozására vonatkoznak és arra, hogy a munka erősen készülöben van. Pécs, 1823. febr. 17-én Klivényi már arról értesítette Vörösmartyt, hogy a darabot Teslértől olvasásra megkapta: „Januárius' közepén meglátogatott bennünket Teslér, és Salamont az ur' kívánsága szerint közölte velem . . . Mondám az imént, hogy Teslér közölte Salamont velem. Kevés időt engedett az olvasásra, de azért még is elég figyelemmel futottam által rajta. Itéletemet annál örömebb megírom, minél kedvezőbb az barátom Uram részéről. Nekem ugyan minden kifogás nélkül tetszett, tetszett Szalaynak is, ki előtt egy két helyet kiolvastam és reményem, többeknek is fog tetszeni, azoknak bizonyosan, kik vagy hason érzésűek velünk, vagy a' szerencsés törekedést minden hazafiban, főkép az ifjakban becsülik.” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 34. l.)

Klivényi leveléből feltétlen bizonyossággal következik, hogy Vörösmartynak még 1822. év vége felé el kellett Teslérhez küldenie darabját, s hogy ezt 1822-ben, az év második felében kellett befejeznie. Klivényi értesítéséből az is kitűnik, hogy a *Salamon Király* első kidolgozása letisztázott és Teslérnek így megküldött kéziratpéldányának *Salamon* volt a címe.

Teslér két levélben is foglalkozott Vörösmarty drámájával. Az elsőben, amelyet Kéméndről, március elsején írt Vörösmartynak, szinte Kazinczy modorában bírálta meg azt. „Igen kedves vala nékem Drámád, elolvastam azt kétszer; el-olvasta azt Klivényi is. — Barátom szép Pálya nyílik meg előtted, menj bátran igyekezeteidnek nem szokott szerencsét ígérek. A' Hazát Te fogod dicsőíteni, s' a' Haza Téged. A Darab, ez az első, engedj meg, hogy Bírót 's barátot jádszak benne. A' mit nékem mondott Kazinczy, azt mondom néked is: Tartsd-meg a' cothurnusi lépdellést; úgy látszik, sok magyar eredeti Darabjainkban azt nem igen találjuk. Hogy az meglehessen, távozzál-el a' mindennapi beszéd-től, valahol el távoznod lehet. Utóbbi Darabjaidban pedig önts nagyobb originalitást, az az: adj nékik nem csak helyvel helyvel, hanem az egész folytában *magyar karaktert*; ne fessd tehát személyeidet sem talán magad érzeményeibül; sem a' mostani időkbül, hanem fessd a' természetet magát, a' karaktert és a' lelket. Hogy ezt is meg tehesd, a' Historiának, honnén Darabodat veszed, *mély studiumát* ajánlom. Tekints Kisfaludyban a'kit az egész világ irigyelhet nékünk, ott minden festésben megtalálod a' magyart a' mint ő él, mozog, jár, vigad, érez, s tbb. Ez közönségesen: különösen pedig Görög Mythológiát ne adj hőseidnek mint: »A' felleg gyűjtő» Lászlónak vagy kinek szájában. Ez minket talán hamarébb Jupiterre nem pedig László Istenére emlékeztet. Odábbá a' második Jelenésben ne alacsonyítsd annyira a' királyt, hogy már két asszony sem hiszen nékie, hanem kénytelen Vidre szorulni; azért a' Vid' szavait hadd a' királyéban vagy Vidtül ha nem akarod el venni, fordíts valamit a' dologon. — »Cherub» nagyon nagy sokaságot teszen, te pedig egyesben vetted nem tudom hol 's mellyik Jelenésben de Lászlóra alkalmaztatva »Igy állott Eden ajtajánál Cherub.« Illy hiba a' Schuld-ban is van; de talán lehetne oly figurával élni, mellynek nevét magam sem tudom. Ernyeit jónak lelném, ha rövidebben de nyomosabban beszéléné Salamonnak a' háborút az 5 ik szakaszban. Ezt pedig azért, mert Ernye itt valóban hosszan múlat bennünket, ez pedig azon a' helyen már az Darabnak *Oeconomidja* ellen vagyok, 's így az 5 ik (melly nagyon hosszú), 's a' többi négy szakaszok között szebb proportiót találhatnánk. Ez a kevés az a' mit én javalhatnék. Az ölések — mint Te gondoltad — nagy számra nem mennek azért a' tragicumot benne ne kissebbitd. Adja pedig az Isten, hogy nékünk több darabot írhas. Szemedben vallom pedig azt hogy *sok helyeidet* irigylem tőled, kivált Jolánodat; ezt a' szeretetre méltó, kedves kis Teremtést, mint a' szép pára-fény a' kék égen úgy tűnik-fel 's úgy ki is marad a' Darabbul, 's Bátorival nem elégszünk meg, pedig csudálnunk és szeretnünk kell ötet.” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 37—38.)

Vörösmarty 1823. március 9-én válaszolt Teslér levelére. Sajnos azonban, ez az ő válasza nem maradt fenn, vagy talán még valahol lappang. Úgy látszik, hogy Teslér kritikája sok részben igen érzékenyen érinthette Vörösmartyt, aki válaszában ennek kifejezést is adhatott. Ezért tartotta Teslér szükségesnek, hogy újabb, március 20-án kelt levelében Vörösmartytól nehezteléssel fogadott megjegyzéseit hódoló tisztelettől áthatott mentegetődéssel magyarázza meg.

„Nem akartam jádszani a' bírót Drámádban. De egy ördög kén-
tetett mindég 's három levélnek el rontása után ment a' negyedik 's
Téged talán meg is bántott. Mindazonáltal engeddd meg azt, egyszer
még, — hogy felelhessek 19kén estve későn vett de dato 9 martii
leveledre. Vedd fel azt közönségesen, hogy mi a 'magunk szüleménnye-
it nem tudjuk azzal a' Bírói szemmel nézni, mellyel kellene, vagy ha
tudjuk is azt, úgy bánunk véle, mint ama lágy atya, ki fiainak minde-
neket meg enged, Az én első Drámám tudom azt jól, hogy egy pipa
dohánynál többet nem ér, 's még is szeretem azt, 's az pedig még na-
gyobb ördögség, hogy a' mint azt előszer csináltuk, ha kész segíteni
már nem tudunk, még csak változtatni sem. Így vagyok én Pákozdy-
mal; tudom, hogy rossz, 's hogy hol a' hiba, azt változtatni még sem
tudom.

»A fellegek gyűjtője« igen szép allegoria, 's nem a te vétked,
hogy én, 's több hozzám hasonló olvasó azt el nem érti. A' mit én
neked irtam az eredetiségről és a' characterről ott Te nem értettél el
engemet. Eredetiség 's character van a' Te Drámádban, sőt ha még
egyszer el olvashattam volna azt, még jobban ragadott volna el Dar-
abod csudálásodra, tiszteletedre 's szeretetedre; mert mélységedet nem
mindjárt lehet el érteni. Az a' mit én akarok az tehát, hogy az a'
character 's eredetiség nincs mindenütt benne a' minek éppen kellett
vala lenni. Az az: Te adtál character 's eredetiséget hősseidnek 's
Geiza mind végig meg tartja jámborságát, valamint László férfias
szentségét, 's tbb, de csak úgy, a mint ezt *magadbul* 's a' mostani
időkből vetted, nem pediglen mindenütt úgy a' mint ezt az *akkori
idők* valóban adták. Erre vezet pedig a' historiának *mély studiuma*.
Ha írsz tehát az Előidőből akkor magadat abba az időbe varázsold,
ott élj akkor, abban, ott mozog 's járj 's tbb. — In exemplo Kisfaludy
Hymfiban magát festi 's maga indulatait a' mostani időkbek; Regé-
ben már nem magát, 's az indulatokat nem magáéibul szedi ki 's
abban az időkorban varázsol, mellyből veszi hőssét. Te pedig Salamo-
nodban néhol, *néhol* mondom, meg feletkezted; az az: nem tartasz
mindég folyvást Salamonnak századjában. — Ernyeire, ez az a'ki
meg tartja a' *kort* is, azt mondom röviden: Schakspeare és Schillerr
ott voltak leg rövidebbek hol Te azt mondod nékem: »Ernyeire rövideb-
ben nem szolhatott«, ott t.i. hol a catastrophén *nagy dolgokban* fordít-
tottak. Nézd Don Carlosban a' Pozát, hol a' királyt egyszerre meg-
fordítja; nézd Schakspearenek úgy tetszik Heinrichjában a' *Püspök-
nek* a' halálát, melly annyit fordít a' catastrophén is. Mindazonáltal
ez nem regula 's nem is úgy írom hogy regula gyanánt vedd Te,
vagy akárki is. Elég az hozzá, barátom, hogy ubi plura nitent — ne

akadj Te ezeken fel, 's én a' mit irtam nem úgy irtam, mint directe hibákat ezen Darabodban, hanem az volt czélom, hogy későbbi Darabjaidban tudd ezen csekélysegektül is magadat őrzeni, 's így a' mit tettem és irtam nem Salamon kedvéért, hanem későbbi Darabjaid kedvökért tettem és irtam. Én azt hiszem és tudom, hogy Te Hazánknak nagyobb Embere fogsz lenni, mint voltak Racine 's Corneille ennek pedig első Darabja gyenge volt 's azé meg rossz. Az egész belső háborúban pedig több van a mit irigylek mint a' mit nem irigylek Tőled. Kivált Jolán, a'ki az egész Darabra lelket hint el.—" (Vty Akad. Kiad. 17. k. 41—43.)

Teslér László bírálatában s ebben igazat kell adnunk tiszta irodalmiságú védekezésének, amely Vörösmartyt iránt érzett „csodálkozásának, tiszteletének és szeretetének” emberi és baráti igazolása is volt egyúttal — valóban nem lehet semmi olyan kitévelt vagy tárgyi kifogást találni, amely megmagyarázhatná Vörösmartyt akár érzékenységet, akár elvi felfogását, amellyel levelében megokolhatta drámaírói módszerét. A kettőjük vitájának megértése felé egészen más irányból kell elindulnunk.

Teslér igazában nem is bírálatot akart írni *A' Belső Háborúról*, hanem inkább talán — à la Kazinczy — csak segítő készséggel kívánt Vörösmartyt szolgálatára lenni. Hogy e szándékánál mégis tovább jutott, és megjegyzéseiből, tanácsaiból mégis kritika lett, annak az az oka, hogy közben, a nélkül, hogy gondolt volna rá, kiesett irányából, álláspontot váltott és esztétikai igényeket hangoztatott. Ehhez azonban nem volt elég esztétikai képzettsége. Teslér foglalkozott ugyan drámaírással, drámáit azonban csak név szerint ismerjük, s így nem tudhatjuk, ki volt drámái ihletője, s melyek voltak megvalósított dramaturgiai elvei. Bíráta egyébként sem mutat olyan eredeti esztétikai ízlésre, amellyel egészen, avagy csak részben is, meg tudta volna érteni mindazt, ami Vörösmartyban mint új ars poetica s mint új irodalom jelentkezett. Ennek a lehetőségnek azonban útját állhatta az is, hogy Teslér irodalomszemléletét teljesen fogva tartotta Kazinczy irodalomesztétikája.

Így tekintve most már Teslér bírálatát, abban igaza volt, hogy *A' Belső Háborún* eláradó lírai és retorikai hevület kárára volt a dráma ökonómiajának, mert felépítését egyenetlenné tette és megzavarta belső egységét. Ebben az alaki felbomlásban azonban Teslér nem látta meg Vörösmartyt romantikus képzelete uralomra jutásának jelentkezését. „Távozzál a' mindennapi beszédőtől” — figyelmeztette Teslér Vörösmartyt, mintha csak Kazinczy nyelve halavány alabástromszépségeinek sorsát féltette volna tőle. De ugyanakkor nem vette észre, hogy Vörösmartyban egy új nyelv-géniuszt volt kinyílóban s vele az élet egészének nyelve lépett be az irodalomba.

Teslérnek legsúlyosabb igénye Vörösmartyval szemben az a kívánsága volt, amellyel őt a történelem „mély stúdiumára” utasította. Ezzel a kijelentésével Teslér már hallgatag értékítéletet mondott *A' Belső Háborúról*, mint történelmi drámáról. Megállapításának erejét azonban ő maga azzal ingatta meg, hogy a történelmi korábrázolás

mintájául KISFALUDY SÁNDOR Regéit állította Vörösmarty elé, aki mindvégig idegenkedett Kisfaludy Sándor magyarkodásától s ennek szellemétől ellágyított drámáitól. (L. Vörösmartynak Stettner Györgyhöz Pest. 6 Jan 1826. irt levelét. — Vty Akad. Kiad. 17. k. 129—130. l.) A történelmi drámának ezzel a felfogásával Teslér *A' Belső Háborúban*, érthetően, csak Jolánka érzékeny története foghatta meg legjobban. De teljesen érthetetlenül állott a dráma új törekvései: a visszavonás motívumának előtérbe helyezése és a nemesi szentimentális drámának a romantika irányába való haladása előtt. (HORVÁTH KÁROLY: I. m. 183—184.) Megelégedett a magasztalás általános formájával, amely, így, ezzel a bókoló súlytalanságával fájdalmasan érinthette Vörösmartyt.

Amikor ugyanis Vörösmarty *A' Belső Háborút*, mint első drámai alkotását Teslérnek és Klivényinek megküldötte, ezt bizonyára azért tette, hogy a tőle legméltóbb módon viszonzza irodalmi barátságukat, amelynek oly sokat köszönt. Bizonyára kritikát is várt tőlük. Hiszen tudta, érezte, hogy egyéni útja és iránya van. Talán éppen ennek felismerését és megértését várta különösen Teslértől, akire sokat adott, s akinek bírálatától éppen ezt nem kapta meg. Talán ezért is ingott meg munkájának értékébe vetett hite s hozzá való kedve. Amint tehát a Teslérnek és Klivényinek elolvasásra küldött, letisztázott kéziratpéldányát visszakapta tőlük, félre tette. *A' Belső Háború* történetének első szakasza ezzel befejeződött.

A második szakasz akkor kezdődött el, amikor Vörösmarty ismét elővette, átdolgozta, új címet (*Salamon Király*) adott neki és 1827-ben kiadta. Vajon mikor fogott hozzá ehhez a munkájához? Az évet pontosan megállapítani nem lehet. Bizonyos fogódzó pontokat azonban találhatunk az év valószínű megközelítéséhez.

Amikor Kazinczy és Vörösmarty levél útján megismerkedtek, és Kazinczy, szokása szerint, önéletrajzi adatokat kért tőle, Vörösmarty ezeket felelte: „Környülállásom szerént irogattam eleinte apróbb verseket, utóbb nagyobbakba kezdtem. Most már kész két Szomorú Játékom ötös Jámibusban: *Salamon 's Zsigmond*”. — Pest 25 Mart 1824. (Vty Akad. Kiad. 17. k. 54.) A *Salamon* cím, — Teslér és Klivényi mindig így említik s ez azt mutatja, hogy Vörösmarty a nekik küldött kézirati példányon darabjának a címet adhatta — a *Salamon*-téma első kidolgozására: *A' Belső Háborúra* utal, mert Teslér kifogásai csak ennek a szövegére vonatkozhatnak. Ekkor tehát Vörösmarty még nem gondolt e darabjának átdolgozására, csak mint kész munkájára hivatkozik.

Tudott erről a darabról Zádor (Stettner) György is, aki értesítette Kazinczyt róla, s egyben méltatta is a *Salamont*: „1822-ben végezte-el (Vörösmarty) honi Történeteinkből vett »Salamon« című Drámáját; mellyet még 1820-ban kezdett 5 szakaszban, jambusokban. Ez egy genialis Darab, egészen à la Shakespeare, tele Lyrai ömledésekkel; de a 'Dramaturgia' szabásainak ismerete nélkül: idői, helyi, és miveleti egység nélkül, 's eljátszhatatlan a 'Scénák' hirtelen változása miatt.” — Világosvár, 1825. dec. 25. (KazLev XIX. k. 493—4.) A darab dra-

maturgiai gyengeségére való hivatkozás nyilvánvalóvá teszi, hogy Zádor, aki biztosan elolvasta a *Salamont*, — a Vörösmartynál lévő, s előzőleg pap-barátaiktól visszakapott, tisztázott kéziratpéldányban — *A' Belső Háborúról* beszélt. A reá vonatkozó adatokat Vörösmartytól kaphatta, 1822—1824 között, amikor még *A' Belső Háborút* nem dolgozta át. Egyébként Vörösmartyval való mély barátsága is ez idő tájt kezdődött.

Némi további következtetéshez segít hozzá bennünket Vörösmarty 1826. szept. 4-én kiadott *Jelentése* a már átdolgozott *Salamon Király* kinyomatásáról: „Mondani valóm igen kevésből áll; mintsem hősi költeményeimhez fognék, Salamon és Zsigmond nevű színjátékaim készültek, utóbb pedig Kont. Javítva 's a' mennyire az óta ismereteim bővültek, változtatva szándékozom ezen munkáimat sajtó alá bocsátani, és ugyan most legelőször Salamon Király czím alatt az elsőt.” (L. alább e *Jelentés* teljes szövegét.) Ezekből az adatokból talán következtethetünk arra, hogy Vörösmarty *A' Belső Háború* végleges átdolgozásához 1824 vagy 1825 után kezdett hozzá, 1826-ban befejezte és 1827-ben kiadta. Így jelent meg e címmel: Salamon Király. Szomorú Játék. Írta Vörösmarty Mihál. Pest 1827. Petróczai Trattner Mátyásnál. Kis 8-ad alakban. 154 lap. Valószínű, hogy Toldy Ferenc is olvasta *A' Belső Háborút*, sőt megjegyzésekkel is kísérte. Abban a kézirat-kötetben, amely őrzi a Salamon dráma csonka kidolgozását, K'-t (Jelzete: Dizművek K/715.), van talán Toldy Ferencnek a 11 r v és 12 r v oldalakon *A' Belső Háborúról* írt észrevétel-sorozata. E kézirat szövege a következő:

ÉSZREVÉTELEK

Első Jsben

Lap. Sor.

1 ^{ső}	15 ^{ik}	(...) sornak ezt hozzá adván
's csak	[jav. ebből: (...)]	a' fél dicsőségre őt emelni!—
2 ^{ik}		olvashatatlanul végig áthúzva
3 ^{ik}	utolsó	Nemünk Széltéb(.) Férjfi
5 ^{ik}	2 ^{ik}	lángja helett lángra
5 ^{ik}	16 ^{ik}	Békénket, Békünket, lételnek,
lételünk, böcsét-		
7 ^{ik}	8 ^{ik}	<i>fénnyel helyett tán szinnel</i>
7 ^{ik}	9 ^{ik}	<i>helyetted talán helyettem.</i>
10.	23.	<i>tengerjen helyett</i>
		tengernek árjain

Második Jsben

<i>Első Lap</i>	<i>Neste Beszédje igen szép.</i>
4 ^{ik}	9 ^{ik}
	<i>a' béke titkon dülja csendemet- ez nem érthető. Itt a' kötött Békéről szó lévén, nem elég világos értelmű.</i>

Második Js.

Lap. Sor.

6. 4. *Feldeni helyett Fej'delmi*
13. 9^{ik} *Szaggatva vad boszúra ingerel*
Tán jobb volna így: *A' vad boszúra szaggatva ingerli csak.* Igen el
vagyon találva Salamon Lelke.
15. 4^{ik} *üdünek } helett [jav. ebből: helyett] Jelennek.*
Jövőnek }

Harmadik Js.

4^{ik} 6^{ik} Sor. Geiza Idve: *A' Magyar Királynak áldás, békeség!*
Majd mind Trokeus. Ez Drámába nagy hiba.
6^{ik} 5^{ik} sor *Pokolva* helyett kívánnék szebb kifejezést, e'
szelid Püspök sima ajakára.

Negyedik Js.

Geiza és László Beszélgetése *igen szép része az egésznek.*

Hatodik Js.

Lap. Sor.

3^{ik} 4^{ik} Te, kit etc: tán *Te, kinek* jobb
E' szakaszban, Salamon küszködése eleven színnel festett. Vilhelmi
Szekszárdi apát derék. — A' szerény Jolánka is titkos helyén jól virul;
's továbbá a' Testvéri Szeretet, 's kedvese el vesztése eránt való aggo-
dalma szép jelenés.

Hetedik Js.

A' két közvitéz — jól el van találva.

8^{ik} Lapon Salamon magányosan mondott érzéseiből, tökélytesen
ki látszik ama jó, — de gyenge 's fej nélkül való Király.

Kilenczedik Js.

3^{ik} Lapon és Negyedikén folytatott Erneyi tüzet, hevét, a' haza
boldogságára egyedül szentelt valóját, ki tagadhatja?
9^{ik} 3^{ik} *kivánnanok, tán kivánnék*
11^{ik} 4^{ik} *jobb: üldözöttnek*

Tizedik Js.

Lap. Sor.

3^{ik} 16^{ik} Itt jó Nevemnek sírja
vagy — *dicsőbb* tedd hozzá.
5^{ik} 6^{ik} *Ha valaha Proceleusmaticus* vers lévén egy szótag hibás.

Jó Volna tán így: *Ha valaha rettentő volt* — [utána áth. vagy jav. szó?] — *legyen 's az ime. Tribrachyssel végezni.*
A' Mogyoródi Hegy alján lévő Jelenés igen helyes. Ernyei tökélyetes Hazafi valója ki tűnik.—

Tizenegyedik Js.

4^{ik} 11^{ik} sort így szeretném: *békén meg álapítani nem de már?*
László vég beszédjéről is el lehet mondani *Finis coronat opus.*

A legelső kérdés, amelyet el kell döntenünk, az, hogy a közölt észrevételek valóban Toldytól valók-e. Ezt a problémát csak a valószínűségig tudjuk megoldani. Más bizonyítékunk ugyanis nincs, mint az észrevételek kézírása. Ez azonban gyors, s ennek következtében egyenlőtlen. Ahol a kézirat betűvezetése nyugodt, az a rész Toldy kézírására emlékeztet és mutat, ahol pedig elstetett, ott különbözik tőle. Így tehát valószínűnek tartjuk, hogy az észrevételek kézírása Toldyé.

Az észrevételek kézírásától függetlenül más, pozitívabb adatunk is van Vörösmartynak és Toldynak a drámával való kapcsolatára: a levelezésük Vörösmarty és Toldy levelezésének kimutatható első nyoma: 1826. szept. 7. (L. Vty Akad. Kiad. 17. k.) Feltűnő, hogy már ebben a levélben is szó esik köztük a drámáról: „Én Barátomat, a ki maga is unszolt e lépésre (= a dráma kiadására), siettemben kifeledtem a jelentésből;” — írja Vörösmarty Toldynak jelzett első levelében. (I. m. 153.) Ismeretségük kezdődő időpontja s vele barátságuk elinduló története tehát korábbra: 1824 elejére eshetik, amikor Toldy még nem a dráma végleges szövegét olvasta. (Mezei Márta lektori jelentéséből hálás köszönettel vett adat.)

Toldy valószínű bírálatához még más problémák is fűződnek. A megjegyzésekben László beszédéhez ezt a megjegyzést írta: „*Finis coronat opus.*” E megjegyzés csak egy már kész drámára vonatkozhatik, ez pedig nem lehet más, mint a dráma kidolgozásának első változata: *A' Belső Háború*. Ugyanazon bírálatában azonban Toldy ezeket is mondja: „Neste beszéde igen szép.” Ez a név viszont a végső kidolgozásban: a *Salamon Királyban* szerepel, mert az első kidolgozásban Salamon anyjának neve: Anasztázia. A kétféle utalás nehézsége csak úgy oszlatható el, ha egy közbeeső átdolgozásra gondolunk. Ez pedig vagy az az átdolgozás lehet, amelyből a drámatörödékek másolata megmaradt (azaz K'), vagy pedig az a tisztázat, amelyet Vörösmarty Teslérnek megküldött. (Mezei Márta lektori jelentéséből hálás köszönettel vett szempont.) *A' Belső Háború* végén is található egy töredékszöveg, amely az ütközet után fellépő, de meg nem nevezett személy monológját foglalja magában. Semmi jele sincsen azonban annak, hogy ez a töredék a csonka szöveghez tartoznék. Vörösmartynak, a dráma befejezése után, tetszhetett ez az ötletszerűen felvillanó szövegváltozat, amelyből azonban hiányzik az az organikus terv-

szerűség, amely azt a csonka drámatörédeket jellemzi. Mint részlet maradvány áll önmagában.

Összefoglalva most már a Toldynak csak valószínűséggel tulajdonított bírálatáról mondottakat, lehetséges jelentőségét abban látjuk, hogy e szerint is a *Salamon Királynak*, tehát a dráma végső formájának keletkezési ideje 1824 utánra teendő.

FEHÉR GÉZA „A drámairól Vörösmarty” c. kiadatlan munkájában az „Észrevételekről” más véleményvel van. Szerinte is ezek a dráma egy elveszett másolatára vonatkoznak, de még 1822–23-ból. Hogy az a szöveg másolat volt, amelyet az „Észrevételek” szerzője megbírált, az is bizonyítja, hogy olyan íráshibák és helyesírási tévedések korrigálását is igényli, melyek nyilvánvalóan nem Vörösmartytól származnak (feldelni Fej'delmi helyett, kívánnanok kívánnák helyett stb.). Fehér Géza szerint nincs adatunk arról, hogy Toldy Ferenc a Salamon Királyt megelőző változatokkal is foglalkozott volna. Az „Észrevételek” szerzője Teslér László lehetett. A kézírás módja is erre vall: Teslér a maga „László” nevét épp olyan betűkkel írta le, mint László fejedelmét a dráma bírálatakor. A *gy* írása is olyan, mint Teslér leveleiben. A szavak, mondatok dunántúli emberre vallanak: pl. böcsét, helett, Idve, eránt, tökélyetes. Megjegyzéseinek erősen verstani jellege is Teslérre vall: pl. a „Harmadik Jel.”-ben kifogásolja, hogy „Geiza Idve: A magyar Királynak áldás, békeség. Majd mind troheus. Ez Drámában nagy hiba”. A rangokat (Király, Fej'delmi, Apát) nagy betűvel látja el. A tartalmi jellegű megjegyzések is inkább Teslérre vallanak: „Igen el van találva Salamon Lelke. Vilhelm szekszárdi Apát derék. Ernyeai tökélyetes Hazafi valója ki tűnik. László vég beszédjéről is el lehet mondani Finis coronat opus.” Fehér Géza szerint Teslér az „Észrevételeket” valószínűleg 1823. március 20. után küldi el Vörösmartyhoz, mint *A' belső háború* tisztázott és javított kéziratára tett apróbb megjegyzéseket.

Foglalkoznunk kell még azzal a kérdéssel is, hogy Vörösmarty miért dolgozta át *A' Belső Háborút*. Nyilvánvaló, hogy Vörösmarty első sorban maga volt elégedetlen a munkával s érezhette dramaturgiai gyengeségeit. Valószínűnek kell tartanunk, hogy sok ez irányú indítást kaphatott Stettner Györgytől is, aki pap-barátai után irodalmi kérdésekben legmeghittebb bizalmasa lett s az ő hatása alatt gondolatott először arra, hogy átdolgozza *A' Belső Háborút*.

Nagy hatással volt elhatározására Kisfaludy Károly is, amikor az Aurora munkatársainak, akik között jelen volt Vörösmarty is, előadást tartott a történeti drámáról. Ezt az előadást, amelyet Vörösmartynek saját drámájához: *A' Belső Háború*hoz fűződéen felvetett problémája indított meg, Toldy Ferenc így írta le: „Sohasem hallottam valami »módszeres« előadást — pedig hallottam itthon és külföldön eleget — mint a milyet egy ízben a történeti drámáról rögtönzött előttünk (Kisfaludy Károly), midőn Vörösmarty a maga Salamon Királyát közölte vele (mely utóbb e nyomon átdolgozva jelent meg), ...)” (TOLDY FERENC: Irodalmi társasköreink emlékezete Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig. Budapesti Szemle. 1875. VIII. k.

XV. szám. 10. — GYULAI PÁL: Vty Életr. 303.) Így tehát Vörösmarty, amit Teslértől, akinek stilisztikai kifogásai egy részét felhasználta, hiába várt, azt Kisfaludy Károly adta meg.

Vajon miért írta meg Vörösmarty ezt a drámáját? Nyilván hatott rá Kisfaludy Károly, a dráma korszerűsége, divata s izgatta a drámai feldolgozásra lehetőséget nyújtó Salamon-téma. De legjobban Shakespeare tanítványa lett. Tőle tanulta meg ennek a hatalmas műfaji formának a szeretetét azért, mert benne lehet megjeleníteni egyszerre s monumentálisan az embert és a létet minden fenségével és minden szegényfoltjával. Mindenesetre feltűnő, hogy *A' Belső Háborúnak* milyen gazdag az eszmei világa és Vörösmartynak mennyi egyéni mondanivalója van életről, sorsról, létről s ezek hordozójáról: az emberről. Tegyük hozzá, hogy Vörösmartynak ebben az első drámájában olyan jellegű motívumok csendülnek fel, amelyek később lírájában önállósulnak. Ez magyarázza meg a darab erősen lírai kihangzását.

Itt tűnik fel „a tápláló és nevelő haza” eszménye (II. 4.); „a nagy világ” fogalma (II. 394.); „a nemzetek nagy sirja” (V. 252.) képének sötét sejtelve. Itt ragyog fel a megelégedett élet megsóhajtott bölcsesége: „O mi könnyen élhet az — kit nem vezetnek nagyra vágyai — s elégszik azzal, a mit bir keze.” (III. 118—20.) Itt komorlik fel az elégedetlenség titka: „Dühödve, hogy még nem vagyok nagyobb — hogy nincs erőm emelni sorsomat, epedve járok s égek hasztalan” (III. 124—26.). Itt jelenik meg az ember arcnak leverő vagy fölemelő ábrázolású változata: ábrándozó (III. 267.); tele van „a sir és halál” képzetivel (IV. 619.) „irtózatossá minő a földet turó fergeteg” (III. 291.); „pokolfaj” szülötte (V. 837.); „legnagyobb magyar” (IV. 919.) Salamon kivágyik a múltból s jövőjéről útra kíván lépni: „Minek regéljek mindig multakat” (V. 437.); „Merészen szállok a jövőnek s minden nehéznek, nagynak ellene” (V. 439—40.).

Mindezek a gondolat-motívumok és kép-elemek tovább élnek a *Salamon Királyban* is, sőt itt újjáélednek. Ilyen a fájdalomban mindig szenvedő „bujdosó szobor” alakja (IV. felv. 326. sor) s különösen az emberi lélek szótlan történetének, a halálnak és a természet ősi némagásának csodálatos hangulatú csendképe, amely önkéntelenül is az *Előszó*t juttatja emlékezetünkbe:

Mint halál' határán
Mindenfelé csend' s hallgatás vagon:
Gondatlan arcot nem látok sehol.
Nehéz lecsüggő fejjel jár az ősz . . .

Ha közölt idézetekhez hozzáadjuk még ezt: (V. 14—17.); „Vigyázz, Magyar” (V. 938.), akkor gondolhatunk arra, hogy *A' Belső Háború*-ban Vörösmarty történelemszemléletével hatott a Zrínyié. Mottója: „Vigyázz, Magyar!” úgy hat, mint egy Széchenyi előtti rákiáltás a magyarságra, de ebben már új, bízó akkord van. Ott vagyunk a *Zalán futása* előtt.

Ha azonban azokat a motívumokat tekintjük, amelyek Vörösmarty lírájában terebélyesednek ki, akkor csak azt mondhatjuk, amire ennek a kritikai kiadásnak a tényei kényszerítenek bennünket, hogy akár a magyar, akár a világirodalomban kevesen vannak, akik orgánikusan annyira egységesek, s mégis költészetük utolsó pillanataig annyira fejlődtek volna, mint Vörösmarty.

A Salamon Király megjelenése, kiadásai és fordítása

I. Megjelenés

Mint már jeleztük, Vörösmarty *A' Belső Háború* végleges át-dolgozásához 1824 vagy 1825 után kezdhetett hozzá és 1826-ben fejezte be. Hogy 1826-ban mikor dolgozott rajta, mikor határozta el kiadását, erre ránk maradt levelezésében Teslérnek 1826. aug. 13-án hozzá írt levele ad némi felvilágosítást. Ebben ezt olvassuk: „Salamonodra édes örömet fogok iparkodni minden tehetséggel, hogy szerezzek praenumeránsokat csak tudósíts felőle még jókor. Szeretném, ha leveleim melyekben Salamonodról írtam még meg volnának és nekem a' recensióra megküldhetnéd mert én úgy hiszem hogy azokban a' levelekben van olyas valami (a' mit te később nem tudtál el érteni) a' mi Salamonodat oly tiszta fényben mutatja, melyben sok ügyesebb olvasó sem láthatja azt, és éppen ez adja meg Darabodnak azt, mely nélkül sokan talán nem oly kedvességgel fog-nának venni. Mondom pedig hogy ez az a' mi Salamonodban lelkedet és erődöt Shakespearé-ig viszi, de mit írtam, 's mi ez az a' dolog? hidd el ha fejemet vennék nem tudnám már megmondani, de csak érzem azt még most is hogy az az akkori valami több mint emberi ki találás volt. Ha leveleim nincsenek azon Te talán emlékezhetsz még róla.” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 151. l.) Az idézett rész második fele nyilván Teslérnek már idézett és 1823-ból való bírálatára vonatkozik. Az elejéből kitűnik, hogy Vörösmarty már előzőleg jelezhetette, hogy Salamon drámáját készül kiadni, és már megkérhette Teslért, hogy szerezzon majd előfizetőket. Az előfizetési felhívást azután 1826. szeptember 4-én adta ki, mely így hangzik:

Előfizetési Jelentés.

Melly szép, 's nagy helyet foglaljanak költemények' világában a' Színjátékok, főlöleg volna hosszabban elmondanom: tudják azt kik csak kevéssé elmélkedtek is a' dolog felől, még inkább, a' kik régi, 's mostani példákat összevetvén a' nagy elmék kifejtődését mind ebben, minő amabban bámulni kénytelenek. Nincs neme a' költésnek, mely ennél elevebben, 's hatóbban nyomhassa ki az emberi, de kivált nemzeti lelket', és sajátóságokat; egészen hazai, 's a' legmélyebb értelemben eredeti Színjátékokkal birni pedig nem minden nemzet' dicsősége, még azé sem, mely egyébiránt a' tudományok', és művészsé-

gek' minden ágaiban tökéletest mutat. A' Magyarra, jobban a' régire, mint a' mostanira, hazája' viszontagságai oly sajtáságokat ruháztak, mellyek által nem csak szomszéditól, hanem koronként szinte magától is különbözö leve. Ezen gondolatot a' magyar történetekkel barátkozott Iró a' kor szelleme szerint híven fölfogva, mi szép pályát nyithat szép hangú nyelvének viráztatására. Arra várni, hogy Játékszini előadásaink mintegy magokkal hozzák a' Dramai elme' kifejlését, szerencsétlen gondolat, ha nemzeti Játékszíneink' elhagyatottságát tekintetbe vesszük; az Irónak kell tehát magának majd minden mellékes segedelem nélkül haladni töretlen ösvényén, 's ha lehet véghez vinni nagy rendü munkáját. Mondani valóm igen kevésből áll; előbb mint sem hősi költeményhez fognék, Salamon, és Zsigmond nevü Színjátékim készültek, utóbb pedig Kont. Javitva, 's a' mennyire az óta ismereteim bővültek, változtatva szándékozom ezen munkáimat egyenként sajtó alá bocsátani, és ugyan most legelőször SALAMON KIRÁLY czim alatt az elsőt, ötös jambusba szedve, öt fölvonással, azután, ha kedvez az idő, a' többieket. 'S legyen bár csekély a' lépés, mellyet ezek által tesztek, kielégít azon reményem' biztatása, hogy valamennyire alapúl szolgálhatok én is egy tán későbbi boldogabb időnek, melly költésünk' e' nemére is fölteendi a' tökéletesség koszorúját.

A' munka ezen Jelentés szerint lesz nyomva. Előfizetési ára ezüstenben 36 kr. közönséges papiroson, Velinen 1 fr. Az előfizetés határnapja jövő Novemberi vásár. Megkéretnek az alább nevezett urak, hogy akkorra az előfizetést T. T. Petrózai Trattner Mátyás úrhoz beküldeni méltóztassanak. A' munka azontúl legottan sajtó alá megyen.

Az előfizetést elfogadó Urak' nevei:

- Aradon.* T. T. Dankó János Vgyei Levéltárnok.
Bars Vgyben. T. T. Szerdahelyi Zsigmond hites Al-Jegyző.
Békésben. T. T. Szombathely Antal Uradalmi Ügyész.
Bonyhádon. T. T. Bonyhádi Perczel Sándor, Móricz és Miklós urfiak.
Budán. T. T. Kis Károly Báro Márjásy ezredének Gránátos Hadnagya, és T. T. Lassú István.
Debreczenben. T. T. Özvegy Csátiné, Könyváros.
Fehér Vgyben. T. T. Peöcz Károly, hites Ügyvéd.
Győrött. T. T. Czuczor Gergely, Szent Benedek Szerzetbeli Professor.
Hont Vgyben. T. T. Lukanényei Luka Sándor, Szolga Biró.
Komárom Vgyben. T. T. Thaly Lajos Fő Biztos.
Makón. T. T. Vásárhely János tiszti Al-Ügyész, és Tábla-Biró.
Nádasdon. T. T. Klivényi Jakab Káplán.
Nagy Szombat. T. T. Csizmazia György, hites Ügyvéd.
Pannonhalmán. T. T. Guzmits Izidor Professor.
Pépbán. T. T. Pápai Sámuel Uradalmi Ügyész, és Tábla Biró.
Pesten. T. T. Vörösmarty Ferencz Táblai Ügyvéd, Tretter György Várasi Al-Ügyvéd, Petrózai Trattner Mátyás Könyvnyomtató, és Eggenberger József, Könyváros.

Pozsonyban. T. T. Schweiger András Könyváros.
 Sárospatakon. T. T. Kézy Mózes Professor.
 Szala Vgyben. T. T. Deák Ferencz tiszti Al-Ügyész.
 Szegeden. T. T. Klauzál Gábor Tábla Bíró, és Bálint Antal Exhortator
 és Magyar nyelv oktató.
 Szőlösön. (Ugyocsában). T. T. Zsömböry Pál Vgyei Fő Orvos.
 Szombathelyen. T. T. Bitnicz Lajos Professor, Hrabovszky Sámuel,
 és Takács Péter hites Ügyvédek.
 Tolna Vgyben. T. T. Egyed Antal Paksi Esperes, Teslér László Szekesői
 Plebános, Szalay Antal Értényi Káplán.
 Vácson. T. T. Mericzay Antal Sz. Széki Jegyző, és Tábla Bíró.
 Veszprém Vgyben. T. T. Bezerédy Miklós, Veszprémi Püspök ő Máltó-
 sága' szertartója, és Tábla Bíró.
 Minden 10 előfizetőt szerzőnek egy példány ajánlatik.
 Pest. 4 September 1826.

Vörösmarty Mihál.

(Az Előfizetési Jelentés az MTA Kézirattárában: M. Irod. Lev. 4° 131.
 „Vörösmarty Mihály 2 előfizetési felszólítása.” A másik ti. a *Zalán*
futására vonatkozik.)

Az előfizetők gyűjtése a Jelentés kibocsátása után megindult. Vörösmarty — mint ez a *Zalán futása* esetében is történt — ismét elsősorban barátaihoz fordult, hogy szerezzenek praenumeránsokat. 1826. szept. 7-én kelt levelében Toldyt kéri, hogy Pozsonyban szerezzen előfizetőket, egyúttal mentegetőzik is, hogy kifejejtette beleírni a Jelentésbe, hogy Toldy is buzdította a dráma kibocsátására. Toldy szept. 22-én válaszol: Pozsonyban Bajza szerez majd előfizetőket (már sikerült is neki hetet), Toldy Pestről ígér hat praenumerálót. Toldy még hozzát teszi: „Karácsonyi is megszólított tegnap, hogy venném által az övéit, fogja tenni Bajza az az a' pénzt én fogom hozni. B pedig majd elosztogatja.” Sajnálja, hogy Vörösmarty nem küldött több Jelentést. (Vty Akad. Kiad. 17. k. 153.) Klivényi okt. 19-én értesíti Vörösmartyt Nádasdról, hogy csak négy előfizetőt sikerült szereznie, a pénzt majd Perczell Imre viszi fel Pestre (uo. 154.). Guzmics Izidor Pannonhalmáról okt. 22-én azt írja, hogy ő maga két példányra jegyez elő, ezenkívül nyolc előfizetőt szerzett, papi embereket. „Így megvan a 10 Előfizető. Ha a munka kijő, a 15 forintot váltóban hiteles ember által be fogom küldeni, ki viszont a könyveket átveendi” (uo. 155.). Ott van a praenumerációkat gyűjtők közt Deák Ferenc is, akinek — mint nov. 16-án kelt levelében olvassuk — nyolc példányt sikerült addigra elhelyezni (ebből maga kettőt jegyzett). (Uo. 156.) Czuczor Gergely — akkor győri tanár — mentegetőzik, hogy mindent megtett, „de az ifjúság részéről semmi reménységem nem lehetett; mivel az én kezem alatt lévő fiatalságnak az illető munkáknak olvasására szükséges tehetségeik és ismereteik még nintsenek.” Így kilenc példányt sikerült biztosítania, ehhez járul még kettő, melyet maga rendel. (1826. dec. 5-én kelt levele, uo. 157.)

Fábián Gábor dec. 6-án írt levelében jelzi, hogy az előfizetők nála is „szépen gyűlnek”. (Uo. 158.)

December 7-én Bajza ezt írja Toldynak: „Vörösmarty Salamonjára nálad praenumerálok, s a pénzt a többivel egyszerre küldöm le . . .” 1827. január 8-án kelt levelében pedig ezt olvassuk: „Ird-meg barátom, hogyan küldjem-el a pénzt Vörösmartynak? Az előfizetők neveit itt küldöm. Mikorra készül el Salamon bizonyosan?” (BAJZA ÖM 6. k. 211—213.) Toldy február 1-én sürgeti Bajzát, hogy a Salamonért és a Handbuchért járó pénzt „diligence által” hozzá küldje (Toldy Lev 293/v).

1827 elején a *Salamon Király* megjelent nyomtatásban. Megjelenéséről a Hazai és Külföldi Tudósítások 1827. január 17-én ad hírt, ezzel a megjegyzéssel: „Új pályára lépett Zalán Vitézi Játéknak Szerzője, 's a' mint látszik, itt is koszorút fog remélhetni.” Ugyanakkor Stettner 1827. január 19-i levelében még így érdeklődik: „Salamonoddal mennyire vagy, van-e sok hiba a' nyomásban?” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 161. l.) Toldy február 13-án jelzi Bajzának, hogy „Salamon kész” (Toldy Lev. 295/v). Vörösmarty február 15-én keltezett levelében értesíti Fábián Gábort: „Salamon megjelent” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 166.).

A *Salamon Király* tehát 1827 legelején már megjelent nyomtatásban. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy Vörösmarty a dráma átdolgozását 1826. év folyamán befejezte. Ezért a *Salamon Királyt* jelen kiadásunkban 1826-ra datáltuk.

Az 1827. év elején még bőven találkozunk Vörösmarty levelezésében a *Salamon Királyra* való előfizetésre irányuló utalásokkal. Fábián február 4-i verses levelében ígéri, hogy Rózsa Doktor útján fogja eljuttatni Vörösmartyhoz az előfizetéseket (Vty Akad. Kiad. 17. k. 165), mire Vörösmarty 15-én így felel: „Ha pénzt küldesz, igen szereztem; mert szükséges, mint a' falat kenyér”. Abban a levelében írja, amelyben különösen nagy keserűséggel panaszkodik anyagi helyzete miatt (uo. 166.).

Az előfizetők sorában ott volt a Soproni Evangélikus Lyceumi Magyar Társaság is. Kis János hatására 12 példányt rendeltek meg a *Salamon Királyból* és a költőnek — mint ez Toldynak Bajzához 1826. dec. 11-én kelt leveléből kitűnik — „igen hízkelkedő levelet irtak”. (Toldy Lev. 282/v). Vörösmarty február 24-én köszöni meg a Társaság buzgólkodását annak „előülőjéhez”, Odor Istvánhoz írt levelében, megtoldva azzal, hogy a megrendelt példányokon felül egy velinbe kötöttet küld ajándékol a Társaság könyvtára számára (Vty Akad. Kiad. 17. k. 167.). Ennek a Társaságnak a tagjai egyébként még abban az évben elő is adták a drámát, mint ahogy az alábbiakban szólunk róla.

A példányok szétküldéséről a költő levelezésében a következő adatokat találjuk. Február 26-án Horváth Ferencnek küld Vörösmarty 11 példányt, hogy ossza szét az előfizetők közt. (Uo. 167.) Czuczor Gergely március 12-én írja, hogy küldet a 12 „exemplár”-ért, és küldi az értük járó 18 forintot, váltó címletben. (Uo. 168.) Deák

március 12-én értesíti Vörösmartyt, hogy az előfizetésekért járó öt ezüst forintot levélbe téve adta fel címére (uo. 168.).

Bajza, úgy látszik, késedelmesen kapta meg a példányokat. Toldy ugyan már febr. 13-i levelében igéri, hogy „még e' héten feladják példányaidal a' diligencera.” (Toldy Lev 295/v) Sőt március 7-én már arról számol be, hogy „32 Salamont felküldtem 's Hoffmannál tétettem le az apám adresse alatt” (Toldy Lev 297/v). Bajza március 9-én sürgeti: „Ugyan édes barátom mondd-meg, mit csináltok már azzal a Salamonnal? November óta mindig ígérgetitek, s itt az ember nem győz felelgetni a praenumeránsok kérdéseire, ha megkapják-e már valahára könyvököt vagy még egy félévet kell várni? Egy előfizető ismét van Salamontra, el ne feledjétek annak is küldeni 1 exempl.” (BAJZA ÖM 6. k. 227.) Március 13-án Toldy kérdi barátját: „Megkaptad-e Salamonodat? A' te példányodat én kötettem-be . . . A' te példányod is csak 12 garas, mert hogy velinen adva azt barátságból tette,” (Toldy Lev 306/r), de március 18-án Bajza ismét csak sürget, megjegyvezvén, hogy Thaly már kapott példányokat, de ő még nem (BAJZA ÖM 6. k. 228.). Végre Bajza április 1-i levelében nyugtázza a küldemény megérkezését: „vettem . . . Vörösmarty Salamonyját valami öt nap előtt. Idvezeld Vörösmartyt, s köszönd meg Salamont helyettem.” (BAJZA ÖM 6. k. 237.)

Fábián augusztus 17-én írja, hogy ha Vörösmarty öt Világoson felkeresi, „Salamonod és Zalánod áraival megterhelve küldelek vissza” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 176.), majd szept. 1-én igéri, hogy a pénz a „legelső biztos alkalmatosságtól bizonyosan” felküldi (uo. 182.).

A Salamon Király 1827. évi első kiadásának végén Vörösmarty közli az előfizetők névsorait is, amint az alábbiakban olvashatjuk:

ELŐFIZETŐK

Fő Méltóságú Ürményi Ürményi Anna, született Komjáthy Asszony, Csillag-Keresztes Dána, és Status Ministerné, ő Excellentiája.
25 péld.

Aradon

Tek. Dankó János Vármegyei Aljegyző, és

Levéltárnok urnál:

Bittó János, Táblab., 's Arad Várm. Alügyész
Brünek Károl, Arad Vármegyei Aladószedő
Hercz Ábrahám
Hirschl Hermán
Hirschl Sámuel
Langer Hermán
May Lóbl
Salamon István, Aradi Posta Expeditör
Steiner Hermán.

Tóth Károl, Arad, és Nyira Vármegyei Táblab.
Török (Váradi) Gábor, Táblabíró, 's Arad Vármegyei Aljegyző.
Vásárhelyi János, Táblabíró, 's Csanád Vármegyei Alügyész
Vörös Zsigmondné Asszonyság

B o n y h á d o n. (Tolna Vármegyében)

Bonyhádi Perczel urfiaknál:

Borbély József, Bonyhádi Evang. Prédikátor.
Perczel (Bonyhádi) József.
Perczel (Bonyhádi) Sándor, több Vármegyék' Táblabírája. 3 péld.
Sághi György, Szekszárdi Káplán.

B u d á n.

T. T. Kajdacsy Ferencz urnál, a' Nagy Méltóságu Helytartó
Tanácstól:

Ambrus Mihály, Concipista.
Kép Károl, hités Ügyvéd.
Kondé (Pókateleki) Nepom. János.
Kraynik Imre, hités Ügyvéd.
Krizsanics István.
Markovics József.
Máthé János, Iktatói Hivatal' Tisztje.
Meszlényi (Meszlényi) Lajos.
Némethy András.
Szabó Károl, Concipista.
Szögyényi (Szögyényi) Gábor.
Valovics János.
Zrinsky László.

Tek. Kiss Károl Báró Márjássy' ezredbeli Gránátos Hadnagy urnál:
Kiss János, Kún-Félegyházi Káplán.
Kiss Károl, Báró Márjássy' ezred. Grán. Hadn.
László Miklós, tanuló Tatán.
Szontágh Gustáv, B. Márjássy' ezred. Grán. Hadn.

T. T. Lassú István urnál:

Balázs (Sipeki) Ágoston, Kam. Concept. Pract.
Berzeviczy (Berzeviczi) Emil, Kam. Concipista.
Besze Ferencz, Kamarai Concipista.
Csiffáry Vincze, Kamara-Regestraturai Pract.
Igyártó Pál, Kamarai Concipista 's több Vármegyék' Táblabírája.
Kámánházy János, Kam. Concept. Practicáns.
Kiss Ferencz.
Kiss Károl, Kam. Concept. Practicans.
Mayer Pál, Kamara-Regestratura' Segéde.
Nagy János, Kam. számvevő hivatal' Ingrossistája.
Návoy (Földeáki) Pál, a' Helytartó Tanácsnál Concept. Practicans.
Egy nevetlen.

T. T. Sallay Imre urnál, a' Nagy Méltóságú Helytartó Tanácstól:

Balogh Ferencz, Számtiszt.
Borsody András, Ingrossista.
Dóra János, Számtiszt.
Drescher Máté, Számtiszt.
Hubács János, Accessista.
Imre József, Accessista.
Kamóczy Kereszt. János, Ingrossista.
Lapka Ferencz, Accessista.
Mosig Ferencz, Practicans.
Paar Mihály, Diurnista.
Sebastianovich Leopold, Practicans. Velinre.
Vojtek István, Diurnista.

T o v á b b á :

Aidinger József.
Czabay János, hites Ügyvéd.
Enyedy (Nagy Enyedi) Tamás, Kir Tábla hites Jegyzője.
Gyurkovich N. Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Gróf Hadik (Futaki) József.
Heinrich Ferencz, hites Ügyvéd.
Ignjatovics Simeon.
Khomka Ágoston, Kir, Tábla' hites Jegyzője.
Kiss Gábor, Patikás.
Klén Pál, hites Ügyvéd.
Koller Lajos, hites Ügyvéd.
Pécsvárady Sándor, hites Ügyvéd.
Perczel (Bonyhádi) Kristina, Petrásovics András Ügyvéd' hitvese.
Ságody Sándor, Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Sauska András, Bölcselk. első évi hallgatója.
Strada Zsigmond.
Török (Váradi) Gábor, Arad Vgyei Aljegyző.
Wagner Ignác, Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Windhager Károl, Kir. Tábla' hites Jegyzője.
Zábretzky Elek, Pozsga Vgyei Táblabíró.

U g y a n a n n á l, Hont Vármegyéből

Ebeczky (Ináncsi) Imre.
Guóth (Guóthfalvi) Lajos.
Gyürky (Gyürki) Ambrus, Katonai Biztos.
Kubinyi (Felső Kubinyi) Vilmos, Hont Vgyei Aljegyző.
Lábody Gábor, Katonai Biztos.
Szabó József, Katonai Biztos.
Szennessy (Kis Szoczóczi) József.

E r t é n y b e n .

Tiszt. Szalay Antal helybeli Káplán urnál:
Tizen, kiknek neveik be nem küldettek.

F e h é r v á r o t t (Székes).

Nagy Tiszt. Horváth N. Theol. Prof. urnál:
Májér József, S. Fehérvári Plebános, és Esperest.
Pétrik Ignác, Sz. Fehérvári Szent Szék' Jegyzője.
Ráder Aloyz, Könyváros. 6. péld.
Radnics Imre, Sz. Fehérvári Seminariumban Studiorum Praefectus.
Simonyi Pál, Sz. Fehérvári Fő Prépost, 's Generalis Vicarius.

Tek. Peöcz Károl hites Ügyvéd urnál:
Pribék (Villei) Vilmos, több Vgyék' Táblab.
Sárközy (Nádasdi) Kázmér, Vgyei Aljegyző.

G y ö r ö t t .

Nagy Tiszt. Czuczor Gergely Prof. urnál aláíratok:
Czuczor Gergely Sz. Benedek szerzetbeli Áldozó Pap, 's az Ékesszólás'
Tanítója. 2 péld.
Banovics Sulpicius, Isteni Tudomány' hallgatója Pannonhalmán.
Kozmár Pál, Várai Káplán.
Mogyorósy Pál, Várai Káplán.
Orray Kajetán, Tihanyi Apátság' Administrátora.
Oszterhueber Móricz, törvények' első évi hallg.
Szoretics Ferencz, Sz. Szék' Jegyzője.
Tihanyi Apátság' Könyvtára.
Tóth József, Seminariumi Aligazgató.
Vlasics Ádám, Isteni Tudomány' hallgatója Pannonhalmán.

H o n t V á r m e g y é b e n

Tek. Luka (Lukanényei) Sándor Szolgabíró urnál:
Baloghy (Baloghi) Imre, Hont Vármegyei első Főügyész. Velinre.
Baross (Bellusi) László, Hont Vgyei Táblabíró 's Adószedő.
Buócz (Dolínai) Lajos, Hont Vmegyei Tábla — 's Szolgabíró.
Egry (Siroki) György, Hont Vgye' rendszerint való Esküttje.
Gudics (Lemesi) Constantia Kisasszony. Velinre.
Horváthy Johanna, Majthényi László Cs. K. Tanácsnok özvegye.
Velinre.
Luka (Lukanényei) Antal, Hont Vgye' Táblab.
Majláth (Székhelyi) Sándor, Hont Vgye' Ügyésze.
Nedezky (Nedeczei) Zsófia Kisasszony. Velinre.
Palásthy (Palásti) Auguszt, több Vgyék' Táblab.
Pruszkay (Pruszkai) József, Hont Vgye' rendszerint való Esküttje.
Sembery Imre, Hont Vgyei Aljegyző.

Tersztyánszky (Nádasi) Bertalan, Hont Vgye' Főügyésze.
Udvardy Sándor, Hont Vgye' Aljegyzője.
Vajda István, Hont Vgye' Alügyésze.
Vladár (Nagy Csepcesényi) László, Hont Vgye' rendszerint való Esküttje.

K o m á r o m V á r m e g y é b e n

Tek. Thaly Lajos Főbiztos urnál:
Kiss Ádám, Csepi Ref. Predikátor.
Thaly Lajos, Komárom Vgyei Főbiztos.

N á d a s d o n

Tiszt. Klivényi Jakab, Káplán urnál:
Klivényi Jakab, Nádasi Káplán.
Riemer Félix, Nádasi Plebános 's Al-Esperest.
Szauter Ferencz, Bonyhádi Káplán.
Szokoli Antal, Szászi Káplán.

N a g y S z o m b a t b a n .

Tek. Csizmazia György hites Ügyvéd urnál:
Barta Imre, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap, 's Nagy Szombati
Gymnasium' Igazgatója.
Csizmazia György, hites Ügyvéd.
Fogarassy (Alfalusi) Sándor, Táblabíró.
Jablánczy Sándor, Erdődi idősb Gróf Pálffy Ferencz' Uradalmainak
Ügyésze.
Kanovics Károl, hites Ügyvéd.
Pajor Simon, Sz. Benedek' szerzet. Áldozó Pap.
Pitroff János, Nagy Szombat várasa' Aljegyzője.
Prileszky (Prileszi) Ferencz, Táblabíró.
Sárkány Ildefonz, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap.
Szecsey Ferencz, hites Ügyvéd.

P a n n o n h a l m á n .

Nagy Tiszt. Guzmics Isidor Prof. urnál:
Ballai Velér, Sz. Benedek' szerzet. Áldozó Pap.
Guzmics Isidor, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap 's Professor.
2 péld.
Jankovics József, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap, 's Pozsonyi
Gymnasium' Exhortatora.
Krisztiány Pius, Sz. Benedek' szerzet' nevendéke.
Polgár László, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap, 's Ravazdi
Plebanos.
Slajkó Ignác, Sz. Benedek' szerzet. Áldozó Pap.

Spilák Regináld, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap, 's gazdasági Igazgató.
Tót Athanáz, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap, 's Kajári Plebános, Egy nevetlen.

P á p á n.

Tek. Pápay Sámuel Táblabíró 's Uradalmi Ügyész urnál:
Balog Ádám, Veszprém Vármegye Esküttje.
Bezerédy Mihály, Táblabíró 's Pápai Uradalmi Praefectus.
Csillám István, Pápai Uradalmi Cancellista.
Gáti István, Pápai Uradalmi Földmérő.
Hajnrich Zsidmond, Pápai Uradalmi Cancellista.
Izsó János, Lovász-Patonai Plebános.
Mathausz József, Pápai Uradalmi Cancellista.
Mihátzi Ignác, Pápa városa hites Jegyzője.
Ódor Ferencz, Vaszari Plebános.
Pápay Ferencz, Galanthai Gr. Eszterházy Miklós' Titoknok a.
Pápay Sámuel, több Vgyék' Táblabírója, 's Pápai Uradalmi Ügyész.
Pataicz Ignác, Törvénygyakorló.
Pataki János, Pápai Uradalmi Épülettiszt.
Polgár Incze, Sz. Benedek' szerzetbeli Áldozó Pap, 's Pápai Gymnasium' Directora.
Prauner Gábor, hites Ügyvéd.
Sebestyén Gábor, Veszprém Vármegyei Alügyész.
Szabó (Óri) Gábor, Veszprém Vgye' Fő-Szolgabíró.
Zsoldos János, Veszprém Vgye' Fő-Orvosa.

P é c s e t t.

T. T. Horváth János, Káptalani Számtartó úr. 12 péld.

P e s t e n.

T. T. Eggenberger József Könyváros urnál:
Dömény Sándor, Táblai Ügyvéd.
Eggenberger József, Könyváros. 8 péld.
Egyed Antal, Paksi Plébános és Esperest. 6 péld.
Ensel-Réső Sándor, Táblai Ügyvéd.
Nagy István.
Bárá Podmanitzky (Aszódi) Lajos.
Ráder Aloyz, Sz. Fehérvári Könyváros. 2 péld.
T. T. Schedel Ferencz József urnál, az Orvosi Tudományok' ötöd évi hallgatójánál:
Bajza József.
Fésűs Menyhárt, az orvosi 'Tudományok' ötöd évi hallgatója.
Hinka Mária Kisasszony.
Imrich János, hites Ügyész Szebenben.

Koronay Antal, a' Királyi Helytartó Tanácsnál Accessista.
Báró Wenkheim Béla, Bölcselkedés' hallgatója.
Báró Wenkheim Mária, Kisasszony.
Wieser András, a' Kir. Udvari Kamar. Accessista.

Tek. Tretter György városi Alügyész urnál:
Havass József, Törvények' Doctora, a' Kir. Egyetemenél Római Polgári
és Feud. Törvény' Tanítója, 's Sz. K. Pest Várasa' Főügyész.
Kanitser János, Sz. K. Pest várasa' tizst. Alügyésze.
Sariczter György, Sz. K. Pest várasa' tizst. Alügy.
Szász Máté, Sz. K. Pest várasa' tizst. Alügyésze.

Tek. Vörösmarty Ferencz Táblai Ügyvéd urnál:
Gerle Károl, Bölcselkedés' zod évi hallgatója.
Hanekker Ferencz, Orvosi Tud. zod évi hallgatója.
Holovics Imre.
Holovics Mihály.
Karácsonyi Emanuel, Táblabíró.
Lászlóffy Emanuel, Egri Megyebeli nevendék Pap.
Tassy László, tanuló.
Zámbó János, Pesti Polgár.

A' Szerzőnél:

Barabás István, hites Ügyvéd.
Bezerédy (Bezerédi) István, Tolna Vgyei Főjegy.
Bodroghy István, hites Ügyvéd, és M. Berény várasa Főjegyzője.
Velinre.
Bujanovics Sándor, Törvény' első évi hallgatója.
Fábián Gábor, Világosvári Uradalom' Ügyésze.
Farkas Károl, Törv. zad évi hallgatója.
Forgó György, Pest Vgye' Főorvosa. 2 péld.
Hegedűs Ferencz, hites Ügyvéd. Velinre.
Horvát István, több Vgyék' Táblabírája, a' Kir. Egyetemenél Oklevél-
tudomány' Tanítója, 's a' Nemzeti Muzeumnál a' Széchényi Ország-
gos Könyvtár' Öre.
Horváth N., Sz. Fehérvári Theolog. Professor.
Kisbéry Kristóf, Typog. Corrector.
Kisfaludy (Kisfaludi) Károl, több Vgyék Táblab.
Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor, több Vgyék Táblab.
Kolonics Antal, Törv. első évi hallgatója.
Kulcsár István, Pesti Nemzeti Ujságlevelek' írója 's kiadója több péld.
Báró Liphay (Kisfaludi) Frídrik, Cs. K. Kamarás.
Mészáros József, Sz. Fehérvári Kanonok.
Pauer Károly, Typog. Corrector.
Paziati Mihály, Kir. Tábla hites Jegyzője.
Peócz Károl, Sz. Fehér Vgyei tizst. Alügyész.

Rácz Aloyz, rendes Orvos Gödöllőn.
 Rudics (Álmási) József, több Vgyék Táblalabirája, 's Bács Vgyei első Aljegyző.
 Sallay Imre, a' Kir. Helytartó Tanácsnál számvevői Practicans.
 Sauska Eugen, Törv. első évi hallgatója. 2 péld.
 Schedel Ferencz József, Orvostudom. 5öd évi hallg.
 Somsich (Sárdi) Pál, Törv. első évi hallgatója. 2 péld.
 Stettner György, hites Ügyvéd.
 Szűcs Péter, Törv. első évi hallgatója.
 Thaly Júlia, Stettner György Ügyvéd' hitvese.
 Thaly Róza Kisasszony, Komárom Vármegyéből.
 Trattner (Petróza) Mária, Károlyi István táblai Ügyvéd' hitvese. Velinre.
 Tretter György, Sz. K. Pest várasa első Alügyésze.
 Urbanovszky Emerentzia, Borosjenői Muslay Imre Cs. K. Kamarás' 's Fő Örnagy' hitvese. Velin.
 Vitkovics Mihály, Táblai Ügyvéd.
 Vörösmarty Ferencz, Táblai Ügyvéd.

P o z s o n y b a n .

T. T. Bajza József urnál:

Balázs (Sipeki) Béla, K. Tábla' hites Jegyzője.
 Berzeviczy Titus, Törvénygyakorló.
 Bornemisza (Ilosvai) Antal, Törvénygyakorló.
 Boronkay (Nezetei és Boronkai) Boldizsár, Törvénygyakorló.
 Erős (Lengyelfalvi) Lajos, K. Tábla' hites Jegyzője.
 Fodor Károl, Torontál Vgye' Esküttje.
 Gyürkey Medárd, Törvénygyakorló.
 Jármay József, Törvénygyakorló.
 Institoris (Mossóczy) János, Törvénygyakorló.
 Kis (Szuboticzai) András, hites Ügyvéd.
 Molnár Lajos, Soprony Vgyei tiszt. Eskütt.
 Moys Antal, Krassó Vgyei Eskütt.
 Páczány Ferencz, Törvénygyakorló.
 Pozszavec Zsigmond, Szerem Vármegye' Főjegyzője. Velinre.
 Prónay (Tóth-Prónai) János, Nógrád Vgye' első Aljegyzője. Velinre.
 Püspöky Mihály, hites Ügyvéd.
 Reviczky Lóránd, Törvénygyakorló.
 Regulics János, Szerem Vgyei tiszt. Aljegyző.
 Ruttkay (Ruttkai) István, Törvénygyakorló.
 Serguel János, Törvénygyakorló.
 Simon Nep. János, Soprony Vgye' tiszt. Esküttje.
 Spech (Szépfalusi) Imre, Királyi Tábla' hites Jegyzője.
 Strilich Ferencz, Bács Vgye' Esküttje.
 Szilvász László, hites Ügyvéd.
 Szontagh (Zabari) Imre, hites Ügyvéd.

Szucsics (Pacséri) Eugén, Törvénygyakorló.
Tóth Lajos, Törvénygyakorló.
Uszkay (Uszkai) György, Törvénygyakorló.
Vidos Lajos, Soprony Vgye' tisz. Eskütt.
Zoltán (Csepei) Mihály, hites Ügyvéd.
Zsoldos Ignác, Veszprém Vgye' tisz. Aljegyzője.

Sopronyban

Tiszt. Tud. Ódor István Evang. Professor urnál, a' Sopronyi Magyar
Társaság' Elölülőjénél:

Hajas Gábor, Sopronyi Magyar Társaság' tagja.
Horváth Dániel, Sopronyi M. Társaság Titoknoka.
Horváth József, Sopronyi M. Társaság' Főkönyvtárnoka.
Horváth Lajos, Sopronyi Magyar Társaság' tagja.
Inász Lajos, Sopronyi Magyar Társaság' tagja.
Illés József, Sopronyi M. Társaság' Kincstartója.
Köpe Károl, Sopronyi Magyar Társaság' tagja.
Lehr Lajos, Sopronyi Magyar Társaság' tagja.
Mód Mihály, Sopronyi Magyar Társaság Alkönyvtárnoka.
Prépost Ferencz, Sopronyi M. Társaság' tagja.
Reiz Emanuel, Sopronyi M. Társaság' tagja.
Ritter Fridrich, Sopronyi M. Társaság' tagja.

Szekcsőn. (Baranyában)

Nagy Tiszt. Teslér László Szekcsői Plebános urnál:
Császár Albert, Pécsi nevendék Pap.
Név nélkül 4 péld.

Szombathelyen.

Nagy Tiszt. Bitnitz Lajos Professor urnál:
Chernel (Chernelházi) Lajos, Bölcselkedés' zod évi hallgatója.
Eöry István, Bölcselk. első évi hallgatója.
Gaál (Gyulai) Pál, Bölcselk. zod évi hallgatója.
Kocsócsy Ferencz, Vas Vgye' Főszolgabirája.
Márkus György, Peczei Apát, es Vépi Plebános.
Somogyi Miklós, Bölcselk. első évi hallgatója.
Szolár Pál, Bölcselk. zod évi hallgatója.
Zsibrik (Szarvaskendi) Sándor, Bölcselkedés' zod évi hallgatója.

Vácson.

Nagy Tiszt. Mericzay Antal Táblabíró 's Szent Széki Jegyző urnál:
Előfizettek négyen, kiknek neveik be nem küldettek.

Veszprémben.

Nagy Tiszt. Bezerédy (Bezerédi) Miklós Táblabíró 's Sz. Széki Jegyző
urnál:

Barcza Antal, Veszprémi nevendék Pap.

Kajós József, Seminariumi Stud. Praefectus.

Heringh Ignác, hites Ügyész.

Kovács Gábor, hites Ügyész.

Ruszek József, Hahóti Apát, 's Keszthelyi Plebános.

Szmodiss János, Veszprémi Kanonok.

Spreitzenbart János, Seminariumi Professor.

Szabó László, Seminariumi Professor.

Tarródy Lajos, hites Ügyész.

Vajky György, Felső Őrsi Prépost.

Viola János, nevendék Pap.

Az előfizetések száma tehát 370—380 között lehetett, tehát jóval több mint a *Zalán futásának* (87 személy 108. példány Vty Akad. Kiad. 4. k. 356—358.). A *Salamon Királyra* történt előfizetések pontos számát nem lehet meghatározni, mert az előfizetők néha határozatlanul jelezték a példányszámot, mint Kultsár István, aki „több példányt” rendelt. Különös, hogy Vörösmartyt mégis ez a kiadás döntötte majdnem anyagi romlásba. Valami számítási hiba történhetett mind az ő, mind pedig a kiadó részéről. Talán az előfizetők számából a Salamon nagyobb kelendősére gondolhattak, s ezért nyomtathatott több példányt Trattner Mátyás. Toldy a kiadót vádolja: „Vörösmartynak a’ könyv sokba került, mert Trattner megcsalta”. (Toldy levele Bajzához 1827. március 13-án. Toldy Lev. 302/r). Lehet, hogy a költő is, a kiadó is csalódott. Sallay Imre emlékezéseiben így számol be erről: az „előfizetések meglehetősen számmal gyülekeztek ugyan, mindazonáltal a reménynek és a várankozásnak, melyeket e művet megelőző *Zalán futásának* közkedvességben lett részeltetése ébresztett az ifjú költőben, távolban sem felelhetek meg; az aprónkint befolyt összeg a munka nyomatására és minden kellékei kiállítására tökéletesen fölment. De nem is örvendhetett érdem szerinti kelendőségnek. E körülmény Vörösmartyt igen lehangolta, annyival inkább, mivel anyagi jobbléte fölségelésére a művéből méltóbb jutalmat s némi jövedelmet várt. (De még tíz évvel is később aggasztotta őtet, midőn a Pléhkalap utcában a Jankovics-féle házban laktában, e drámájának megmaradt példányaival üres konyhájának egy részét elfoglalva szemlélte.)” (LUKÁCSY—BALASSA 94.)

A dráma irodalomtörténeti élete azonban anyagi könyv-sorsa fölé emelkedett, s mindmáig egyre probléma-adóbban foglalkoztatja a magyar irodalomtörténetírás kutató és értékelő figyelmét.

*

2. Kiadások. Fordítás

Salamon Király. Szomorú Játék. Irta Vörösmarty Mihál. Pesten 1827. Petróczai Trattner Mátyásnál. — Mellékelve az előfizetők névsora.

König Salamon. Treuerspiel in fünf Acten und Jamben. Neubearbeitet Pesth 1827. — Erster Aufzug erste Scene. Königlicher Pallast zu Stuhlweissenburg. König Salamon, Anastasia, seine Mutter, Sophie, seine Gattin, Vid, Rath des Königs. — Fr. Toldy: Handbuch der ungrischen Poesie. I—II. B. Pesth und Wien 1828. — II. B. 530—536. S. — Überetzt von Paziazi.

Salamon Király, I. Felvonás. I. Jelenés. Királyi lak Fejérvárott. Salamon Király, Nesté, anyja, Sophia, hitvese, Vid királyi tanácsos. 154—155. l. — König Salamon. I. Aufzug I. Scene. Königlicher Pallast zu Stuhlweissenburg. König Salamon. Anastasia, seine Mutter. Sophia, seine Gattin. Vid, Rath, des Königs. 166—167. l. — Eine Scene aus dem Trauerspiel *Salamon Király* (von Vörösmarty), übersetzt von Paziazi. — Michael Vörösmarty: Kurzgefasste ungrische Sprachlehre für Deutsche. Nebst einer Auswahl deutsche-ungrische Uebungstücke. Aus der ungrischen Handschrift des Michael Vörösmarty. Pest 1832.

Vörösmarty' Minden Munkái. Kiadóok Barátai Bajza J. és Schedel Ferenc. I—X. k. Pesten 1845. Kilián György Tulajdona. — V. k. 3—248.

Vörösmarty' Minden Munkái. Nemzeti Könyvtár. Kiadók Barátai Bajza J. és Schedel F. Második Öszves Kiadás. Pesten 1847. Kilián György Tulajdona. 637—658. h.

Vörösmarty Minden Munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. A költő arcképével és életrajzával. I—XII. k. Pest 1863—65. Kiadja Ráth Mór. — V. k. 3—170.

Vörösmarty Minden Munkái. Új jutányos kiadás. Rendezte Gyulai Pál. Életrajz, jegyzetek és arckép nélkül. I—VI. k. Pest 1871. Kiadja Ráth Mór. — III. k. 3—100.

Vörösmarty Összes Munkái. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. A költő arcképével és életrajzával. I—VIII. k. Budapest, 1884. — Kiadja Méhner Vilmos. III. k. 7—114.

Vörösmarty Összes Köteményei. Sajtó alá rendezte Gyulai Pál. Életrajzzal. I—VI. k. Budapest 1884. Kiadja Méhner Vilmos. — III. k. 6—128.

Vörösmarty Összes Költői Művei. Sajtó alá rendezte Gyulai Pál. I—II. k. Budapest 1898 (?). Franklin Társulat kiadása. — I. k. 527—605.

Vörösmarty Mihály Munkái. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gyulai Pál. Magyar Remekírók. XXII—XXVII. k. Bp. 1903. Franklin Társulat kiadása. — XXIV — k. 7—103.

Vörösmarty Mihály Munkái. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel látta Gyulai Pál. A Magyar Remekírók sorozata XXII—XXVII.

köteteinek külön kiadása. I—VI. k. Budapest Év nélkül. Franklin Társulat kiadása. — III. k. 7—103.

Vörösmarty Mihály Összes Költői Művei. Sajtó alá rendezte és életrajzzal ellátta Endrei Zalán. Budapest 1907. Világirodalom kiadó. — 209—236.

Vörösmarty Mihály Összes Drámai Művei. Sajtó alá rendezték Horváth Károly és Tóth Dezső. I—II. k. Budapest 1955. Szépirodalmi Kiadó. — I. k. 5—99.

A' Belső Háború és a Salamon Király összehasonlítása

Említettük, hogy *A' Belső Háborúnak* fennmaradt a teljes kézírata, azután van egy csonka kézírata. A *Salamon Király* kézírataról legalábbis nem tudunk, valószínű, nincs is meg. Így tehát csak *A' Belső Háború* teljes kéziratát és a *Salamon Király* nyomtatásban megjelent szövegét van módunkban egymással összehasonlítani. A csonkán megmaradt kézirat hiányosságai miatt nem ad alapot bárminemű egybevetésre.

1. *A' Belső Háború címe, címlapja*

Vörösmarty, amint soká vívódott a Salamon-téma drámai megformálásával, éppen úgy küszködött a dráma első kidolgozásának elnevezésével is. Mivel a szomorújáték személyes jellegű történet, tervezett darabját Salamonnak akarta elnevezni. Kétszer is visszatért e névhez, de mindig áthúzta. Végül is *A' Belső Háború* címében állapodott meg, nemcsak azért, mert ezt így találta VIRÁG BENEDEK Magyar Századaiban, hanem talán azért is, mert jellemzően fejezte ki darabja tartalmát és irányzatát.

A címlap előtt érdemes egy kissé megállani. Vörösmarty műhelytitkába enged némi bepillantást.

Igazi Vörösmarty-kézirat: A kétszer is áthúzott Salamon-név s a véglegesen meghagyott cím: *A' Belső Háború* körül összevisszaságban, kuszáltan tarkállanak, hullámzanak latin szavak, számok, ma már érthetetlen, el is fakult, valamikor azonban talán jelentős számtani műveletek... Figyelmet keltenek tovább „egy szekszárdi hajdu” jóízű ajkairól Vörösmarty-nak a humor iránt már ekkor megnyilatkozott érdeklődésével ellesett és lejegyzett latin, és népies deákos izzel magyarított szavak: Cancelláriája-kancelláriája, archivum-Árkifiam, successor-supressor, ordinarius-ordinaris, substitutus-substitutus. Önmagukban jelentéktelen kuriózumok, de itt és most ennél többet jelentenek: bizonyításul szolgálnak. A címlapon ugyanis hiányzik a darab megírásának ideje, helye. A hajdú szavait azonban Vörösmarty csak a szekszárdi megyeházán hallhatta, ahol nevelő korában Perczel Sándorral többször is megfordult. A címlapra rájegyzett szavak tehát csak megerősítik Vörösmarty később írt önéletrajzána szavait, hogy e Pesten kezdett darabját Bonyhádön fejezte be, 1821/2-ben. (Vty Akad. Kiad. I. k. 389.)

Előljáróban itt legyen szabad megemlékeznünk a dráma szerkezeti elemeinek elnevezéséről. Vörösmarty a felvonásokat „Nyílások”-nak, a színváltozásokat „Jelenések”-nek nevezte. Az utóbbiak jelzésében azonban határozatlan volt. Az I. Nyílás első négy Jelenését először jelezte, de azután áthúzta őket, viszont az ötödik Jelenést meghagyta. A II. Nyílás első négy Jelenésének jelölését meghagyta, de az ötödiket törölte. A III–IV–V. Nyílásban mellőzte a Jelenés-jelzést. Ezek helyett megelégedett a Színváltozások helyének megnevezésével.

Mindez a sok alaktani bizonytalanság és formakeresés is igazolja, hogy *A' Belső Háború*, ahogy ma előttünk áll, e kéziratban, minden részletében még nem volt úgy kidolgozva, hogy az Vörösmarty elgondolása szerint késznek lehetett volna mondható.

2. *A személyek a két változában*

Vörösmarty *A' Belső Háború* személyeit a címlap belső oldalán sorolta fel, mégpedig kétféleképpen. Először szerepeikkel együtt nevezte meg őket. Ez a név- és szerepsor organikusán tartozott a darab bevezetéséhez. Ebből a felsorolásból azonban hiányoztak a tömeg-jelzések: katonák, szolgák, vadászok. E hivatalos személyi bemutatón kívül Vörösmarty a maga számára külön is készített két ilyen listát, amelyben, Salamon, édesanyja és felesége nevén és szerepén kívül, csak a szereplők neveit írta le egymás alá, mintha így, ezzel az egyszerű felsorolással akarta volna ellenőrizni számbeli teljességüket. Ezeket már jelezte a szolga, a vadászok és a katonák nevét is. Egészen érthetetlen azonban, hogy a szereplő személyek hivatalos sora után Vörösmarty miért írta le még egyszer Desiderius püspök, a szekszárdi apát, Ernyeí és Vid nevét.

A' Belső Háború szereplő személyeinek felsorolt száma 20, a *Salamon Királyé* 23. Ez a többlet az utóbbiban azonban csak látszat. Vörösmarty ugyanis a *Salamon Királyban* a tömegjeleneteket jelző személyi csoportokat: Álorczások, Urak, Katonák mind a két részből — az egyéni szerepeket játszó személyektől nem különíti el, hanem együttesen sorolja fel őket. Ha tehát csak egyéni szereplőket tartunk szem előtt, akkor mind a két darabban 20—20 személy szerepel. A különbség csak az, hogy *A' Belső Háborúban* nincs tömegszerep-jelzés. A *Salamon Királyban* pedig van, nevük: Álorczások, Urak, Katonák. *A' Belső Háború* kidolgozása folyamán ez a különbség gyakorlatilag eltűnik, mert ugyanezek a tömegek ugyanezekkel a neveikkel jelennek meg benne s jutnak azonos szerephez.

A szereplő személyek mindkét darabban ugyanazok, csak nevük és szerepük megjelölésében van néha eltérés.

A' Belső Háborúban a király anyja: Anastazia, felesége: Judith, a *Salamon Királyban* anyja: Neste, felesége: Sophia. *A' Belső Háborúban* Desiderius: Püspök, a *Salamon Királyban*: Dezső: győri püspök. *A' Belső Háborúban*, a felsorolt szereplő személyek rendjében csak Szekszárdi Apát szerepel, így mint Apát fordul elő a IV. Nyílás elejének

színi jelzésében kétszer, továbbá a 150. és 151. s. között, s csak a 250. sorban bukkan fel kétszer is neve: Csábrági. Utána váltakozó névvel szerepel, mint Apát V. Nyílás 180—181. s. és 254—255. s. között, mint Csábrági pedig V. Nyílás 192. s., 201—202. s., 224—225. s. között. A *Salamon Királyban*: Vilmos szekszárdi apát. De e névvel csak a *Salamon Király* jelzett szereplő személyei között fordul elő; egyébként csak Apát névvel III. felvonás 454—455. s. között és kétszer Vilhelm apát megnevezéssel. Uo. 491., 492. s. *A' Belső Háborúban*: Petrud, Bikás, Zonuk, Nemesek a Herczegek részéről, a *Salamon királyban*: Szónok, Bikás, Petrud, hadnagyok a fejedelmek részéről: *A' Belső Háborúban* Bátor, Géza híve, a *Salamon Királyban*: Bátor Opos, híres vitéz a fejedelmek pártján. *A' Belső Háborúban*: Csatás, a király részéről, a *Salamon Királyban*: Csatás, ifjú vitéz a király pártján. *A' Belső Háborúban*: Váz, remete. Csak a neve fordul elő a szereplő személyek felsorolása között. A darab folyamán nem szerepel. A *Salamon Királyban*: Sorvatag, egy tébolyodott remete. *A' Belső Háborúban* a szekszárdi apát szolgája a darabban Andor névvel jelenik meg IV. Nyílás 159. s.-ban, akit azonban a szereposztás János névvel említ. A *Salamon Királyban* a szekszárdi apát szolgája a darabban Józsa névvel szerepel III. felvonás 498. s. *A' Belső Háborúban* a szekszárdi apát szolgájának szerepneve A Lovas IV. Nyílás 251—252., 257—258. s. között, a *Salamon Királyban* A Lovász III. felvonás 495—496. s.

Csak *A' Belső Háborúban* szerepelnek: egy káplán, aki csak a szereposztásban fordul elő, de a darabban nem szerepel, Géza egy vadász: Józsa IV. Nyílás 241. s., és a Bodor névvel megnevezett „egyik ur.” V. Nyílás 536. s.

Csak a *Salamon Királyban* lépnek fel: Czirmos névvel megnevezve az elfogott álarcos III. felv. 222. s. Korcs, egy csavargó bajnok IV. felvonás 432—438. s., Salamon anyja halálát és felesége eltávozását hírül hozó Követ V. felvonás 140—179. s., Ákos hadnagy a király részéről V. felvonás 294—296. s. közt.

Sem *A' Belső Háború*nak IV. Nyílásban 327—344. és 687—692. s. között, sem a *Salamon Királynak* III. felvonásban 677—692., IV. felvonásban 329—333. s. között játszó öreg szolga neve nincsen megemlítve a szereplő személyek között.

Mind *A' Belső Háború* IV. felvonás 461. sorban, mind pedig a *Salamon Király* V. felvonás 132. sorban megnevezi Az első katonát: Balázs, abban Petrud, ebben Szónok által.

3. A szerkezet

Itt kell megemlékeznünk *A' Belső Háború* kompozíciójáról. A *Salamon Királynak* nem maradt fenn kézirata, így tehát ennek szerkezeti kialakulásába nincsen módunk beletekinteni. Annál jobban nyomon tudjuk követni azt *A' Belső Háborúban*, amelynek szerkezeti elemei fő alapvonalaiiban átkerültek a *Salamon Királyba* is.

Feltűnő, hogy Vörösmarty milyen egyenletes szerkezettel dolgozta ki *A' Belső Háborút*. Ezt a biztos, határozott és meglepően tudatos

szerkezeti célirányosságot csak úgy tudjuk megérteni, ha föltesszük, hogy Vörösmarty előzően vázaltszerűen dolgozta ki a darab felépítését. Így tett a *Csongor és Tünde* irásakor s így írhatta meg többi drámáját is.

Ez az egyenletesség magyarázza meg, hogy a darab szerkezeti kialakításában csak egy helyen található változtatás: a IV. Nyilás 5. és 6. színváltásában. Vörösmarty első kidolgozásában a IV. Nyilás színeinek, illetőleg jeleneteinek sorrendje a következő volt: Egy Apát lakása Szekszárdon. — Egy szobácska Csatás hajlékában. — Erdős táj. — Csatás háza holdvilágos este. — Géza tábora. — Salamon tábora. — Völgy. — Ezen a tervezeten annyit változtatott, hogy a Salamon tábora és Géza tábora színeket egymással felcserélte: ez utóbbit az előbbi elé helyezte, egy-egy csillagjelzéssel. A felépítésnek ez a statikai nyugalma élénk kontrasztban áll a szövegkidolgozás és stilizálás dinamikus nyugtalanságával, az első fogalmazás szötteését elborító javításokkal.

Nem tekinthető azonban szerkezeti változtatásnak, csupán csak sorváltásnak, ha Vörösmarty az alkotás sodrában egy-egy későbbi sort — visszautaló számozással: „2” „1” — előre helyez el. Vö.: I. 57–58., II. 144–145., vagy amikor alkotás közben egy később felötlött gondolatát, csillagos jelzéssel, illeszti bele a szövegbe. Ez már nem szerkezethez, hanem munka technikához tartozó kérdés. Hangsúlyozva kell azonban kiemelnünk itt is azt, hogy mindezek a technikai jellegzetességek alig párszor fordulnak elő *A' Belső Háború*ban.

Mindössze egy jelzésprobléma lép fel *A' Belső Háború*ban, amelyet nem tudunk megnyugtatóan megoldani. Vörösmarty a kézirati szöveg 7. sorához 1, a 13-hoz 2, a 37-hez 3, a 80-hoz csillagot, a 221-hez 4, a 438-hoz 5-ös számjelzéseket írt. Mi lehetett ezzel a célja, nem lehet eldönteni. A nagy sortávolságok kizárják azt, hogy szövegösszevonásra vagy szűkítésre gondolt volna. Abból, hogy a számjelzések a szöveg nélküli későbbi eredésűek, talán szabad arra következtetnünk, hogy Vörösmarty a szövegezéssel elégedetlen volt, s annak módosítására egy tervezett új átdolgozás keretében keresett támaszpontokat a szöveg mellé írt számokban.

4. *A' Belső háború és a Salamon Király jeleneteinek és cselekmény-motívumainak párhuzama*

Az alábbiakban a Salamon dráma két nagy feldolgozásának cselekmény-mozzanatait állítjuk párhuzamba, hogy a két változat felépítés-beli különbségei világosan kitéjjenek.

Mint hogy sem *A' Belső Háború* sem a *Salamon Király* nincs következetesen jelenetekre osztva, és a felvonások (ill. *A' Belső Háború* esetében: a „Nyilások”) egyes részleteit csak a szereplők fellépéseit jelölő szerzői utasítások tagolják, ez utóbbiak szerint kellett az egyes párhuzamos mozzanatokat jelölnünk az alábbi tartalmi vázlatunkban. Éppen ezért a szereplők fellépéseit jelölő szerzői utasításokat Vörösmarty szövege szerint adjuk — mégpedig kurzíválva.

Természetesen vázlatunk csupán tartalmi, csak azt mutatja meg, hogy az egyes esemény-mozzanatokat hogyan helyezte el a költő a két változatban, a stílusbeli átalakításokat nem vehette figyelembe, bár ezek is sokszor lényegbevágóak. Éppen ezért, ha azt jelöljük, hogy pl. *A' Belső Háborúnak* ez vagy az a jelenete a *Salamon Királynak* ebben vagy abban a felvonásában foglal helyet, ez csak annyit jelent, hogy a két jelenetben nagyjában ugyanaz történik, de esetleg egészen más megfogalmazásban.

Mint hogy a két változat közt éppen a felvonások felépítésében a legnagyobb a szerkezeti különbség, az egyes mozzanatokot nem tudtuk mindig helyileg egymás mellett közölni, a két mű cselekmény-vázlatát az öt felvonásnak megfelelő tagolásban helyeztük egymás mellé. Tehát a következőkben a lap egyik felén *A' Belső Háború* öt „Nyílásának”, a lap másik felén a *Salamon Király* öt felvonásának tartalmi vázlatát olvasható a szerzői utasításoknak megfelelő bontásban. (*A' Belső Háború* első és második „Nyílásában” jeleneteket is feltüntetett Vörösmarty, itt ezt a körülményt is jelezzük.)

Felhívjuk az olvasó figyelmét arra is, hogy a következő tartalmi párhuzamban *A' Belső Háború* anyagát tekintjük alapnak, ehhez viszonyítjuk a *Salamon Király* egyező, illetve eltérő tartalmú jeleneteit. Előfordul az is — főleg a IV. Nyílás esetében —, hogy egyes jelenetek a *Salamon Királyban* előbbre kerültek, mint az első feldolgozásban, ennek ellenére ez esetekben is *A' Belső Háború* megfelelő jeleneteire utalunk.

A' Belső Háború.

Salamon Király.

I. Nyílás.

Első Felvonás.

Géza' lakása N. Váradon.
Géza, László, Lambert.

Királyi lak Fehérvárott.
Salamon, Neste, Sophia, Vid.

A három testvér, Nándor eleste után, aggodalommal állapítja meg, hogy Salamon egyre jobban Vid befolyása alá kerül. A polgárháború kikerülésére s a maguk védelmére idegen segítség után néznek. László a lengyelekhez, Lambert az oroszokhoz indul.

Salamon, Nándor eleste után hazaérkezvén, nem tud örülni győzelmének. Fáj, hogy a görög vezér nem neki, hanem Gézának és Lászlónak hódolt meg. Neste védelmére kel a hercegeknek és csitítja Salamont, de Sophia és Vid ellenük izgatják őt.

Fejedelmi lak N. Váradon.

A 'király' lakása Fehérvárott.
Salamon, Anastasia, Judith, Vid.

Szónok, Bikás, Bátor.

Salamon nem tudja elfelejteni a Nándor elestekor őt ért megáláztatást: a görög vezér Gézá-

Bátor hírül hozza, hogy Vid országszerte látít a király nevében Géza ellen.

nak és Lászlónak hódolt meg, nem neki. Anastazia hiú gyanakvásnak minősíti Salamon panaszát, Judith is mérsékelni próbálja indulatát. De Vid izgató elbeszélésének hatása alatt ő is lázítja Salamont.

*Győrött a' Püspök lakhelye.
Püspök, Erneyei.*

Erneyei tudtára adja a püspöknek, hogy isnét pártviszály fenyegeti az ország békességét. A király németet hív segítségül, a hercegek lengyelt és orosz. A püspök megígéri, hogy mindenütt békét és egyetértést hirdet. Erneyei pedig a királyhoz megy, hogy a haza ügyében jó belátásra bírja.

II. Nyilás. I. Jelenés.

*Géza' lakása.
Géza és László.*

László csalódottan érkezik meg, nem tudott segítséget kapni. Bántja, hogy helyzetük itthon e miatt megoldatlan. Géza azonban csitítja Lászlót, várakozással biztatja, majd vadászatra hívja.

Géza, Bátor.

Géza, e hír hallatára, Szónokot és Bikást hadsereg toborzásra szólítja fel, Bátort pedig Lászlóért küldi.

Géza, László.

Mindketten magyarságot féltő megrendüléssel tekintenek a Vid lázítása nyomán kitörő polgárháború réme felé. Ennek elhárítására s a maguk védelmére csak egy út van: László lengyel és orosz segítségért indul.

*Püspöki lak Győrött.
Erneyei, Dezső.*

Dezső püspök Erneyei értesítéséből tudja meg, hogy Vid aknamunkája következtében meg hasonlott Géza és a király, az ország zendül, a király agg ipától, a német császártól, Géza pedig a lengyeltől és oroszról kér segítséget. Abban állapotnak meg, hogy a béke megmentéseért Dezső püspök Gézát, Erneyei pedig a királyt engeszteli meg.

Második Felvonás.

*Fejedelmi lak N. Váradon.
Géza és László. Dezső.*

Géza és László között ugyanaz történik. A vadászatra azonban nem mennek el, mert éppen akkor érkezik meg hozzájuk Dezső. Tudtukra adja, hogy a béke ügyében jelent meg náluk, úgy, mint ugyanezen időben Erneyei a királynál. Arra kéri őket, hogy a királylyal együtt jöjjenek össze a szigeten és kössenek egymással békét.

II. Jelenés. Salamon laka.

*Salamon magányosan.
Vid, Ernyei.*

Salamont nem hagyják nyugodni Vid szavai: Két napnak a nagy égen nincs helye. Mégsem tudja, merre menjen, kinek higgyen. Először Géza ellen fordul. Azután eszébe jutnak anyja okos, higgadt szavai. Ekkor Géza iránt megenyhül, viszont Vid önző álnoksága ellen tör ki minden gyűlöletével. Ilyen lelki állapotban találja őt Vid, aki észreveszi szavaiból, hogy megváltozott iránta. Ezért nem szokott módszerével izgatja Salamont, hanem ravasz fondorlattal békés hajlamainak akar kedvezni azzal, hogy az éppen Salamonhoz közeledő Ernyeit azzal a hazug hízelkedéssel jelenti be nála, hogy béke hírekkel jön. Ernyei látja a király gyanakvó, izgatott nyugtalanságát, nem azt mondja, amire készült, hogy föltárja az ország helyzetét, hanem röviden csak arra kéri a királyt, hogy fogadja megértéssel az ország nagyjait, akik a béke ügyében fogják fölkeresni. Vid nem térhet ki, fanyalogva ő is ezt ajánlja a királynak. A lelke mélyén azonban bosszút forral a békés megegyezés gondolata ellen.

III. Jelenés.

*(Sziget)
Salamon, Géza, László, Ernyei,
Vid, Desiderius, s még némelly
Uruk.*

A megjelentek mind kifejezik a királyhoz való ragaszkodásukat és békés szándékukat. Nándort kölcsönösen felejtve bekülnék ki egymással Salamon és a hercegek.

*Királyi lak Fehérvárott.
Salamon, Vid, Ernyei.*

Ugyanaz történik, csak Salamon nagyobb belső küzdelem után fogadja el Ernyei ajánlatát.

*(Sziget.)
Egy részről Salamon, Ernyei,
Dezső, Vid, más felől a Fejedelmek jönnek, mind két felől sok kísérekkel.*

A cselekmény menete nagyjában ugyanaz. Eltérés csak az egyes személyek szavaiban s magatartásuk megokolásában van. Először Dezső beszél. Aba és

Mindenki örül, csak Ernye nem tud a megegyezés állandóságában bízni, annak ellenére, hogy Salamón a béke biztosításául őt és Videt ajánlotta fel kezesnek Gézának, aki hasonlóképpen járt el.

IV. Jelenés.

*Egy szoba Géza lakába Váradon.
Vid magányosan.*

Vid, mint kezes, nem tud megnyugodni sem új helyzetében, sem abban, hogy Ernye törekvéseit vigye előbbre. Elhatározza tehát, hogy Géza udvarában is folytatja bujtató terveit.

(Bikás, Zonuk, Petrud jönnek.)

Vid Géza udvarának e vezető nemeseit a hon javáért teendő szolgálat címén nyeri meg a király pártjának. Megegyezik velük: ha ütközetre kerül a dolog, paizsukat emelve állnak át a királyhoz. Csak Petrud lelke marad nyugtalan: Nem lesz-e így a hazához hűtlen?

Bátori jó.

Vid Bátorit, Géza legkiválóbb vitézét is meg akarja Salamónnak nyerni. Azonban hiába csillogtatja meg előtte a dicsőség, a nagy világ fényes kilátásait, Bátori hű marad Gézához.

*N. Váradon Géza' lakása.
A heczegek.*

Géza és László Bátoritól kapott értesülésük alapján be-

Péter viszálykodására hivatkozva kéri Salamont és a hercegeket a megegyezésre. Géza arra kéri a királyt, hogy ne gyanakodjék folyton. László pedig békeesküje feltételül azt köti ki, hogy senki ne nyúljon az ő birtokukban törvényesen lévő ország harmadához s a király ne „németezzen”. Kőcsönösen túsokat küldenek egymáshoz.

*Fejedelmi lak Nagy-Váradon.
Vid magányosan.*

Forma és tartalom, némi kis eltéréssel, ugyanaz, mint *A' Belső Háború* II. Nyilásának IV. Jelenésében.

Szónok, Bikás, Petrud (jönnek).

A cselekmény kialakulásának iránya ugyanaz. A különbség csak az, hogy a három nemes közül Szónok válik ki. Igazában ő vállalja a másik kettőnek, akiknek szerepe rövid, a királyhoz való átpártolását. Petrud lelki válságának nincs nyoma.

Bátori jó.

A jelenet lefolyása ugyanaz.

László, Bátor (jönnek beszélgetve).

László Bátoritól értesül Vid cselvetéséről s arról, hogy a há-

szélgetnek Vid magatartásáról, amelyről ők is meggyőződtek a vadászatokon, amelyeken Vid feltűnően tárgyalt a három nemes-sel. László tehát azt ajánlja, hogy Videt, a béke-felforgatót, királytiszteletük és béke-szándékuk fenntartásával, Ernyeivel együtt küldjék vissza Salamonhoz. Vid folytatni fogja ugyan látítását, ez ellen azonban védekezni fognak és tudnak. Géza ajánlatára László Otto morva fejedelemhez megy segítségért. Ugyanakkor Géza felszólítja a külföldön élő Lámberet öccsét is, hogy valahol szerezzen támogatást.

III. Nyilás.

*A 'Király' lakása Fehérvárott.
A királyné, a Király.*

A királyné asszonyi hiúságában és királynői méltóságában megsértve izgatja fel Salamont, ne tűrje a kezesek visszaküldését, mert ez királyi hatalmának súlyydedését jelenti. Ha nem cselekszik így, akkor királyi hatalma csak üres álarc. Salamon vad hangú monológban fordul a királyné ellen. Királyi méltósága nem csorbult meg. A hercegek eljárása őszinte és korrekt. Ilyen Ernyeie is. Ha azonban a királyné látni akarja, hogy indulata milyen irtózatra képes, meg tudja mutatni, milyen tud lenni egy király.

Vid Mintegy bujkálva jő.

Vid a király feldúlt lelkiállapotát fel akarja használni terve

rom nemessel is tárgyalt. Bátorile akar számolni Viddel, de László megfékezi indulatait s Ernyeieért küldi.

Egyedül maradván, elhatározza, hogy Videt s Ernyeieit visszaküldi Salamonhoz, aki kezesek nélkül is bízhat bennük.

Ernyeie jő.

László szelid szomorúsággal adja Ernyeieinek tudtul elhatározását. Csak arra kéri, hogy Vid ne szóljon és ő is csak annyit mondjon Salamonnak, hogy ő és Géza hűségesek hozzá. Ha pedig Salamon sértődve fegyveresen támadna ellene, adja tudtára, hogy László sereggel várja őt, s mellette áll Otto morva fejedelem.

Harmadik Felvonás.

*(Királyi lak Fehérvárott.)
Sophia, utóbb Salamon.*

A jelenet egyezik, csak Salamon monológjának felépítése és tartalma más.

Salamon csalódott feleségében, megértő léttárs helyett nagyra-vágyó, hiú és vérszomjas asszonyt talált benne. Meggyűlöli.

Ernyeie, Vid (jönnek)

Vid felhasználva a király feldúlt lelkiállapotát, jelentkezik

megyalósítására: Gézát majd egy vadászaton, László távollétében, elveszti s ekkor övé lesz az ország harmada. Csak a király egyezzen bele.

Ingoványban.

(Egy sík hely az erdőben, körül a fák sűrűn virítanak)

Bátori', s még két vadász dárdaikkal. Üldözik a vadat.

*(Vid harmad magával jő ál-
orcásan, nyilakkal, fegyverekkel,
Bátori félre vonja magát.)*

Az erdőben vadat üldöző Bátori rejtékhelyéből fedezi fel Videt és álorcás embereit, akik Géza megvilkolására lesnek. Hogy ezt megakadályozza, kiront. Vid Bátori megölésére buzdítja az 1. és 2. álorczást, de ő maga elmenekül, a 2. álorczás is kerekét old, de az 1. álorczást sikerül Bátorinak elfognia.

Erneyei, Desiderius

(Győrött a' Püspök laka.)

A két nemeslelkű magyar együtt panaszkodik az ország feldült állapota miatt. Desiderius Erneyeitől értesül a Géza ellen készült merényletről, s arról, hogy a király fegyveres erő felállítására szólította fel őket. Nem nyugtatja meg Erneyei biztatása, hogy majd ő jó irányban fogja befolyá-

nála. A király olyan értelmű parancsot ad neki, hogy tegyen, amit akar és elküldi. Erneyei föl ismeri, hogy a helyzet válságos. Vissza akarja hivatni a királlyal Videt. A király azonban már csak azt rendeli: gyűjtsenek hadat. Célja elérni, hogy Géza vesszen.

Ingoványban

*(Egy puszta hely fákkal körülvéve.)
Vid (jő).*

Vid itt mondja el monológját, melynek tartalma: Salamon őt elküldötte bosszúságában, de ő most kihasználja a király Géza elleni felindulását. Gézát majd egy vadászat alkalmával, László távollétében elveszti és akkor övé lesz az ország harmada.

Bátor (vadászdarúdával)

Miközben arról elmélkedik, hogy az ártatlan vadat föl lehet verni nyugalmából, sok ember-vad pedig büntetlenül él, észrevesz egy lappangva közeledő álarcos csapatot.

*(Vid harmad magával jő ál-
orcásan, Bátor elveji magát. Azok
nyilaikat előszedik.)*

A jelenet lefolyása a továbbiakban általában megegyezik *A' Belső Háború* megfelelő jelenetével, de valamivel rövidebb.

Szónok, Bikás (jőnek)

Meglepetve látják, hogy Bátor-nak foglya van. Ez kéri őket, hogy vigyázzanak rá, addig, amíg neki Gézához kell mennie, mert veszedelmes ember. Távolléte alatt Szónok felismeri, hogy a fogoly Czirmos, akit Vid bérelt föl Géza megvilkolására. Szabadon bocsátják.

solni a királyt, mert ott látja környezetében állandóan Videt, aki áthúzza terveiket. Nyugtalan-sága csak fokozódik, amikor az öreg Ernye felélmertes átkokat szór Vidre. Nincs más menekvése, csak az, hogy leborul a hon Istene előtt, már csak ő tarthatja meg a hazát.

Géza lakásának környéke.

Bikás, Zonuk (lapangva vezetik a Bátorit által elfogott álorcást). Azután pedig erszényt is adván neki, szabadon bocsátják.

*Bátori jó.
(hevesen)*

Amikor Zonuk és Bikás Bátorit kérdésére, hogy hol van az elfogott álorcás, azt felelik, hogy vallatás közben elfutott, már majdnem párviadalra kerül a sor köztük. Ezt Petrud váratlan megjelenése akadályozza meg.

(Bátor jó.)

A visszatérő Bátor felháborodva értesül arról, hogy a fogoly „megszökhetett”. A már majdnem párviadallá elmérgesedő vitatkozásnak Petrud megjelenése vet véget, aki Géza jövetelét jelenti.

Géza jó.)

Bátor felpanaszolja a fogoly szabadonbocsátását Gézának, aki megköszöni Bátor hűségét de nem bünteti meg Szónokot. Eltávoznak, csak Bátor marad a színen.

Jolánka énekelve s virágot szedve jó. Jolánka meglátja Bátort, megijed, leejti virágát és elsiet. Azonban visszatekint s érzi, hogy megszerette Bátort. Ugyanez az érzés támad Bátorban is, miközben fölveszi Jolánka virágát.

*(Szekszárd.)
Salamon s Vid.*

Salamon ingerült szemrehányást tesz Vidnek: Vid azzal, hogy orozva meg akarta ölni Gézát, a király nevét is országszerte gyűlöltté tette.

Vid hűségével védekezik. Egyébként is szerinte a helyzet olyan, hogy az országnak két királya van, ez pedig fenn nem tartható. Vagy Salamonnak, vagy Gézának kell vesznie. Salamon Istennek tartozó felelősségére hivatkozik. Erre Vid azt feleli, hogy Isten hatalmát neki, Salamonnak adta. A gyakorlat megmutatta, hogy megegyezni nem tudnak. A megoldás tehát csak az, hogy Gézának vesznie kell. Annál is inkább, mert László morva segítséggel közeledik. Most Géza Váradon egyedül él. Őt tehát köny-

nyen legyőzheti. Azután pedig külön végezhet Lászlóval. Itt az utolsó pillanat. A sereg kész, rendelkezésére áll. Vid szavainak hatása alatt Salamon megadja magát s mindent rábíz, de utána kétségek közt magába roskad.

A jelenet fültanúja a szekszárdi apát. Megrendülve eszmél rá a helyzetre, és lovásza által azonnal értesíti Gézát az őt fenyegető veszedelemről.

(*Erdős táj.*)

*Géza, Bikás, Szónok, Petrud
(jőnek).*

A megpihenő Gézának az éppen hozzá tartó Bátor adja át a szekszárdi apát Vilhelm üzenetét: Ha nem lesz hadserege, elveszítik. Bikás, ravaszul, álmodott hírnek próbálja minősíteni az apát értesítését. De Géza hisz neki s a nemeseket fegyverkezésre szólítja fel.

Távozása után Szónok, Bikás és Petrud egymás között kijelentik, hogy a harcban a Viddel kötött egyezség alapján csapataikkal átállnak a királyhoz.

Mezei lak.

Csatás monologizálva veszi elő fegyvereit s készül a király mellett harcba szállni.

Közben jő húga, Jolánka. Aggodalommal látja, hogy bátyja harcba indul. Aggódik életéért, de ugyanakkor Bátorért is remeg. Csatás megnyugtatta, hogy majd visszatér s azután békében élnek majd együtt. Jolánka nem találja helyét, rossz sejtelmek gyötrik. Tudja, hogy bátyja és szerelme, Bátor ellenkező oldalon küzdenek. Retteg, hogy netalán egymással

kerülnek szembe. Fátyolt von fejére s bátyja után megy. Abban bízik, hogyha Csatás és Bátor meglátják — reá való tekintettel —, kímélettel lesznek egymás iránt. Bizonytalan útjára elkíséri a bátyjától őrizetére rendelt öreg szolgája.

IV. Nyilás.

Negyedik Felvonás.

*Egy Apát lakása Szekszárdon,
A színen két szobának kell
látszani, egyikben a 'Király, Vid',
's még néhány Urak; a' másikban
utóbb az Apát jelenik meg.*

Salamon szemrehányásokat tesz Vidnek: azzal, hogy orozva meg akarta ölni Gézát, a király nevét is országszerte gyűlölttette. Vid hűségére hivatkozik és arra, hogy egy országnak nem lehet két uralkodója. A jelenlevő urak is így vélekednek. Salamon Isten bosszúzó hatalmára hivatkozik. Vid válasza: Isten a hatalmat a királynak adta, a harc már elkerülhetetlen, mert László morva sereggel közeledik. Géza Váradon most egyedül gyenge, őt most könnyen le lehetne győzni. Az urak is a támadást tanácsolják. Salamon mindent rájuk bíz, de utána kétségek közt magába roskad. Az Apát a szomszéd szobából kihallgatja a jelenetet, majd levelet ír Gézának, melyben tudósítja a fenyegető veszélyről, A levelet lovásza viszi el a fejedelmhez.

*Egy szobácska Csatás hajlékában.
Csatás fegyvereit előveszi.*

Csatás monológjában kijelenti, hogy a a királyért fog harcolni. Jolánka jön. Retteg, hogy magá-

ban marad a lakatlan vidéken. Csatás azzal vigasztalja: a harc után a városba viszi. De Jolánka félti bátyját: elvész a csatában és Bátori is. Majd Csatás és Jolánka együtt távoznak a házból.

Erdőstáj.

Géza, Petrud, Bikás, Zonuk egy dombra telepednek, s még néhány vadász áll mellettük.

A megpihenni vágyó Géza hiányolja Bátori jelenlétét. Ámde egy vadász, Józsa észreveszi, hogy Bátori egy lovassal közeledik. Ez utóbbit Csábrági apát küldötte Szekszárdról, és ez levelet ad át Gézának, melyben az apát figyelmezteti a fejedelmet: el akarják veszteni László visszatérte előtt. Zonuk és Petrud kétségbevonják a hír jelentőségét, de Géza parancsot ad hadak gyűjtésére.

*Csatás háza holdvilágos este.
Mécs. Jolánka magányosan az
ablakon kinézve.*

Csatás elment a harcba. Jolánka, őreitől magára hagyatva, helyzetére eszmél. Egyaránt aggodódik bátyja és szerelmese miatt, főként mert tudja, hogy ellenkező ügyért indultak harcba. Elindul, hogy szóljon velük öreg szolgája intelmei ellenére. Majd az öreg szolgálja is Jolánka után indul.

*Géza tábora.
Bátori magányosan vértben.*

Bátori észreveszi az éjszakában egyedül bolyongó Jolánkát. Elsiet, hogy oltalmára legyen.

Géza táborá.
Géza (Petrud, Bikás, Zonuk titkon
beszélgetnek.)

Géza sok belső küzdelem után szánja rá magát a másnap reggeli harcra. Figyelmezteti nemesseit, hogy gondjuk legyen az örökre. Ezek különös hangsúllyal ígérik meg. Petrud még mindig határozatlan.

(Katonák gyülekeznek nem messze Géza sátorától, a' mondotak elejökbe mennek 's egy üdeig lassan beszélgetvén elszélednek.)
Két katona hátra marad.

Két katona beszélget egymással. Az első, aki lelkében Gézához húz, nem tudja megérteni, hogy miért kell az ütközet elején a pajzsot föltartani s miért kell veszélynek kitenni a nemes lelkű fejedelmet. A másik katona nagy zavarában nem tudja megnyugtítani az első katonát, Balázst, aki Gézához akar átmenni. Már-már egymás ellen fordulnak, amikor Petrud megjelenik, és Balázst a hozzá, urához való hűségére inti.

Salamon táborá.
A' Kemei mező.
Salamon gondolkodva jár sátorában.

Vid Salamont boldog hírrel örvendezteti meg s biztosítja a győzelemről: melléje áll vitézeivel Géza három főnemese s ezzel elvonja tőle seregének egy harmadát. Salamon, bár megveti Videt, de elismeri hasznos szolgálatát. Biztosra vett győzelmével nagylelkűen akar élni, azért úgy tervezi, hogy Gézával, a fogollyal, csak mint rokonnal fog bánni, s

(Kemei sík, Géza táborá.)
Bátor (fegyverben).

Bátor meglátja az éjszakában bolyongó Jolánkát. Siet hozzá, hogy ne maradjon magára.

Géza, Szónok, Bikás (jönnek).

Eseményeiben ez a jelenet megegyezik A' Belső Háború IV. Nyílása 369—411. sorával, de Géza belső küzdelme e változtatban lélektanilag jobban el van mélyítve.

Két katona (jő).

Mint A' Belső Háború IV. Nyílásának 412—468. sorában. A különbség ott van, hogy az első katonát nem Petrud, hanem Szónok kergeti vissza az elpártolásra készülő seregébe, mégpedig fenyegetőzéssel és parancsszóval, ámde ez tovább is kételkedik vezére ügyének igazságos voltában.

(Völgy.)
Egy felől Csatás, más felől Bátor
jönnek fegyveresen. Hajnalodik.

A jelenet külső eseményességében megegyezik A' Belső Háború IV. Nyílásának 501—692. soraival, de lélektanilag elmélyítettebb.

Kemei mező, Salamon táborá.
Salamon, Vid jönnek.

Vid itt is éppen úgy, mint A' Belső Háború IV. Nyílásának 469—500. sorában megnyugtítja a kétségeskedő Salamont, hogy

ezzel leszereli a hazatérő testvérei haragját, s így az ő helyzete is tisztázódik.

Völgy.

Egy felől Bátor, más felől Csatás jönnek fegyveresen. Holdvilág.

Csatás a Királyhoz mentében összetalálkozik Bátorival. Szenvedélyes vitába törnek ki, majd kardot rántanak. Bátori rossz sejtelmekkel eltelve küzd: vajon Csatás nem Jolánka bátyja-e. Erről akkor győződik meg, amikor Csatást halálra sebzi, s ez utolsó szavaival oltalmába ajánlja Jolánkát.

(Jolánka egy dombról látatik messziről. Bátori elejbe megy, 's a' szin másik oldalára vezeti.)

Bátori kéri Jolánkát, meneküljön a harcmezőről, majd kölcsönös érzéseikről beszélnek. Azonban Jolánka hirtelen észreveszi Bátorin a vérjeleket és megpillantja Csatás kardját sisakját, végül holttestét. Rádöbben a szörnyű valóságra, és iszonyodva fordul el Bátoritól, őrzöngve elmenekül tőle, akit a kúrtszó a csatába hív. Az öreg szolga reménytelen megadással követi örült asszonyát.

Sik mező

Világosodik. Messziről csatazaj hallik. Bikás, Zonuk 's katonák jönnek emelt paizsokkal.

A jelenet elején Bikás és Zonuk megparancsolják katonáiknak, hogy paizsukat felemelve álljanak át a királyhoz. Harci zaj, majd Petrud sebesülve vánszorog le lováról és Bátorit emlegeti. Ez éppen jön. Ekkor Petrud felfedi

győzelmük biztos, mert Géza három főnemese seregével együtt átpártol hozzájuk. Salamon itt is elmondja monológiáját, amely azonos az ott elmondottal. A különbség csak az, hogy itt utána elvágatnak előtte, pajzsukat emelve Szónok, Bikás és Petrud vitézeikkel Salamont éltetve. Ezután megkezdődik az ütközet. Ebből csak annyit tudunk meg, hogy a közben megjelenő Bátor rémületen veszi észre; az átpártolt nemesei vitézei és Salamon katonái között iszonyú vérengzés folyik. Vid jelszó-kiáltásával nem törődve, ellenségnek nézték őket, akik így pajzsukat emelve, védtelenül hullottak el. A színen átfutó katonák közül ott hal meg, Videt átkozva, Szónok. Bikás, embereit elveszítve menekül. Betántorog lovával, Vidre átkokat szórva, Petrud is és Bátor látva megőrül, hogy vallomásával könnyíthet lelke terhén. Bátor, miután kardjával elkergette Korcsot, akit meg akart ölni, mert Vidnek nézte, meglátja Petrudot. Petrud utolsó szavaival Bátorit Gézához küldi, hogy meneküljön.

Vid jó és zavartan látja, hogy célját nem érthette el: Géza menekül. A közben elébe sodródó Salamon, aki előtte sebzi halálra Bikást, megátkozza Videt e nap kudarcáért. Majd a menekülő Géza után vágat. Vid egyedül marad. Feltörő nyugtalanságát azzal igyekszik eltompítani, hogy Salamon nem tud befolyása alól szabadulni s így célja elérésében biztos. E lelki állapotban talál rá Erneyei. Kegyetlen nyíltsággal veti szemére Nándortól ez ütközetig minden gonoszságát. Vid kitér a vita és a harc elől. Erneyei egyedül marad vejének, Petrud-

előtte, hogy Bikás, Zonuk árulók voltak. De elestek.

Ő is áruló s ő is bűnhődik. Most csak arra kéri Bátorit, hogy üljön lovára, vágta sson Gézához és figyelmeztesse, hogy meneküljön. Azután meghal.

V. Nyilás.

*Sík mező. A tábor széle.
Salamon, Vid.*

Salamon keserűen tesz szemrehányást Vidnek a sok vesztesé-
gért, mellyel annyi kiváló vitéz-
nek és a Gézától hozzá átpártolt
nemeseknek a halálát okozta,
s még a céljukat sem érték el.
Géza megmenekült. Vid azzal vé-
dekezik hogy a harc viharában
katonái nem hallották meg jel-
szavát. Géza megmeneküléseért
pedig Salamon a felelős, hiszen
el lehetett volna fogni, ha a
király nem állítja le a hozzá pár-
toltak kegyetlen gyilkolását. Sa-
lamon folytatja vádjait Vid ellen:
ez hírnevét tönkre tette, és sem-
mihez sem segítette hozzá. Ezen-
túl csak a maga esze és kardja
után fog indulni. Videt nem törí-
meg Salamon megváltozott maga-
tartása, mindent eltűr, csak hogy
célját elérje. Csak Ernyei ne tud-
jon erről az új helyzetről.

(Ernyei közelget, Vid észreveszi.)

Ernyei szemére veti Vidnek Nán-
dortól kezdve minden cselszövé-
sét. Vid kitér a vita és harc
elől. Ernyei egyedül marad vejé-
nek, Petrudnak holttestével, és
bosszút esküszik haláláért. Szavai-
ból megtudjuk, hogy meghozta
a király kívánta sereget, de nem
adja fel a reményt, hogy Salamont
vissza fogja tudni tartani a
további vérontástól.

nak holttestével és bosszút eskü-
szik haláláért. Szavaiból meg-
tudjuk, hogy meghozta a király-
kivánta sereget, de még nem adja
fel a reményét, hogy a királyt
vissza tudja tartani a további
vérontástól.

Ötödik Felvonás.

Vác melléke.
Géza, az Apát, Bátor.

Géza a kemei ütközetből megmenekült. Hálával emlékezik Csábrági apát és Bátor érdemeiről és keserűen Petrud, Bikás és Zonuk árulásáról. Bátor közli, hogy Petrud haldokolva megbánta tettét. Vid a bűnös mindenért. Géza aggodalommal néz a jövőbe: Salamon nagyobb és erősebb seregével hogy tud majd ő kisebb erejével megküzdeni? E közben egy katona jelenti, hogy László és Otto megérkeztek. Géza örvendezve siet üdvözlésükre.

*(Kevés váratva Géza vissza jő;
László és Otto vele.)*

László hazatérése, Otto segítése megerősíti Géza bizalmát. Mind Videt átkozzák. De mind az ő, mind pedig László lelkét feloldhatatlanul gyötéri a közelgő testvérháború árnyéka: Salamon miért hallgat Vidre és nem Ernyeire?

Bátori jelenti, hogy közeleg a király hada. A hercegek harcra készülnek, Bátori Jolánkára gondol.

*A' Mogyoródi hegyek
Alatta terül el a' Király tábora.
Salamon, Ernyeie, Vid, s még
néhány Urak fegyverben.*

Salamon a mindenre elszánás szenvedélyével készül az ütközetre. Harci elhatározásának hevet fokozza Vid gögös biztatása, amellyel hizeleg a király erejének. Ebben az állapotában találja Ernyeie, akit a király örömmel, de ugyanekkor hűségét meggyanúsító vádaskodással fogad, hogy a hercegekkel érez együtt. Ernyeie

Mogyoród tája.
László (föllép a haddal).

László Mogyoród környékén telepedik le hadával. Kesereg a haza sorsa miatt. Itt keresi fel a földönfutóvá lett Géza. László tud mindent, ami távolléte alatt itthon történt: az ütközetről, a nemesek árulásáról, Bátor vitéz magatartásáról. Fáradt öccsét pihentetni akarja táborában. A királyt ő maga akarja bevárni.

*(Géza távozik, Bátor, Salamon
jönnek.)*

Salamon megjelenik László táborában. László fogadja. Salamontól kitör minden vád, főleg nagyravágyással illeti Lászlót és Gézát, akinek kiadatását követeli. László tiszta és önzetlen múltukra és hűséges szolgálatukra való hivatkozással utasítja vissza Salamont ráfogásait. Vid kiszolgáltatását kéri, hogy megszűnjék köztük minden viszály. Ha ezt Salamon nem adja meg, akkor karddal várja. Salamon, bár fél arra mégcsak gondolni is, hogy kardot emeljen Lászlóra, a harc mellett dönt. Már nincs más megoldása számára.

Otto (föllép hadával).

Otto lelkesen buzdítja katonáit harci kötelességeik teljesítésére.

megrendülten látja, hogy a király szándéka feltartóztatatlan. Megjósolja ugyan bukását, de hogy ennek érzetét benne is fölkeltsé, ráveszi, hogy vele együtt egy kilátó helyről szemlélje meg Géza hatalmas haderejét.

Vid nem szívesen fogadja Ernyei szándékát. Sejtí, hogy mit akar a királlyal. Gyűlölete tovább szövö terveit. Nem hallgat a már ellene forduló urak tanácsára sem.

Hegy' alja

A' Király és Ernyei fák alatt leereszkednek meg állapodnak

Ernyei a fák lombjainak védelme alatt egymás után mutatja meg a királynak ellenfeleit: Ottót, Bátori Opost, Gézát és Lászlót, a legnagyobb vitézt.

Salamon eleinte azt gondolja, hogy Ernyei a látottakkal meg akarja rémíteni őt. Amikor azonban látja Ernyei tiszta és mély megindultságát, ahogy letérdel előtte és így könyörög hozzá, ne kezdjen háborút, meginog és Ernyeitől kér tanácsot, mit tegyen.

Ebben a helyzetben lép közéjük Vid. Azzal a hírrel jön, hogy a katonák lázonganak, s keresik a félénk, a csüggedő, az elrejtőző királyt.

Salamonban ismét fellobban a sértett büszkeség és a harci indulat: ne lássák gyávnak katonái. Ernyei hiába óvja Vidtől. A király elrohan. Ernyei átkok között esküszik bosszút Vid ellen.

Géza tábora.

Géza, László, Otto.

Egyesített csapataik harci rendben sorakoznak fel s László elrendezi őket.

Salamon, Vid (jönnek a haddal.)

Salamon megállapodik táborával, amikor egy követ jelenti, hogy anyja meghalt. Salamon megrendül, de nem térül el szándékától. Ugyanaz a követ adja neki hírül azt is, hogy felesége elhagyta s addig nem tér vissza, még csatája után „egész királlyá” nem lesz. Salamon gyűlölettel telik meg felesége iránt, majd dühödten parancsot ad az ütközet megkezdésére.

(Vid megy. Sorvatag útját állja a Királynak.)

Egy tébolyodott remete, Sorvatag útját állja Salamonnak, és figyelmezteti arra, hogy ne ütközzék meg, mert látomása volt: László csillagát felkelőnek látta, Salamonét pedig lezuhanni. A király elviteti a remetét. Utána következik Salamon, Vid és Ernyei jelenete, mely tartalmilag nagyjában megfelel *A' Belső Háború* V. Nyílása 427—740. sorának.

Fontosabb eltérések:

Salamon Ernyei szavainak hatása alatt, átadja neki a kardját, lemond a további és a mindenkori harcról.

Utána Vid izgató szavai és Salamon sértett büszkeségének és harcvágyának kifejezései itt tömörebbek.

László tábora.

Géza, László, Otto (jönnek).

László az ütközet megkezdése előtt még egy utolsó kísérlettel békére akarja rábírní a királyt.

Géza, László.

Bár nehéz szívvel teszik, de nem tudnak kitérni a rájuk kényeszerűlő testvérharc elől.

(Csata zaj hallik kevés váratra, mely mindig közelebb ér. A királyi nép egy felől, más felől Otto jön. Ernyei, Otto őszsze csapnak. Otto távozik.)

Ernyei, hátra marad a zajból.

Ernyei nem harcol magyarral, állandóan Ottót keresi, ez azonban kitér előle. Ezután már egy vágya van, az, hogy Viddel leszámolhasson. Ez meg is történik.

Vid bujkálva jő.

Vid megrettenve látja maga előtt Ernyeit. Hiába kísérel meg mindent, az összecsapás elől nem tud kitérni Ernyei, miután minden bűnét szemére hányta, párviadalban ledöfi őt.

(A zaj folyóvást tart. Egy felől Géza, Bátor s katonák; más felől közelget a Király)

Bátori hírül hozza, hogy közeledik a Király és Gézát keresi. Géza erre Lászlóért küld, aki más helyre állítja Gézát, ő lép helyébe, felhúzatja maga előtt Géza címerét s így várja Salamont. Salamon megjelenik, egyszer összecsap Lászlóval, azután rémülve hajtja le karját és elmenekül népeivel. László egy darabig üldözi. Előbb Géza tér vissza, majd László.

(László jő, a holt testek között meg áll)

Megrendült lélekkel járja be a csatateret. Gyászolja az elesetteket, akiknek elhunytával keve-

De a követ: Bátor azt hozza hírül, hogy a király seregével megindult. Ekkor László is harcra állítja fel az ő, Géza és Otto csapatait. Bátor végleg Géza mellé áll.

(Nem sokára Vid jő). Korcs, Ernyei.

Vid szándéka sikerült: kitört a harc. Vid Korcsot száz arannyal vesztegeti meg, hogy az ütközet közben gyilkolja meg Ernyeit. A harcból ki akar térni, de találkozik Ernyeivel. Nem tud menekülni, meg kell küzdenie Ernyeivel, aki miután feltárta előtte vétkeit, párviadalban megöli.

(Bátor jő, Ernyei indul.)

A harcban Bátor nem ismeri fel Ernyeit. De amikor szavaiból megtudja, hogy a morvák ellen akar indulni, viaskodni kezd vele. De Ernyei elhárítja támadását. Közben Korcs közéjük surran s orozva meggyilkolja Ernyeit. Bátor undorral szúrja le Korcsot. Közben megjelenik László smondja, hogy amerre jár, a sorok bomlanak előtte. Otto sebesülten tér vissza az ütközetből. Géza is menekül, majd be akarja várni Lászlót, de Bátor könyörgésére tovább megy s Bátor áll helyébe. A Király serege támad. Salamon áll az élén. Amint megpillantja Bátort, össze akar vele csapni. Ekkor jelenik meg László s felszólítja Salamont, hogy víjon meg vele. Salamon azonban megremül tekintetétől s elmenekül. Az egyik királypárti csapat vezetője és Ákos hadnagy ennek nevében arra kéri Lászlót, hogy a nemzetet elhagyó Salamon he-

sebb és gyengébb lett a magyar. Különösen Ernyeit, a legnagyobb magyart siratja. Egy kívánsága van, ennek a csatátérnek a tanulságaiból bárcsak tanulna a jövőkor magyarja is.

Iyett engedje meg, hogy Géza lépjen a trónra.

László a nemzet boldogulását várva e változástól egyezik bele a kérésbe.

De keserűen hozzáteszi, hogy annyi hősiességgel, amellyel a testvérháborúban önmagát pusztította, mi mindent tudott volna tenni a magyar!

A *Salamon Király* sem nem jobb, sem nem nagyobb dráma, mint *A' Belső Háború*. Vörösmarty a *Salamon Király*-ban sem tud szabadulni *A' Belső Háború* alapvető drámai elgondolásának és kialakításának módozataitól, ezért ennek jellemzési, szerkezeti, általában minden döntő műfaji fogyatékoságai visszatérnek és megismétlődnek abban is.

Némi eltérések azonban megállapíthatók a *Salamon Király* javára. Az anyag elosztás és elrendezés ökonómiája mintha sikerültebb lenne. Ezenkívül a *Salamon Király* némely részleteiben mintha mélyültebb, átgondoltabb, szervezesebb, lélektanilag gondozottabb és kidolgozottabb benyomást keltene. Megindulása, Salamonnak, anyjának, és feleségének izgatott, feldúlt jelenete, kitűnő atmoszferikus jelzés a darab állandó hangulati feszültsége felé. Mindenesetre szerencsésebb kezdés, mint *A' Belső Háború*-é. Salamon romantikus egzaltságában és mindig kirobbanó túlhajtottságában néha, ha csak egy pillanatra is, felragyog egy-egy mély emberi pillanat. Ilyen amikor megtudja anyja halálának hírért, vagy amikor az ütközet előtt, Ernyi hatása alatt meginog. Igen finom a belső fejlődésnek az a történelmi útja, ahogyan Salamon lassan jelentéktelenné, a történelem fölöslegévé válik s László megnő nemcsak föléje, hanem még Géza fölé is. Vörösmarty az események logikájával sejteti: László az egyetlen jövő. Mindezek a részlet-értékek azonban önmagukban kevés erőt jelentenek és képviselnek ahhoz, hogy csak némileg is ellensúlyozni tudják a darab hibáit.

A Salamon-drámák forrásai és mintái

I. Források

A *Salamon Király* forrásaival a következő munkák foglalkoztak: KISS ERNŐ: Vörösmarty és krónikásaink. Erdélyi Múzeum. 1904. 21. k. — PAPP ZOLTÁN: Fessler Ignác és a magyar romantikusok. Pécs é. n. — BÁNRÉVY GYÖRGY: Vörösmarty Salamónja és forrásai. Bp. 1929. A kérdést Bánrév György tisztázta alapvető tanulmányában, amelyben rendkívül gondosan foglalkozott az addigi kutatások eredményeivel is.

Vörösmarty főforrása a Salamon megírásához THURÓCZY JÁNOS Krónikája volt: M. Johannis de Thurócz Chronica Hungarorum Ab Origine Gentis. Inserta Simul Chronica Johannis Archidiaconi de Kiküllő. A Joanne Georgio Schwandtnero Austriaco Stadelkirchensi. Scriptores Rerum Hungaricarum. Viennae. 1746. C. I. I., I. II. Thuróczy Krónikája megvolt Perczel Sándor bonyhádi könyvtárában.

THURÓCZY Krónikájának megfelelő fejezeteit az általunk készített magyar fordításban a következőkben adjuk.

A *Salamon Király* forrásaira vonatkozó megállapítások természetesen érvényesek *A' Belső Háborúra* is. Itt csak azt kell hangsúlyozottabban kiemelniünk, hogy Vörösmarty *A' Belső Háborúban* szorosabban követte Thuróczyt, mint a *Salamon Királyban*. Ezt mutatja, hogy *A' Belső Háborúban* nem használja fel motívumul anyja későbbi halálát, aminthogy Thuróczy is hallgat róla. Viszont a mosonyi jelenetet, amely a csatavesztés után történt, már *A' Belső Háborúban* is a darab elejére helyezte s ezzel változtatott Thuróczyt.

LII. fejezet

Salamon királynak és Geysa (Géza) és László fejedelmeknek viszályáról

E közben a görögök vezére, miután értesült Geysa fejedelem nagylelkűségéről, követeket küldött hozzá a béke és a barátság megszilárdítása végett. A fejedelem pedig erre szabadon bocsátotta az összes foglyokat és mindazokat, akik a várból szállottak le hozzá. Salamon királlyal azonban egyáltalában nem tárgyalt a görög vezér; ezért aztán Salamon király, az irigységtől tüzelve, egyre jobban és jobban meggyűlölte Geysa fejedelmet. Vid gróf is állandóan uszította a királyt, hogy Geysa fejedelmet űzze ki, fejedelemségét pedig, mint sajátját követelje vissza magának; s ez, mint mondogatni szokta, könnyen fog menni, mert hisz a királynak sokkal több katonája van, mint a fejedelmeknek; azt sugalmazta folyton, hogy a dolgot nem szabad halogatni, hanem gyors cselekvésre van szükség; és a királyt ezzel a mondással vezette félre: *amint két kard egy hüvelyben nem fér el, éppen úgy egy országban együtt ti sem uralkodhattok*. A király végül is, Vid gonosz szavaitól megmérgezve, gyűlölettel és ellenszenvvel telt el. Ezután már csak arra keresett alkalmat, hogy vagy álnok módon foglyul ejtse, vagy pedig egészen legyőzze Geysa fejedelmet. Mindazonáltal kétszínű magatartást tanúsított és színlelt barátsággal haza engedte őt fejedelemségébe.

LIII. fejezet

A király álnokságáról, a fejedelmeknek a király ellen viselt két háborújáról és győzelmeiről

Ezekután tehát a király meghívta mind a két fejedelmet, hogy mindketten együtt jelenjenek meg nála és hadseregével Nyir (Nyir)¹, a görögök vára ellen induljanak. A király ugyanis gonosz cselszövészel

akarta őket elveszíteni; hogyha így mindkettőjüket, a nélkül, hogy ezek észrevennék, elfogja, végleg biztos nyugalma lehessen. A fejedelmek azonban átlátván a király cselvetésén, óvatosan kitértek előle . . . László, testvérenek tanácsára, Byhor (Bihar) megyéből Rusciába (Oroszországba) ment, hogy barátaitól segítséget kérjen, s hogy így a király ravaszságai ellen meg tudja magát védeni. Ekkor már ugyanis a király és a fejedelmek közt kitört igazságtalan helyzet és egyenlenség mindenki előtt ismeretes volt. Ezek után, miközben csapatot gyűjtöttek maguk köré, és gyakran küldöttek egymáshoz követeket, a király és a fejedelem (Geysa) megérkeztek Strigoniumba (Esztergomba) és itt a megyezés szerint, mind a ketten csak nyolc ember — köztük püspökök és főurak — kíséretében áthajóztak a városhoz közel eső szigetre — megbeszélésre: itt, miután kölcsönösen szemrehányásokkal illették egymást és mentegették magukat, végül is békés megegyezést kötöttek. Geysa visszatért fejedelemségébe. A király pedig Albába (Székesfehérvár) ment. Ezek után a király Geysához küldte kezesekül Videt, ezt az Isten előtt utálatos embert és a szelíd Erneyt: ezeket Geysa — Vid árulásától való félelmében — gondosan őriztette. A fejedelem is küldött a királyhoz kezeseket: a Waradi püspököt és a hitvány Vathát; ezeket a király is szintén őriztette.

Miután Salamon király Zegzardra (Szekszárd) ment és Kestelei² helység fölött tábort ütött, az Üdvözítőről nevezett monostorban megjelent, hogy meghallgassa a vecsernyét. Ennek elvégzése után a monostorban Vid és mások ezeket tanácsolták a királynak, mondván: *Uram, tudod, hogy László Rusciába távozott és Lampertus (Lambert) Poloniába (Lengyelországba), hogy sereget gyűjtsenek testvériük, Geysa fejedelem részére: gyakran tanácsoltuk neked, hát most csapjunk le a fejedelemre, aki vadászik az Ingwamban (Ingfan)³, az éj csendjében támadjunk rá, fogjuk el, és dssuk ki szemeit; hogy amikor majd László és Lampertus visszatérnek, avagy sereget hoznak magukkal, velünk szemben ne tudjanak megállni. És midőn ezeket megtudják, még az országba se mernek belépni; mindezeket megteheted, mert tanácsadóid mind hűségesegek hozzád, azután a fejedelemséget neked adod és így megerősíted koronádat.* A király pedig, miután ezeket meghallgatta, megígérte, hogy reggelig fog gondolkodni; a tanács azonban tetszetős volt előtte. Ugyanennek a monostornak az apátja pedig, akinek neve Villerinus Latinus⁴ volt, a monostor egy rejtett helyén imádkozás ürügye alatt meghúzódva, végighallgatta a tanácskozás lefolyását. Ez követte útján azonnal levelet küldött a fejedelemnek, hogy figyelmeztesse: óvakodjék a királytól. Miután a követ megérkezett a fejedelemhez, az éppen nála időző gonosz tanácsadók, akik magának a fejedelemnek voltak árulói, nevezetesen *Petrud, Zounuk (Szónok) és Bykas (Bikás)*, így lármázták tele a fejedelem fülét: *Fejedelem Urunk, sohase félj, hiszen az apát iszákos, most is részegségében küldötte hozzád ezt a hírnököt, nem is tudta mit fecseg összevissza.* Azért beszéltek így, mert a fejedelmet Salamon kezére akarták átjárszani. A fejedelem természetesen megbízott bennük s éppen ezért vadászott ott az Ingwamban; ugyanakkor azonban testvérét Lászlót elküldötte Bohemiába (Morvaországba), mivel ez ekkor már visszatért

Rusciából, fölmentő sereg nélkül, hogy megkérje Ottót, Bohemia fejedelmét, jöjjön segítségükre nékik, akik válságos helyzetbe jutottak. Ugyanazon a reggelen, amelyre virradóra a király gondolkozási időt ígért, miután megjelentek a hajnali zsolozsma-imádkozáson, ugyanaz az apát elrejtőzött a monostorban, hogy kihallgassa a tanácskozást; mindezt azért tette, mert hűséges halálával viseltetett a fejedelem iránt, aki temploma alapítójának fia volt. Miután a zsolozsmák elének-lésének vége volt, s valamennyien eltávoztak, a király és Vid visszamaradtak, s olyan megegyezésben állapodtak meg, amelynek végrehajtását Vid a királynak legjobban ajánlotta. Az előbb említett apát ezt meghallván, szerzetesi öltönyét azonnal letette, világi ruhát vett magára, kardot kötött, lóra pattant és a fejedelemhez vágtatott, akit — hajnal lévén — még alva talált, de e szavakkal riasztott fel: *Menekülj, fejedelem, különben mindjárt itt lesznek Salamon katonái és elfognak.* A fejedelem erre összeszedvén csapatát gyorsan Bohemia felé akart tartani, testvéréért, Lászlóért; de a király szembe jött vele . . . és ez elcsábítatva a becstelen Vid aljas tanácsától, seregét a fejedelem ellen irányította . . . A fejedelem vezérei pedig, talán inkább árulói, titkon követeket küldöttek a királyhoz azzal az üzenettel, hogyha a király méltóságukban megtartja, s hegyeibe fogadja őket, *ütközet közben, ott hagyják a fejedelmet és átszöknek a királyhoz.*

A király, miután esküjével biztosította őket erről, mint aki már minden dolgában biztos, elindult a befagyott Tyscián (Tiszán) át a fejedelem felé. Miután közeledtek az ütközethez, a király Nog (Nagy) fiának egyháza mellett fölfegyverkezett, csapatait harcra készsé állította fel és megtámadta a fejedelmet; és őt, akit övéi hitványul cserbenhagytak, legyőzte. Geysa vezérei ugyanis, Petrud és Bykas, az ütközet alatt, három csapattestükkel Salamonhoz pártoltak át, úgy, amint azt neki megígérték. Geysa fejedelem azonban, jóllehet seregének legnagyobb részétől meg volt fosztva, nem riadt vissza attól, hogy csak egy csapatától is kísérve elszánt harcba ne bocsátkozzék Salamon harminc csapatból álló seregével. Az árulók pedig, miközben átszöktek, a királlyal megtárgyalt jel szerint, fölemelték pajzsukat, éppen úgy, mint az áruló Judás, aki szintén jelt adott, hogy a király katonái ne bántsák őket. A király serege azonban mitsém tudott sem az árulásról, sem a jelről, csak azt látta, hogy a fejedelem csapata menekül, ezért azt addig üldözte, amíg el nem pusztította; így történt, hogy az árulók közül alig néhányan tudtak megmenekülni . . . A fejedelem miután minden katonáját elveszítette, visszavonult a harcból, átkelt a Tyscián Chotoydba⁵ és „Fekete” György káplánját sátküldötte testvéréhez, Lászlóhoz, hogy amilyen gyorsan csak tud, viessen hozzá. Iuanca (Ivánka) klerikusát pedig, aki literatus férfiú volt, Lampetushoz menesztette. Amikor Geysa Vácia (Vác) felé lovagolt, találkozott testvérével, Lászlóval és unokaöccsükkel Ottóval, akik erős csapattal tartottak feléje. S amidőn Geysa meglátta testvérét, Lászlót, a nagy fájdalomtól könnyezni kezdett, mivel hűséges és vitéz híveit elveszítette, s ugyanakkor hangosan felpanaszlóan emlékezett meg az árulókról is. Az erős lelkű László azonban bátorította testvérét,

hogy ne könnyezzen, hanem inkább könnyörögjön a mindenható Isten kegyességéhez, hogy a győztest a legyőzöttekkel igázza le, amint ez a háborúk fordulata szokott lenni . . . Ebben az ütközetben *Opus* sűrű kardcsapásaival akkora kárt okozott, hogy a kardja markolatáig elérő ütések gyors visszavetésétől jobbja megmerevedett. Salamon király pedig, s különösen a Theutonok (németek) az ütközet folyamán nem győzték eléggé csodálni *Opus* harci erejét és vakmerőségét. A király tehát, miután győzelmet aratott, átkelt a befagyott *Tyscián Thoroyá*⁶ irányában, és Péter fiának udvarházában szállt meg, és itt hallotta, hogy Geysa találkozott László és Ottó fejedelmekkel, akik nagy számú harcosokkal közeledtek hozzá. Az átkozott *Vid* pedig így izgatta a királyt: *Éppen most koncoltuk fel seregét, pusztítottuk el nagyjait, rémítettük őt halálra; most pedig szolgahadot gyűjtött össze, aratókat toborzott s ezzel a csőcselékkel vette magát körül. Semmi okunk nincsen abban kételkedni, hogy egy pillanat alatt megsemmisítjük őket. Ami pedig a bohemiai (morva) hadat illeti, ezt minden vele tartókkal együtt az én bácsiaimmal (Bachienses = bácskaiak) gyors halállal söpröm el.* A mindig békeszerető Erney azonban, amikor ezeket hallotta, sírva fakadt; midőn a király meglátta, hogy könnyezik, így szólt hozzá: Ugy látszik, Erney gróf, hogy te, szived mélyén, a fejedelemhez vonzódol, hozzám csak színleg érzel. Erney a királynak így felelt: *Éppenséggel nevi, uram; hanem csak azt nem szeretném, hogy honfiaiaddal harcolnál, a katonák egymást gyilkolnák, a fiú atyját, az atya pedig fiát ölné meg . . .* A király azonban Vidre hallgatott, elsietett seregével a negyedik napon Rakuson (Rákoson) tűnt fel; de a fejedelmek, *Geysa, László, Otto* és az egész velük tartó magyar sereg Vacia körül helyezkedtek el. Itt egy nagy erdőség terült el, amelynek csak egy lakója volt, egy Vacz nevű szentéletű remete.

Megindultak és egy Zinkota (Cinkota) nevű telepítvény körül állottak meg. A sereg közt egy Moniorod (Mogyoród) elnevezésű hegység feküdt . . . *Vid* egyre mondogatta: *Amint meglátják seregünket, elszaladnak;* de a fejedelmek kora hajnalban csapataikat csatarendben állították fel. Amint *László* fegyvereit magára öltötte, földre borult és a mindenható Isten kegyességeért könyörgött . . . A csatasor közepén helyezkedett el a bihori (bihari) csapat, *László* a jobb, *Otto* a bal szárnyon, *Geysa* pedig a nitriai (nyitrai) csapat között, középen . . . Amikor a király a hegyről leereszkedett, *Geysa* serege, amely a síkságon állott, Salamon minden csapatánál ragyogóbbnak tetszett.

Amidőn az ütközet megkezdődött, a bohemiai *Vid* gróft és a bácsiakat (Bachienses) az első támadásra siralmasan megsemmisítették . . . *László* fejedelem pedig gondosan vigyázott arra, hogy testvérét, *Geysát*, Salamon támadásától megmentse, éppen ezért a háború első rohamait magán akarta kipróbálni. A király azonban, amint *László* csapatához ért, és felismerte őt, látásától annyira megrendült és megrémült, hogy zászlóhordozóinak megparancsolta, irányítsák csapatait *Geysa* állásai felé . . . *Salamon* király pedig, miután övei majdnem mind elestek, elmenekült, Zigetfen (Szigetfőn) átkelven a Dunán . . . végre eljutott *Mosonba* (Mosony), anyjához és feleségéhez . . .

László fejedelem pedig, jelleme erkölcsi fennkölttségéhez illően, amikor meglátta a csatátér halottainak ezreit, jóllehet ellenségei voltak, akik ott estek, mégis lelke mélyéig megrendült, keserű sirásra fakadt, s mint a gyermekei halálán feljajduló anya, arcát és haját szaggatta . . . S amikor mély megilletődéssel végighaladt a halottak között, s megpillantotta Erney gróf holttestét, azonnal leugrott lováról, átölelte és zokogva így beszélt hozzá: *Erney gróf, a béke barátja! Ugy siratlak, mintha testvérem volnál, mivel szíved és tanácsaid békés szándékokkal voltak tele. Azután magához emelte, megcsókolta és megparancsolta katonáinak, hogy Bacian (Bácson), minden megillető tisztelettel temessék el. S amikor ugyancsak László, a csatátér másik részét bejárva, ráakadt Vid holttestére, így sóhajtott fel: *A te haláloedat is fájdalom, jóllehet mindig ellenségem voltál; vajha életben maradtál és hívem lettél volna, s közöttünk a béke ügyét szolgáltad volna. Nem is értem, miért törekedtél fejedelemségre, amikor nem ilyen családból származtál, s miért vágyódtál korona után, amikor nem vagy királyi sarjadék? Látod, szíved, amely oly szenvedélyesen izgult a fejedelemség miatt, most lándzsától széttronsolva hever itt! ? És tested, amely korona után epedt, most a kavá martaléka lett! ? De azért őt is eltemettette.**

Amikor pedig Salamon megérkezett Mosonyba s anyja meglátta őt, sirva fakadt . . . és így feddette meg őt: *Kedves fiam, sohasem hallgattál sem az én, sem Erney, sem hívséges híveid tanácsaira, hanem mindig Vid gróf szavai után indultál; s íme: tönkretetted magadat és a tiedet; mindig azt ajánlottam s arról áradoztam neked, hogy elégedjél meg Magyarorszáig koronájával, a fejedelemséget pedig szép békeségben oszd szét atyádfiai között? Most aztán odajutottál, hogy sem Vid nem tudott fejedelem lenni, te sem leszel koronás király. E szavakra a király olyan indulatba jött, hogy anyját arcul akarta ütni. Felesége alig tudta kezét visszatartani.*

Jegyzetek Thuróczy szövegéhez

1. super Nyr, castrum Graecorum . . . Talán inkább Nys, Nyssa, azaz Nis, szerb város. Engel szerint Salamon azon a címen, hogy megsegíti a görögök ellen lázadó bolgárokat, rá akarta venni a hercegeket, hogy Nissa görög városig nyomuljanak együtt. Ez azonban csel volt, Vid tanácsára így akarta őket törbe csalni. A hadjáratra csak Géza ment el, László Biharban maradt, megfelelő sereget készen tartva, hogy szükség esetén megsegítse bátyját a király ellen. Salamon látva, hogy terve nem sikerült, békét kötött a görögökkel (Engel 168.). Vörösmarty is Nissára, Nisre gondolhatott, mert a Salamon dráma első terfvázlatán ezt olvashatjuk: „I. Föl. Nándor. Servia . . .” Ez utóbbi Salamon és Géza 1072 évi Nisig tartó hadjáratára vonatkozik. (Vty Akad. Kiad. 1. k. 570.)

2. super locum *Kestelei*. Helyesen: *Kestelci*. Olv. Kesztléci. A helynek Szekszárd táján, a Bátaszéktől északnyugatra eső Nána melletti *Kesztölc* nevű völgy tartotta fenn emlékét. — Vö. *Pais Dezső*: Magyar Nyelv. XLV. 111—2.

3. qui venatur in *Ingwam*. Helyesen: *Ingfan*. Jelentése: *Igy-fan* vagy *Igy-fon*, azaz: szent fonadék, szent sűrű. — Vö. *Pais Dezső*: Nyelvtudományi Közlemények. XLVIII. 282.

4. Abbas autem eiusdem loci, nomine *Villerimus*. Helyesen: *Willermus*, ~ *Villemus* ~ Vilhelmus. Az apát nevét magyarul Villermusnak, Vilmosnak is lehetne mondani. — *Pais Dezső* professzor úr szíves közléséből.

5. transivitque Tysciam in *Chotoyd*

6. transivit Tysciam conglatam in *Thoroyd*

A két adatban ugyanazzal az átkelő hellyel van dolgunk, amely a Tisza balpartján kereshető, olyan helyen, ahonnan könnyen megközelíthető Vác, amelyen túl találkozott Géza a segítséget hozó Lászlóékkal. Ilyennek tetszhetik a mai Tiszafüred környéke, a Tisza balpartján, Heves megyében.

Ha a változatokat összevetjük, a név helyes megrögzítését közülök valószínűleg a *Cotoy[i]d* vagy *Cothoy[i]d* alakokban láthatjuk. Ennek romlása a *c* és *t* jelek összetévesztésének, összezavarásának lehetett a következménye, ami középkori emlékeinkben — kevéssé különböző formáinknál fogva — nagyon gyakori jelenség.

Ami mármost a *Cotoy[i]d* vagy *Cothoy[i]d* írású formát illeti, annak hajdani ejtése *Kotojd*: *Kotoid* lehetett, s ennek későbbi megfelelőjeül *Kotajd* vagy *Katajd* tehető fel. — Ilyen helynevet ezen a vidéken nem találunk, azonban olyant igen, amely összefüggésbe hozható vele. Egy a Tiszafüredtől keletre levő pataknek a mai neve: *Kota-ér*. A víznév első *Kota* elemének *Kota*, ennek meg *Kotai* lehetett az előzménye.

A régi *Cotoyd* stb. azaz *Kotojd*, továbbá a mai *Kota-ér* nevek hasonlítanak a *Kótaj*-hoz, ami egy Nyíregyházától északra fekvő Szabolcs megyei helység egyik neve. Az utóbbira nézve megjegyzendő: 1447-ben és 1454-ben mint *Keresztút* jelenik meg. (*Csánki* I. 518.); *Lipszky*-nél: „*Keresztút* abusive *Kotaj* h. Oppid.”; *Fényes*, Geogr. Szót.: „*Keresztút* . . . máskép *Kótaj*nak is neveztetik”; Hnt. 1873.: „*Kótaj*, (*Keresztút*)”. A Szabolcs megyei hely Tiszafüredtől körülbelül 80 km-re esik. — *Pais Dezső* professzor úr lekötötező, szíves közléséből.

Bánrévy György Vörösmartynak Thuróczy Krónikájához való viszonyát, a tőle átvett adatok feldolgozásának módját a következőkben állapítja meg és jellemzi:

„A dráma cselekményének menete teljesen követi a krónika szövegét, nemcsak a történeti adatok, hanem az azokat összefűző logikai kapcsok is egyezők, jeléül annak, hogy Vörösmarty drámája megkoncepciólásakor a krónika elbeszélésének logikai összefüggéseit tartotta szem előtt, hogy művét a krónika nyújtotta alapon a krónika szolgáltatott anyagból építette föl.” (I. m. 16.)

„Azonban Vörösmarty nemcsak nézte forrásának adatait, hanem meg is látta azokat is, és ha kellett, a jellemzettség kedvéért egy kis időrendi változtatástól vissza nem riadt, kiragadott és előrehozott egy adatot vagy egy egész jelenetet a krónika más, nem az illető kapcsolatban előadott részből, ha az ott — az illető kapcsolatban

— szemléltetőnek, eleven, jellemző erejűnek ígérkezett.” (17.) Így tett Vörösmarty akkor, amikor az édesanyjával és feleségével való találkozás mosonyi jelenetét, amelyet a krónika a csatavesztés után mondott el, drámája elejére helyezte. Hasonlóképpen Salamon édesanyja halála hírére is korábbi időre állította be.

„Vörösmarty még tévedésében is — hogy Salamon agg ipától kér segítséget — követi Thuróczy, amit a forrás-kapcsolat megdönthetetlen bizonyítéka”. (19.)

Thuróczy János mellett Vörösmartynak másik forrása FESSLER IGNÁC: Die Geschichten der Ungern. 1815. munkájának 1. kötete volt. Bánrévy szerint ebből valók a dráma következő részei:

A 3. felvonás 3. jelenete Fessler elbeszélése nyomán van szerkesztve. Vörösmarty ő utána koncipiálta meg a szekszárdi jelenetet. (43.)

Az 5. felvonásban Opos a vereség után is vitéz kitartással fedezi a fejedelem visszavonulását. (48–9.)

Ottót THURÓCZY Krónikája dux Bohemorum-nak nevezi. Így hívja őt Fessler s talán őt követve Vörösmarty is: morva fejedelem. (50–1.)

Az a motívum, hogy Vid és Erneyei a morvák és nem a magyarok ellen harcolnak, Fesslerből való. (51.)

A 3. felvonás Ingovány jelenete, maga az egész kép-anyag Fesslerre emlékeztet. (51.)

„Végeredményben — mondja Bánrévy — megállapíthatjuk, hogy Fessler története Vörösmarty Salamon királyának lényeges felfogásbeli és tárgyi adatokban volt forrása, hogy nélküle Vörösmarty első drámája több, jelentős pontban egészen másként íródott volna meg.” (54.)

Forrásul szolgált Vörösmartynak VIRÁG BENEDEK Magyar Századok-ja is: (Buda 1808.) Tőle vette:

A neveket: Karenta népe, Tarenta népe, Erneyei, Bikás, Szónok, Desiderius győri püspök.

A morva szót.

A 4. felvonás 3. jelenetében a csatater név: Kemei mező.

A Salamon első címét: A' Belső Háború.

Ezeken kívül azonban Virág adott gondolati elemet is Vörösmarty-nak. Így tőle való az 1. felvonás 2. jelenetében Géza éberségének hangsúlyozása az apát üzenetét álmódottnak feltüntetni törekvő árulók igyekezete ellenére és a felrémlő polgárháború motívuma.

„Elsősorban azonban a tárgyi vonatkozású név-egyezések tűnnek fel közte és Vörösmarty drámája között... Nem mélyreható átvételek, hanem csak külső és csak részlet-mozzanatok, nem az építmény téglái és összetartó anyaga körül valók, hanem csak a falra alkalmazott díszítmények, melyeknek feladata a külső harmónia biztosítása”. (55–60.)

Vörösmarty minden valószínűség szerint JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL, magyar történelmi művét is forgatta A' Belső Háború megírása idején, ugyanis Salamon feleségét csak Engel említi egyértelműen Judith néven, a krónikaírók (Thuróczy, Heltai) Sophiát emle-

getnek, és Virág is „Zsófi vagy Juditha” névről ír. Engel műve. Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien 1813. Az I. kötet tárgyalja ezt a kort.

Vörösmarty használta HELTAI GÁSPÁR munkáját is: Krónika a Magyaroknak dolgairól, első: Kolozsvár 1575., vagy inkább második kiadása szerint. Nagy-Győr 1—11. k. 1789. Heltai Krónikáját csak részlet egyezések kapcsolják Vörösmarty Salamonjához. Ezek:

László, az ütközet után elrendeli az eseteket eltemetését.

Geza és László hercegek képviselték a nemzeti pártot (v.ö. László-nak Salamonhoz intézett szavait: „Ne németezz!”). Velük szemben Salamon és környezete az idegen kultusz érvényesülését jelentette.

Utalás László cserhalmi hőstettére. (60—63.)

Bátor és Jolán epizódja egészen Vörösmarty leleménye. (67.)

Bánrévy tanulmánya végén ezekben világít rá Vörösmartynek és forrásainak kapcsolatára: „Nem mondhatjuk tehát, hogy Salamon királyának mint drámának egészére nézve ez vagy az a mű volt forrása. Vörösmarty nem használta ki egy bizonyos forrását, vagyis nem igyekezett drámájához minden támpontot, a cselekmény szövevényének minden szálát egy, talán magában egyoldalú és egyszínű forrásmunkából kivonni, hanem felhasználta az összes általa ismert forrás anyagát, amennyiben az költői céljának megfelelő volt. (50.)

A dráma meséjét készen kapta, rajta lényegben semmit sem változtatott. A 3. felvonásban eltér a dráma menete a krónika elbeszélésétől, de . . . Vörösmarty ott a fordulópontot tartalmazó jelenetben Fessler szövegéhez igazodott és megelőzőleg csak Vidnek szakállára előkészített gyilkos merényletét adta a maga leleményeként a historiához. Ezen az egy mozzanaton kívül a dráma cselekményének menete és fejlődése pontról pontra a források elbeszélésén épül fel. (68.)

„Tárgyi vonatkozásban úgyszólván teljesen alávetette képzeletét a historiának.” (70.)

2. *Minták. Shakespeare hatása*

A Shakespeare-hatást a legrészletesebben és az előző kutatásokat is összefoglaló módon tárgyalja JAKABFY LÁSZLÓ munkája: Az angol irodalom és a Vörösmarty—Bajza—Toldy Triász. (Bp. 1941. Debreceni angol dolgozatok. Kiadja a Tisza István Tudományegyetem Angol szeminárium.)

Shakespeare háromféle kiadásban volt meg Vörösmarty könyvtárában: SHAKESPEARE: An Appendix to Shakespeare's Dramatic Works. Leipsic, 1826. — W. SHAKESPEARE: Dramatic Works. Leipsic 1824. — W. Shakespeare's Dramatic Works. Vol. X. Halle 1843. — Shakespeare's dramatische Werke. Übersetzt von A. W. v. Schlegel und L. Tieck. Berlin 1844. (A könyvben ez a bejegyzés: Petőfi.) — JAKABFY. i. m. 6.

„Vörösmartyra Shakespeare volt az út az önállóság és a természet felé: Vörösmarty szakít a szentimentalizmussal, szakít a régi, szakít az új classicizmussal és Shakespeare históriáinak példájára nagy

nemzeti tárgyakkhoz, a magyar közép korhoz fordul első drámáiban". (RIEDI, FRIGYES: Shakespeare és a magyar irodalom. Bp. 1916. 8.)
— (Id. JAKABFI: 18.)

Vörösmarty Shakespeare hatására dolgozza fel a XI. századból Salamon harcait . . . Főleg Teslér hívta fel figyelmét az angol drámaíró tanulmányozására . . . Teslér 1823-ban lelkesedik barátja drámájáért . . . Vörösmarty ekkor Salamon Királyt már megírta, de azután átdolgozta s csak 1827-ben adta ki. — (JAKABFI: i. m. 18.)

Gyulai Pál szerint inkább csak a hibákban fedezhető fel Vörösmarty-nál Shakespeare olvasása. „Nem Shakespeare valóságos történelmi drámáit vette mintául, hanem inkább csak azokat, amelyek történelmi rajzok az angol nemzet viharos múltjából”. (Idézet GYULAI PÁL Vörösmarty életrajzából. — JAKABFI: i. m. 19.)

Shakespeare lelhető fel a tárgyválasztásban. „A jellemzés módjában, a cselekmény elrendezésében, a szenvedélyek rajzában mind Shakespeare olvasása mutatkozik . . . a csatajelenetek shakespearei szellemben vannak dramatizálva.” — (JAKABFI: i. m. 19.)

„Salamon Királyban a IV. felvonásban két katona jelenete hasonló Shakespeare drámáiban azon jelenetekhez, (V. Henrik V. 1., VII. Henrik III. rész, IV. 3.) amelyekben; a legmeggrázóbb helyzetek közt bohókás alakok jelennek meg egyszerre, akik feledtetik a nézőkkel, hogy a végzet lesújtani készül.” — (JAKABFI: i. m. 19.)

„Egyezést mutatnak a párviadatok is. A hősök a csatában keresik egymást s kiáltoznak. Salamon keresi Gézát (V. felv. utolsó jelenet), VI. Henrikben Warwick Clifford után kiáltoz” (II. rész, V. 2.).
— (JAKABFI: i. m. 19.)

„Úgyanaz a rövidség s fordulatosság az egyes jelenetekben, mint Shakespeare-nál a drámák csataképeiben; IV. Henrik I. rész, V. 4-ben Douglas s a király vínak, de Douglas elmenekül Henrik herceg fellépésére. Salamon megrohanja Bátort, de mikor László föllép, megszökik. Trónját elveszti s Lászlóé a végső szó, mint III. Richárdban a győztes Richmondé.” — (JAKABFI: i. m. 19.)

„Az ellenséges seregek vezérei a szigeten találkoznak, akárcsak Lancaster és ellenségei a két sereg között. IV. Henrik II. rész. IV. 2.” — (JAKABFI: i. m. 19.)

„A haldokló Ernyeai pár szót szól még, mint Shakespeare-nél szoktak hősei.” — (i. m. 19–20.)

„A követek gyakori szerepeltetését Vörösmarty Shakespeare-től tanulta. Az V. felvonásban a követ több rossz hírt hoz királyának. Felsorolja, hogy bús hírt hoz, a királynét eltemették, Salamon neje, a királyné elhagyta urát. Mikor Salamon értesül ezen rossz hírekről, Sorvatag remete inti őt, hogy ne harcoljon tovább. Salamon ekkor az ellenkező Sorvatagot börtönbe záratja. II. Richárdban Scroop hoz egyre rosszabb híreket. A mintát Vörösmarty — Fest Sándor felfogása szerint — János királytól vette. Hírnök jelenti (IV. 2.) a francia had megérkezését, majd azt hallja a király, hogy a királyné meghalt, a partraszállt franciák vezére pedig maga a Dauphin. Ezek után jelenik meg Richárd Pomfreti Péterrel, aki azt jósolja a király-

nak, hogy koronáját is elveszti. A király haragjában Pétert tömlőcbe zárátja. Közös vonás mindkét drámában a sok rossz hír, melyeket jóslat tetőz be. Sorvtag alakját illetőleg kétféle nézet áll fenn. KISS ERNŐ (Magyar Shakespeare Tár 4. k. 1911. 20.) s CSÁSZÁR ELEMÉR (Shakespeare és a magyar költészet. Olcsó Könyvtár. Bp. 1917. 79–80.) szerint Sorvtag alakja a Caesart intő jós, míg FEST SÁNDOR (Magyar Shakespeare Tár. 10. 1. 1918. 179.) a fentebb ismertetett megokolás alapján János király Pomfréti Pétere mellett foglal állást. BÁNRÉVY GYÖRGY szerint (Vörösmarty Salamon király és történeti forrásai. Bp. 1929.) csak a jelenet felfogásában és beállításában kereshetünk idegen hatást. Magának a jósló remetének alakját Vörösmarty Thuróczy krónikájából vette. Kétségtelennek látszik Fest nézetének s felfogásának helyessége. Azonos a beállítás, a háttér s a két hírhozó szerepe s a rossz híreket betetőző jóslat. Sorvtag alakja tehát nem a német romantikus drámából, nem Julius Caesarból, hanem János királyból került Salamonba.” — (JAKABFI: i. m. 20.)

„Shakespeare modorát követi a magánbeszéddel is, mely rendszerint egy főbb drámai személy jellemére világít rá. Ilyenkor Shakespeare hősei feltárják lelkük egész valóját... Jelenetvégi magánbeszédnek Shakespeare drámáiban is sokszor előfordulnak. Így Vid is elárulja gonosz szándékát: I. felv.: A' napvilág nem kedvez tetteimnek... stb. Szavai III. Richárdéra emlékeztetnek.” (I. 1.) — (JAKABFI: i. m. 20.)

„Bizonyos, hogy a hősök jellemzésében is sokat tanult Shakespeare-től. Sophie nagyravágyásából mintha Margit királyné szavait éreznők ki. (VI. Henrik. II. része) — Vidben bizonyos vonások Jágóra emlékeztetnek.” — (JAKABFI: i. m. 21. — BABITS: i. m. 114.)

„Bátor Opos emlékeztet legjobban Percyre. Hasonlók egymáshoz cselekedeteikben, vérmérsékletükben, gondolataikban. (L. Worcester és Hotspur jelenetét IV. Henrik I. r. I. 3. Salamonban Bátor, Bikás és Szónok jelenetét. I. 259–281.) Sem Percy, sem Opos nem vesznek tudomást környezetükről s a hozzájuk intézett kérdést nem is hallják. — A beállításnak ezt a módját kellett Vörösmartynak Shakespeare-től megtanulnia.” — (JAKABFI: i. m. 21–22. — BABITS: i. m. 115.)

„Többször előfordul Shakespeare drámáiban, hogy a diadalmas király veszedelmes vetélytársától szabadulni akar, meg akarja öletni. Shakespearenél az uralkodó nem mondja ki nyíltan kívánságát, mely a vetélytárs halálát jelenti. Pl. János király Huberttel akarja Artur herceget megöletni.” (III. 3.) Hasonló jelenetek II. Richárdban V. 3. s IV. 4., III. Richárdban IV. 2. — „Salamonban Vid akarja Salamont rábírní, mert „két napnak a nagy égen nincs helye”, Gézának pusztulnia kell. Vid addig biztatja a habozó Salamont, míg az belemegy a tervbe. „Nincs semmi hátra, végezd dolgodat.” (III. felv.) — (JAKABFI: i. m. 22.)

Babits Mihály foglalkozik a Shakespeare hatással. Szerinte „Shakespeare szellemében a nagyobb behatolást a Salamon dráma mutatja először”. Több helyét idézi a drámának, amelyek Shakespeare-re emlékeztetnek, ezekre mind kitérünk a „Magyarázatok.

Konkordanciák" c. fejezetünkben. (BABITS MIHÁLY: Az ifjú Vörösmarty. Ny 1911. II. 689—701. Irodalmi problémák Bp. 1924. 102—116. Válogatott Művei. 1959. Magyar Klasszikusok sorozat. II. k. 209—217.)

Helyesírási sajátosságok

A *Salamon Király* (a végső változat) kézirata nem maradt fenn. A csonka kézirat (A' *Belső Háború* K') nem autográf, valószínűleg Sallay másolata. Így tehát Vörösmarty helyesírása szempontjából csak A' *Belső Háború* (K) kézirata számít. Az alábbiakban ezzel foglalkozunk.

A' *Belső Háború* Vörösmartynak már lényegében kialakított helyesírását tükrözi. Igaz, hogy az ő helyesírása is, mint ez idő tájt általában mindenkié, egyéni: „önnön orthographia”, minden részletében nem kész, ingatag és tévedések is akadnak benne. De — már több és más, mint csak szokásos dilettantizmus, avagy patrióta nyelvszeretés. Ez a helyesírás Vörösmartyt már olyan fejlődési fokon mutatja, amelyen kinőtt költői pályakezdésével egybeeső középiskolai és egyetemi éveinek helyesírásából, amelynek jellemző sajátosságai voltak, a mássalhangzók megkettőzésének a betűk fölé helyezett vonással való megjelölése: aŋyira: a rövid és hosszú ö—ő, ü—ú hanyag jelölése. Az ypsilonista és jottista helyesírás közti ingadozából Czinke Ferenc tanárának hatására: a jottista helyesírásra tért át. Megtaláljuk nála eleinte a ts és cs használatának kettősségét is, a kétjegyű mássalhangzók egybeírásának gyakorlatát. (L. Vty Akad Kiad. ÖM 1960. — 1. k. 363—366. — KOZCSA SÁNDOR: A Zalán futásának első kidolgozása. Bp. 1937. Régi Magyar Könyvtár. 41. sz. — 11—12.) Vörösmartyban minden egyéni „különbözés”-től józanul mentes, tiszta nyelvérzéktől táplált, korának legmagasabb fokú magyar nyelvtudományán alapuló olyan elvek jelentkeztek, amelyek már a Magyar Tudós Társaság helyesírási „rendszerabásai” (1832) felé mutattak.

Nagy szerencséje volt Vörösmartynak, hogy költészetének elindulása és a nyelvészettel, nemkülönben a helyesírással kapcsolatos érdeklődése egyszerre jelentkeztek benne s organikus összefüggésben maradtak egymással. Ezért már pályája elején föllelhető a Tudományos Gyűjteményben később hangoztatott programegysége: „Ideje, hogy írni is kezdjünk, ne csak firkáljunk, 's a' ki tollhoz mer nyulni, ne restellje a' nyelv' tanulását” (1826. III. k.). Vörösmarty körül úgyszólván állandósult ez a nyelvészeti légkör, amely beleszívódott írásának nyelvművészetébe, sőt még irodalmi témát is sugallt számára (Ypsilon-háború). Világosan látta, merre visz a nyelvfejlődés útja. Ezért Czikintől elfordult, és a magyar nyelvtörténeti fordulatot meghozó Kazinczy és Révai mellé állott. Ezzel megmenekült a nyelvészet és a helyesírás alapvető kérdéseinek hosszú és hiábavaló keresésétől, amelyen előtte annyi törekvés eltévedt és elvérzett, és őt hozzásegítették ahhoz, hogy a magyar nyelvészet problémáit a leg-

korszerűbb fokon és formában kapja kézhez, megoldásukkal együtt. Vörösmarty így s ezáltal igen sok időt nyert ahhoz, hogy a Révaiban és Kazinczyban képviselt elveken belül, a maga nyelvészeti ismereteit és felfogását főleg a helyesírás tekintetében érvényesíthesse, amelynek ekkor még alapvető kérdései is tisztázatlanok voltak. Így jelentkezik már *A' Belső Háború* helyesírásában az a Vörösmarty, aki három év múlva, Stettner Györgyhöz írt levelében (Pest 12 Dec. 1825.) a helyesírás vitás kérdéseiben ott, ahol „más döntő okai nincsenek”, a következő tényezőket *mer*te és tudta elismerni illetékeseknek: „Etymologia, szokás s az én akaratom.” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 115.) Vörösmartyt e szempontból is készen találta a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása, amely első feladatának ismerte fel a helyesírás kérdésének rendezését és megoldását. Minden jel arra mutat, hogy a Magyar Tudós Társaság helyesírása rendszerének Vörösmarty volt „az értelmi szerzője”. A Társaság és Vty helyesírásának egyaránt jellemző vonása maradt a keveredés, amely azonban már mégis bizonyos kikristályosodási folyamatot mutat fel. (KNEI ZSA ISTVÁN: A magyar helyesírás története. Bp. 1953. 20–23. BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963. 327–329.)

Nézzük most már Vörösmarty helyesírásának *A' Belső Háború*ban jelentkező egyénien jellemző jegyeit.

Megtartja a hagyományt ezekben az írásmódokban: *illy, olly, melly, értte, közt*t.

Megőrzi az aposztrófot: *a', e', 's, Géza' lakása*. — Sokszor azonban elhagyja, valószínűleg hanyagságból, tekintettel arra, hogy éppen 1820–1821 körül tér rá a birtokos *-nak-nek* rag aposztróffal való jelölésének módjára éppen Révai és Kazinczy hatására. Később a Magyar Tudós Társaságban éppen Vörösmarty lesz majd az első, aki az 1845. nagy-gyűlésen indítványozni fogja az aposztróf eltörlését az *a* és *e* után. Vörösmartynek ez a hagyománytörő javaslata azonban nem talált elfogadásra. A nagy-gyűlés — 13 szavazattal mellette, 5 szavazattal ellene — úgy döntött, hogy az aposztrófot továbbra is megtartja. (Nagy-gyűlés jegyzőkönyv. IX. ülés, november 22. 78.)

Írásgyakorlatából eltűnnek az eddigi vitás írásjelek, különösen a *tz, ts, és' s*, és ezek a következő alakokban állandósulnak: *cz, cs, sz, zs*. (I. DEME LÁSZLÓ: Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárások. PAIS DEZSŐ: Nyelvünk a Reformkorban. Bp. 1955. 42.)

Általában a szóelemzést juttatja helyesírása gyakorlatában érvényre: meg szakadt (I. 141.) igazság (I. 59.), fordítsd (I. 241.), gonoszság (III. 235.) fojts (IV. 49.). Néha azonban mind a kiejtést, mind pedig a szóelemzést egyformán veszi alapul: nyugodtan (I. 172.), nyugott (IV. 620.).

Jottista, az alaktani elvet érvényesíti: hagyjad (I. 250.), áldozatja (I. 284.), látjuk (III. 96.), hallja meg (III. 133.), hidj (V. 723., 724, 741.).

Az egyszerűsítésben ingatag. A többeli hosszúságot mind a két írásjegy kettőzésével jelzi: öszsze (I. 14.), vissza (I. 112.), hosszú (I. 191.) roszsz (IV. 709), vagy: rosz (IV. 709.), aszszony (III. 67.). De így is ír: annyiszor (IV. 335.), könnyen (III. 118.), mennyi (IV. 369.).

Azonban a *Salamon* 1827., első kiadásában a többeli hosszúságot már csonkítottan, azaz az első írásjegy kettőzésével jelzi: össze (22. l. 17. s.), vissza (18. l. 4. s.), hosszú (30. l. 22. s.), asszony (7. l. 10. s.), rosszabbúl (5. l. 3. s.). De ilyen írásmód is előfordul: rosz (6. l. 9. s.), 26. l. 8. s.), moczzan (66. l. 13. s.)

Az alakitani (ragozás, képzés) úton létrejött hosszúságot mind a két írásjegy kettőzésével jelzi: fénynyel (I. 150.), királylyal (I. 336.), észszel (I. 454.), vesszsen (III. 270.), ényészsz (V. 587.), hiszszüik (V. 753.), öcscse (I. 256.), de így is: öccse (III. 109.).

Ezt követi az 1827. kiadásban is. De azért benne is előfordulnak egyenetlenségek: vesszsz (103. l. 1. s.), vessz el (103. l. 8. s.); melylyel (119. l. 3. s.), mellyel (41. l. 3. s.).

Néha azonban Vörösmarty kezeírása helyesírása fölé kerekedik s öncélú lendületével nyugtalanító zavart okoz. Nyilvánvaló, hogy itt nem Vörösmarty helyesírásának belső összeütközéseiről vagy következetlenségéről van szó. Nagyon is tudatosan és finom lélektani érzékkel használja az írásjeleket. Páratlanul fejlett mondat-észteitkai érzéke van. Tudja, hogy meddig terjedhet egy mondat, vigyáz energiájára és méltóságára, hogy se szét ne lobbanjon, se el ne laposodjék. Írása csak némely esetben támaszt maga körül problémákat, amelyek közül legbonyolultabb a verssor kezdő helyesírása.

Vörösmarty jambikus verssorait egészen egyéni módon kezdi. Általában nem követi a magyar versírás hagyományait: nem kezd minden sort nagy betűvel. A verssorokat egy mondat tagjainak tekinti s a prózai mondat helyesírását alkalmazza rájuk. Csak a mondatkezdő egyúttal sorindító szót írja nagy kezdő betűvel, a többi verssorok elején azonban kis betűt használ. Ez az eljárása általában következetes egyik korai költői korszakában. Ugyanis kb. 1820-ig verssorait ő is nagybetűvel kezdi, de ezután kb. 1826-ig kézirataira a kisbetűs sorkezdés a jellemző (vö. Vty Akad. Kiad. 1. és 4. kötetét). Sokszor azonban meglepetésszerűen, ugyanegy mondaton belül, nagybetűvel írja a sor első szavát. Csak úgy lehetséges ez, hogy Vörösmarty betűinek asszociációjába a verssorok megszokott nagy kezdőbetűs emléképe lép be, Vörösmarty ennek hatása alá kerül, koncentrációja szét-esik és ösztönösen nagy kezdőbetűt ír.

A felkiáltójel, kettőspont, pontos vessző, de néha még a pont után is néha nagy, néha kis betűkkel dolgozik s kezd új mondatot. Hogy ezek a betűk valójában kicsinyek-e vagy nagyok, legtöbbször nem is lehet eldönteni, mert Vörösmarty állandó zavart kelt betűinek határozatlan jellegével. Legtöbbször nagybetűi nem mások, mint megnagyított kisbetűk. A nagybetűk kialakult formáit nem szereti, ezek helyett a megduzzasztott idomú, saját alakítású kisbetűket szívesebben használja. Az *l, m, n, o, p, r, sz, s, v*, különösen azonban az „*a'*” írásjegyek alakjait, ebben a megnagyításukban, nagybetűként nagyon kedveli. Írásmódorának lendületét és dinamikáját e maga alkotta nagybetűkbe jobban bele tudja sodorni, mint szabályos alakjaiba. Nyilvánvaló, hogy ezekben a sokszor eldönthetetlen esetekben az egyes betűknek, különösen a kis „*a'*”-nak alakí jellege csak látszat,

tehát csak mondatkezdő nagy „A” értéke van. Ezt igazolja már kiírása módja is: testesebb, vaskosabb, nagyobb, mint a szokásos kis „a”. Vörösmartynak ezt a szándékolt betű-kiemelését figyelembe kellett vennünk.

Egészen egyéni jellegzetessége Vörösmarty írás-alakításának, hogy egy-egy sor elején két nagybetűs kezdésű szót állít egymás mellé. Ez a szokatlan sajátosság elég gyakran fordul elő, ahhoz, hogy figyelmünket megállítsa és külön magyarázatot igényeljen.

Arról már előre is le kell mondanunk, hogy ezt a sajátosságot egyes elvi alapra vigyük vissza s így próbáljuk megfejteni. Általában minden esetet a maga helyzete magyaráz meg, s ezek nyomán így alakulnak ki bizonyos típus-kategóriák.

1. O Jókori! így hát én is e' világra 1. 265.

Itt a Jókori kezdő nagybetűje semmi más, mint az első szó nagybetűjének az íráslendületet folytató és tartó reflex átvitele a második szóra. VÖ.:

'S Ki tehet így? III. 277.

De, Oh, nem illyek végezéseid. III. 346.

2. Ennek fordított változata a következő eset:

'S Nagy Isten! itt, itt fekszik Erneyei V. 912.

Itt viszont a második szónak: Istennek asszociatív hatása alatt súlyosodik és hasonul az első betű a másodikhoz nagygyá: Nagy.

3. Vörösmarty azonban néha ráfigyel arra, hogy tollát írás-temperamentuma és nem helyesírási elv irányítja. Ilyenkor törli a második szó nagy kezdőbetűjét s helyesbíti írásmódját.

Vagy térj Királyodhoz, vagy vessz el itt. IV. 538.

A sor első fogalmazása ez volt: Vagy Térj... Végleges formáját a második szó nagy kezdőbetűjének javító törlésével kapta meg.

4. A' Herczeget borúlva tisztelé 1. 324.

Itt a második szó nagybetűjét Vörösmarty helyesírásának az az alapfelfogása magyarázza meg, hogy bizonyos *érték-személyeket* és fogalmakat, minők: Te, Bátya, Barátom, Kedves, Anya, Király, Ország, Haza stb. szeret nagy kezdőbetűt dekoratív formájával írni. Vö.

Jó Bátya, Néked, László, Néked is II. 230.

A' Nagy Körül van nagy világ II. 399.

Vidulj, Király, jól folynak dolgaink IV. 469.

5. Egészen különálló eset a következő:

Vagy hát Viseld a' titkon üldözés IV. 94.

Itt a Viseld szókezdő nagybetűje mondatrendezés maradványa s az első fogalmazás dokumentuma. Ez az első fogalmazás így hangzott: Viseld tehát... Miután Vörösmarty a szöveget átalakította, azaz a Viseld tehát elé új mondatkezdő szót tett, a Viseld szó kezdő nagybetűjére, amelynek már nem volt értelme, ráfeledkezett.

Vö. 'S még, Ha sietek, tán úton érhetem. IV. 342.

6. Volt úgy, hogy a vesszor már készen volt, de a mondattani vagy nyelvészeti szempont azt kívánta, hogy egy kötőszó vagy esetleg egy indulatszó kerüljön a vesszor elé. Ugyanekkor azonban Vörösmarty

figyelme nem terjedt tovább és így a nagybetűs szókezdetet meghagyta. A sorkezdésnek ez a formája és módja igen gyakori *A' Belső Háborúban*.

'S Csak addig, oh csak addig bírja kardomat V. 814.

'S Majd nem sokára én is ott leszek IV. 161.

'S Amott mögötte, gondolod, ki az? V. 605.

L. I. 136., 205., III. 62., IV. 20., 94., 161., 189., 640., V. 31, 110, 291., 409., 496., 545.

7. Artisztikus jellegű az ily fajta sorkezdés akkor, amikor ritmikai ok kívánta, hogy Vörösmarty egy bizonytalan vagy hibás lejtésű sor elé utólag tett szóval állítsa helyre a sor tervezett, de megingott ritmus-menetét. A ritmikai műgond mellett azonban elhalványodott a helyesírás figyelme: a második szó nagybetűs kezdete továbbra is megmaradt.

Ó Mért, Királyok, mért kell úgy eltérnetek V. 175.

A sor eredetije ez volt: Mért, Királyok (Már ebben is két nagybetűs szókezdet észlelhetők!) Az O utólagosan: ritmikai funkcióval beállított szó.

Vörösmarty helyesírásában még egy kétségtelen határozatlanság és bizonytalanság észlelhető: az igeikötők használata. Ezekben Vörösmarty sohasem következetes. Egyszer összeírja őket azzal a szóval, amely előtt állnak, máskor pedig külön. Az is előfordul, hogy ugyanazt az igeikötőt két, egymás után következő sorban különböző módon írja: meg érzik (V. 35.) és megérik (V. 36.). Néha azonban kezeírása is oly határozatlan, hogy nem lehet eldönteni: vajon az igeikötő egybe van -e írva, vagy nem. Ilyenkor analóg példákon kellett elindulnunk.

Az 1827. kiadás az igeikötők helyesírásában egységes eljárást, mondhatni: rendszert mutat. A különbség *A' Belső Háború* és a *Salamon Király* e kiadása között az, hogy amaz az össze és vissza igeikötőket következtelenül használja: hol egybeírja őket, hol pedig nem. Az 1827. kiadás következetes abban, hogy nem írja őket egybe az igével.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Vörösmarty helyesírásának néhány jellegzetességét is, amelyek a gyors írás technikai kísérői. Néha nem a neki való helyre kerül egy-egy ékezet: beszélsz (= beszélsz) II. 104., csapassál (= csapással) V. 367., kézdé (= kezdé) II. 422.; néha kétféle változata van ugyanazon betű ékezésének: ur IV. 64., úr IV. 66., így IV. 48., így IV. 55.; néha egy szó fölösleges betűhalmozással bővített: kérdezek (= kérdezek) II. 332., máskor hiányos: sziveinből (= sziveinkből) III. 286.; néha pedig idegen betű téved be egy szóba: egyédre (= egyébre) V; 136., ellened (= ellened) V. 634., megbocsássás (= megbocsással) IV. 602., hergyeg (= herczeg) III. 142., küldföldi (= külföldi) V. 581. A geniális nyelvképzelet és írás osztatlan igényű szolgálatában a figyelmem adósa marad a kéz munkájának.

A' Belső Háború nem jelent meg nyomtatásban. Így tehát helyesírási rendszere nem hathatott, sok részében történeti érdekű is maradt. Igazi jelentősége Vörösmarty fejlődése szempontjából van. Akár-

mennyi ingadozás észlelhető is *A' Belső Háború*ban, Vörösmarty a helyesírás alapvető felfogásában már Révai Miklóst követi benne s ennek jövőjára útján halad.

Verselési sajátosságok

1. *A' Belső Háború* versformája

Vörösmarty *A' Belső Háborút* jambikus versformában írta meg. Darabját háromszor is átdolgozta, de ehhez a sorfajhoz következetesen ragaszkodott mindvégig. E tekintetben nyilván fogva tartották és szinte kötelezték őt e forma követésére tanulmányi éveinek ma már kimutathatatlan antik irodalmi olvasmányai és a dráma versformái hagyománya, amelynek mintáiként ott állottak előtte VIRÁG BENEDEK Hunyadi Lászlója, UNGVÁRNÉMETHI TÓTH LÁSZLÓ Nárciszsa, KATONA JÓZSEF Bánk bánja, KÖRNER Zrínyije, Szemere Pál fordításában, és KISFALUDY SÁNDOR Hunyadi János-a. Shakespeare történeti drámáiban is, melyekre Teslér László hívta fel figyelmét, ugyanezzel a formával találkozott. Ha mindezekhez hozzávesszük irodalomtörténeti műveltségét is, amely szintén ehhez a formához utalta, akkor megérthetjük, hogy Vörösmarty a jambus hatása alól miért nem tudta kivonni magát.

Vörösmartynak azonban ehhez a jambikus sorfajhoz megvolt a maga kedvén és hajlamán alapuló egyéni fejlődési útja is. Ifjúkori, csak az antik verselésnek formáira rámintázott költeményeinek sorát 1818-ban szakítja meg először egy jambikus sorfajú költemény: IV. Fel. *Midőn sietnek képzetid rideg.* (L. Vty Akad. Kiad. 1. k. 82–83.) Az ötös és néhol hatodfeles sorral váltakozó költemény jambikus lejtése feltűnően friss és „szabályos”. Csak néhol tompítja benne a jambikus lendületét és lüktetését az utolsó láb előtti spondeus. Pl.: „Melly Herminét, nem régen nyert díszét.” Utána, ugyanazon évben, az antik formájú költemények közül még csak egyszer bukkan fel egy jambusi versidomú: *Feléd, Barátom, Im Feléd siet.* (Uo. 106.) Sorelosztása: ötös és egy négyes jambus. Vörösmarty itt a jambusnak már éppen olyan művésze, mint a klasszikus formáknak. 1819-ből többségükben klasszikus formákat tartó vagy trocheusi versei közt egy jambusi sorfajú költemény található: a bizonytalan ritmusú *Nyájas tekintetednek.* (Uo. 126.) 1820-ban, Pest és már Bonyhád közt megosztott évében, verselése változatos formákat mutat. Antikos strófák, szonett, „pórdal”, trocheusi sorok mellett nagyobb, mondhatni egyenjogú helyet kap a jambikus sor is. Ebben írja *Az Életgyűlölőnek Keitős Panaszsa* c. versének második részét, (uo. 158.), továbbá ötös és hatodfeles változatú sorokban *Az Ifjúság és Ártatlanság* c. idilljét (uo. 159–162.), amelynek dialógusai először ragyogtatták fel Vörösmarty jambusainak szépségét.

1821-től beszélhetünk a jambusi sorfajnak Vörösmarty verselésében észlelhető előretöréséről. Ézentúl már nem vendégforma, hanem a

trocheussal együtt a klasszikus örökség fölé emelkedő, állandósult és Vörösmartytól ünnepelesen kedvelt formakészlet. Idetartoznak 1821-ből: *A' Szittyá Gyermekek* (uo. 170—171.), hatos sorokban. *Emmihez* (uo. 173.), negyedfeles és hármassorokban. 1822-ből: *A' Bús Vándor* (uo. 183.), hatos sorokban. *A' Koszorú* (uo. 186—187.), ötös sorokban. *A' Hamis Alvó* (uo. 187—188.), négyes és hármassorokban. *Rákóczy Bercsényinél Lengyelországban* (uo. 189.), négyes és hármassorokban. *Remény 'S Emlékezet* (uo. 190—1.). hatos és hármassorokban. *A' Csalogányhoz* (uo. 194.), hatodfeles és ötös sorokban. *Jolához* (uo. 205—206.), ötös sorokban. *Teslér Barátomhoz* (uo. 214.), ötös sorokban. 1822—1823-ból: *Helvilához* (uo. 229.) ötödfeles és négyes sorokban. 1823-ból: *Jeszenszky Miklóshoz* (uo. 245—246.), ötös sorokban. *Egy Czifrán Készült Meleg Hüselőre* (uo. 247—248.) hatodfeles és ötös sorokban. *Artatlan lány Éneke* (uo. 257—258.), négyes és hármassorokban. *Éjjel* (uo. 261—264.), négyes és hármassorokban. *A' Bűnös Sírverse* (uo. 264.), szonett.

Amikor Vörösmarty *A' Belső Háború* megírásához elért, jambusalakító készsége olyan kifejlett és biztos volt, hogy a jambust nemcsak merev, iskolás szabályossággal, hanem forma-egyenítő és változtató művészi szabadsággal is használta dráma-konceptiójának minél tökéletesebb megvalósítása érdekében.

Az kétségtelen, hogy Vörösmarty verstani erudicióját a latin klasszikusoktól kapta az iskolában. De — és ezt nem szabad elfelejtenünk! — az egész latin verselméleti örökséget ő igazában *abban az adaptált formában és módozattal* vette át, amelynek magyarázói és megvalósítói Baróti Szabó Dávid, Rájnis József és Virág Benedek voltak. Ez az adaptáció azonban nem volt sem egységes, sem egyöntetű, amint ennek ténye először a prozódiaiban, „A szók mértékjeinek” kérdésében vált világossá.

Vörösmarty diákkori költeményeiben egy ideig főként Baróti Szabó Dávid prozódiai elvei szerint verselt. Egyik, valószínűleg még 1816-ból származó iskolai füzetében (az ún. Tiringner-füzetben) található egy latin nyelvben írt, de a magyar költészetre vonatkozó verstani jegyzete, mely lényegében véve Baróti Szabó elveit foglalja össze, bár némely kérdésben Rájnis József nézeteivel egyezik. (Vty Akad. Kiad. I. k. 426—429.) Ennek jó ideig megfelel költői gyakorlata is. Az 1818-ban írt *Egy barátomhoz c.* verse a *h* hangnak mássalhangzóként vagy közös hangként való értékelése tekintetében Rájnist, Révait és Virágot említi. (Vty Akad. Kiad. I. k. 102—103. 512—513.) Ez arra mutat, hogy Vörösmarty prozódiai felfogása egyre szélesedett, már 1818-ban észrevette, hogy a versmértékelés problémáját kora még nem tudta mindenkitől elfogadott módon és érvényességgel megoldani. A fő vitatott kérdések a következők voltak. A *h* hang már jelzett problémája, hogy ti. ez egy másik mássalhangzóval együtt szótaghosszabbító hangtorlaszt képezzen-e vagy nem. (Itt abban is eltértek a vélemények, hogy egy szón belül vagy egy verssoron belül értendő-e a hangtorlasz, azaz akkor is, ha a verssoron belül a mássalhangzóra végződő szóra *h*-val kezdődő szó következik.) Ilyen kérdés

volt az ún. „muta cum liquida” is, lehet-e rövidnek tekinteni a latin prozódia mintájára a *tr*, *br*, *kr*, *tl*, *kl* stb. hangkapcsolatot (azaz zárhang és az *r* és *l* kapcsolódását). Vitatott kérdés volt az is, hogy a kettős magánhangzó (*ai*, *ei*) egy vagy két szótagnak számítson-e a versben. (Diftongus.) Vita tárgya volt, hogy az *a'* névelőt, illetve a *ha*, *mi*, *ti*, *ma*, *ne*-szerű egyszótagú szavakat lehet-e hosszúnak venni. Végül, hogy az *'s* kötőszó mássalhangzó előtt meg kell-e hosszabítsa az előtte levő szótagot vagy sem.

Ezek a prozódiai bizonytalanságok 1821 után ritkábbak lesznek, de korántsem tűnnek el Vörösmarty költészetéből. 1821 után ugyan Vörösmarty egyre inkább a rimes-időmértékes, a nyugat-európai versformák hatása alá kerül, amikor a klasszikus ízlés elhalványul költészetében. Azonban ennek az iránynak a művelőinél is talált bizonyos szubjektív határozatlanságot, ingatagságot. Mint Horváth János írja:

„Ez a szubjektivitás és szétluzulás különösen nyelvi engedményekben nyilvánult meg. Az ilyen egy tagú szavak, mint: *be*, *de*, *ha*, *ki*, *le*, *mi*, *ne*, *no*, *te* stb. hosszú értékkel fordulnak elő. Ilyen közös hangként szerepel az *a* határozott névelő. A *h* néha lehet, néha mássalhangzó; éppen így az *s* is. Az *ai* *ei* néha egy hosszú szótagot jelentő diftongus. Legelterjedtebb lett az a nyelvi licentia, amellyel a költők a rövid szótagokat hosszúakként alkalmazták s így hozzáidomították a vers lejtéséhez.” (L. HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres Magyar Verstan. Budapest 1951. 101., 138–151. l.)

A nyelvi engedmény átlazult a soralkati szabadságra is. Azt a szabályt, hogy a jambusi sorban a második és utolsó teljes láb, hibátlan jambus legyen, költőink ritkán tartották meg már e sorfaj meghonosításakor is. A sorkezdő dipodiát helyettesíthette coriambus, a jambust spondeus, elvértve anapaestus s elég volt, hogy az utolsó teljes láb tiszta jambus. (L. Horváth J. i. m. 146–147. l.)

Ami a jambusi sorfajok szótagszámát s ezek szerint alakult változatait illeti, a nyugati versrendszer ezekben sok újat nem hozott. Kevés kivétellel tudott már róluk és ismerte őket Rájnis József. Nála a következő „Jámbus-változatok” találhatóak: Kettős Jámbus. Jámbus Arisztofanes rendi-szerént. Jámbus Euripides rendi-szerént. Négyes Jámbus. Ötös Jámbus. Hatos Jámbus. Hetes Jámbus. (Sőt: Rájnis beszélt Szabados Jámbus-ról is.) VIRÁG BENEDEK Poémák c. verskötetében (1811.) a költemények mind klasszikus formájúak, de van köztük két jambusi alkatú is: Széphalom, négyes, és Teofila éneke, ötös és negyedfeles sorváltozatban.

Ami pedig a drámát illeti, Vörösmartynak már az egyik 1819-ből való drámájában, mely az akadémiai kiadásban a két főszereplő neve után a [*Rónay és Lóvi*] nevet viseli, végig a jambus uralkodik. Sőt a dráma kéziratának elején egy versképlet-táblázat is található az „Ötös Jambusok”-ról. E táblázat szerint a páratlan verslábakon (In pede impari) a jambust spondeus, anapestusz, tribrachys (∪∪∪), sőt daktilus is helyettesítheti. Hasonló licenciákat tartalmazó táblázatot közöl RÁJNIS A' Magyar Helikonra vezérlő Kalauza, mely az

ötös jambusokat Plautus és Terentius alapján írja le, valamint HORVÁTH ANDRÁSNAK a Tudományos Gyűjteményben (1817. VII. k. 55–64.) megjelent tanulmánya: A Drámának vers-mértékéről. Vörösmarty táblázata a Horváthéhoz áll közelebb, tekintve, hogy az ötödik lábón Horváthnál és Vörösmartynál is csak jambust találunk. Fehér Géza, a korai drámáknak az akadémiai kiadásban sajtó alá rendezője ezzel kapcsolatosan megjegyzi, hogy az egyébként is kidolgozatlan [*Rónay és Lóvi*]-ban a Vörösmarty maga által felállított táblázattól eltérő esetek, tehát hibák is vannak. (L. minderről Vty Akad. Kiad. 6. k. 330–333.)

A korai drámákhoz képest *A' Belső Háború* a jambus kezelése tekintetében is nagy előrehaladást mutat. Vörösmarty költői alkatának különben is megfelelt a jambikus forma. Egyezett legigazabb énjével, heroikus képzeletével, indulatainak viharzó vonulatú, ferge-teges skálájával, ünnepélyes és szenvedélyes szókinccsével. Ezeknek méltó kiszolgálására s ugyanakkor állandó feszültségben és patetikus felajzottságban hullámzó egyéniségének egész kifejezésére szüksége volt egy olyan ritmus-alkatra, mint a jambus és a jambikus sorfaj.

Bármennyire igazodik is azonban Vörösmarty az új prozódia ritmus mintái után, nem lehet azt mondani, hogy ezt a prozodiát mindenben és minden fenntartás nélkül követte. Ha legtöbbször annak nyomában jár is, közben, ösztönösen, visszatér a vers-hajlamait kinevelő antik prozodiára, a szívéhez legközelebb álló Virág mellett Baróti Szabó és Rájnis tanításához. Igen sokszor azonban senkihez sem hasonlít. A hangok ritmikus lejtetésében ugyanaz a szuverén Vörösmarty, mint akinek egyéni felfogása és akarata alkotott és diktált helyesírási szabályokat. Így alakul ki már *A' Belső Háború*-ban az az akármilyen szerényen is, de már fellelhető Vörösmarty-prozódia, amely lényegében keveredést, tehát eklektikus jelleget mutat, úgy, mint helyesírása.

Az a határozott névelőt rövid értékkel használja. Néha azonban hosszú értékkel szerepelteti.

Ha csak magányos volna a' gonosz I. 66
Ugyanigy tesz az e névmással:

nekem nem hódolt semmi e' világon I. 252.
Rövidnek veszi az egytagú, nyílt szótagból álló szót, ha rövid magánhangzóra végződik: *ha, no, le, ki, mi, ne, te, ti*. Néha azonban megnyújtja a magánhangzót:

A' népe vesztett Gézát bé keritem. IV. 493.
Ha azonban az egytagú szó zárt s utána mássalhangzó következik, akkor hosszúnak minősíti:

el innen, el veled pokolra, ott III. 163.

Im itt, közelget! O mondd Ernye! II. 107.

- —
 mert im hüvelyben vannak kardjaink II. 125.
 — — — —
 nem így verők meg a' csehet? nem így II. 215.
 — — — — —
 A' nap ki nem tér néked esztelen I. 283.
 Megtartja az antik prozódia tanítását a természeténél és helyzeténél fogva hosszú szótagról:
 sokat tudál te nekem mondani I. 92.
 — — — — —
 harcz nélkül estenek; mivel jelük IV. 720
 A rövid magánhangzót hosszú értékűnek veszi akkor, ha utána néma és folyékony mássalhangzó következik:
 — — — — —
 ezen lakatlan tájban nélkülöd IV. 177
 — — — —
 Ha Ernyei él, torlatlan nem maradsz V. 161.
 Az 's kötőszó azzal, hogy utána mássalhangzóval kezdődő szó következik, nem teszi helyzeténél fogva hosszúvá az előtte álló magánhangzót:
 — — — — —
 Mitől, miért dőlt ágyba 's lett beteg I. 346
 A h nála mindig mássalhangzó:
 — — — — —
 Ez, mint hihetjük a' közhirnek is I. 360.
 — — — — —
 A' lomb suhog 's gyengéden hajladoz II. 42.
 — — — — —
 uralkodó lehetsz, hitvány nem itt III. 164.
 — — — — —
 Mindent tulajdon hasznodért tevék IV. 19.
 — — — — —
 Vigyázz Magyar, hogy az idegen habok V. 938.
 Igen ritkán használja az *ei* diftongust hosszú hangzással:
 — — — — —
 az Isten Ernyei. Mi jó hír Hazánkban? V. 99.
 Vörösmarty verselésének leggyakrabban alkalmazott nyelvi licentiája az, hogy rövid szótagokat hosszú hangzás-értékkel lejtet:
 — — — — —
 tudva, hol a' baj, víni jőjenek I. 542
 — — — — —
 Oh Zouuk, Az Istenért! Ne bántsad őt II. 322.
 — — — — —
 történetek zivatara dönt, és emel III. 327.
 — — — — —
 Halál nyomul a' kardok élire IV. 556.
 — — — — —
 Unokái döntő Magyar Eleinknek V. 665.

Egyszer fordul elő Vörösmartynak az a nyelvi licentiája, amely egyúttal alkati licentia is, az, hogy szavakból kilök magánhangzókat, hogy a sor így összevontan jambusi lejtésre legyen alkalmas:

⏏ — — — — — ⏏
A fejdelem sergének harmada

III. 474.

A' *Belső Háború* mindvégig jambusokban van írva. Vörösmarty e sorfaj ritmusegységét és tisztaságát el nem fáradó következetességgel és ugyanakkor finom akusztikával őrizte meg. Talán egy, itt idegenül ható, betévedt trocheusi sora van:

Bár ne kéne ezt is tennetek

IV. 383.

Mindezek ismeretében tekintsük most már át, hogy Vörösmarty A' *Belső Háború*ban, szótagszámuk szerint, milyen változatú jambikus sorokat használt.

Négyes: A' rút hasonlás magyait.

I. 146.

Ötös: (A 3120 sorból álló drámának ez az uralkodó sorfaja.)

Tanuljon ebből a' jövő kor is.

V. 942.

Hatodfeles: Veszszen tehát! Vagy veszszenek én, ha ő nem.

II. 47.

Hatos: Még csak ma és többé nem látom a' napot.

IV. 735.

Az egyes sorfajok ritmusszerkezete a következő változatokat mutatja:

A sor mindvégig jambusból áll. A sorkezdet és végzés lejtése szabályos:

A' lázadó kelet' csatáiból. I. 225.

Ezért adám el ifjuságomat. *Kincskeresők*. I. [ÖM 1884—85. III. k.]

420. l. 21.

Elő fiú! a tűzhöz és együnk. *Vérnász*. II. f. [ÖM 1884—85. IV. k.:]

58. l. 24.

Még a' veréb sem árva fészkiiben. *Marót bán*. I. f. [ÖM 1884—85. IV. k.:]

k.:] 306. l. 4.

Ne mondj reá korán itéletet. *Az áldozat*. I. f. [ÖM 1884—85. IV. k.:]

385. l. 4.

A sorkezdő dipodiában mindkét láb jambus, az utolsó láb is szabályosan jambus:

A' pártolót most könnyen elnyomod. IV. 119.

Vö.

Halotti dísz, s a gyászoló te léssz. *A bújdosók*. II. f. 100. s.

Határnapot ma rendelt válaszul. *Kincskeresők*. III. [ÖM 1884—85-ben III. k.] 448. l. 5.

Megadja Isten szent kegyelme azt. *Vérnász* III. [ÖM 1884—85-ben IV. k.:] 78. l. 9.

Igen tehát! asszonyrabló vagyok. *Marót bán* I. f. 12. s.

De én, Csillár, én boldog nem vagyok. *Az áldozat* I. f. 187. s.

A sorkezdő dipodia második lába szabályosan jambus, az utolsó láb is az. Vörösmarty igen kedvelte ezt a sorformát.

Könny csillog arczán, 's bánat ül szivén. V. 466.

Vö.

Lódulj, vagy eltiporlak hitszegő. *A bújdosók* V. 136.

Jer, védd, ha bírod, a kincs birtokát. *Kincskeresők* II. [ÖM 1884—85-ben:] 144. l. 9. s.

Fogjátok, és akaszszátok fel őt. *Marót bán* V. f. 395. sor.

Vérébe mártom fényes kardomat. *Az áldozat* IV. fel. 355. s.

Vörösmarty szereti a ritmus elaprózását. Ezért használ jambus helyett anapestust a sor minden részében, kivéve az utolsó lábat:

Kezesül tinéktek Herczegek II. f. 270.

Hogy el akarod árulni életemet IV. f. 462.

Néha hangfestő szándékkal egy sorban kétszer is:

Miként lecsapó zivatar között az éj. II. f. 114.

Ez a ritmus-variáló és fölhangelő anapestikus kedve már ifjúkori jambikus verseiben és drámáiban is gazdag bőséggel jelentkezik:

Serény futógyermeké az ősz Gyulának A *Szittyá Gyermekek*

Csattogd el az epedő szerelem dalát A *Csalogányhoz*

s nem borzadtott tetemem, szívem, fejem [*Rónay és Lóvi*] I. f. 69. s.

hogy ajaki e nyomorult panaszra nyiljanak *Szilágyi a világi várbán* 13. s.

Nem lehet tehát azon csodálkozunk, hogy *A' Belső Háború* befejező sorainak áramlása közben egyszercsak önállóan, sorigénylő uralommal zendül fel az anapestus és gordonkaszerű ritmus-zsongásán reszket fel László heroikus pátosza:

Sírij nemzetem angyala, sírij velem itt

Vö.

Bús Hunnia dísze temetkezik itt V. f. 921—2.

Vö. Jolánka dalát a III. f. 291—302.

Diftongus. Az *ei* diftongus egy hosszú szótagnak számítva szerepel:

Megronthat embereink közül sokat. II. 441.

Vörösmarty a jambikus verselésnek nemcsak rutinos tudója, hanem talán annak, Csokonai mellett, legnagyobb művésze is. „A versmondatt”-ban éppen olyan könnyed, természetes biztonsággal volt otthon, mint annak ritmusában, zenéjében. Sem gondolatával nem törte össze soha a vers testét, sem ezzel nem nyomorította meg annak fénylő, szabad szárnyalását. (L. HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan. 136.) Egymásba mélyültek, egy organizmussá váltak s egymás gondolat-, szín- és hang-ragyogásán harmonizálódtak össze azzá, aminek kifejezhetetlenül Vörösmarty-vers a neve. Már Arany János is kiemelte Vörösmartynak ötöd-hatodfeles jambusáról, alkalmas arra, hogy pótlás nélkül beleférjen egy magyar-gondolat-részlet. (Idézi HORVÁTH JÁNOS: Rendszeres magyar verstan. 118.)

A' Belső Háború ezt így igazolja:

Anyám! ha tőlem esküvést kívánsz,

kiesküszöm futtából a' napot,

hogy ez tanulságul legyen nekem,

mert láta mindent, látta csúfomat.

I. 268—71.

A' lomb suhog, 's gyengéden hajladoz

alatta szenderítön zúg a' kis patak.

II. 42—3.

Vö. A' rendes aszszony a ház tüköre. *A bujdosók* II. f. 379. s.

Ah, jól tudom, hogy a föld háladatlan:

Nem annak ád termést, ki műveli;
Nem annak ád kicset, ki benne tőr,
Nem annak ád nyugtot, ki fáradott. *Kincskeresők* I. [ÖM. 1884–85-ben:] 216–219. s.

Mint árnya, távol észrevétlenül
Kisérni fogja sorsát szellemem. *Vérnász* V. f. [ÖM 1884–85-ben:] 104. l. 30–31. s.

Mit ér a kincs, a föld minden java

Annak, ki testben lélekben, beteg. *Az áldozat* I. f. 478–479. s.

Nem kicsinyeljük le Vörösmartyt azzal, ha feltesszük, hogy a Salamon téma kidolgozásában szerep jutott a versforma ihletésének is. Jambusban akart írni, mégpedig azzal az újító törekvéssel, amelyet Ráday, Kazinczy és Csokonai honosítottak meg, s azzal a nyelvel, amelynek csak ő volt birtokában. Minden jel arra mutat, hogy Vörösmarty első kritikusai: Tesler és Klivényi nem értették meg Vörösmarty szándékait, érzéketlenül maradtak vele szemben, tárgyi, műfaji kifogásokat emeltek, de nem vették észre jambusainak új zengését. Ez lehetett az oka annak, hogy Vörösmarty darabját félretette. A *Zalán futását* befogadottabb, népszerűbb és hagyományoktól előbbé ápoltt és fenntartott sorfajban: a hexameterben írta. De *A' Belső Háború* átdolgozásaiban és végső formájában: A *Salamon Király*-ban visszatért a jambusaihoz s többi drámáiban is ezeket vitte diadalra.

Hogy Vörösmarty mindezt tudatosan és elvszerűen tette, arra önéletrajzának egy különös hangsúlyú mondata a tanúságtevő: „1821/2-ben írtam Salamon szomorújátékot jambusokban öt szakaszban.” (VIII. 386.) Vajon miért emelte ki külön azt, hogy jambusokban írta ezt a drámáját, ha ennek a ténynek semmi jelentőséget sem akart volna tulajdonítani!?

2. A Salamon Király verselése

Vörösmarty a *Salamon Királyt* is ugyanolyan változatú jambikus sorokban írta, mint *A' Belső Háborút*. Sőt, ezeken kívül, még két új sorformát is használt: önálló sorra emelt egy dipodiát s lélektani okokból beérte egy harmadfeles sorral. Sorváltozatai – a következők:

Kettes: Mit? elszaladt? [Csak egyszer használja]: III. f. 245.

Harmadfeles: Oh asszony! asszony. III. f. 84.

Ötös: A 3239 sorból álló Salamon Király drámának szintén ez az uralkodó sorfaja: S hazánk egére hozzunk jobb napot. V. f. 678.

Hatodfeles: Most hogy gyanút ne támasszon beszédünk. II. f. 535.

Hatos: Mért kell megérnem e gyászos történetet? IV. 331.

Az egyes sorok ritmusszerkezete szintén számos változatot mutat, amelyekben Vörösmartynek közben kifinomodott verstechnikája jelentkezik.

Kedvelő a tiszta jambikus lejtésű sor szabad lendületét:

A háború! az éljen! azt kiáltom én. I. 265.

A sorkezdő dipodiában jambussal szeret lelki mozzanatot érzékel-
tetni:

Mi lelt? szokatlan lánggal ég szemed I. 261. — Legnagyobb lírai
versei is ezzel a szinte rákiáltó hangerővel kezdődnek.

A sorkezdő dipodia második lábául igen szívesen használ jambust,
mintha az első láb spondeusa idejének nyugalmával e második láb
jambusa így több energiával és méltósággal emelkednék:

Szívből örülök láthatástokon. II. 476.

A spondeust festői szolgálattal, szinte az önállóság illúziójával
szerepelteti. De azért a hanglejtésben a jambus lélekzete érezhető:

Ezt nézd meg, csendes, néma, mint az éj. III. f. 210.

Az anapesztus, látszik, külön öröme: Jolánka éneke. III. 210.
291—302. s. Sor elején vagy közben ritmusélenkítésre vagy hangfel-
hullámoztatásra gyönyörűen használja, de azért úgy, hogy gyors
ritmus-fodrai nem tudják meggyengíteni a jambus masszív és szilárd
uralmát:

Örömidben örvendezve osztozom III. 29.

Magyarán ragadtunk kardot, és neki! IV. 101.

A csillagokhoz oda föl, nem haza. IV. 281.

A sorkezdő dipodia második lábát gyakran elaprózza anapesztussal:
Országom, a lélek, a világ. III. 353.

Akar, s akaratja gyakran kész pokol. V. 59.

Általában a *Salamon Király* Vörösmarty ritmus-kombináló kép-
zeletének és vesszor alakító készségének fejlődését és gazdagodását
mutatja.

Nyelvi sajátosságok

A címben felvetett probléma rendkívül összetett tényre utal, amely-
nek megoldására több irányból kell elindulnunk.

Melyek azon szempontok, amelyek megszabják *A' Belső Háború*
nyelvét elemző feladatainkat?

1. Vörösmarty nyelvtudománya, helyesírása alapelvei, verstana.
Mindezekről külön fejezetek szólnak.

2. Vörösmarty és a régi magyar nyelv. — *A' Belső Háború*ban fel-
lelhető néhány régies nyelvidomú jelenség, amelyekkel Vörösmarty
vagy olvasmányában vagy az élőbeszédben (népnyelvben) találkozh-
hatott. Ilyenek: hódoland I. 135. sípoltanak I. 499., tettid I. 529.,
tettimet I. 546., emberim III. 168. szű III. 210., ősink III. 340.
negédes, eredeti jelentésével: boszú, szenvedély IV. 505., V. 402.,
556., estenek IV. 720. rakand V. 459., népim V. 779.

3. Vörösmarty és a népies nyelv. — *A' Belső Háború* nyelve egyáltalá-
ban nem népies, de tele van futtatva népies kifejezésekkel és szólás-
módokkal. Ilyenek: halálos untig I. 16., meggyűlt fejünkön a' csapás
I. 40., ne epeszd magad I. 54., Istenre mondom I. 95., útnak kell
erednünk I. 216. veszte napján I. 492., nem sokra ment velük II.
426., hát elfutott? — el ám! III. 369., úgy bizony III. 386., lásd

különösen a két katona párbeszédét: IV. 412–455., az Istenért, mi lett IV. 226. egy nyomást se mégy IV. 447., (vö. egy nyomot se mégy V. 831.), vetnél számot Isteneddel V. 513.

E szólás-betétek Vörösmarty nyelvének ünnepi pompájával szemben a nyelvrealizmus kiegészítő ellentétéként hatnak, éppen úgy, mint a mindennapi élet közelségéből származó szavak: pofa III. 185., fürtelem III. 187., undok III. 188., el ne undorodjanak III. 186., lódulj III. 196., fene kényvednek V. 129–130.

Míndezek a sok színű és jellegű szavak s kifejezések nemcsak Vörösmarty magyaros frazeológiáját igazolják, hanem a több irányú nyelv-hajlamát és nyelvének páratlanul nagy terjedelmű gazdagságát is. Zseniális költői nyelv-képelete aztán ezen a készleten, amely neki nem volt elég, nőtt és nagyult meg s ennek arányait folytatta, emelte, mélyítette és tágitotta költészetében.

4. Vörösmarty és a kortársírók hatása. — *A' Belső Háború* egy-egy sora Berzsényi Dánielre és Virág Benedekre emlékeztet. Forr a világ tengere I. 57., BERZSENYI DÁNIEL: A Magyarokhoz. 1807. — A zajos Duna-nem tér vissza hegyre hajtván hajkait? II., csonka kézirat. Második Szakasz. 90–91. L. VIRÁG BENEDEK: Változás. — Berzsényi Dánielre vall a fene szónak jelzőként való használata: Fene harcoló II. 344., BERZSENYI DÁNIEL: fene fátumok. Az Ulmai Útközet. — CSOKONAI V. MIHÁLYBÓL való „A beszéd egy részének más részre változtatása p. o. az adverbiumnak adjectivummá tétele, mint: hajdan kor, messze tartomány.” (HELMECZI: Értekezés az úgy nevezett újításokról a nyelvben. VI. I. BERZSENYI DÁNIEL versei, kiadta egy Kalauz Értekezéssel Helmecci Mihály II. megbővített kiadás Pest. 1816.) Vörösmartynál: jókor legény II. 404. — Erről a jelzős kifejezésről pedig: ájulok szavam I. 416., Anyos Pálnak hasonló jelzője jut eszünkbe: Élájult szívemnek. (Érzékeny gondolatok. XXXVII. L. CSÁSZÁR ELEMÉR: Anyos Pál versei. Bp. 1907. RMKT 23. sz.)

5. Vörösmarty és a nyelvújítás. — *A' Belső Háború* sem tudta magát kivonni a nyelvújítás hatása alól. Vörösmarty egészséges nyelvérzéke azonban meglehetősen tartózkodó volt a nyelvújítás túlzásaival szemben. Csak azokat a szavakat fogadta el, amelyek mint szükségesek, számára kikerülhetetlenek voltak.

Hölgy I. 29., düh I. 33., dől I. 88., béke I. 111., fém I. 116., veszély I. 186., segéd I. 188., keserv I. 197., csend I. 259., esk I. 278., önmaga I. 291., kegy I. 325., rém I. 405., cím I. 436., remény I. 446., magány I. 465., irány I. 549., segély I. 553., védfal II. 5., vád II. 70., lak II. 285. után, gyilok II. 404., láz-beszéd II. 430., robaj III. 135. után, lakhely IV. 236., dombor IV. 236., alkony IV. 238., lovag IV. 243. másol (= másít) V. 336., környöz V. 476., csín V. 502., láz V. 829.

Egy szót, ezek nyomán *A' Belső Háború*ban Vörösmarty is alkotott: uraldó I. 121., elvonással az uralkodóból. Ilyennek látszik: üdvülnöd I. 274., éddel alvánk I. 312., a szükszerít is II. 474., talán ebből: szükségyszerűsít.

Feltűnő azonban, hogy Vörösmartynak *A' Belső Háború*ban mennyi a maga alkotta szava s ezek mind összetett szavak: Békehirdető

II. 72., halálhang II. 177., átokterh III. 187., földteke III. 325., mennydörgető IV. 80., égborító, földrengető IV. 81., pokolhad IV. 153., szöveszteség IV. 409., bajnép V. 176., hadzaj V. 433., vasél V. 435., észfogás, észkerék V. 444., délszak V. 560., pokolfaj V. 837., hontárs V. 894. Néha nyelvhasználatában merész, amikor pl. főnevet melléknévként fokoz: legfennebben zúg V. 759.

Ezeknek a szavaknak azonban már semmi közülük nincsen a nyelvújítás anyagához, hanem éppen úgy, mint Vörösmarty hatalmas távolságokat egybekötő jelzőinek és vakmerően új megszemélyesítései- nek: — a nyelvújítás szellemével van kapcsolatuk, amelyet Vörösmarty nyelv képzeletének teremtő, egyéni ereje vitt diadalra. *A' Belső Háború* szókészlete itt jutott fordulóponthoz: a nyelv elérte a maga képessége és funkciója határait s most kezdi el átváltó, formáló és teremtő munkáját a stílus. Itt lépünk be a törlések, a javítások csonka világába, hogy innen tudjuk meglátni: mi volt az a jobb, az a több, az a szinte elérhetetlen, amire Vörösmarty vágyódott és törekedett.

Itt értjük meg első sorban azt is, hogy Vörösmarty miért törölt és javított annyit, miért oly sok a csonka sora s kb. 738 teljes sort miért húzott ki *A' Belső Háború*-ban. Önkinzó elégedetlenség áll itt magyarázó háttérül, amely őt alkotása közben állandóan kísérte. Vörösmarty nyelvképzeletével folyton győtrő harcban állott. Egy szóért, egy kifejezésért vívott küzdelme mindig felzaklatta és lefoglalta. Mindig nyelvileg újra, meglepőre, merészre törekszik, hogy nyelvének hőfokával emelje darabja drámai atmoszféráját. Ezért fél nyelve elerőtlenedésétől, kifejező és árnyékoló képességének megingásától és feszültsége megroppanásától.

Az állandóan visszatérő és megismétlődő javítások, áthúzások, fölé és alá írások mind azt bizonyítják, hogy Vörösmartynak egy-egy nagyon kívánt, keresett és éppen szükséges szó megjöttére néha sokaig kellett várakoznia. Máskor pedig képzelete káprázatos bőségben önti a szavakat és kifejezéseket, régi és új nyelvi formákban, hétköznap- napi és finomultabb megjelenésben, hagyomány módján vagy pedig úgy, ahogy ő szereti önmagára mintázni őket. A tény az, hogy tudatos és kritikus választékosággal keresi ki azt a szót, amelyen irodalmi szándékát remekbe akarja formálni.

Állandóan nagy a küzdelme a jelzőért. Mint minden nagy költő, ő is a jelzőkkel forradalmasította a költői nyelvet. Nemcsak dekoratív szerepet és feladatot szánt neki, hanem ennél sokkal többet akart vele elérni: felfrissíteni a főnevek elhasznált és elkopott jelentését s így belső nyelvújításra törekedni. E mellett a jelző hangzásával zenei céljai is voltak.

Bajnyomó karodra IV. 581. [jav. ebből: *bajhozó bajlátó*] légy olly csikorgó, rettentő, komor V. 643. [jav. ebből: *rabolt, irtózott, undok, szörnyű, éktelen*]

Vörösmarty amilyen új és egyéni volt abban, hogy jelzőivel, szokatlan távolságokat kapcsoljon a főnevekhez s így világítsa meg őket, éppen ilyen merész volt az igék megszemélyesítésében. Ugyanekkor

azonban kényes volt arra is, hogy igéi pontosan árnyékoló erejűek legyenek.

kaczagjatck II. 293. [jav. ebből: *röhögjetelek*]

locsogsz III. 198. [jav. ebből: *beszélisz*]

mi hoz? I. 473. [jav. ebből: *hajt, hoz, hajt*]

Nyugszik a' nap is már IV. 234. [jav. ebből: *Itt a' nap is siet már*]
kinyujtsa nagyra tárgyazó kezét I. 428. [jav. ebből: *elkezdje nagyra
czélzó dolgait*]

nem éred azt I. 334. [jav. ebből: *az nem lesz úgy*]

Nándorig jutánk II. 218. [jav. ebből: *Nándor engedett, Nándor leo
leszállott bukott*]

Szenvedélyesen kutat a szinonímák árnyalatai után, de igen sokszor nem tud dönteni. Ilyenkor azután egymás alá írja a két szót. Látszik, hogy a végső választást az átdolgozásra hagyta.

Csüggedni tudjak hírem hunytakor I. 409.

estekor

éjjelhez illő dolgokat teszen? I. 433.

tetteket művel?

tép, szaggat a' várásnak nagy heve III. 167.

dühe

Néha azonban kedvetlenül húzza át sorait: nem futja az ihlet.
A nyelvképzelet meddően szikrázik.

[Áthúzott sorok:]

villogva vértjeikben kardjaik IV. 295. sor után.

<erősek és tünd villogók>

<erővel és villogva>

<csattogva erőben és villogva>

Vörösmarty nyelve ott és akkor jut el történelmi jelentőségű fordulathoz, amikor és ahol bágyadt vértelen szavak helyett gazdag érzetű romantikus koloratúrájú és történelmi hangoltságú és asszociációjú kifejezéseket használ.

Reánk imádkozik halált V. 625. [Utána áth. szavak:]

<rémülést>

<rettenetést>

<rémítő halált>

Ide tartoznak Salamon nagy szenvedélyességű és kitörő indulatú monológjai is.

A' *Belső Háború* nem annyira mint drámai alkotás, mint inkább Vörösmarty nyelve alakulása szempontjából jelentős mű. Akármilyen kontrasztul hangozzék, mégis úgy van, hogy Vörösmarty ebben a drámában alakította ki magának azt a romantikus, retorikus és heroikus nyelvszintézist, amellyel hozzá foghatott a *Zalán futása* megírásához.

A Salamon Király fogadtatása és utóélete

Vörösmarty Mihál: Jelentés a Salamon Király megjelenéséről. Pest 4. sept. 1826. — Német nyelven, Toldy Ferenc fordításában: Iris. 1826. II. okt. 10.

Hazai és Külföldi Tudósítások. 1827. I. 17. — „Új pályára lépett Zalán Vitézi Játéknak Szerzője, 's a' mint látszik, itt is koszorút fog érdemelhetni.”

Bajza első benyomásai a *Salamon Király*ról nem voltak kedvezőek. 1827. márc. 18-án írja Toldynak: „Salamont olvastam futólag. Így előlegesen csak azt mondom rövid szóval: *hogy nem tetszik*, s kétlem, ha fog-e tetszeni figyelmesebb olvasásom után is, Szeretném azt is, ha a szélesebb kiterjedésű *Dráma* szó állana a czímen a *szomorújáték* helyett.” (BAJZA ÖM 6. k. 229.)

TOLDY (SCHEDEL) FERENC: Salamon király. Tudományos Gyűjtemény. 1827. V. k. 73—89. — „Vörösmarty' Salamonja a' legszorosabb értelemben hisztóriai dráma. De valamint hogy feltehetjük, miképen ő az első dolgozásban a' hisztóriát . . . szorossággal követte, . . . úgy itt is ritkán látjuk a' történetkönyvtől positivus módon eltávozni; 's ha mikor teszi, mint midőn a' király' anyagát még a' Mogyoródi veszedelem előtt hagyja elhúynyi, művészi czélekből teszi.” (74.)

„Vörösmarty a (francia klasszikus) dráma korlátait . . . merészen megtöri, 's a' hely' és idő' egységért nagyobb történeteit nem csonkítja. De annál szentebb előtte az actio' egysége.” (78.)

„A' kerektség kevésbé van elérve. A' Bátor és Jolánka szerelmes epizóda . . . nem úgy szövődik a' fő actióba, hogy ennek katasztrópháját megszerezni segítse. Kiszakasztva a' drámából ez az epizód egyike a legszebbeknek, melyet valaha költettek.” (79—80.)

„Nála a' harc drámában megy véghez, de ő azt drámaivá tette 's ennek ismerzik Shakespeare' iskolája, 's a' szerencsén, mellyel azt tette, Shakespeare' tehetős tanítványa”. (80.)

„Vörösmarty ezen mivében is mint jeles karakterfestő ragyog . . . Salamon roppant cselekvő erő mellett semmi alkotó erővel nem bír . . . Vid nemcsak Salamon rossz principiumának személyesített képe, tele van individuális vonásokkal . . . Géza, László, Ernyei, Dezső és Bátor őt szeretetre méltó karakter . . . Nagy mértékben szerencsés a költő az asszonyok' festésében . . . Jolánka a legszeretetre méltóbb teremtés . . . Mi azon suppositummal nézünk utána, hogy ő megőrül; de de épen az a' geniális vonás, hogy [a költő] ezt nem festi, hanem éreztetni tudja.” (88.)

„A nyelvre és versre nézve pedig recensensnek komoly megfontolás után left itélete szerént ez a' miv minden nagyobb poétai munkáinkat nagy mértékben meghaladja.” (89.)

A *Salamon Király* utóéletének sajátos állomása magának a szerzőnek két, a drámára vonatkozó, valószínűleg a harmincas évek elejéről való önirónikus epigrammája, a „Pályalombok” közt. (L.: Vty. Ak. Kiad. II. k. 156. és 528—529.)

Kazinczy Ferencnek Vörösmarty Mihályhoz írt levelében olvassuk

(Újhely Máczius 23. 1827. KazLev 20. k. 233.): „A' Művészt akkor dicsérvük méltóképen, midőn munkája csudálásában felejtjük dicséretét” — ezt mondja Emilia Galottiban a' Herczeg. Halld tehát, miért nem szólék én Zalánról, miért nem a' szép Cserhalomról, és miért most Salamonról. De halld azt is, hogy soha nekem kedvesebb tömjén nem gyúztatott, mint a' mellyet a' Bodrogi barna leánytól vettem. Csókolom a' kedves leányt, 's kevélykedem szeretetével.” — A „Bodrogi barna leányka” a *Salamon Királyban* Jolánka, aki azt feleli Bátorinak, hogy ő „Puszta Széphalomra” való. (Salamon Király III. felv. 291—312. sor. Jolánka első megjelenése.)

Toldy Ferenc: Handbuch der ungrischen Poesie. I—II. B. Pesth und Wien. 1828. „Doch erst die Aufmunterungen eines Freundes (= Teslér László) und die Darstellungen Kisfaludyscher Stücke (zu Pest 1820.) bewogen ihn, sich einem grösseren Dramatischen Werke zu unterziehen. So entstand 1821. sein Salamon Király, histor. Trauerspiel in fünf Acten, und Jamben . . . neuarbeitet Pesth, 1827.” — (310—12. l.) Szemelvényt is közölt a Salamon Király első felvonásából Paziuzzi fordításában. (II. B. 530—36.) — TOLDY FERENC: A Magyar Költészet Kézikönyve. Pest 1855. 531. — Magyar Költők Élete. Pest 1871. II. k. 252. — A Magyar Költészet Kézikönyve. Budapest 1876. IV. k. 234.) — Toldy: A Magyar Nemzeti Irodalom Története A Legrégibb Időktől A Jelenkorig Rövid Előadásban c. művében ezt írja (Budapest 1878.) „A költő a hős belső küzdésével igyekezett a háborús képbe drámai mozgást hozni . . . Az indoklás még általában elégtelen . . . Dicséretet a históriának költői felfogása, s egy pár egyéni jellem (Salamon, Vid) érdemel.”

Erdélyi János névtelenül megjelent összefoglaló tanulmánya Vörösmartyról munkái 1845. kiadása alkalmából az Életképek 1846. mellékletében, az Irodalmi Őrben. 16. sz. 161—8. „Salamonban el van nyomva az ember, csak a király forog szemcink előtt . . . Vid túlságosan kiemelkedik s árt a mű érdekének, mert megöli Salamonban az akaratot . . . Az egész darabon . . . epikus léghuzamot érzünk átvonulni” (166—7.). Nyelve költői, de nem drámai. Sok benne „a nagy szó és a stílus hangossága”. (168.)

Vörösmarty Minden Munkái. Pesten 1847. kiadás bevezetéseül Toldy Ferenc-től írt Vörösmarty' életének vázlatát. „Kisfaludy Károly drámáinak előadása őt nagyobb munkára serkenték. Így lett (1821) „Salamon király” quináriusokban.” (VI.)

Arany János iskolai előadásában Vörösmarty-nak erről a drámájáról is szólt. (A magyar irodalom története rövid kivonatban. ÖM X. k. Bp. 1962. 528. Kritikai kiadás.) „Vörösmarty első darabjai, mint a „Salamon király” (1827—28!) a „Bujdosók” (1830) hasonlóan ezeknek is az a hiánya, hogy dacára a költői szépségeknek, melyek pazar kézzel vannak rajtok elhintve, s dacára a legszebb nyelvnek s legzengőbb jambusoknak, nélkülözik a drámai rövideget, a cselekvény gyors folyamatát: azért színpadi hatásra számot nem tarthatnak.” (Az eml. kritikai kiadás szerint Arany-nak ez az irodalomtörténeti vázlat 1857—1859-ből való. Uo. 626.)

TARCZY DEZSŐ: Vörösmarty Mihály életrajza, munkássága és halála. Győri Közlöny 1862. 78. sz.: „Bennök (*Salamon, Y háború, A hűség diadalma*) a lett nagy költőnek alig van más jelentősége, mint a nyelv.”

GYULAI PÁL: Vörösmarty Mihály életrajza. Bp. 1866. „Pályája elején két drámát bocsátott közre: Salamont (1827) és a Bujdosókat (1830). Mindkettőn meglátszik Shakespeare tanulmánya, de fájdalom csak a hibákban. Történelmi drámát írva nem Shakespeare valóságos történelmi drámáit vette mintául, a milyenek Coriolán, III. Richárd, hanem azokat, a melyek jobbadán csak történelmi rajzok az angol nemzet viharos múltjából... Vörösmarty eposzi hajlamainál fogva e mintákhoz vonzatva oly örvénybe sodródott, a melyet csak nagy drámaíró lábolhat meg. Aztán akkor még a színpadot sem ismerte és Shakespeareat olvasva, a Shakespeare színpadja lebegett előtte. Mindkettőben kész, állandó jellemek lépnek fel, a kik nem előttünk alakulnak s küzdelmök bonyodalma néha alig több, mint a kezdet ismételése, fokozat és belső élmény nélkül. Abban is meg egyeznek, hogy mindenik vontatott és epizódokkal terhelt. A kor eleven színezete, az erőteljes nyelv, a lyrai hangulatok szépsége képezik becsöket, s nem a tulajdonképen drámaiság.” (154.)

GYULAI PÁL: Vörösmarty Mihály életrajza. Bp. 1879. „Ez az ifjúkori két dráma (*Salamon és Bujdosók*) nagyon jellemzi Vörösmarty drámaírói tehetségét. Élesen nyilatkozik benne az a sajátsága, a melyet soha sem tudott egészen legyőzni, tudniillik, hogy az események és jellemeiben nyugvó drámái anyagot nem bírja fejleszteni, alakítani. Előtte van az indok, kínálkozik az összeütközésekből folyó drámái fejlemény, sőt kezébe is veszi, de épen ott ejti el, a hol a valódi drámaiság erős b lendületet vehetne. Salamon király alapjában nemes természet, de sértékeny, könnyen lobbanó és hiú, vitéz és bátor, de nem szilárd elhatározásaiban, és szenvedélyes felindulása könnyen ragadja tette, sőt bűnre is. Neje és Vid felingerlik László és Géza rokonai ellen, a kik az ország harmadát bírják, neje, mert egész királyné akar lenni, Vid részint azért, hogy az ország egységét megőrizze, részint pedig személyes uralomvágyból. Másrésről Salamont anyja és Erneyi igyekeznek mérsékelni s barátságosb hangulatra bírni László és Géza iránt.

E két irány küzdelmében sok anyaga van a drámái küzdelemnek és fejlődésnek. Az anyós menyével, a fiú most anyjával, majd nejevel áll szemben. De Vörösmarty mind ebből kevés drámaiságot tud kifejteni. Neste, az öreg és Sophia, az ifjú királyné nem is küzdenek egymással. Sophia egyszer ingerli ugyan férjét, de nem úgy, hogy Salamon szeretve higye magát s épen a szerelem ragadja tette. De különben is Sophia csak egy kis ingerlésnél marad, s más úton nem foly be a cselekmény fejlődésére. Vid, a kiből a gonoszságnak és nagy észnek kellene egyesülni, csak közönséges cselszövő, a kiről alig hihetni el, hogy a királyra oly nagy befolyása legyen. Se elég esze, se elég szenvedélye nincs arra, hogy drámailag érdekessé váljék. Politikai eszméje, a melynek monarchiai és nemzeti tekintetben megvan a maga jogosultsága, elmosódik benne, s így környezetére sem hathat ki.

Cselszövénye László udvarában kisszerű és drámaiatlan. Ernye, a másik politikai irány képviselője, sem drámai jellem. Tehetetlen agg, pedig az ő s az öreg királyné küzdelme Viddel és Sophiával drámai jelenetekre adna alkalmat. Salamon maga sem válik igazán drámai hőssé, inkább csak változik, mint fejlődik, vagy jobban mondva ismétli önmagát fokozat nélkül s egyetlen nagyszerű drámai és tragikai mozzanata sincs. László és Géza nyugvó alakok s nincs terük a drámai fejlődésre. Szónok és társai árulása nem eléggé indokolt s lazán kapcsolódik a főcselekményhez. Bátor, Jolánka és Csatás szép epizódja, mint epizód sem illeszkedik a mű szervezetébe, hogy bármely csekély mértékben befolyjon a cselekményre.” (196–197. l. Vty Életr. 349–350.)

BEÖTHY ZSOLT: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I–II. k. Budapest 1879. — „Dramatizált történelmi képek.” (II. k. 33–34., 38.)

BARÓTI LAJOS: Vörösmarty drámái. Abafi: Figyelő. 1888. XXIV. k. „Salamon nem drámai hős, hanem gép, melyet környezete tetszés szerint hozhat működésbe . . .”

Csak az utolsó felvonásban, midőn tudtára adják, hogy anyja meghalt, s neje elhagyta az udvart oly szándékkal, hogy oda vissza nem tér mindaddig, míg férje „egész királylyá nem lesz”, csak ekkor rázza fel a fájdalom és megaláztatás egy perczre tétlenségéből. Ez a darab legdrámaibb jelenete. (84–85.)

„Hihetőleg nem akarta a darabból a szerelmet kizárni, minthogy pedig ennek bevonására a főcselekményben nem kínálkozott alkalom, e kis epizódot (Jolánka—Opos) szentelte számára, melyben különben a költő első boldogtalan szerelmének állít emléket” (84–85.)

MALONYAI DEZSŐ: Vörösmarty Mihály drámái. Kolozsvár 1891. „Minden alakot készen kapunk, egyik sem fejlődik, egyik sem fokozódik előttünk . . . Salamonnak az alakja is nagyon bizonytalan színekkel van festve. Sehol sincsen benne igazi, mély küzdelem, nincsen egyetlen momentuma sem, mely valóban tragikai volna. Csak külső okokból hajlik hol a jóra, hol a rosszra. Néhol, mint például a III. felvonásban nejevel, majd az V. felvonásban Ernyeivel és Viddel állva szemközt, megéri lelkét egy-egy nagyobb összeütközés viharának előszele, de megint csak kisimúl a határozatlanság és tehetetlenség színtelenségébe. Futása az ötödik felvonásban indokolatlan és nem jellemző.” (21.)

PINTÉR KÁLMÁN: Szent László király a magyar költészetben. A Budapesti Kegyes-tanítórendi Főgymnasium 1891–92. Értesítője. — Különlenyomatban is: Bp. 1892. „Úgy látszik, három dolgot akart (a drámában) különösen kiemelni Vörösmarty: Salamon ingatagságát, Vid álnokságát s László herczegnek, a később nagy és szent királynak csodaszerű lelki és testi erejét, hősi nagy jellemét s a három dolog közt főleg ez utolsót. Kit is ihletett volna jobban László alakja, ha nem „régí dicsőségünk” koszorús dalnokát?” (67–68.)

SZÁSZ KÁROLY: Vörösmarty Mihály. BEÖTHY—BADICS: A magyar irodalom története I–II. k. Budapest 1896. II. k. 368.

PINTÉR KÁLMÁN: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Bp. 1897. — Vörösmarty nőalakjai. „(Sophia) valósággal daemona férjének, kit folyton ingerel a testvérharczra, a szerelem kontózába öltöztetve hiú gögjét és nagyravágását: szemére hányja Salamonnak, hogy nem király, csak árnyéka a királynak, s ő csak igazi királynak akar királynéja lenni.” (61—83., 72—73.)

PINTÉR KÁLMÁN: Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Bp. 1897. — Vörösmarty realizmusa. „Az egész költeményből szerfölött kiemelkedik a történelmi anyag.” (84—144., 110.) — „Többször választja a valóság megjelelésére a legrealisabb szint; pl. Dezső püspök így szól Salamon királyhoz (IV. felv.): „Hollók lakoznak majd hadunk dögéből.” (135.)

BAYER JÓZSEF: A magyar drámairodalom története. I—II. k. Bp. 1897. „Vörösmartynek második ifjúkori drámája Salamon 1821-ből való, melyet 1827-ben átdolgozott kiadásban nyomtatottatott ki. Shakespeare históriai drámáinak tanulmánya érzik meg rajta. Kezdetleges alkotása olyan költői léleknek, mely még a jelenetezés külsőségeiről sem tud semmit. Helyzetei epikus szélességgel kezelvék, úgy, hogy inkább drámai képek összeállítása, mint összefüggő dráma. Az egész inkább dramatizált történet, mint történeti dráma. Tárnya — Salamon viszálya Gézával és Lászlóval — teljességgel nem drámai... Nem egyéni szenvedélyeik miatt buknak a dráma hősei, hanem a való történet szoríttatik egy költőileg kigondolt, lyrai epizódokkal ékesített, bár semmiképp sem drámai keretbe. Cselekmény nincs is a darabban, csupán beszélgetések „pro et contra”, a drámai élénkséget egyedül az előttünk folyó harc képviseli. Nem a dráma törvényei uralkodnak a cselekményen, hanem a történelem eseményei a drámairó lelkén. A compositio drámaiságát ellapítja az epikus szélességű korrajz, mely nem az embereket mutatja be emberi szenvedélyeikkel, úgy, mint ezek a drámairó lelkéből visszaverődnek, hanem a történet eszményeit, a mint ezeket a költői lelkületű történetíró írta meg párbeszédes formában.” (1. k. 389.)

WALTON RÓBERT: Vörösmarty Mihály mint drámairó. Győr 1898. Egyetemes Könyvtár. 105. sz. „Salamon király, szomorújáték, őt felvonásban 1827-ben jelenik meg, miután 1821-től kezdve kétszer átdolgozta.” (20. l.) Ezt az állítását semmi adattal sem bizonyítja. — Salamon értékelésére szóról szóra átvesszi Gyulai Pál 1879-i Vörösmarty-életrajzának ítéleteit. (29—30.)

GYULAI PÁL: Vörösmarty emlékezete. Akadémiai emlékezés. Budapesti Szemle 1900. 288. sz. 4. k. „A nemzeti szellemet Vörösmarty különösen két forrásból merítette: részint a mondai és történelmi, részint pedig a népi elemből... Drámái közül mindjárt fölléptek a Salamon és a Bujdosók történelmünk legháborgóbb korszakából emelkednek ki.” (452.)

BEÖTHY ZSOLT: Vörösmarty Mihály. Bp. 1900. „Vörösmarty költői munkásságának mindkét felében, 1832 előtt és után... állandó hévvel és szívós kitartással keresi a drámai babért: Salamontól, melyet még Börzsönyben 1821-ben írt, a Cilley és Hunyadiakig, 1844-ben.

Shakespeare szereti és tanulmányozza mindenekfölött; de sem valószínűségének erejében, sem drámai hatásosságában követni nem bírja." (25–26.)

WALTON RÓBERT: Vörösmarty drámáiról. A Szatmári Kir. Kath. Főgymnasium Értesítője. 1899–1900. A Salamon jellemzésében teljesen Gyulait követi. (13–21.) Itt is megismétli, igazolás nélkül, előbbi állítását.

KISS ERNŐ: Vörösmarty szelleme. Katholikus Szemle 1900. Vörösmarty „Salamon, A bujdosók című drámáival . . . a múlt és jelen nagyság képeivel igyekezett hatni és hatott is nemzetére." (73–75.)

KISS ERNŐ: Vörösmarty Mihály. Életrajz. Nagykanizsa 1900. Salamon dráma Vörösmarty vallásosságának: Isten-hitének bizonyágtétele. (73–75.)

BALÁZS GYULA: Vörösmarty drámái. A Kegyestanítórend Nagybecskeréki Főgymnasiumának Értesítője. 1900–1901. „Salamon magával tehetetlen hős, kinek minden tette álpáthosz . . . Mikor anyja halálhírért tudatják vele, a táborban, a legválságosabb helyzetben, fegyvercsörgés közt ráér egy hosszas monolog elszavalására, teljesen ellenkező képet adva a megilletődés örök emberi természetének." (4.)

GELLÉRT JENŐ: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Bp. 1902.

KONT IGNÁC: Un Poète Hongrois. Michel Vörösmarty. Paris 1903. „Le roi ne donne pas l'impression d'un caractère tragique; il change selon les circonstances, il se répète, mais il ne se développe pas. Il est brave et courageux, mais il manque de fermeté dans ses décisions et son emportement l'entraîne facilement au crime . . ." (48.) Gyulai Pált követi s fordítja le: „Salamon maga sem válik igazán drámai hőssé, inkább csak változik, mint fejlődik, vagy jobban mondva ismétli önmagát . . . Salamon király alapjában véve nemes természet, . . . vitéz és bátor, de nem szilárd elhatározásaiban, és szenvedélyes felindulása könnyen ragadja tette, sőt bűnre is." Vörösmarty Mihály életrajza Budapest 1879. (154–156.)

KISS ERNŐ: Vörösmarty éskronikásaink. Erdélyi Múzeum. 1904. 21. k.

BABITS MIHÁLY: Az ifjú Vörösmarty. Nyugat 1911. II. k. 689–701. Irodalmi problémák. Bp. 1917. Vál. Művei. II., Magyar klasszikusok. 210–214. „Ez a Vörösmarty talán nem nagy költő még (az első Salamont nem ismerjük), csak erő és férfi, aki lázadó képzeit művészzel akarja megfékezni. Vörösmarty nem a múlt énekese. A jövő szolgálatában énekeli a múltat. Ezért dolgozta át a Salamont . . . S ahogy Vörösmarty befejezi a Salamont, ezek a múlttól penitenciát tartó sorok." — Már a Salamonban látja Babits felsötétleni Vörösmarty pesszimizmusát: „Az az egész teljes és nagyszerű élet, mely Vörösmarty képeiben ragyog, valami nagyszerű halállal van aláaknázva. Ez a halál átkeservíti az egész életet. Ah mért születtem? Kínos a halál! — kiáltja a Salamon egy hőse haldokolva." —

KISS ERNŐ: Shakespeare és Vörösmarty. Magyar Shakespeare-tár. IV. k. 1911. Megállapításai: Vörösmarty Salamonjában kétségtelenül Shakespeare tanítványa. Tőle tanulta, hogy történeti tárgyat választ

dramai tárgyul. Őt követi az indulat és szenvedély pathosának nyelvhasználatában. Ebben segítségére volt képzelet-alkata, amely sok tekintetben rokon Shakespeare-ével. Abban is ő volt a mintája, hogy tragikus feszültségű helyzetekbe, hangulat-enyhítésűl, humoros jelenetet illeszt bele, mint a két katona párbeszédét a IV. felvonásban. Egyik-másik alakját Shakespeare után alkotta; így Sorvatag remete Julius Caesar jósára emlékeztet." (17—21.)

VÉRTESEY JENŐ: A magyar romantikus dráma. 1837—50. Bp. 1913. „Compositiója hibás... Salamon tragédiája meg van indítva, de nem fejlődik. A király minden nagy és erőszakos szavai mellett is báb, akit az események sodornak. Bukása nincs, a mogyoródi ütközet egyszerűen vesztett csata, ez a Salamon kezdhet újabb küzdelmet, vagy akár visszavonulhat, lelkében semmi sem történt.” (114.) — „Mindezt Vörösmarty oly nyelven beszéli el, a milyenen az ő idejéig nem írtak. A legragyogóbb drámai nyelvvé válhatik ez a nyelv, ha írója felváltva egyéni szintet tud adni neki, ... ha tud valami epigrammaszerű rövidséget és csattanósságot hozni beléje. Így sok benne az epikus elem.” (116.)

TROMBITÁS GYULA: Vörösmarty dramaturgiája. Bp. 1913. Vörösmartynek a Salamon megírásakor még nem volt dramaturgiai műveltsége. (37. l.) — Vörösmarty a Salamonban éppen úgy, mint többi drámáiban vét dráma-elmélete ellen: Megbontja az egységet epizódjaival, alakjai cselekvés helyett monologizálnak s nem egyetemes jellemek, hanem néha típusok. (64—70.)

CSÁSZÁR ELEMÉR: Shakespeare és a magyar költészet. Bp. 1917. Sorvatag és Salamon rövid találkozásának jelenete Julius Caesarból való. „Sorvatag, az örült remete, a Caesart útjában megállító jó példájára tolakszik Salamon elé, hogy balvégzetének hírüladásával visszatartsa. Jutalmuk is egy, a hivatlan profétáké: azt mint ábrándozót, ezt mint betébozódottat eltávolítják az útból.” (79—80.)

FEST SÁNDOR: Shakespeare-motívumok Vörösmarty ifjúkori történelmi drámáiban. Magyar Shakespeare-Tár. X. k. 1918. Megállapításai: Vörösmarty mind szerkezetben, mind pedig a jellemalkotás módjában sokat vett át Shakespeare-től. Nevezetesen: a csatajelenetek dramatiszálását a királydrámákból; a szerkesztés modorát: a csoportosítást, a jelenetek sűrű változtatását, a követek gyakori szerepeltetését, a rossz hírek fokozását s ennek egy jóslattal történő betetőzését; egy-egy jelenetnek monológgal való lezárását; a veszedelmesnek látszó ellenfélnek megsemmisítésére törő szándékot. Neste szerepe Eleonóra királynéhoz hasonlít (János király. I. felv. 1. jel.), Sophia nagyravágása pedig Margit királynéhoz (VI. Henrik II. felv.), Vid Jágo mása, néhány vonás a III. Richardból való, Bátor Opos Percy (Hutspur) mása a IV. Henrikből. Salamon mikor hírül adják neki neje eltávozását úgy háborog, mint Othello. Sorvatag a János Királyból került a Salamonba, Pomfréti Pétert juttatja eszünkbe. (177—186.)

Kiss Ernő, Császár Elemér és Fest Sándor kutatásait — a Shakespeare-hatásokra vonatkozólag összefoglalta Jakabfy László (1. alább).

Ennek az összesítésnek ill. kiegészítésnek az eredményeit 1. jelen kiadásunkban a „A Salamon drámák forrásai és mintái” c. fejezetben.

ALSZEGHY ZSOLT: Vörösmarty-breviárium. Bp. 1924. Vörösmarty világnézetének alapelvei: istenhite, az élet felfogásának, átélése módjának és értékelésének minden embert kötelező erkölcsi tudata, az embernevelés eszményi feladatai áthatják a *Salamont*. (35–53.)

TRAGOR IGNÁC: Vác, az irodalomban. Vác 1925. Sorvtag alakja különbözik a mondák megörökítette Vác remetétől. (144–145.)

PAPP ZOLTÁN: Fessler Ignác és a magyar romantikusok. Pécs 1928. Eötvös Füzetek 10. (L. „A Salamon drámák forrásai és mintái” c. fejezetet).

BÁNRÉVY GYÖRGY: Vörösmarty Salamonja és forrásai. Bp. 1929. (L. A Salamon drámák forrásai és mintái c. fejezetet.)

BÁNHEGYI JÓB: A magyar irodalom története. I–II. k. Bp. 1930. A Salamon és A bujdosók, „Shakespeare királydrámáinak hatása alatt készült jámbusos szomorújátékok; valójában csak epikus jellegű, lazán összefüggő történeti képek, hiányzik belőlük a drámai tömörítés.” (II. k. 43.)

PINTÉR JENŐ: Magyar Irodalomtörténete. VIII. k. Bp. 1932. „Tragédiájához Turóczy János, Heltai Gáspár, Budai Ezsaiás, Virág Benedek és Fessler Aurél történeti munkáiban talált alkalmas meseanyagot; a feldolgozás módszerét Shakespeare-től tanulta, a kezdet nehézségeit nem sikerült legyőznie. Jambusai könnyen gördülnek ugyan, de kompozíciója meglehetősen kezdetleges, cselekményének fejlesztése lassú, epizódjai lazán függenek össze a főcselekvénnyel. Főhősét, a királyt, az események sodorják: ingerlékeny, önérzetes, vitéz ember, büszkeségének és hiszékenységének áldozata, környezete ellenállás nélkül viszi a romlásba.” (V. k. 650.)

RIEDI, FRIGYES: Vörösmarty Mihály élete és művei. Bp. 1937. Magyar Irodalmi Ritkaságok. 37. sz. „Első nevezetes drámája Salamon. Ezt 1821-ben írta és 1826-ban újra átdolgozta, de az ifjúkori műnek nagy gyengeségei megmaradtak, megmaradt azonban a nagy költőnek lendülete is s ez a nyelvére nézve igen kiváló munkája Vörösmartynak.” (126.) — „Egy kezdő műve, aki gyönyörűen kezeli a nyelvet, de még nem tekintett eléggé az emberek lelkébe.” (128–129.)

FAGGYAS JOLÁN: Vörösmarty pesszimizmusa. Pécs 1938. „A Salamonban jelentkezik Vörösmarty ifjúkori pesszimizmusa, mely a halandóság és a mulandóság leverő benyomásából sötétedett rá fiatalságára.” (24.)

HANKISS JÁNOS: Európa és a magyar irodalom. Bp. 1939. A Salamon az európai romantika jegyében áll. Erre vall Sorvtag alakja, továbbá az a jelenet, amelyben Jolánka a csatátér mellett énekelve virágokat szed s ugyanakkor szerelmese párviadalban — tévedésből — megöli fivérét. (331.)

ZSIGMOND FERENC: Vörösmarty Mihály élete és művei. Bp. 1940. „A Salamonon és a Bujdosókon meglátszik, hogy a fiatal Vörösmarty a nagy angol költőhöz, Shakespearehoz járt iskolába, az ő történeti

tárgyú színműveiből igyekezett ellesni az anyagelrendezés és a verses elrendezés szabályait.” (50.)

JAKABFY LÁSZLÓ: Az angol irodalom és a Vörösmarty—Bajza—Toldy-Triász. Bp. 1941. Debreceni angol dolgozatok. Kiadja a Tisza István Tudományegyetem Angol Szemináriuma. A Shakespeare—Salamon hatás eredményeinek összefoglalása és újabb adatokkal való kibővítése. (18—22.)

MOSONYI JÓZSEF: Az ifjú Vörösmarty. Bp. 1943. A Salamon dráma első kidolgozásának ismertetése a reá vonatkozó adatok alapján. (53—55.)

HORVÁTH JÁNOS: Vörösmarty drámái. (Egyetemi előadás 1942/43. II. és 1943/44 I—II. félév.) Bp. 1969. Irodalomtörténeti Füzetek 63. sz., 23—29. A mű genezise. A jellemek elemzése. Shakespeare, Schiller, Katona párhuzamok. Drámái nyelvéről részletesen. Konkordanciák Vörösmarty többi műveivel.

SZERB ANTAL: Gondolatok a könyvtárban. Bp. 1946. A Salamonban Vörösmarty Sturm- és Drang-törekvései fejeződnek ki. Első drámái általában „in tyrannos” készültek. A Salamonban a zsarnok bukását mutatja be. (545.) — Ugyancsak a Salamon Vörösmarty ébredő romantikus magatartásának és pesszimizmusának is hordozója, mely a világgá-züllés motívumában és a világtól való elszakadás vágyában fejeződik ki. (538.) — Vö. SZERB ANTAL: Vörösmarty-tanulmányok. Minerva 1930. (1—32., 199—207., 303—321. l.) — Magyar Irodalomtörténet. I—II. k. Bp. 1934. (I. k. 324—342.)

WALDAPFEL JÓZSEF: Gondolatok Vörösmarty halálának centenáriumán. Csillag 1955. „Vörösmarty történelmi drámáinak sora, a Salamon király, a Zsigmond-ciklus és a torzónak maradt Hunyadi-ciklus három olyan témakört fog át, amelyek a nemzeti és dinasztikus érdekek s egyben a magyar és idegen érdekek Mohács előtti konfliktusaiban mutatják föl saját kora nemzeti problematikájának előzményeit.” 2502. — Vö. WALDAPFEL JÓZSEF: Pensées à l' occasion du centenaire de la mort du Vörösmarty. Acta Litteraria Ac. Sci. Hung. Tom. I. 1957. — Separatum. (18—19.) Irodalmi Tanulmányok. Bp. 1953 71.

LUKÁCSY — BALASSA: Vörösmarty Mihály. Bp. 1955. Dokumentációs módszerének: a koradatok megszólaltatásának megfelelően közli Toldy a Tudományos Gyűjteményben megjelent Salamon-bírálatának egy részét. (84—88.)

HALÁSZ ELŐD: Vörösmarty és Toldy. Tiszatáj. 1955. dec. 351—362. Ua.: Irodalomtörténeti Dolgozatok. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete. I. sz. Szeged 1956. Toldy optimizmusa, a haladásba vetett hite nagy érdem, ezt egészen világosan kifejzi Vörösmarty Salamon Királyáról írt bírálatában (1827-ben): „... a drámának vége ünnepi érzést gerjeszt a nézőben, ki... derülve pillant egy szebb jövőndöbe...” De Toldy rögtön így folytatja: „... mely a dicső fejedelmek alatt nyilandó a nemzetre.” Vagyis a megoldást az egyénen keresztül tudja csak elképzelni, számára az egyéni kvalitások, az egyéni lett a döntő. A haladásnak,

amelyet ohajt, szerinte egyes emberek lehetnek csupán a hordozói, s azért látja ezt így, mert társadalmi tudata fejletlen és ellentmondó' (ti. Toldyé). A Handbuchban a *Salamon Királyt* is újból érinti Toldy, anélkül, hogy általánosságoknál többet mondana róla.

TÓTH DEZSŐ: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957. Irodalomtörténeti Könyvtár 1. sz. „A Salamon nemcsak a szerző fiatalsága, ember-, élet- és főleg színházismeretének fogyatékosága miatt sikerületlen. Sok tekintetben a reformozgalmak szellemétől még érintetlen, korlátolt eszmeisége miatt sem lehetett értékes alkotás. A visszavetített „jó király” illúzió miatt, amelyet a magyar nemesség a Habsburg uralkodóval szemben táplált, Vörösmarty nem meri hibáztatni Salamon; rossz tulajdonságait éppen ezért jellemzési segédszemélyekre ruházza, s ezzel megfosztja hőseit a cselekvéshez, a tragikumhoz egyaránt szükséges drámai elfoglaltságtól... A drámában különben a nemesi múlt-szemlélet önáltató történelmi alibije, a „fene visszavonás” kárhozzátása uralkodik el... E mindent „átkos visszavonássá” mitizáló történelemszemlélet miatt marad eszmeileg, drámailag teljesen kiaknázatlan az a forrásokból is kiolvasható történelmi tény, hogy Salamon és a hercegek harcában a német befolyás és a nemzeti függetlenség ütköztek meg.” (33–34.)

HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében. Bp. 1968. 181–209. A szerző foglalkozik a dráma genezisével, a Shakespeare-hatással, a mű szerepével Vörösmarty eszmei fejlődésében, valamint a költő romantikájának kialakulásában. „A Salamon minden hibája ellenére komoly lépést jelent Vörösmarty pályáján. A nemesi szentimentalizmus eredményei fölé emelkedő magasabb igényesség jelentkezik benne, a művészi, a nemzeti történelmi dráma megalkotásának igénye, melyet a költő már részben a romanticizmus eszközeivel próbál valóra váltani.” (200.)

A Salamon Király színi előadása

A soproni Magyar Társaság Vörösmarty Salamonjára 12 példánnyal fizetett elő, Vörösmartynek pedig „egy igen hízelkedő levelet írt.” (Toldy levele Bajzához. Pest, Decz. 11. 1826.) — Toldy Lev. 282/v. Sőt a Társaság tagjai 1827. június 24-én, vasárnap, „különös engedelmével”, mert az egyesület a játékszintől el volt tiltva, eljátszották Vörösmarty Salamonját. A színlap értesítése szerint: „A 'Felsőség kivánságára a' bevétel az elszegényedett kézműves legények' szolgálk' 's szolgálók' számára felállítandó Intézetnek tőkepénzül fog szolgálni.” A színlapról hiányoztak a női szereplők. Ezeket vagy elhagyták, vagy pedig fiúkkal adták elő. A szereplők közt volt Székács József is, aki Ottó morvai fejedelem szerepét játszotta.

Vörösmarty *Salamonjának* csak erről a soproni műkedvelői előadásáról van tudomásunk.

(EDVI ILLÉS ÁDÁM: A Sopronyi Nemes Magyar Társaság Ismertetése. Tud. Gyűjt. 1928. V. 121. — KOVÁCS SÁNDOR: A soproni ev. lyceumi magyar társaság története. 1790—1890. Sopron. 1890. — CZAPÁRÝ LÁSZLÓ: Vörösmarty Emlékkönyv. Székesfehérvár 1900. 165. hozza a színlap fakszimiléjét. — GELLÉRT JENŐ: Vörösmarty Mihály élete és költészete. Bp. 190. 87. szintén. — PAYR SÁNDOR: Negyedszázados főiskola Sopronban. Sopron 1927. — GANTNER ANTAL: A soproni színház és színészet története. Sopron 1941. — FODOR OTMÁR: Sopron első magyar színészei a lyceumi diákok. Sopron 1944. A színlap fakszimiléjét közli 31. — DÉNES TIBOR: Vörösmarty drámái a színpadon. 1950. IV. 90—91.)

Magyarázatok. Konkordanciák

Az alábbiakban az egyes történelmi személyeket és eseményeket azoknak a történeti forrásoknak az alapján magyarázzuk, amelyek Vörösmartynak is rendelkezésére állottak a dráma megírása idején. Ezek — mint azt már a Salamon-drámák forrásai c. fejezetünkben kifejtettük — a következők: THURÓCZY JÁNOS krónikája, HELTAI GÁSPÁR Magyar Krónikája, VIRÁG BENEDEK Magyar Századokja, továbbá FESSLER „Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen” és ENGEL „Geschichte des ungrischen Reichs” c. történelmi művei.

Először a drámai személyeket vesszük sorra, abban a sorrendben, ahogy azok *A' Belső Háború* elején lévő felsorolásban találhatók. Megjegyezzük azonban mindegyikre nézve, hogy miként szerepelnek *A' Belső Háború*-ban (BH), illetőleg a *Salamon Király*-ban (SK). Utána *A' Belső Háború*-ra, majd a *Salamon Király*-ra vonatkozó magyarázatokot közöljük.

Salamon I. András (Endre) királynak és Jaroszlav kievi herceg leányának, Anastasiának (FESSLER 410, 443.) a fia, akinek születését Vörösmarty forrásai 1051-re, ill. 1053-ra teszik. A krónikairók szerint (THURÓCZY 110., HELTAI 149—150.) III. Henrik német császár 1052-ben, majd két év múlva ismét hadat indított Magyarország ellen, hogy bosszút álljon Péter király haláláért. De mindkét esetben vereséget szenvedett András királytól és Béla hercegtől. Ezért a császár követeket küldött Andrásához, hogy végleges békét kössenek. A békekötés meg is történt és, ennek zálogául Henrik leányát, Sophiát (más forrásokban Juditha, Judith a neve) András fiának, Salamonnak ígérte feleségül, noha őt előbb a francia király fiának szánta. András kérésére Sophia és a gyermek Salamon eljegyzése meg is történt fejedelmi pompával a Morva vize partján (THURÓCZY 110., HELTAI 153.). Noha András előzőleg öccsének, Bélának ígérte a trónutódlást, betegségében elgyengülve, fiának szerette volna azt biztosítani, annál is inkább, mert Henrik császár kijelentette, hogy csak akkor engedí leányát Magyarországra, ha Salamon lesz majd a király. Így azután András az ötéves Salamont királlyá koronáztatta 1058-ban (THURÓCZY 111.). Bár Béla herceg hozzájárult Salamon megkoronázásához, de

amikor az ünnepségen azt énekelték Salamonra vonatkoztatva: „Légy ura testvéreidnek”, igen megneheztelt (THURÓCZY 111.). A két testvér, András és Béla közt kitört a bizalmatlanság, az egyenletlenség, amelyet tanácsadóik is szítottak. Így történt a híres várkonyi jelenet, amikor Bélának a korona és a kard között kellett választania, és amikor Béla csak úgy menthette meg életét, hogy a királyságot jelképező korona helyett a hercegség szimbólumát, a kardot választotta. (Ezt a jelenetet is feldolgozta Vörösmarty az *András és Béla* c. epigrammájában: Vty Akad. Kiad. 1. k. 282. 716.) Béla így megmenekedvén családjával együtt a lengyel királyhoz menekült, aki nagy sereget adott melléje. András pedig a német császárhoz fordult segítségért, és a gyermek Salamont is hozzá küldötte. Így azután kitört a testvérháború, a király és a herceg csapatai a Tiszánál ütköztek meg. Béla győzött, sőt András magyar hívei is átpártoltak hozzá. András Németország felé menekült, de Mosonnál elfogták, utána 1061-ben bakonyi birtokán meghalt, és az általa alapított tihanyi apátságban temették el (THURÓCZY 112., HELTAI 157., VIRÁG 113.). Utána Béla lett a király, és ennek két év múlva bekövetkezett halála után legidősebb fia, Géza követeket küldött Salamonhoz, hogy vegye át a királyságot, ő és öccsei, László és Lambert megelégednek atyjuk eredeti birtokával, a hercegséggel, mely az ország egyharmada feletti uralmat jelentette (THURÓCZY 114., VIRÁG 117.) Salamon ezután sógorának, IV. Henrik császárnak a segítségével elfoglalta a magyar trónt, és Vid gróf tanácsára megtagadta Béla fiaitól a jogosan igényelt hercegséget, az ország egyharmada feletti uralmat. Géza, László és Lambert erre Lengyelországba menekültek. Miután Salamont Székesfehérvárott megkoronázták, a német császár elhagyta Magyarországot. Ennek hírére Béla fiai lengyel sereggel hazatértek, Salamon előlük Moson várába menekült. A püspökök tanácsára — közülük főként Desiderius közbenjárására — azonban elmaradt a testvérharc, és Győrben létrejött a megegyezés, melynek értelmében Salamon lett a király, és Géza megkapta a hercegséget, az ország harmadát. (THURÓCZY 114., HELTAI 162., VIRÁG 118.) A győri egyesség után Pécssett együtt ünnepelték meg a húsvétot, akkor maga Géza tette Salamon fejére a koronát. Az egyetértés örömmünnpét azonban megzavarta, hogy aznap éjjel Szent Péter monostora és a környező paloták leégtek, amit sokan gyászos előjelenek tekintettek. (THURÓCZY 114–115., HELTAI 162.) Utána vagy tíz évig Salamon és a hercegek együtt védelmezték az országot. Megsegítették Zvojnimir horvát fejedelmet, a hercegek sógorát a karantánok elleni harcában, legyőzték a Trencsénig behatoló székeket, majd pedig az ország keleti részét pusztító kunokat. (Erről szól Vörösmarty kiséposza, a *Cserhalom*, 1. Vty Akad. Kiad. 5. k.) Később az ország déli részén újabb háború támadt, ugyanis a besenyők Nándorfehérvárnál betörték. Salamon és a hercegek megtorlásként a görög kézen levő Nándorfehérvárt elfoglalták. A foglyok és a gazdag zsákmány miatt azonban kitört közöttük a viszály. (THURÓCZY 117–120., HELTAI 163–166., VIRÁG 119–120.) Itt kezdődik Vörösmarty drámája.

BH *Anasztázia*; Anyja. SK *Neste* királyné, Salamon' anyja. Fessler szerint András Szent István halála után előbb testvérével Lengyelországban tartózkodott, majd átment Jaroszláv, kievi fejedelemez, és ennek leányát, Anasztáziát vette nőül. Házasságukból előbb csak egy leány származott, ezért András királlyá koronázásakor Bélának ígerte a trónutódlást. Csak később született két fia: Salamon és Dávid, ez utóbbi azonban korán meghalt (FESSLER 432., 443. ENGELNél is 146., 151.). Mint Thuróczynek az I,III. fejezetéből kitűnik — melyet a Salamon-drámák forrásairól írott részben idéztünk is — Anasztázia Ernye elgondolásainak és a békés megoldásnak a szószólója volt. (L. Jelen kiadásunk 371. lapjait.) Vörösmarty is ennek megfelelően formálta ki alakját. Már utaltunk rá, hogy forrásaival ellentétben Vörösmarty drámája Anasztázia halálát a mogyoródi csata elé helyezi, holott az anyakirálynő a megvert Salamont Moson várában várta, és utána a krónikások szerint Stíriába, az agmondi kolostorba ment. (THURÓCZY 126.)

BH *Judith*. Hítese. SK *Sophia* királyné, Salamon' hítese. Salamon felesége III. Henrik német császár leánya, IV. Henrik testvére volt. Neve Thuróczy nál és Heltainál Sophia (THURÓCZY 110., HELTAI 152.), Virág szerint „Zsófi vagy Judita” (VIRÁG 109.) Engelnél mindvégig Juditha vagy Judith (155.). KATONA ISTVÁN megjegyzi, hogy egyes források Sophiának, mások Juditnak nevezik (Historia Pragmatica Hungariae. Budae 1782. I. k. 376.). A mogyoródi csata után Salamon Stíriába vitte (THURÓCZY 126., HELTAI 174.). Thuróczy és Heltai szerint itt is halt meg az „Ágmond Apáca Kalastromban” (THURÓCZY 126., 131., HELTAI 180.). A krónikairók nem szólnak róla, hogy Salamont felesége tüzelte volna a hercegek ellen. Sőt Thuróczy szerint, amikor a mogyoródi csatavesztés után az anyakirálynő szemére vetette Salamonnak, hogy nem hallgatott az ő és Ernye béketanácsaira, és Salamon arcul akarta ütni anyját, ő tartotta vissza a férjét. (L. jelen kiadásunk 371. lap). Fessler is csak annyit ír, hogy Moson várában Salamont „anyja, Anasztázia könnyek között, felesége, a császár nővére pedig keserű szemrehányásokkal fogadta” (FESSLER 460.). Engel szerint Salamon és Judith nem szerették egymást (ENGEL 188.). Úgy látszik, hogy Vörösmarty Fessler és Engel e két meglehetősen gyér utalása alapján alakította ki Juditnak ill. Sophiának Anasztáziával ellentétes jellemét.

BH *Géza László Lambert* Hercegek, Magyar Ország' harmadának Urai. SK *Géza, László*, fejedelmek, az ország' harmadának urai. Lambert tehát az SK-ban nem szerepel. I. Bélának és Miciszláv lengyel király leányának „Rixának vagy Richezának” a gyermekei (VIRÁG 90.). Vörösmarty forrásai Gézát Geysa (THURÓCZY), Geisa (ENGEL) néven emlegetik, Lambert Thuróczy nál Lampertus.

BH SK *Otto* morvai fejedelem. A hercegek sógora, Béla leányának, Euphemiának a férje (FESSLER 455.).

BH *Desiderius* Püspök. SK *Dezso*, győri püspök. *Desiderius* békéltető szerepét Vörösmarty drámájának valamennyi forrása kiemeli. Mint „győri püspök” ENGEINél szerepel. (162.)

BH *Szezsárdi Apát* SK *Vilmos*, *szezsárdi apát*. *Thuróczynál* *Villerinus*. Mint már jeleztük, ez tévedés lehet, a többi forrás „*Villermus*”-t ad. ENGEINél: *Villermus von Szezsárd* (170), *FESSLERNél* *Abt Villerm* (455–456.). Mint már a *Salamon* drámák forrásairól szóló fejezetünkben a *Thuróczy* szövegéhez fűzött jegyzetekben utaltunk rá, Vörösmarty részéről a *Vilmos* (*Vilhelmus*) névvel való azonosítás jogosult nyelvészetiileg. A *szezsárdi* monostort Béla a hercegek atyja alapította, ott is temették el. *Thuróczy* szerint a helység neve is onnan származik, hogy Béla szög (barna) volt és szár (kopasz) volt (*THURÓCZY* 144.).

BH *Ernyei Vid* Királyi Tanácsosok. SK is így. *Ernyei* alakját Vörösmarty a forrásoknak megfelelően a béke barátjaként és az igazi hazafiasság megtestesítőjeként formálta ki. Ispánként vagy grófként emlegetik. *Salamont* *András* és *Béla* viszálya idején német földre kísérte, vele együtt jött vissza az országba. (*FESSLER* 443.) *Ernyei* annyira rokonszenves Vörösmarty számára, hogy a *Cserhalomban* is fellépteti, mint *Etelke* atyját. *Vid* (*Wyd, Veid*) bécsi ispán vagy gróf. Ő is elkísérte a gyermek *Salamont* a német császárhoz, és *Salamonnal* együtt jött haza. A források egybehangzóan, mint a király rossz szellemét jellemzik. *Toldy* a *Salamon Király* recenziójában „német embernek” nevezi Engellel egyetértőleg (*Tud. Gyűjt.* 1827. V. k. 71–89.). *FEST SÁNDOR* *Vid* alakjában II. *Richard* és *Jago* egyes vonásait véli felfedezni (*Shakespearei* motívumok Vörösmarty ifjúkori történelmi drámáiban. *Magyar Shakespeare Társ.* 1918. 174–193.).

BH *Petrud*, *Bikás Zonuk* Nemesek, *A' Herczegek* részéről. SK *Szónok*, *Bikás*, *Petrud*, hadnagyk a' fejedelmek' részéről. *THURÓCZY*-nál (*Caput* LII.) *Petrud*, *Zonuk*, *Bykas*. *VIRÁGNál*: *Petrud*, *Zonik* és *Bikás* (122.). *Petrud* Vörösmartynál *Ernyeinek* a veje (SK IV. 77. 590.).

BH *Bátori*, Géza híve. SK *Bátor Opos*, híres vitéz a' fejedelmek pártján. *THURÓCZY*nál „*Bator Opus*” *Márton* fia, a *Vecellin* nemzetségből (122.) először a csehek elleni harcban tűnt ki vitézségével (115.), majd *Nándor* ostrománál (119.). *THURÓCZY*nál *Opus* a *Salamon* pártján harcoló vitéz, aki a *kemei* csatában *Géza* legjobb harcosát, *Pétert* párviadalban legyőzte (122), a *mogyoródi* csata után *Opus* kísérte *Salamont* menekülése közben (*THURÓCZY* 124. *FESSLER* 460.). *Midőn* pedig már *Géza* királysága alatt *Henrik* császár vissza akarta helyezni trónjára *Salamont*, *Opus* *Salamon* oldalán küzdött, és *Nyitra* ostrománál tüntette ki magát (147.). Vörösmarty ezt a híres és *Thuróczy* által többször kiemelt vitézségű férfit a forrásokkal ellentétben nem *Salamon*, hanem a hercegek párthívének tette meg, nyilvánvalóan

abból az igényből kiindulva, hogy ez a híres bajnok a nemzeti ügyet képviselő párt szolgálatában hajtsa végre bátor tetteit. Ezáltal is nemzetibbé kívánta tenni drámáját. Bátor Opost a *Cserhalomban* is Géza vitézeként szerepelteti (468. 475. s.). Azonfelül romantikus és tragikus hőst is formál belőle, Jolánka szerelmesét, akit tévedése és éppen harci tüze foszt meg a boldogságtól. A SK-ban pedig még újabb vonással gazdagítja jellemét: melankolikus, filozofikus hajlamú embernek mutatja be, főleg a III. felvonás 137–142. soraiban, melyek alapján Bátor alakja BABITS MIHÁLYT SHAKESPEARE *Ahogy tetszik* -ének Jacques-jára emlékezteti (Az ifjú Vörösmarty. Nyug 1911. II. k. 697. l. Irod. Problémák 114. l., Vál. Művei. 1959. II. k. 212. l.). FEST SÁNDOR (i. m.) és JAKABFI szerint alakja SHAKESPEARE IV. Henrik király c. drámájának egyik hősére, Henry Percyre emlékeztet (ennek mellékneve Hotspur, „Hővér”). (Jakabfi László *Az angol irodalom és a Vörösmarty–Bajza–Toldy Triász*. Bp. 1941. 21–22.).

BH *Csatás*, A' király részéről. SK *Csatás*, ifjú vitéz a' király' pártján. BH *Jolánka*, ennek Huga, Bátori Kedvese SK *Jolánka*, Csatás' huga, Bátor' kedvese. Mindkét alak, és az egész Bátor-Csatás-Jolánka epizód Vörösmarty leleménye, a történeti források erről nem szólnak. A fő történelmi eseménysorozattal ennek az epizódnak szorosan össze nem függő voltát már Toldy hangsúlyozta a *Salamon Királyról* írt bírálatában (Tud. Gyűjt. 1827. V. k. 73–89.), ugyanakkor hangsúlyozta az epizód költőiségét. Hasonlóképpen vélekedett a későbbi kritika is. BABITS a jelenet költői szépségeit, nyelvi értékeit hangsúlyozza (Irod. problémák 116.). Újabb vélemények szerint (így HORVÁTH K.: A klasszikából a romantikába. 193–194.) az epizód eszmeileg egészíti ki a dráma alap gondolatát, hogy ti. a belháború nemcsak feledülje az ország életét, hanem az egyszerű szívek tragédiáját is okozhatja.

BH *Váz*, *Remete*, Vác körül. SK *Sorvatag*, egy tébolyodott *remete*. THURÓCZY csak annyit ír, hogy Vác közelében egy nagy erdő volt, amelyben egy szentéletű remete élt, kinek neve Vác volt. Vörösmarty a Salamon témáról írt első alkotásában, az 1818-ban készült [*Már hiltlen Salamon . . .*] kezdetű lírai–epikai művében szerepeltet „egy vén Jós”-t, aki megjövendöli a mogyoródi csata előtt Salamonnak trónja elvesztését (Vty Akad. Kiad. I. k. 96., 505.). A BH-ban a szereplők névsorában található meg, szerepe nincs. A SK-ban mint Sorvatag megjósolja Salamon bukását. (V. felv. 204–221.) „Váz” valószínűleg Thuróczy Vác-jából származik, „Sorvatag” pedig valószínűleg Vörösmarty leleménye. Váz és Sorvatag nyilván ugyanazt jelenti, csontvázvá soványodott embert.

BH I. 19.

Karenta rabló népe . . . Salamon és a hercegek Zvojnimir (Thuróczynál Zolomerus) horvát (Thuróczynál dalmát) fejedelmet (később királyt) segítették meg a karantánok ellen. Zvojnimir

- a hercegek sógora, felesége, Ilona, I. Béla király leánya. A karantánok — Berthold karinthiai herceg népe (THURÓCZY 115., FESSLER 445.) ösméri a Cseh fegyverünk hatalmát . . . „A Csehek felfuvalkodva, betörték Trencsén irányában, és nagy zsákmányt ejtettek emberekben és állatokban, ezeket haza vitték. A király és a herceg azonban megtudva ezt a nagy sérelmet, seregeikkel elárasztották Csehországot, s minthogy a csehek nem mertek megütközni, csaknem egész Csehországot elpusztították tüzzel és vassal” — írja THURÓCZY (115.).
- BH I. 21
- BH I. 24. Dúlta a gyakorta lázadó Keletnek . . . a kúnok FESSLER szerint uzok (445—446.) betöréseire vonatkozik. THURÓCZY a Caput XLIX-ben írja le az erre vonatkozó hadjáratot (116—117.). Vörösmarty *Cserhalomja* ezekről a harcokról szól (Vty Akad. Kiad. 5. k.).
- BH I. 35. A' büszke Nándort . . . 1072-ben a bessenyők, akik akkor Bulgáriában laktak, átkeltek a Száván és a Dunán Nándorfehérvárnál, beszáguldozták a Szerémséget és Alsó-Magyarországot, majd onnan nagy zsákmánnyal tértek haza. Nikétas, Nándorfehérvár görög parancsnoka gyanúba került, hogy ő adott utat a rablóknak. Ezért Salamon és a hercegek Belgrád ostromára indultak. Az ostrom két hónapnál tovább tartott, hajókon és szárazföldön. Végül egy fogoly magyar nő felgyújtotta a várost, erre azt a magyarok elfoglalták. A várba szorult görög katonaság parancsnoka, Nikétas pedig kilátástalannak látván a helyzetét, feladta a várat. Azonban először Gézának kegyelmébe ajánlották magukat, mert ő jóságos fejedelem hírében állt, és nem Salamonnak hódoltak, mert róla az a hír járta, hogy kegyetlen, mert a gonosz Vid, bácsi ispán tanácsai szerint szokott cselekedni. Ezt Salamon és Vid nagy sérelemnek tekintették. Az ellentétet még kiélezte a zsákmányolt sok kincs elosztása. (THURÓCZY 117—120., HELTAI 166—168., VIRÁG 120—121.) A nándori esetből keletkezett viszályról közöltük Thuróczy idevágó fejezetét a Salamon-dramák forrásairól szóló fejezetünkben (367—371. l.).
- BH I. 83. 92. . . e' boldog Ország harmada . . . Annak idején még I. András egyezett meg öccsével, Bélával, hogy az ország két harmadát a király, egy harmadát a herceg kormányozza (THURÓCZY 108.). A győri megegyezés szerint Géza azt az országrészt

- kapta, amelyet apja, Béla mint herceg birtokolt (THURÓCZY 114.).
- BH 214—215. A' Lengyeleknél, mint rég végezénk, Én, az Oroszoknál pedig Ócsém keres segédet, . . . Vörösmarty drámája szerint László a lengyeleknél, Lambert az oroszoknál keres segítséget. Vörösmarty ezen a ponton eltér a forrásaitól. THURÓCZY csak annyit ír, hogy László Oroszországba (in Rusciam) ment segítségért (120.). Így FESSLER is (455.). VIRÁG szerint László az oroszoknál, a Lambert a lengyeleknél keresett segítséget. (121—122.) ENGEL is ezt írja (169.).
- BH I. 253. Büszkén emelkedik Bihar . . . THURÓCZY Bihar nevezi meg mint a hercegek székhelyét. (120.)
- BH I. 468 után Győrött a püspök lakhelye. Desideriusról Engel írja, hogy győri püspök volt (ENGEL, 162.). Desiderius és Erneyi győri találkozása nincs meg a forrásokban, ez Vörösmarty leleménye.
- BH I. 511. . . . Királyunk németet keres . . . Engel szerint Salamon, miután a hercegek törbeccsalása a Nisig hatoló szerbiai hadjárat ürügyén nem sikerült, sógorától, IV. Henriktől segédcapatokat kért, de eredménytelenül (169.). Minthogy azonban sem a király, sem a hercegek nem kapták meg a kért külföldi segítséget, békét kötöttek az Esztergom melletti szigeten (170.). Félév múlva azonban Salamon újra a német császárhoz fordult (170.). A mogyoródi csatában valóban részt is vettek a király oldalán német segélycsapatok. Virág is írja, hogy Salamon „vagy inkább tanácsosai” Németországból kértek segítséget. (VIRÁG 122.)
- BH II. 1—2. . . . hasztalan lépdeltem át honnunk' határait . . . mondja László. Thuróczy szerint László segítség nélkül tért vissza Oroszországból, mire Géza sógorukhoz, Ottó morva fejedelemhez küldte (THURÓCZY 121.). Ugyanígy ír VIRÁG (122.) és FESSLER is (455.).
- BH II. 177. Sziget ti. Esztergom mellett (THURÓCZY-nál „Strigonium”-ból „navigaverunt in insulam” l. előbb: 368. l.) VIRÁG-nál is (122.).
- BH II. 370. Károm csekély is volna tán neked . . . vö.: BABITS MIHÁLY: „Vid . . . , akinek egy ember kára kevés, a tűzeszű Vid . . . ” (Az ifjú Vörösmarty. Ny 1911. II. k. 697. Irodalmi problémák 113—114. Vál. Művei 1959. II. k. 211.) Babits azért emeli ezt ki, hogy megmutassa, hogy Vörösmarty nyelvi eszközökkel is hogyan tud bemutatni, jellemezni egy alakot.

- BH II. 467—471. Külföldre kell menned megént, Öcsém,
Lámbert után is küldök, hogy maradjon
künn, és keressen mindenütt segítőt.
Te pedig keresd föl Ottót Morva' térein . . .
Mondja Géza Lászlónak. THURÓCZYNÁL Géza a
kemei csata előtt Georgius Nigert Lászlóhoz
küldi, hogy eszközölje ki Otto segítségét, Lampertus-
hoz pedig Ivanka tanult klérikust, hová is miért
nincs megmondva (122.). Lambertről ezután
Thuróczy nem is szól. Fessler szerint Lambert
Rómába utazott, hogy a pápa támogatását kérje
a hercegek számára (FESSLER 457.).
- BH III. 134. Ingoványban. Thuróczy szerint Géza az „Ing-
wam”-ban vadászott, más források szerint „Igfon”-
ban (Schwandtner jegyzete uo. ENGEL, 169.).
A szó nyelvészeti magyarázatához l. a Salamon-
drámák forrásai c. fejezetünkben a Thuróczy
szövegéhez írt Jegyzetünket. Az „Ingwam”-nak
az „ingovány” szóval való azonosításához való-
színűleg FESSLER szövege is hozzájárult, ő szerinte
ugyanis Géza „an dem Ingowaner Wald und See
in der Stuhlweissenburger Gespanschaft” (az Ingo-
váni erdőnél és tónál Fejér megyében) vadászott
(455.).
- BH IV. 65—66. Hah! kigyói nyelv! Köszönjed Angyalodnak,
hogy menél. Emlékeztet a Bánk bánra. A III.
szakaszban Bánk Izidóranak mondja: „Kigyói
nyelv!” A IV. szakaszban Bánk így szól Gertrudis-
hoz, mikor ez Melindáért elsiet; „Jó angyalod
Susogta ezt neked!”
- BH V. 422—423. Hah: átkozott villongás, mely rokon
Szívekkel így bánsz, így tündérkedel . . . hamis,
szemfényvesztő játékot űzöl (BÁRCZI: i. m. 321.).
- BH V. 718—719. 'S Királyunk Isten tudja hol lappang . . . bujkál
(BÁRCZI i. m. 185.).
- BH V. 863.
V. 869—870. Ereszd le a zászlót . . .
Jön a' Király: emeld a' czimeket.
Emeld, emeld, hadd lássa merre van
ki véle bátran szembe megáll.
A mogyoródi csatában László emelteti maga fölé
Géza zászlaját, hogy így magára vonja Salamon
támadását. (THURÓCZY 124.)
- BH. V 879—880. Géza: Most vissza már! elég hogy megszaladt.
Ne bántsuk a' meg indult népeket, . . .
Vörösmarty itt is eltér a forrásaitól. THURÓCZY
szerint a hercegek katonái reggeltől estig üldözték
Salamon menekülő seregét (124.). FESSLER szerint
a Dunáig üldözték őket (460.).

- SK I. 21—22. Hagyjad nyugonni e' kart, 's kardomat,
Nem ennek hódolt Nándor és vezére . . .
Utalás arra, hogy Nándorfehérvár görög parancs-
noka, Nikétas nem Salamon, hanem Géza kegyel-
mébe ajánlotta magát. I. előbb BH I. 35. jz.
- SK I. 116—117. Osztatlanul országot bírhatott
A' jámbor Géza, 's önként híva be . . .
A források szerint Béla halála után Géza követe-
ket küldött a német császárnál tartózkodó Sala-
monhoz, hogy jöjjön haza az országba, és foglalja
el a királyi széket, ő és testvérei megelégednek
a hercegséggel és az ország harmada feletti uralom-
mal. (THURÓCZY 114. VIRÁG 117. FESSLER 442.)
- SK I. 343. Karenta népe I. BH. I. 19. jz.
- SK I. 344. Nyargaló kún . . . I. BH I. 24. jz.
- SK I. 345. Kiket Trencsinnél . . . BH I. 21. jz.
- SK I. 464—465. Én a' külföldre távozom legitt,
Segédül hívok lengyelt és orosz . . .
Ezt László mondja. A BH-ban László lengyel,
Lambert orosz segítségért indult. A SK-ban azon-
ban Lambert nem szerepel, ezért mindkét országba
László utazik. I. BH 214—215. jz.
- SK I. 519—520. . . . . 's a' haragos király
Német hadat kér pártul agg ipától . . .
Vörösmarty itt átveszi Thuróczy tévedését, aki itt
III. Henrikre gondol, Salamon feleségének apjára.
Thuróczy ugyanis a Caput XLVII. címében ezt
írja: De adventu imperatoris cum rege Salamone
genero suo. (A császár bejövetele vejével, Salamon
királlyal együtt.) (THURÓCZY 114.) Valójában
—a többi forrás szerint is — ekkor IV. Henrik
volt a német császár, aki sógorát, Salamont segí-
tette meg.
- SK I. 554. És a' nemes vér, mellytől elszakadtunk,
Nagy messze tőlünk, dél felé tanyáz . . . Célzás
a honfoglalás előtt a magyarságtól elszakadt és
valahol keleten maradt néprészre. (L. MARTINKÓ
ANDRÁS: „Magyar” vártól a Magyarvárig. ItK
1964. 4. sz. 425—448.)
- SK II. 35. agg annyi mint aggódik. (L. BÁRCZI: 2. 3.) Később
is sokszor: II. 42. III. 137. 345.
- SK II. 55. nézeted: annyi mint tekinteted.
- SK II. 93. A' bíboros rokon . . . I. Endre király.
- SK II. 94. Egy álnok . . . ti. Vid.
- SK II. 97. Höl nagy királyi őseink nyugosznak . . . Székes-
fehérvár.
- SK II. 198. 'S a' szent rokon vér nem kiált boszut . . . Ber-
zenyi reminiscencia. Vö. A magyarokhoz.

- SK II. 250—253. Önként legalább én akarhatok?
 És legszebb jót akarni? jót akarni
 Melyben terontom szívemnek felét
 'S szabad röpültét elfelejtí lelkem!
 BABITS úgy idézi, mint Vörösmarty belső lázadásá-
 nak megnyilatkozását: „az új Salamon akaratlan
 is lelkének kifejezője lesz . . .” (Az ifjú Vörösmarty.
 Ny 1911. II. 696. Irodalmi problémák 112. Vál.
 Művei II. 210.)
- SK II. 260—263. Király! ország! országom nincs nekem.
 Egy harmadával, egy szép harmadával,
 Szűkebbre szabták azt a végzetek . . . Célzás arra,
 hogy Endre öccsének, Bélának az ország egy har-
 madát juttatta, s ez az országrész akkor Géza
 tartománya volt.
- SK II. 275. 'S téged czudar nyelv . . . BABITS idézi ugyanolyan
 értelemben mint a 250—253. sort. (uo.)
- SK II. 292. De midőn Kupát, Gyulát alázta meg,
 Csapása által gyengült nemzete.
 A krónikairók szerint Kupa somogyi vezér a
 pogányságot akarta visszaállítani, feleségül akarta
 venni Géza vezér özvegyét, Sarolta hercegnőt,
 Szent István király anyját, és magát a királyt is
 szerette volna kiűzni az országból. István király
 Kupát német lovagok segítségével legyőzte és ki-
 végeztette. Gyulát pedig és az uralma alatt lévő
 Erdélyt fegyveres haddal kényszerítette a keresz-
 tényiség felvételére. (THURÓCZY 94—95. HELTAI
 119—121. 129—130.)
- SK II. 294—295. Pétert, Abát említsem? ah sok az
 A' mit kezökben népünk szenvedett.
 THURÓCZY (Caput XXXV—XXXVI. 99—102. 1.)
 a következőképpen adja elő az erre vonatkozó
 eseményeket: Péter, Szent István utódja a király-
 ságban, a németeknek és az olaszoknak juttatott
 mindent. Uralma harmadik évében a magyar urak
 fellázadtak zsarnoksága ellen. Péter a németekhez
 menekült. Minthogy más nem volt a királyi ivadé-
 kből, István nővérenek férjét, Abát tették királlyá.
 Aba elébb sikeresen harcolt, majd békét kötött
 a Pétert visszahelyezni akaró német császárral,
 úgy hogy a Lajtán túli, akkor még a magyar király-
 sághoz tartozó területeket átengedte neki. Ezért,
 és mert Aba paraszti és egyszerű származású em-
 berekkel vette magát körül, a nemesek közül többen
 összeesküdtek ellene. Aba a lázongókat kegyetlenül
 megölette, és utána erőszakosan uralkodott. Ezért
 a magyar nemesek egy része a német császárhoz

fordult, és midőn ez seregével bejött az országba, Abát a ménfői csatában magára hagyták, majd menekülés közben megölték. A trónra visszahelyezett Péter azonban továbbra is kegyetlenül uralkodott, mire a magyarok Szár Lászlónak lengyel földön tartózkodó fiait: Endrét, Bélát és Leventét hívták be az országba. Pétert megvakították, aki Fehérvárt hamarosan meghalt. (THURÓCZY 107.) A krónikáirók (Thuróczy, Heltai, nyomukban Engel is) igen ellenszenves uralkodónak ábrázolják mind a kettőt, ilyen értelemben emlegeti őket Vörösmarty is.

- SK II. 370 Hadd forrjon a világ nagy tengere . . . Berzsenyi remi-
niscencia, vö. A magyarokhoz (Forr a világ. . . 1807.)
- SK II. 380. Ne németezz . . . annyi mint: ne szolgáltasd ki
az országot a német befolyásnak. HELTAI króniká-
jában olvassuk (170.): „És László Hertzeg a' sereg
eleibe menvén lovon, megszólítá a' népet, és monda
. . . minden munkánk erre mégyen, hogy a' Magyar
Nemzetet meg-szabadithassuk a' Németeknek rab-
ságából; és erről akartuk elvonní a' Salamon
királyt, hogy az ő tisztében el-járna, és ne néme-
tezne . . .”
- SK II. 419—420. 'S ha ez királyi kéz nem volna is,
Mint bajnok avvá tennéd . . . Az „avvá” szokatlan
egyéni nyelvtani alak „azzá” helyett. (Vö. avval
merészen szállok a' jövőnek. V. 434.)
- SK II. 553. Kárm csekély . . . lo. BH 37.
- SK II. 586. A' nagy körül van nagy világ . . . BABITS idézi
annak igazolására, hogy „Vörösmarty mindjobban
az óriási dolgok és óriás érzések költője lesz: előtte
a világ képei elvesztik halandó arányaikat: nyelve
fenséges, műfaja az óda.” (A férfi Vörösmarty.
Nyug 1911. II. 1057. Irod. problémák 150. Vál Művei
1959. II. 239—240.)
- SK III. 199. kan ördög; népbabona.
- SK III. 302. A' kék virág is szép, a' sárga is szép . . .
Babits kiemeli, hogy Vörösmarty milyen mesterien
ragad meg egy alakot a „gondolatok bizonyos össze-
fogásával, a lázadó képzetek művészetrel való meg-
fékezésével, Jolánka énekelve jelenik meg a színen,
és a fenti sor az egész monológja, éppúgy mint
SHAKESPEARE Viharjában Stephano énekei és hozzá-
fűzött megjegyzései (II. felv. 2. jelenet). BABITS:
Az ifjú Vörösmarty Ny 1911. II. 698. Irod. problé-
mák 116. Vál. Művei 1959. II. 213.)
- SK III. 307. Pusztá Széphalomra . . . A helynév anakronisz-
tikusan hangzik. Hiszen Kazinczy adta e nevet

- a Bodrog közelében fekvő bányácskai birtokának. Valószínűleg a Kazinczyhoz való közeledés szándéka, a neki való kedveskedés tehetette, hogy Vörösmarty a *Salamon* dráma második feldolgozásában Jolánkát megtette „Bodrogi barna leányká”-nak (293. s.) és azt feleltette vele, hogy Pusztza Széphalomra való. Így értette ezt maga Kazinczy is, aki a Salamon megjelenése után ezt írta Vörösmarty-nak: „Halld tehát miért nem szóllék én Zalánról, mért nem a szép Cserhalomról, és miért most Salamonról. De halld azt is, hogy soha nekem kedvesebb tömjén még nem gyujtatott, mint a’ mellyet a’ Bodrogi barna lánytól vettem. (Itt Kazinczy jegyzetben hivatkozik a Salamon 73. lapjára, ahol Jolánka idézett válasza található.) Csókolom azt a’ kedves leányt ’s, kevélykedem szeretetével.”) (Vörösmarty Akad. Kiad. 17. k. 168—169. l.) Nyilvánvaló, hogy Kazinczynak az tetszhetett, hogy Jolánka Pusztza Széphalomra valónak mondotta magát. Ez volt az első eset, hogy Széphalom Kazinczy alkotta neve magyar irodalmi műben megjelent. Kazinczy e tényben és Jolánka szavaiban szimbolikus elismerését látta.
- SK III. 453—454 *De el! ki innen, itt ez a’ tető
És a’ falaknak terhe rám szakad.* (El.) . . . : Bánk bán reminiscencia.
- SK III. 491. *Vilhelm apát . . . : Vilmos szekszárdi apát.*
- SK IV. *Kemei sík . . . : Kemej (olv. Kemej) ósi megyeszerű kerület neve, amely a mai Szolnok megye északkeleti és Heves megye délkeleti részének az összeérésénél terül el a Tisza balpartján. (Vö. PESTY: Az eltűnt régi vármegyék. I. 119—127. — Pais Dezső szíves közlése.)*
- SK IV. 77. *ipadnak . . . : Ernyeinek, akinek leánya volt Petrud felesége.*
- SK IV. 123. *nyomná se menj . . . : egy lépést se tégy.*
- SK IV. 367. *Mint A’ bús hajosnak szirtok élitől . . . ” úgy kell félnie Salamonnak Vidtől . . . BABITS shakespeareies képet lát benne. (A fiatal Vörösmarty Nyugat 1911. II. 697. Irod. problémák 114. Vál. Művei 1959. II. 211.)*
- SK IV. 374—376. *’S ha félve is, feléje hajlamom,
Mint a’ hajosnak szirtok élihez,
Midőn hajóját már habok nyelik . . . Ti. úgy kell,
Vid felé hajolnia Salamonnak. BABITS ezt ugyanabban az értelemben idézi mint az előző sort (uo.).*
- SK V. 58. *Az ember, oh csodálatos szer az . . . Babits idézi, Sophokles reminiscenciát lát benne (nyilván az*

- Antigone híres, az embert magasztaló kardalára gondol). BABITS: Az Uo. II. 212.
- SK V. 72. Ő is királya törvényes javának...: Géza éppen úgy, mint atyja, Béla, a neki örökségül jutott országrészen királyi jogokat gyakorolhatott.
- SK V. 145. Anyádat, a' királynét, eltemettük... Vörösmarty, lélektani okokból tudatosan változtatott az események rendjén, Salamon anyja sokkal később halt meg (l. az Anasztázia—Neste névhez fűzött jegyzetünket).
- SK V. 240. Ez a csavargó rongyos morva had... Vid nem hitt, vagy nem akart hinni a hírnek, amely a hercegek nagy seregéről beszélt. Ezért vette rá Salamont az ütközetre.
- SKV. 414 *Tartsd meg a' költést...*: A győri megegyezést.
- SK V. 434. *avval merészen szállok a' jövőnek...*: szolgálok
- SK V. 509. *'S a' morva népet láttatik keresni...* Ernyeai a magyarok ellen nem harcolt. (L. 559. s.: Magyarokkal nem vívok!) THURÓCZY szerint Vid bácsi vitézei harcoltak a morvákval (124).
- SK V. 565. *Egy volt hazánkban, és az már nem él...*: Vid
- SK V. 648. *Emeld a' zászlót...*: László azért vonatja fel csapatában Géza zászlaját, hogy magára vonja Salamon támadását, aki — úgy számított és ebben nem is csalódott — fő erejével azt fogja megtámadni, akit egyszer, a minap, legyőzött. — L. BH V. 863. 869—870-hez fűzött jz.
- SK V. 656. *Megálljatok!*... László és Géza csapatai a futókat reggeltől estig, szakadatlanul üldözték, 1074. március 14. — L. BH V. 879—880-hoz fűzött jz.
- SK V. 662. *Fut a' tetőkön...*: A mogyoródi, csömöri dombon.
- SK V. 672—674. O, ennyi karral, ami itt lehullt, Világokat dönthettünk volna meg 'S most minmagunkat törtük meg velük... BABITS „a praktikus és politikus Zrínyi” hatását érzi Vörösmarty Egerjében, és ide kapcsolja a Salamont is főként (jegyzetben idézve) annak fenti sorait. „Vörösmarty a jövő szolgálatára énekl a múltakat...” „Ide tartoznak a Salamon végén az egész múltért penitenciát tartó sorok.” (Az ifjú Vörösmarty. Ny 1911. II. 696. Irodalmi problémák III—III2. Vál. Művei 1959. 209—210.)

A' Belső Háború és a csonka kézirat (K és K' szövegváltozatai.

A *Salamon Király* nem tekinthető A' *Belső Háború* egyszerű változatának. Mind a szövegben, mind pedig a felépítésben igen sokban eltérnek egymástól. Ezért A' *Belső Háború* szövegkialakulása folyamatát és eredményeit nem viszonyíthatjuk Vörösmarty Minden Munkái 1845. alapvető kiadásához, amelyben a *Salamon Király* az 1827. kiadásának szövege nyomán jelent meg. A' *Belső Háború* szövegkialakulása menetét tehát csak a kéziratban adott úton tudjuk nyomon követni, mint olyan művet, amely egészen önálló igénnyel készült és csak önmagából vezethető le. Ezért a sorszámozás A' *Belső Háború* kéziratának szövegét követi.

A' *Belső Háború* szövegközlésében: a helyesírásban, a sorkezdő szavak kis és nagy betűiben, a központosásban híven követtük a kéziratot. Az i és j betűknél az elmaradt pontokat feltettük. A nyilvánvaló sajtóhibákat, íráshibákat, vagy elírásokat helyesbítettük. Ezt az eljárást a szövegváltozatokban mindig jeleztük. Az áthúzott soroknál az íráshibákat csak jeleztük, nem javítottuk. A szereplők neve után a Vörösmarty által következetesen kitett pontokat egységesen elhagytuk a főszövegben. A zárójeles mondatok mellől elmaradt zárójelek hiányát mindig jeleztük. A rendezői utasításokat Vörösmarty általában nem húzta alá, mi a jobb áttekinthetőség kedvéért kurziváltuk. Ahol Vörösmarty mégis aláhúzta a szereplők nevét vagy a rendezői utasítást, ott azt a szövegváltozatokban a megfelelő sornál jeleztük.

Mint már jeleztük a csonka kézirat voltaképpen A' *Belső Háború* néhány jelenetének a változata, ezért ennek eltéréseit is itt adjuk, a kéziratot K'-nak jelezve. Mint már utaltunk rá a csonka kézirat néhány sora már a *Salamon Királyt* előzi, erre is rámutatunk a Szövegváltozatokban.

[Címlap:] A' BELSŐ

<Salamon>

HÁBORÚ

[számok] [tollpróbák]

A' szekszárdi hajdú deák beszéde

Árkifiam Kancellariája = Archivum Cancellariája.

Supessor = sumessor

ordinaris = ordinarius

Substifus = Substitutus

írta Vörösmarty Mihál.

Első Nyílás

- [Utána áth.:] <első Jelenés.>
 7. K Új [jav. ebből: Új]
 10. K jobb [jav. ebből: jőbb]
 11. [Áth.:] <.....> ['s kétszer van kitéve: előtte és utána.]
 17. K nyerni [jav. ebből: győzni.]
 18. K öszszés [jav. ebből: <.....>] öszszés = öszszes
 a' [jav. ebből: már]
 24. K lázadó [jav. ebből: lázzadó]
 25. K zivatara [jav. ebből: zivatarja]
 28. K el [jav. ebből: e <.>]
 30. K Vérző [jav. ebből: Vér<.>ő] ah [jav. ebből: Hah!]
 33. K hevert [jav. ebből: hev]
 36. K [Áth.:] <'S>
 39. K száll [jav. ebből: szálljon]
 40. K 's meggyül saját fejünkön a' csapás, [F. i.]
 <önnön fejünkre gyülland [jav. ebből: gyüljön] a' csapás>
 43. K Vid [jav. ebből: <v>]
 46. K [Utána áth sorok. Néhol csak egyes szavak olvashatók.]
 <Légy átkozott>
 <Nándor.....>
 <Hah még talán valaha megátkoz a'>
 <Magyar, Nándor te voltál viszd!>
 <Nándor, te .. vesztel.. minket. Hah!>
 <tán [t jav. ebből: <.>] valaha még meg átkoz a' Magyar!>
 47. K gyász [jav. ebből: roszz] [F. i.]
 51. K osztójával [jav. ebből]: osztója [által] békebontó! [jav. ebből:] Ah!
 Ön!
 Im! [Ocséin]
 [Utána:]
 <II. Jelenés.>
 54. K Ne [jav. ebből: ne]
 65. K [Utána:]
 Géza [jav. ebből: László]
 70. K tudva van [jav. ebből: tudvan]
 72. K e' gyüölletnek [jav. ebből: e' gyüölöltnek]
 74. K s' [jav. ebből: és] [főléje irva:] és
 74. sorközben K Lámber [Íráshiba. Javítottuk:] Lambert.
 75. K adná [jav. ebből: ádna]
 77. K hinám [h jav. ebből: <.>]
 78. K és [jav. ebből: és kívül]
 [Utána áth. sor:]
 <rég olta poklot sző — [utána áth.:] <.> hazánkknak — ördöge>

79. K [Áth. :] <'s> merne, [jav. ebből: merne,]
[Utána:]
Géza, <folylatva>
[Utána áth. sorok:]
<De fájdalom!>
<De fájdalom. Más>
85. K utját [jav. ebből: útját]
86. K hát [jav. ebből: majd!]
88. K maganak [Íráshiba. Javítottuk:] magának
dölfös érzetében [F. i.]
<magának büszke gunyolón:>
90. K gyermeki. [jav. ebből: gyermeki,] Mind [jav. ebből: mind]
95. K szerezhet, [jav. ebből: szere<.>het,] kezünk! [jav. ebből:
szívünk!] [F. i.]
96. K gyullad [jav. ebből: gyulad]
99. K Ösmérje [jav. ebből: Ismérje]
100. K kinek [jav. ebből: Vi] éjre [jav. ebből: éjre <...>]
nyúlna.
szállna is [egymás alá írva, áthúzás nélkül.]
105. K a'ki [jav. ebből: a'kin]
108. K Avagy [jav. ebből: Avagy,]
bennünk! [jav. ebből: bennünk;]
110. K verontva [Íráshiba. Javítottuk:] vérontva
111. K békénket, [jav. ebből: békénkét] [F. i.] — [utána áth.:]
<gyümölcsét; 's> léte [jav. ebből: lételünk']
113. K honnan [jav. ebből: honna <.>] Almos [Íráshiba. Javítottuk:] Álmos
116. K mink [m jav. ebből: <.>] fém = fény, ragyogás, érték.
117. K az [jav. ebből: <.>]
121. K Uraldó [jav. ebből: ievé] [Íráshiba. Javítottuk:] Uralkodó.
Arpád [Íráshiba. Javítottuk:] Árpád
125. K kotést [Íráshiba. Javítottuk:] kötést
128. K tetteinket, [jav. ebből: érzetünket,] [F. i.]
129. K mindenert [Íráshiba. Javítottuk:] mindenért
135. K csodálni, [Íráshiba. Javítottuk:] csodálni, annak [jav.
ebből: 's annak]
136. K [Utána áth. sor:]
<majd arra fogják vinni léptei ki andalogva>
137. K ki bujdosása közben arra tér [A sor a lap jobb szélére be-
toldva.]
138. K Ósei, [jav. ebből: Ósei,]
139. K bocsát, [jav. ebből: fog ejteni,] [F. i.]
140. K kiált [jav. ebből: bocsát]
143. K égre- [utána áth.:] <fognak>
144. K elbusúlt [jav. ebből: elbúsúlt]
145. K atkait [Íráshiba. Javítottuk:] átkait
146. K Irtóztató, [jav. ebből: Irtóztatós,]
149. K kérdekény [jav. ebből: kérdekén]

158. K ontanom, [jav. ebből: on<.>anom,]
 162. K te hirtelen vagy [jav. ebből: *ne hirtelenkedj*] [F. i.]
 167. K indulatidnak [jav. ebből: Indulatidnak] lázadást. [jav. ebből: lázzadást.]
 172. K [Utána áth. sorok:]
 <'S még akkor is, midőn javadtól>
 <'S akkor is, ha majd javadtól elszakasztva>
 <Sőt ha javaidtól el szakasztva . . . ,>
 173. K javadat [jav. ebből: javadt]
 175. K sohajts [jav. ebből: *fohászkodj*]
 [Utána áth. sorok:]
 <vagy átkozódj teheilen gyávaként,>
 <ki! őnhazája, mint az Aetna' gyomrát>
 <ülkös tüzével furdal és emészt.>
 [A jobb lapszélén kivehetetlen tollrajz.]
 176. K Vagy átkozódj, mint gyáva szenvedő, [Átírva egy alatta ceruzával irt olvashatatlan sorra.]
 177. K [Áth.: ceruzával:] <és>- [utána áth.:] <...>
 178. K fogyaszt 's a' sértő tárgy helyett esmészt [A sor a lap jobb szélén betoldva.]
 179. K Nemesb! [utána áth.: *fogyaszt*] Volt [jav. ebből: *ne*]
 181. K szavamra: -[utána áth.:] <merl> [jav. ebből: szavamra;]
 182. K [Utána áth. két sor. Az első olvashatatlan. A másodikból csak ennyi olvasható:]
 <szibongnak a' Királyi Szék>
 183. K Lassú [L jav. ebből: <.>] forr- [utána: áth.:] <zúg>
 187. K nép- [utána áth.:] <vilt> <.> e és további [jav. ebből: <.....>]
 188. K segédeink is [jav. ebből: *oltalmazóink is*] [A. i.]
 190. K utánunk [jav. ebből: utánmunk]
 193. K A' harcban is csak veszteség reményünk; [F. i.]
 <Ha harcolunk is csak rab>
 195. K csatát. [jav. ebből: csatát <.>]
 196. K [Utána áth. sorok:]
 <.....>
 <Immár elég bú, kétség gyötre minket,>
 <Sőt átkaink <.> is>
 197. K szívünknek, [jav. ebből: szívünket]
 199. K üdönk [Íráshiba. Javitottuk:] üdönk Morogni, [jav. ebből: *nyitni,*]
 200. K sem bánatinkban [jav. ebből: *nincs bánatinkban*] sincsen [jav. ebből: *semmi*]
 202. K rólunk [*r* jav. ebből: <.>]
 203. K hagy már: [jav. ebből: *látszik hagyni;*]
 204. K Önön magunkat védni, menteni. [A sor a jobb lapszélre betoldva.]
 [Utána áth. sorok:]
 <tehat magunkat védni, menteni.>

206. K <Harcolni kénytelen.>
 207. K vasas [jav. ebből: *vezes*]
 mellünk alatt is [A. i.]
 <pánczél alatt is>
 208. K Istene [jav. ebből: Istene,]
 209. K munkánkra, [jav. ebből: *küzdelmünkre,*] megáld azokban:
 [jav. ebből: azokban,]
 210. K böcsülheti [jav. ebből: böcsülheti]
 211. K bölcs, [jav. ebből: *és derék,*]
 214. K Lengyeleknél [jav. ebből: *Lengyelekhez,*] rég vegezőnk.
 [Íráshiba. Javítottuk:] végezőnk [jav. ebből: *előbb egyez-*
tünk,]
 215. K Oroszoknál [jav. ebből: *Oroszokhoz*] pedig [jav. ebből:
majd]
 216. K [Utána olvashatatlan fél sor.]
 217. K 's magad [jav. ebből: *szerezz*] [A. i.]
 218. K [Áth.:] <....> érted [jav. ebből: *ért<.>d*] javunkra
 [jav. ebből: *java*] mindent [jav. ebből: *min<.>ent*]
 219. K Isten — [utána áth.:] *segítsen nem legyen* [F. i.] [jav.
 ebből: *legye<.>*] kegye [jav. ebből: *kegyel*]
 221. K tartalak [jav. ebből: *tartal<.>*]
 [Utána áth. sorok:]
 <Még a' mi mondani való van, elbeszélem>
 <majd jertek : Isten, és igazság' talphöve>
 <reményeinknél: bizzunk, és nyerünk!>
 <Öröm, [Ö jav. ebből: <n>] Remény, 's szerencse járjon
 véletek.>
 <Ócséim. Isten, és>
 <III. Jelenés.>
 [Utána:]
 Fehérvárott [jav. ebből: *Fehér<.>árott.*]
 223. K borongó [b jav. ebből: <s>]
 225. K lazadó [jav. ebből: *nyugtalan*] [F. i.] [Íráshiba. Javítottuk:]
 lázadó [A sor a jobb lapszélén betoldva.]
 226. K szívéen: [jav. ebből: *szívében;*]
 227. K nyugtalan szín [jav. ebből: *nyugtalanóság*]
 228. K áradoz: [jav. ebből: *árad el;*]
 229. K lassul [jav. ebből: *lassú<.>*] melly hatalmasan [jav. ebből:
melly <....>] [A. i.]
 230. K [Utána áth. sorok:]
 <A' szó, hadádnak biztató vezére>
 <Komor, 's kedvellen nyájas ajkain.>
 231. K kelt [k jav. ebből: <.>]
 234. K érzetid, [jav. ebből: *éreményeid,*]
 235. K új okod [jav. ebből: *annyi ok*] [F. i.] vagyon, [jav. ebből:
vagy<.>n,]
 236. K miért [jav. ebből: *mié<.>t*]
 237. K [Áth.:] <Fordítsd el>

239. K nagyot [n jav. ebből: em]
 241. K O Királyné [jav. ebből: <.....>]
 245. K mellyek között [jav. ebből: *mellyeknek ostromát*]
 246. K szét [jav. ebből: le]
 247. K vagy [jav. ebből: *megy*] ostromát [jav. ebből: o<..>o-
 mát]
 248. K az öblös sziklát szét töri [A. i.]
 <.....>
 248. K [A sor végéhez Vörösmarty csillag alatt, kézírata 7 r és 7 v
 alsó laprészén a következő megjegyzést fűzte:] A' habok
 tudniillik sokáig ostromolják a' sziklát, 's hasztalan, a'
 villám pedig egyszerre szét töri; Salamon itt maga magát
 gyaláztván haszontalan ostromlónak vallja, a' villám karú
 Herczegek mellett.
 249. K Ne keress- [utána áth.] <ezután> Judit [jav. ebből:
 Judith]
 251. K [Áth.:] <mert> „hódolt” [utólag fölírással betoldva.]
 252. K nekem [jav. ebből: ne<.>em] semmi [jav. ebből: semmi-
 féle]
 254. K [Utána áth. sorok:]
 <A' győzödelmes Géza ott ragyog> [győzödelmes fölé írva
 két s betű]
 <A' [jav. ebből: <.>] bölcs, szelíd>
 255. K ragyog [jav. ebből: *lakik*]
 256. K Öcscse [jav. ebből: *öcsj*]
 257. K díszem szóljatok? [A. i.]
 <nekem is nevem ?>
 258. K fiam, [jav. ebből: *fijam*];
 262. sorközben K Salamon [jav. ebből: *salamon*] [Az aláhúzás
 Vörösmartytól való.]
 264. K hibáztál, [jav. ebből: *hibáz<...>*],
 265. K is- [utána áth.:] <...>
 267. K szent vagy ördög [F. i.]
 <Jámbor; Jámbor vagy szent>
 268. K „tőlem” [utólag fölírással betoldva] kívánsz, [jav. ebből:
akarsz],
 271. K láta [jav. ebből: *látott*] mindent [m jav. ebből: <.>]
 272. K Esküdj [jav. ebből: *Eskügy*]
 274. K a' szó [jav. ebből: *elnémuljon*] [F. i.]
 275. K nemuljon, [jav. ebből: *a' szó*], [Íráshiba. Javítottuk:]
 nemuljon —
 278. K csak [c jav. ebből: <.>]
 279. K Én- [utána áth.:] [itt akartam]
 281. K 's a' napnak útját állod gőgösen. [A. i.] állod [á jav.
 ebből: <.>]
 <'s a' napnak útján szíved ela>
 283. K sőt [jav. ebből: *ső<.>*]
 284. K gyanuknak [jav. ebből: *gyanúknak*]

285. K valóság [jav. ebből: valóság] [F. i.] [Íráshiba. Javítottuk:]
valóság elkerül, [jav. ebből: elk<.>rül],
286. K szegény [jav. ebből: szeg<.>ny]
287. K csalfa — [utána áth.:] <vaddal> és rosszsz hitel lakik. [A. i.]
<vaddal párosulva kinox.>
289. K [Utána áth. sor:]
<és ezt együtt> [!]
290. K szólani [jav. ebből: szól<.>ni]
292. K O [jav. ebből: M]
293. K [Áth.:] <Kell> Természet [Íráshiba. Javítottuk:] Termé-
szet tagadni [jav. ebből: jeles]
294. K törvényidet, [jav. ebből: törvényeid,] felejtene [jav.
ebből: felejtene.]
296. K Gondolkozásod- [utána áth.:] <mindent>
297. K Szünjél [jav. ebből: szünjél <...> szünj meg.] [Íráshiba.
Javítottuk:] Szünjél
szíves [jav. ebből: jo]
300. K kíméletlen- [utána áth.: szenvedek]
303. K halljad, [jav. ebből: halljak,]
304. K [Föléje írt áthúzatlan sorváltozat:] (el nem hitt szived el
[jav. ebből: nem] [A zárójel nincs bezárva.]
305. K Vidhez. [Az aláhúzás Vörösmartytól való.] szólj [sz jav.
ebből: <.>] és [utána áth.:] <Anyám>
312. K tenéked, — [utána áth.:] <mind>
[Utána áth. sorok:]
<Hogy e' falak kérdtermre [k jav. ebből: <.>] azt [jav.
ebből: <...>] feleljék<.> :>
313. K <„Salamon szegény Királyunk bántva van!”>
[Utána]
Vid, [ki- [utána áth.:] <e' beszédre az> kezd [jav.
ebből: küzd] kevéssé [jav. ebből: kevéssé] 's- [utána áth.:]
<kétes> [jav. ebből: ...]
314. sorközben K Salamon [jav. ebből: Samlanom]
314. K Kincs? [jav. ebből: Kincs!]
[Utána áth. és áthúzatlan sorok:]
<Ki [K jav. ebből: m] kérdezett most kincsről hah ki csalt,>
vagy
<'s csufolt meg engem kincscsel [jav. ebből: kincscsel?]
életemben?>
<vagy nincs-e nékem kincsem itt elég?>
Mondd el, mi történt ostromunk után.
<meg bántatásom' mocska ott ... pirul, lebeg>
[Utána:] Vid, — [utána áth.:] <derülten> [Az aláhú-
zás Vörösmartytól való.]
316. K nyelvem [jav. ebből: nyelvemen]
317. K söt — [utána áth.:] <...>
320. K ellent [jav. ebből: <.....>] nem állhat — [utána áth.:]
<.....> [F. i.]

321. K 's a' hódolásra [jav. ebből: a' hódolásnak]
[Utána áth. sor:]
<hódolt, de nem Királyunk vette hódol>
322. K setetült [Íráshiba. Javitottuk:] setétült
323. K Királynak [Íráshiba. Javitottuk:] Királynak
324. K borulva [jav. ebből: borúlva] [Az áthúzás ceruzával.]
325. K kegyébe [jav. ebből: kegyé<,>e]
327. K megtártás [Íráshiba. Javitottuk:] foglyait, [jav. ebből:
foglyait.]
[Utána áth. sor:]
<'S hogy 's utóbb>
329. K [Utána áth. sor:]
<hagyá bocsátja>
331. K hogy két Király uralkodik itt; pedig ki nem [A. i.]
<'s nem egy lesz [l jav. ebből: <.> e' hazában]>
332. K <nem allhat el> egy hüvely [A. i.]
333. K nem tarthat el?
<egy tartalékban?>
333. sorközben. K Salamon boszorkodva [utána áth.:] <.....>
[Az aláhúzás Vörösmartytól való.]
333. K Mi? Két Király [A. i.]
<Két kardot egy hüvely!>
335. K nem éred azt. [A. i.]
<az nem lesz úgy!>
335. sorközben K Judit [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]
338. K bennem: [jav. ebből: benned;] pedig- [utána áth.:] <miatt>
341. K mellyből — [utána áth.:] <segíteni,> itélni [jav. ebből: és]
343. K fő baján kívül, [A. i.]
<még azon kívül,>
344. K betegség, [jav. ebből: betegség.]
345. K hogy [jav. ebből: hogy a'] fél [f jav. ebből: <.>]
346. K miért [jav. ebből: 's miért]
347. K Egy [jav. ebből: E<.>y] kivett [jav. ebből: kifejt]
348. K elhívéd, [jav. ebből: elhíszed,] vagon. [jav. ebből: vagon,]
349. K Könnyenhívő! [jav. ebből: Könnyenhívő,] hát Géza mért
hítt ide, [F. i.]
<miért hítt volna hát ide,>
351. K egészen [jav. ebből: Fe]
352. K Kedves Fiam, [jav. ebből: Szegény fiam,] [F. i.] sejték
[jav. ebből: sejtem]
353. K csak — [utána áth.:] <az> azt [jav. ebből: amit]
354. K [Utána áth. sorok:]
<Kérlek .....ni által>
<A' Herczegek, 's főképen Géza, 's László>
355. K Géza, [jav. ebből: Géza.]
[Utána áth. sor:]
<harczban szerencsés-e mindig....., és harczoló,.....>
356. K Ócsse is. [jav. ebből: ócsje is és.]

358. K kezevel [Íráshiba. Javítottuk:] kezevel fejedre [f jav. ebből: <.>] föltevél [jav. ebből: kor]
359. K elég [jav. ebből: *erről*] szivéről, [jav. ebből: szivéről.] szivéről [Utána két írásjel áll: . , Nyilvánvaló, hogy a második a végleges.]
360. K Ez [jav. ebből: *ezi*]
361. K életű [Utána a két írásjel áll: ; : A második a végleges.] 's ezért [jav. ebből: *makacs*]
362. K [Áth.:] <'s> vérszomjazó vad, durva nem lehet. [A. i. <és vért kívánó durva nem lehet.>]
363. K Bekét szerezz, tehát velök, fiam, [F. i.] Bekét [Íráshiba Javítottuk:] Békét
<Békét tehát bekét szerezz velök, fiam,>
364. K boldogultodat, [jav. ebből: boldogultodat,]
365. K vagy, o ha — [utána áth.:] <még nem hült el>
366. K 'S kínos szülésem' napja szent neked, [A. i.] neked [n jav. ebből: <.>]
<'s fogantatásod napja szent neked,>
370. K anyád, [jav. ebből: anyád?]
372. K ölelni [jav. ebből: *birhatni*] [F. i.]
373. K Maradj [jav. ebből: *maradj*]
374. K fénylés, 's — [utána áth.:] <....>
377. K hódolók [jav. ebből: hódoló<.>]
378. K legyen. [jav. ebből: legyen,]
379. K isteni; [jav. ebből: isteni:]
383. K csekély [jav. — ceruzával — ebből: *tehát*] [F. i.]
[Utána áth. sor:]
<és 's külső hatalmak r>
388. K vágva [v jav. ebből: <.>] út [jav. ebből: *út*,]
391. K és [jav. ebből: *é<.>*] tilalmazál; [jav. ebből: tilalmazál:]
393. K [Áth.:] <a'> [jav. ebből: <.> *bajt*,] 's [jav. ebből: *és*] *te* [t jav. ebből: <.>] mérgelődöl [jav. ebből: mérgelődj<.>]l
szörnyen érdekel. [F. i.]
<*sajnosan gyötör*>
- 394—395. sorközben K szelidebben [jav. ebből: *szelíden*]
395. K Engedd [jav. ebből: *Endengedj*]
397. K [Áth.:] <*Vett taná*> [A sortól jobbra Vörösmarty szavai: vad, vad, vad, vad]
398. K jósága [jav. ebből: *j<.>sága*] szandéknak [Íráshiba. Javítottuk:]
399. K gondolod; [jav. ebből: gondolod:]
401. K [Áth.:] <b>
[Utána áth. sorok:]
<.....>
<*boszúság lelke mérge csalt ki bús szivemből*,>
402. K épével [Íráshiba. Javítottuk:] épével
403. K ollyat [jav. ebből: *illyent*]
404. K Megbántatásom [Íráshiba. Javítottuk:] Megbántatásom

405. K Jövő veszélynek [jav. ebből: vészélyn^{ék}] [jav. ebből: veszélyt érzem]
 [Utána áth. sorok:]
 <Az Isten, a' ki nekem egy szívet merész>
 <szívet, 's erős lehet, <.>>
406. K énnekem — [utána áth.:] <egy> énnekem [jav. ebből: énnékem]
407. K és — [utána áth.:] <.....>
408. K nyújtja, [jav. ebből: ada,]
409. K hunytakor.
 estekor [egymás alá írva, áthúzás nélkül.]
410. K vagy [v jav. ebből: <.>] a' e' világot [jav. ebből: <.....>]
 [Utána áth. sorok:]
 [Másfél sor olvashatatlan.]
 <Mig elbir a' föld, és én kardomat>
 <emelhetem, nem várok biztatást.>
 [Utána Vörösmarty jelzésével:] Vagy
 <Mig engem [jav. ebből: elbir] a' föld elbir engemet 's kardomat>
412. K felj [Íráshiba. Javítottuk:] félj gyalázat [jav. ebből: <sz.....>]
414. K A' [jav. ebből: a']
415. K mérkezik [jav. ebből: mérkezem]
416. K ájúló [jav. ebből: ájúló]
417. K [Áth.:] <O> Kegyes, felejtsük. [F. i.]
 <ezt királyné.>
418. K inkább öledbe, [jav. ebből: öledbe.]
 <hol kinyughatom.> 's adj nyugalmat. [Egymás után írva]
 [Utána áth. sorok:]
 <a' sok boszúság .. még ...>
 <Kiálltam én már a' csaták' dühét,>
 <a'>
419. K én [jav. ebből: én]
420. K lelém; [jav. ebből: lelém:]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' látható ellenség meg futott,>
 <'S most és a' láthatatlan dülja csendemet.>
 <Jer csak, fogadj öledbe kedvesem:>
 <Nálád találok rég várt nyugtomat.>
 <Jer, árva keblem rég ohajtja e'>
 <A' béke titkon dülja csendemet:> [jav. ebből: csendemet.]
 <Mert béke napjain Békét szereztem, egy sem nyughat>
422. K Tebenned [jav. ebből: Jer]
423. K [Utána:]
 <IV. Jelenés.>
 [A következő sorban:]
 Vid, maga, — [utána áth.:] <mások>
 [Utána áth. sorok:]

- <Csak menjetek nyugodni. Ébren áll Vid,>
 <... Miní a' nehéz felhőknek gyors tüze,>
 <... az álom hintő éj' homálya közt>.
 [Utána Vörösmarty jelzésével:] v. = vagy
 <mint e' nehéz felhőkben a 'sebes>
 <villám az éjnek bús homálya közt>.
 424. K készen [jav. ebből: ké<.>en]
 425. K mint [jav. ebből: mi<.>t]
 426. K bús [b jav. ebből: <.>]
 427. K nyugtakor [jav. ebből: *altakor*]
 428. K kinyujtsa nagyra tárgyazó kezét. [A. i.] [A sor lap szélére
 betoldva.]
 <el kezdje nagyokra ... dolgokra nagyra czélzó [jav. ebből:
 czél<.>ó] dolgait<.>> [jav. ebből: *dolgait,*]
 429. K cselekszik [jav. ebből: cseleksz<.>k]
 431. K [Utána áth. sor:]
 <és az éjhez illő tetteket borongva.>
 432. K és [jav. ebből: *hogy*] setétben [jav. ebből: *setétben*]
 dulva [jav. ebből: *dúlva*] tévedezvén — [utána áth.:]
 <.....> [jav. ebből: *tévedez<.>én*]
 éjjelhez [jav. ebből: *az éjhez*]
 434. K [Ath.:] <Rettegjen en> A' [jav. ebből: <.>]
 435. K egén [jav. ebből: <.....>] csillagom [jav. ebből: *csillagom,*]
 438. K [Utána áth. sorok:]
 <boríts el addig benned szövöm meg>
 <rejtis sátorodba, míg>
 [Vörösmarty a K-ban a 6. sor elé 1, a 13. sor elé 2, a 37.
 sor elé 3, a 221. sor elé 4., a 438. sor elé 5 számú jelzést tett.
 Miért? — nem tudhatni.]
 440. K A' színelés [jav. — ceruzával — ebből: *tettetés*] benned
 [jav. ebből: *munkás*] [A. i.]
 441. K ha [h jav. ebből: T] útamat, [jav. ebből: *útamat.*]
 442. K dicsőséggel [Íráshiba. Javitottuk:] dicsőséggel
 444. K [Utána áth. sorok:]
 <Eddig szerencsés volt még kezdetem;>
 <A' kincs felosztás k>
 446. K Kétfősen [jav. ebből: *ott*] Nándor [N jav. ebből: <.>]
 énnem; [jav. ebből: *énnem*: de lehet ez a változat is:
 énnem;]
 447. K valóság [v jav. ebből: <.>]
 448. K [Ath.:] <.....> hódola; [jav. ebből: *hódola:*]
 450. K nagyobb részt [jav. ebből: *vettem*]
 451. K mint [m jav. ebből: <.>]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' szép dicsőség fáradót jutalmaz,>
 <A' nyert dicsőség nekik ám elég:>
 454. K bérünk [jav. ebből: b<.>rünk]
 [Utána áth. sorok:]

- <Ott a' remény is hódolóm leve,>
 <Mert a' fölöstás meg>
 455. K A' jó [jav. ebből: <...>] De a' [F. i.] rémény [Íráshiba. Javítottuk:] remény lón [jav. ebből: leve]
 456. K a' kiosztás' [jav. ebből: a' fölöstás'] [F. i.]
 457. K adáz hasonlást gyujtva [jav. ebből: gyűjtva] a' zavart adáz [Íráshiba. Javítottuk:] adáz.
 [A sor így homályos. Ha azonban az a' helyébe és-t teszünk akkor világos lesz:] adáz hasonlást gyujtva [és] zavart dolgaimnak: [jav. ebből: dolgaimnak;] hát, [jav. ebből: hát:]
 460. K [Áth.:] <.....> lelkeket [l jav. ebből: <.>]
 462. K vizsgálódások [v jav. ebből: <.>]
 464. K A' lázadás szikrája — [utána áth.:] <gerjedez> már ki tört [A. i.]
 <A' lázadás szikrája már ki tört>
 [Utána áth. sorok:]
 <És 's a' csendes egyház üszkeként,>
 <'s még pislog a' csendes magánynak>
 465. K mécséként. [jav. ebből: mécsé<.>ént.]
 466. K Oh [jav. ebből: de] majd [jav. ebből: majdan] lobogva — [utána áth.:] <fölkap> székről [jav. ebből: székre] [Utána áth. sor:]
 <honnan fénypolczva, 's herczeg>
 467. K [Áth.:] <.....> polczról [Íráshiba. Javítottuk:] polczról [A 468. sor után az I. Nyílás végéig, valamint a II. Nyílás I—176. soraiiban a szöveg a csonka kéziratban, K'-ben is megtalálható. Innen tehát a II. Nyílás 176. soráig feltüntetjük a csonka kéziratnak, mint K'-nak az eltéréseit A' Belső Háborúnak a kiadásunkban elől közölt szövegétől.]
 <V. Jelenés.>
 468. K V. Jelenés [Utána:] lassanként [jav. ebből: lassan..nt] [A zárójel nincs bezárva.]
 K' [Jelenés jelzése hiányzik.] Györött a' Püspök lakhelye. (Zivatar, mely lassanként csillapodik 's végre megszünik.) [Ez utóbbi ebből jav.: meg szünik]
 470. K Irtóztatón [jav. ebből: Irtóza] fergeget, [jav. ebből: fergeget:]
 471. K hegyen [jav. ebből: vől]
 472. K rendülve [jav. ebből: ég] ég, — [utána áth.:] <.>
 473. K hoz [jav. ebből: hajt hoz hajt]
 474. K [Áth.:] <ide>e' [jav. ebből: ezen] szörnyű [jav. ebből: vészes]
 475. K neked: [jav. ebből: neked:] — [utána áth.:] <nékem>
 476. K' honnját
 477. K meg dönti önyásával a' Magyar, [F. i.]
 <ha majd ...önnön vasával dúlja a' Magyar,>

478. K undok képeket lát [F. i.]
 <halált, vázakat lát,>
479. K testesült [jav. ebből: testes<.>lt] 's azonnak [jav. ebből:
 és annak] 's annak [vö. 526. sor.] [F. i.]
- K'
 és rémeit?
480. K ha [utána áth.] <kiáltja> szörnyű, kiáltván <néki, ha
 szávéra>
481. K [Áth.] <'s> hang [jav. ebből: hangom] nékie [jav. ebből:
 nékie,]
483. K testvérit — [utána áth.] <sríba hal> meg?
 K' hogy testvéreit, kiket keres, mind
486. K és — [utána áth.]: <félve> és sríva [F. i.] [egymás alá írva,
 v 's remegve áthúzás nélkül]
 [v = vagy, Vörösmarty megjegyzése.]
487. K borzasztó [jav. ebből: bórzasztó]
488. K mint [jav. ebből: 's mint] [jav. ebből: m<.>nt]
489. K gyanitom, [jav. ebből: gyanítóok,]
491. K mellyből nehéz fájdalomad ömledez? [A. i.]
 <melly bút, <.> 's nehéz bajt ..... ömledez.>
492. K előre — [jav. ebből: előre,]
 [Utána áth. sorok:]
 <'S oh bár csalódnám! féltem a' Hazát,>
 <melly két ellenkező hatalmakat>
 <nem bírva>
493. K csalódva [Íráshiba. Javitottuk:] csalódva
496. K [el olthatánk = el tudtuk oltani]
497. K csapongó [jav. ebből: halálos F. i.]
498. K Örülve [Íráshiba. Javitottuk:] Örülve földműves [jav.
 ebből: földműves,]
499. K pásztorok [p jav. ebből e]
500. K térein. [jav. ebből: téreim.]
502. K [Áth.]: <az> eddig
503. K közöttünk békét szerzeni? [jav. ebből: bírdlk<.>] [A. i.]
 bekét [Íráshiba. Javitottuk:] békét
 's ki már
- K'
 506. K a' hév nyarak' szakán [F. i.]
 <dél..>
 <forró nyár szakán>
507. K emelt — [utána áth.]: <.... fölszáll> [A sortól jobbra
 Vörösmarty tollrajza.]
508. K borúlni; [jav. ebből: borúlmi.]
509. K [Utána áth. sorok:]
 [Az első sor olvashatatlan.]
 [A másodikból csak a sorkezdő szó olvasható:] <A'
 Németet>
510. K segédül [Íráshiba. Javitottuk:] segédül
 K' Lengyelt, Oroszt hi Géjza most segédül
- K' 511. K Salamon Királyunk Németet keres.

512. K tehát [t jav. ebből: <. >]
513. K emészti? [jav. ebből: emész<. >i?]
515. K 's másik [jav. ebből: 's a' más] félét [Íráshiba. Javítottuk:] felét ellenség rongta le. [A. i.] [A sortól jobbra Vörösmarty tollrajza]
<ezeknek kardja döntse meg.> [F. i.]
[Utána áth. sor:] <A' régi baj> [Innen K-ban a 13/r-en.]
K' és más felét
516. K Így hát [jav. ebből: Tehát] megént [m jav. ebből: <. >]
517. K minap! [jav. ebből: minap?]
518. K érthetem [jav. ebből: értem meg]
521. K „ugyan” [betoldva]
522. K e' [jav. ebből: kik illy]
- K' de millyenek vagyunk
523. K a' kebelt
kebleinket. [egymás alá írva áthúzás nélkül.] kebleinket
[jav. ebből: keblem]
K' kebleinket?
524. K' 'S még mi . . . remény nélkül
- 525' K még így [jav. ebből: így még]
- K' mi volna még
[Utána K-ban áth. sorok:]
<Püspök>
<Jól intesz, a' remény maradt {csak} meg hátra még>
<Oh ó hányszor tévedett már állalad.>
<Vész Hazánk, légy most öre vagy! leszesz,>
<'s még benned>
[Az első sortól jobbra Vörösmarty rovátkás toll-rajza, bele írva e betűk és szavak: s ss vas ér szán asszony]
526. K azonnak = annak
529. K tettid sorát, 's okát most látom át. [A. i.]
<tettid 'folyását mostan ösmerem.>
K' ditső tettid'
532. K remélnem intesz, [jav. ebből: remélni készetsz,]
534. K [Utána, zárójelben áthúzatlanul:]
(a' gyengeként)
535. K mások [m jav. ebből: <. >]
536. K meg [jav. ebből: at]
537. K' többen is tudván
538. K tudva, [jav. ebből: tudják,] vinni [jav. ebből: 's vinni]
jőjenek.
K' hol a' baj
539. K Ha [H jav. ebből: <. >]
540. K [A sor elején áth: A'] késztetne [jav. ebből: k<...>e] uttörő
[jav. ebből: hajlanom]
K' illy tette
541. K indulni, [jav. ebből: indulni,]
542. K' szerint haladni van kedvem, 's erőm,

543. K pedig [pe jav. ebből: <.>dig]
 K' Azért hogy meg szünjék a' zendülés,
544. K [Áth:] <.....> béke — [utána áth:] <mindig>
545. K a' [jav. ebből: és]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' mit tekintetem, szavam tehet,>
 <..... minden tehetsége.>
546. K annak [jav. ebből: <.....>]
547. K tehet, [jav. ebből: tehet.]
548. K Vagy [jav. ebből: <.....>] tanácsom, [jav. ebből: vagy]
 együt [Íráshiba. Javítottuk:] együtt
549. K e' [jav. ebből: egy] fo [Íráshiba. Javítottuk:] fő
550. K habzó szívem, [F. i.]
 <Hazámnak angyala>
552. K ki [jav. ebből: kik] fölött [egymás alá írva, áthúzás
 körül nélkül.]
 körül [Íráshiba. Javítottuk:] körül
553. K segély 's tanú: [A. i.]
 <tanú 's seg>
 [Utána áth. sorok:]
 <Nálad legyen [jav. ebből: legyen] kezdődve mindenünk,>
 <és bő>
 <legyenek azok, kik védete,>
 <Hazánknak minden védei,>
554. K legyetek — [utána áth:] <azok> tanúk [jav. ebből:
 tanú<.>] [Az 554—558. sorok rendje a K-ban eredetileg
 ez volt:]
 2 elhunyt Atyáink áldott lelkei!
 te pedig irigy gonosz
 1 legyetek tanúk tiis,
 2 Rettegj homályaid között,
 1 ki Hunniának kárain legelsz
 [Vörösmarty a sorok elé a rend-változtató számokat később
 írta oda.]
557. K kárain legelsz [F. i.]
 <vesztén örülsz: remegj>
- 556—557. K' Te pedig remegj homályodban, kaján,
558. K Rettegj — [utána áth:] <gonosz kaján> homályaid között
 [F. i.]
 <homályodban gonosz kaján,>
 között [Íráshiba, Javítottuk:] között
560. K vaskezét [jav. ebből: vaskezével 's]
561. K porba [po jav. ebből: <.>rba]
562. K [Áth:] <De térje>
563. K [Utána áth. sorok:]
 <jobb>
 <'S fölötte ünnepelni fogja>
564. K fölötte [f jav. ebből: <.>]

565. K győződelmét [jav. ebből: győdedelmét]
 567. K az Alkotónak [jav. ebből: Nagy alkotónknak] jóraszánt
 [jav. ebből: jobbraszánt]
 570. K <Én pedig odább> Én pedig ez uttal [jav. ebből: úttal]
 [Egymás után írva.]
 571. K <Hazám ügyében szólni> sietek Hazám ügyében szólni.
 [Egymás után írva.]
 572. K Nagy ember, [jav. ebből: Nagy ember']
 K' Isten veled (kezet fog:)

II. Nyílás

K. II. Nyílás I. Jelenés

- K' [A szöveg felett K'-ben ezek olvashatók:]
Második szakasz.
(Geiza lakása Nagyváradon)
 Geiza, és László.
1. K Nincs, [jav. ebből: Nincs!]
 [Utána áth. sor:]
 <járitam meg a' külföldi>
3. K Hazánkkal [Íráshiba. Javitottuk:] Hazánkkal
 4. K mink kiket [jav. ebből: minket szült] táplál, [jav. ebből:
 táplált,] nevel. [jav. ebből: nevelt.]
 5. K védfalúl [jav. ebből: védfalunk]
 6. K segély [jav. ebből: segéd.] K' segéd.
 7. K' csapást
 9. K [Utána áth. sorok:]
 <László><László>
 [Az első két sor olvashatatlan. A harmadikból csak ennyi
 olvasható:]
 <Biz Isten! ez leg inkább árt utóbb is>
10. K [Áth.:] <Majd tartasz>
 12. K kész [jav. ebből: bizony] [F. i.] veszelytől [Íráshiba.
 Javitottuk:] veszelytől
 13. K pajsz [Íráshiba. Javitottuk:] pajzs s [jav. ebből: így]
 15. K ment meg [jav. ebből: kerülje] a' nem remélt csapástól
 [F. i.]
 <Várt bajoktól>
 <csapástól>
16. K ki [jav. ebből: s] meg? [utána áth.:] <...>
 17. K tudja [jav. ebből: va]
 K' el kerülni
 18. K volt [v jav. ebből: v]
 19. K napjain [jav. ebből: csende közt.]
 [Utána áth. sor:]
 <Bátran nyomúl elő>
20. K sok [jav. ebből: <...>]

21. K a' harcmezőn sok hős dicsőködik [A sor a lap jobb szélén betoldva.]
 K' [K'-ból egy sor hiányzik.]
22. K [Áth.:] <'s> előnyomúl [jav. ebből: előnyomúl,] az [jav. ebből: *min*]
 K' előnyomúl *mint a' gyors áradat,*
23. K rettenetve villog jobb felől vasa; [A. i.] [rettenetve az e-t Vörösmarty elfelejtette kihúzni.] [Az eredeti áth. alak:]
 <rettenetesen villog kezében a vas>
24. K vér [v jav. ebből: m vér<...>], Istenét [jav. ebből: Isténét]
 26. K [A sor — 's ha győzödelmünk elsőkké teend — a lap jobb szélén betoldva.]
 K' elsőkké teszen
29. K dicséretünkre — [utána áth.:] <...> éneket (hangokat) [ha jav. ebből: <...>ngokat] [Mint szóváltozat utána zárójelben: hangokat]
 K' gyászos éneket,
30. K [Áth.:] <erősek> biztosan [jav. ebből: *bát*]
 31. K karjaid. [jav. ebből: karjaid:]
 33. K terjeszt [jav. ebből: ter<...>eszt]
 34. K csendesebb. [jav. ebből: cs<...>debb]
 35. K üdönk: [jav. ebből: üdönk,] nehéz [jav. ebből: 's ha *csal*] [A. i.]
 K' Most úgy kívánja ezt üdönk, 's ha *most*
36. K ugyan [u jav. ebből: <...> *gyan*] kell, [jav. ebből: *kelle*,]
 39. K agg sziveinkből [jav. ebből: *komor szívünknek*]
 40. K kecsgetetön [jav. ebből: *Jer, bájolón*]
 41. K [Utána áth. sorok:]
 <a' lomb suhogva [jav. ebből: *suhog.*] gyengéden {hajladoz} ingadoz.>
 <hullámzik, ingadoz>
 [Utána sor-változatok áthúzatlanul:]
 {a' lomb suhog, 's gyengéden hajladoz [Vörösmarty megjegyzése: Ez legjobb.]
 (a' lomb suhogva gyengén ingadoz)
 (<a' gyenge szél> a' gyenge lomb suhogva hajladoz)
42. K' A' gyenge lomb suhogva hajladoz
 43. K' s' alatta
 44. K Kövess: [jav. ebből: *m Jer, <...>*]
 45. K fenni töreinket... [jav. ebből: fenni tör<...>] [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 K' tört készíteni,
46. K Isten velünk! [utána áth.:] <el> László. <és ellenükkel is!> (el [A zárójel nincs bezárva.] Javitottuk.)
 46. K [Utána áth. sorok:]
 [Üres szívem, fejem tompúlt buta.)
 <A' mit kívánta, meg van, [v jav. ebből: <...>] és keveslem;>
 [jav. ebből: keves<...>em;]

<többet [jav. ebből:] <...> kívánok, 's még az is kevés.)
 <Hát mi lesz elég? Mi tölti keblemet?>
 <Nem lehet-e valljon többeket kívánnom?>
 <Vagy jobbakat? Hah! lássuk, jobbakat>
 <kívánhatott ember e' világon.> [jav. ebből: a' világon?]
 {A' nagy teremő} <Az Isten úgy akarta hogy kíváljék>
 <a' sok közül egy, és {itt képét viselje.}>
 <viselje képét:> [A. i.]
 <uralkodó, nagy és dicső legyen.>
 <A' többi szót fogadjon néki; ő [jav. ebből: az] pedig>
 <parancsadó, [jav. ebből: parancsadjon] {és védő legyen.}>
 <védje híveit:> [jav. ebből: híveit.]
 <'S ki áll a' sok közül egy [e jav. ebből: <.>] vakmerő>
 <utját elállja a' parancsolónak.>
 {igazgat önkényére és akarni mer}>
 <kényen [jav. ebből: kényén] igazgat: bont vagy öszsze tesz.>
 [jav. ebből: tesz,]
 {meghagyta} <és csak nevét hagyván meg el veszi>
 <a' főszemelynek minden értékét.>
 <ez [jav. ebből: ezt, az] útonállót félre tolni, sőt>
 <a' [jav. ebből: vagy a'] nagy világból is ki irtani>
 <méltatlan, [m jav. ebből: <.>] és vétkes kívádnat-e?>
 <'S még is mi terhes ezt el mondani!
 <Akadozva [A jav. ebből: a] hangzik a' vád áth.: ezt!
 {és magam ellen minden hang föl lázad ellenem.} — [után] ajkamon,>

{és ellenem lázadva}
 <és ön-magamra hinti mérgeit.>
 {Hová tehát?} <Csalatkozom? Hah! mennyi változást>
 <foglal magában e' csekély ige.>

46. és 47. közt K'-ből hiányzik a „II. Jelenés” és a „Salamon laka” megjelölés. [Csak ennyi van: Salamon magányosan.]
 47. K [Áth.: három olvashatatlan szó.]
 48. K nagy [jav. ebből: tág]
 49. K' vagy elég e
 50. K nem [n jav. ebből: <.>]
 51. K dolgomat [dolg jav. ebből: <...> omat.]
 K' Így meg zavarta egy nap sorsomat
 52. K e' leg főbb helyért, [jav. ebből: <.....>]
 [Utána áth. sor:]
 <melly azzal, ki azt hitével átadá.>
 K' a' legg felsőbb helyért
 53. K szerével [jav. ebből: szeré<.>el] sorsomul [jav. ebből: sors<.>múl]
 K' részemül juta
 56. K bántások miatt. [jav. ebből: bántásért.] [Föléje írva:]
 ért, — [utáná zárójelben áthúzatlanul:] (neki)
 K' bántásért. Neki

57. K és [é jav. ebből: <.>]
58. K hitvány [jav. ebből: *csak a'*] [F. i.]
60. K [Utána áth. sor:]
<Nem gyáva gyermek a' Magyar Király.>
61. K Lássa [jav. ebből: lássa']
62. K rántani, [jav. ebből rántani.]
63. K az agg [jav. ebből: *Pártos*] [F. i.] De [D jav. ebből: *n*]
64. K Mért [M jav. ebből: <.>] magától [jav. ebből: *boszút kívánni*] [F. i.]
K' [K'-ből hiányzik e sor]
65. K Pihegve nyög dühében a' sebes szív [F. i.]
<Akadozva Boszút nyög a' szív forró rejtekében,>
66. K nyelv nem [jav. ebből: *nem mern*] boszút [b jav. ebből: <.>]
67. K [Utána áth. sor:]
<hogy eltökéllett szándékom legyen>
68. K merjem [jav. ebből: *merjek*] a' mit végezzék [F. i.]
<vas feltélelemnek.>
K' [67. és 68. sor K'-ből hiányzik.]
69. K még [jav. ebből: *melly*]
71. K' és ön szívembe szív fulánkokat,
72. K Oh jó Anyám! [jav. ebből: *Oh Anyám,*] te békehirdető,
[A. i.] <ha jó tanácsadó>
K' Oh jó Anyám békeltető Anyám
[K-ban utána áth. sor:]
<voltál ha csak>
73. K' legg inkább
74. K [A sor elején:] <Avagy miért>
75. K gáncsosak? [jav. ebből: *gáncsosak,*]
76. K beszéde [Íráshiba. Javítottuk:] beszéde annyira... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
[A sor elején áth.:] <ingerlű>
78. K
79. K' Geiza
80. K ezt: [jav. ebből: *ezt;*]
80. K' ha végtére
81. K ez, a' ki szüntelen gerjeszti lángomat, [A. i.]
<ez, a' ki bennem lángokat nevel,>
82. K javát [jav. ebből: *haszn*]
83. K Nagy Isten, milly örvénybe sülledék! [A. i.]
<Nagy Isten> <Nagy Isten! milly rozsosz kéz között vagyok.>
84. K' rétegja mérgemet, [Utána K-ban áth. sor:]
<Számot fog adni a' hízkelkedő> [jav. ebből: *hi<.>elkedő*]
85. K gonosz; — [utána áth.:] <mert>
85. K' Remegjen
86. K boszum [jav. ebből: *harag*]
87. K [A 87—110. sorig terjedő részt Vörösmarty kéziratában áthúzta. Ezt az áthúzást azonban nem kísérte Vörösmarty szokásos csillag jele, amellyel másutt mindig jelezte, hogy a kihúzott rész pótlására mit szánt. Lehet, hogy ezt egy

különálló lapra írta, de ez elveszett. Éppen ezért kénytelenek voltunk a kihúzott részt A' *Belső Háború* főszövegébe felvenni, mert különben a szöveg folytatása érthetlenné vált volna. Azonban a szóban forgó részt a főszövegben az áthúzást jelölő ék-zárójelek < > közé tettük.]

K' [A csonka kéziratban megtaláljuk a K kihúzott részének megfelelő részt. Ez azonban teljesen más szöveg, nem az első kézirat jelzett helyének pótlásául szolgál. Vörösmarty itt sem használt csillagos jelet. K 87–110 sorának megfelelő részlet K'-ben már a *Salamon Király* II. felvonása 153–183. sora korábbi megfogalmazásának látszik. Ez is igazolja, hogy K' a csonka kézirat egy átmeneti szöveg töredéke A' *Belső Háború* és a *Salamon Király* között. Ezt figyelembe véve, és azt hogy K' nek a K 87–110. sorának megfelelő részlete semmiképpen sem kapcsolható K szövegéhez, K' szóban forgó részét teljes egészében adjuk K 87–110 sorainak szövegváltozatai után, tekintve K' későbbi keletkezését.]

89. K Nincs [N jav. ebből: <.>]
 91. K emlékezem, [jav. ebből: tudom]
 [Utána áth. sor:]
 <Sokszor beszélteél tüzelteél engem>
 93. K azonnak = annak
 94. K bemocskolóiról [b jav. ebből: <.>]
 96. K szeliünk [jav. ebből: a' szél] [F. i.]
 97. K Bocsánatot! [jav. ebből: Bocsánatot!]
 99. K itt van [jav. ebből: már közelget]
 100. K el [jav. ebből: el]
 [Utána:]
 Vid magában [jav. ebből: szinelve] [A. i.]
 102. K miket? [utána áth.:] <Talán>
 103. K üzentek [üze jav. ebből: <...>ntek] – [utána áth.:] <a'>
 Salamon [utána áth.:] <tüzesen> O Hah [utána áth.:] <Oh>
 104. K beszélsz [Íráshiba. Javítottuk:] beszélsz
 105. K Nem, [jav. ebből: Nem!] gondolom – [jav. ebből: gondoló]
 talán [Íráshiba. Javítottuk:] talán
 106. K maradj! [m jav. ebből: <.>]
 107. K O [jav. ebből: Oh]
 87–110. K' [K'-ban e sorok helyett az alábbi szöveg olvasható.
 I. a fentebbi magyarázatot a III lapon.]
 (Szünet kevés várátva Vid jó. Salamon
 bosszúsan néz rá.)
 Vid alázattal
 Uram Király, hü szolgálád üdvözöl
 Salamon haraggal,
 Inkább az ördög mint te most. Eredj.
 Sejtjük, ha jó jön vagy gonosz felénk
 Én egy gonoszról gondolék, 's te jössz,

Vid, átkaimmal rakva jösz. Eredj.
ez óra még több átkot vet reád.

Vid.

Kegyed Király, hogy érdemeltem ezt?
Salamon

Hogy érdemelted? Látsz e' két napot
a' lágas égen? A' zajos Duna
nem tér e' vissza hegyre hajtván habjait
hogy eltemesse a' Magyar Királyt?
Nem hullanak le a' búis csillagok?
Nem esküdtött még össze ellenem
Ég, tenger, és föld, Geiza, 's Öcseji?

Vid szepegve

Bocsánat Király, nem értelek
Salamon.

Nem értesz? Oh ez még is sok. Hová
lelt hát ama nagy bölcsesség ere
mellyből szünetlen új hír buzga ki,
a' pártütésről 's százezernyi cselről?
Mi lett belőled Vid? Te most
a' <N>néma halként szóltan állasz itt,

Vid félve

Fordulj palásti szelünk meg változott
Salamonhoz

Királyom éppen most jó Ernyei,
Ő tán szerencsésbb hírrel érkezik

Salamon

Vélnéd?

Vid

Kivánnám

Salamon

A' szük üdöben milly vigasztalás
Mennyit kívánnék én is, óh! 's ha az
beteljesednék: minden romlana
Ég, föld enyésznek akkor, 's én veled
Ernyei, jó.

111. K' De im hol Ernyei, Hát mi jót hozol?
[Utána:]

Ernyei.

112. K' rosz ne [e jav. ebből: <. >]

113. K' hízelkedő híreket,
[Utána K-ban áth. sor:]
<O számkivetve van már>

114. K' Komorán

115. K' üdönek átkos fellege

116. K' Hazája

117. K' Királyóm [Íráshiba. Javitottuk:] Királyom
K' hazafi arczádon

118. K (17/v-n) szívemen, [jav. ebből: szívemen,]
a' szíven. [jav. ebből: a' szíven,] [egymás alá írva áth.
nélkül]
K' szíven
[Utána K-ban áthúzott sorok:]
<bús az Mint a' nehéz zivatar>
<Mint>
119. K' Ó bús az, és homályba sülleddő
120. K miként lecsapó [jav. ebből: *Mint háborús*] [F. i.] éj [é jav.
ebből: <.>]
K' éj.
121. K keserv — [utána áth.:] <bú, és> lebeg jav. [ebből: le<.>eg]
Erneyei, [jav. ebből: Erneyei.]
122. K' tüze
123. K Mi [utána áth.: <...>]
K' hamar
124. K' Nem úgy Királyom,
125. K mert a' [jav. ebből: még im]
K' mert im
127. K szólanom, [jav. ebből: szólaní,]
[Utána áth. sorok:]
<O halljad őszinte>
<és a' mit aggodva érezek>
128. K Hallj, és ne vessed meg beszédemet, [F. i.]
Hallj <meg Kivádyom, 's meg ne ved,>
129. K az, [jav. ebből: az.] [utána áth.:] <'s> tárgyazó [jav.
ebből: tárgyrazó]
K' 's nem
[Utána:]
Salamon. [Jav. ebből: *Erneyei.*]
130. K' jövel e' Erneyei
131. K' hogy,
[Utána K-ban áth. sorok:]
<elő beszélvén a' már multakat,>
<'s képzelt jövődnek>
a' multakrol,
132. K' ijesszéd [Íráshiba, javítottuk:] ijesszed [jav. ebből:
ijesztvén]
133. K ijesszéd [Íráshiba, javítottuk:] ijesszed [jav. ebből:
ijesztvén]
134. K így el rablod nyugtomat, [A. i.] [jav. ebből: nyugtomat ?]
<{el kell} így már nyugtom nem marad>
135. K elmerülök [jav. ebből: elmerül<.>k]
K' merülök özönben.
136. K' honnom' jobb ügye
137. K Zuzzál kebel [F. i.] 's [jav. ebből: és] titkodat. [jav. ebből:
titkodat,]
<Zuzz össze szív,>
K' Zúzzál titkodat
[137. után K-ban áth. sorok:]

- <nincs, a' ki hallja, 's jóra>
 [két olvashatatlan szó]
138. K' szánjon, istenünk
 139. K [A sor elején áth.:] <A' fők> harcra [jav. ebből: hadra]
 K' Békét ohajt szállt Nemes
 140. K az után [jav. ebből: az után] [F. i.] sohajt [jav. ebből:
 K' sohajt] is [jav. ebből: sik]
 az után ohajt telkein
 [Utána K-ban áth. sor:]
 <De ki hallja meg>
142. K le — [utána áth.:] <...> nyomja
 K' hasztalan! le nyomja vas kezével
 143. K' viszátkodásunk a' kegyes reményt!
 144. K [A 144. és 145. sorok rendje a K-ban eredetileg ez volt:]
 2 Meglátogatnak Honnunk nagyjai,
 1 Királyom, e' napokban számosan.
 [A sorváltó számokat Vörösmarty később írta a sorok elé.]
144. K' Királyom e'
 145. K' meg látogatnak
 [A 144. sor után K-ban áth. sor:]
 <Ne küldd el őket>
146. K' vígasztalan elne őket
 147. K' akartam
 [A 147. sor után K-ban áth. sor:]
 <Hah! nyugtalan nép.>
148. K kényszerítés [jav. ebből: kénysz<.>rit<.>s]
 K' is.
 149. K' tanács adás.
149. és 150. [között K'-ben van egy részlet, mely K-ból hiányzik, vi-
 szont a Salamon Király II. felvonása 224—235. sorát előzi:]

Salamon.

Úgy, úgy. Beszéltek, hogy higyük, 's ha már
 jól elvakultunk, viztek, mint lehet,
 nem kényszerítés ez, szólj Ernyeie?

Ernyeie.

Setétek a' te képzetid Király.
 Hát csak vakítás a' tanács adás?
 Ó bár beszédem által olly világban
 látnád hazánkat, mint a' déli nap!

Salamon.

Hah! mennyi bajba ütköznék szemem!
 Ernyeie.

És mennyi bajtól menthetnél te meg.
 A' melly Király népének szívében
 mint trónusán ül győzhetetlen az,
 's mindenható, mint Istenünk az égben,
 szeresd, szeresd, a' népet, ó Király:
 Közötte még most, nincs sok gyűlöld.

150. K erőltetve [jav. ebből: erő](<.)>etve]
 150—161. [sorok K'-ben K-tól eltérőleg így találhatók:]
Salamon Vidhez
Mit mondasz ehhez?
Vid erőltetve
Nem tagadhatom
Salamon
Nem! én felőled mást hittem vala
Vid magában
Épen azért kell most így szollanom
Salamon folytatva
Hát el felejtéd már a' két Királyt.
És nincs erőd, melly habzó keblemet
méltó boszúdra tudja gyújtani?
Vid szorúlván iszonyú erőltetéssel
Ha mindenek mint mondja Ernyei,
békét kívánnak, illő hogy miis,
ilyen tanácsot adjunk itt neked.
Ernyei
És ezt ne vedd erőltetés gyanánt
 151. K a' [jav ebből: A']
 152. K Ellenkezők [jav. ebből: <.>] Állításaid. [Jav. ebből: állítá-
 said,.]
 153. K erőd, [jav. ebből: erőd:] keblemet [jav. ebből: lelke]met]
 [A. i.]
 154. K [A sor elején áth.:] <méltó> haragra [jav. ebből: boszú]ra]
 [F. i.]
 155. K harag [jav. ebből: boszu]
 156. K érzi- [utána áth.:] <.....>
 158. K illik [jav. ebből: tán nem] hogy [jav. ebből: mi is] [A. i.]
 159. K [A sor elején áth.:] <azt ohaj> tanácsot [jav. ebből: taná-
 csod] adjunk [jav. ebből: adjak]
 161. K hogy messze űzhessük [jav. ebből: űzhessük jó] [A. i.]
 <és a' Hazától roszszat messzre űzni?>
 162. K Királyom! [jav. ebből O jó Királyom!]
 K' mert tudd, Királyom legg szebb
 163. K [A sor elején áth.:] <'s leg> Te [jav. ebből: le]
 K' legg inkább ezt te akarhatod!
 [Utána K'-ben:]
 Salamon gondolkodva
 164. K leginkább [utána áth.:] <leg>
 K' Önként leginkább én akarhatok!
 165. K' Te mondd ezt. És leg szebb jót akarni!
 166. K' Az mit, mind
 167. K Jertek, [J jav. ebből: V] tán [t jav. ebből: v]
 K' Barátom tán még özsze fér
 168. K'-ben [e sor után csak ennyi:] (el)
 K-ban [e sor után:]

- Vid (hátra marad) boszonzkodva
 [Utána áth. sorok:]
 <Hogy össze nem szakadtál átkozott nyelv,>
 <mellynek tanácsát béke vég>
 <mint>
 <még előbb, hogy sem békéről szólhatal!>
168. és 169. [között K'-ben ez olvasható:]
Ernyei Vidhez
Belöled most hazánk jobb anygala
szólt, Vid, ha szívből jött ez áldva leszz.
 (el)
Vid haraggal néz utána.
169. K átkozott <nyelv>
 170. K melly [jav. ebből: *midőn*] [A. i.] szolsz! [jav. ebből *szol-*
tál!] [Íráshiba, javítottuk:] szólsz
 171. K jön [jav. ebből: *jött*]
 K' *Hogy*
 172. K békehirdetéssel [jav. ebből: békehir<.>etéssel] esküszöm
 [e jav. ebből: <.>]
 K' a' béke hirdetéssel,
 173. K vért [jav. ebből: *vért*]
halált] [A. i.] [A sor közepén olvashatát-
- lan javítás]
 K' szívre melly
 175. K esküszöm: [jav. ebből: esküszöm:]
 [Utána áth. sor:]
 <nyugvást elűzi a' csaták' zaja. (el)>
 176. K borítok [jav. ebből: *szakasztok*]
 K' felhőt *szakasztok* fölé
 177. K' halál *láng* dörgegni!
 177. és 178. között K-ben ezt olvashatjuk:

III. *Jelenés..* [Aláhúzás Vörösmartytól]

- [Áth.:] <A'> — Géza. [A sortól balra Vörösmarty toll-
 rajza.]
 <*Légy üdvöz, általunk, Király*>
177. és 178. [között K'-ben az alábbi szöveg olvasható, mely részben
 a Salamon király II. felvonásának 284—317. sorait előzi:]
 (A' *Duna' szigete Esztergom mellett*)
 (Desiderius, és sok urak mind a' két
 részről kik a' beszéllő Püspökre figyelmeznék)
Desiderius.
Jó szív, szelid szándék vezérle tétéket,
Ó egy anyának, a' hazának gyermeki!
az lelkesít mos engem' is midőn
hozzátok intézem beszédimet,
a' támadástól nem rettentelek
fáj még sebünk, melly attól vágatott

és rakva vér jelekkel bús egünk
 István Királyunk győzött mindenütt:
 de midőn Kupát, 's Gyulát aláta meg,
 csapása által gyengült Nemzete
 Pétert, Abát említsem? Ah sok az
 a' mit kezökben népiünk szenvedett,
 's mi is meg értünk egy bús látományt,
 haragra gulva András Béla az,
 Vi, és magyar vész harczait között
 De így örökké ez nem tarthat Am
 Hollók lakoznak majd testünk dögéből,
 's az árva hont ki fogja védeni?
 Avvagy veszszünk, 's aztán nem kell haza?
 Úgy, úgy vadaknak hadjuk e' helyet
 holott apáink kardja villogott,
 Árpád nyomán majd medve czammog és
 morogva nyalja stvó kölykeit
 és hol lehelnek kierte meg riadt
 majd kánya vijjog, 's éjnek szárnyeti [jav. ebből: szárnyát
 Oh illy gonoszra még nem jött ügyünk
 és mentsen is meg ettől isteniünk
 de éppen erre nézve kell vigyáznunk
 's mind eet figyelmes észszel tartanunk
 Legyünk tehát barátok, és szíves <szomszédok>
 Szomszédok egymáshoz. Én magam <békére>
 békére intem jó Királyomat
 (a' tulsó részhez) Tegyétek ezt barátaim ti is
 Fejedelmetekkel. Így ígyekezhetünk
 Felejtjük a' bántásokat, ha nem
 másért, az édes honnért; Hunnidért!
 (el mennek két felől kevés váratra,
 Egy felől Salamon, Ernyei, Vid, más felől Geiza
 László jönnek hiveikkel:)
 Geiza.

178. K' békesség!
 179. K kívánja, [jav. ebből: kívánod] Géza, [jav. ebből: Herczeg,]
 K' Géza, legyen
 180. K neki [jav. ebből: neked] 's mindannyijoknak [jav. ebből:
 mindnyájotoknak, ez ebből jav.: mindnyányitoknak]
 K' néki is, 's mindnyájatoknak áldás, békesség'
 181. K a'mi [jav. ebből: a' mit]
 K' szót a'
 182. K buzog: [jav. ebből: dobog]
 K' búzog <...>
 183. K mi [jav. ebből: min] ejtünk [e jav ebből: <.>]
 K' béke szót.
 184. és 185. [között K'-ben még ez olvasható, némiképpen a Salamon
 Király II. felvonás 327—334. sorát előzi:]

- Salamon
*A' jóra termett embernek szive
szavával egy nyomon jár.*
László
- Igy tehát*
- Mi mik vagyunk, ha kétled ezt felőlünk.
Salamon
Nem kétlem annyira, mint te vitatod.
László
Óh bár ne kétlenék csak ennyit is.
Getza, közbe szól
185. K' Engedj Öcsém, 's hagyj engem szóllani
K' gerjedése [g jav. ebből <.>]
Ha gerjedelme,
[185. sor után K-ban áth.:]
<a' szó ne h ne tegye>
<egy szó se bontsa meg>
<ne bontsa meg szivünk>
186. K' íge
187. K' Engedd Királyom,
188. K' meg szakasztott a' gyanús [A. i.]
<meg szakaszthatá most>
189. K' viszátkodás [Íráshiba. Javítottuk:] viszátkodás
190. K' kevés
191. K' Magyarjaink [jav. ebből: Mar]
K' magyarjaink
192. K' szövetkezést [szö jav. ebből<...>vetkezést]
193. K' valának, [jav. ebből: valának.]
194. K' melly utána áth.: Oh és
195. K' javát, [jav. ebből: javát.]
19 v [195. után K-ban áth. sor:]
<'mint föl kent [jav. ebből: és mint] Királyomat>
197. K' is. Hallja fen,
[197. után K-ban áth. sor:]
<'s ha rozsásra én adok okot, a' minden ható>
198. K' és sújtja rám villámát Istenem
199. K' ha [utána áth.:] <én> pártolás = pártütés
K' okot,
201. K' hazáért, érted egyszerűn
202. K' említnem a' érezek
203. K' Nyisd a' azabad [jav. ebből A' hogy Szabad]
204. K' gyanuknak [jav. ebből: gyanus]
K' örökre
[Utána K-ban áth. sor:]
<Oh! hányszor dád az vissza>
205. K' O hány
206. K' bizás a vissza vont szivek
207. K' Tedd hogy keljen többé tégedet

208. K a' [jav. ebből: *h*]
 K' benned *Országunkat* féltetlen...
209. K rajtod [jav. ebből: *rajtok*] = rajtad áll [*á* jav. ebből: <.>]
 K' legyünk
210. K [Áth.:] <*hajolj*> szövetség [jav. ebből: szövetség']
 K' int, ölébe
211. [K'-ben két áthúzatlan változat:]
 's pokolra szállnak agodalmaink
 's *el oszlik aggodalmink' fellege,*
212. K és győzni fog mindenhol a' Magyar
 [A sor végére Vörösmarty * jelet tett. Ez utal arra, hogy a szöveg folytatása — az áthúzott sorok után — a 20 r oldal alsó részén húzott vonal alatt van.]
 K' És Magyar
 [A 212. sor után K-ban áth. sorok:]
 <*Hah! Vagy nem Király, Te* [jav. ebből: *t*] és a')
 <*Ki állhat ellent összeszített erőiknek?*>
 <*Hah! mint futottak. . . . . ellenségeink*>
 <*Te, oh Király, 's a' Hercegek vezettek*>
 <'S *Cseh, Kun veszett magyar csapás alatt.*>
213. K 's fejedelmeink vezetnek [A. i.]
 K' <'s a' *Hercegek vezetnek*>
 K' Te Oh Király 's Fejedelmeink
214. K előlünk [e jav. ebből: <.>]
 K' előlünk félvilág.
215. K verők [jav. ebből: *verénk üténk*] a' csehet? [jav. ebből: csehet,] [utána áth.:] <*s*>
216. K' körmére
217. K' És Nándorig, [Eddig tart K' szövege.]
218. K [Utána áth. sorok:]
 <*És Nándor engedett, hah*> [jav. ebből: <...>]
 <*S Nándor* ^{leo} *bukott leszállott, hah! És Nándorig jutánk.*>
219. K Felejtük? O [utána áth.:] <*h*> [jav. ebből: *Felejtük:*] [jav. ebből: *Felejtük;*] feledjük el. [jav. ebből: *felejtük el.*]
220. K Feledje [jav. ebből: *felejtse*]
221. K ösmer [jav. ebből: *ismer*]
223. K gondjain. [jav. ebből: *gon<.>jain*]
 [Utána áth. sor:]
 <*Vagy telhetetlen mérges, két színű.*>
225. K füst árnyékaként [F. i.]
 <*füstnek árnyéként*>
226. K körülünk [jav. ebből: *mellettünk*]
228. K kevesebb [jav. ebből: *kevésőbb*] a [jav. ebből: <.>]
229. K remélhetünk [r jav. ebből: <.>]
230. K Gézához [Íráshiba. Javítottuk:] Gézához

232. K elragadtatok [jav. ebből: a' csaták'] tüzes [jav. ebből: tüzes heve] [F. i.]
233. K álörvényiből, [Íráshiba. Javitottuk:] álörvényiből,
234. K <és kard helyett.> 's nem ütközettel [F. i.] végeznék. [jav. ebből: végezheténk.]
235. K Gézahoz. [Íráshiba. Javitottuk:] Gézához. [Vörösmarty Gézához után * jelet tett, amely a lap alsó részén levő sorra vonatkozik. De erről megfeledezett és hasonló jelet tett a 238–239. közt Salamon és a 239. sor elején levő László után.]
Fogd csendre vágyó Bátya jobbomat:
<Nyujtsd jobbodat, jó Bátya, nyujtsd ide>
236. K ajánl az, [jav. ebből: ajánlom] és [é jav. ebből: <.>] vesz [jav. ebből: veszek így]
237. K jobбом, — [utána áth.:] <itt>
238. K Békét [jav. ebből: Én] az Isten adjon hosszasan. [F. i.] v. <szent békességet adjon Istenünk.> v. = vagy [Vörösmarty jelzésével]
241. K és [jav. ebből: a' s a'] szorítsad [jav. ebből: szorítsd meg] [Utána:]
László [Íráshiba. Javitottuk:] László
[Utána áth. sor:]
<Jó bátya>
243. K a' [jav. ebből: <.>] villámé [jav. ebből: villám<.>]
244. K (Kezét) [K jav. ebből: <.>]
247. K utánad [jav. ebből: utánad,]
[Utána áth. sor:]
<és érted 's éretted, o Király>
248. K éretted [jav. ebből: teéretted]
249. K Alkotó [jav. ebből: alkotó!]
[Utána áth. sorok:]
<Ernyei Mind Ernyei Desiderius 's egyebek>
<Éljen Királyunk, [jav. ebből: Királyunk!] és a' Herczegek>
251. K [Áth.:] <'S>
252. K [Utána:]
Vid félre — [utána áth.:] <gyász reád>
253. K [Áth.:] <Köszönöm sztnlett> Barátim, [utána áth.:] <édesim>,
[Utána áth. sorok:]
<méltán tudom böcsülni és legyen>
<hálaképen>
<legyen értte>
254. K hallom — [utána áth.:] <zeng>
[Utána áth. sorok:]
<hálás lesz>
<'S köszönetet ígérem, az mit annyiszor>
<o kívántatok, a'>
258. K Herczegek, [jav. ebből: Herczegek:]

259. K Vidd Bátya tőlem el [A. i.]
 <Vedd Bátya, tartsd magadnál>
 <magadnál, hogy>
260. K mig [jav. ebből: mi<.>]
262. K Király, [jav. ebből: Király.]
263. K tudom [t jav. ebből: <.>]
266. K fellegink — [utána áth.:] <set> borultát [jav. ebből: borúltát]
267. K örülni [Íráshiba. Javítottuk:] örülni fog [jav. ebből: fog-nak] gyermeke, [jav. ebből: gyermeké,]
268. K minden [jav. ebből: földében a'] [F. i.]
269. K 's áldás magasztál tégedet Király! magasztál [Íráshiba. Javítottuk:] magasztal
 <és és téged áld Király 's áldás>
 <vi 's Király vedd [jav. ebből: <....>] száll áldó, örvendő sz>
 <áldó zengete.>
 [Utána áth. sor:]
 <Sal, <.>Z>
270. K Éljen! Sokáig éljen a' Király! [A. i.]
 <Éljen! Sokáig éljen a' magyar Király!>
271. K Éljen — [utána áth.:] <ó ? oh!>
275. K sni [e helyett:] 's mi [Íráshiba. Javítottuk.]
276. K Gyanúk, [jav. ebből: gyanúk,]
277. K „csendes” [A sor fölé beszúrva,] napjait [utána áth.:]
 <hiva>
278. K fogják-e [utána áth.:] <látni> véled [v jav. ebből: <.>] élni [jav. ebből: lát]
279. K elvadultan uj veszélyre hisz [F. i.]
 <uj — .... — uj {.> forgatagként>
281. K ön magának is [jav. ebből: fél hinni] [A. i.]
282. K ád viszont. [jav. ebből: hitért.] [A. i.]
283. K talán [jav. ebből: tálán]
284. K gyanúkat [Íráshiba. Javítottuk:] gyanúkat
285. K tégy bár legundokabb [jav. ebből: legun<.>okabb] vidékire [A. i.]
 <tégy bár küldj s jó Hazámnak bármely részeire>
 re az [Az alsó szó fölé írva, áthúzás nélkül.]
286. K az erősödő hazának ban [Áth. nélkül.]
 [Az aláhúzás Vörösmartytól való.] [Utána Vörösmarty tollrajza.]
287. K csúf [jav. ebből: eme]
288. K itt... [A pontok elhallgatást jelentenek.] oh napok [jav. ebből: oh üdők, átkozott,]
 [Utána áth. sorok:]
 <mit nem üdők hogy elromolhaték.>
 <napok veszemre keltek, 's multok el,>
289. K csillogott — [Mint szóváltozat előtte zárójelben: bujdosott]
 [Utána áth. sor:]

- <szép álmaim. Szép álmodás után ilyl ébredés!> [jav. ebből: ébredés!]
291. K álmaim, [jav. ebből: álmaim!]
[Utána áth. sorok:]
<melly sírba dönti eleted böcsét!>
<Mint>
<Hogy megromolháték, boldogtalan!>
<Szép álmodás után ilyl ébredés>
<Szép Dicsőket álmodoztam 's a' valók>
<mellyekre csúfosan most ébredek>
[A két utolsó sor a jobb lapszélen betoldva]
292. K mellyek az egekre vitték vágyamat [A sor a jobb lapszélen betoldva.]
293. K Kaczagjatok [jav. ebből: RöhögjeteK]
294. K hogy ajkamon nem tört ki nyers szavam, [A következő két sor között]
<hogy eltuédék lágyúlni 's ajkamon>
<el nem volt erő, a' midón a' kétes győzhetett,>
295. K el csüggedék [jav. ebből: elcsüggek] a' pálya [jav. ebből: pályám]
296. K győz [gy jav. ebből: n győz!] Erneyei [jav. ebből: Erneyei!]
297. K [Utána áth. sorok:]
<De lassan! Ősmerős{e}im jönnek itt,>
<Nem! vissza.>
298. K Forogjon [jav. ebből: forogjon]
299. K tehetne [jav. ebből: tehetné]
300. K [Utána áth. sor:]
<fejére; [jav. ebből: fejére:] mert különben>
302. K minden [jav. ebből: mindent]
[Utána áth. sorok:]
<'S pártomra hajtok a' kit .....>
<.....>
<és>
303. K hajtom [jav. ebből: hajtok] Géza [G jav. ebből: (<.)]
304. K Ősmerősim [jav. ebből: itt]
305. K velek. [jav. ebből: velük]
307. K Királyhoz [utána áth.:] <leg>
[Utána:]
Bikás [utána áth.:] <kezet fog>
309. K [Utána áth. sorok:] [A sor végén Vörösmarty * jellel utal rá, hogy a folytatás a következő oldal alján van.]
<Petruđ>
<Zonuk...>
<Légy üdvöz általam.>
310. K Légy üdvöz itt [jav. ebből: általam] [A. i.]
311. K [Áth.:] (<.) Köszöntlek én is, Gróf, ha Honnomért 's annak javáért dolgozol. [A. i.]

- <Köszöntlek>
 <én is, ha Honnom javára dolgozol,>
 315. K ezt? — [utána áth.:] <meg> Csak légy hű a' Királyhoz
 [A. i.] légy [lé jav. ebből: <.>gy]
 <Légy a' Királynak eng>
 316. K Nem úgy, Bikás [utána áth.:] <Isten> lelkemre bár! nem
 úgy [jav. ebből: *biz nekem mást beszéltél*]
 317. K a' [jav. ebből: *itt*] vagyok [jav. ebből: *leszek<.>*]; [F. i.]
 319. K a' Házához [jav. ebből: *Gézához*] [A. i.] hűtelen [Utána
 két írásjel áll . ? Kérdőjel kell.]
 320. K Petrud, miért jövéél velünk? — Hiszen [A. i.]
 <Petrud, Te [jav. ebből: *hisz*] otthonn is maradhatál.>
 321. K maradhatál. [jav. ebből: *maradhatál?*]
 [Utána:]
 Petrud — [utána áth.: *Petrud*]
 321. sorközben K menni [m jav. ebből: <.>] készül [Íráshiba. Javitottuk:] készülni
 [Utána áth.:]
 <Vid, hirtelen színelve>
 321. K [Utána:]
 tetetve [jav. ebből: *tétetve*]
 322. K Oh Zonuk [jav. ebből: *Zonuk, Mit szólsz?*]
 323. K [Áth.:] <Zonuk.> térj [jav. ebből: *térje*]
 324. K [Áth.:] <Őszinte vagy> [jav. ebből: <...>] vagyok [jav.
 ebből: *vagy<.>*]
 325. K fejtse [jav. ebből: *fej<.>e*]
 325. K [Utána:]
 Zonuk [jav. ebből: *Petrud, Zonuk*]
 326. K [Utána áth.:]
 <...>
 327. K csak [jav. ebből: *csak,*] azt [jav. ebből: *nem*] gondolod
 [jav. ebből: *gondolo<.>*],
 328. K [Utána:]
 Petrud [P jav. ebből <.>]
 329. K elsuhan nyilunk [A. i.]
 <el lövünk irányunk>
 <el repül irány>
 <melly arányaink mellett>
 331. K vegezzetek [Íráshiba. Javitottuk:] végezzetek vigyázva;
 [jav. ebből: *vigyázva.*]
 332. K ki kérdezek, [Íráshiba. Javitottuk:] ki kérdezek, [jav.
 ebből: *ki kérdezek.*]
 334. K [Áth.:] <Gróf rád> reám [jav. ebből: *rám*] — [utána áth.:]
 <is> számlhat [Íráshiba. Javitottuk:] számolhat [jav.
 ebből: *számlhat*]
 339. K Ennek talán hinnünk sem kellene. [A. i.]
 <Talán nem is lehet h>
 [Utána:]

Zonuk

- [Utána áth. sorok:]
 <Eh! dehogy, okoskodik> [jav. ebből: <.....>] *gyerek* [jav. ebből: *gyérek*]
 <el>
 <csak hadd beszéljen>
340. K Eh [jav. ebből: Eh.] [jav. ebből: Eh!]
 341. K [A sor elején áth.:] <Itt>
 342. K őt [t jav. ebből: <.>]
 343. K irányainkhoz : [jav. ebből: irányainkhoz;] Ez [jav. ebből: ő]
346. K szolni [Íráshiba. Javítottuk:] szólni
 347. K Ne bánts; [jav. ebből: *bánts;*] [jav. ebből: *báncs;*] te; [jav. ebből: te:] [utána áth.:] <tudom, jól>
350. K [Áth.:] <biz> valóban [v jav. ebből: <.>]
 354. K A' mint magad kívántad ezt, minap. [A. i.] [A sor a lap jobb szélére betoldva.]
 <mint már beszéltünk erről többször a' minap.>
355. K dolgozunk [jav. ebből: dolgozunk] békeségben [jav. ebből: *békében*]
 [Utána áth.:]
 <Zonuk>
356. K De most megyünk már: [F. i.]
 <de menjünk mind most.>
357. K nem lehet. [jav. ebből: nem *tanácsos;*] [A. i.]
 [Utána áth. sorok:]
 <Vid>
 <Vid>
 <Nem is>
 <tanácsos, Isten véletek.>
 <Zonuk>
 <Rövid>
 <Rövid>
 <Üdöre meglátsz megént>
 <Mindketten kezét fognak>
 <Isten veled> el)>
 <Vid [jav. ebből: Zonuk]>
 [Utána áth.:]
 <hova Szerencsé> [jav. ebből: <...>]
363. K Ifjú [utána áth.:] <Hová.> <Hová>
 364. K Föl kereshetem [jav. ebből: Föl kereshe<.>em.]
 365. K [A sor elején áth.:] <Oh> Ha nincs okod [A. i.]
 <Hiszen talán>
- [Utána áth. sorok:]
 <Úgy sincsen olyan sürgető>
 <doldog nem olyan sürgető>
366. K töltjük itt beszélve az [A. i.]
 <légy ma velem:>

367. K akartam [jav. ebből: *kivántam*] [F. i.]
368. K veled [utána áth.:] <'s> mint [jav. ebből: *úgy*]
369. K [A sor elején áth.:] <én *ped*> kivántam [jav. ebből: *kiváuum*]
- 369—370. között K Bátori [jav. ebből: *Bátorim*] [B jav. ebből: *V*] [Az m betűt Vörösmarty ceruzával írta.]
370. K csekély is volna tán neked. [A. i.] csekély [Íráshiba. Javítottuk:] csekély
<*csekélyebb volna, hogy sem azt.*>
371. K 'S [jav. ebből: *a'*] beszélnem [Íráshiba. Javítottuk:] beszélnem
kényszerítesz; [jav. ebből: *kényszerítesz*.:]
372. K társaságodat [Íráshiba. Javítottuk:] társaságodat
373. K több [jav. ebből: *tö<.>*]^{h1} keresni [jav. ebből: *k<.>*resni]
375. K [A sor elején áth.:] <*sor jót*>
377. K rossz híreket könnyebben elhiszünk, [A. i.] [jav. ebből: *elhiszünk áth, vessző.*]
<*a' rossz előbb hitelt*>
<*nyer könnyebben nyer hitelt*>
<*hönnyen*>
378. K Bátori
[Utána áth. sorok:]
<*Nem! biz úgy,*>
<*Nem! csak a gonosz*>
<*hisz hönnyen a' rosszsznek: n*>
<*rossz hírnek:*>
382. K [A sor elején áth.:] <*tala majd*> felőlem, tán [jav. ebből: *még*]
383. K [A sor elején áth.:] <*Nagy erő*>
[Utána áth. sor:]
<*bizodalmai*> [jav. ebből: *bizodalmad*] <*által érdemelnék gondjaim:*>
384. K iránytam = irántam
385. K elejbe; [jav. ebből: *elejbe*.:]
386. K csillámlik [Íráshiba. Javítottuk.:] csillámlik
[Utána áth. sorok:]
<*vas karjaid kezekben* [jav. ebből: *karodban*] *a' halál{nak}*
vas eszköze>
<*hatalmasan cseng*>
<*magas*> <*A' mit szived mer, elbirja vaskezed*>
<.> <*Lelked magasra,*>
387. K tehetségednek [jav. ebből: *tehetségedidnek*]
388. K rendülhetetlen [Íráshiba. Javítottuk:] rendülhetetlen
389. K Nincs, [jav. ebből: *Nincs*.:]
[Utána áth. sorok:]
<*buzogva csak dicsőért ver* [v jav. ebből: <.>] *szived:*>
<*Lelked magasra sasként ....*>
391. K itt? [jav. ebből: *itt*.:]
392. K kincseket? [jav. ebből: *kincseked?*]

- [Utána áth. sorok:]
 {Na} <Nagyobbra termettél, hogy sem szabad>
 <szíved léledre ilyl szűk körben élj türhess> [jav. ebből:
 tür<.>ess]
393. K jer tovább: [jav. ebből: hasztalan] [A. i.]
 [Utána áth. sorok:]
 <és fénytelen kivesznek tetteid:>
 <itt fénytelen fog tetted és erőd>
 <aprókra>
394. K kell [jav. ebből: kell]
396. K Szűk [jav. ebből: Szűk'] világ: [jav. ebből: világ:]
 [Utána áth. sor:]
 <Hol erőd van, ott>
397. K erősnek [e jav. ebből: <.>] nem lesz [jav. ebből: volt]
 [A. i.]
398. K tágas úton is [F. i.] szorúl. [jav. ebből: szorúl.]
 <nagy világban is>
 [Utána áth. sor:]
 <a' tágas úton sem tud> [t jav. ebből: m] ő haladni.>
399. K Nagy [jav. ebből: nagy]
400. K világban [v jav. ebből: <.>]
401. K [A sor elején áth.:] <Hah!>
402. K [A sor elején áth.:] <'S> Kit [? jav. ebből: <.>] akarmi
 = akármí
404. K Árulkodás, [utána áth.:] <alatt>
405. K Istenemre! úgy [A. i.] Istenemre! [jav. ebből: Istenére!]
 <Oh nem! úgy nagyobb>
406. K a' nagy világnál én nagyobb vagyok [F. i.] [A következő
 sorok közt.]
 <voltam szój>
 <én itt nagyobb vagyok, mint a' nagy világ...>
407. K akármíé, [jav. ebből: iéd] nekem [n jav. ebből: <.>]
408. K A' hol böcsületem megférhet, ott [A. i.]
 <Böcsületemmel én megférek itt is>
409. K [A sor elején áth.:] <én is> menni [m jav. ebből: <.>]
411. K talán [jav. ebből: talánis]
412. K dolgod? [jav. ebből: dolog ?]
 [Utána áth. sorok:]
 <Meg vesztegetné>
 <A' nagy világ elfojtja mellemet,>
 <Körüled a'>
413. K lehel [le jav. ebből: <.>]hel]
 [Utána áth. sor:]
 <el fojtja — [utána áth.:] <.> szokaitan az nekem, elfojtja
 mellemet>
415. K Söt [S jav. ebből: <.>]
416. K hogy [jav. ebből: hogy]
 mint]

417. K Hagyján [jav. ebből: *De jó.] es* [jav. ebből: <.> *es.*]
[Íráshiba. Javítottuk:] és
418. K. Így [jav. ebből: *O*] vége [utána áth.:] <*is*>
[Utána áth. sorok:]
<*A' királyi lak Fehérvárott*>
<*Judit Salmon magányosan.*>
418. és 419. közt; K A K.-ban a 419. sor előtt ennyi: *Géz.* [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]
420. K törvényivel [*t* jav. ebből: *sz*]
421. K beszélé [Íráshiba. Javítottuk:] beszélé
422. K kezdé [Íráshiba. Javítottuk:] kezdé
424. K szólnak [jav. ebből: *vannak*] [F. i.]
425. K vele, [utána áth.:] <*mint*>
426. K ment [*m* jav. ebből: *v*]
427. K Petrud [jav. ebből: Petrud,]
428. K mint [*m* jav. ebből: <.>]
429. K Utálatos [jav. ebből: *Szüntelen*]
[Utána áth. sor:]
<.....>
432. K és szüntelen, bár lassan ostromol; [A. i.]
<'s szüntelen szívünkre áradoz.> szívünkre [jav. ebből: szívünk<.>']
436. K Különben én [A. i.]
<*De én is azt gyanítom*>
437. K ő [jav. ebből: ő,]
438. K [A sor elején áth.:] <....>
439. K andalognia: [jav. ebből: *társalkodnia:*]
440. K közül [Íráshiba. Javítottuk:] közül
441. K Mi ugyan híven tiszteljük a' Királyt, [A. i.]
<*Mi azért híven sz*>
443. K békefogatót [jav. ebből: *békebontót*] [A. i.]
444. K semmikép [jav. ebből: *semmi*]
445. K öcsém, [jav. ebből: *öcsém,*] küldjük [jav. ebből *térnek*]
[A. i.]
446. K két emberét [jav. ebből: *e'k*] neheztel ő azért. [jav. ebből: *nem jól érti ő,*]
447. K 'S mit nem tesz otthon Vid? [A. i.]
<*és megnehezt s mit tesz otthon*>
Nagyobb [*N* jav. ebből: <.>] hitelt [jav. ebből: *Ezen ilyen fe*] [F. i.]
449. K senkinek [jav. ebből: *senkenek*]
451. K maradhat; [jav. ebből: *maradhat:*] is [utána áth.:] <*te*>
452. K oltalmat [jav. ebből: *olma*]
453. K fenyít utána két írásjegy áll: . . Vessző kell ez [jav. ebből: *'s ez*]
453. K védni kell magunkat. [A. i.] védni [jav. ebből: *vé<.>ni*]
<.> <*készüljünk el mi is*>
455. K napunk sugára [jav. ebből: *napunknak fénye*] [F. i.]

- [Utána áth. sor:]
 <'S Meddig fog ez még ekkép tartani?>
 457. K ékessége [jav. ebből: ékes] [utána áth.:] <fénye.> [A. i.]
 460. K nemzetemnek [jav. ebből: nemzetünknek]
 461. K Ocsém [Íráshiba. Javítottuk:] Ocsém
 462. K napot, [jav. ebből: napo<.>]
 463. K [A sor elején áth.:] <és>
 464. K légy <légy>
 466. K Hazába szállított ki tamadatról [Íráshibák. Javítottuk:]
 szállított támadat = kelet [A sor a lap jobb szélére betold-
 va.]
 <boldog vi jó földre szállított ki támadatról>
 469. K keressen [jav. ebből: szerezzen k<.>] [A. i.]
 470. K Morva — [utána áth.:] <.> térein [Utána két írásjel áll:
 , , Vessző kell.]
 471. K 's kérd el [jav. ebből: hidd el] [A. i.] hőseit [jav. ebből:
 hőszivel]
 473. K [A sor elején áth.:] <vérző>
 474. K de [utána áth.:] <h> szükszerít = kényszerít. [A min-
 denképpen szokatlan „szükszerít” valószínűleg csak toll-
 hiba, melyet Vörösmarty elfelejtett kijavítani. Genezise
 az lehet, hogy „kényszerít” -et akart írni, de ebben a „szük-
 ség” szó emlékképe megzavarta.]
 475. K megegyszer [jav. ebből: megy] megegyszer [Íráshiba. Javi-
 tottuk:] megegyszer
 477. K Kisérjen a' szerencse mindenütt. [A. i.]
 <Kisérje jó szerencse {minden} léptedet.>

III. Nyílás

2. K kezes kepén [Íráshiba. Javítottuk:] kezes képen nékiek,
 [jav. ebből: nékied,]
 4. K hogy [h jav. ebből: <.>] rendbe [r jav. ebből: <.> end<.>e]
 5. K [A sor elején áth.:] <Hah> hitvány, [jav. ebből: hi<.>-
 vány,]
 8. K <De ha még erő> De ha még utólszor [Egymás után írva.]
 10. K Tettekre lobbantom, hogy lánggal írja ki [A. i.]
 <Majd lángra lobbantom, hogy égni fog>
 <o sorsa>
 13. K 'S ím [jav. ebből: De ím] Oh mi [jav. ebből: Sz Hah milly]
 [F. i.] ez. [jav. ebből: ez!]
 [Utána áth. sorok:]
 <ugy lép ki, mint Erőnek Angyala,>
 <de bú van arcán; szíven gyengeség.>
 15. K virágzik [Utána mint szóváltozat zárójelben: tenyészik]
 16. K [Utána áth. sor:]
 <Enyém lesz ő még is, de föl magasztalom.>
 17. K Föl, — [utána áth.:] <'s> általam [jav. ebből: általam,]

19. K Salamont [jav. ebből: *Király,*] [A. i.]
 20. K a': [jav. ebből: *az:*] ország' [jav. ebből: országom]
 22. K Tenálad [T jav. ebből: t]
 25. K [A sor elején áth.:] <Ti <.....> Fő> a' [jav. ebből: az]
 27. K elborúl, [jav. ebből: elbor] suhanva [s jav. ebből: <.>]
 [Utána áth. sorok:]
 <Nem, Salamon! a' szerencse nem kötöz>
 <hozzád sem a' bal sors.>
 28. K Salamon. — [utáná áth.:] <én> olly [jav. ebből: ollyan]
 [Nyilvánvaló, hogy Vörösmarty az a-t elfelejtette áthúzni.]
 vagyok [v jav. ebből: <.>]
 29. K [Utána áth. sorok:]
 <Én a' szerencsét véled érezem,>
 <szintúgy miként a'>
 <Jóban>
 31. K örvendezve [Íráshiba. Javítottok:] örvendezve
 32. K fogy [jav. ebből: száll] [A. i.]
 [Utána áth. sorok:
 Salamon
 <Ha fogy szerencsém? {Hah!} hitvány, gyenge szó.>
 <Salamon! tehát {szerencséd} szerencséd fogy 's te még>
 <felőle semmit sem tudsz, Hah! ha majd>
 <el fogy Dunának és Tiszának árja,> [jav. ebből: árja, 's fe]
 <'s a' fellejosztó karpát' bércei;> [jav. ebből: bércei:]
 <ha karjaim lehúlnak, 's kardomat>
 <.> <ha kardom el fogy, 's karjaim le hullnak,>
 <h>
 <Salamon boszúsan,>
 <Ha fogy szerencsém? Hah! mikor fogy el>
 <A' nap, mikor fogy a' Dunának árja>
 <Mikor lapúlnak mélyre a' hegyek,>
 <A' fellejosztó karpát' bércei?>
 <{A' kicsiny} hitük, majd {akkor} akkor fogy szerencsém>
 <A'k hír majd .....>
 <ha karjaim le hullnak, 's lelkemen>
 <a' félelem, 's tűnődés árad el.>
 <Judith>
 <Oh változó, hányfekkép beszélsz>
 [Utána;]
 Salamon [jav. ebből: Judith]
 33. K fejemből [f jav. ebből: <.>]
 35. K ellene [utáná áth.:] <.>]
 [Utána áth. sorok:]
 <Judith>
 <Anyádnak tisztelettel tartozol>
 <Hagyjad beszélni, 's tégy, mint gondolod,>
 <hogy A' királyi név>
 <Most, bár okom sincs félni tanadsz>

36. K fogy [jav. ebből: *fogy*(.)]
37. K szerencse [jav. ebből: *sze*(.)*encse*]
39. K [A sor elején áth.:] <Király> így [í jav. ebből: (.)]
40. K [Áth.:] <vártam kellene> vártam [v jav. ebből: *z*] kéne
[k jav. ebből: (.)] ez [jav. ebből: *ezen*]
41. K anyáddal [utána áth.:] <*esen*>
44. K ényészni [Íráshiba. Javitottuk:] ényészni
45. K midőn kívántodat [A. i.]
46. K nem teljesítik, 's még is vesztegelsz 's [jav. ebből: *és*]
<és *parancsodat*,>
<*kívántodat meg szegve, és Te' még is*>
49. K hát [h jav. ebből: (.)]
51. K Ki bánta — [utána áth.:] <*most*> most [Utána két írásjel áll: , ? Kérdőjel kell.] téged [jav. ebből: *té*(.)*ed*]
52. K búra [jav. ebből: *a'* búra]
54. K téged... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
55. K Herczegek [jav. ebből: *H*(.)*rc*(.)*eg*ek]
56. K Te [T jav. ebből: *m*]
57. K De [jav. ebből: *N* *It*] — [utána áth.:] <*hard*> kérkedj
[k jav. ebből: (.)] elfogyott. [jav. ebből: *elfogyott*.]
58. K emberid [jav. ebből: *em*(.)*erid*]
61. K és [jav. ebből: *Hát*] hívásukat... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
62. K világosan [jav. ebből: *már világosan*] világosan [Íráshiba. Javitottuk:] világosan. [A sor két sor közé utólag betoldva:]
Oh Most világosan látom, 's tudom
63. K hogy [jav. ebből: *Oh*]
[Utána áth. sorok:]
Salamon [jav. ebből: *Salamon*(.)] (elragadtatva, utána)
<Köszönjed Angyalodnak {Asszony! Asszony!}
<*Hah! kígyói nyelv.*>
<(szünet) de mért is hallgatók veá? Az Asszony>
<Az Asszony' ajka könnyen átbotcsátja>
<a' szívnek {érezem} a' szivre szállott érzeményeket,>
[jav. ebből: *érezeményeket*.]
<'s a' sziv hamar {hogy} szilaj érzeményre jut gyúl.>
<(gondolkodón) a' [jav. ebből: *az*] szivre szállott érzeménye-
ket,>
<és szive hamar szilaj érzelem(e)re gyúl.>
<De [jav. ebből: (.)] mit érez ő, mi bujtja sorsom ellene ?>]
66. K Köszönjed [jav. ebből: *Kösz*(.)*njed*]
71. K Király, [jav. ebből: *Király*!]
72. K Oh [jav. ebből: *Hah*] hát [jav. ebből: *oh*]
[Utána áth. sor:]
<*Ki mond*>
73. K nékem senki is, [jav. ebből: *büntetetlen*] [A. i.]
78. K kárdom [Íráshiba. Javitottuk:] kardom
79. K Úgy [jav. ebből: (.)]

80. K [Utána áth. másfél sor. Csak egy-két szó olvasható:]
 <Ki nem>
 <ki nem ösmer 's>
82. K hogy — [utána áth.:] <szentül> nem térnek [jav. ebből:
távoznak] el soha
83. K a' [jav. ebből: *sz*] szent [jav. ebből: szent']
85. K Ernyei: [jav. ebből: Ernyei:]
86. K Ő [jav. ebből: <.>] mindenek [jav. ebből: mi<.>de-
 nek]
87. K is [utána áth.: *illy*] így [utána áth.:] <csufúl> énvelem? [jav.
 ebből: én<.>elem]
88. K Miért — [utána áth.:] <.>
 [Utána áth. sor:]
 <Irtóztos legyen kezemben fegyverem>
90. K vad [v jav. ebből: <.>]
91. K még [jav. ebből: még] erőm, — [utána áth.:] <van> [jav.
 ebből: <...>]
92. K dühöm alatt [jav. ebből: *szómra*]
 [Utána áth. sor:]
 <'S pusztuljon sírjon egy darab világ>
93. K 'S [jav. ebből: *hogy*] ösmerjen [jav. ebből: ösmerjem]
94. K hogy a' ki pusztult föld még sírva nézzen [jav. ebből:
nyögjön] [A. i.]
 [A sor előtt áth.:]
 <hogy a' ki pusztult földnek búss lakói>
 <földről árva szemmel>
97. K elbirok, [jav. ebből: még birok,]
 [Utána áth. sor, Vid szavai:]
 <hogy a' kevély aszszony remegve>
98. K és [jav. ebből: még]
99. K a' Királyné [jav. ebből: *aszszonyom,*] [F. i.]
100. K gögös [jav. ebből: *büszke*] [F. i.] szótalán [jav. ebből:
 's szótalán]
101. K Oh 's akkor [jav. ebből: Oh és akkor] meg — [utána áth.:]
 <meg>
102. K [Utána áth. sor: ,Vid szavai:]
 <Igy Jó [jav. ebből: Jól] hatalmas [h jav. ebből: <.>
útz gerjeszté mérgét]
103. K Királyt; [jav. ebből: Királyt:]
104. K mint [jav. ebből: *magára*] szelektől [jav. ebből: szel<.>ktől]
105. K úgy jár rohanva, zúgva mindenütt [A. i.]
 <úgy tör magának utat>
106. K megént — [utána áth.:] <megént>
107. K pusztító [jav. ebből: *távoli*]
 <puszta> [előtte áth.:] <.>
108. K Gézanak [Íráshiba. Javítottuk:] Gézának
109. K veszni [jav. ebből: *vesznie* v]
110. K nyomjuk — [utána áth.:] <könnyen> őt, [jav. ebből: őt.]

111. K eszközök [Íráshiba. Javítottuk:] eszközök — [utáná áth.:] <...>
112. K készek honomban [jav. ebből: *hoh*] immár, 's hathatók. [A sor fölött áth.:] <*könnyüek leendnek nálam, 's*> hathatók. <*leendnek*> <*hészek*>
113. K Oh [jav. ebből: *Hah*] és hová Te akkora; [jav. ebből: akkora:] hová? [E sor fölé írva áth.:] <*Hah és hová Vid akkora, hová?*> szorúljon — [utáná áth.:] <*csak*> es [jav. ebből: 's] [Íráshiba. Javítottuk:] és szívemet? [jav. ebből: *szívemet*:]
118. K gyenge! [jav. ebből: *gyáva!*] [F. i.]
119. K vezetnek [jav. ebből: *gyötörnek*] [F. i.]
120. K azzak [Íráshiba. Javítottuk:] azzal
121. K [A sor elején áth.:] <*Én a'*> Oh [jav. ebből: *Én*]
125. K [A sor elején áth.:] <*dühödve*>
126. K Szünet [Íráshiba. Javítottuk:] Szünet
127. K Hah! hasztalan; mért még így szenvedek, [A sor két sor közé besúrva.] [A sor elején áth.:] <*vagy*>
130. K akarmiként = akármiként
131. K vezet [jav. ebből: *tör a'*]
132. K csak [cjav. ebből: <. >] általa [Íráshiba. Javítottuk:] általa
133. K hallja meg [jav. ebből: *tudja meg*] Királyom [jav. ebből: *a' Király is*] [Vörösmarty a sort innen kezdve: *tudja meg* — ceruzával írta, illetőleg javította.]
134. K [Utána:] Vadász [jav. ebből: *Bátori*]
135. K [A sor elején áth.:] <.N> [Utána áth.:] <*Ut*>
137. K Utána — [utáná áth.:] <*ismét*> Gyorsan [Gy jav. ebből: <. >]
138. K ide — [utáná áth.:] <*nékem jön*> [Utána:] Csend, [jav. ebből: *Csend*.] Kevés [Ke jav ebből: <. >]vés] varatra [Íráshiba. Javítottuk:] varatra. [E sor után a K-ban egy csonka sor következik: *Csak fussatok, vessző*, amely így és itt értelmetlen. Vörösmarty tudatosan hagyhatta e sort csonkán, s a benne kifejezni szándékolt gondolatát két sorral utóbb: a 141. sorban szövegezte meg. Áthúzni azonban elfelejtette. Ezért jelöljük így:] [Csonka sor:] *Csak fussatok, vessző*,
139. K tán [jav. ebből: *v*]
141. K Vesződjenek [jav. ebből: *Vesződje<. >ek*] „nem” [utólag fölé írva.]

142. K hergyeg [Íráshiba. Javítottuk:] herczeg tudhatom [jav. ebből: tud<.>atom]
143. K Solyma fenn kereng amott [A. i.] Solyma [Íráshiba. Javítottuk:] Sólyma lett. <Sólyma <.>m meszsze fenn kereng> [Alatta a végső változat.]
147. K Így [jav. ebből: itt]
148. K várjuk [v jav. ebből: <.>] ötet: — [utána áth.:] <menet>
149. K magunkat, [jav. ebből: magunkat.] [Utána áth. sor:] <.> <'S csak jól találjuk, aztán futhatunk.>
151. K ha nyilatok jól talál [A. i.] <ha jól talál {tok olyan} nyilunk>
152. K torunk — [utána áth.:] <.....> milyen egy vadásznak [A. i.] <hogy ...>
153. K sem volt, — [utána áth.:] <nem is lesz> sem [s jav. ebből: <.>] <ős>
154. K Leszen [jav. ebből: *Olyan hogy*] belé [Utána mint alakváltozat zárójelben: reá] *O Mint*
155. K országotok [o jav. ebből: <.>] [t jav. ebből: <v>]
156. K vérrel [jav. ebből: *vérben*] [Vörösmarty e szót ceruzával javította.]
157. K béke [b jav. ebből: <.>] uralkodunk. [jav. ebből: ural<.> odunk.] [Utána:]
159. K mergelődve [Íráshiba. Javítottuk:] mérgelődve [A sor elején áth.:] <Irtóztató> Oh [jav. ebből: *Hah*] ördög, hogy le nem szakad [F. i.] <'s pokolva nem száll a nagy föl>
162. K zuzzon [jav. ebből: *zúzzon*] „téged” [utólag betoldva.]
166. K Nem jó [jav. ebből: *Soká „jó”*]
167. K tép [jav. ebből: *sza*] várásnak nagy ^{heve} _{dühe} [jav. ebből: *várás<nak> féllő tüze*] ^{agg dühe} [egy más alá írva, áthúzás nélkül.] [F. i. A. i.] [Vörösmarty következő aláhúzott részeket ceruzával írta:] várásnak agg dühe [Utána áth. sor:] <*Sokáig elmarad.*>
168. K Akárnám [Íráshiba. Javítottuk:] Akarnám
170. K sokáig, [jav. ebből: sokáig.] — [utána áth.:] <*gyilkosok itt*>

- [Utána áth. sor:]
 <Itt átok, s halál re>
 171. K gyilkosok. [jav. ebből: ördögök]
 [Utána áth. sor:]
 Vid, <rettegve futtában>
 172. K [Utána:]
 Vid, <rettegve elfut> [Vörösmarty a zárójeles sort ceruzával húzta át.]
 [Utána áth. sor:]
 <I álorczás>
 174. sor közben. K rohánva [Íráshiba. Javítottuk:] rohanva
 175. K [Utána:]
 lenyomva [jav. ebből: lenyomv<.>] dárdáját [Íráshiba. Javítottuk:] dárdáját emelve [eme jav. ebből: <...>ve] fejének [Íráshiba. Javítottuk:] fejének.
 177. K Utána:
 Alorczás [Íráshiba. Javítottuk:] Álorczás
 [Utána áth. sorok:]
 <Uram, kegyelmei>
 <föl akar kelni>
 180. K [Utána:]
 Bátori
 csufolodva [Íráshiba. Javítottuk:] csufolódva
 181. K [Utána áth. sor:]
 <ki a' pokollal>
 183. K borítasz rá, [jav. ebből: borítsz réá,] [F. i.] sutó [Íráshiba. Javítottuk:] sütő
 184. K fényt [Íráshiba. Javítottuk:] fényt
 185. K csúf [cs jav. ebből: <.>]
 188. K Ösmerlek [jav. ebből: Ös<..>rlek] undok! [jav. ebből: undok,] elhetetlen [Íráshiba. Javítottuk:] élnetetlen
 190. K hogy remek [jav. ebből: mert soha]
 [Utána áth. sor:]
 <még eddig azt nem tette.> [jav. ebből: tette,]
 192. K boldogítót, [jav. ebből: a' böldogítót,]
 193. K gyászunkra [jav. ebből: és gyászra] S most remegsz [A. i.]
 <és Hah! de most>
 194. K Hah! [jav. ebből: remegsz].
 [Utána:]
 Alorczás [Íráshiba. Javítottuk:] Álorczás
 195. K Mindent kivallok, csak ne bánts — [jav. ebből: bántsz.]
 [A sor fölé írva:] <Vallok, csak>
 195. K locsogsz [egymás alá írva, áthúzás nélkül.] locsogsz [jav. ebből: lépsz
 beszél[sz] lépsz. [jav. ebből: mégy, (lépsz)]
 198. K fáradozni [jav. ebből: fárádozni]
 199. K hozott. [jav. ebből: Hozott.] késhetsz, [jav. ebből: kés-hetsz.]

202. K Barátom, [B jav. ebből: m]
 203. K tetőled [t jav. ebből: n]
 204. K soha. [A pontok elhallgatást jelentenek.] soha. [jav. ebből: soha,] most, [m jav. ebből: <.>]
 [Utána áth. sorok:]
 {*Miolta járok, össze nem*
 <Soha még ennyi [jav. ebből: *énnyi*] fáradtságom nem volt>
 <'S illy kés Oh! illy haszontalan.>
206. K haszontalan bolyongok tetova. [A. i.] [Íráshiba. Jav.: té tova,]
 <bolyongok távol hasztalan>
209. K beszédeimnek a' Király, 's örültem. [F. i. A. i.]
 <tanácsainnak jószívű Királyunk,>
 [Utána áth. sor:]
 <hányszor . . . nyerém meg a'>
211. K szökő [jav. ebből: *gerjedző*] vak [jav. ebből: vad] [A. i.]
 biztatást, [jav. ebből: biztatást.]
212. K Mint csillapító [A. i.]
 [A sor fölé írva:] <mint [m jav. ebből: m] *lassan eső*>
214. K honn [jav. ebből: honn<.>]
215. K érzelmek [jav. ebből: *érzés*] árján [jav. ebből: *árjával*]
 vesztve [jav. ebből: ves<.>tve]
 [Utána áth. sor:]
 <Gyanukra hallgat, 's>
216. K a' romlásnak [jav. ebből: a' vesz]
 [Utána áth. sorok:]
 <Kinek lehelie gyászt borít>
 <Kinek lehel(e)te egünkre gyászt borít>
217. K ránk [jav. ebből: 's ránk] [Az 's betűt Vörösmarty ceruzával javította]
218. K Oh! [jav. ebből: *Oh!*]
219. K ördög [jav. ebből: ör<.>ög] ellopá — [utána áth.:] <.>
220. K [Utána áth. sor:]
 <reményeinket>
222. K 's [jav. ebből: *magának*] állít [jav. ebből: *rakja*]
 állít birtokot
 épít újakat magának. [Sorváltozatok, egymás alá írva, áthúzás nélkül.] [F. i. A. i.]
 [Utána áth. sor:]
 <kohol szünetlen>
224. K [A sor elején áth.:] <mellytől> belé hazánk előre is [A. i.]
 <előre is haz>
 [Utána áth. sorok:]
 <'S ha véget ér [jav. ebből: *végre mën,*] a' végzet
 <az öröm is sirni fog>
225. K [A sor elején áth.:] <minden keserv>
- 227—229. [E sorok összefoglaló jellel összekapcsolva, s mintha át lennének húzva ceruzával.]

229. K egy [jav. ebből: *a'*]
 237. K Oh [jav. ebből: *Haj!*]
 241. K [Utána áth. sor:]
 <és pártfogót talál>
 242. K Forr [*F* jav. ebből: <.>]
 243. K veszély [jav. ebből: 's veszély] vagyon: [jav. ebből: vagyon;]
 249. K tanácsai [Íráshiba. Javítottuk:] tanácsai
 250. K magyaráztaként [jav. ebből: magyarázata szerént] [F. i.]
 251. sorkö zben. K *Desider.* [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]
 253. K Gezát [Íráshiba. Javítottuk:] Gézát
 [Utána áth. sorok:]
 <Ernyei>
 <Vadászaton 's les [jav. ebből: *le*]>
 <Vadászaton lesték; de>
 255. K és [jav. ebből: *de*] meg nem ölhetvén [jav. ebből: ölheték.]
 [utána áth.:] <és>
 256. K törnek, [*t* jav. ebből: <.>] [jav. ebből: törnek.] — [utána áth.:] <mindenütt>
 257. K Alattomoság! [jav. ebből: *Istentelenség!*] [F. i.]
 258. K sorsunkra, [jav. ebből: sorsunkra.] könyörülj — [utána áth.:] <....>
 259. K könyörülni [Íráshiba. Javítottuk:] könyörülni
 260. K vizálgodás. [jav. ebből: vizál<.>odás.]
 [Utána áth.:]
 <Des.>
 261. K [A sor elején áth.:] <Most> állítsunk, [jav. ebből: állítsak] [F. i.]
 264. K fog [jav. ebből: f<.>g]
 265. K Oh hogy [utána áth.:] <megént> elbomolhatott! [jav. ebből: elbomolhatott?]
 269. K lehetne. [jav. ebből: lehetne?]
 270. K vasaik [*v* jav. ebből: <.>]
 273. K [Utána áth. sorok:]
 <A' mit kíván [jav. ebből: A' mint kívánja] engedve teljesítsük,>
 <de azon legyünk, hogy jóra hajtsa az>
 <s' ha vissza lépni többé nem lehet?>
 274. K félreleljenek. [jav. ebből: félre leljenek.] [A. i.] [Íráshiba. Javítottuk.] leljenek.
 277. sorkö zben. K *Desid* [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]
 278. K építményenedet? [Íráshiba. Javítottuk:] építményedet?
 281. K Hah! [jav. ebből: Oh!]
 282. K minden [jav. ebből: Minden, a' mi] [jav. ebből: min<.>en]
 284. K mérgesítsen el [jav. ebből: mérgesítse meg]
 285. K kívánatot; [jav. ebből: kívánatok:] [A. i.]
 285. K a' kegyes [jav. ebből: szelid] szelidség
 286. K forrása száradjon ki sziveiből. [Íráshiba. Javítottuk:]

sziveinkből

<száradjanak ki>

<a' szelídségnek forrásai>

[Előtte:]

(dühhel) [A zárójel első szára E-ből van javítva.] *dühhel*

[jav. ebből: düh<.>el]

[Előtte:]

[*Áth. olvashatailan sorok*]

287. K

akkor [jav. ebből: akkoron]

288. K

váljanak; [jav. ebből: váljanak:]

293. K

a' [jav. ebből: fel]

296. K

rettegтетő, [utána áth.:] <legyek>

302. K

szirtein [jav. ebből: szirtjein] [F. i.]

ormain

304. K

meg éred azt a' roszsz napot, [F. i.]

<érsz majd egy olly>

<Meg érne fogsz egy olly>

306. K

közt; [jav. ebből: közt:]

307. K

Az [jav. ebből: 'S az]

313. K

gondokat. [jav. ebből: gondo<.>at.]

314. K

Gyanúd zavarta így meg lelkemet.. [A pontok elhallgatast jelentenek.]

[Utána áth. sorok:]

<Szavadra gerjéd bennem a' harag:>

<Úgy legyen nagyobb, 's ártalmasabb>

315. K

értte. [jav. ebből: értte,]

318. K

vészesebb [v jav. ebből: v]

320. K

[Utána:]

Desiderius 's a' többi [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]

többi [Íráshiba. Javitottuk:] többi

[Ezután Vörösmarty a következő Jegyzés-t teszi:

Jegyzés. „Melly szép szerével sorsomúl juta.” Ez alkalmas rövidség, 's talán kellemes is, ha szokásba jöhet: [j jav. ebből: <.>] nem, mintha a' szokás adná meg kellemét, hanem mivel azt el is fogadhatja, meg is vetheti. Így mondhatjuk p. o. e' helyett: szolgálját <egy órára> vezetőül nékem (velem) adá” [jav. ebből: engedé] mondhatjuk rövidben, szebben is „szolgáját = szolgálját [Mi javítottuk] vezetőmül adá. Botját támaszomúl nyujtá.” [Az idézőjel záró részét mi tettük ki.] Az ezzel rokon mondások: „Urammá [jav. ebből: inasommá,] követőmmé lett” szokásban vannak. Jutalmamúl ígerte birtokát. Jutalmadúl, jutalmául — Dicsekedik, szóval; dicsőködik [jav. ebből dicsőködöm] tettel. Talán nem helytelen a' különítés. Amaz dics [jav. ebből: dics<e>] gyökértől; ez dicső-től veszi származását. Így mondjuk emberkedik, az az emberül viseli magát; mondhatjuk dicsőködik, dicsőn viseli magát.

Nevezetes. Egykor tanítványommal (geszt volt) sétál-
gatván) <kérdés a' bor ára felől> ekkép kérdeztem: hogy
mérik a' bort? Nem tudom biz' én, jó földi, [A vesszőt
mi tettük ki.] felelék, [jav. ebből: *így szólék,*] 's tovább
menénk. Tanítványom ezen fölakada, 's nem tarthatván
magát, hisz' úgy mond <mint> gondolom, itsze számra
mérik. <Mér> Úgy ám, kis bohó, mondtam [jav. ebből:
mond<...>] én [jav. ebből: <...>] mosolyod va, 's ő csodál-
kozott, midőn szavaimból megértette, hogy ez által a'

magyarázatomból látni, melyet a könyvben észre nem
vett, minthogy nem is volt.
[Ezek utánkövetkezik öt áthúzott sor, melyből csak néhány
szó olvasható ki:] <... egy színjátékról... könyvről, melly
külsejére nézve volt... tőlem ezt hallá... (a' színjátékban)
... van festve.> [Majd így következik:] Le van hát festve?
kérdé hevenyében. Szerette volna t. i. a' valóságot [v jav.
ebből: <.>] képet festést

[Utána áthúzva:] <Jegyzés. „Melly szép szerével sorsomúl
juta.” Ez alkalmas rövidség, 's talán kellemes is, ha szokásba
jöhet, nem mintha a' szokás adná <néki kell> meg kellemét;
— hanem>

[Vörösmarty idézte első mondat: „Melly szép szerével sor-
somúl juta” — A' Belső Hábort II. felvonásának 53. sora.]
[A K következő: 36 v oldalán Vörösmarty írásával ezek
a följegyzések találhatók: böcsmérem, böcsmérlem =
= böcséhez mérem, ösmérem — az őshöz (az előbbihez)
mérem. Egyébként az oldal üres, csak egy különös sor van
ráírva: <Kdosholi známi hledás>] Ez biblikus cseh nyelven
írottak látszik, melyet nálunk a szlovákok is használtak,
de hibásan. Kétféle értelme lehetséges: Kdo [si tí v] školi
znami[h] hledás. = ki vagy a[ki] az iskolában ismerősöket
keresél. Vagy: kdo školi, znami[h]hledá = Aki iskolázik
(tanul) ismerősöket keres. Ez utóbbi egy cseh közmondás
változatának látszik. (Fehér Géza és Sziklay László segít-
ségével.) [A szöveg a 37. r-en folytatódik, így kezdve:
Salamon (folytatás)]

323. K is! [jav. ebből: *is?*] [A sortól jobbra Vörösmarty toll-
rajza.]
326. K vagyunk [v jav. ebből <.>]:
328. K melly a' kelő nappal tündöklik dőlősen, [A 328. és 329.
sor utólag betoldva a lap alján]
330. K dühének [Íráshiba. Javítottuk:] dühének.
331. K gyávaságnak [Íráshiba. Javítottuk:] gyávaságnak
333. K O [jav. ebből: *Te*]
334. K rogűnket [Íráshiba. Javítottuk:] rögűnket
337. K a' veszés' bajában, [jav. ebből: *annyiféle bajban*] [A. i.]

338. K Ím itt poromban csuszva fölsóhajtok, [A. i.] [A sortól jobbra Vörösmarty tollrajza. A sor előtt áth.:]
 <Im itt poromban térdelek> (letérdel)
340. K kopár, [jav. ebből: vezet és szerez,] [F. i.] [szerez bizonytalan olvasat.] [A sortól balra Vörösmarty betűi: aa au a]
342. K a' nyugatra költözött [jav. ebből: a' keletről költözött t]
343. K honn [jav. ebből: föld]
344. K tartsad [jav. ebből: tartsd meg]
345. K megtöri [jav. ebből: vad szele]
 bontja meg.] (fölkel)
- [Utána áth. sor:]
 <Szét szórja, 's úját állmunk nem lehet.>
347. K a' föld [jav. ebből: földed]
352. K győzodelmet [Íráshiba. Javítottuk:] győzodelmet
353. K <fölkel>, az égre
353. és 354. között lakásának [Íráshiba. Javítottuk:] lakásának
 most [jav. ebből: most!] ez [jav. ebből: eme]
354. K alját [jav. ebből: alját,]
355. K ott majd eltakar. [A sort Vörösmarty ceruzával írta.]
 majd eltitkol ott. [jav. ebből: titkolód leszen.] [A. i.] [Alája írt sorváltozat.]
356. K [Utána áth. sorok:]
 <Álorczás>
 <Köszönöm, Uram, jóvöltodat>
357. K útát, [jav. ebből: utat]
 [Utána áth. sorok:]
 Álorczás [Íráshiba. Javítottuk:] Álorczás
 <Csak addig érjek, aztán majd tovább>
 <amint a'>
 <Csak addig érjek>
361. K köszöngést, [jav. ebből: köszöngess] siess. — [utána áth.:]
 <Videt> [jav. ebből: <.>]
363. K Ne! úti költség [jav. ebből: költség!] [A. i.] menj most, ne szólj! (Eltolja)
 <Ne útra úti költség, menj most,>
366. K Ime [utána áth.:] <itt>
367. K Be [jav. ebből: be] — [utána áth.:] <Hol>
368. K A' vállatás közben <fu> futásnak indult [A. i.] futásnak [Íráshiba. Javítottuk:] futásnak
 <Az átkozott, nem tudjuk há futott.>
369. K 'S hát [jav. ebből: Mit? Hah!]
370. K nyelveskedő? [jav. ebből: fiú?]
 [Utána:]
 Batori [Íráshiba. Javítottuk:] Batori
371. sorközb. K Bikás, Zonuk [Az alálúzás Vörösmartytól való.]
371. K halljuk [jav. ebből: hálljuk]
373. K nagy gondot [jav. ebből: figyelmet] [A. i.] [utána:] <e>

374. K végig [v jav. ebből: n]
 375. K a' tanú. [jav. ebből: a' tanu!]
 [Utána áth. sor:]
 Bikás
 <De még is a' böcsület>
 376. K Nem vagy bocsületes [A. i.] [Íráshiba. Javítottuk:] böcsületes
 378. K olly [jav. ebből: olly] mély [jav. ebből: mé<.>] betűkkel
 [jav. ebből: bö]
 379. K [A sor elején áth.:] <hogy> lerogysz [jav. ebből: le-
 ro<.>gysz] alatta [jav. ebből: alattai] (kardot ránt [A zá-
 rójel nincs bezárva.]
 [Utána:]
 Bikás [jav. ebből: Bik Zonuk] (kardot ránt [A zárójel nincs
 bezárva.]
 381. K [A sor elején áth.:] <Mi ez>.
 [kardját betevén [A zárójel nincs bezárva.]
 382. sorközben. K hasonlókép [Íráshiba. Javítottuk:] hasonlókép
 383. K Mit tudsz reám? [jav. ebből: Mit tudsz?] utóbb [utána
 áth.:] <is>
 384. K is [jav. ebből: Még] „mi” [utólag fölé írva.]
 [Utána:]
 bамulva [Íráshiba. Javítottuk:] bамulva
 386. sorközben. K Petrud [jav. ebből: Petrud<.>]
 386. K Mi [M jav. ebből: <.>]i ördög [utána áth.:] <.>
 Vadászkiirt [jav. ebből: kiirt]
 387. K lesz számvetés. [jav. ebből: számot vetünk.] [A. i.]

IV. Nyilás. [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]

- [Utána:]
 szobának [Íráshiba. Javítottuk:] szobának
 Vid* [a lap alján áth.:] <ennek ípa veje> utóbb [utána áth.:]
 <. min>
 Vid, [jav. ebből: Salamon.]
 1. K szabad [jav. ebből: szabad,]
 3. K A' földre mért sütöd le arczodat, [A. i.]
 <mért sütöd le, föl>
 [E sor után áth. sorok:]
 <magosban>
 <melly {hi ott az égen} méltóbban mulathat>
 <a nagy>
 <hol a' dicsőség int>
 5. K véletek, [jav. ebből: véletek <.>]
 7. K két [jav. ebből: kettős]
 8. K jobban? [jav. ebből: jobban,] tudsz — [utána áth.:] <.>
 9. K minden [jav. ebből: <.>] bokrokat [jav. ebből: bokrodat]
 10. K békes [jav. ebből: békés] [F. i.] erdejében; [jav. ebből:
 csendes erdejében:]

11. K [A sor elején áth.:] <hogy> kelle [jav. ebből: kellett]
14. K üldözötted, [jav. ebből: az üldözötted,] egész [jav. ebből: egy]
15. K zeng — [utána áth.:] <a'>
[Utána áth. szó:]
<...>
16. K üldöz [jav. ebből: gyilkol]
17. K nyila; [jav. ebből: nyila:]
18. K agg a' sziv, [jav. ebből: agg a' sziv,] [A. i.]
[Utána áth. sor:]
<'s Ki>
20. K voltak [jav. ebből: fordult]
21. K nem törtem [jav. ebből: tettem] soha. [F. i.]
<semmit sem tevék>
24. K vétkét
gáncsait [egymás alá írva, áthúzás nélkül.] vétkét [Vörösmarty ceruzával írta.]
25. K Bocsássam, [jav. ebből: Bocsássak,] Nékem [jav. ebből: Némem]
26. K a' világ? [jav. ebből: és világ?]
27. K nem; [jav. ebből: nem:]
28. K mert [m jav. ebből: <. >]
[Utána áth. sorok:]
Vid
<Égjen tehát csak rajtam,>
<rajtam boszús Király>
29. K [utólag föléje betoldva:] „rajtam”
30. K eddig, [Vörösmarty a vesszőt ceruzával írta.]
31. K szakadható [jav. ebből: nehézkedő] veszelyeket [Íráshiba. Javitottuk:]
34. K szórom magára
<hallhasd magamról>
34. és 35. sor közt. K Salamon [Az aláhúzás Vörösmartytól való.]
35. K O [jav. ebből: Oh] O igen, te [A sorokon kívül még egyszer leírva.]
36. K a békebontás' [jav. ebből: a' békebomlás]
38. K Viddel [jav. ebből: Hogy Vi]
39. K életünk [Íráshiba. Javitottuk:] életünk
40. K ölj meg, 's boldogulj [A. i.]
<boldogulj, 's öless>
41. K arulót [Íráshiba. Javitottuk:] arulót [jav. ebből: arulókat]
42. K ha nem hihetsz jobbnak, [jav. ebből: jobbnak]
mint láttatom. [A. i.] [Egymás aláírva áth.: nélkül]
látszom itt. [E sor fölött áth. sor:]
<ha nem hihetsz jobbnak, mint mutat>
43. K Könnyű valóban, 's szép így szólnotok [F. i.]
<Szép így valóban, 's könnyű szólnotok,> [jav. ebből: szólhotok.]
<valóban így szép>

45. K 's emészsze testem' gyarló tagjait. [A. i.]
 <'s emészsze meg testemnek tagjait.>
 <komoran>.
47. K szabadra [jav. ebből: 's szabadra] mehet, [jav. ebből: mehet.]
49. K Űzz el, meríts a' vízbe, fojts meg: [jav. ebből: meg.] én [jav. ebből: valék.] [A. i.] [A víz hiányzó ékezetét a következő sor víz szavának analógiájára pótoztuk hosszúval.]
 <ölj meg, meríts a' vízbe, fojts el [jav. ebből: meg én]
 <Vess el,>
50. K [Utána áth. sor:]
 <lakolni vétkemért>.
51. K kész [Íráshiba. Javítottuk:] kész
52. K Vád omlik ajkán, és hogy ölje meg, [jav. ebből: megölje őt] [jav. ebből: meg] [A. i.]
 <Vád omlík ajkán, [jav. ebből: ajkán.] 's kéri a' hajóst,>
 [jav. ebből: a' hajóst.]
53. K <ki már magával sem bír, 's hogy hogy>
 rebegeve [jav. ebből: remegve] kéri — [utána áth.:]
 <a' kéri>
56. K senkinek [jav. ebből: semkinek]
57. K nem [jav. ebből: 's nem]
58. K csusztunk: [cs jav. ebből: h]
59. K [Utána áth. sor:]
 <Nem a' dicsőség ini itt>
60. K Mit [jav. ebből: mit]
62. K mondjátok [jav. ebből: mondjánok] el; [jav. ebből: el:]
 [Utána áth. sor:]
 <Ismét üt órád; Vid siess Nyerni most siess.>
64. K [A sor elején áth.:] <Mit akarsz> Vagy inkább halni kell: [F. i.]
 <Kell, vagy halnia>.
65. K Mondjad [jav. ebből: Szó] királyom, [Íráshiba. Javítottuk:] királyom,
66. K hallhatd = hallhatod [Elisio, ritmikai okból.]
66. K Miért elni—halni, mért? elni [Íráshiba. Javítottuk:] élni [A. i.]
 <Miért halni? élni miért?>
67. K miről. [jav. ebből: miről?]
68. K [A sor elején áth.:] <Élj> éljen e? [Jav. ebből: éljené]
 [Utána:]
 megutközve [Íráshiba. Javítottuk:] megütközve.
 [A szó jelentése itt annyi, mint megbotránkozva.] [L. 526. s.]
69. K Én [jav. ebből: M] és fölöttem — [utána átírva: ? a']
 Mindenható? [A. i.]
 <'s hát amott a' csillagok>

- [Utána áth. sorok:]
 <Vid>
 <Kezredbe adta büntető hatalmát.>
70. K miért [jav. ebből: miér<.>] zavarnak [jav. ebből: za<.>arnak]
72. K álltok [jav. ebből: állotok] emberek, [jav. ebből: *híveim*,]
 [Utána áth. sor:]
teremtmények [jav. ebből: *teremtmények*] ti [jav. ebből: *tii-*] *is, 's nem alkotók*>
73. K ösmeritek [jav. ebből: *ön*]
74. K dicsőségének [jav. ebből: dicsőség]
75. K a' fellegek között, [F. i.]
 <és mindenütt a'>
 [Utána áth. sorok:]
 <lebeg ő>
 <nem a' e' láthatatlan mindent látva, bölcs.> [jav. ebből: bölcs.]
 <és véghetetlen Isten, Ó az Úr.>
 <Baratjaim [jav. ebből: *Baratjaim teremtmények ti is*,]
 's itt közöttünk leng a' láthatatlan.>
76. K <'s a' földön, tengeren.>
 és itt, és mindenütt. [A. i.]
78. K akarmelly = akármelly között, [jav. ebből: között.]
80. K a' mennydörgetőt [jav. ebből: a' mennydörgetőt]
81. K a' földrengetőt, [jav. ebből: a' földrengetőt.]
82. K őt, — [utána áth.:]<.> és [jav. ebből: 's] [Vörösmarty az és-t ceruzával írta.]
 [Utána áth. sor:]
 <Vid kevés vártatva bátorodva>
 [Utána:]
 Urak [jav. ebből: *Az Urak*]
83. K ő [jav. ebből: *az*]
 áldassék szent neve [F. i.]
 <Ó az élet' 's halál' Ura>
 <szentel szentellessék neve.>
84. K Illy szózatot hallék már többször is hallék [jav. ebből: már hallék] [F. i.]
 <Már többször hallék ilyen [jav. ebből: *illy<.>n*] szózatot>
85. K Hízelkedve a' Királyhoz [Az aláhúzás Vörösmartytól való.] Királyhoz [Íráshiba. Javítottuk:] Királyhoz
86. K Én [jav. ebből: *Szabad*] a' beszédet [jav. ebből: a' beszédet] tiltám [jav. ebből: tilték]
87. K Légy hát figyelmes: [F. i.]
 <Halljad tehát most 's:>
88. K nyújtá [jav. ebből: ny<.>jtá] ura, [jav. ebből: ura.]
89. K 's <Ha te vagy> vagy uralkodol, [jav. ebből: uralkodol.] [F. i.] vagy [v jav. ebből: <.>] másnak [m jav. ebből: <.>]

90. K az ég [jav. ebből: *az Isten ált*]
[Utána:]
91. K Salamon <Ha te [t jav. ebből: T] nem>
[áth.:<hát>]
93. K Öljek tanácsotok szerint? [A. i.]
<vérvél keverjem, öljek tanácsotok szerint? Jó kéz és [Bizonytalan olvasat.] az?>
94. K Viseld-[utána áth.:] <tehát>
95. K is, [jav. ebből: *is.*] mérgeedet. [jav. ebből: mérgeedet?]
[Utána áth. sor:]
<Az aggodalmat, és . . . félenk üldözést.>
96. K elsőpör? [jav. ebből: *e<.>sőpör?*]
97. K Nem [jav. ebből: 'S] büntetés. [jav. ebből: büntetés!]
98. K meg [m jav. ebből:<.>] távozik, [jav. ebből: többé leszén,]
99. K tenni kénytelen [Íráshibák. Javítottuk:] tenni kénytelen
[Utána áth. sorok:]
<Salamon>
<Biz Isten azt>
100. K hallom [h jav. ebből: m]
101. K Alattomoság [jav. ebből: *Alatt*]
102. K Ez leg nagyobb szenny [jav. ebből: *Egész Gyaláz*] életemben, [Íráshiba. Javítottuk:] életemben, [jav. ebből: *életemben.*] szenny [sz jav. ebből: <.>]
105. K 's [jav. ebből: *És*] Király [jav. ebből: *Uram,*]
106. K [A sor elején áth.:] <Kir>
107. K Váradon; [jav. ebből: Váradon:]
108. K sorközben. K Salamon meg háborodik
[Először zárójelben, aztán a zárójel áthúzza.]
109. K László sereggel [utána áth.:]<.>]
110. K remegtem én csaták miatt? [F. i.]
<kerültem> <az ütközést?>
111. K remegned [jav. ebből: *kerüldöd*] [F. i.]
113. K aztán [az jav. ebből: <.>tán]
114. K székedet, [jav. ebből: székedet:]
115. K rokón [Íráshiba. Javítottuk:] rokon
116. K külső [utána áth.:]<ka ha>
[Utána áth. sorok:]
<És most? Parancsolj: készen álland>
<minden felől Vit>
117. K De [jav. ebből: 's] pillanat, [jav. ebből: pillanat.]
118. K hadad, [jav. ebből: hadat,]
120. K A' [jav. ebből: <.>] [pártoló jelentése: elpártoló, áruló.]
elnyomod, [jav. ebből: elnyomod.]
121. K Jobbágyi vért nem ontasz össze [F. i.]
<Vérengzés nélkül,>
122. K a' gyors Dunának, 's szélnek adhatod [A. i.]
<a' gyors szelek szárnyának enged.>

- [Utána:]
Az 1 Ur [jav. ebből: 2 Ur]
[Áth. sor:]
<A' mit beszélni tudnánk, vagy>
123. K Ennél [jav. ebből: ennél] jobbat [jav. ebből: jobban]
124. K Nézz [jav. ebből: Bár]
126. K ugyan [utána áth.:] <szavadra>
127. K fellengős [f jav. ebből: m]
129. K hogy [jav. ebből: 's 's]
[Utána]
Az 2 Ur [jav. ebből: 1 Ur] Az 2 Ur [Íráshiba.
Javitottuk:] A 2 Ur
[Utána áth. sor:]
<Siess, Király, az Istenévt! siess>
130. K az udó int, o [jav. ebből: <..>] az udó [Íráshiba. Javitot-
tuk:] az udó
131. K ne késs; [jav. ebből: ne késedelmezz;] [A sortól balra
Vörösmarty tollrajza.]
131 és 132. között. K. magával [jav. ebből: magá<..>]
131. K [Utána áth. sor:]
<Hol a' határ az ég, 's pokol között.>
132. K között, [jav. ebből: között ?]
135. K merek
tudok? [egymás alá írva, áthúzás nélkül.]
[Utána áth. sorok]
<Hah! majd enyésznek egykor bérczeink,>
<a' völgy lesülled, 's tenger égre zúg>
<'s elvisz magával mindent a' zavar->
136. K Enyészszetek [Eny jav. ebből: Es] körültem [Íráshiba.
Javitottuk:] körülte
Kárpatok; = Kárpátok;
137. K természet; [jav. ebből: természet;]
138. K vízözön, [jav. ebből: vízözön.] Hah! zugd el éltetem
— [A. i.]
<még egyszer, 's vígy [v jav. ebből:<..>] magaddal>
[Utána áth. sorok:]
<A [jav. ebből: a] nem [n jav. ebből: h] keresve lett [jav.
ebből: jött] halál, mi szép!>
<'S én fáradatlan mért nem halhatok ?>
139. K Én [É jav. ebből: M] fáradás [jav. ebből: Vid]
140. K le foly [jav. ebből: foly]
142. K [Utána:]
elszámva [Íráshiba. Javitottuk:] elszánva
143. K elfasulva [Íráshiba. Javitottuk:] elfásulva hallátok?
[jav. ebből: hallátok?]
145. K sem [jav. ebből: nem] érezem [utána áth.:]<még>
még [jav. ebből: <..>g]
hogy [utána áth.:]<csak>

- [Utána áth. sor:]
 <Irtóztató, hogy csak magam vagyok.>
146. K soha. [jav. ebből: soha.]
 [Utána áth. sorok:]
 <(szívét födve) Szorúlj szegény, szorúlj, míg meg nem szakadsz>
 <szív, míg meg nem szakadsz>
 <Oh! . . . 'S milly nehéz itten lélekzetem!>
 <El, Salamon el, mert megfojt vad tüzed>
 <Salamon el innen; mert me<.>>
147. K szívem; [utána áth.:] <nehezül>
148. K szavam, [jav. ebből: szavad,]
149. K belőlünk? . . . [jav. ebből: belőled, belőlem ?] [A pontok
 elhallgatást jelentenek.] gyötrő [jav. ebből: Oh<.>]
150. K [Utána a 3. sorban:] szándék hallására [jav. ebből: szándé-
 kát hallván]
 szándék [Íráshiba. Javitottuk:] szándék
 [A 4. sorban:] bamulásából [Íráshiba. Javitottuk:]
 bamulásából
151. K [Fölötte áth. sor:]
 <Szent! Isten! illy>
152. K [A sor elején áth.:] <Pokol> játszik-e, [jav. ebből: játszik-e ?]
154. K Hallatlan! [jav. ebből: Hallatlan,] ez, [jav. ebből: ez,]
 's [jav. ebből: Oh hon]
155. K az, [jav. ebből: az.]
156. K köszönhetünk; [jav. ebből: köszönhetünk:]
158. K [Utána:]
 (asztalhoz [jav. ebből: asztal<.>oz] öszteteszi
 [Zárójel áthúzva. Nincs bezárva]
 [Utána áth.:] <'s ki indul az ajtón.>
 [Utána áth.] <.....>
159. K [Utána áth. sor:]
 <Sebes rohanva Herczegemnek [jav. ebből: Her<.>zegemnek]
 adja,>
160. K Gézanak [Íráshiba. Javitottuk:] Gézának
161. K [Utána áth. sor:]
 <Egy takarékos ház N. Várad>
 [Utána:]
 Csátás, — [utána áth.:] <és Huga>
 fegyvereit [jav. ebből: fegyveréit] előveszi [jav.
 ebből: készítgeti] [F. i.]
 [Utána áth. sorok:]
 <Jolánka: Hová, sietsz, O bátya, újlag>
 <Alig jövel meg: 's el [jav. ebből: már] készülsz megént.>
 <Szegény hugod remegve éldegel>
 <'a' és ezen lakailan tájban nélküléd,>
 <'s te ért ötet öt Oh kegyellen, elhagyod>
162. K innen [jav. ebből: inn<.>] fegyverim: [jav. ebből:
 fegyverek:]

163. K immár [jav. ebből: *ismét*] [F. i.]
164. K kardot [jav. ebből: *feg*] a' gyermek — [utána áth.:] <a' gyermek> az elhunyt [jav. ebből: az elhunyt]
165. K 's [jav. ebből: *és*] honnfi [jav. ebből: honni] [A sor fölé utólag betoldva:] „majd”
166. K Magyarok [jav. ebből: Magyaroknak]
167. K [Áth.:] <Ez> üdö; [jav. ebből: *üdö*:] de még is vini kell. [A. i.] <Kirántva kardot rántván>
168. K illy [i jav. ebből: <. >] világban . . . [Íráshiba. Javitottuk:] világban. [A pontok elhallgatást jelentenek.]
170. K huga jöttét gyanítván [A. i.] félreteszi. [jav. ebből: *be-*teszi.] [A sor fölé írva:] <kirántva kardot rántván>
De [jav. ebből: *csak*] lasson [Íráshiba. Javitottuk:] lássson Ah, [jav. ebből: Ah!]
172. K szoríthatott [jav. ebből: *ölelhetett*] [F. i.]
173. K szív [jav. ebből: *szívem*]
174. K titkosan. [jav. ebből: *hirtelen*.] [A. i.]
178. K [Utána áth. sor:] <A' hú öreg cseléd védelmedül [jav. ebből: *védelmül*] itt marad>
179. K oltalmadül [jav. ebből: *védelmedül*.] [A. i.]
180. K [Utána áth. sorok:] <ragyogva nézeget ki. . . . reggelenként,>
<borzadva rejti {este} a' világot este>
<'s napvilágtól fél nappal, 's>
181. K nappal; [jav. ebből: nappal:] éjjel [jav. ebből: 's éjjel] [A sor végén, az 'éjjel a 'szavak után Vörösmarty csillaggal jelezte, hogy a következő sor a lap alján van:]
182. K sűrű homályban [jav. ebből: *homályból*] retteg, rejtezik [jav. ebből: 's csüggendez<...>rejt] [F. i.] [Utána áth. sorok:] <ban retteg és csüggendez, remeg,>
<sűrű homálytól retteg tiltja még szüntelen>
<rejtí. . . . .>
183. K és el [jav. ebből: 'S még is] kis [jav. ebből: ki<. >] [A. i.]
184. K az [jav. ebből: *este az*] gonosznak is, [jav. ebből: *rossz napnak*] [F. i.]
187. K hú [h jav. ebből: <. >] is, [jav. ebből: *is*.]
188. K hogy [h jav. ebből: <. >] úgy [jav. ebből: *úgy*<. >] [Utána áth. sor:] <'S Te, kit Szüléim>
189. K gyámolom [jav. ebből: *oltalmam*.]
191. K vadmagányban [jav. ebből: *vada*]
192. K udók! [Íráshiba. Javitottuk:] üdök!
194. K [Utána áth. sor:] <Csak a' bagoly huhog tetőnkön,>
195. K meg, [jav. ebből: *meg*]
196. K rettegést [r jav. ebből: <f>]

199. K Gyanús eszünknek végitélet az [A. i.] [A jobb lapszélre betoldva.]
[A sorban áth.:]
<vagy zápor omlik z eszünkbe végitélet,>
<az végitélet jut gyanús eszünkbe>
200. K A' [jav. ebből: 's a']
202. K [Áth.:]<a' men> tanyánkat [jav. ebből: tanyánkát]
a' mennykő megütheti [A. i.] <villámtól féltjük.>
203. K bár [b jav. ebből: <.>]
204. K ifju. [jav. ebből: ifju.] rettegő hugához [A. i.]
<rettegő hugához. Az [A jav. ebből: <.>]jő 's megy megént]
205. K jőj [jav. ebből: jőjél.]
[Utána áth. sorok:]
<Te jössz rebegve üdvözöl hugod>
<És sírva búcsuz; [b jav. ebből: <.>]>
206. K a' hegyek' sasával [F. i.]
<merész sasokkal;>
207. K [A sor elején áth.:]<kevés>
211. K villámló [jav. ebből: bo]
212. K bocsásson, [jav. ebből: bocsásson.] hogy [jav. ebből: 's'z] merész
<zordon> [egymás alá írva, áthúzás nélkül.] [F. i. A. i.]
zordon
213. K a' szűk vért alatt. [A. i.]
<Vas réz pajzs alatt;>
[Utána áth. sorok:]
<mert így reményed sem marad, ha mi>
214. K <piterygve> tovább [jav. ebből: tovább]
215. K keble [jav. ebből: szíve]szakad ... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
216. K vigasztalást — [utána áth.:]<az>
218. K (apolva) [jelentése:] csókolva
223. K Nem ... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
224. K áldozatjuk [jav. ebből: áldozatjok]
225. K ő is, [jav. ebből: ő is!] árva lesz Jolán! [A. i.]
<szegény boldogtalan>
226. K Jelt?... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
227. K [A sor elején áth.:]<O> aggodjál; [Íráshiba. Javítottuk:]
aggodjál;
Csatás [jav. ebből: bácsikám:] [F. i.]
228. K [Utána áth. sorok:]
<Jer' asztalunkhoz>
<Jer,>
229. K egykor [jav. ebből: egyszer]
230. K Szeliden nyughatunk. [jav. ebből: örülve
békélve nyughatunk örökre.] [A. i.]
[Utána áth. sor:]
<Jer most, vezess ki>

231. K széllal [jav. ebből: széllal a'] = széjjel
 232. K [A sor elején áth.:] <mer> ulta = óta
 233. K Jolán, [jav. ebből: Jolánka!], hogyan [jav. ebből: hogyan] hagyhatlak el? [jav. ebből: mint hagyhatlak el?] [A. i.] [utána következő harmadik sorban, a telepednek szóhoz Vörösmarty jelet tett, hogy ide tartozik a lap alján lévő sor: 's még néhány vadász áll mellettük]
234. K nyugodjunk <A' nap is siet már>
 Nyugszik a' nap is már: [Vörösmarty itt, a sor előtt, elfelejtette a szereplő személy nevének megjelölését: Géza. Zárójelben kitettük.]
234. K sugárai [jav. ebből: sugári] enyésznek [jav. ebből: enyészet]
236. K [A sor elején áth.:] <erdős tető>
 238. K ligetben! [jav. ebből: ligetben.] — [utána áth.:] <.> [Utána áth. sor:] <Mint a' vadakra szálló szunnyadás!>
238. és 239. között. K körül [Íráshiba. Javítottuk:] körül
 240. K van [v jav. ebből: <.>]
 242. K közelget [jav. ebből: kős] [Utána áth. sor:] <'S nyomában egy lovag>
243. K ő [jav. ebből: az] az [jav. ebből: ő] — [utána áth.:] <Petruđ föl áll>
245. K külseje; [jav. ebből: külsője:] — [utána áth.:] <de> [Utána:]
 tunódve [Íráshiba. Javítottuk:] tünődve
246. K csüggedő [jav. ebből: fáradt]
 247. K képet mutat, 's mint látszik fáradott [F. i.] <nagyon, 's mint látszik bú van arcán.>
248. K szerencsém; [jav. ebből: szerencsém:]
 250. K [A sor elején áth.:] <Most>
 251. K Apátom [jav. ebből: Apátomtől] lovashoz [jav. ebből: lovaghoz]
252. K hírünk [jav. ebből: oh hír] elég van... [A pontok elhallgatást jelentenek.] [Jav. ebből: Nem jó Úram<.>] az Apát [jav. ebből: Apátom]
253. K Gezanak [Íráshiba. Javítottuk:] Gézának
 255. K egy [e jav. ebből: m] kevéssé [Íráshiba. Javítottuk:] kevéssé [alatta áth.:] <Ne bánts> [jav. ebből: kevéssé:]
256. K úgy [u jav. ebből: m<.>]
 257. K [A sor elején áth.:] <Bátorihoz>
 258. K neg [Íráshiba. Javítottuk:] meg
 259. K éhemet, [jav. ebből: éhemet.]
 261. K mig [m jav. ebből: <.>] László [jav. ebből: lászló]
 262. K [Utána áth. sorok:] <'S csak én vagyok {hát} kit a' föld nem bivel>

- <még sírba nem rogyok [r jav. ebből: v] Csak én? 'S miért nagy Isten én?>
263. K [Utána áth. sor:]
<De itt [jav. ebből: <.>]tünődni [tü jav. ebből: <.>nődni] nincs üdöm.>
264. K [A sor elején áth.:] <'S> Nem [jav. ebből: nem]
265. K lakoljak, [jav. ebből: lakoljak!] üldözött! [ü [jav. ebből: ö]
266. K Csalárd világ... [F. i.] [A pontok elhallgatást jelentenek.]
<Veszett idők.....>
267. K minthogy [utána áth.:] <Menjünk> ellenünk; [jav. ebből: ellenünk:]
268. K védjük [jav. ebből: vé<.>jünk]
269. K mást [jav. ebből: ma nem] teszünk, [jav. ebből: teszünk.]
270. K tán [jav. ebből: talán]
271. K a' hirt.. [A pontok elhallgatást jelentenek.]
272. K Herczeg — [jav. ebből: Herczegem] másképen gondolám. [jav. ebből: mást gondolék.]
274. K érté [jav. ebből: ért<.>] a' hirt, [jav. ebből a' hirt.] — [utána áth.:] <vagy> vagy az [jav. ebből: Multko] [A. i.]
275. K [Csak költemény volt, azaz nem volt való tény.]
277. K rendeléssel fogtak volna [jav. ebből: rendeléssel tettek volna] [v jav. ebből: <.>]
[Géza után áth. sorok:]
<Petrud, te illy könnyen hagysz engemet?>
<Petrud>
<'S te illy könnyen>
278. K <'S te illy> Petrud, gondod [jav. ebből: gond<.>] reám?
[jav. ebből: reád?]
280. K főképen; [jav. ebből: főképen,]
281. K [A sor elején áth.:] <Gyávát>
Szóvesztés ez;... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
[jav. ebből: ez:...]]
282. K abból mérem [jav. ebből: mérhetem én,] [F. i.]
<ebből, láthatom,>
<onnan>
283. K hoztok hőseket [A. i]
<jöttek védemül.>
284. K mint [jav. ebből: a']
285. K tenni... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
288. K velem, [jav. ebből: velem.] [jav. ebből: velem<.>] nagyobb
jav. ebből: kemény merészebb]
289. K csapásra [jav. ebből: csatákra fegyvertek von] [F. i.]
289. K vonjátok [v jav. ebből: <.>] fegyverteteket. [Íráshiba.
Javítottuk:] fegyverteteket.
[Utána áth. sorok:]
<Nyugonni fognak a' vadak, hogy embert>
<vado üldözzenek ül>
<vadakra többé törnünk most>

290. K ütközénk; [jav. ebből: ütközénk:] rokon [jav. ebből: <.....>]
291. K Az Isten, [jav. ebből: Nagy Isten.]
292. K bocsássá bűneinket... [F. i.] [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 <bocsásd meg vétkeinket. (a' vadászokhoz)>
 [Utána:]
 holdvilagos [Íráshiba. Javítottuk:] holdvilagos
 [Utána áth. sor:]
 <Ti, kik fölöttem laktok, égiek,>
293. K Ismét [jav. ebből: Is<.>ét]
294. K [A sor elején áth.:] <Amott, ott> Ama [jav. ebből: a<.>a]
 fenyéren [jav. ebből: fenyér<.>] <ragyog a' had' tüze,>
 Fekszik a' sereg Fekszik [jav. ebből: nyugszik]
295. K [Utána áth. sorok:]
 <Villogva vértjeikben: kardjaik>
 ..... életére>
 <erősek és {tünd} villongók>
 <erővel {és} és villogva>
 <Erővel és villogva>
 <Csattogva erőben és villogva>
296. K vértjeikben; [jav. ebből: vértjeikben;]
297. K tűz [jav. ebből: tüznél] [A sortól jobbra Vörösmarty tollrajza.]
298. K [A sor elején áth.:] <O de> ellenkezően [e [jav. ebből:<.>]
 [jav. ebből: ellenkezők]
 fergeteg, [jav. ebből: fergetek,]
300. K föl [jav. ebből: ki]
301. K megosztva — [utána áth.:] <a'> fölség [jav. ebből: sé]
 [F. i.] között... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
302. K [A sor elején áth.:] O [jav. ebből: 's] Ki [jav. ebből: ki]
303. K édesét? [jav. ebből: kedvesét?] [A. i.]
304. K O [jav. ebből: Oh]
305. K az [a jav. ebből:<.>z]
306. K a' [jav. ebből: áll] szeret! [jav. ebből: szeret,]
308. K bántsa... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 [Utána áth. sor:]
 <De nem ösméri>
309. K betoppan [b jav. ebből:<.>] Csatás, [jav. ebből: Csatás<.>]
310. K [A sor elején áth.:] <mutatja>
312. K Vagy [V jav. ebből:<.>]
314. K Oh 's talán az édes [jav. ebből: 's hah! és talán a'] [F. i.]
315. K tudni [jav. ebből: tunni]
318. K a' bujdosó hold már tisztán ragyog: [F. i.]
 <A' most kelő a' bús>
 <Tisztán világít a' hold. ....>
319. K Künn a szabadban kell most bolyganom [F. i.]
 <'s látni m láthatni onnan messze földeket.>

320. K tán [jav. ebből: *majd*] látja [jav. ebből: *sejti*] Bátyám
 tos — [utána áth.:] <*szánosan*> a' hős szánatosan [F. i.]
321. K bajában. . . . a' testvért, [F. i.]
 <*tévedni bolyongni testvért,*>
322. K sejti [jav. ebből: *látja*] [F. i.] — [utána áth.:] < . . . . .>
323. K [A sor elején áth.:] <*szer*> lágyulva [l jav. ebből: < .>] kard-
 hoz [jav. ebből: *kar*(.)hoz] öldököl. . . [A pontok elhall-
 gatást jelentenek.]
 [Utána áth. sor:]
 <*Bátyámat is talán még úton érhetem*>
 [A következő sorban: egy [utána áth.:] <*gyeng*>]
324. K most [utána áth.:] <*éj,*> csillagok, [jav. ebből: *csillagok.*]
325. K Derüljön a' hegy ormán fényetek, [A. i.]
 <*derítetek* [jav. ebből: *derítsen*] fényt a'>
327. K lássa [l jav. ebből: < .>]
 [Utána:]
 Az öreg szolga
 [Utána áth.:] <*lassan aggódva*> [jav. ebből: < . . . .>]
 <*be lép látván Jol*> (aggódva belép) <*azalatt Jolánka fehér*
fátylat vet fejére>
328. K aszszonyom, [jav. ebből: *aszszonyom* ?]
329. K bús [b jav. ebből: < .>]
330. K közel [jav. ebből: *közelv*]
332. K nincs [jav. ebből: *többé,*] [F. i.]
333. K szemlélni [jav. ebből: *nézellni*] [A. i.]
334. K boldogságomat [jav. ebből: *üdvösségemet.*] [A. i.]
335. K ezért [jav. ebből: *azért*]
336. K magad [jav. ebből: *magad*(.)] veszélyt. [jav. ebből:
 veszélyt,]
337. K aszszonyom; [jav. ebből: *aszszonyom* :]
338. K meg fog ártani. [A. i.]
 <*és ha így sietsz,*>
 <*meg lát*>
340. K lapályról [Íráshiba. Javítottuk:] lapályról vesz. [jav.
 ebből: *vesz,*] vesz. . . [A pontok elhallgatást jelentenek.]
341. K venne [jav. ebből: *szem*] szólanék [jav. ebből: *szólhatnék*]
 vele; [jav. ebből: *vele* :]
342. K Ha [jav. ebből: O] [jav. ebből: *és*]
343. K Elhagy! . [Vörösmarty a felkiáltó jel után pontot tett,
 mintha elhallgatást jelentő pontokat akart volna írni,
 de ráfeledkezett.]
344. K veszni [vesz jav. ebből: < . . . .>]ni
 [Utána:]
 Géza tábora [jav. ebből: *táborának széle.*]
 Bátor [utána áth.:] <*vértesen*>
 <*és*> körül [h jav. ebből: < .>]
346. K Széllal [jav. ebből: *Gyengén*] [F. i.]

- [Utána áth. sor:]
 <Mint napnyugoikor a' felhőperim híg fellegek>
 347. K [Utána áth. sorok:]
 <lépése, [l jav. ebből: <.>] mint az ártatlanságé, szelid.>
 <Az Nem Az ég repti tán le angyalát,>
 <hogy Nem a' hatalmas égnek angyala>
 <Nem ez e Jolánka, a' derült alak>
 <Nem a' magányos termék lánya ez ?>
 <Mit tudjon itt eszem gyanítani ?> [jav. ebből: Gyanítani?]
 <Ha ő — 's bizonynyal ő az, — mit csinálják ?>
 <Hah mért kíván a' vért alatt szívem ?> [jav. ebből: szívem.]
348. K lépdes ott,
 leng amott, [egymás alá írva, áthúzás nélkül.] lépdes
 [jav. ebből: lépdel] ott [jav. ebből: ött] fellegek [jav. ebből: ködök]
349. K alkonya, [jav. ebből: alkonya.]
351. K ő... [A pontok elhallgatást jelentenek.] szöghajú, [jav. ebből: szöghajú.]
352. K a' völgybe hajló [jav. ebből: rejtett] [F. i.] termék [jav. ebből: teremek] lánya az.
 [A sor fölött áth.:] <a' szép magányu termék lánya az.]
353. K [A sor elején áth.:] <Haha! De De>
354. K [A sor elején áth.:] <Ha> <Néz táborából a'> Kémelve néz [F. i.]
355. K meglátja, [jav. ebből: meglátja.] 's martalékul jegyzi őt,
 [jav. ebből: el,] [A. i.]
 [A sor fölött áth.:] <őt, [jav. ebből: őt.] s és [jav. ebből: <...>] martalékja lesz.>
356. K miglen [jav. ebből: migle<.>] sohajtva [jav. ebből: so<.>ajtvva]
357. K gond nélkül [jav. ebből: <.>ondatlan] [F. i.]
359. K [A sor elején áth.:] <Érette kedves> kedves, [k jav. ebből: <.>] ver — [jav. ebből: ver,]
361. K Érette [Íráshiba. Javítottuk:] Érette
362. K melly — [utána áth.:] <szülte> meg... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
363. K fegyveres [jav, ebből: ember]
365. K Szunnyadatok boszúnak lángjai [A. i.]
 <Szunnyadatok vivásnak lángjai>
 <Aludjatok>
367. K bajtól [b jav. ebből: ve]
 [Vörösmarty a K 50 v lapján, ennek kezdetén, csillaggal jelezte, hogy az e lapon folytatott Salamon tábora szín helyett az 51 v — 54 v lapokon írt Géza tábora szín következik.]
368. és 369. között K beszélgetnek
 [Utána áth.:] <Petrud Bikás>

373. K is, [jav. ebből: is;] *ügyed* [Íráshiba. Javítottuk:] *ügyed*
374. K ellenük [jav. ebből: ellenü<.>]
377. K Ne csüggedezz, [utána áth.:]<.....> *fegyverek*
[jav. ebből: *fegyverim*]
378. K már [jav. ebből: *a'*] sok [jav. ebből: *kun*] *harczokon*,
[jav. ebből: *harczokon*.]
[Utána áth. sor:]
<'S 's *a'* büszke *bolgárookra* [jav. ebből: *bolgárok<.>*]
Nándorvig>
379. K *buzdulva küzdeni*. [A. i.] *küzdeni*. [jav. ebből: *küzdeni*,]
<*meg halni*>
<..... *győzni, h*>
380. K Csak [Cs jav. ebből: *H*] *öltartjuk* [jav. ebből: *eltartjuk*]
[F. i.]
381. K *eljövend*. [jav. ebből: *meg*] [jav. ebből: *eljövend*,]
382. K [Utána áth. sorok:]
<*Petrud*>
<*És pedig reménylenünk lehet.*>
383. K Bár [jav. ebből: *Népede*] [jav. ebből: *Néped*] *ezt* [jav. ebből: *azt*]
385. K *virradóra* [jav. ebből: *vir<.>adóra*]
386. K *kardjaink*; [jav. ebből: *kardjaink:*]
387. K *erős* [jav. ebből: *merész*] [F. i.] még [jav. ebből: *még*,]
a' *vitában*, és [A. i.]
<'s *vérét ontani*>
388. K *értted merészen fog ki szállani* [A. i.]
<*Merészen áll értted vérengzeni.*>
<*száll ki a' halálba.*>
390. K *népemet*. [jav. ebből: *népemet*,]
391. K *Hát* [jav. ebből: *De*]
394. K *Körül* [jav. ebből: *O*] *Körül* [Íráshiba. Javítottuk:]
Körül
396. K *azt némellynek*; és *nagyobb* [A. i.]
<*hű emberimnek azt*> [jav. ebből: *emberimnek*]
397. K *dolgunkban mindeniknek*. [A. i.]
<*mindennek a' dolgainkban.*>
399. K *Urát...* [A pontok elhallgatást jelentenek.]
400. K *kétszer* [jav. ebből: *k<.>szer*] *ér* [jav. ebből: *ér<.>*]
401. K *örököt* [utána áth.:]<...> *vizsgálni* [jav. ebből: *v<.>*]
zsgálni]
404. K *tévedésből* [jav. ebből: *téved<.>sből*] [Az 52 v lap felső
részén olvashatatlan szó Vörösmarty írásával.]
405. K *nekik* [n jav. ebből:<.>]
406. K *össze gyűjtém* [jav. ebből: *én megint*] [A. i.]
407. K *tolódnak helyre*. [A. i. F. i.] *számosan*
<*bolyonga össze:*>
410. K *Hallgasson ő kegyelme*, a *ravaszság*. [A. i.] [A soroktól
balra Vörösmarty e szót írta: *Hallgasson*]

442. K Karom [jav. ebből: *Vasat*] [A. i.]
 443. K életemben, [jav. ebből: életemben;]
 444. K és ehhez én tiszszerte jobban értek. [F. i.]
 <'s ha kell ezek>
 <és ennek én fo>
445. K pergésihez [jav. ebből: pergésé<.>ez]
 446. K hiszeny [jav. ebből: hiszem]
 [Utána:]
 (menni akar,) [Vörösmarty a bezáró zárójelet
 ceruzával húzta meg.] [utána áth.:] <a' másik föltartja.>
 [Vörösmarty ceruzával húzta át a bezáró zárójellel együtt.]
446. és 447. között. K [A második után:] föltartja. [Vörösmarty
 e szót ceruzával írta.]
447. K nyommá [jav. ebből: *lappot s*] akar, [jav. ebből: *akár,*]
 451. K [A sor elején áth.:]<Előbb> Arulkodó, [Íráshiba. Javi-
 tottuk:] Arulkodó, [jav. ebből: Arulkodó.]
453. K mit [jav. ebből: *mint*]
 454. sorközben. K második [Íráshiba. Javitottuk:] második
 455. K Arulkódása [Íráshiba. Javitottuk:] Arulkódása
 456. K Hah [jav. ebből: *hah!*] hát [jav. ebből: 's hát]
 457. K vegezek [Íráshiba. Javitottuk:] vegezek
 458. sorközben. K A' katona [jav. ebből: *Az katona*]
 458. K uram? [jav. ebből: *uram,*]
 459. K [Áth.:]<O> áldlak [jav. ebből: *áldom*]
 460. K Hát [jav. ebből: *En*]
 461. K [Utána áth. sor:] [A sortól jobbra Vörösmarty tollrajza.]
 <A' katona álmélködva>
462. K hogy [jav. ebből: *Uram*] arulni [Íráshiba. Javitottuk:]
 arulni
 [Utána áth. sorok:]
 <Petrud> [Vörösmarty Petrud névéhez csillag-jelzést
 tett, de nem adott jegyzetet.]
 <Kövess ha jónak tartasz engemet>
 <ha érdemlek hitelt.>
 <tehát, és mentsed éltemet.>
464. K éltemnek, [jav. ebből: éltemnek.]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' katona>
 <Uram el>
465. K Én lépésidet [jav. ebből: *követni kész va*]
 466. K eszköz [Utána két írásjel áll: ?. Kérdőjel kell.]
 467. K [A sor elején áth.:]<Petrud>
 [Utána:]
 kezét [jav. ebből: *kezeit*]
 [Vörösmarty a K 54 v lapján, alul jelzett csillaggal vissza-
 utal az 50 v — 51 r lapokon írt folytatásra: a Salamon
 tábora színre]
468. K satorában [Íráshiba. Javitottuk:] satorában

469. K Vidulj [jav. ebből: *Vigasztalódjál*] Király, [jav. ebből: *Királyom*.]
471. K kezdődik [jav. ebből: *Ütköz*] a' baj, [jav. ebből: a' baj.]
[a' baj jelentése: ütközet]
három fő Nemes [jav. ebből: *Uvak*] [A. i.]
<hozzánk állanak>
472. K részedre átszökik vitézivel. [A. i.] [jav. ebből: vitéziv
<.el.]
<Hárman vitézeikkel hozzánk állanak.>
<vitézivel részedre>
[Salamon. Utána áth. sorok, amelyek csak néhol olvashatók:]
<Mit [jav. ebből: *Mint*] vélsz>
<És mennyi vitéz>
<És hány ott — [bizonytalan olvasat] — fejekből>
473. K öszsze? — [utána áth.:]<.>
474. K A' fejdelem sergének [Elisio. Ritmikai okból.]
475. K 'S miről ösmerhetjük meg őket? [A. i.]
<'S mi jel tudatja véliünk?>
476. K fogják [jav. ebből: fo<.>]ják tartani. [jav. ebből: tartani,]
479. K hogy [utána áth.:<épen>]
480. K sorában, [jav. ebből: *számában*.]
481. K öröm most érzemem, [jav. ebből: *örvendetes hogy jobb 's*]>
482. K vagyok... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
483. K Köszönet, [jav. ebből: *köszönöm*.] néked is, [utána áth.: *külséges*] is, [jav. ebből: is.] Vid... [jav. ebből: Vid...]
Vid... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
484. K ipárkodást te nagyra [jav. ebből: *bár szám*] ipárkodást
[Íráshiba. Javítottuk:] iparkodást
485. K Ha nyughatunk, fő gondom lesz reád. [A. i.]
<Nem; Hábörüs Jutalmadat majd békében ka tudja meg>
486. K ország [Íráshiba. Javítottuk:] ország
[Utána:]
Salamon. [jav. ebből: *salamon*.]
487. K 's tégy legott [jav. ebből:<.>egott<.>] szükséges [jav. ebből: *szük*] rendelést [A. i.]
<most, ne hagyd el a jó rendelést.>
488. K Meg lesz, ne kételd gondosságomat [F. i.]
<Parancsodat követni>
<fáradhatatlan szolgád>
489. K von [v jav. ebből:<.>] ránt [rá jav. ebből:<.> nt]
491. K használatos... [utána áth.:]<...> [A pontok elhallgatást jelentenek.]
492. K Hagyján, [jav. ebből: *Hagyján! nem*] [Utána két írásjel áll: : , Vessző kell.]
494. K élete, [jav. ebből: *éln*<.>]
497. K szövetkezés: [Utána két írásjel áll: : , Kettőspont kell.]
499. K legyen, [jav. ebből: *legyen*.]

- [A K 55 r lapján Vörösmarty folytatja a drámának a K 54 v lapján megváltoztatott menétét: Völgy.]
500. K juthatok. [jav. ebből: *vághatok*]
501. K bajnok ez. [jav. ebből: *bajnok ez?*] bajnok [b jav. ebből: <.>] — [utána áth.:] <'s nem közv>
ki közelget itt? [A. i.]
<Hah! mely férfias kép!>
502. K [A sor elején: Csatáshoz zárójelbe tettük, hogy félreértés ne legyen] (Csatáshoz) Ki vagy, Barátom? [A. i.]
<Kedves szelíd fiú! már harczra jő ez is.>
504. K ősim [jav. ebből: ősi<.>]
505. K ellenségeit [Íráshiba. Javitottuk:] ellenségeit
506. K A' pártolók, a' gyávák veszszenek! [A. i.] [A pártolók jelentése: elpártoló, áruló.]
<Veszszenek, orditson a' veszély mint fer>
[Utána:]
Batori [Íráshiba. Javitottuk:] Batori
507. K (Csatáshoz) — [utána áth.:] <hát> szerencsét [Utána két írásjel áll: . ! Felkiáltó jel kell.] meg [jav. ebből: m<.>g]
508. K [A sor elején áth.:] <Én> most hagyd, [jav. ebből: *engedd, hogy*]
509. K vagy, [jav. ebből: vagy.]
510. K késhetem. [jav. ebből: késhetek.]
516. K pártütő [p jav. ebből:<.>]
517. K Felkedre mondom, én az nem vagyok.
[A sor alá írva áth.:]
<életedre>
<Nem Ó Én az nem vagyok> [v jav. ebből:<.>]
<Istenemre!>
518. K sorközben. K Batori [utána áth.:] <tör mérsékelve dühét>
518. K Majd [utána áth.:] <talán>
519. K velem. [jav. ebből: velem,]
520. K Gyávát [Íráshiba. Javitottuk:] Gyávát
[Utána:]
Batori [Íráshiba. Javitottuk:] Batori
522. K Uradhoz, [jav. ebből: *Királyodhoz,*]
524. K [Utána:]
Csatás kardot [Vörösmarty nem fejezte be a mondatot. A következő mondat analógiájára kiegészítettük: ránt és szögletes zárójelbe tettük.]
[Utána:] Csatás — [utána áth.:] <kardot ránt>
525. K innen [jav. ebből: *itt*] [F. i.]
526. K Egy [E jav. ebből:<.>]
[Utána:]
megutközik [Íráshiba. Javitottuk:] megutközik.
[A szó értelme itt annyi, mint megbofránkozik. L. 609. s.]
528. K is [jav. ebből: *ís*]

529. K merész csapással dultám vázadat. [A. i.]
 <vassal vitatnám hitvány vázadat.>
 [Utána:]
 [Áth.:]<hardot ránt>
530. K Csatás? meg állj az Istenért! [Csatás után két kérdőjel áll. Elírás.] (magában) [m jav. ebből:<.>]
 [A sor fölé írva áth.:]
 <Csatás? Nem ő>
 <Állj meg, Csatás, az Isten>
533. K Batorihoz [Íráshiba. Javítottuk:] Bátorihoz. [A félreértés kikerülése végett zárójelbe tettük.]
- 533 K Fajult teremtmény, [jav. ebből: teremtmény!] [A. i.]
 <Gyalázatos, nekem,> [jav. ebből: nekem.]
 [Utána:]
 hátrálva [Íráshiba. Javítottuk:] hátrálva
534. K A' szent egekre [jav. ebből: Atyádd a]
535. K fölkeresné... [jav. ebből: fölkeresné:...] [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 [Utána:]
 magában [Íráshiba. Javítottuk:] magában
536. K Nincs Battyja és ha van illy durva nem lehet. [F. i.]
 Battyja [Íráshiba. Javítottuk:] Battyja
 <De a' szelldnek nincs illy durva battyja,> [jav. ebből:
 battyja:]
 <'s én ötle semmit sem hallék felöle.>
537. K Nincs [jav. ebből: Hah!] van [jav. ebből: van, a]
538. K térj [t jav. ebből T] Királyodhoz, [jav. ebből: Királynak
 <.>]
540. K Nagy Isten!... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 [Utólag a sor fölé írva: Bátori,]
541. K <Kit égre földre> Ne bántsam [jav. ebből: bánksam] Ég,
 föld! [A. i.] Csatás? [jav. ebből: O Csatás?]
 [Utána:]
 Csatás — [utána áth.:]<haldo>
542. K bántsad [jav. ebből: bánksam] őt... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
543. K bántsad [jav. ebből: bánksam] rettentő szózatok. [jav. ebből: irtóztató szavak.] [F. i.]
544. K Kit?... [A pontok elhallgatást jelentenek.] válaszul.
 [jav. ebből: választ.] [A. i.]
545. K Ki, [jav. ebből: Kit,] Emberek, — Isten, [jav. ebből:
 Isten, emberek,] [F. i.]
 ez? [jav. ebből: az?] ez? ... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
546. K ő... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
547. K 'S még is mi rémít, és reszketett így? [A. i.] rémít, [jav. ebből: rémít:]
 <'S még is remegve tartom kardomat:>

549. K harczoła; [jav. ebből: harczoła:] [jav. ebből: *küzködik*] [A. i.] mert vég lehelte is másért hő:ög [F. i.] lehelte [Íráshiba. Javitottuk:] lehelte
 <lehelitét másért másokért hörgé el.>
551. K lány [jav. ebből: leány] [jav. ebből: *hegyes*]
552. K lepjen [jav. ebből: lepjem]
 [Utána:]
meszszivöl. [jav. ebből: messziről] Batori [Íráshiba. Javitottuk:] Batori szín' [jav. ebből: színe] vezet, [jav. ebből: vezet.] [A lap bal oldalán [áth.:]<áthozottat>]
 [Utána áth. sorok:]
 <hogy a' holt tetet ne lássa, a' holttestet utóbb kivívén a' színvöl.>
 [Utána:]
 kéznél [Íráshiba. Javitottuk:] kéznél
553. K Az Istenért! [jav. ebből: Az Istenért,] cselekszel? [jav. ebből: *művelsz?*]
554. K [A sor elején áth.:]<Nem meszsze! Félig> gykos [jav. ebből: *gyilkos*]
555. K álmadozva [jav. ebből: álmadozva,] meszsze [jav. ebből: meszsze<.>]
 [Utána áth. másfél sor, amelyből csak egyes szavak olvashatók:]
 <Kinek alja egy kemény paizs>
 <Irtózatós bolyd>
557. K nyomúl [jav. ebből: *terül*] élire, [jav. ebből: élire.] [jav. ebből: *élein.*]
558. K remítve [Íráshiba. Javitottuk:] rémitve
 [Utána áth. sorok:]
 <Száz dárda .... reng itt, száz fenyít amott.> [A sor fölé írva két s betű.]
 <Csattog csörög a' sok vas>
 <Jolánka bús szívemre kerlek, menj haza.>
 <Jolánka>
 <O milly ijesztő vagy te, Batori:>
 <Szörnyű beszéd>
559. K Majdan [M jav. ebből:<.>]
560. K dárda [d jav. ebből:<.>] zúg [jav. ebből: <.....>] fenyít amott. [jav. ebből: *amott.* <.....> *törik*]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' Eget ver a' zaj villámlik a' kard, sujt, és öldököl>
 <Nyíl, kopja súvún hordják a' veszélyt>
561. K öldököl [Íráshiba. Javitottuk:] öldököl
562. K borítva, [b jav. ebből <.>] kopja [jav. ebből: *kópja*]
 hegyén, [jav. ebből: *hegyén*<.>]
564. K ordít, [jav. ebből: *ordítva*] úz [jav. ebből: *dühöng, öl,* <...> *küzd*]
 a' vérajku gyalog, [jav. ebből: *a' hajdú*]

565. K 's eget ver a' zaj; még irtózatosh
 566. K [A sor fölé irt áth. sorok:]
 <Gógösen rohan>
 <'S por gyűjt felleget.>
 <délczeg lován a' másik had:>
 <és színt>
 <.>
567. K veszett [egymás alá írva, áthúzás nélkül.]
 tüzes
568. K alatta [utána áth.:]<a'> ereszt... [A pontok elhallgatást
 jelentenek.]
569. K Jolánka, ilyen helyre hogy jöhetsz? [F. i.]
 <.> <Hogyan jöhetsz illy helyre, o Jolán?> [jav. ebből:
 kedvesem]
570. K aggódni [jav. ebből: aggódni,] kedvesed [jav. ebből:
 Bátorid]
572. K De [D jav. ebből:<.>]
573. K Ohajtja [O jav. ebből:<.>] még is társaságotat; [A. i.]
 <még is ..... keres föl tégedet.>
 <nem fél dühjökötöl önként föl keres;>
 <.> <Melletted ő>
574. K életének [jav. ebből: öröme]
575. K fut [f jav. ebből:<.>] andalog [jav. ebből: andalog,]
576. K [A sor elején áth.:]<a'>
 [Utána áth. sor:]
 <O mert te őt olly könnyen elhagyod.>
577. K bolyotam [Íráshiba. Javitottuk] bolyongtam
578. K pajkos [jav. ebből: deres, vadász, gógös] [A. i.]
579. K irtózva láttam [jav. ebből:<...>] csengő [cs jav. ebből:
 <.> kardodat, [k jav. ebből: <.>] [A. i.]
 <irtózva nézett a' félénk leány,>
 <Borzadva hallá csengő kard>
581. K irtózva jav. ebből: remegve bajnyomó [jav. ebből baj-
 hozó] [F. i.]
 látó]
583. K hajlott [jav. ebből: hájlott] [jav. ebből: vágó]
584. K Mint [jav. ebből: A]
585. K mint [jav. ebből: mint]
586. K [A sor elején áth.:]<.><O> [jav. ebből: S<.>] Bátori,
 [jav. ebből: Bátorit]
587. K vert!... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
588. K karjaid; [jav. ebből: karjaim:]
589. K tárt [jav. ebből: vágy közt] öledbe, [jav. ebből: öledbe.]
590. K heves [jav. ebből: hevült]
591. K jámbor [jav. ebből: tisztos] [F. i.] örült... [A pontok
 elhallgatást jelentenek.]
592. K De minden elmulik; Elmult már az is, [A. i.] [A jobb lap-
 szélre betoldva.]

- <De hol csatangol. Elmult....>
 <De elhaladt az is,>
 593. K azulta [jav. ebből: azolta] kevély. [jav. ebből: ke<.>ély,]
 595. K 's én [é jav. ebből:<.>] itt epedve vártam jöttödöt. [A. i.]
 <'s hasztalan várt a'>
 596. K Csapodár! [jav. ebből: Csapodár.] harcrot is [jav. ebből:
hardot is] [F. i.]
 597. K [A sor elején áth.:]<lelkemből> kibeszélgeted [jav. ebből:
 kibeszélenéd] fejemből; [jav. ebből: *fejemből*:]
 598. K Bátori, [jav. ebből: Bátori.]
 599. K feléd [jav. ebből: *hozzád*]
 601. K csillag, [jav. ebből: csillag.] szeme [jav. ebből: szem<.>],
 [Utána áth..]
 <De most nehéz baj várja, hagyjad őt.>
 602. K Mostan nem úgy, most nagy baj vár, bocsássás. [A. i.]
 [Íráshiba. Javítottuk:] bocsáss.
 603. K tartalak. [jav. ebből: tart<.>lak.] Oh, [jav. ebből: Ah,]
 a' [jav. ebből:<.>]
 604. K [A sor elején áth.:] <úgy sem hat a'>
 605. K [Utána áth. sor:]
 <vér szomjuhozva száguld téreim,>
 606. K 's [jav. ebből: *míg*] hölgy termében [jav. ebből: hölgye<.>]
 termében] agg, [jav. ebből: *remeg*]
 607. K mehetsz, [Vörösmarty a tévedésből használt bezáró záró-
 jelet áthúzta.]
 608. K Majd látni fogsz egy embert Bátori. [A. i.]
 <Majd látni fogsz... O (bár itt volna még)>
 [Utána:]
 karczolás [Íráshiba. Javítottuk:] karczolást megretten
 [m jav. ebből:<.>]
 609. K ért [é jav. ebből:<.>]
 610. K kezedről [jav. ebből: *kezedből*]
 [Utána:]
 megutközve [Íráshiba. Javítottuk:] megütközve
 [A zárójel nincs bezárva.]
 611. K Jolanhoz [Íráshiba. Javítottuk:] Jolánhoz
 612. K titkodat, [jav. ebből: *titkoda*<.>.]
 613. K [A sor elején áth.:]<A É m> is, [jav. ebből: is.]
 [Utána áth. sor:]
 <Oh nem tudod, agg, mint agg és félt>
 <féltelek>
 614. K nyugtasd [jav. ebből: 's nyugtasd] kínos [jav. ebből:
gyöttrő] [A. i.] aggodalmimat; [jav. ebből: aggodalmimat.]
 [Utána áth. sorok:]
 <O {m} Nem féltem életemben. O Jolán,>
 <éretted e' szív most fél, és remeg.>
 616. K [Utána:]
 hallgatvan [Íráshiba. Javítottuk:] hallgatván

618. K <Itt vér, amott is.> Te erre jöttél, mi esett [e jav. ebből: <.>] Bátor? [A. i.]
szeme, [utána áth.:] <Bátóri>
619. K Vér itt. is, ott is.
[Utána:]
Bátóri — [utána áth.:] <mintha tartóztatni ákarná>
623. K Csátás [Íráshiba. Javítottuk:] Csátás O [jav. ebből: <...>]
624. K Maradj: [jav. ebből: Maradj:]
625. K Föld, nyeld el azt az átkozott vasat, [A. i.]
<O föld borítsd el>
626. K [Utána:]
ér, [Vörösmarty utána zárójelet tett, majd áthúzta]
dühödve [Íráshiba. Javítottuk:] dühödve [jav. ebből: <...>]
627. K Pokol, [jav. ebből: Örül Po] győztél: [jav. ebből: győztél:]
<...>
628. K Bátor? [jav. ebből: Bátor?] tántorodót [jav. ebből:] tán.<.>
kié? [jav. ebből: ősm]
630. K mutatja [jav. ebből:] mutatva<.>, [utána:] a [jav. ebből:
a] [Áth.:] <vizsgálva>
[Utána áth. sor:]
<'s az össze tépett>
631. K a' bús martalék [F. i.]
<nyúl és róka vérzik nyög.>
632. K irtózva [jav. ebből: haj] megy el Batoritól [F. i.] [Íráshiba.
Javítottuk:] Bátoritól <veti le a' kardot>
633. K fölköte [Íráshiba. Javítottuk:] fölköte
[Utána:]
(mérőn nézve) [F. i.]
<Bátorit remegve elhagyja>
634. K Csátás [Íráshiba. Javítottuk:] Csátás
hogy [jav. ebből: most]
szavad! [jav. ebből: szavad:]
635. K nekem? [jav. ebből: nek.<.>m?]
636. K Ki szán<.>.meg [jav. ebből: meg?] itt? [F. i.]
<O bár ne hallanék!>
637. K Kétség dül: [jav. ebből: dül:]
638. K még? [jav. ebből: még,] tán [tá jav. ebből: <..>n]
639. K vagy... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
640. K [A sor elején áth.:] <Embortelen> érzemény — [utána áth.:
csak a bezáró zárójel.]
641. K (csendesedve) [jav. ebből: (csendesen)]
[Utána áth. sorok:]
<Itten egy sisak, ott egy kard hever.> [jav. ebből: héver]
<A' gyenge testvér kérdi,>
642. K a' bús testvér előtt, [F. i.]
<előtte a' testvér előtt,>
<a' gyenge testvér előtt,> [jav. ebből: előtt.]

644. K közé [h jav. ebből: <.>] jutott [jav. ebből: följe irva: <.>]
 645. K [Utána áth. sor:]
 <De hagyd magára hát a' gyenge>
 646. K öt [jav. ebből: ő.>]
 647. K [A sor elején áth.:] <s tán> bolyongok, [jav. ebből: bo-
 lyongok.]
 649. K [A sor elején áth.:] <N {..} E>
 [Jolanka, utána áth. sor:]
 <O haj, Ki [K jav. ebből: <.>] adja vissza jó>
 651. K [A sor előtt áth.:] <O>
 652. K hová [h jav. ebből: <.>] lett [Utána két írásjel áll: ?
 Kérdőjel kell]
 vérkezű [jav. ebből: vérszemű]
 654. K befogadja [Íráshiba. Javítottuk:] befogadja
 655. K Most [jav. ebből: O] ő ? [jav. ebből: ő,] hol [jav. ebből:
 hol ?]
 [Utána:]
 [áth.:] <Bátori> merre [jav. ebből: odébb]
 656. K tudnád. [jav. ebből: tudnám:]
 657. K [Utána:]
 törölgeti. [Zárójel, melyet Vörösmarty áthúzott.]
 658. K Negéddel [jav. ebből: Boszúsan] [F. i.]
 660. K [A sor előtt áth.:] <Ne>
 661. K szóval boszontom [jav. ebből: szóval torolván] is [jav.
 ebből: i.>] — [utána áth.:] <...>
 663. K hogy [jav. ebből: <...>] megertem [Íráshiba. Javítottuk:]
 megertem
 666. K Rám [utána áth.:] <Meg> segít... [A pontok elhallga-
 tást jelentenek.] [Utána áth. sor:] <... 's az éltet védve,>
 667. K de [jav. ebből: den] d [jav. ebből: <.>] testvéredet;
 [jav. ebből: testvér<.>det;]
 668. K gyűlölsz, [jav. ebből: roszzsúl] tettemért. [jav. ebből:
 engemet.] [A. i.]
 669. K Minden [jav. ebből: minden] mellemet, [jav. ebből:
 mellyemet,]
 670. K tenéked [jav. ebből: teérted] [A. i.]
 [Utána:]
 közelít [jav. ebből: örvöngve] — [utána áth.:]
 <s' kezét fogja>
 [Utána áth. sorok:]
 <Irtózatos! te voltál gyilkosa...> [A pontok elhallgatást
 jelentenek.]
 <De azért ne félj, még nyájaskodhatol.>
 <(Kezét fogván) Öleld meg a' testvértelen Jolánt,>
 <hogy karjaid között omoljon semmibe.>
 <(elereszti kezét) O lásd, ha csóköd ég majd arczomon,>
 <vér fog fakad> <az vért fakaszt, mint Bátyámon vasad>
 <Gyilkok leszen szavad, 's fojtó lélekzed>

671. K [A sor előtt áth.:] <Egy hű szívet> nekem [n jav. ebből: <.>]
 672. K bomol. [jav. ebből: szakad.]
 673. K véle; [v jav. ebből: <.> ?]
 674. K Irtóztatós, [jav. ebből: Irtózátság,] pillanatot gyilok, [A. i.]
 <ie voltál gyilkosa.>
 676. K 'S ha csóköd ég majd halvány [jav. ebből: hal<o>vány]
 arczomon, [A. i.]
 <csókodra vér fakad bús arczaimról,>
 <mint a'>
 677. K a'bból, [jav. ebből: róla] sebéből [jav. ebből: sebéből,]
 a'bból [K-ban így van. Valószínűleg a' névelővel akart
 vmit írni Vty.]
 678. K eldöntött [jav. ebből: el<.>öntött]
 [Utána áth. sor:]
 <Öleld meg a' testvértelen Jolánt,>
 679. K átölelsz, [jav. ebből: ölelkezel,] halál, [jav. ebből: ijeszt,]
 ölbe vész,]
 681. K s szerelmed éneke síri hang leszen. [A. i.]
 <és síri hang leszen szerelmed éneke.>
 682. K mivé [jav. ebből: hová] tett [jav. ebből: tesz]
 [Utána:]
 holt testet, [jav. ebből: holt tested,] elhagyja
 [jav. ebből: sikoltva elszalad] [A bezáró zárójel áthúzva]
 — [utána áth.:]<...> Bátorit [Utána a zárójel nincs be-
 zárva.]
 683. K Amott [jav. ebből: Haj] végy magadhoz. [utána áth.:]
 <el a' holt test felé>
 684. sorközben. K hallik [h jav. ebből: <.>]
 686. K panczél [Íráshiba. Javítottuk:] panczél e' kebelt! [jav.
 ebből: szívemet!] [A. i.]
 687. K [Utána:]
 [áth.:]<Az öreg>
 688. K el [utána áth.:]<.>
 689. K kell [h jav. ebből: n] érnem [jav. ebből: ér<.>em]
 gyászosos [Íráshiba. Javítottuk:] gyászos
 [Utána áth. sorok:]
 <Az a' a' Eldől az ifju [jav. ebből: ifjú] Elvész az ifjú
 's a' vén sem marad, [jav. ebből: marad.]>
 <A' gógös ifju elhal, szép korában>
 <'s vén bocsát>
 <fagyos szeméből ...>
 690. K száll [jav. ebből: dől,] [F. i.] fölötte [jav. ebből: körötte]
 az [jav. ebből: egy] korú [jav. ebből: öreg]
 692. K agg [jav. ebből: ósz öreg] konnyeket [Íráshiba. Javítottuk:]
 konnyeket
 697. K [Áth.:]<...>
 698. K Jertek — [utána áth.:]<...>
 699. K [Utána, a színi jelzés 2. sorában:]

- lováról [Íráshiba. Javítottuk:] lováról
 703. K poklig = pokolig [Elisio. Ritmikai okból.]
 707. K remítse [Íráshiba. Javítottuk:] rémitse mocskos [jav. ebből: <.>o<.>kos] halálom; [jav. ebből: halálom:]
 708. K itten, [jav. ebből: innen,]
 709. K testem [t jav. ebből: <.>] csüggedez. [jav. ebből: 's csüggedez.]
 712. K vallomásait... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 713. K Petrud?... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 715. K áruló [jav. ebből: *párt*] vagyok [jav. ebből: *valék*.] tudom; [jav. ebből: tudom:]
 716. K bamultam. [Íráshiba. Javítottuk:] bámultam [jav. ebből: b<.>multam] mig józan valék [F. i.] <el nem bukám.>
 <józan volt eszem...> [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 717. K [pártolók jelentése: elpártolók, árulók.]
 722. K Nézd Bátori, [jav. ebből: Nézd, Bátori,]
 724. K vas [jav. ebből: va<.>]
 727. K vehetd = veheted [Elisio. Ritmikai okból.] atadja [Íráshiba. [Javítottuk:] átadja és [jav. ebből: *és*,] valánk, [jav. ebből: valánk;]
 730. K ezt... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 732. K Sajnálász? ... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 733. K [Utána:]
 Petrud
 [áth.:] <kivonja sebéből a' nyilat>
 734. K Menj! [jav. ebből: *Megy*,] menni [jav. ebből: *menj*] kell haj! menni nékem is. [F. i.] <Mindennek: *menj te is*.> <Mindennek;> [jav. ebből: *Mindennek*.]
 735. K omolj [jav. ebből: *igy*]
 736. K [A lap bal szélére betoldva:] (Kivonván a' nyilat sebéből.) így, [jav. ebből: *igy!*] [Utána:]
 A' nap kel [jav. ebből: *fölkel*]
 737. K Még [jav. ebből: *Haj!*]
 738. K csillagzatjait; [jav. ebből: csillagzatjait:]
 739. K setét — [utána áth.:] <egy dombra dől> [A sor végén, setét szó után Vörösmarty csillaggal jelezte, hogy a következő sor a lap alsó szélén van:] Hah! [jav. ebből: *Ha<.>*] mint kereng körülöm e' világ. (egy dombra dől)
 740. K Hah! [jav. ebből: *Haj!*]
 741. K Isten veled, szegény Magyar haza! [A. i.] <Magyar haza már> <Szegény hazám, már Isten veled!> — [utána:] <.....> lehajtván [Íráshiba. Javítottuk:] lehajtván

V. Nyílás.

1. K hívemért [jav. ebből: híveimről]
 3. K jeles [jav. ebből: csalárá] [A. i.] [A sor fölé utólag betoldva:
 „öket”]
 5. K nem jó helyen [jav. ebből: nem jól dobog helyén,]
 6. K ha szárazon szemlélhetsz [F. i.] szárazon [jav. ebből:
 szára< .>on] <ha szárazon tudsz>
 7. K Királyom, [utána áth.:] <minden> fáradék. [jav. ebből:
 fáradék,]
 8. K Nem [jav. ebből: nem] Nem dolgozom javamra [A. i.]
 <nem ön javamra tesz>
 10. K Értted [jav. ebből: Értted]
 11. K történhetők [jav. ebből: történtek] [F. i.] [t jav. ebből:
 <.>]
 13. K Zonuk [jav. ebből: Ernyei]
 [Utána áth. sor:]
 <Zonuk vitézeikkel>
 14. K [pártolók jelentése: elpártolók, lázadók.] sokan elhullotta-
 nak, [F. i.]
 <mind elvesztenek>
 17. K kezdtünk [jav. ebből: <...>] csatázni, [jav. ebből:
 csatát,] [Vörösmarty * jelzés nélkül a lap alsó szélére írta
 a következő 18. sort.]
 18. K Jelünket eltemette a' nagy zaj, 's homály [A. i.]
 <Ki vehette észre a' jelt>
 20. K [A sor elején áth.:] <ellenke>
 21. K Sajnálatos [jav. ebből: sajnálom]
 23. K tenném, [jav. ebből: tenném!]
 24. K el. [jav. ebből: el,] [A 24. sor után Vörösmarty * jelet tett.
 A 25. ,26., 27. sort a lap balszélére írta * — jellel.]
 26. K ügyében, [Íráshiba. Javítottuk:] ügyében
 27. K szép hír terül el sirjaik fölött [F. i.]
 <sirjaikon a' nagy hír . . . . virt, hír>
 [A lapon rendes sorban a 28. sor fölött áth.:]
 <ragyog sirjaikon a' derék szelid>
 <Dicsőn lebeg, virtt a' hűségnek csillaga, >
 <jobbágyi hűség>
 <térésnek>
 <hűségnek olthatatlan csillaga>
 28. K [A sor elején áth.:] <Boszut> Verük [Íráshiba. Javított-
 tuk:] Vérük a' hitlenekre [jav. ebből: a' pártosokra]
 [F. i.] a' [jav. ebből: az]
 29. K 's [jav. ebből: és]
 30. K gyalázat [jav. ebből: 's gyalázat]
 31. K 'S [utána áth.:]'s) Mondd [jav. ebből: Mi]
 33. K Vid, [jav. ebből: Vid.]
 34. K [A sor előtt áth.:]<Bocsás>

35. K [Utána áth. sor:]
 <nagy gyengeséged volt oka>
36. K üdö előtt [jav. ebből: üdötlenül]
37. K mentetted meg őt [jav. ebből: szabadítottad el őt]
 <tartád hőseidet,>
38. K [Áth.:]<V> haragra [jav. ebből: bossúra]
39. K vitézidet [jav. ebből: haragjukat] [F. i.] vérengzeni,
 [jav. ebből: vérengzeni.]
41. K öldökölni, [Íráshiba. Javítottuk:] öldökölni,
42. K Míg a' teremtményt [jav. ebből: míg egy teremtményt]
 [jav. ebből: terem<.>ményt]
43. K szép [utána áth.:]<dicsős> az, [jav. ebből: az!]
44. K [Utána áth. sorok:]
 <'s még biz biztatást vársz, hogy kivesszenek,>
 <a' többiek bossús>
 <hátralevő>
46. K Az ártatlanok vére ránk kiált. [F. i.]
 <szidd, ők is minden elveszett, és meg>
47. K érj [utána áth.:]<eszköz>
51. K keressz [jav. ebből: keressz,]
52. K minduntalan, [m jav. ebből: <.>] 's [utána áth.:] <ott>
53. K az erőnek [jav. ebből: az érzetében] érzetével [jav. ebből:
 érzetében]
54. K szerencsét [utána áth.:]<várunk es>
 [Utána áth. sor:]
 <Ha Vid, a' megölte árnya terjed arczodon;>
55. K Számláld [jav. ebből: s<.>ámláld] mennyit [F. i.] [jav.
 ebből: mit]
57. K nyertük, [jav. ebből: nyerjük,]
58. K még [jav. ebből: és még]
59. K tartóztatom [jav. ebből: tartózt<.>atom]
60. K csapat. [jav. ebből: csapat,]
 [Utána áth. sor:]
 <'s tanácsaid szerént>
61. K jobb [jav. ebből: a' jobb] te meg [jav. ebből: tanácsod]
62. K [A sor elején áth.:]<szerént> mertél [jav. ebből: mertél]
 [Íráshiba. Javítottuk:] mertél
63. K hogy [h jav. ebből: <.>]
64. K mondja: jó, kegyes a' Király [F. i.]
 <mondhassa: Kegyes a' Király kegyes.>
65. K [Áth.:]<E> serény [jav. ebből: 's rendes] [F. i.]
67. K ha nem zavar meg e' [A. i.]
 <'s ha e' zavar nem tar>
68. K siralmas [jav. ebből: siralmás] látomány. [jav. ebből:
 látomány,]
69. K reméltem, [jav. ebből: reményltem.,]
73. K lelkek [jav. ebből: le<.>kek]
74. K te [jav. ebből: sokkal]

75. K hogy [h jav. ebből: v] elfelejtsed [jav. ebből: elfelejtsd]
 76. K sugjon [jav. ebből: sugjón]
 77. K merészélj [Íráshiba. Javítottuk:] merészelj
 79. K segédeim, [jav. ebből: *tanácsaim,*]
 80. K a' homályból [jav. ebből: a' *zavarból,*]
 83. K haragja [h jav. ebből: <.>] [utána áth.:], <mérge>
 84. K Alávalóságot [Íráshiba. Javítottuk:] Alávalóságot
 [Utána áth. sorok:]
 <Mit kérdi ő ezt? [jav. ebből: *ezt,*] csak magasra jusson,>
 <Nem kérdem én is, e>
 85. K Alavávaló, [Íráshiba. Javítottuk:] Alávaló,
 87. K folytathatom. [jav. ebből: folytathatom,]
 89. K kell: [jav. ebből: kell;]
 91. K doldunkba: [Íráshiba. Javítottuk:] dolgunkba: mert ez
 megronhat [Íráshiba. Javítottuk:] megronthat nagyon.
 Vörösmarty a *-gal jelölt 91 sort a lap aljára írta.]
 megronthat nagyon. [Vörösmarty a *-gal jelölt 91. sort
 a lap aljára írta.]
 92. K Gondolkodik, 's folyvást. [A félreértés kikerülése végett
 zárójelbe tettük.] szedülsz [Íráshiba. Javítottuk:] szédülsz
 azt... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 93. K zethetném... [A pontok elhallgatást jelentenek.] [jav.
 ebből: *tehetném*]
 vezet [jav. ebből: *hozott*]
 95. sorközben. K (Ernyei közelget. Vid észreveszi.) [jav. ebből:
 Ernyei közelget. (Vid észreveszi.)]
 97. K kellene [jav. ebből: kell *vala*]
 [Utána áth. sorok:]
 <Még kis [k jav. ebből: <.>] korodban költöz szállanod
 pokolra.>
 <költöznöd, elmult már a' szen>
 <költöznöd innen.>
 98. K szállanod [jav. ebből: le szállanod]
 98. sorközben. K a' köszöntésre. [Íráshiba. Javítottuk:] a' köszön-
 tésre.
 99. K Hazánkban ? [jav. ebből: *veled ?*] [F. i.]
 [Utána:]
 Ernyei
 [Áth. sorok:]
 <Légy üdvöz a' megölt ártatlanok'> [jav. ebből: *ártatlanok.'*]
 <nevében>
 100. K a' pokol [jav. ebből: a' *pokól*]
 101. K [Utána áth. sorok:]
 <'s a' hárhozat' szavával üdvözöllek.>
 <hal>
 102. K [Utána áth. sorok:]

- <Vid megütközik>
 <Hozzád Mindent tudok, Haj! többet is talán>
 <mint valaha hittem, hogy megeshetik.>
 <O 's . . . . Te vérszopó! Ű Kaján teremtmény!>
 <.>
- <Vid haraggal>
 <Én e ?>
- <Ernyei>
 <Kerdezted?>
- <Éppen te, a' ki vissza élsz szívével>
 <a' jó Királynak.>
103. K [Utána:] Ernyei
 [áth.:] <Ha Hah>
106. K haj! [jav. ebből: még]
108. K teremtmény! [jav. ebből: teremtmény]
109. K meglopta [m jav. ebből: <.>]
110. K alacson koholsz [jav. ebből: együtt] [A. i.]
114. K ad [jav. ebből: át]
116. K [A sor elején áth.:] <Ör>
118. K senkivel [jav. ebből: senkinek]
119. K vonlak? [jav. ebből: vonnak!]
 [Utána:]
120. K tuzzel [jav. ebből: haraggal] [Íráshiba. Javítottuk:] tüzzel
 nézd [jav. ebből: nézz] helyét, [jav. ebből: helyére,]
122. K [A sor elején áth.:] <A'> Magyarat gyilkolt [jav. ebből:
 Magyar vért]
123. K Kaján! Pirúlj hitvány tanácsodért [F. i.] tanácsodért [Írás-
 hiba. Javítottuk:] tanácsodért
 <S hogyan ? — és Pirúlj! tanácsodért! Alavaló.>
128. K szereztél [jav. ebből: adál,]
130. K nagyobb [jav. ebből: becsesb]
131. K becsük [jav. ebből: becsük valának,] [jav. ebből: valának.]
 leg dicséretesb [jav. ebből: leg jelesb] [A. i.]
132. K munkád [jav. ebből: munká<.>]
134. K engemet?... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
135. K Ennyi [jav. ebből: Annyi]
136. K egyédre [Íráshiba. Javítottuk:] egyébre
138. K alatt... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 [Utána áth. sorok:]
 <(tiindöve) 'S ha még is talán nem kelle elbocsátnom ?>
 <(gondolkodva) Ha ut Szegény Petrud, boszúlód>
139. K <Gyaníthatá> Nem gaz [jav. ebből: gonosz]
 [Utána áth. sor:]
 <pedig ja javát 's>
140. K kezdetől [Íráshiba. Javítottuk:] kezdetétől
141. K java [jav. ebből: jáva]
 [Utána áth. sor:]
 <A' Az ördög! egy derék va>

142. K Szomorodva [Sz jav. ebből: <.>] Petrud, [jav. ebből: *vejem,*]
143. K A' [Utána áth.:] <az élet>
[Utána áth. sorok:]
<Jó szív, vitézi tűz>
<Nagy szív, vitézi tűz volt>
144. K Rendíthetlen [jav. ebből: rend<...>etlen] lélek [l jav. ebből: <.>]
[jav. ebből: árboczod,]
145. K szív, [jav. ebből: szív.] vitézi – [utána áth.:] <Sz> vitorlád, [jav. ebből: vito<.>lád,]
146. K [A sor elején áth.:] <'S fenn>
147. K fenn [jav. ebből: 's] [F. i.] ragyog. [jav. ebből: ragyod.]
150. K ködöt borítva csillagodra, és [F. i.]
<hődöt borított tiszta csillaga ... sugárvira, >
[Utána áth. sor:]
<'s alája csábitó fényt>
alatta [jav. ebből: 's alatta]
152. K megzavarván [jav. ebből: elnyomá] [F. i.]
153. K vitézi [jav. ebből: nagy] érzeményeit, [jav. ebből: érzeményeid.]
155. K hitszegésnek [jav. ebből: hitszegésnek] nyomta [jav. ebből: szórta adta] [F. i.]
[Utána áth. sorok:]
<Most ott heversz szegény te is, >
<Mint a' köz gonosz társid közt dísztelen: >
<Fé a' győzni termett kar most férgéké >
156. K boldogtalan, [jav. ebből: te is szegény,] [F. i.]
157. K gonosz, [g jav. ebből: <cs>] [jav. ebből: gonosz.]
158. K dögödből [jav. ebből: lakodból] = holttestedből [A. i.]
160. K vejem!... [jav. ebből: Petrud] [A pontok elhallgatást jelentenek.] szunnyadj [sz jav. ebből: <.>]
161. K maradsz. [jav. ebből: maradsz,]
[A sor elején áth.:] <Előbb De <.> >
[Utána áth. sorok:]
<Csak előbb Hazám, szerencsétlen [jav. ebből: szere<.>csétlen] haza >
<neked lehessenek hasznos embered. >
162. K ködbe [jav. ebből: fellegek] [jav. ebből: <.....>] [F. i.]
163. K elevenen [jav. ebből: m] a' gonosz... [A pontok elhallgatást jelentenek]
164. K [A sor elején áth.:] <én> [é jav. ebből: <.>] különben [k jav. ebből: <na>] neki [jav. ebből: már]
166. K embered. [jav. ebből: emberek.]
167. K Itt [I jav. ebből: <.>]
168. K emberim, [jav. ebből: a' királynak.]
170. K a' Kirólynak [jav. ebből: neki] a' Kirólynak [Íráshiba. Javitottuk:] a Királynak

171. K engedek: [jav. ebből: engedék.]
 172. K csak hinne hát ő [jav. ebből: <.>] is beszédeimnek [A. i.]
 [A sor fölé utólag betoldva:] „hát”
 <Csak ő [jav. ebből: őt] is hallaná tanácsomat>
 173. K hazám javára <...> biztatom, [F. i.]
 <javára szölok a' hazának,>
 174. K [Utána áth. sorok:]
 <Mért kell, Királyok, avra jutnotok>
 <hogy {o} honnotok javát>
 <Fejedelmek, mért kell ugy elvakulnotok,>
 <hogy országotok>
 175. K Mért — [utána áth.:] <kell> el [jav. ebből: a]
 177. K huzódjatok? [jav. ebből: huzódjatok,]
 178. K [Utána áth. sorok:]
 <melly a' kigyói merget bészivád,>
 <'s hogy lelki jókat nyomhass el vele?>
 <melly a'>
 <(el)>
 180. K kigyó szerént [jav. ebből: kigyói sziszzenéssel] [F. i.]
 180. és 181. közt:
 Géza, — [utána áth.:] <egy>
 183. K [A sor elején áth.:] <és> hidj benne, eztán sem hágy el
 soha. [F. i.]
 <O hívét nem hagyja> O [Íráshiba. Javítottuk:] Ő
 184. K Ha már [jav. ebből: ámbár] ván [Íráshiba. Javítottuk:]
 van
 185. K lélek [jav. ebből: csüggedni] [jav. ebből: csüggedezni]
 186. K <még is kiterjed> akkor lebeg fölünkbe szent hatalma, [F. i.]
 [Egymás után írva.] [jav. ebből: hatalma.] [jav. ebből:
 bő kegye:] [jav. ebből: kegye;]
 187. K [A sor elején áth.:] <melly a'>
 188. K keservet [jav. ebből: 's keservet]
 189. K [A sor elején áth.:] <Ha>
 190. K akarmelly [Íráshiba. Javítottuk:] akármelly
 191. K bár [b jav. ebből: <m>]
 193. K keserv, [jav. ebből: bajok]
 [Utána áth. sorok:]
 <gyökere; [jav. ebből: gyökere:] homályos lombokat>
 <terjeszt vidámságomra, 's iztelen>
 <gyümölcsöt,>
 <férgé, 's meg emészti vi örömem virágait>
 195. K [Utána áth. sorok:]
 <Oh azt ugyan csak meg nem érdemeltem,>
 <Zonuk, Bíkás, és Petrud töletek,>
 <hogy illy {bajos} veszélyben bajban hagyjatok.>
 197. K Bíkás [jav. ebből: hogy]
 199. K nyomorultan [jav. ebből: nyomorultak]
 200— Isten bocsásson ugy meg, mint szegény [A. i.]

201. K és elhagyott [jav. ebből: *megvetett*] [F. i.] uratok szivéből megbocsát.
 <Bocsásson úgy meg istenetek, miként>
 <én megbocsátok>
 [Utána:] Csábrági [jav. ebből: Csábrághi]
202. K E' [jav. ebből: *olly*]
203. K birtokod [jav. ebből: *birtokában.*]
204. K népet [jav. ebből: *népet*]
 [Utána áth. sor:]
 <csak azért is áldást>
205. K nagyobbra [jav. ebből: *még nagyobbra*] bocsúlni [Íráshiba. Javítottuk:] böcsülni
206. K 's ekkép — [utána áth.:] <és így>
207. K [A sor elején áth.:] <Cs> ez [e jav. ebből: <.>] ád vigasztalást, [jav. ebből: *még*] [jav. ebből: *még vidíthat,*]
208. K hivem [jav. ebből: *hiven*]
209. K 's [jav. ebből: *és*]
210. K [A sor elején áth.:] <N Se>
211. K főkép [jav. ebből: *talán*] neked [jav. ebből: *néked*]
212. K ifju: [jav. ebből: *ifjú:*] veszélyben [jav. ebből: *veszélyben,*] [jav. ebből: *között*]
213. K [Utána áth. sor:]
 <melled derék hűséggel>
214. K a' csábítás [jav. ebből: *a' csalásnak*] [F. i.]
215. K törhetetlen paizsa lön [jav. ebből: *lett*] [F. i.]
 <életem' ottalma lett.>
217. K [A sor elején áth.:] <.>
220. K Ha láttad volna ötet Herczegem! [A. i.]
 <O Géza, láttad volna őt!>
221. K [Utána áth. sorok:]
 <Végső lehelle is értted [é jav. ebből: <.>] hörge el.>
 <Értted hörögte el végső lehetét.>
223. K egy nyíl találta <{ebben} 's még jobban talán>
224. K gyötré hitetlensége vesztekor
 [A sor elején áth.:]
 <A' hitszegés>
 [Utána:]
 Csábrági. [jav. ebből: *Géza.*]
225. K Csalfa Vid? [jav. ebből: *átkozott Vid?*] [A. i.]
 [Utána áth.: <Bátori> helyébe írva: *Géza, majd* alatta áth. sor:]
 <Hah átkozott>
231. K akkor [jav. ebből: *akkor*] [F. i.]
232. K halódní láttam Petrudot [A. i.]
 <Petrudtól nyargalék>
233. K feje [jav. ebből: *fejét*] — [utána áth.:] <ezer>
234. K most száz darabban ott fetrengene [A. i.]
 <ezer darabra törtem volna.>

237. K méhébe [jav. ebből: mé<.>ébe] őt — [utána áth.:] <csufos>
 238. K porba vágnám — [jav. ebből: fölkeresném] [A. i.]
 241. K bár [jav. ebből: csak] magunkat [m jav. ebből: <.>]
 242. K a' támadosnak [Íráshiba. Javítottuk:] a támadásnak
 243. K Egyébirányt [Íráshiba. Javítottuk:] Egyébirányt [jav. ebből: különben is]
 244. K [Utána:]
 Batori [Íráshiba. Javítottuk:] Batori
 247. K lángjait, [jav. ebből: lángjait.]
 248. K [A sor elején áth.:] <és> elalszik [jav. ebből: elasszik]'s [jav. ebből: <.>]
 [Utána áth. sor:]
 <'S nem bujdosik>
 249. K [A sor elején áth.:] <'s>
 250. K veszélybe [jav. ebből: keres]
 251. K az áldas, 's átok [jav. ebből: az álda, 's átkot] [jav. ebből: az áldást, 's átkot] az áldas [Íráshiba. Javítottuk:] az áldás [Utána áth. sorok:]
 <az ütközet> [Vörösmarty *-gal utalt a következő két áth. sorra, melyek a lap alján olvashatók:]
 v <A' népnyelő nagy sirhalom fölött> [Vörösmarty jelzésével v = vagy]
 <A' harcz tüzeiben, és zajában.>
 254. K ördögöt [jav. ebből: ördögött] ott [jav. ebből: o<.>]
 elnyomhatom [jav. ebből: található]
 [Utána áth. sorok:]
 <mint a' boszontott tigris>
 <mint elragadt oroszlány kölykei anyja.>
 <'s .. ott szembe szállok>
 255. K ifjuság [jav. ebből: ifju kor]
 256. K szilaj [jav. ebből: szabad] tüzeiben [jav. ebből: tüzzel]
 259. K Áldás kövesse minden léptedet! [A. i.]
 <és minden tetteidre!>
 <Áldás veád.>
 <tetteidre ifjú> [Az ifjú-t Vörösmarty ceruzával írta.]
 259. K kövesse [jav. ebből: segítse] léptedet! [jav. ebből: tetedet!]
 [Utána Géza, majd áth. sor:]
 <Áldás ugyan kell minden tetteinkre.>
 260. K [A sor elején áth.:] <n> ebben [jav. ebből: ekképek]
 261. K mondd, [jav. ebből: mondd.] lesz [jav. ebből: van]
 262. K hajtat [jav. ebből: jönek]
 264. K vissza [jav. ebből: va] erőt [jav. ebből: erőt?]
 266. K birsz e, [jav. ebből: birsz e.] leg [jav. ebből: m]
 267. K tizet [jav. ebből: tizet.]
 268. K vitézeim [Íráshiba. Javítottuk:] vitézeim
 270. K hőssorok, [jav. ebből: vassorok,]
 274. K [A zárójel nincs bezárva.]
 275. K vakon [jav. ebből: ki] Bátorid [B jav. ebből: P]

276. K királyi [jav. ebből: *Királyi*] bajnép [jav. ebből: *kav*]
278. K László: deákok [jav. ebből: *öcséd: Ivánka*] [F. i.] már jön [jav. ebből: *nála van.*]
279. K sereg; [jav. ebből: sereg:]
280. K van [jav. ebből: *va<.>*] el; [jav. ebből: *el.*]
283. K mellet [m jav. ebből: *<.>*]
[Utána áth. sor:]
<Válla M Mennykő döng jobbjában;> [jav. ebből: *jobbja-ban.*]
285. K küzdőt [jav. ebből: *k<.>zdőt*] döntik [Eredetileg döntik, majd hozzáírva s a vesszőt átírva: *el.*]
286. K felejtethném Videt [jav. ebből: felejténém Videt *én*]
288. K teste, lenne sírom, [A. i.]
<*sírja lenne testem.*>
<*mint sem*>
290. K vassal [jav. ebből: *gyilkoló*] ellene, [jav. ebből: *vasammal.*]
291. K [Utána áth. sor:]
<*a' ki Hercegemnek*>
292. K bántani. [jav. ebből: *rontani.*]
293. K arra, [jav. ebből: *arra.*]
294. K ternhessen László [jav. ebből: *ternne öcsém*] [Íráshibák. Javitottuk:] térhessen
[Utána áth. sorok:]
<*hogy sem lehu*>
<*mint elcsukódnak e' fáradt*>
295. K mint [utána áth.:] <*hogy*> lehunynak [jav. ebből: *leh<...>nak*]
296. K Lambert [jav. ebből: *Lámbert*]
[Utána áth. sorok:]
<*Távol bolyong ő, most tán kül hasztalan.*>
<*Inségvivő szavától tartanak*>
<*Távol bolyong most külf . . .*>
297. K Ő mostan [jav. ebből: *ő meg szegény*] is külföldeken [jav. ebből: *külföldben*] bolyong, [jav. ebből: *fáradoz*]
298. K borzados [jav. ebből: *borzados*, ez ebből: *fáradoz* ez pedig ebből: *<.....>*]
300. K ötet, [jav. ebből: *öt.*]
301. K De a' [jav. ebből: *A' fény*]
304. K táboroz [F. i.] [jav. ebből: *zajg, örül*]
tart lakást
zajg, örül.
[Utána áth. sorok:]
<*tapsol, ragvog*>
<*a'*>
305. K kész [jav. ebből: *a' <...>*]
306. K néki [F. i.] [jav. ebből: *értte*]
309. K örül, [jav. ebből: *zajg*]
310. K áradoz. . . [A pontok elhallgatást jelentenek.]
311. K [A sor elején áth.:] <*Haj!*>

312. K lakomban [utána áth.:] <holtig>
 313. K boldogítani? [jav. ebből: 's boldogítani?]
 314. K Vagy [utána áth.:] <mért> nincs-e [utána áth.:] <sz>
 szegény [jav. ebből: *setét*] [A. i.]
 317. K bánatot [Utána két írásjel áll: , ? Kérdőjel kell.]
 321. K jövevény [jav. ebből: <...>] [F. i.]
 [Utána:]
 kevés [jav. ebből: ke<.>és] [A következő másfél sort:
 Kevés... vele félreértés kikerülése végett zárójelbe tettük,
 oda is való.]
 324. K puszta síkjain... [jav. ebből: *boldog térein.*] [A. i.] [A pon-
 tok elhallgatást jelentenek.]
 [Utána áth. sorok:]
 <*Szívből örülök láthatástokon.*>
 <*Valóban illy jókor nem vártalak.*>
 326. K illy [jav. ebből: <...>] érjete [jav. ebből: *érjelek*]
 328. K [Utána áth. sor:]
 <*segéd hadakkal itt lesztek.*>
 330. K sorsom [jav. ebből: *sórsom*]
 331 és 332. között. K László [jav. ebből: *lászló*]
 332. K tudunk [jav. ebből: tu<...>nk] történt [Íráshiba. Javi-
 tottuk:] történt
 333. K [Utána áth. sor:]
 <*Elég keserves azt csak hallani*>
 334. K még [jav. ebből: <...>] így — [utána áth.:] <is>
 [A 336. és 337. sor variánsnak látszik.]
 338. K másítani [jav. ebből: *másintani*]
 339. K üldöztek [jav. ebből: *üldöznek*]
 [Utána áth. sor:]
 <*Géza, nyugodalmatlan szívé*>
 340. K Géza, te [jav. ebből: Géza, te,] ne félj: [jav. ebből: *ne félj,*]
 342. K Baratom? [Íráshiba. Javitottuk:] Barátom?
 [A 342. és 343. sor variánsnak látszik.]
 344. K Hisz — [utána áth.:] <Oh> az [jav. ebből: *sám*]
 nem több, mint négy ezer. [F. i.]
 <*csak csak négy ezer. Biz ez*>
 345. K biz ez! [jav. ebből: *biztatás;*]
 346. K de [jav. ebből: *e*] csapással [Íráshiba. Javitottuk:] csapás-
 sal
 347. K szedett [sz jav. ebből: s<.>]
 348. K néhány [jav. ebből: *néhányt*]
 350. K A' gazt [jav. ebből: *kivől*] öly [jav. ebből: <...>] terjedez,
 [jav. ebből: *terjedez.*]
 351. K földiről [f jav. ebből: <.>]
 354. K pártja [jav. ebből: *pártján*]
 357. K van... [A pontok elhallgatást jelentenek.] [jav. ebből:
tör] bukhatik. [jav. ebből: *bukhatik!*]
 358. K Otto [Utána áth.:] <Buk>

359. K [Utána:]
Géza [jav. ebből: *László*]
362. K emeszt [Íráshiba. Javitottuk:] emészt
363. K a' csaták [A. i.] [jav. ebből: *holnapig*]
364. K [A sor elején áth.:] <tán már>
365. K merész [jav. ebből: *bátor*] [F. i.]
366. K tud ám [jav. ebből: *tudám*]
369. K lesznek [jav. ebből: *lesznek,*] veszélyt, [utána áth.:]
<ha>
372. K vérözönnel [jav. ebből: *vérö<.>önnel*] is... [A pontok
elhallgatást jelentenek.]
375. K [Utána áth. sorok:]
<földön remegni megtanuljon, és>
<lappangva A>
376. K nyerje [ny jav. ebből: *h*] meg, [jav. ebből: *meg.*]
377. K rábbá [Íráshiba. Javitottuk:] rabbá nevelje [jav. ebből:
n<.>vel<.>]
380. K [A sor elején áth.:] <A'<.>> készülünk [jav. ebből:
készülünk]
381. K szívünknek, [jav. ebből: *Barátom*], [F. i.]
382. K erőszakot [jav. ebből: *más setéd.*]
383. K bennünket [b jav. ebből: *e*] es [Íráshiba. Javitottuk:] és
[Géza. Utána áth. sorok:]
<És az, hogy a' Király is ellenünk vagyon,>
<kinek mi semmi roszzsat [jav. ebből: <.....>] nem tevének;>
<hogy ötlet [jav. ebből: *öte<.>*] is {a'} csapásunk érheti>
385. K [A sor elején áth.: *e*]
386. K [László. Utána áth. sor:]
<Az is miért tart inkább>
ugyan [jav. ebből: *nehéz*] tart [utána áth.:] <tart>
387. K külföldivel [Íráshiba. Javitottuk:] külföldivel
388. K miért ám? [jav. ebből: *miért ám*]
389. K a' hűségnek a'nyyi [jav. ebből: *annyi hűségteknek*]
392. K jártos [F. i.] [jav. ebből: *Próbált Békés*] vitéz, [jav. ebből:
vitéz.] bölcs, [jav. ebből: *bölcs.*]
393. K Mért nem cselekszik jó tanácsaként, [A. i.]
<Tanácsaként mért nem cs>
394. K [A sor elején áth.:] <mért> országának [Íráshiba. Javitot-
tuk:] országának
395. K hátra! [jav. ebből: *hátra ?*]
396. K kétségen [Íráshiba. Javitottuk:] kétségen
[A sor fölé utólag betoldva:] „jó”
398. K [A sor elején áth.:] <'s> hát [h jav. ebből: *m*]
399. K Nagy por verődik Rákos szélein. [A. i.]
<Nagy por keletkezik magasra Rákoson.>
400. K csattogó [jav. ebből: *vérengző*] [A. i.] hada. [jav. ebből:
hada,]
402. K negédes népe, [jav. ebből: <.....> népe,] [F. i.]

403. K mint [jav. ebből: *mínt*] ütközet [jav. ebből: *harcz*]
406. K [A sor elején áth.:] <j> járult. [jav. ebből: járult.] –
[Utána áth.:] <'s *velünk van a'*>
407. K [Utána áth. sorok:]
<Ne várjuk őt helyünkbe;>
László
<Bajtárs, segítő készséged [jav. ebből: *készséget*] bő-
csös>
<előitem, engedd, hogy még *harcz előtt*>
408. K [Áth.:] <kösz> Bajtárs, segítsen, a' mit tud, kiki.
[Utána áth. sor:]
<Köszön> <Készségedet nagyobbra méltatom>,
köszönjetek [Íráshiba. Javítottuk:] köszönjetek
úgy [ú jav. ebből: <.>]
410. K veszszük; [jav. ebből: veszszük:]
411. K itt [jav. ebből: *im*]
412. K társaim. [jav. ebből: társaim,]
413. K dicsőség – [utána áth.:] <halvány>
414. K Édesim [jav. ebből: *kedvesim*]
415. K szükség [jav. ebből: szük<.>ég]
416. K dühhe [jav. ebből: dühhe,]
417. K Hah [jav. ebből: *Haj! ej!*] [F. i.]
418. K [Utána áth. sor:]
<Szegény, miként meg *indult*> [i jav. ebből: f]
419. K én [utána áth.: *Itt*]
420. K keblemet. [jav. ebből: *kedvemét.*]
421. K tettél [te jav. ebből: <..>]
422. K közt: terül el [jav. ebből: *fekszük*]
423. K állapodjunk, [jav. ebből: állapodjunk!] táborom. [jav.
ebből: táborunk.]
424. K Itt jó [jav. ebből: *Ez lesz*] [F. i.]
425. K Már ha ennyire [A. i.] <Hak! mikorra *uj*>
426. K jutott szerencsém, így tartom meg őt. szerencsém, [jav.
ebből: szerencsénk]
[E sor fölött áth.:]
<Sugaraival e 's *illy eszközökkel*>
<illy>
427. K e karokban [jav. ebből: *karjaimban.*]
428. K hadzaj [jav. ebből: *csaták*] [F. i.]
429. K arjai [Íráshiba. Javítottuk:] árjai
[Utána áth. sor:]
<akkép *omoljunk*>
430. K megérik, [utána áth.:] <hah!>
431. K kezembe [jav. ebből: *kezemre*] ad [jav. ebből: *biz*] udő
[Íráshiba. Javítottuk:] üdő
432. K avval [jav. ebből: *azzal*]
433. K Istenemre! [jav. ebből: *Istst*]
434. K serény [jav. ebből: *serényén*]

444. K észfogásra [jav. ebből: *észkerékre*,] [F. i.]
445. K [Utána áth. sor:]
 <Döngesse dárδαςujtás paizsomat,>
446. K Ottan [jav. ebből: *Vi*] veszedelem [jav. ebből: *zivatarok*] [F. i.]
448. K paizs — [utána áth.:] <kal>
449. K bátran [Íráshiba. Javítottuk:] bátran villog [jav. ebből: villog<.>]
450. K az érszegő [jav. ebből: érszegő,] [Utána áth. sorok:]
 <Vid>
 <Od> <Ott>
 <Od> <Ott>
 s így [jav. ebből: *és egy*]
 véget [v jav. ebből: <.>] Király [K jav. ebből: <.>]
453. K Ama' csavargo ringy rongy Morva had csavargo [Íráshiba. Javítottuk:] csavargó [A. i.]
 <Ama' jövő, menő ringyrongy morva had>
454. K birkozhatik, [jav. ebből: birkózhatik,]
455. K indítom [jav. ebből: *vezérlém*] [F. i.]
456. K fegyvered [jav. ebből: *harczaid*] [F. i.]
457. K sirhalmot [jav. ebből: *sírhalmot*] rakand.
 szerez [egymás alá írva,]
461. K áthúzás nélkül.]
462. K Ha [jav. ebből: *Hah*]
463. K dőltekor — [utána áth.:] <m> csikorgva [jav. ebből: csikorgve] [Utána * jel a lap alján olvasható változatra utal.]
464. K leront... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 [A *-gal jelzett változat a lap alján Vörösmartytól:] *melly megrengeti dőlteben a' tömött erdőt, 's csikorgva száz gyengét le vont.* [Áthúzatlanul.]
467. K Te [jav. ebből: *te*]
468. K kisérsz, [utána áth.:] <engemet>
469. K elpártolók [jav. ebből: *ellenkezők*] [F. i.]
470. K ellenségemnél [F. i.] [jav. ebből: *ellenemnél*]
 a' *Herczegeknél*]
473. K kinyitott [A. i.] [jav. ebből: *magyar*] buzog. [Mint szóváltozat utána zárójelben: dobog. áthúzatlanul.]
474. K eddig, [utána áth.:] <s<...>>
476. K Karpatok = Kárpátok
478. K vasat [jav. ebből: *vasak*]
480. K nem [jav. ebből: *m*]
482. K [E kézírati sorszámmal két sort foglaltunk egybe. A két sor majdnem szóról szóra egyezik, s az egyik nyilván sorváltozat. Ezt azonban Vörösmarty nem jelölte.]
 Magyar [utána áth.:] <haza honnyát> jó [jav. ebből: jó<.>] [F. i.]

483. K vért [jav. ebből: vér<.>] öntsön könnyeket. [F. i.] [jav. ebből:]
 <hönnye áradozzon.> hönnye [áthuzatlan]
484. K evvel [jav. ebből: ezt, ez]
485. K elveszendők [jav. ebből: el<.>veszendők] [utána áth.:]
 <egy> közül, [Íráshiba. Javítottuk:] közül,
 486. K [A sor elején áth.: <'S> ledönt. [jav. ebből: lev]
487. K [A sor elején áth.:] <'S>
489. K bajt [jav. ebből: derű] a' háború, [Íráshiba. Javítottuk:]
 a' háború,
491. K merő jövődöli. [jav. ebből: merők jövődölik.]
 [Utána:] Salamon
 [Utána áth. sor:]
 {H} <És melly okon o [jav. ebből: <.>] És melly okot tud-
 ja, hogy>
493. K [A sor elején áth.:] <Vert> igérsz-e? [jav. ebből: igérsz-e.]
495. K vészbe [jav. ebből: 's vészbe]
496. K 'S Ha [H jav. ebből: <.>] ért [jav. ebből: ér<.>] hadak
 dolgához Ernyei, dolgához [Íráshiba. Javítottuk:] dolgá-
 hoz Ernyei, [jav. ebből: Ernei,
 [A sor fölött áth.:] <'S Ha érthetek még a' dologhoz én is>
 499. K terül [jav. ebből: fe]
500. K zúdúl [jav. ebből: vo]
501. K közel [jav. ebből: ott]
503. K [Utána] Salam [Javítottuk: Salamon]
504. K Különös [jav. ebből: Olly furcsa] van, [v jav. ebből: <.>]
 Ernyei; [jav. ebből: Ernyei:]
506. K rettentő hada
 szörnyű tábora. [egymás alá írva, áthúzás nélkül.] hada
 [jav. ebből: tanyája]
507. K lehet [jav. ebből: kívánhatod] [F. i.]
 [Utána áth. sor:]
 <hogy a' Király> — <..... s erre kém legyen>
510. K rendet tartasz itt. [F. i.]
 <tarts itt rendet, és>
511. K [Utána áth. sorok:]
 <engemet>
 <baj nem baj, hanem akarát> [jav. ebből: akaratom] <maraszt-
 hat itt.>
512. K nem szokták gátlani [jav. ebből: nem tudják gátlani
 nem gátolják soha.]
513. K vén [jav. ebből: vén,]
514. K rajtad [jav. ebből: raj<.>ad]
 [Utána áth. sorok:]
 <Barátim, ebben részesek lehettek>
 <itt ti is segítetek>
 <ti is, ha kedves még előttek>
 <a' háborúnak hasznos:>
516. K zavart [jav. ebből: v]

517. K jó [jav. ebből: jól]
 518. K [Utána áth. sor:]
 <örök [v jav. ebből: m] mély renyheséggel tölt el>
 520. K [Utána áth. sorok:]
 <Még most vagyunk, de majd ha lábra kap,> [A sor fölé
 utólag betoldva:] <most>
 <árnyéknak is hiú lesz lételünk>
 522. K mert, [jav. ebből: mert;] Királyunk [jav. ebből: meg]
 [Utána áth. sor:]
 <minden kezére Klastromba dug mindnyájunkat: soha>
 525. K kárhozunk... [A pontok elhallgatást jelentenek.] ígér e
 [jav. ebből: Igérték] hát [h jav. ebből: <.>]
 [Utána áth. sor:]
 <hát segédelmet elnyomás>
 527. K Hah [jav. ebből: Hah!] értetek!... [A pontok elhallgatást
 jelentenek.]
 [A sor elején áth.:] <többet>
 530. K halálba, [jav. ebből: veszélybe <, ...>]
 531. K számot [jav. ebből: szám<.>t] Isteneddel... [jav. ebből:
 Istenednél;] [A pontok elhallgatást jelentenek.]
 532. K cinboráidat. [jav. ebből: cinboraid<.>.]
 533— <'s> mást ne bánts, ha jót [A. i.]
 534. K akarsz. [A sor fölött áth.:]
 <A' halált, hiszem,>
 <előtaláld majd te is, ne felelj>
 előtaláld [jav. ebből: elő<.>találd]
 535. K is. [jav. ebből: is,]
 536. K Hitetlen, [jav. ebből: Hitetlenek] álnok [á jav. ebből: <.>]
 rossz [jav. ebből: rosszsz]
 537. K hagynak — [utána áth.:] <a' fő>
 538. K És még sem, [jav. ebből: De menj, nem,] [F. i.]
 540. K Nem nyughatom Hah! és nem is fogok [A. i.]
 <Nem nyughatom, 's nyugonni nem fogok>
 <mig 'a>
 541. K nyugonni [jav. ebből: még] polczomon... [A pontok
 elhallgatást jelentenek]
 542. K bekeségre [Íráshiba. Javítottuk:] békeségre
 543. K Urát; [jav. ebből: Urát:]
 544. K De lássa [jav. ebből: De lássuk]
 545. K szívével [jav. ebből: szívekkél]
 546. K erőt [jav. ebből: erőtt] vagy [v jav. ebből: <.>]
 548. K ma; [utána áth. <m> álljon [jav. ebből: 's álljon]
 549. K [A sor végén Vörösmarty * jelet tett, de jegyzetet nem
 fűzött hozzá.]
 [Utána:]
 Hegy' [jav. ebből: A' Hegy']
 [Utána:]
 fák alatt [utána áth.:] <csendesen>

550. K ellenségedet, [jav. ebből: ellenségidet,]
 551. K melly [utána áth.:] <ott kik> ma [jav. ebből: má]
 552. K Nézd ott [jav. ebből: Nézd Amott]
 554. K van [jav. ebből: áll jó]
 [Utána:]
 [áth.:]<Salamon>
 555. K a' kékes sátoron [jav. ebből: a' Sátor]
 556. K innen [utána áth.:]<.>
 557. K Hogy [jav. ebből: hogy] a' rezes paizs! [F. i.]
 [jav. ebből:] <nehéz paizs.>
 <rezes>
 <paizs. Setét>
 558. K A' nagy [jav. ebből: Setét]
 559. K borong [jav. ebből: b<.>rong]
 [Utána áth. sorok:]
 <a' sík mezőn, mint a' Táttra' bérczire>
 <éjszak fellege>
 <dörögve egy bús fellegfolt az égen.>
 560. K délszak [jav. ebből: egy délszak]
 561. K [Vörösmarty * jeles betoldása a lap alsó szélén:] mint egy
 nehézkes fellegfolt az égen
 563. K kelet felé [jav. ebből: felénk]
 564. K fordulva [utána áth.:]<ki> fegyvere [jav. ebből: fegyverét]
 [Utána áth. sor:]
 <zördítve e zöndítve a'>
 565. K érzéseként [jav. ebből: érzése után] mozog? [jav. ebből:
 mozog.]
 566. K [Utána:]
 Ernei [Íráshiba. Javitottuk:] Ernyei
 567. K népét, [jav. ebből: népét.] hogy kegyetlenül [jav. ebből:
 Rezgő fegyveről] [F. i.]
 [Utána áth. sorok:]
 <indulatit lehet gyanítanunk.>
 <Haj! a' szegény magy>
 568. K vitézidet. [jav. ebből: vitézidet,]
 569. K innen, onnan [jav. ebből: itt, amott, miképp] [F. i.]
 571. K Szegény Magyar, haj! egyfelől maga [A. i.]
 <Szegény Haj! a' szegény Magyar, egyfelől maga,>
 572. K és más felől külföldi rontja majd. majd. [jav. ebből: meg]
 és [jav. ebből: másik felől]
 573. K gödrökig, [jav. ebből: gödrö<.>ig,]
 574. K uralja [jav. ebből: uraljá] a' [jav. ebből: a']
 [Utána:]
 [áth.:]<Már a'>
 576. K Most — [utána áth.:]<De ki az>
 577. K meszszi [jav. ebből: meszsi<.>e]
 578. K [A sor elején áth.:] <Sisakján egy pa>
 579. K [Utána áth. sorok:]

- <Nem tudhatom n>
 <Merész se>
 580. K szép [jav. ebből: ma]
 581. K semmikép [jav. ebből: ki] nevét. [jav. ebből: hi az.]
 [jav. ebből: ő] [A. i.]
 [Utána:]
 Ernyei [jav. ebből: Sa]
 [Áth.:] <E Az Bátor>
 582. K másként [jav. ebből: más<.>ént] Bátori [jav. ebből:
 bátori]
 585. K immár [jav. ebből: már mért]
 586. K adnám ... [A pontok elhallgatást jelentenek.] Hüüm:
 [jav. ebből: Hüüm!]
 vad [jav. ebből: <.>] [képzelet! [jav. ebből: képze-
 let,]
 587. K [A sor elején áth.:] <de> enyészsz; [jav. ebből: enyészsz:]
 589. K tekintünk most tovább: Noha Noha [jav. ebből: <...>
 már] [F. i.]
 <jerünk most vissza: már tudom,>
 <kivel l a' mit kívántál megmutatni>
 <mind<.>ösmerem és csapatként, nap hőseit,>
 <hadat,>
 590. K már [jav. ebből: mind] ösmerem csapatként — [utána
 áth.] <a'> ellenségemet,
 591. K helyét [jav. ebből: helyét,]
 [Utána áth. sor:]
 <Ottan közepett a'>
 593. K egy [jav. ebből: égy] lebeg [jav. ebből: lebeg,]
 594. K / felénk meresztve mérges párduczát. Mérges [egymás
 büszke büszke
 alá írva, áthúzás nélkül.]
 [A zárójel a sor elején felesleges. Töröltük.]
 <felénk<.>dagadva büszke párduczta,>
 [Utána:]
 Ernyei [jav. ebből: S]
 595. K Bihar, [utána áth.:] <az>
 597. K terül /t jav. ebből: <.>]
 598. K áll [utána áth.:] <...> tetővel
 lombokkal
 [egymás alá írva, áthúzás nélkül.]
 ég felé [jav. ebből: a' sima] [jav. ebből: a'<...>] [A. i.]
 599. K ős bérceim [jav. ebből: <...>] [jav. ebből: domboldalom]
 Krivánnak [A. i.] [jav. ebből: Tátra]
 [Utána áth. sor:]
 <Jón, 's megy>
 600. K fürteit [jav. ebből: <...>]
 601. K körüle [jav. ebből: fölötte]
 [Utána áth. sor:]

- <de a' fa áll, még birja nagy korát...> [A pontok elhallgatást jelentenek.]
- 602—603—604. K [Vörösmarty nem adott jelzést, hogy a lap alsó szélére irt e sorok hová valók., Csak az értelem alapján állapítható meg, hogy e helyre illeszthetők be.]
602. K [A sor elején áth.:]<De> megszakad [jav. ebből: megtörik.]
606. K Nyitra'<...> [jav. ebből: fegyvertelen] [A. i.] népitől [jav. ebből:<...>] [F. i.]
[Utána áth. sorok:]
<sohajtv> <Nagy Isten. Ő az>
<sohajtv>
<A' kegyesb teremtmény.>
607. K zajogva? [jav. ebből: zajogva,]
608. K lesz. [jav. ebből: lesz,] Czimét [jav. ebből: Czimét] [Vörösmarty az é fölé kétszer tett hosszú ékezetet, de az egyiket áthúzta.]
609. K a' — [utána áth.:]<legel> kék [jav. ebből:<.>é<.>] juhocska [jav. ebből: gyapjas juh] [F. i.] Im. [jav. ebből:<...>]
<legel>
<...>
610. K rojtu [jav. ebből: rojtú]
611. K látom ott. [F. i.] [jav. ebből: áll amott.]
612. K Barna [jav. ebből: Sárga]
613. K merészen [jav. ebből: me] mint egünk [A. i.] [jav. ebből: a' kelő magas]
614. K felhőiből [jav. ebből: sugára] a' tiszta napsugár. [A. i.]
<az [jav. ebből: a' sorsok] anyyala.>
<élet>
615. K Megy; [jav. ebből: Megy:] léptei, [jav. ebből: lépsei,]
617. K hogy [jav. ebből: megy] [F. i.] Villog [F. i.] [jav. ebből: csillog]
618. K vasa; [jav. ebből: vasa:]
620. K domborát. [jav. ebből: domborát,]
621. K most [jav. ebből: most,] [jav. ebből: most!] — [utána áth.:]<Oh>
623. K a' halmon áll, [A. i.] térdei... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
<Halomra lép>
<A' halmon áll.>
624. K imádkozik. [jav. ebből: imádkozik,]
625. K reánk imádkozik halált, irtózatot. [A. i.]
<rémülést>
<reánk imadkozik halált üteletet halált>
<rettenetet>
<rémítő hal>
626. K [A sor elején áth.:]<Irtó>
[Utána áth. sorok:]
<hogy hinnen is kell>
<valamint ha<...>fél>

627. K rettegnél; [jav. ebből: rettegnél;]
 628. K első — [utána áth.:] <Ernyei> mindenütt. [F. i.] [utána áth.: *Nem ösmersz.*]
 630. K nyila [jav. ebből: nyilát]
 631. K zápor [Íráshiba. Javitottuk:] zápor
 632. K legmeredtebb [l jav. ebből: r]
 633. K 's bátor [jav. ebből: merész] [A. i.]
 634. K száz idegből pendült [A. i.] ellened. <...> [Íráshiba. Javitottuk:] ellened.
 <a' magasról zúgott>
 [Utána:]
 [Áth.:] <Ernyei>
 635. K És [Az É fölött két ékezet: , , van. Javitottuk.]
 636. K ösmersz [jav. ebből: ösmérsz] Oh! igen
 most kell tanulnom [jav. ebből: tanu<.>nom]
 <már Rettegni>
 <Oh>
 <már Mitől ijedjen>
 <a' tisztesen meg öszült Ernyei<?>>
 <A Nagy Isten a'>
 640. K fergeteg közt [jav. ebből: tüzes fergetegben]
 642. K <sz Förtelmeiddel> nyilj rémeiddel itt e' láb alatt ; [Egymás után írva]
 643. K csikorgó, rettentő, komor [A. i.]
 <rabolt, irtózott, [i jav. ebből:<.>] undok, szörnyű, ék-telen,>
 645. K dölfős [jav. ebből: büszke] [A. i.] angyalid. [jav. ebből: angyalid,]
 [Utána áth. sor:]
 <Rendüljetek>
 646. K ingo [jav. ebből: ingő] [Íráshiba. Javitottuk:] ingó
 647. K fenn [jav. ebből: f<.>nn]
 648. K [A sor elején áth.:] <bezárt No Repedj>
 [Utána áth. sor:]
 <zörögjön inség>
 649. K rettenten [utána áth.:] <ijeszszén> ülte [jav. ebből: aszta]
 651. K a' magasság [jav. ebből: a' fölség]
 652. K tudod, [jav. ebből: mondd,] itt alatt. [jav. ebből: ittalalt ?]
 654. K rettentesz [jav. ebből: zavarsz] [A. i.] engemet? [jav. ebből: engemet:]
 655. K [Utána áth. sor:] Ernyei
 <Nem vettegetni>
 658. K bajtól [b jav. ebből:<.>]
 663. K testvérid [jav. ebből: testvéreid] éltét [jav. ebből: vér]
 664. K Oh mert [utána áth.:] <ók o> testvérid [Jav. ebből: testvéreid]
 665. K Eleinknek [jav. ebből: őseinknek,] [A. i.]

- [Utána áth. sor:]
 <kik ... párduczoz nagy>
666. K bátoran [jav. ebből: s bátoran] párduczoz [jav. ebből: párcuczoz]
667. K nagy [jav. ebből: e' nagy]
668. K [A sor előtt áth.:]<Ki's oh> Király [jav. ebből: kerüld] [F. i.]
 [Utána áth. sor:]
 <csak most kerüld [jav. ebből: <.....>] a' háborút, Királyom.>
670. K [Utána áth. sor:]
 <és mennydörögve intenélek itt,>
671. K Uram, [jav. ebből: kerüld] haborút [Íráshiba. Javítottuk:] háborút
672. K intenélek.<...>
673. K csikorgás [jav. ebből: bes]
674. K könyörögve [jav. ebből: könyörgő] szolok; [jav. ebből: szólók:]
675. K javad [jav. ebből: 's javad]
676. K engedj [jav. ebből: end]
677. K szavamnak [jav. ebből: szam] Oh [jav. ebből: és]
 [Utána:]
679. K Salamon háborodva [jav. ebből: hábórodva] mozdulatod, [jav. ebből:<....> mozdulatot, mozgás is] [A. i.]
680. K [A sor elején áth.:]<'s az a'>
681. K tünődő [A. i.] [jav. ebből: jelentő]
682. K [Utána áth. sor:]
 <Kétes Hah! mind ijednek vissza a>
683. K Hah [jav. ebből: Hah!] valék. — [jav. ebből: vala. —]
684. K alázatot [jav. ebből alázatot] ohajtasz [egymás alá írva, kivántál áthúzás nélkül.]
685. K hogy' tudjak arra térni, mondd magad. [A. i.] mondd [jav. ebből: szólj] [A. i.]
 <hogy tudjam' tenni én áll szólj magad.> tudjam [jav. ebből: <azt kiáltani.> tudja.<...>]
686. K Királyom [Utána két írásjel: . , áll. Vessző kell.]
689. K Oh bár [utána áth.:]<azoknak>
692. K buzgón [Íráshiba. Javítottuk:] buzgón
693. K a' [jav. ebből: a'] feltő [Íráshiba. Javítottuk:] féltő
694. K [A sor elején áth.:]<ott> fenyét [jav. ebből: terem] fenyét [Íráshiba. Javítottuk:] fényét
695. K gunyhájának = kunyhójának
696. K nyugszik, [jav. ebből: nyugszik.] telkein, [jav. ebből: télkein,]
697. K hús [jav. ebből: hü.<...>] ölen, [jav. ebből: ölen:]
699. K ontass [jav. ebből: onts] honnfi [jav. ebből: hazafi] [A. i.] vért [Utána két írásjel: ! ; áll. Felkiáltó jel kell.]
700. K [Vörösmarty, elírásból, vagy után két vesszőt tett.]

704. K állva; [jav. ebből: *áll*,]
705. K buzgó [jav. ebből: *habor*] szózatod. [jav. ebből: szózatot.]
706. K terítettél [Íráshiba. Javítottuk:] térítettél
707. K igaz [K-ban így:] igaz(ság)]
711. K Haj [jav. ebből: *Ah*,] nekem. [jav. ebből: nekem,]
713. K [A sor elején áth.:] <*Deim*> Vidhez [V jav. ebből: <.>]
- 713 és 714. között. K tetetve [t jav. ebből: <.>]
714. K tovább [jav. ebből: továbbá!]
716. K [A sor fölé betoldva:] „tőlük” ’Királyunk ’s – [utána áth.:]
<*nekünk*; > vezérünk
718. K mondják, [jav. ebből: ’s *mondják*.]
[egymás alá írva, áthúzás nélkül.] Királyunk vezérünk
[Íráshibák. Javítottuk:] Királyunk vezérünk
719. K Hitetlen [jav. ebből: *hitetlen*] gaz [jav. ebből: *ördö*]
720. K mondta [jav. ebből: mond<.>a] azt, [jav. ebből: *ezt*,]
[A sor fölé betoldva:] „szólj” [jav. ebből: *te*]
721. K Mint, [M jav. ebből: <.>] haragra gyulsz [jav. ebből:
ind for buzog] [A. i.]
722. K is [jav. ebből: *e*]
725. K kiáltja [jav. ebből: *kiáltják*]
727. K bokorba [jav. ebből: *bokrokba*] rejtezik; [jav. ebből:
rejtezik:.]
[A sor fölé betoldva:] „is”
[Utána áth.:]
728. K [Utána áth.:]
<*de mi*> félénk [Íráshiba. Javítottuk:] félénk [Vörösmarty,
elírásból, a félénk után kétféle írásjelet: ., tett. Vessző
kell.]
729. K [Áth.:] <*Ismét*> [A sor fölé betoldva:] „ismét”
730. K [Utána áth. sor:]
<*Am lássa majd*,>
731. K nép! [jav. ebből: *nép*,] Ám [jav. ebből: *de*]
732. K félénkségemet. [f jav. ebből: <.>]
733. K omladoz [jav. ebből: *hullni fog*] [F. i.]
734. K merész [jav. ebből: *bár adáz*] [F. i.] állni fog; [jav. ebből:
állni fog:.]
735. K nyílt vére, [jav. ebből: *és vére*,] [A. i.]
736. K kutfő; [jav. ebből: *kútfő*:] patak [jav. ebből: ’s patak]
738. K döghalom = hullahalom le [l jav. ebből: <.>]
740. K [Áth.:] <*Hah! Még! Hah!*>
[Utána:]
Vidde [Íráshiba. Javítottuk:] Viddel
[Utána:]
Ernye (tartóztatni akarja) [jav. ebből: *utána*]
743. K De meg lakolsz, még siron innen is! [A. i.] meg lakolsz
után két írásjel: ., áll. Vessző kell.]
<*hajakra*>
<*De meg lakolsz. Ez ősz bajuszra esküszöm*,>
[e’ reszkető öreg]

744. K [Utána áth. sor:]
 <és légy bátorítson gyilkoló> [jav. ebből: g<.>ilkoló]
745. K e' [jav. ebből: 's] fenn [jav. ebből: fenn,]
746. K 'S [jav. ebből:<.>] elestem: [jav. ebből: elestem:;]
748. K 's a' pártok átkát írja elnyeli [A. i.]
 <'s a' lázadások átka véle megy>
 <és sírja és>
 [Utána:]
 Géza [jav. ebből: Geyza] tábora [jav. ebből:
 táborában.]
749. K szedtem Morva bajnokim [jav. ebből: állnak hőseim,
 hőseimet.] [F. i.]
750. K [A sor elején áth.:]<F> Akárhová kívántok, [jav. ebből:
 rendeltetek,] én oda térek, 's biz Isten! a' sarat meg állom
 [A. i.]
 <állítottó bátran kiállok>
 <viszem vitézimet, 's biz Isten, a' asarat>
 <én is megállom.>
753. K Barátom; [jav. ebből: Barátom:] hadnyomó erőd, [jav.
 ebből: hadtörő kezed, ez jav. ebből: bátor nagy szívű]
755. K el [jav. ebből: sem]
757. K [Utána áth.:]
 <Én a' tömött> <u>
759. K tolong, [jav. ebből: nyomúl,]
761. K mi [jav. ebből: milly] ütközésünkben, [jav. ebből: ütkö-
 zésünkbe,]
762. K sorokba [jav. ebből: renddel]
763. K te jobbnak, [jav. ebből: vesz miként] [A. i.]
764. K Legyen [jav. ebből: Ha] karod [jav. ebből: kezed] [A. i.]
766. K és [jav. ebből: bátor] hallatik, [jav. ebből: dönt,]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' Bátran zajongva, mint a' háborús Duna,>
 <midőn kelet fuvalma turja hajkait,>
 <me merész nyomokkal rándulunk — Te szabj>
 <had állást adáz neviünknek rendet, és határt.>
768. K hevünknek, [jav. ebből: dühünknek,] [A. i.]
769. K kívánod, [jav. ebből: kívánod;] halld [jav. ebből: hall-
 jad]
770. K [A sor elején áth.:]<Én> én [jav. ebből: <.....>]
 <álljon a'>
 [Utána áth. sorok:]
 <állítom, és utána Bátyám a' Nyitrai>
 <katonákkal Nemeseikkel álljon>
771. K Gézát [jav. ebből: Bátyámat] Nyitrai [jav. ebből: Morva]
772. K [Utána áth. sor:]
 <Te jobbra; én a' meg balra,>
773. K [Utána:]
 Otto [jav. ebből: Géza]

816. K Aztán lehullat — fáradottan lábaimhoz; [jav. ebből: lábaimhoz:]
[utána áth.:] <a' ki>
817. K [Utána áth. sorok:]
<Csak addig éltess nemzetem Istene!>
<D Vid, hol talállak? itt az ég alatt,> talállak? [jav. ebből talállak,]
<előtte Istenednek, itt, jere>
<adj számot énnekem bánásidért>
818. K velük [jav. ebből: nem]
819. K törődöm [Utána két írásjel: , , áll. Pont kell.] Hát [jav. ebből: mert] [jav. ebből: ...]
821. K megijedék [Utána két írásjel: . : áll. Pont kell.]
822. K jobban is [A. i.] [jav. ebből: számot adsz]
823. K ijedsz [jav. ebből: most]
824. K előtt! [jav. ebből: előtt]
825. K Országszakasztó átkozott tanácsos. [F. i.]
<adj számot Ország bontó>
826. K megcsaltad [jav. ebből: loptad]
828. K halálba vitt, [F. i.] [jav. ebből: hitetlenül]
829. K kigyói nyelved láza, hitszegő. [Vörösmarty *-gal jelölte, hogy a sort a lap alsó részére írta.]
[A 828. és 829. sor közt áth.:]
<pokol, faj>
<elárultál, te undok szívtelen kigyó,>
831. K nyomot [jav. ebből: nyom<.>]
833. K Kírályod [jav. ebből: Kírály<.>d]
835. K égő [é jav. ebből: <.>]
836. K tüstént átdöföm [jav. ebből: védtelen döföm] [A. i.]
837. K undok [jav. ebből: un<.>ok]
838. K kérsz? [jav. ebből: kérsz,]
839. K földet haragnál, és [jav. ebből: mászkálva kérnél, meg] [F. i.] még sem [jav. ebből: még nem sem] [F. i.]
840. K család — [utána áth.:] <csalás>
841. K is? [jav. ebből: <.>is]
842. K (magában) [jav. ebből: <...>] Hah! most segíts pokol. [A. i.]
<hah! ördögök, Ennyi segítetek>
paisával [Íráshiba. Javítottuk:] paisával [Utána:]
dönti. [jav. ebből: dönté.] [A sor után áth.:]
<Vessz élnok Halál óráján is élnok [jav. ebből: állnok] ez.>
<Vessz el hitellen>
843. K Halálod óráján is élnok ember [jav. ebből: <.>ber]
844. K vessz, [A. i.] duhét [Íráshiba. Javítottuk:] dühét... [A pontok elhallgatást jelentenek.]
845. K ilyenektől [jav. ebből: ilyenek<...>]
846. K Mentsed, [jav. ebből: Mentsd meg,]

- [Utána áth. sor:]
 <'S engem ragadjatok most bölcs végezést>
 847. K most [jav. ebből: most,] negént [Íráshiba. Javitottuk:]
 megént
849. a' csaták [A. i.] <engem is>
 850. K haragja engem is föl áldozand föl [Íráshiba. Javitottuk:]
 föl
 <földaloz testvér>
 852. K boszút [jav. ebből: bószút]
 855. K Most [jav. ebből: 'S Most] velem [v jav. ebből: <.>]
 [Utána:]
 más [jav. ebből: 's más]
 856. K Királya [jav. ebből: Királya]
 858. K Herczeg, [jav. ebből: Géza,]
 863. K Bátori [jav. ebből: Báthori] Álljatok [jav. ebből: álljatok]
 864. K előmbe sűrűbben, [jav. ebből: sűrűbben ellenem,] [F. i.]
 865. K lassa [Íráshiba. Javitottuk:] lássa Salamon. [jav. ebből: a]
 [jav. ebből: A' Király.] [A. i.]
 866. K a' bal [jav. ebből: a' jobb]
 867. K Még állok [Íráshiba. Javitottuk:] Meg állok itt; [jav.
 ebből: itt:] meg [utána áth.:] <fergeteg>
 869. K emeld [F. i.] [jav. ebből: emeld föl most]
 871. K [Utána]
 le vágy [Íráshiba. Javitottuk:] le vág [A zárójel nincs
 bezárva.]
 [Utána áth. sorok:]
 <László ellene megy>
 <Ide [jav. ebből: Ehe] Salamon Laszló vár redd.> [Jobb-
 ra Vörösmarty betűi: R R]
 <Vijunk ketten víjunk egész sereg helyett>
 [A K-ban e sor a következő két sor között áll. Mivel így
 értelmetlen, azért önálló sorra, előbbre emeltük ki, annál is
 inkább, mert időrendben is előbbi fogalmazású és írású.]
 <Végezzen a' kard köztünk 's nepeink>
 <között: helyettük ketten vihatunk Végzunk, ketten itt>
 <Isten segítsen, úgy, mint érdemeljük.>
 <Segítsen Isten érdemünk szeréni.>
 <Vágj egyenesen fejemnek, 's úgy találd,>
 <mint azt gonoszsdgal>
 873. K nepeink [Íráshiba. Javitottuk:] népeink
 874. K között [Íráshiba. Javitottuk:] között helyettük [jav.
 ebből: helyettünk] víjunk [jav. ebből: ke]
 875. K Salamon [jav. ebből: <...>]
 876. K vasam [Utána két írásjel: . . áll.]
 877. K [Áth.:] <Isten>
 [Utána:]
 Salamon [jav. ebből: Salamon,] [A sor fölé betoldva:]
 „egyszer öszsze csap aztán”

878. K [Utána:]
 László üldözi. [Utána a tévedésből használt zárójel át-
 húzva.]
 A' zaj tart egy üdeig. [jav. ebből: *üdeig,*] — [utána áth.:]
 <azután László visszatér maga>
 <László magányosan a' holttestek között.> között.
881. K magunk, [m jav. ebből: m] [jav. ebből: *magunk*(...)]
 [A sor fölé betoldva.] honnak [jav. ebből: *hazának*]
882. K Isten! [jav. ebből: Isten,] neked — [utána áth.:] <föl>
 az égben, [jav. ebből: az égben.]
884. K szaládnak hívei. [F. i.] [jav. ebből: *utána népei népei.*]
 [Utána áth. sor:]
 <rendellenül rohannak bolyognak.>
885. K karunknak [jav. ebből: *hadunknak*] adtanak; [jav. ebből:
 adtanak:]
886. K a' hadat [jav. ebből: *nyerő*]
887. K áradóz [Íráshiba. Javítottuk:] áradoz
888. K istene! [jav. ebből: istene,]
 [utána áth. sorok:]
 <hogya e' napért, mellynek nehéz baját>
 <hogya győzedelmünkért,>
889. K győzodelmet [Íráshiba. Javítottuk:] győzodelmet
891. K rebegő ajakkal, vérző szívvél adjuk [A. i.]
 <Vérzik szívünk, ha hálát érez, és>
892. K hálánkat
892. K hálánkat [Íráshiba. Javítottuk:]
894. K hontársaink [jav. ebből: *eg*] gyilkosi: — [utána áth.
 zárójel. Elírás.]
895. K A' honfi [h jav. ebből: <.>] ellenséges [jav. ebből: ellen-
 ségés]
897. K kit [jav. ebből: *a'*]
898. K le [l jav. ebből: *m*] dulta verte most. [F. i.]
 <{Az ön most} meg rontotta most.>
900. K [Utána áth. sor:]
 <Ki Az Hah>
901. K [Utána áth. sorok:]
 <Sirj nemzetem angyala, sirj velem itt>
 <bús Hunnia dísze temetkezik itt>
 <ezen átok-nyomta mezőkön.>
902. K (Megtékinti) [jav. ebből: *e*]
903. K Egymásra [jav. ebből: *e es*] mérgelődve [jav. ebből:
engedve] a' Magyar, [jav. ebből: *Magyar*]
904. K állásból [jav. ebből: *fekvésben*] [A. i.]
905. K zavart [jav. ebből: *zajos*] [F. i.]
906. K nagy [jav. ebből: *két a'*]
907. K fatyola [Íráshiba. Javítottuk:] fátyola
909. K itt [jav. ebből: 's] egy [jav. ebből: *a'*]

910. K egy — [utána áth.:] <egy> másikának [jav. ebből: magyar-
nak] [F. i.] <Ez másikának>
911. K oldalon [jav. ebből: oldalát] viszont [jav. ebből: megint]
[F. i.]
913. K lelke [jav. ebből: lel<.>e] fenn [jav. ebből: fenny]
914. K a' békeség [jav. ebből: szent]
916. K van [jav. ebből: lát]
917. K tekintsd [jav. ebből: O]
918. K árczomon [Íráshiba. Javitottuk:] arczomon
[Utána áth. sor:]
<Haj itt hever bölcs>
919. K Haj! [jav. ebből: <...>] vérbe [jav. ebből: vérébe]
920. K legdicőbbike. [jav. ebből: legdicőbbike.]
925. K [A sor elején áth.:] <a támadás> láthatd [Elisio. Ritmi-
kai okból.]
926. K hazafi [jav. ebből: hős sz polga]
927. K s önként [jav. ebből: s irtózza irtózd] [F. i.] támadáso-
kat. [jav. ebből: támadás<.>at.] [A sor fölé betoldva:]
„irtózd”
931. K [Utána áth. sor:]
<sziget nyugatnak <.>e>
932. K jegek
a' habok [egymás alá írva, áthúzás nélkül.] között, [Írás-
hiba. Javitottuk:] között,
933. K mellyet, [jav. ebből: 's ha]
934. K el [jav. ebből: el.]
935. K szakadoz, [jav. ebből: boml] 's ágakra osztozik, [A. i.]
937. K 's dülő rohantában szétszórja azt. [A. i.]
936. K kimossa belsejét a' vizözön, <megnyitja belsejét,>
<dülő rohantában>
<dülő roh>
938. K Vigyázz Magyar, hogy idegen habok [A. i.]
<mig homn czivódol,
<Vigyázz Magyar, hogy el ne nyomjanak>
<'s pártokra osztoá szép hatalmadat.>
<el>
939. K mig homn czivódol el ne szórogassák [jav. ebből: szóro-
gassák,]
941. K lakoltunk, [jav. ebből: lakoltunk.]
942. K tanuljon ebből a jövő kor is [A. i.]
nemzetem
<Vérengző h rémítve oktassa
nemzetemet jövő>

A befejezett szöveg után a kézirat 83 v és 84 r oldalain Vörösmarty még a következő szövegváltozatokat írta. E változatok az V. Nyilás-
ban foglalt eseményekre vonatkoznak. Semmi jelzés sincsen azonban
arra vonatkozólag, hogy Vörösmarty e később írt részeket a dráma
főszövegébe kívánta volna beleilleszteni. Ettől független szöveg-

tanulmányának vagy kísérletnek tekinthette, ezért is különítette el a már kész drámától. Lehet, hogy Vörösmarty Oposra gondolt, amikor e monológ-jellegű szövegrészt megalkotta s így akarta őt egyéniségéhez méltó szerephez juttatni. Elgondolása azonban töredék maradt.

[Vörösmarty a sor fölé e betűt írta: m]

[Áth. sorok:]

<Te visszszanyomtál; je>

<Te visszszavertél; én meg nem szünök.>

<Te vissza vissza vertél,>

<Végezz vasaddal>

<ezt el nem viszem>

<Te vissza vissza vertél;>

<én így nem megyek.>

<Vagy győzők> [Vörösmarty a sortól jobbra e betűket írta: am]

<A' zaj közelget. Herczegem talán>

<már eddig veszélyben is forog. Megnézem őt.>

<Veszélyben jött és forog. Soká mulattam itt.>

<Most>

<De ki volt>

<Hah e' hatalmas>

(Ernyei testét nézi) [Áthuzatlan.]

[Utána áth. sor:]

[Utána áthuzatlan sorok.]

Derék vitéz; te jobb halálra méltó

[Utána áth. sor:] <'s ugy>

<A' kért boszút>

A' kért boszút meg adtam... [A pontok elhallgatást jelentenek.] Nyughatol

Közelítve [Íráshiba. Javitottuk:] Közelítve

Olly ismerős volt hangja; képiról

tán meg tudom ki volt. (megnyitja) Hah Ernyei!

[Utána áth. sor:]

<Nagy Isten> szívére üt

Kemény fagyos szív, ezt te ölted el.

De ki hever itt mellette mérgesen. [jav. ebből: mérgesen] kinyult — [utána áth.:] <..> ajakkal?

[Utána áth.] (megnézi)

(Vid holttestét nézi)

bamulva [Íráshiba. Javitottuk:] bámulva

Ez Vid! ... Hah pokol [A. i.] [jav. ebből: ördögök]

[A pontok elhallgatást jelentenek.]

rút martalékod [fölötte áth.:] <itt martalékod> itt van,

nyeld el őt!

Áldott [Íráshiba. Javitottuk:] Áldott azon [jav. ebből:

lesz a'] vas, [jav. ebből: kéz,] áldott a' kar [jav. ebből:

vas] is, melly e' gonosznak keblét átüté.

(szünet)

[Utána áth. sorok:]

<Most herczegemhez, a' zaj erre van>

<tán ott találom.>

Most herczegemhez térek. [jav. ebből: *térek*.] Itt [jav. ebből: *most*] soká [jav. ebből: <...>]

mulattam; őt [jav. ebből: *itt*] már eddig tán veszély is érte

[Utána áth. sor:] <A' zaj közelget. ...>

Ott balra lesz tán: A' zaj arra van.

(Elmegy balra)

A Salamon király kiadásainak szövegváltozatai

Alapszövegünk, amelyhez a kiadásokat viszonyítottuk s amely a sorszámozás alapjául is szolgált: Vörösmarty Minden Munkái. Kiadák Barátai Bajza J. és Schedel Ferencz. I—X. k. 1845—48. Kilián György Tulajdona. V. k. 3—248.*

A szövegváltozatokban csak azok az alakok szerepelnek, amelyek vagy hangtanilag, vagy helyesírás, központozás, vagy szöveg szempontjaiból eltérnek alapszövegünkötől.

Gyulai Pál 1863—85. kiadása szövegében az eddigi kiadásoktól eltérő, következő helyesírási változásokat tette, amelyeket aztán átvitt az 1884—85. kiadásba is: Az a és e mellől elhagyta az aposztrophét, továbbá a birtokviszony jelzését; de aposztrophéval jelezte Vörösmarty alaki rövidítéseit: esküdj—esküdj'. Ezeken kívül: ily, ilyen, mely, melynek, oly olyan helyett így irt: ily, ilyen, mely, melynek, oly, olyan. Továbbá az 1863—65. kiadásban így: rossz, rosszúl, az 1884—85-ben pedig: rossz, rosszúl. Ezeket az eltéréseket külön-külön, esetenként nem jelezzük.

A jelenet-jelzés és a színi utasítás szövege minden kiadásban ugyanaz. Az egyes személyek megjelenését jelző „jő” központozása az egyes kiadásokban ugyanazt az eltérést mutatja. Ezért csak itt jelezzük mintáját: MM 1845.360. után: László (jő). — SK 1827. László. (jő) — MM 1863.; ÖM 1884. László (jő.)

A kiadástól az alapszöveg közlésében csak abban térünk el — jelen kiadásunk egysége érdekében —, hogy elhagyjuk a szereplők neve, valamint a cím, a felvonás és a jelenet-jelölés után a pontot. A szerző által megadott színi utasításokat pedig egységesen kurziváltuk.

I. felvonás

27. SK 1827. öccse is;
43. SK 1827. szívemet MM 1847. MM 1863—5. ÖM 1884—5.
szívemet
45. SK 1827. bús
50. SK 1827. anyád kivántát
58. SK 1827. (Vidhez) sajtóhiba: (Vidhez.) helyett.,
59. SK 1827. az Isten'

62. SK 1827. A' nagy Boszúló
 70. SK 1827. Istenünk
 75. Az 1827. és 1845. kiadás fejét sajtóhiba. MM 1863—65. ÖM 1884—85. térdet és fejet
 98. SK 1827. Hallgass hitetlen!
 104. SK 1827. Vid melly tanács ez?
 105. SK 1827. veszteted fiam?
 109. SK 1827. Érted busongok
 117. MM 1863—65. ÖM 1884—85. A jámbor Géza, önként
 123. SK 1827. (el) sajtóhiba: (el.) helyett.
 129. SK 1827. Te
 140. SK 1827. biz Isten!
 175. SK 1827. (el) sajtóhiba: (el.) helyett.
 178. SK 1827. homálya közt
 179. SK 1827. meg van
 185. SK 1827. a' madár seregből
 192. SK 1827. A' hír dicsőség mostohák;
 200. SK 1827. Nándor te
 206. SK 1827. És így akarják, vagy nem,
 209. SK 1827. Oh régi gond
 210. SK 1827. Kedvezz viszátkodások' angyala
 215. SK 1827. (el)
 221. SK 1827. Dölfös
 223. SK 1827. A' görög tudom
 237. SK 1827. kezetekbe jó Bikás?
 244. ÖM 1884—85. Való az is, de mink is, heczegünk
 248. SK 1827. Hagyd el barátom,
 258. MM 1863—65. ÖM 1884—85. (Paizsát..)
 259. SK 1827. Bikás megállj a' fegyver eldobással,
 296. SK 1827. (el)
 297. SK 1827. Csak vissza hát te vas sisak fejemre,
 307. ÖM 1884—85. a fejedelem
 308. SK 1827. Rosz hír hozója lettél jó Opos,
 309. SK 1827. értte:
 317. SK 1827. honnosink közt:
 322. SK 1827. mi dolgot ad a' Fejedelem! MM 1863—64. mi dolgot ad a fejedelem! Kérdőjel kell. Javitottuk.
 324. SK 1827. ifjusád [sajtóhiba: ifjuság helyett]
 335. SK 1827. (el)
 340. SK 1827. Mi drágán vettünk béke! tégedet,
 363. SK 1827. Időnk öcsém,
 376. SK 1827. Az Isten' földén
 405. SK 1827. képes nem lészen,
 421. SK 1827. Bátyám, egy Isten él! MM 1845—48. akarná [Pótoztuk a vesszőt.]
 440. SK 1827. Vid, a' csalárdság, s gyengeség fia,
 442. SK 1827. Bátyám, az a' ki
 452. SK 1827. Istennek karja

454. SK 1827. játszuk azt
 456. SK 1827. 'S dicsekedve mondja: Béla két
 458. SK 1827. Nem *Bátya*,
 463. SK 1827. MM 1845—48. ér/phetjük el? ÖM 1884—85. érhetjük
 [Sajtóhiba. Javitottuk.]
 469. SK 1827. Menj hát öcsém,
 471. SK 1827. Mig elléssz engem
 479. SK 1827. Légy boldog Géza,
 479. SK 1827. (el)
 481. SK 1827. 'S vad háború te
 489. SK 1827. Barátom engedd
 495. SK 1827. vadak közt,
 504. SK 1827. 's ha össze csap,
 507. SK 1827. Örülve vissza tért
 511. SK 1827. össze gyűlt erőnket
 524. SK 1827. Vad harcaink közt
 529. MM 1845. szólj,
 533. MM 1845. sok.
 534. SK 1827. Tán össze vetve
 553. SK 1827. MM 1847. MM 1863—65. ÖM 1884—85. Környöz,
 566. SK 1827. (el)
 567. SK 1827. Járj boldogúl nagy lelkü

II. felvonás

11. MM 1863—65. ÖM 1884—85. állapot
 13. SK 1827. ÖM 1884—5. s az Isten
 14. SK 1827. elnem hágy
 18. SK 1827. ÖM 1884—85. Biz' Isten!
 27. SK 1827. 'S testvéreink jajából
 42. SK 1827. De im a' Győri főpap,
 52. SK 1827. jó hazám' fia:
 58. SK 1827. néz a' Magyar,
 80. SK 1827. Hű kebletekben itt még
 96. SK 1827. 'S Árpádi vérünk
 113. SK 1827. Még vissza venni
 124. SK 1827. (el)
 133. SK 1827. És a' ki ti kon [Sajtóhiba: titkon helyett.]
 140. SK 1827. Gézát a' szelédet,
 174. SK 1827. (Salamonhoz) sajtóhiba: (Salamonhoz.) helyett.
 187. SK 1827. átokontó fellege.
 191. SK 1827. homályba sűledő,
 203. SK 1827. A' multakat, jövőket, egybevetvén,
 254. SK 1827. össze zúzva
 255. SK 1827. sajtóhiba: háborút háborút helyett.
 259. SK 1827. (elmerülve)
 268. SK 1827. (el)
 269. SK 1827. Belőled Vid

280. SK 1827. nagyra vágyó dölfire,
 283. SK 1827. (el)
 313. MM 1863—65. ÖM 1884—85. ösmerünk
 315. MM 1863—65. ÖM 1884—85. könyörgők
 373. SK 1827. Melly a' szerént
 385. SK 1827. mint hajója törtet
 402. SK 1827. 'S az össze hangozó
 411. SK 1827. csendre vágyó bátya
 415. SK 1827. Dicső vitéz jó bátya
 421. SK 1827. szívemen:
 425. SK 1827. Fejdelmeink
 426. SK 1827. Ha!
 428. SK 1827. ért/em
 430. SK 1827. A' béke fenntartásra
 441. SK 1827. (el)
 464. SK 1827. setétség lelkei,
 483. MM 1863—65. ÖM 1884—85. Kárpát bércei
 486. SK 1827. Jó hit szerént
 499. SK 1827. Szónok te
 502. SK 1827. szived szerént
 539. SK 1827. (el)
 550. SK 1827. veled.
 565. SK 1827. Ifjú,
 566. SK 1827. bátorabb,
 585. SK 1827. szorúl;
 593. SK 1827. különbb vagyok.
 596. SK 1827. (menni akar)
 604. SK 1827. (el)
 611. SK 1827. (el)
 636. SK 1827. nem Bátor az az már nem lehet, ÖM 1884—85. az már lehet
 642. SK 1827. (el)
 643. SK 1827. (leül)
 646. SK 1827. ál hitű
 661. SK 1827. köztetek
 663. SK 1827. értfed
 667. SK 1827. mink csak harmadot
 668. SK 1827. e honnból,
 695. SK 1827. Az Isten' dolga.

III. felvonás

6. SK 1827. (magához)
 6. SK 1827. Asszony nem vagy az,
 9. SK 1827. meg kísértem
 13. SK 1827. 'S én a' dicsőnek hölgye
 16. SK 1827. (elfordúl)
 32. SK 1827. (boszorkodva)

35. SK 1827. érttem
 46. SK 1827. társaid' jármát
 61. SK 1827. Ál orcaza közt van. (hirtelen elsiet)
 68. SK 1827. (csendesedve)
 71. SK 1827. Azt gondolám,
 83. SK 1827. nem lennék
 107. SK 1827. ne semmit! MM 1845. semmit? [A felkiáltójel és nem a kérdőjel a helyes.]
 112. SK 1827. (el, Ernye vissza jó)
 115. SK 1827. (el)
 128. SK 1827. Nem! ...szült.
 133. SK 1827. keresve aggok,
 136. SK 1827. (el)
 136. SK 1827. Bátor (vadász dárdával)
 145. SK 1827. (A' fák közé húzódik jobban) MM 1863—65. ÖM 1884—85. (Jobban a fák közé húzódik)
 148. SK 1827. Ha vissza tér.
 152. SK 1827. (jélre)
 156. SK 1827. (nyugtalankodva)
 160. SK 1827. Hogy össze zuzzon
 163. SK 1827. (kardot húz,)
 169. SK 1827. értte
 176. SK 1827. (leveri)
 178. SK 1827. (az álorczás fölakar kelni)
 179. SK 1827. Féreg ne mocczanj!
 181. SK 1827. Uram kegyelmezz,
 185. SK 1827. Pokol setétü
 185. SK 1827. (az alakosnak...)
 191. SK 1827. 's most remegsz?
 193. SK 1827. Uram ki vallok mindent,
 194. SK 1827. (ellöki,)
 210. SK 1827. csendes néma mint
 211. SK 1827. gaz között;
 212. SK 1827. mocczanik,
 220. SK 1827. De jer mulassunk
 221. SK 1827. Hagyd el most Bikás.
 222. SK 1827. (az álorczáshoz)
 226. SK 1827. (gondolkodik)
 231. SK 1827. (az álorczáshoz)
 236. MM 1845—48. ne késsel. SK 1827. ne késsel. [Ez a helyes változat.]
 237. SK 1827. Menj ne tétovázz,
 239. SK 1827. (elfut)
 253. SK 1827. (kardot üt)
 265. SK 1827. érted
 273. SK 1827. össze zúzott
 284. SK 1827. (elmenni)
 295. MM 1845—48. én. SK 1827. én [Ez a helyes változat.]

- 302.** SK 1827. ott is
304. SK 1827. (fölttekint)
310. SK 1827. (vissza nézve)
312. SK 1827. (elfut)
320. SK 1827. Most angyal arczczal
335. SK 1827. Mért tetted azt, Vid mondd,
336. SK 1827. Megkelle járnod
358. SK 1827. értted
371. SK 1827. értted
386. SK 1827. Tudod *ha* egység nincs a' nép fölött ÖM 1884—85.
 Tudod, hol egység nincs a fölött
396. SK 1827. egy nemzet fölött,
405. SK 1827. A fellegek közt, földön tengeren
412. SK 1827. Az a' nagy Isten,
416. SK 1827. Vid te
423. SK 1827. köztetek.
430. SK 1827. Morva haddal.
442. SK 1827. Hogy össze gyűljön
448. SK 1827. Hah mint
454. SK 1827. (el)
461. SK 1827. (az asztalhoz..)
465. SK 1827. Szent Isten,
468. SK 1827. (el)
473. SK 1827. (hőrül néz)
481. SK 1827. tányáján sajtóhiba: tányáján helyett
483. MM 1863—65. ÖM 1884—85. *Először* lelke, mint a sas szeme,
485. SK 1827. Bátor mi újság?
498. SK 1827. Józsa menj,
503. SK 1827. Isten látta,
510. SK 1827. legyen
513. SK 1827. (olvas)
537. SK 1827. Az Isten
541. SK 1827. át megyek.
553. SK 1827. (elmennek)
559. Békén kívánnék ülni egy tetőn. [Ez a sor az ÖM 1884. III. k.
 lap 7. sora után hiányzik. Ezért a következő 8. sor
 értelmetlen.]
565. SK 1827. (lerakja)
566. SK 1827. Bácsim?
571. SK 1827. (szomorodva)
574. SK 1827. 'S te durva küzdő
585. SK 1827. 'S te most
601. SK 1827. kívánom bátya,
606. SK 1827. Ne légy Jolánka
607. SK 1827. férjfi szem
610. Pedig, ha illy panaszszal szólsz tovább. [Ez a sor az ÖM 1884.
 III. k. 69. lap 28. sora után hiányzik. Ezért a követ-
 kező 29. sor nem világos.]

612. SK 1827. Bizzál az Istenben,
 618. SK 1827. Nem lelsz Jolánkám több
 620. SK 1827. (félre)
 622. SK 1827. az Istenért
 623. SK 1827. Ne aggódjál Csatás.
 624. SK 1827. (nyájasan)
 625. SK 1827. túl együtt
 632. SK 1827. (el)
 642. SK 1827. (indultában)
 643. SK 1827. Ne sok szerencsét Isten! A felkiáltójel a helyes va-
 riáns. MM 1845–48.-ban tévesen: isten?
 650. SK 1827. ösmeretlenül
 654. SK 1827. össze csap.
 678. SK 1827. éjben asszonyom,
 691. SK 1827. (el)
 693. SK 1827. (el)

IV. felvonás

3. SK 1827. (merőn néz)
 4. SK 1827. bizonynyal
 12. SK 1827. (indultában)
 16. SK 1827. (el)
 17. SK 1827. napom'
 21. SK 1827. táboromba?
 27. sor után SK 1827. (föl)
 37. SK 1827. E' szerént
 50. SK 1827. vissza tér.
 58. SK 1827. Elöl
 62. SK 1827. Elöl
 64. SK 1827. (mentében)
 65. SK 1827. (el)
 83. SK 1827. félre gyáva gond:
 100. SK 1827. jó Isten' nevében
 102. SK 1827. férjfi
 107. SK 1827. Az Isten,
 110. SK 1827. ki embere
 134. SK 1827. (el)
 135. SK 1827. (mentében)
 137. SK 1827. (el)
 137. SK 1827. Völgy.
 163. SK 1827. (kardot ránt)
 165. SK 1827. Meg állj,
 175. SK 1827. (össze csapnak)
 176. SK 1827. Nagy Isten!
 178. SK 1827. (meghal)
 182. SK 1827. Vessz el te
 189. SK 1827. (félre húzván, magában)

191. SK 1827. Az Istenért,
 209. SK 1827. vagy te Bátorom,
 211. SK 1827. társaságodat;
 247. SK 1827. Ha
 255. SK 1827. Jolán:
 258. SK 1827. Nagy Isten ott MM 1845—48. isten ott [kell a vesz-
 sző, kitettük.]
 259. SK 1827. (menni akar)
 260. SK 1827. az Istenért!
 260. SK 1827. (a' kard...)
 264. SK 1827. Szent Isten!
 265. SK 1827. (mutatván)
 268. SK 1827. (merőn)
 277. SK 1827. fölhalálom,
 279. SK 1827. (menni akar)
 280. SK 1827. Ne hirtelenkedj Jolánka:
 286. SK 1827. hol, Isten,
 292. SK 1827. Ne mondd hogy meghalt. Bátor lásd,
 295. SK 1827. Te vaskezü te
 297. SK 1827. Nem én Jolán,
 306. SK 1827. 'S Jolán te
 317. SK 1827. ha át ölelsz;
 321. SK 1827. nagy Isten
 321. SK 1827. (meszsziről...)
 322. SK 1827. nőj szikla mell,
 328. SK 1827. Öreg te
 329. SK 1827. (el)
 329. SK 1827. Az Öreg (mentében)
 333. SK 1827. (el)
 333. SK 1827. Kemei mező, Salamon' tábora.
 348. SK 1827. vissza küldtek,
 360. SK 1827. most király,
 361. SK 1827. (magában)
 362. SK 1827. (el)
 365. SK 1827. vissza nézvén
 382. SK 1827. (katonáihoz)
 383. SK 1827. (nem sokára)
 383. SK 1827. jó hadával paizsát
 386. SK 1827. (el)
 391. SK 1827. (el)
 396. SK 1827. (el)
 398. SK 1827. Nem mint vitézek:
 400. SK 1827. (kardot rántva megindul)
 404. SK 1827. (el)
 410. SK 1827. Vasalkotásu
 416. SK 1827. (elveti paizsát)
 419. SK 1827. (el)
 423. SK 1827. Sülledjen

434. SK 1827. össze zuztad
 438. SK 1827. (Petrudot meg látván)
 443. MM 1863–65. ŐM 1884–85. Szónok, s én
 455. MM 1863–65. ŐM 1884–85. Menj, Géza tán,
 458. SK 1827. Szent Isten!
 464. SK 1827. Isten veled.
 466. SK 1827. (kírántja)
 471. SK 1827. (tántorogva)
 473. SK 1827. (meghal.)
 501. SK 1827. Uram megengedj,
 506. SK 1827. (el)
 515. SK 1827. értte
 516. SK 1827. értte
 538. SK 1827. kicsinre
 549. SK 1827. (nevekedő..)
 561. SK 1827. rá ér
 562. SK 1827. (el)
 566. SK 1827. tengerére,
 578. SK 1827. Ha Ernyeie él
 592. SK 1827. gyász jelöl.
 592. SK 1827. (viszik)
 594. MM 1845–48. Megtudod hogy [Vessző kell. Kitet(tük).]
 595. SK 1827. (el)

V. felvonás

1. SK 1827. itt vagyok vitézim
 8. SK 1827. (szünet)
 9. SK 1827. Segítsen Istenünk
 10. SK 1827. (szélednek)
 31. SK 1827. De ím futó
 35. SK 1827. ha bátyám az;
 45. SK 1827. értte őket
 50. SK 1827. Nehéz ügyünk van bátya,
 60. SK 1827. De él az Isten,
 87. SK 1827. nagyra vágyók
 91. SK 1827. Mi nagyra vágyók
 96. SK 1827. a' Kunt és Csehet,
 109. SK 1827. (el)
 113. SK 1827. MM 1845–48. László vasát sajtóhiba: László' vasát helyett.
 122. SK 1827. (el)
 124. SK 1827. Magyarral harczol a' Magyar?
 127. SK 1827. (katonáihoz)
 131. SK 1827. vitézek' honjában
 132. SK 1827. itt állapodjunk,
 137. SK 1827. közt,
 149. SK 1827. oh igen! MM 1845–48. eltemettük'' [Pont kell. Kitet(tük).]

151. SK 1827. De mér?
 167. SK 1827. 'S ezt, jó anyám porodban,
 204. SK 1827. Meg állj,
 215. SK 1827. Esett, 's estében elhúnyt csillagod.
 219. SK 1827. Ne harcolj meg király,
 221. SK 1827. (elvitetik)
 225. SK 1827. E' dárda tónél
 235. SK 1827. És így királyom,
 246. SK 1827. következése:
 248. SK 1827. Hozott Isten,
 254. SK 1827. úgy látszik te
 259. SK 1827. vádolsz uram király,
 264. SK 1827. a' harpatok' sora.
 268. SK 1827. azt uram király
 269. SK 1827. a' Magyar
 270. SK 1827. (könyveit)
 279. SK 1827. szerénted
 284. SK 1827. kövesd királyom
 287. SK 1827. Hah Istenemre!
 289. SK 1827. (a' szín)
 296. SK 1827. (dühödve magában)
 302. SK 1827. Nézzed királyom
 316. SK 1827. jól tette hogy
 333. SK 1827. Hah
 335. SK 1827. Nézz tovább uram,
 337. SK 1827. döfösen
 340. SK 1827. hívánnak
 342. SK 1827. jó megy
 351. SK 1827. Uram mért
 358. SK 1827. Oh hogy'
 366. SK 1827. közt
 368. SK 1827. Nem még királyom,
 369. SK 1827. még rettentő öreg?
 377. SK 1827. Elakarna térni,
 378. SK 1827. Rémitöm vagy Ernyei,
 382. SK 1827. nem lehet király,
 385. SK 1827. értted,
 395. SK 1827. kő darabbá,
 402. SK 1827. mink is Ernyei?''
 408. SK 1827. havá
 411. SK 1827. Nézd most MM 1845-48. hajlanak [Vessző kell.
 Kítettük.]
 413. SK 1827. Csak egyben engedj,
 421. SK 1827. Hah
 422. SK 1827. Ki kard
 423. SK 1827. (elrohan)
 424. SK 1827. Oh ördög
 426. SK 1827. vezérem vérengző boszú,

428. SK 1827. fenn maradsz hazám,
 430. SK 1827. (el)
 445. SK 1827. Gondolkodókká MM 1845—48. Gondolkodókká [Saj-
 tóhiba SK 1827 alapján javítottuk.]
 448. SK 1827. Bajtárs
 456. SK 1827. Utolsó
 464. SK 1827. Hiába jártam nagyságos
 470. SK 1827. Fel hát vitézek,
 471. SK 1827. bátya balra, Otto jobbra
 473. SK 1827. (el)
 474. SK 1827. Biz Isten!
 475. SK 1827. össze ér
 479. SK 1827. (el)
 480. SK 1827. El hát busongó lélek,
 485. SK 1827. (el)
 485. SK 1827. nem sókára
 491. SK 1827. hát gyilkoló csaták,
 492. SK 1827. te is setéség' fellege,
 493. SK 1827. Villám zavarj meg
 496. SK 1827. kiáltván,
 498. SK 1827. érczaj
 507. SK 1827. Még nem lelém de
 513. SK 1827. (el)
 514. SK 1827. Szerencse most
 519. SK 1827. (menni)
 520. SK 1827. Kigyó ne bujkálj,
 538. SK 1827. ált döföm
 541. SK 1827. Engesztelődjél Erneyi!
 543. SK 1827. Veszsz hát el agg eb.
 543. SK 1827. (harczólnak)
 547. SK 1827. Szép honn
 553. SK 1827. oly nagyon vitéz,
 559. SK 1827. Magyarral
 561. SK 1827. a' Magyar
 568. SK 1827. honnfi dölfösen,
 574. SK 1827. lész.
 576. SK 1827. (megy)
 577. SK 1827. (Utána rohan.)
 577. SK 1827. Erneyi (vissza fordúl)
 578. SK 1827. (keseredve vissza veri)
 582. SK 1827. (össze csapnak,)
 586. SK 1827. (meghal)
 588. SK 1827. (megöli) Halj meg czimbora,
 589. SK 1827. (tovább megy)
 591. SK 1827. nagy Isten!
 609. SK 1827. érttünk
 615. SK 1827. az Isten,
 617. SK 1827. (szaladva

625. SK 1827. *hah*
636. SK 1827. *rettegetsz gondatlan?*
638. SK 1827. *Oh*
646. SK 1827. *László megjelenik.)*
647. SK 1827. *Emeld a' zászlót Bátor,*
650. SK 1827. *Hah! melly Salamon állj elő,*
654. SK 1827. *(el)*
654. SK 1827. *nagy Isten!*
655. SK 1827. *(a' Salamon*
674. SK 1827. *'S most ön magunkat*
675. SK 1827. *De fel vitézek!*

Bevezetés

Vörösmarty Mihály munkái kritikai kiadásának sorában jelenik meg *Hábador*. Drámai költemény egy felvonásban.

A *Hábador* sohasem lett általánosan befogadott, irodalmi olvasmány. Irodalmi életét az irodalomtudomány elvi síkján, problémák között és ezektől kísérve élte. A *Hábadornak* ez az irodalomtörténeti útja is csendes menetű volt. Problematikája: Ossziánhoz való viszonya — nem volt bonyolódott, az első rátekintésre szinte magától vetődött fel, nem vert maga körül széles felületű, avagy mély hullámokat, mindvégig reális talajon állt.

A problémák, első feltűnésükkor, filológiai természetűek. Kezddőnek az ossziáni tárgyi motívumok, majd stílus-alakítások, nyelvészeti elemek átvételének, átrokonításának kimutatásával. A problémák e fokú megoldása úgyszólván már teljes és kimerítő.

Azután a probléma-keresés és felállítás tágabb érdekűvé válik: Osszián és Vörösmarty történelemszemléletének, művészi alkotó módjának, a romantikában elfoglalt helyzetüknek vizsgálatára emelkedik fel. Az irodalomtörténetírás e fokon már kilép filológiai zártságából, színt, távlatot és lendületet kap. Itt már nem a tények objektív tiszteletéről van szó, hanem annak az értékítéletnek a megállapításáról, hogy a hatás átadásában és befogadásában ki maradt erősebb, ki őrizte meg jobban a maga egyéniségét: Osszián vagy Vörösmarty? Az irodalomtörténeti kutatás és értékelés e ponton eleinte egyoldalú volt, csak Osszián hatásának tényét hangsúlyozta ki. Később azonban feloldódott ez a már megmerevéssel fenyegető módszere, s a passzívan befogadó Vörösmarty mellett, vagy talán inkább fölött, meglátta az aktív, a hatásokat feldolgozó, képzeletének óriás kohójában újjáteremtő, másik Vörösmartyt is, aki önmagából mitsem veszítve, kapott hatásokkal meggazdagodva, most is diadalra vitte egyéniségét és megtartotta az alkotás primárius méltóságát.

Ez a megállapítás azért volt értékes és fontos, mert Vörösmarty költői életében ez volt az első eset, amikor nem történeti hatás (antik irodalom, Shakespeare), hanem szinte kortárs-befolyás érte intenzíven ihletét. Először kapott alkalmat élő irodalmi összehasonlításra s ezt tehetsége mértéke önmagától döntötte el. Vörösmarty nem tévedt el az osszianizmusban, nem vitte osszian-szédületén át zsákutcába költészetét, volt fegyelem-érzéke, ismerte a maga határait, amelyeken ha

átlép, minden ingovány lesz körülötte s ebben elsüllyed, de ha azokon innen marad, akkor megmélyül a hatásokban s még jobban rátalál magára.

Vörösmarty ezzel a mértéktartással, amellyel az osszianizmust és egyéniségét harmonizálni tudta, két nagy eredményre jutott el. Az egyik, hogy az ossziáni hangnemet költőileg úgy szólamattatta meg, az ossziáni stílust pedig művészileg úgy érzékeltette, hogy nem halaványított el, nem is másított meg rajtuk semmi jellemző vonást, de ugyanekkor elhárította önmagáról az epigonizmusnak hozzá méltatlan kockázatát. A másik pedig az, hogy a *Hábador* nem térítette ki Vörösmartyt sem belső fejlődésének, sem pedig költői működésének egységes irányban emelkedő útjaiból. A *Zalán futása*, a *Salamon Király* a reformkor szellemi vonalában állanak. A *Hábador* erre a vonalra lobbantott rá heroikus feszültségű lendületet, s így ha nem is tárgyyszerűleg, de atmoszférikus és lélektani rokonságával odatartozik Vörösmarty kibontakozó epikai korszakának hősi világképéhez.

A *Hábadort* a kritikai kiadást irányító, következő elvek és rendszer szerint adjuk ki.

A kiadás szövegének alapjául: Vörösmarty Minden Munkái. Kiadók Barátai Bajza J. és Schedel Ferenc. Pesten 1845. Kilián György Tulajdona. — V. k. 149—186. l. szolgált.

A szövegkiadás után ismertetjük a kéziratot, történetét, jelenlegi lelőhelyét.

Ezután foglalkozunk a *Hábador* kidolgozásának alakiságaival. Először Vörösmarty írásmódora áll feladatunk előterében. Vörösmarty írása a korai drámákhoz és a Salamon drámához viszonyítva, még jobban romlott s ennek következtében az olvashatóság szempontjából még több nehézséget okozott. Már a Salamon dráma első kéziratára jellemző alaki elváltozások is feltűntek és szinte tipikusan megismétlődtek: a türelmetlen gyorsasággal odavetett betűk, a lázas és megnyugvásra alig szolgáló javítások, áthúzások, törlések, betétek és szövegjavítások.

Külön kell kiemelnünk, hogy Vörösmarty helyesírása, amelynek egynemely határozatlansága és bizonytalansága volt észlelhető *A' Belső Háborúban*, itt megszilárdult és egységes lett, természetesen a maga helyesírása elvein kialakult rendszerben, amely teljesen Kazinczyt és Révait követte.

Munkánk legfontosabb részének a *Hábador* szövegkialakulását tartjuk, bármennyire filológiai természetű volt is ez. Betűről betűre, szóról szóra, kifejezésről kifejezésre követtük Vörösmarty küzdelmes harcát a *Hábador* szövegének végleges megformálásaért. Néhol azonban legyőzött bennünket az írás okozta nehézség. A kéziratban ugyanis vannak olyan áthúzások, törlések, átírások, hogy ezek tinta-sűrűje, betű-káosza alól egyetlen egy betűt vagy szót sem volt lehetséges előhúzni: olvashatatlan maradt. Viszont az is előfordult, hogy egy-néhány, ráírásokkal vagy javításokkal egymásba gabalyított szó olvasata bizonytalan vagy vitatható. Minden ilyen természetű, tehát problematikus értékű megoldást mindig jeleztünk.

A szövegkialakulást szükségképpen kellett követnie a szöveg történeti egybevetésének. Feltűnő, hogy milyen kevés a *Hábador* szöveg-változat, eltérés és romlás. S ha néha észlelhető is, nem mindig lehet bizonyosan eldönteni, hogy valóban szövegromlással van-e dolgunk, avagy csak nyomtatási hibával.

A *Hábador* irodalomtörténeti életének egyik alapvető kérdése mintájához vagy forrásához való viszonya. A *Hábadorral* kapcsolatban a forrás kérdését ki kell kapcsolni, mert a *Hábador* lényegében Vörösmarty képzeletének alkotása. Mintája azonban kétségtelenül a Kazinczy fordításain át közvetített Osszián. E mintához való viszonyításnak vannak filológiai természetű kérdései, amelyeknek megoldása objektív bizonyosságúnak mondható, de felvetődnek benne esztétikai jellemű kapcsolatok is. Ezen az alapon mindent összegyűjtöttünk, ami *Hábadornak* és mintájának kapcsolatára s ennek tisztázására utal. Hiszen itt tulajdonképpen Vörösmarty költői egyéniségének és eredetiségének az őt joggal megillető hangsúlyozásáról volt szó.

Azt a tárgy irodalomtörténeti teljességének szempontja kívánta, hogy foglalkozzunk az Osszián-kérdéssel is, legalább annyira, amennyire az a *Hábador* történelmi megértéséhez szükséges.

Végül igyekeztünk arra is, hogy a *Hábador* irodalomtörténeti életét is összefoglaljuk. Úgy gondoltuk, hogy a kritikai kiadás gondolatait és szándékait teljesebben szolgáljuk azzal, ha nem elégszünk meg egy, csak „történeti menetű” bibliográfiai felsorolással.

Végül is kedves kötelességemnek tartom, hogy sok és mély hálával köszönjem meg az MTA Kézirattára kitűnő munkatársainak szellemi támogatását és páratlanul előzékeny figyelmét, amelyekkel állandóan segítségemre lenni szíveskedtek.

Sokszoros és nagy hálával köszönöm lektoraimnak: Dr. Barta János egyetemi tanárnak és Mezei Mártának szíves fáradozását, gazdag tudását, finom kritikáját, amelyekkel munkám elkészítésében lekötelező módon támogattak.

A *Hábador* kézírata

I. A kézirat leírása, története

A *Hábador* kéziratát az MTA Kézirattára őrzi. Jelzete: K/716. 27 lapból, 54 r v. oldalból áll. A megírt lapokon kívül üresen maradt 1 lap, 2 oldal. A kézirat egész terjedelme tehát 28 lap, 56 oldal.

Álaka: nyolcadrét. Minősége: diósgyőri, merített papíros.

A kézirat mindvégig Vörösmarty Mihály kezeirása. Az üresen maradt utolsó lap hátára ez van ceruzával írva:

Kerzi = Kerfi = Kendi

Szende = Csilla

A ráírás Zádor Györgytől való.

A kézirat minden részében romlatlan és egész állapotban maradt fenn. Csak a címlap hiányzik. Ennek következtében a kézíraton a

drámának nincs címe. Nem is lehetne *Hábador*, tekintve, hogy a kéziratban az agg lantos mindvégig *Csombita* néven szerepel.

Valószínűnek kell tartanunk, hogy a kézirat első tulajdonosa Stettner György, írói álnevén Fenyéry Gyula volt. Ezt a feltevésünket arra építjük, hogy Fenyéry Gyula írt a *Hábadorról* bírálatot A Tudományos Gyűjtemény 1827. 1. kötetének 69–98. lapján. A bírálat közölte a sajtóhibákat is, amelyek olyanok voltak, hogy Fenyéry csak a nyomtatott szövegnek a kézirrattal történt összehasonlítása alapján minősíthette hibáknak. Így maradhatott a kézirat továbbra is Zádor György birtokában. A kézirat sorsa ugyanaz lett, mint *A' Belső Háborúé* volt. Így került az MTA Kézirattárába, ahol *A' Belső Háború* kéziratával egybekötve áll.

Jelzete: Kézirattár. Díszművek. 716.

2. A kézirat alaki sajátosságai

A *Hábador* kézírata Vörösmartyt már alkotó erejének teljességében, de ugyanekkor dolgozó módszerének kialakult jellegében állítja élénk. Ez előtt írt, első drámájában *A' Belső Háború*ban először jelentkező írásbeliségének elemei: a téma látás ihletétől felajzott nyelvképzlet ellenállhatatlan áradása, az írásba rögzítés készségének önmagát egyre jobban felfokozó gyorsasága és a szöveg állandósítás esztétikailag legértékesebb formájáért folyton vívódó és nyugtalanító küzdelem itt is megismétlődnek, illetőleg folytatódnak, de — ha lehet mondani — még szuverénebb szétlazulással. A nemrég még elegáns könnyedségükkel kiírt Vörösmarty-betűk határozott alakja már elváltozott. Itt-ott, mint önmagának visszaragyogó emléke, a szavak gomolygó sűrűjéből előszépül egy-egy gondosan végigírt betű, de csak nagy ritkán. Vörösmarty izgatott, fölhevült, gyors keze nem is írja, hanem dönti a betűket, hogy együtt tudjanak maradni a nyelv sugallataival. Ezért rohannak, vágatnak, közben pedig felbomlik, szét-esik rajtuk minden alaki szépség és harmónia, csak körvonalaik ritmusa lobog utánuk. Mindez nem artisztikus, de tagadhatatlanul egy minden alakot széttörő teremtő folyamatnak monumentális jelenléte érzik bennük.

Az írásnak ez a gyors iramú lendülete magyarázza Vörösmartynek azt az itt is jelentkező vonását, hogy nem tudja magát mindig egészen koncentrálni egy pillanatba vagy mozzanatba. Szeret írás közben megállni; akár azért, mert fáradt, akár pedig azért, mert várja egy szükséges szónak a megjöttét. Ilyenkor közömbös szavakat írogat kézírata lapszéleire, vagy pedig tollával, ritkán ceruzájával, férfi arcokat és síkidom-változatokat rajzol.

Néha leír egy szót, kifejezést vagy mondatot, s már úgy tetszik, hogy elkészült mindennel, amit ki akart fejezni és tovább robot rajta. De aztán valami visszatartja, ösztönösen is, tudatosan is, valami nem tetszik neki azon, amit leírt: a név, a hangzás, a szín, az asszociációs kör, a meseszöveg, a bonyodalom, egy fordulat. Ekkor kezdődik

meg Vörösmartyban a teremtő koncepció jelentőségével egyenlő fontosságú, második alkotó fázis: a javítás.

Elgondolásával és ennek megvalósításával, tehát első szöveg-alakításával való elégedetlensége végighúzódik a *Hábador* egész kéziratán. Ennek általános tünete a javítások feltűnő nagy száma. Így meglepő, hogy a *Hábador* kéziratában mintegy 428 sor-kihúzás észlelhető. Ha most még arra is gondolunk, hogy a kézirat egy-egy sorában hány szó, kifejezés, mondat javítás vagy törlés, szöveg-összevonás fordul elő, akkor nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Vörösmarty a 925 sorból álló *Hábadort* legalábbis kétszer írta meg.

A *Hábador* kiadásai

Vörösmarty: Homonna Völgye. Aurora. Hazai Almanach. Kiadá Kiszfaludy Károly. 1827. — 283—327.

Vörösmarty Mihál Munkái. I—III. k. Pesten 1833. Trattner—Károlyi Tulajdona. — 195—234. A cím: Hábador. Homonna völgye.

Vörösmarty Minden Munkái. Kiadák Barátai Bajza J. és Schedel Ferenc. I—X. k. Pesten 1845. Kilián György Tulajdona. — V. k. 149—186.

Vörösmarty Minden Munkái. Nemzeti Könyvtár. Kiadák Barátai Bajza J. és Schedel F. Második Öszves Kiadás. Pesten 1847. Kilián György Tulajdona. — 637—658. h.

Vörösmarty Minden Munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. I—XII. k. A költő arcképével és életrajzával. Pest 1863—1864. Kiadja Ráth Mór. — III. k. 171—212.

Vörösmarty Összes Munkái. Teljes kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. A költő arcképével és életrajzával. I—VIII. k. Budapest 1884. Kiadja Méhner Vilmos. — III. k. 115—144.

Vörösmarty Mihály Munkái. Magyar Remekírók. Életrajzzal ellátta és rendezte Gyulai Pál. XXII—XXVII. k. Budapest 1903. Franklin Társulat kiadása. — XXIV.—III. k. 105—131.

Vörösmarty Mihály Munkái. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gyulai Pál. A Magyar Remekírók sorozata XXII—XXVII. köteteinek külön kiadása. I—VI. k. Budapest. Év nélkül. Franklin Társulat kiadása. — III. k. 105—131.

Vörösmarty Mihály Összes Költői Művei. Sajtó alá rendezte és életrajzzal ellátta Endrei Zsolt. Budapest 1907. Világirodalom kiadása. — 236—243. 1.

Vörösmarty Mihály Összes Drámai Kötteményei. Sajtó alá rendezték Horváth Károly és Tóth Dezső. I—II. k. Budapest 1955. Szépirodalmi Kiadó. — I. k. 231—256. 1.

A Hábador keletkezésének története

A *Hábador* megírásához Vörösmarty már 1826 legelején hozzáfogott, mert Stettner Györgyhöz 1826. január 6-án írt levelében ezt írja: „Foglalatoságom Kont' tisztogatása; egy Ossianos rövid Drámába is kaptam; de még nincs vége: benne még a' helyek' nevei is költöttek. Így kezdődik:

Horva.

Mint zordon öldöklő hadak
Csendes fenyérek' halmain,
Úgy mentek által lelkesen
Az éj setétes álmai.
Oh Szende nem volnál-e itt,
Szűz égszemű leánya Kerzinek?
Hazudtak-e az álmok énnekem,
Vagy már vaióban nem vagy itt?
Hallgass el akkor csalogány,
Ne zengj siralmas éneket,
Tud Horva is siralmas éneket,
Mert Kerzi' Gyöngye nincsen itt,
Szigetbe ment a' tengerek' fiához —
Kit látok a völgyön tévelygeni?
Nem Szende, a' ki jó felém?
Ő az! de bú van arczain,
'S kisírt szemében fájdalom.
Oh égszemű leánya Kerzinek
Miért vagyon bú arczodon,
'S kisírt szemedben fájdalom? Sat.

Aligha végzem el; csak fele kész. Szeretnék egy nagyobb Eposba kezdeni, 's már nagyon fornak gondolatjaim.” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 131.)

A Vörösmarty által barátjának elküldött rész a *Hábador* első húsz sora, mégpedig abban a formában, ahogyan az a kéziratban már kialakult. Tehát az áthúzások utáni alakban. Így az „öldöklő hadak” már nem „Zsiváta völgyein”, hanem „csendes fenyérek halmain” mentek át Horva hasonlatában (l. a Szövegváltozatokat). A költő által is „ossianos”-nak szándékolt dráma megírásával egyidőben egy „nagyobb Epos”-on is „fornak gondolatjai”, s e „nagyobb Epos” valószínűleg a *Magyarvár* lehetett. (Vty Akad. Kiad. 5. k. 387.) Ez a két tény már utal a mű ihletforrásaira, az ossziáni énekekre és a „magyar előkor” ígézetére, erről kiadásunk „Források, minták” fejezete szól majd részletesebben. A kéziraton végrehajtott javítások, valamint a Stettnerrel való levelezés tanúságai is arra utalnak, hogy Vörösmartynak a drámával kapcsolatban a legfőbb nehézséget a nevek okozták. Már darabja címével is sokat küszködött. A kéziratban a cím

hiányzik (hihetőleg a címdal elveszett), később az Aurorában Homonna völgye címen adta közre, majd az M 1833-ban e kettős címet találjuk: Hábador, Homonna völgye és csak az MM 1845–48-ban (MM 1847-ben is természetesen) olvasható a végleges cím: Hábador. A Homonna völgye cím is a „magyar előkort” szándékolta idézni, de a töredékben maradt eposz-töredékhez, a Magyarvárhoz hozzá közel a dráma ihletét, a Magyarvárbán is találkozunk a Homonna, Homanna névvel. (L. alább: Források, minták c. fejezetünket.)

Ami a helyneveket illeti, Vörösmarty nem csinált titkot abból, hogy költötte őket. (L. Stettner Györgyhöz 1826. jan. 26. irt levelét. — Vty Akad. Kiad. 17. k. 131.) Így költötte a személyneveket is. Azt közben mindig éreznie kellett, hogy csak olyan neveket használhat, amelyeknek „a magyar előidőket” asszociáló ossziáni korhangulata van. Forrásul egyedül a maga névteremtő képzelete szolgálhatott, amellyel a *Zalán futása* neveinek jó részét is alkotta, s amelyeknek emlékei még benne zsonghattak a lelkében. Hiszen a *Hábador*t 1826 elején kezdte írni. Érthető tehát, hogy a *Hábador* nevei közül néhány a *Zalán futása* alakjairól való, mint Csupor, Tarczal. Mások pedig analóg hangzás vagy képzés szerint tartanak a *Zalán futása* néhány alakjával nyelvrokonságot: Hábador—Hábor, Korondár—Kolombár, Csombita—Csombor—Csomb—Televér, Kendegüz—Bendegucz.

Vörösmarty azonban a *Hábador* személyneveivel nem volt megelégedve. Sok javítás után jutott el a végső névadáshoz, részint még a kéziratban, részint pedig a kiadásban. Így lett a kéziratban: Kerzi—Kerfi—Kendi; Hébal helyett Horva; Tábod, Csábod, Váchor, Szálldok helyett Tarczal; Keve helyett Zádorág. A kiadásban pedig: Jáva, Záva, Závól helyett Gyámol; Csombita helyett Hábador; Kendegüz helyett Tengemér; Zsivata—Sivata helyett Homonna.

Stettner György Világosvárról 1826. január 13-án válaszolt Vörösmarty idézett levelére. A *Hábador*ról szólva ezeket írja: „Ossiános Drámád’ közlött monológja kedves előttem; de a neveket nem szeretem. Kár lenne azt a Kovacsóczy-’s Thewrewk teremtette Szendét örökíteni. Miért nem inkább Márna vagy Málna vagy Kolna; ha nem Lilla vagy Lóra. ‘S az insonorus Kerzi helyett is jobb lenne Halmi, vagy Völgyi, vagy akármi más, csak ne Willecsbics!” (Vty Akad. Kiad. 17. k. 134.) Vörösmarty azonban az ajánlottak közül egyet sem fogadott el. De elejtette a Szende nevet és Csillával váltotta fel. Ezt zeneibb hangzásúnak tarthatta.

Stettner említett levele a drámai költemény írásának tempójára, további megköltésének idejére is világot vet. Ugyanis a 456. sor után (tehát kb. a mű közepén) a női szereplő neve az áthúzott következő személyjelésben még Szende, de utána már végig Csilla, és ezután váltja fel a Stettnertől „insonorus”-nak ítélt Kerzit a Kendi név is. A jelenet azonban még ekkor sem Homonna, hanem Zsivata völgyében játszik, és az agg énekes neve mindvégig a kéziratban: Csombita és nem Hábador. Így feltételezhető, hogy a mű második felét Vörösmarty Stettner levelének kézhezvétele után, azaz legkorábban 1826 januárjának második felében írta.

A kéziratban található javítások tipikusan mutatják Vörösmarty küzdelmét a *Hábador* stilisztikai értékének fokozásáért. Ezért keresi a friss, szokatlan, új világitást nyújtó jelzőket:

Te azott arczom [javítva ebből: *könyves arczom*] 557. sor 101 v.)

Éppen így és ezért szereti a dinamikus megszemélyesítéseket:

Vad sólyom gyakran erre csap [jav. ebből: *itt leng*] 228. sor 91/r

Vigyáz arra, hogy egyforma intenzitású szavakon, törés vagy nyereség nélkül finomítson ki egy képet:

Virágok hajnala [jav. ebből: *reggele*] 155. sor 89./r.

A nyugvó tenger tükrét [jav. ezekből: *árvait, tükörét, bájait*] 573. sor 102./r.

Ha pedig nem jön meg az az egyetlen szó, amelyet keresett, hajszott és várt, akkor töröl. Így:

⟨*pusztult hazából* {*bujdosott*} *bujdosott*⟩

⟨*futva, jött*⟩

⟨*jött el ő*⟩ 583. s. után 102/v. 1. s. után.

Éppen így töröl ökonómiai szempontból is, mintha attól félne, hogy a túlságos részletezéssel kirajzolt kép talán öncélúvá válnék s egységet bontana:

⟨*Ez egy kincsem nézz ide*⟩

⟨*I Nézd, még ez egy kincsem maradt*⟩

⟨*E' villogó nyíl*⟩

⟨*Messze hajtó gyilkos iv,*⟩

⟨*Ez villogó ez a' setét nyíl*⟩

⟨*ez a' setéllő nyílnaddly*⟩

⟨*halál*⟩

a 746. sor után 106/v. elején

⟨*metsz*⟩

Avagy:

⟨*Már itt az alkony: Menj: siess*⟩

⟨*Veszt setét az erdők' alkonya*⟩

⟨*Veszélyek állják útjait*⟩

⟨*Menj! immár este*⟩

⟨*jő az az alkony*⟩

833. sor után

109/r elején.

A *Hábador* azután Kisfaludy Károly 1827. évre kiadott Aurorájában jelent meg először. „Homonna' völgye” címen. A darab műfaji megjelölése, a drámai személyek külön felsorolása teljesen hiányzott. Ez 1827. évi Aurora egyébként 1826 novemberében vagy decemberében jelenhetett meg ténylegesen (Vty Akad. Kiad. 5. k. 316.). A Tudományos Gyűjtemény 1827. évi I. száma már közli Stettner Györgynek (Fenyéry álnéven) róla írt recenzióját, amelyet a mű fogadtatásáról és utóéletéről írt fejezetben részletesen ismertetünk.

Toldy Ferenc Bajza Józsefnek 1827. február 13-án írt levelében az 1827-es Auroráról szólva dicséri Vörösmarty művét: „Hát Homonna' völgye különösen nem érdemlé-meg megemlítésedet? hitem szerint a' poetai dictio benne egy rendkívül való magosságra van emelve.”

E megjegyzés után a Tündérvölgy szépségeit magasztalja. (Toldy Lev. 295/v.) Bajza március 9-én küldött válaszában közli, hogy részletes bíráló levelet írt Kisfaludynak az Auroráról, de óvatosan, hogy kímélje Kisfaludy érzékenységét. Ha őszinte lehetett volna, elmondotta volna többek közt „mi szép Homonna völgyében s mi olly igen mesteri a Tündérvölgyben: de mégis nem ható, s miért marad ez örökké becstű darab, de örökké kis publicumu . . .” (BAJZA ÖM 6. k. 226.) Az utóbbi megjegyzés természetesen a *Tündérvölgyre* vonatkozik — Toldy is annak vette és úgy polemizált Bajzával a későbbi levelében (L. Vty Akad. Kiad. 5. k. 318.), de Bajza megállapításai a *Hábadorra* is állnak, ha a mű csekély fogadtatására gondolunk.

Vörösmarty Mihál Munkái 1833-as kiadásában a darab már kettős címmel jelent meg: *Hábador. Homonna' völgye*. Minden más jelzés itt is hiányzott.

A *Hábador* végleges formáját Vörösmarty Minden Munkái 1845. évi kiadásában kapta meg. Vörösmarty itt már jelezte a szereplő drámai személyek nevét és a cselekmény idejét: „A magyar előkorban”. Ennek a kiadásnak a szövege szolgált alapul minden további kiadásnak, minden alakítségével együtt.

Ezt a kiadást követte Gyulai Pál is azzal a különbséggel, hogy szakított Vörösmarty Mihály helyesírása némely hagyományaival. Nevezetesen: az a és e mellől elhagyta az aposztrófot, továbbá a birtokviszony jelzését. Ezenkívül ily, mely, melyet és milly helyett így írt: ily, mely, melyet, mily. A Gyulai gondozta szöveg ezekkel a változásokkal lett az alapja minden további kiadásnak.

Jelen akadémiai kiadásunkban azonban visszatértünk a műnek költő életében utolsó megjelenéséhez, az MM 1845–48-hoz, és ezt tekintettük a dráma alapszövegének.

Az 1827. kiadástól a Gyulai rendezte kiadások történeti soráig az alapul szolgáló 1845. kiadás főszövegétől eltérő változásokat „A Hábador szövegkialakulása és szövegváltozatai” c. fejezetünkben jeleztük és mutattuk ki.

A *Hábador* helyesírása

A *Hábador* helyesírása egészen a *Salamon Király* 1827-es kiadása elvi alapjain áll. Így tehát erről itt nincs mit szólnunk. Csak azt szeretnők megemlíteni, hogy Vörösmarty a *Hábadorban* is a szóelemzést juttatja következetesen érvényre: ordítsd el (408. s.), eredjetek (127. s.), folyjon (340. s.). Néha azonban az a látszat, mintha következetlen lenne, mind a kiejtés, mind a szóelemzés alapján ír: nyugott (2. s.), hazudtak (7. s.), aluttak (62. s.). Ennek a kettősségnek azonban valószínű oka az, hogy Vörösmartynak bizonyos szavak tövéről egészen egyéni felfogása, s ennek logikusan megfelelő helyesírása volt. (L. éppen a „nyugonni” különböző alakjainak helyesírásáról Stettnerrel folytatott vitáját, hozzá Pestről 1826. január 2-án írt levelében. Vty Akad. Kiad. 17. k. 121–124.)

A *Hábador* kéziratán a sorkezdés nagy, illetve kisbetűs volta ingadozó. Már utaltunk rá *A' Belső Háború* helyesírási sajátosságairól szólva (379), hogy 1820 és 1826 között verssorait általában kisbetűvel kezdi, utána a hagyományos nagybetűs sorkezdésre tér rá. A *Hábador* tehát Vörösmarty olyan korszakában keletkezett, amely a sorkezdés szempontjából átmeneti jellegű. De ezen túlmenőleg alkotás-lélektani szempontból is megmagyarázható az ingadozás.

Mint minden lelki ténykedés, az írói alkotás is összetett folyamat: egyszerre több síkon történik. Amikor tehát a mindig gyorsan, hevületen és izgatottan, szinte stilizáló pátozzsal dolgozó Vörösmarty ír, sorkezdése sokszor önkéntelenül is felújítja emlékezetében a magyar verssoroknak hagyományos és egykori nyomtatványokban is használt nagybetűsen elindított alak-képeit s ezek hatása alatt, szinte mechanikusan, nagy betűvel kezdi a sort, jöllehet az előző verssort vesszővel vagy e nélkül fejezte be:

Mint partüregnek szélein
Az életoltó fegyverek' kovácsa,
Ki zörget Zádor ajtaján? (181—183. K)

Vörösmarty sokszor a verssorok egymást váltó menetében a prózai mondat felépítését érvényesíti. Ezért csak a mondat elején — amely összeesik a sorkezdéssel — használ nagy kezdőbetűt, a többi mondatokat, bár sornyitóak, kis betűvel kezdi:

Oh a' vitéz nem csügged: buzogány
rezeg kezében kard helyett
tört kardja messze penge le;
de a' nagy vas gomb nem törik,
emészti ellensége tagjait,
mint nagy fejű vad a' juhót,
mint hulló szirt a' sík jeget. (290—298. K)

A kisbetűs sorkezdetnek leggyakoribb oka Vörösmarty alkotás-módjának állandóan visszatérő elégedetlensége. Megkezd egy sort nagybetűvel, s tovább folytatja. Közben megáll, a nagybetűs sorkezdő szót va gy betűt — mert nem tetszik neki — áthúzza. De az utána következő kisbetűs szóra már ráfeledkezik s így a sor — látszólag megokolatlanul — kisbetűs kezdetű, tehát nyitott marad:

<De> hová	(282. K)
<H> ah	(399. K)
<'S> viharrá	(455. K)
<Ten> halálos	(483. K)
<Mert> lássad	(504. K)
<De> jer	(551. K)

Az ritkán fordul elő, hogy Vörösmarty a törölt sorkezdő betű után nagybetűvel folytatja a sort:

<'S) Fehér (640. K)

Vörösmarty azt is megteszi, hogy a már nagybetűvel elindított sor elé utólag — nyelvesztétikai okból — kisbetűs kötőszót ír:

<'s) Lelkét (30. K)
<'s) Te (767. K)

Legtöbbször azonban nincs más magyarázat, mint Vörösmartynak gyors sodrú, türelmetlen, ideges, a szükséges időt magának megadni nem tudó, ezért tehát egyéni írásmódja. Jobban szereti a kisbetűt, mint a nagyot, mert ez kilendíti írástempójából és modorából. Inkább tehát a kisbetűt húzza szét, szélesíti — gömbölyíti ki, vaskosítja el, mintsem hogy nagybetűt írjon. Így történik aztán, hogy nem lehet mindig eldönteni betűinek alaki értékeit: kicsik-e vagy nagyok? Különösen a következő kisbetűkkel szereti Vörösmarty a nagybetűk illúzióját kelteni:

a (141. K), é (273. K), f (149. K), g (526. K), k (154. K), m (134. K), sz (286. K)

Legvitathatóbb az s betű jellegének eldöntése. Csak helyzete szerint: a többi sorkezdő betűhöz való viszonyítása után lehet értékét valószínűsíteni. Minden esetben nem is tudtuk meghatározni alakiságát.

Források. Minták

Már a keletkezéstörténetben szólottunk arról, hogy Vörösmarty — saját szavai szerint — „ossianos drámát” írt. Arra is utaltunk, hogy a dráma ihletének forrásvidéke azonos a *Magyarvár*-éval, amire a végső változat (MM 1845—48) időmegjelölése is utal: „a magyar előkorból”. Az alábbiakban e kettős ihlet nyomait igyekezünk majd megvilágítani.

A *Hábador* esetében „forrásokról” a szó filológiai értelmében nem beszélhetünk: a mű alapjában Vörösmarty képzeletének alkotása. Szólnunk kell azonban a téma ihlet tényezőiről, így először is Osszián hatásáról. Az alábbiakban kissé részletesebben tárgyaljuk Osszián magyarországi megjelenését Vörösmarty előtt és a költő korában. Szólunk azokról a művekről, amelyek segítségével megismerhette a kelta bárd hősdalait. Osszián feltűnése 1760 óta majdnem egy fél-századon át tartotta izgalomban az európai irodalmi életet. A viták hullámai hozzánk is átcsaptak és csak Vörösmarty bonyhádi tartózkodásának idején csitulak el, bár maga az „osszianizmus” nálunk a huszas évek végéig irodalmi divat volt.

I. Osszián hatása a XIX. század elején

Vörösmarty tudhatott az Osszián-probléma angolországi zajlásának főbb részleteiről, azokról a harcokról, amelyek középpontjában a Macpherson Jakab közölte költemények hitelessége állott. Mindezeknek a híre ugyanis hozzánk szintén gyorsan eljutott. Szerdahelyi György, a budai egyetem esztétika tanára, Poesis Narrativa Budae 1784-ben megjelent művében ismertette az Osszián-kérdést, a Celtae c. fejezetben:

„De Bardis, seu Poetis, et Cantoribus Celtae paucae sunt reliquiae. Certum tamen est poetas illis et copiosos et heroicos fuisse. Talis dicitur *Ossian* fortis et excelsus cantor, cuius opera doctissimus Macpherson produxit et ex idiomate Celtico seu Gallico vetusto convertit in Anglicum.” (c) — E c betűvel jelzett szövegalattí jegyzetben ez áll: „Magna fuit et est disputatio de veritate, et certitudine Poematum, quae Macphersonius Ossiano tribuit. Novissimus est *W. Schaw*, qui edito Londini libro anno 1781 Machersonii fidem impugnat. Sed omnia eius argumenta profligasse putandus est *Cl. Joan. Clark* data in lucem apologia anno eodem.” (126. p.) (Kevés maradt fenn a bárdokról, azaz a kelták költőiről és énekeseiről. Bizonyos mindamellett, hogy voltak nekik mind ékesszavú, mind heroikus költők. Ilyenek mondják Ossziánt, ezt az erőteljes és kiváló énekest, akinek műveit az igen tudós Macpherson adta ki, és a régi kelta, azaz gael nyelvből angolra fordította.

Nagy vita folyt és folyik a valóságáról és eredetiségéről azoknak a költeményeknek, amelyeket Macpherson Ossziánnak tulajdonított. Legújabban *W. Schaw* az 1781. évben Londonban kiadott könyvében kétségbe vonja Macpherson hitelét. De azt kell tartanunk, hogy valamennyi érvét megdöntötte *Cl. Joan.* (Clark az ugyanabban az évben kiadott védőiratában.) Vörösmarty egyetemi hallgató korában olvashatta Szerdahelyi György munkáját.

Vörösmarty azonban másutt is megismerkedhetett Ossziánnal s a körülötte folyó vitával. Bizonyára megfordult kezében a Kassai Magyar Múzeum, mely a korabeli nyugat-európai irodalom antológiájaként hathatott rá, s itt olvashatta Batsányi János Osszián-fordításait: *Osszián Utolsó Éneke*, prózában, 1788. I. 197–200. l.; *Oszkár Halála*, hexameterben, III. 197–8. l.; *Karthon*, prózában, 1792. 279–83. — Batsányi azonban nemcsak fordított Ossziánból, hanem az *Ossian Utolsó Éneke* fordításához írt előszavában jellemképet is rajzolt róla. Ezt Vörösmartynak olvasnia kellett. A *Zalán futása* bevezető sorainak hangulata ugyanis erősen emlékeztet rá: „Illy igazi Poétai meg-ihletődésben, elméjének tellyes szabadságot engedvén, eleven színekkel festi Nemzetének hajdani vitéz erköltseit; mellyeknek elhanyatlása lelkére hatván, kedveseinek sirhalmain, jaj-szóval kesergi Hazájának gyászba-borúlt régi ditsőségét. — Szívéből szollott, 's azért nem tsuda, ha énekeiben olly gyakran a' Természetnek hatalmas és mindig kedves szavát halljuk, 's meg-esmérjük . . . Ezt a' kis darabot közönségessé azért tettem, hogy *Osszián*'

költeményeinek édességét Nemzetemmel előre meg-ízleltessem.” (1788. I. 39–40.)

„Oszkár halála” fordításával kapcsolatban Batsányi kitért a versforma kérdésére és megokolta, hogy miért használta különösképpen a hexametert azonkívül, hogy az osztrák Denis Mihály példája állott előtte: „A’ mi ezt a’ kis fordítást illeti: én azt magam sem tartom tükéletesnek. Tsak próbálni akartam, ’s látni, miként illenek Osszsián’ költeményeihez a’ Magyar *Hexameter*. Talán legjobb volna, ha az egész Osszsiánt (valamint Dénis tselekedett volt) illy-nemű Versben fordítani. Itt tetszenék-ki leg-inkább a’ mi Nyelvünknek méltósága ’s hasonlíthatatlan szépsége. De erre nékem nints időm, ha talán tehetségem lenne is.” (1788. III. 200.) Vajon, amikor Vörösmarty Batsányinak e programként ható szavait olvasta, akár Pesten, akár Bonyhádon, verselő tehetsége nem kapott-e innen is indítékot és szimpátiát a hexameter megszeretése és kultusza felé?

Ugyancsak a Kassai Magyar Múzeum hasábjain olvashatta Vörösmarty az Osszsián-kérdésnek magyar földön folytatódó vitáját, amelyet Batsányi János és Rájnis József vívtak egymással nem az Osszsián-költemények hitelessége, hanem értéke felől. Ezt a harcot Rájnis József kezdte el Magyar Virgilius (Pozonyban 1789.) c. munkájában, amey három részbe áll. Az első: Maro Virgilius Publiusnak Eklogái. Az Az Válogatott Pásztori Versei. A második: A Magyar Vergiliushoz Tartozó Sisakos Paizos Kardos Mentő-Irás. A harmadik: Toldalék, Mellyben A’ Magyar Virgiliusnak Szerzője A’ Kassai Magyar Múzeumról Jelesbben Pedig Az Abban Foglaltatott Fordítás’ Mesterségének Regulájaról — Való Ítéletét Ki Nyilatkoztatja. Pozonyban. 1789.

Rájnis a Toldalék-ban Kazinczyt és Batsányit is felelőssé teszi azért, hogy Baróti Szabó Dávid verselésében „az igéknek elrendezésében az illő rendet jobban megtartsa, mint-sem ez előtt; kétség-kívül reá vehették volna arra is, hogy a’ természettel —, ’s az igaz ítélettel-ellenkező hibáit meg-jóbbítaná” Azután egy kissé kelletlen elismeréssel említi meg Batsányi Osszsián-fordítását: „De én ezt tsak furtsaságtoknak tulajdonítom, szinte mint azt-is, hogy ti ugyan, gyönyörködőtő Poétai Munkáknak fordításában foglalatoskodván, Klopstokot, Gesznert, Ossiánt, öltöztettétek Magyar ruhába, Miltonnak elveszett paraditsomát pediglen a’ társatokra biztátok.” (6–7. l.) Végül élesen támadja meg Batsányi műfordító elvét: „... a’ fordítás az eredeti írásnak mássa és jól el-talált képe”, amellyel „a’ Magyar Múzeumnak első negyedét szennyesíti” (9–10.) s kifejti a maga felfogását: „A’ jeles fordító szóról szóra nem fordít, hogy a’ szólásnak módját nem az eredeti íráshoz, hanem az eredeti írásnak értelméhez, az Irónak szándékához ’s annak az nyelvnek tulajdonságához szabja, mellyre az eredeti írást fordítja” (28–29.).

Batsányi a Magyar Múzeumban felelt Rájnis Józsefnek: „T. Rájnis Józsefnek, a’ Virgilius’ Fordítottójának Viszontag Egészséges Hoszszú Életet kíván Batsányi János.” Rájnis közömbös megjegyzésével szemben mintha nagyon tudatos nyomatékkal kívánta volna kiemelni Osszián kiválóságát s ezzel mintegy megokolni azt, miért őt fordította

le: „... azt tsak elegendő-képpen észre vehetted rólam, ha illendőül 's méltán énekeltetem-e nyelvemem azt a ditső Bárdust, kinek lélekre ható, és érzékeny 's nemes-indulatú sziveket kedves el-keseredésre, édes bánatra gerjesztő Énekeit egész Európa bámulva tudállyá”. (Toldalék a Magyar Múzeum III-dik Negyedéhez. 320.) Azután Rájnis támadásával szemben védelmezi a maga fordításának elveit: „Minek-előtte tudni illik még a' fordításhoz kezdetem volna, már akkor minden tulajdonságot ki-tanulni, 's ismérni igyekeztem; a' fordítás-közben pedig magamat a' több féle fordításokhoz úgy alkalmaztatam, hogy azokat egybe-hasonlítva, minden gondolatait, minden érzéseit, és ki-fejezéseit nyelvemem, a' mennyire lehetséges, egészben és szóról szóra tulajdonimná teyem, izenként meghatározom: egy szóval: Oszsiánt oly *híven, igazán*, és jól fordítottam, hogy a' ki ötöt más valamely nyelvem olvasta, 's ismerni tanulta, nálam is szinte oly felséges, oly érzékeny, rövid, és hathatós Énekesnek lenni találja; sőt, mivel az anyai nyelv szívre-hatóbb szokott lenni, még nagyobb illetődéssel olvashassa. Ez vólt az én igyekezetem.” (320—321.)

Rájnis József válasza két évtized múlva posztumusz írásaként jelent meg már egy új magyar irodalmi nemzedék folyóiratában: a Tudományos Gyűjteményben, 1820. VIII. k. 1—34. l. e címmel: Apulejus Tüköre, név nélkül. Ki emelte ki e részletet Rájnisnak a Nemzeti Múzeumban elhelyezett kéziratos munkájából.: Apulejus Tüköre, melyben a' Kassai Proteusnek képét és annak sokféle tsúfos Tündéseiteit láthatni, s ki közölte — talán Horvát István — nem tudhatni. A kiadott rész: XV. Jelenés-Bacsányival vitázik s vele szemben nyilatkoztatja meg Rájnisnak Osszianról kialakított felfogását.

„A' mit Oszsiánról irtam a' Toldalékomnak 6. és 7. levelén, hogy tudniillik gyönyörködtetők a' költeményjei, azt nem úgy kell érteni, Ötsém, a' mint Te értetted; ki Oszsiánt az ellenem irtt Toldalékomnak 299. levelén így magasztalod: „Oszsián semmi mesterséget, semmi regulát nem ismért. A' Tudományok lakásától ötet mind ideje, mind hazája meszse helyeztette. És mitsoda nagy Poéta ő még is! Egy ismeretes költőnek nints Homérushoz oly nagy hasonlatossága, mint ő neki. — Soha ingyen eszembe nem jutott, hogy Oszsiánt Homerusszal, Virgiliussal, Horatiussal, vagy egyéb régi jeles Poétákkal egy poltzra ültessem, kik mint a' filemilék gyönyörködtetik a' füleket, 's a' sziveket éneklésekkel; mert vannak ugyan Oszsiánnak gyönyörködtető Versei; sok szép hasonlatosságokkal tzifrázza a' munkáit; tsak az a' kár, hogy a' mit egyszer felkapott, azt el nem tudja hagyni, azon egy bakot igen sokszor nyúzza, és a' hasonlatosságokkal tsak nem minden mondás után él; hasonló ama Lengyel Szakátshoz, ki minden ételbe mézet kevert... is a' savanyúkáposztát is avval készítette. De ez ám járjon. Sokkal nagyobb vétek az, hogy többire a' hihetőségnek korlátjain kívül nyargal, 's ugyan azért nyilván meg mutatja, hogy a' természetet nem esméri. Azokáért azt tartom, akár Oszsián, akár valamely más Író szerette ama költeményeket, a' mellyek Oszsiánnak tulajdonittatnak, hogy azok tsak ollyanak

a' régi jeles Poéták' munkájához képest, a' minémű a' filemiléknek gyönyörű énekléshez képest az ökör szarvnak durva hangzattjai 's hogy ugyan azért Osszsián' énekeinek szerzője, nem tsak a' borostyán koszorút nem érdemli, hanem arra sem méltó, hogy a' borostyán fának árnyékában üljön; mert az említett jeles Poétáknak valamennyi munkájában nints annyi, 's olly rút hiba, 's melly rút hibák vannak Osszsiánnak amaz egy munkájában, mellyet Denis Ur (ki egy a' leg-híresebb Német Poéták között) első helyre méltónak ítél." (A Fingalra céloz) — (7-9.)

Azután Rájnis Fingál első részének a fordítását adja prózában, a következő hozzáfűzött Jegyzésekkel.

„Látod-e Osszsián nem az, a' kinek Te tartottad, mikor ötet a' Toldalékodnak 320. lev. dítsó Bardusnak nevezted, kinek lélekreható és az érzékeny 's nemes indulatú szíveket kedves elkecserezésre, édes bánatra kerjesztő(!) énekei (t) egész Európa bámulva tsudálja. — Látod-e, hogy Osszsián nem dítsó Bardus, hanem ollyan Bardus, ki a deák bardus nevet valóban megérdemlette? — Vakarj tova Osszsiánoddal! A' filemiléknek gyönyörű énekéhez szokott füleket nem gyönyörködtetni az ökör-szarvnak durva hangja" — (34.)

Nem lehet biztosan eldönteni, vajon Vörösmarty hol és egyáltalában ismerte-e OSSZIÁN Evirallá-jának fordítását gróf Ráday Gedeontól. (Orpheus. 1790. 103-4.) Az azonban igen valószínű, hogy Bonyhádon olvasta Baacsányinak utolsó Osszián-fordítását: Az iniszthoniai háborút (Erdélyi Múzeum. 1816. V. 91-99.), továbbá DÖBRENTAI GÁBOR; nak Osszián-hangú epikus kísérleteit: A gyulafehérvári este, A kenyérmezei diadal (Aurora. 1822.), és Klára Visegrádon. (Hébe. 1823.) Amilyen ellenzéssel fordulhatott el Döbrentei dagályos dilettantizmusától, éppen úgy megragadhatta benyomásokra érzékeny figyelmét ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDORNak bécsi tartózkodása emlékét magán hordozó, Osszián-rezonanciájú hőskölteménye: a Dierniász (Hébe. 1825.), és különösen A székelyek Erdélyben c. kis eposza (Hébe. 1823.), amelyekből Vörösmarty megtanulta, hogy a klasszikus eposzi hagyomány és az ossziáni stílusforma összeegyeztethetők. (L. MALLER SÁNDOR: Összián Magyarországon. Debrecen, 1940. 36-37. — Debreceni Angol Dolgozatok. II. Kiadja a Tisza István-Tudományegyetem Angol Szemináriuma.)

Vörösmarty bonyhádi pap-barátai Egyed Antal és Teslér László járatták a Tudományos Gyűjteményt, az Erdélyi Múzeumot, az Aurorát és a Hébet, s így mindaz, amiről szoltunk, olvasó kedve számára nyitva állott. Erről különben „Autobiográfiai töredékeiben” maga is megemlékezett: „Későbbben ösmerkedtem Egyed és Teslér pap urakkal Bonyhádon. Ezek közölték velem az Erdélyi Múzeumot, Kazinczy munkáit és egyebeket.” (Vty Akad. Kiad. I. k. 389.) E ponton külön is ki kell emelnünk Juranits László értényi plébánosnak, Vörösmarty legidősebb pap-barátjának, vele való kapcsolatát. Juranits Batsányi gyermekkori barátja, költészetének leglelkesebb híve volt, aki állandó levelezésben állott Batsányival. Vörösmartyval váltott leveléből kiderül, hogy az Aurora új nemzedéke idegenül állott előtte

s nyilvánvaló az is, hogy Juranits kire gondol, amikor Vörösmartynak a régi klasszikusokat ajánlja olvasásra (Érteny 1824. 4a Febr. — Vty Akad. Kiad. 17. k. 51).

Vörösmarty azonban Osszián világába nemcsak ezek az olvasmányai, hanem főleg Kazinczy Ferenc vezette be. Munkái (I—IX. k. Pest 1815.) megvoltak Perczel Sándor bonyhádi könyvtárában is, amely állandóan nyitva állott előtte. A VI. és VII. kötet foglalta magában Kazinczy Osszián-fordításait: VI.: Ossziának Minden Énekei. Három Kötetben. Fordította Kazinczy Ferenc. Első kötet. Helmeucz ügyelése alatt. — VII.: Ossziának Minden Énekei. Három kötetben. Fordította Kazinczy Ferenc. Második kötet. Helmeucz ügyelése alatt. A III. kötet nem jelent meg, de nem is volt rá szükség, mert az I—II. kötet a teljes fordítást adta. Kazinczy prózában fordította le Ossziánt. Csak a Komhala „Dramai költeményt”-t magyarította versben. (VI. k. 161—176.)

Vörösmarty Kazinczy fordításai elé írt *Bévezetésében* együtt találta mindazt, ami Ossziánról s a vele kapcsolatos irodalomról 1815-ig csak tudható volt. Itt olvasta tehát, hogy ki volt Osszián, Macpherson, mikor jelent meg könyve, mint támadt ennek nyomán kétség a költemények hitelessége felől, s mint tekinthető ez a kérdés Macpherson javára lezártnak a költeményeknek új, még latin nyelvre is fordított kiadásával: *The Poems of Ossian in the original Gaelic, with a literal translation into Latin by the late Robert Macfarlan, A. M. together with a dissertation on the authenticity of the poems, by Syr John Sinclair, Bart and a translation from the Italian of the Abbé Cesarotti's dissertation on the controversy respecting the authenticity of Ossian, with notes and a supplemental essay, by John M. Arthur LL. D. Published under the sanction of the Highland Society of London. 1807. 3 Vol. 8. Kazinczy maga is Macpherson mellé állt a hitelesség kérdésében: „Előadása nem találta hitelt, 's olvasóji az Ossziánénak mondott költeményeket úgy tekintették, mint a' Macpherson' tulajdon munkáját, de a' mellyet ő ártatlan játékkal egy régi költő neve alatt kívánt közre eresztetni. Most minekutánna ezen költeményeknek régisége felől hosszasan és nagy tüzzel folyt a' per, 's a' gael originál ki vagyon adva (itt jegyzetben közli az előbb idézett munka címét) 's ezek az énekek még új nyelvre fordítva is elég bizonyóságot tesznek önn-magok felől: azon álmélkodhatni inkább, hogy ez eránt mint támadhata kérdés, 's a' per hogyan folyhatott illy hosszú ideig.” (IX—X. 1.)*

Kazinczy ugyanazon szövegjegyzetben, amelyben közölte Osszián költeményei 1807. kiadásának címét, szöveg a költeménynek versnévéről is:

„Ide teszek egykét gael sort azért is, hogy olvasóimmal a' versnévét látassam.”

Tha suil mo mhic eoin nan konn — mellyet Ahlwardt így fordít: wörtlich mit derselben Wortstellung: Es ist das Auge meines Sohns auf die Vögel der Wellen (gerichtet) — Az Ossian' versei rímetlenek, 's schemájok inkábbára ez: — / — u u / — u u / g” (X.)

A továbbiakban Kazinczy ismertette Osszián olasz, francia és német fordítóit. Az utóbbiak között felsorolta Harold, Denis, egy „Nevetlen”, Rhode, ifj. gróf Stolberg s „legközelebb Oldenburgi prof. Ahlwardt III. Lípce. 1811.” munkáit. (XI—XIII.) Azután szólt Batsányi fordításairól, majd érthetetlen elhallgatásáról, pedig tőle várta mindenki Osszián teljes fordítását. (Batsányi és Kazinczy viszonyára vonatkozólag I. CSÁSZÁR ELEMÉR: Batsányi János. Buda-pesti Szemle. 1913. 150. k. 193. — ZIMÁNDI PIUS: Kazinczy véleménye kora irodalmáról. Bp. 1936. 34., 40—41.) Kazinczy Batsányinak köszönhette, hogy Ossziánt megismerhette. Először ő is, mint Batsányi Denis Mihály osztrák jezsuitának 1768—9. 3 kötetben, Bécsben kiadott és hexameterekben fordított munkáját használta. Amikor azonban megismerte Ahlwardt fordítását, ez után dolgozta át egészen már kész művét. (XIII. — XIV.)

Így találkozott Vörösmarty Ossziánnal, akiben költészetét új témalátásra és hangszínezésre megihlető mintát talált. Vörösmartynak ezt az Osszián iránt egyszerre fellobbant vonzalmát — az Ossziánéhoz hasonló képzelet-alkatán kívül — az a rokon lelki hangulat magyarázza, amelybe éppen ekkor átélt szerelmi válsága, magánya, heroikus képzeletének a múlt időktől felzaklatott borongása sodorta, s a melyet Osszián nyomán először igazában ő tudott egészen újszerű költői stílus-hatás megteremtésére felhasználni. Ez az osszianizmus Vörösmarty kezdeti líráját: *Szigetvár, Fehérvár, Kis gyermek halálára, Csaba szerelme, Mikos bújá, Helvilához* (első címe: *Komhalához*), *Helvila halálán, Az erkölc diadalma, A juhász és a bojtár* (L. ALSZEGHY ZSOLT: Magyar lírikusok. Bp. 1921. Vörösmarty Mihály. 20—21. — MALLER SÁNDOR: i. m. 39—41. KOZOCSA SÁNDOR: A Hűség Diadalmának első kidolgozása. Bp. 1940. Irodalomtörténeti Források. L. 8—9. — HORVÁTH KÁROLY—MARTINKÓ ANDRÁS: Vörösmarty Mihály Összes Művei. 4. Nagyobb Epikai Művek. I. Bp. 1963. L. A Hűség Diadalmához írt jegyzetet. 254—255.) éppen csakhogy megérintette, s felszínét sötétre megragyogtatóan, elsuhan fölötte. Annál mélyebben hatolt azonban nagyobb műveibe: *A hűség diadalma, Zalán futása, Cserhalom, Tündérvölgy, Magyarvár*. Különösen a *Zalán futása* mitológiájában, szokásainak rajzában, eposzi jelzőiben, megszemélyesítéseiben és hasonlataiban bontakozott ki ez az ossziáni hatás. (L. IFJ. KISS FERENC: Vörösmarty és Ossian. Debrecen 1931. 13—20. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának Kiadványai. V. k. 1. sz.) — HORVÁTH KÁROLY: Vörösmarty Mihály Összes Művei. I. Kisebb Költemények. Bp. 1964. L. A (Helvilához írt jegyzet. 642—645.) De egyikben sem hasonlult át Vörösmarty költői organizmusába annyira, mint a *Hábadorban*.

Bármennyire érlelő hatással voltak is mindezek Vörösmarty elhatározására, hogy a *Hábadort* megírja, ehhez a végső lökést igazában a *Zalán futása* adhatta meg. Amikor ezzel elkészült, először a *Hábador*-témához nyúlt, hogy ebben egészen és egyszerre élje ki a *Zalán futása* közben költői érzékelő képességét megigéző ossziáni hangulatot és emlékezetében zsongó ossziáni színeket. Vörösmarty most ér fel

stílusművészetének első ormaira. Nyelvi képzeletével rokon ossziáni stílus-nemre hangolja át a *Hábadort*, anélkül azonban, hogy a maga hang-pompájának eredetiségéből bármit is veszítene. Sőt, mintha erről az ossziáni háttérről Vörösmarty nyelvének zenéje még gyönyörűbben verődne vissza s hangzanék, mint bárhol.

Annak a feltevésnek, hogy a *Hábador* így és ezen az úton jött létre, szinte döntő valószínűsítője az a tény, hogy Vörösmarty nem sokkal a *Zalán futása* megjelenése után, 1825 őszén, kezd bele a *Hábador* megírásába: „Egy osszianos rövid drámába is kaptam, de még nincs vége: benne még a helyek nevei is költöttek. Így kezdődik: Horva . . . Aligha — végzem el, csak fele kész” — írta 1826. január 6-án, Pestről, Stettner György barátjához. (Vty Akad. Kiad. 17. k. 131.) Úgy látszik azonban, hogy a darabot gyorsan, még annak az évnek az első felében befejezte. Az Aurorában 1827-ben jelent meg: *Homonna völgye* címmel.

A *Hábador* és Osszián kapcsolatait a következőkben összegezzük.

A *Hábador* igazában nem drámai költemény, hanem párbeszédben írt hősdal. Erre Vörösmartynek Kazinczy fordításában a Komhála nyújthatott példát, s ugyancsak ő utána nevezhette el drámai költeménynek. (VI. K. 161—176.)

A darab cselekménye „a magyar előkorban” játszódik. Színhely: Homonna völgye, „a puszta tenger szélein.” Azonban a *Hábadorban* semmi sem mutat arra, hogy szereplői magyarok. Ez a „puszta tenger” inkább Caledoniát vagy a zöld Erint körülvevő óceánt jelenti, melynek partjain éppen úgy várják a csatából hazatérő hősokeket, mint *Hábadorban* Csilla Horvát.

Hábador, az agg meotisi énekes Ossziánra emlékeztet, ki az elesett Zádorág felett éppen úgy mond halotti éneket, mint a gael bárdok.

Csilla leánytársaival éppen úgy jár vadászni a zengő tetőkre, mint a gael hajadonok. — Az a motívum, hogy Csilla, midőn Hábadornak akar íjával özet löni, tévedésből Horvát találja el s bánatában utána hal, Ossziánban kétszer is előfordul: Komal és Galvin, Konál és Dargó epizódjában. (Kazinczyuál: VI. k. 46—48., VII. k. 26—27.)

Ossziáni *Hábadorban* az elégikus hang, a mély melankólia s az ezeket fokozó, természetből vett, lírai hasonlatok.

Osszián mellett nem szabad megfeledkeznünk Shakespeare-ről sem, aki ekkor fő olvasmánya Vörösmartynek. A *Hábadorral* kapcsolatban lehetetlen nem gondolnunk Lear királyra. Hábador átkozódó indulatai éppen úgy reá emlékeztetnek, mint életszemléletét kifejező szavai: „Ki játszik ott fenn így velünk?” amelyek Gloucester szavaira utalnak: „hogy mik a legyek a pajkos gyermekeknek, az vagyunk — az isteneknek mink, — mulatozásból — öldönsnek el benünnket.”

Vizont vannak a *Hábadorban* csak Vörösmartyra jellemző vonások: A naiv mese illúzióját szétfoszlatja vagy legalábbis megtöri azzal, hogy annak történetét a végzetszerűség filozófiájával hatja át. — A meseszövevényben felhasználja a korabeli romantikus dráma szokásos eszközeit: a fölismerés motívumát, Tarcál sípjával. — A kompozíció, a kidolgozás egysége és fegyelmezettsége egészen Vörösmartyra vallanak. (L. Ifj. KISS FERENC: i. m. 20—22.)

2. „A magyar előkor” mint ihletforrás

A *Hábador* megírására azonban Vörösmartyt nemcsak az osszianizmus ihlette, hanem az őshaza felkutatásáért vállalt utazások s a magyarság őstörténetével foglalkozó hazai és külföldi munkák is, amelyek Vörösmarty korában a magyar nyelv- és történettudomány problematikájának középpontjában állottak, s amelyeket Vörösmarty is ismert. Ennek a szellemi kerekpnek kitűnő, alapvető összefoglalását és kritikáját adja MARTINKÓ ANDRÁS: Magyar vártól Magyarvárig. Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise. ITK 1964. LXVIII. évfolyam 4. szám 417–447. Rövidebb változata: Vty Akad. Kiad. 5. k. 382–406.

Vörösmarty éppen ez irányú olvasmányainak KLAPROTH: *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1808. I. 1812. II. 1814.* Halle und Berlin. — HORVÁTH ÁDÁM: *A magyarok Magóg páttriarchától fogva I. István királyig.* Pesten, 1817. — Dankovszky Gergely: *A magyar nemzet maradéki az ősi lakóhelyen.* Pozsonyban. 1826., — de különösen: HORVÁTH ISTVÁN: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből* (Pesten, 1825.) hatása alatt (MARTINKÓ I. h. 439.) gondolt arra, hogy „a Zalán futását terjedelmében is felülmúló eposzt tervez, de a terjedelemmel is fontosabb, hogy térben és időben messzebbre nyúlót, világtörténelmi eposzt akart írni, melyben a történettudománynak újabb — elsősorban Magyar várral kapcsolatban felvetődött — eredményeit is felhasználta volna. . . . hogy az ősmagyarok ázsiai nemzeti életét fogta volna költőileg megalakítani. Többet is ennél: a Jegyzések és folytatásai arról tanúskodnak, hogy Vörösmarty nemcsak Magyar vár környékét, az „őshaza” földrajzi, települési viszonyait tanulmányozza, hanem az egész ókori történetet is (vö. *Jegyzések* 66–67. II. 62., 66. stb.). Azaz a magyar történetbe belekerült volna a pártusok, s általuk a rómaiak, perzsák, örmények, s talán — Percsényi Nagy s Etédi Sós módjára — távoli világrészek története is. A főhős, a *Jegyzések* koncepciójában, „Az utósó Pártos király” vagy annak fia lett volna, természetesen ugyanolyan magyar ős, mint Dalma vagy éppen Álmos. Nem látható pontosan, hogyan, de helyet kapott volna a műben. — a Nestor-krónikák nyomán — az orosz s a benne jelentős helyet foglaló „palóc” történet sok mozzanata is.” (MARTINKÓ: I. h. 438–439.)

„A legnagyobb illúzió nem is Magyar vár, hanem sokkal inkább a pánnmagyar történeteszmélet: egy világmérőfüre tágitott magyar haza és magyar nemzet lett volna a nagy eposz legelső rendű ihletője!” (MARTINKÓ: I. m. 440.)

Hogy Vörösmarty ilyen szemléletű ihlet-egységtől indítva akarta nagy eposzát megírni, arra következtető erővel utalnak kéziratban fennmaradt s 1825 vége és 1827 első fele között készíthetett *Jegyzések* című feljegyzései. Ezek szógyókelemzéseket, olvasmányból (főleg Klaprothból és a görög–római történetből) vett személy- és földrajzi neveket, de különösen fontos az, hogy egyes összefüggő eposz terv-

vázlatokat tartalmaznak, amelyekkel a *Hábadorban* (eredeti címén Homonna völgye), a *Délszigetben*, a *Magyarvárbán*, sőt az 1840-i *Az áldozatban* találkozunk. (Martinkó. I. h. 438. — A *Jegyzések* I. Vörösmarty: Cikkek, bírálatok, jegyzetek e. kolligatum I—II. — I. kötetében. Az MTA Kézirattárában K 713. 39 r — 41 v.) s amelyekből Martinkó András joggal következtethetett arra, hogy ezek a művek egy meg nem valósított nagy eposzi terv forgácsai. (I. h. 438.)

Itt a *Jegyzésekben* bukkan fel először a Hábador-konceptióra utaló Zsitva Homonna (*Jegyzések*. 37 r.) és Magyarvár neve. (Uo. 38 v.) A Zsitva, névváltozata lehet a Zsiváta. Vörösmarty a *Hábador* kéziratában ezt a nevet használja Homonna helyett. (I. a *Hábador* szövegkialakulása c. fejezetben a 2., III., 152., 196., 205. és a 365. sort a 376. utáni 28. áth. sort és a 447. sort.)

A tervezett vázlatokat Vörösmarty eposzban akarta feldolgozni. Erre mutat az, hogy a *Jegyzések* tele vannak eposzi fogantatású sorokkal. Amint egy gazdag asszociációjú szó megérinti Vörösmarty-nak a „alán futásának hatása alatt rengő vers-képzületét, azonnal, szinte ösztönösen a hexameter sorfajában alakulnak ki s robognak elő mondatai. „Jász Szalom, a' hegyi szép 's a' völgynek dísze Homonna.” (*Jegyzések*. 37 r.) „S egy nagy fellegűtő dárdát visz zúgva Ügödhöz.” (Uo.) „Vén Ziha, tégedet a' nyomorúság' férfia küldött, nem vagyok én Aladár, sem ijedt lakozója Ügödnek: Csorna vagyok, ki előtt komoródva lapulnak az ormok. Vára vezérednek hegy-e vagy völgy hogy be ne törjem? Eitapodom, ha hegy, eltemetem, ha lapályba rakatta.” (Uo.) „Gyenge dobajt hallott vihog a' szél bömböl az erdő. mormog.” (Uo.) A mormog már szótöbblet, de Vörösmarty mint hangfestést jelző, rokon asszociációs szót odairja a sor végére. „Éngadiban lakom, 's szabad Uznak mondanak engem.” (Uo. 37 v.) „Ott vad iharfák között nyomorultan porlik alakja.” (Uo.)

Amire azonban Vörösmarty odaért, hogy tervezett eposzát megírja, elveszítette az ehhez szükséges belső egységét, külső ihletének ereje is megingott és így az eposz koncepciója darabokra hullott szét benne. Mindezeknek több oka is lehetett. Megváltozott az irodalmi ízlés, és az eposz helyébe mindinkább a dráma kezdett előrenyomulni. Az egyre aktívabbá és realisabbá váló politikai gondolkodással és érdeklődéssel egyre nehezebbé kezdett válni a nagyon is messze múltba visszautaló tárgy távolság összeegyeztetése. Érezte ezt maga Vörösmarty is. A *Jegyzésekben* ilyen önvallomásként ható kijelentést tesz: „Meg ne sokaljátok ti kik ügyeltek rám, hogy azon korról énekelek, melly már nincs többé . . .” (39 r.) De döntő okul az szolgálhatott, hogy Vörösmarty már 1830-ban kikerült Horvát István hatása alól. Ezenkívül újabb utazók, mint JERNEY JÁNOS: Világosítás, Asiában a' Kaukaszus hegyén lakozó Avarok' és Kúnságiak magyartalansága . . . Szegeden, 1829., továbbá Besse János Jelentései (Tud. Gyűjt. 1829. X. 1830. II., VIII.) kutatásainak pozitív eredményei és a térhódító finnugor nyelvrokonság tudomány-gondolata szétfoszlattak Vörösmartyban a *Magyarvár* eszmének s a világméretű magyar rokonságnak illúzióját. (MARTINKÓ: I. h. 443—444.)

Így készült el a *Hábador* és *Az áldozat*, de már mint dráma. Így lett és maradt a *Magyarvár*, amely már maga is eltávolodás a magyarságnak a *Jegyzésekben* jelzett világszerepet játszó elgondolásától. De *A Rom* csak mondánivalójában, világnézetében tagadás, külső kelleikében, történetiszemléletének kihámozható konkrétumaiban rokon a *Magyarvárral*. (MARTINKÓ: I. h. 443., 441.)

Vörösmartynak ebből az „új eposz” írására törekvő forrongó idejéből való a *Hábador*, melynek „történeti” ideje, alakjai, névanyaga, sőt sok tartalmi mozzanata is jellegében egyezik a *Magyarvár*éval és *Az áldozat*éval. (Martinkó: I. h. 438.)

Martinkó András tanulmányának tárgyi eredményein kívül az is különleges értéke, hogy kiemelte a *Hábadort* a csak Osszián-kérdéshez fűzött, szűk körű kapcsolatából és nagy távlatot nyitott számára, amelyben rámutatott *A Délszigettel*, a *Magyarvárral*, *Az áldozattal* összefüggő szellemi kilátásaira is. Ezt a grandiózus téma-egységet igazolja a filológiai részlet-kutatás is, amikor pl. kimutatja, hogy Tarcal sípjának motívuma *A Délsziget* varázs-sípjára emlékeztet s így Vörösmarty is felhasználja a kor irodalmának kedvelt motívumát: a varázs-sípot.

A Hábador verselése

Szólottunk arról, hogy a *Hábador* — Vörösmarty szavai szerint is — „ossziános dráma”. Itt felmerül a kérdés: az ossziáni énekek illetve azoknak a fordításai hatottak-e dráma versformájára.

Mindenesetre feltűnő és szokatlan éppen Vörösmartynál, és nála is ebben az időben, ez a verselés-mód: a négyes jambus, amellyel közben ritkán párosulnak hármas, ötös és hatodfeles jambikus sorfajok is.

Vörösmarty Kazinczy Bevezetésében olvasta Ahlwardt verselméletét Osszián költeményeiről. Kazinczy azonban az egyetlen versben fordított Osszián-énekben, a Komhálában, ezt az elméletet, amelyet Ahlwardt félreértett (L. HEINRICH GUSZTÁV: Ossian. Budapesti Szemle. 1884. XL. k. 364–5.), egyénileg értelmezte. Ezért azután az egyes sorok ütemeit hol trochaikus, hol pedig jambikus menetű, tehát változó lejtésű ritmussal töltötte ki:

Hókező leánya Morninak!
S a csermely zajgásán kívül
Nem hallik Ardván semmi hang.
Jer Kronának széleiről!
Közelítsen dal között az éj,
S térjen öröm Morvának ormaira.

(i. m. Kazinczy: VI. k. 163.)

Vörösmarty Ahlwardt elméletéből és Kazinczy gyakorlatából csak a rímtelen, négy ütemes sor sugallatát fogadta el. Ezt azonban jambikus sorfajjá képezte ki, talán annál is inkább, mert drámához csak ezt

a ritmus-formát találta legmegfelelőbbnek. Különben is éppen ekkor járt benn legtermékenyebb drámai éveiben, gyönyörű hangzású és lejtésű jambusainak legragyogóbb idejében.

Így lett a Hábador uralkodó sorfaja a négyes jambus:

Az éj setétes álmai.	4. s.
Vezessetek le, bajnokim!	366. s.

Ezenkívül a *Hábadorban* előforduló sorfajok:

Hármas jambikus:

Az égszemű leány.	231. s.
Üdvözlöm jöttödöt.	259. s.

Ötös jambikus:

Szűz égszemű leánya Kendinek	5. s.
Ki hoz ki éjjelemből engemet?	318. s.

Hatodfeles jambikus:

Szigetbe kelt a tengerek fiához. —	13. s.
Hajolj karomra apja kedvesemnek!	334. s.

A négyes jambus sorfaja-változatai:

A jambust spondeus helyettesíti, de az utolsó lábban jambus lüktet fel:

Úgy mentek által lelkemen.	3. s.
Bús hollószárnyon jött az el.	59. s.

A sorkezdő ütemet anapesztus aprózza el:

S keserű gyümölcsök, a halál.	192. s.
Temetetlen itt hadd vesszen el.	312. s.

Ugyanezek a változatok találhatóak a többi sorfajokban is:

Spondeus helyettesítések hangfestő hatással: ötös jambikus sorban:

Zendüljetek meg völgyek és hegyek. 407. s.

Ugyanilyen hangfestő hatást kelt jambus helyett az anapesztus:

De égj meg, égjen alattad a hab is. 429. s.

A hatodfeles jambikus sorokban is szerepet kap az anapesztus spondeus:

Szörnyűt, hogy hangja sírokat repessen. 445. s.

A *Hábadorban* mindössze két sor található, amelyeknek elején kétfajta: ereszkedő és emelkedő ritmus torlódik össze, s ez megzökkenti a sor ritmikus indulásának szabályos nyugalmát.

Az egyik:

Vedd, ez az én Tarczalomnak súpja volt 801. s.

Ha azonban az első trochaikus lábra önkéntelenül is ráejtjük az előző sorból hozott jambus-érzésünket, a második lábat pedig egy kissé laza anapesztikus lejtéssel ejtjük ki, a sor ritmus-rendje helyre áll.

A másik pedig:

Oh, ez az én Tarczalomnak sípja volt. 824. s.

A helyzet itt is ugyanaz, s a nehézség is ugyanúgy oldódik meg. Ha az első lábat szabadabb értelmezésű anapestussal lendítjük el, a sor többi része pompásan lejt tovább.

Van a *Hábadornak* egy eredetileg jambikus fölépítésű sora. Ez azonban az által, hogy Vörösmarty a sorkezdő szót áthúzta, ritmusfordulathoz jutott s trochaikus lejtésűvé vált.

K <De>jer! már késned nem szabad. 551. s.

A nyomtatott változatban helyreáll a jambikus lejtés:

Jer! késned immár nem szabad.

A Hábador fogadtatása és utóélete

Fenyéry Gyula (= Stettner György): *Aurora*. Hazai Almanach. Kiadás Kisfaludy Károl. 1827. Ismertetés: „Könyvvizsgálat.” Tudományos Gyűjtemény. 1827. I. k. 69–98. l. A Hábador, Homonna Völgye névvel, az Aurorában jelent meg 1827. 283–327. Fenyéry, az Aurora ismertetésével kapcsolatosan, ezért ír róla: „Homonna Völgye egy lángoló, merész, termékeny phantasia teremtménye, s benne a poétai dactio a tökéletesség felémettetett.” (97.) Ugyancsak itt közölte Fenyéry a Homonna Völgye szövegének sajtóhibáit javításokkal együtt. E hibák közül legtöbb a későbbi kiadásokból eltűnt, de néhány megmaradt. Az 1847. kiadás teljesen azonos az 1845. kiadással. Hasonlóképpen a felsorolt helyek MM 1863. V. k.-ban és ÖM 1884. III. k.-ben, Gyulai két kiadásában is azonosak. Így csak ÖM 1884. alakjait vesszük fel.

Aurora 1827	1833. I. k.	1845. V. k.	1884. III. k.	Jelen kiadásunk:
283. l. 7. s.	197. l. 7. s.	151. l. 7. s.	117. l. 7. s.	7. s.
álmim jav.: álmaim	álmaim	álmaim	álmaim	álmaim
289. l. 3. s.	202. l. 9. s.	155. l. 27. s.	120. l. 28. s.	126. s.
magasba jav.: magasban	magasba	magasba	magasba	magasban
293. l. 19.	206. l. 9. s.	159. l. 15. s.	123. l. 26. s.	222. s.
bagolyfiuk jav.: bagolyfiak	bagolyfiak	bagolyfiúk	bagolyfiúk	bagolyfiak

305. l. 2. s.	215. l. 23. s.	168. l. 15. s.	130. l. 30. s.	463. s.
benézve				
jav.:				
lenézve	lenézve	lenézve	lenézve	lenézve
305. l. 16. s.	216. l. 12. s.	169. l. 1. s.	131. l. 11. s.	476. s.
az éjnek, utazó-				
nak jav.: az éj-				
ben utazónak	az éjnek,	az éjnek,	az éjnek,	az éjben utazónak
315. l. 11. s.	224. l. 15. s.	176. l. 18. s.	137. l. 13. s.	680. s.
Te szép leány				
jav.:	Te szép leány vagy	[valamennyiben]		
Te szép leány vagy				
317. l. 20. s.	226. l. 21. s.	178. l. 17. s.	138. l. 31. s.	729. s.
bármí jav.:		barmi	[valamennyiben]	
barmi				
323. l. 12. s.	231. l. 11. s.	183. l. 2. s.	142. l. 8. s.	841. s.
nyilát jav.:				
nyilat	nyilat	nyilát	nyilát	nyilat
325. l. 13. s.	233. l. 6.	184. l. 18. s.	143. l. 12. s.	879. s.
rémeké jav.:		rémeké.	[valamennyiben]	
rémeké.				

TOLDY FERENC: Handbuch der ungrischen Poesie. I—II. B. Pesth. und Wien. 1828. „Homonna völgye, ein dramatisches Gedicht in Jamben.“ (II. B. 311.) — A magyar nemzeti irodalom története. I—II. k. Pest 1868. „Első nyomtatott darabja Hábador (1826) inkább dialogizált történet, mint drámai költemény.“ (II. k. 37.) — A magyar költészet kézikönyve. I—V. k. Bp. 1876. „1826-ban készült Homonna völgye, drámai költemény (Aurora 1826) utána Hábadorra átkeresztelve.“ (IV. k. 236.) — A Magyar Nemzeti Irodalom Története A Legrégibb Időktől A Jelenkorig Rövid Előadásban. Bp. 1878. „Első nyomtatott darabja Hábador (1826) inkább dialogizált történet, mint drámai költemény volt.“ (233.)

Erdélyi János névtelenül megjelent tanulmánya Vörösmartyról munkái 1845. kiadása alkalmából az Életképek 1845. melléklapjában az Irodalmi Órban, 1845. 3—5. sz. A Hábadorról nem szól, csak Ossziánt említi meg, aki „félhomályával, erősen fátyolozott ködével hatott Vörösmarty képeinek színeire“. (5. sz. 37. l.) Vele határozza meg Vörösmarty lírája helyzetét: „Középállást von a betegségbe sülyeat érzélgés meg a vékony légben uszó bárd között.“ (5. sz. 40.) — (L. Pályák és pálmák. Bp. 1886. 169—70., 177.)

ARANY JÁNOS az iskolai célra készült „A magyar irodalom története rövid kivonatban” c. jegyzetében (1857–1859) csak annyit ír a *Hábadorról*, hogy „dramatizált eposz”. (ARANY JÁNOS Összes Művei. Kritikai kiadás. Bp. 1962. X. k. 528.)

KEMÉNY ZSIGMOND: Vörösmarty Mihály. Kemény Zsigmond Összes Művei. Kiadta Gyulai Pál. I–XII. k. 1907. „1828-ban egy drámai költeménnyel és egy ötfelvonásos színművel lépett föl: a haladási korszak küszöbén kettőzött erélyvel kereste Thalia kegyét . . . Később az angol nyelvet megtanulván, Shakespearet bámulta; de Ossian ködös alakjai is érdeklék.” (XI. k. 160.; 168.) — Kemény Zsigmond e Vörösmarty-tanulmányát a Kisfaludy-Társaság, 1864. febr. 6. Közgyűlésén olvasta fel.

GYULAI PÁL: Vörösmarty Mihály életrajza. Bp. 1866. „A drámában is élénk munkásságot fejtett ki. Alig fejezte be Zsigmondot, már készen volt a Bujdosókkal s a Hábador című drámai költeményt írta” (87. l. 109. l.) Az Osszián-hatást éppen csak megemlíti: Vörösmarty olvasta Ossziánt. (99.; 122.) (Vty. Életr. 297.)

BARTÓK LAJOS: Vörösmarty drámái. Abafi Lajos: Figyelő. 1888. XXIV. k. „Compositiója elhibázott, s a katasztrophát a véletlen idézi elő. Különbön balladai homály borítja az egészet. Nem ismerjük Hábador viszonyát Zádorághoz s ennél fogva boszújának indokát sem. Semmivel sincs indokolva, miért kell a boszúnak, melyről Hábador már letett, mégis végrehajtatni, miért kell Horvának is elesnie, s pedig épen akkor, midőn lovagias tette jutalmát, Csillának kezét jött elnyerni, s miért épen kedvesének keze által.” (182–3.)

„A Csongor és Tündét kivéve szebb költői nyelven csak a Hábador van írva. Horva és Zádorág párbajának elbeszélése pedig tökéletes ballada . . . Mélabús hangulat vonul át az egész darabon, mely nem egyéb, mint egy lantos elegia.” (180.)

BAYER JÓZSEF: A magyar drámai irodalom története. I–II. k. Bp. 1897. „A műfaji elnevezés (= drámai költemény) mutatja, hogy ő (= Vörösmarty) inkább költeményt, mint drámát akart írni. Az egyfelvonásos keret tán legkevésbé alkalmas drámai cselekményre, a szenvedélyek összeütközése rajzára, de ha élünk vele, nagy hiba, ha elbeszéléssel akarjuk pótolni a cselekmény hiányát. Hábador ilyen bonyodalom nélküli, elbeszélő és reflektáló elemtől duzzadó dráma, melynek csupán párbeszédes formája árulja el rendeltetését még ott is, ahol drámai helyzet keletkezhetnék, de értelmes elem lép közbe s a véletlen okoz drámai külső hatást.” (I. k. 379.)

WALTON RÓBERT: Vörösmarty drámái. Győr 1898. Egyetemes Könyvtár. 105. sz. „Ossiani költemény.” (20.)

KISS ERNŐ: Vörösmarty Mihály. Nagykanizsa 1900. „Osszián borongós, sejtelmes költészetével megihlette az ő lelkét is. A Helvilához és Helvila halálán c. költeményei és Hábador c. drámája eléggé rávallanak erre.” (63.)

SZÁSZ KÁROLY: Vörösmarty Mihály. BEÖTHY–BADICS: A magyar irodalom története. I–II. k. Bp. 1903. „Kis drámai, inkább ossiáni költemény.” (II. k. 370.)

HEINRICH GUSZTÁV: Ossian hazánkban. Budapesti Szemle. 1901. 108. k. „De akad e jelesinknél (= Vörösmartynál) Ossian-utánzás is, tudniillik költői mű, melynek megalkotásánál a kelta mester tudatos mintául szolgált: Hábador. Drámai költemény egy felvonásban. 1826. A kis költemény, amely inkább párbeszéd, mint dráma, tárgy, előadás, alak tekintetében teljesen ossiani. A magyar előkorban játszik, de színhelye voltaképen Erin zöld szigete és kora az Ossiané, és a cím szerinti főalakban, Hábador agg énekesben sem volna nehéz magára Ossianra ismernünk.” (467–8.) — L. HEINRICH GUSZTÁV: Ossian. Budapesti Szemle. 1884. XI. k. 337–69. Az Ossian hazánkban, mint bevezető tanulmány megjelent a Heinrich Gusztáv kiadta Fábián Gáspár: Ossian énekei. előszavaként. Olcsó Könyvtár. 1275–80. sz. — Önállóan is, kibővítve: Bp. 1903.

GELLÉRT JENŐ: Vörösmarty élete és költészete. Bp. 1902. „A feldolgozás módján (= ti. Hábadorén) nagyon megérezzük Ossian kódos költészetének hatását. Hábador, az agg lantos, a költő érzelmeit mondja el, aki meséjével igazolni akarja, hogy valódi boldogságot nem a hosszú élet, hanem a halál nyújt.” (92.)

BABITS MIHÁLY: Az ifjú Vörösmarty. (Ny 1911. II. k. 689. 701. és Irodalmi problémák. Bp. 1924. 108.): „... És különben is az egész Karel éneke, mint nem sokára Hábador és a tervezett Helvila, a mélabus Ossianra emlékeztet, ami az első voltaképeni idegen hatás Vörösmarty költészetére. Innen már nemcsak formákat kapott, hanem színeket és egy egész színezési modort.” Majd később: „... a Hábador, drámai formában, valamennyi közt a legösszianibb.” (Újabb kiadás: B. M. Válogatott Művei. Bp. 1959. Magyar klasszikusok. 207–208.)

VÉRTESY DEZSŐ: A magyar romantikus dráma. Bp. 1913. „Az Ossian divatnak nálunk legjellemzőbb és legszebb emléke (= a Hábador). A csataképek, a természeti leírások, az epikus ismétlések, a rövid jambikus sorok, maga Hábador — a ki inkább kelta bárd, mint ősmagyar regős — mind ennek a hangulatnak a szülőttei. S e hangulat végig egységes.” (119–20.)

TROMBITÁS GYULA: Vörösmarty dramaturgiája. Bp. 1913. Vörösmarty drámáinak tragikus hatását akadályozza a véletlennek gyakori szerepeltetése. „Véletlen és Csilla érzelmeivel homlokegyenest ellenkező szerencsétlenségnek tekinthetjük a „Hábador”-ban Horva halálát.” (69.)

RIEDI FRIGYES: 1906. és 1917–1918. évi egyetemi előadásaiban mondotta, de később jelent meg, mint Vörösmarty Mihály élete és művei. Bp. 1937. Magyar Irodalmi Ritkaságok. XXXVII. sz. „Ennek a költőnek (= Macphersonnak) a főiránya az, hogy a multat dicsőíti; igaz, hogy a kelta multat, de nem hasonlított-e a kelta nép dicső multja sok tekintetben a magyarokéhoz, nem kellett-e nekünk is sok dicső tett után örök eltűnésünket siratni? ... (Költeményei) hatottak Vörösmartyra is. A borongós múltnak a dicsőítése oly akkord, melyet Vörösmarty is megütött költeményeiben.” (32–3. l.; 74.)

ALSZEGHY ZSOLT: Magyar lírikusok. Bp. 1921. „Mindaz, ami Kazinczy fordításaiiban ossianos,” Vörösmartynál „... teljes egészében is megvan: egy drámai költeményben, a Hábadorban, — de Ossióannal közös hangulata líraikölteményeit is ide vonja... Ilyen messzire Uhland sohasem jutott el ossiáni dalaival; Vörösmartynál úgy érezzük, hogy a stíl, a köntös teljesen reá szabott; annyira, hogy csaknem bőr évé válik. Az uralkodó hangulat híven kifejező stílra talált.” (Vörösmarty Mihály. 20—21.);

SZERB ANTAL, bőven foglalkozik az Osszián-hatással, de főként a *Zalán futásáról* szólva (Vörösmarty tanulmányok. Minerva 1930. 206—222. Gondolatok a könyvtárban 501—504.) A *Hábador* befejező sorait e szavak után idézi: „De Vörösmarty életérzése olyan mélyen halállal átszótt, mint a görög tragédiák dionyzikus fájdalma;... és a szavak, amelyekben kifejezi magát, öntudatlanul is a görög tragédiák súlyos ígét idézik.” (I. m. Minerva 1930. 32. Gondolatok a könyvtárban 491.)

FARKAS GYULA: A magyar romantika. Bp. 1930. „Shakespeare mellett Ossian hatása is egyetemesen jelentkezik. Szinte magyar hagyománynak mondható már, alig van írónk, aki mentes befolyásától... Vörösmarty szint és hangulatot kölcsönöz tőle *Zalánjában* és a *Hábadorban*.” (263.)

CSEFKÓ JÓZSEF: Vörösmarty fantasztikus művei. Kivonat a magyar szellemi élet revíziójából. Rákospalota 1930. „A Hábador-ban vetődnek fel először egy a költő lelkében hosszú ideig vajdú életkérdésnek azaz kérdéscsomónak művészi formában való megoldási kísérletei (= a boldogság-keresés örök nagy kérdése.)... S mint ilyen összefügg a Tündérvölgygyel, Délszigettel, Magyarvárral, A Rommal.” (36., 52.)

BÁNHEGYI JÓB: A Magyar Irodalom Története. I—II. Bp. 1930. „Ossian magyarországi hatásának legjellemzőbb és legszebb emléke a Hábador (1826) című egyfelvonásos drámai költeménye.” (II. k. 43.)

IFJ. KISS FERENC: Vörösmarty és Ossian. Debrecen 1931. Osszián hatásának részletes kimutatása Vörösmartyra: lírája kezdetétől, első drámáin, majd a *Zalán futásán* át a Hábadorig. (20—31.)

PINTÉR JENŐ: Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. I—VIII. Bp. 1932. „Elgondolása meseszerű, a drámai levegő megteremtésére alkalmas mozzanatok kisiklanak a költő kezéből, párbeszédei azonban költőiek. Színes fantáziával, tündöklő nyelven írta meg tragédiája minden részletét. Osszián magyarországi hatásának ez a kis drámai költemény a legszebb emléke. A költő tudatosan szólal meg ossziáni stílusban, de azért munkája nem pusztá Osszián-utánzat, hanem a gael hősdal művészi továbbképzése.” (V. k. 651.1.) — I. PINTÉR JENŐ: A magyar irodalom története. I—II. k. Bp. 1942. — II. k. 147.)

ÉLEK OSZKÁR: Osszián világa. Budapesti Szemle. 243. k. 1936. Az Ossian—Hábador kapcsolatra vonatkozólag hivatkozik Heinrich Gusztáv és ifj. Kiss Ferenc tanulmányainak eredményeire. (360.)

FAGGYAS JOLÁN: Vörösmarty pesszimizmus. Pécs, 1938. Az a keserű szkepticizmus, amellyel Vörösmarty a Hábadorot befejezi, úgy hat: „Mintha csak az összetört, reményevesztett Ossián hallanánk, kinek nincs már más célja, mint nyugodtan aludni a föld alatt.” (16–7.) Ez a sötét látású osszianizmus azonban Vörösmarty-nál átmeneti jellegű. „De az Ossian-hatás már csak ezért sem lehetett nála mély és tartós, mert Vörösmarty nem osztozott a közhangulatban, hogy nekünk csak múltunk van, mint Ossián népének, hanem bizott a jövőben. Ez a reménye a reformkorszak vívmányaival erősödött s az Ossián-élmény végkép elenyészett költészetéből.” (9.)

PADOS OTTOKÁR: Vörösmarty természetszemlélete. Bp. 1938. „Általában a kor nagy Osszián-kultusza hatott Vörösmartyra, és az ősz színeinek, a messzi viharzó tengernek, az északi ködnek s a brit hajóselet miszteriumának kifejezője ezen a ponton találta meg a hatást Vörösmartyra.” (12.)

HANKISS JÁNOS: Európa és a magyar irodalom. Bp. 1939. A Hábadornak ritkán méltatott alaki értékét: négyes jambusait emeli ki. Egyébként csak azt állapítja meg róla: „Ossziáni költemény.” (598.)

MALLER SÁNDOR: Ossian Magyarországon. 1788–1849. Debrecen 1940. Összefoglalja az Osszián–Hábador-kutatások eredményeit. Ezek mellett kiemeli a Hábador egyik legnagyobb értékét: „Csodálunk kell a költőnek még ebben is újat alkotó stílusművészetét.” (37–48.)

JAKABFY LÁSZLÓ: Az angol irodalom és a Vörösmarty–Bajza–Toldy-triasz. Bp. 1941. Összefoglalását nyújtja a Hábadorra vonatkozó értéktételeknek. (16.) Rámutat arra, hogy Vörösmarty ismerhette Unger János ossziános verseit is, amelyek Rummy Károly almanachjában jelentek meg. (5–8.) Hábador jellemzéséhez nyújt újabb vonást: „Nem homályos, és egységesebb szerkezetű, mint Ossian.” (16.)

EMHŐ–BARNA BÁLINT: Vörösmarty költészetének népiessége. Ungvár 1942. „A Hábador (1826) a mondai tárgyválasztás szempontjából népies csupán.” (75.)

HORVÁTH JÁNOS: Vörösmarty drámái. (Egyetemi előadás 1941/43. II. és 1943/44. I–II. félév.) Kiadva az Irodalomtörténeti Füzetek 63. számaként. Budapest, 1969. Utal a magyar előkor jeletőségére, a mű kéziratí eltéréseire, lovagregényi és ossziáni jellegére, drámái költemény jellegére. Kiemeli a mű költői nyelvét, a kifejezések korrespondenciáit.

SÖTÉR ISTVÁN: A magyar romantika. Az MTA I. OK Felolvasás. (VI. k. Bp. 1955. 199–255.) „Az országgyűlés (1825–27.) keltette csalódás magyarázza meg Vörösmarty 1826-os elfordulását a „tündérvölgy”-romantika felé. (Hábador, Tündérvölgy, Délsziget.)” (207.) „A Zalánt egy esztendővel követő Hábador, ez a balladát annyira megközelítő drámái költemény, a maga ossziáni borongásában és irrealitásában a veszélyes úton újabb állomás.” (22–3.) Önálló kötetben is megjelent: Romantika és realizmus. Bp. 1956. (19., 44.)

TURÓCZI–TRÓSTLER JÓZSEF: A romantika problémái. Vörösmarty romantikájának néhány megoldatlan kérdése. (Hozzászólás Sötér

István előadásához.) Az MTA I. OK VI. k. Bp. 1955. (267–292.) „Vörösmartynak egy „szabályszerű” végzetdrámája is van: a Hábador, melynek utolsó sorai feltárják a műfaj egész problematikáját.” (276.)

TÓTH DEZSŐ: Vörösmarty Mihály. Bp. Irodalomtörténeti Könyvtár. E műfajában nehezen meghatározható párbeszédes hősdal — „drámai költemény” — ahogyan ő nevezte, ment bármiféle hazafias tendenciától, noha a „magyar előkor”-ban s valahol a Meotis vidékén játszódik. (65–66.)

HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. (A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében.) Bp. 1968. Irodalomtört. könyvtár. 21. sz.

A Hábadorban foglalt küzdelem semmiképpen sem az ősi nép harca, hanem csupán „nemzeti küzdelem. Semmi nyom sem mutat arra, hogy Homonna völgye, Zádorvár, vagy Szármaszeg közül az egyik képviselné az ősi magyarságot, hanem úgy látszik valamennyi, s a harc inkább a hatalmas nemzetségek közt dúl.”

„A Hábador a Vörösmarty-témáknak abba a sorába tartozik, amely a Karel énekéből indul el a *Széplak* és *A két szomszédvár* felé, itt még a végzet helyettesíti a szenvedélyt, de az alap a meghasonlás, az ősi nemzetségek viszálya, amely mintegy előzi a későbbi feudális familiák küzdelmeit.” (381.)

„Talán a Hábador Vörösmarty legkeserűbb következtetésre jutó műve s e szempontból is más, mint a hazai osszianisták csak elegikus utánpótlásai.” (383.)

Magyarázatok. Konkordanciák

Nem kívánunk a személy- és tulajdonnevekről kimerítő szó-etimológiát adni, mert ez minden esetben nem is lehetséges. Csak rá akartunk mutatni Vörösmarty név-alkotó módszerére. A szavak magyarázatánál azokra voltunk figyelemmel, amelyek a mai nyelvhasználat előtt már egy kissé szokatlanul hangzanak, avagy elhomályosultan állanak.

Hábador: Vörösmarty alkotása. Egy Hábör szerepel a *Zalán futásában*. A Hábör-t Vörösmarty fejlesztette tovább Hábadorrá. (Vörösmarty Akad. Kiad. 4. 392.) — A Hábör mint melléknév szerepel *A' Belső Hábörü V.* 705. K.: buzgó jav. ebből: hábor. — Előfordul a *Csongor és Tünde* II. felv. 215. után kihúzott sorban: hábador Hábadorban vad zabot. A kéziratban az énekes neve: *Csombita*.

Horva: Vörösmarty talán az Anonymusban talált Horka méltóságot jelentő szóból alkotta. (PAIS DEZSŐ: Magyar Anonymus. A Napkelet könyvtára. 14. Bp. 1926. 119.)

2. fenyérek' halmain: fenyőerdőktől borított halmok.

5. Csilla: Vörösmarty Dugonicstól vette. Az *Ételkában* Csilla Gyula felesége. (Vörösmarty Akad. Kiad. 4. 393.) — Lehet, hogy

- Vörösmarty a csillag szóból vonta el. A lány neve előbb *Szendé* volt (l. előbb).
8. valólag: valóban.
12. Kendi: Kende az ősmagyaroknál méltóságot jelentő, török eredetű szó volt. (PAIS: i. m. 122.) — Mint családnév is szerepelt és rokon törzsű volt a Kölcsey-családdal. (NAGY IVÁN: Magyarország családai. Pest, I. 184.) Vörösmarty ebből a szóból alkothatta a Kendi nevet. A kéziratban előbb *Kerzi*, *Kerfi* néven szerepelt. E neveket Vörösmarty Stettner tanácsára változtatta meg. (L. előbb.)
24. Zádorág: Vörösmarty alkotta a Zádor szóból való továbbképzéssel. (HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968. 380.)
34. Gyámol: Vörösmarty alkothatta a gyámolító-ból való elvonással. Az elvonás útján keletkezett gyám szóra vonatkozólag l. TOLNAI VILMOS: A nyelvújítás. Bp. 1929. 50., 67—68., 98., 211. Neve a kéziratban: *Jáva* (323., 342., 347. sor.)
53. a' felhők' tűzfia: villám.
- 91—92. Csupor: Nem a mai köznyelvi szó. Mint személynév már a középkorban szerepel. Előfordul DÖBRENTÉI GÁBOR: A kenyérmezei diadal-jában is, (Auróra, 1822.) ahol Csupor Miklós erdélyi vajda szerepel. Vörösmarty e nevet innen vette. (Vörösmarty Akad. Kiad. 4. 410.)
126. Mint a magasban költ madár. „Jegyz. magasban költ madár, az az sasfaj, mely magasban szeret fészkelni, költeni.” (Fenyéri (Stettner) megjegyzése e sorról: Aurora: Tud. Gyűjt. 1827. I. köt. 97. l.)
145. Hangzó Méotis' partiról: Visszhangzó Méotis partiról.
162. a' hab lányinak: vízi tündérek.
166. andalodva: andalogva, elmerengően álmodozva.
178. tornyozott sziklák: vártornyos sziklák.
265. ijesztő tolluja: sisakjának ijesztő tollazata.
291. nyomott ág: a vihar erejétől lenyomott ág.
292. kél elő: emelkedik fel.
295. vas gömb: buzogány.
323. Tengemér. Vörösmarty alkotta szó. Talán a *Zalán futása* Telemér-jének változata. Vörösmarty nyelvképzéletére hathatott az Elemér szó alkata. A kéziratban *Kendegűz* néven szerepel (323., 342., 347. sor.)
485. szél-vitta fűrtöd: széltől össze-visszakuszált fűrtöd.
570. Tarczal: Vörösmarty e nevet Anonymusból vette. (PAIS: I. M. 14., 143. Vörösmarty Akad. Kiad. 4. 391.) A kéziratban előbb *Tábod* szerepel (616—618), később Tarczal.
- 616—625. Csillának tragikusan végződő enyelgése Tarczallal Arany *Telemrehevívásának* tragikum-csírájára emlékeztet. HORVÁTH JÁNOS 22.
729. barmi részeg: baromi, állati részeget.
770. bolyg: bolyong.

785. szüből: szivemből.
 837. a rém: mindaz a képzelt vagy látott jelenség, amely megrendülést, félelmet, ijedtséget, zavart kelt. Vörösmarty Dugonics Ételkájából vette. (Vörösmarty Akad. Kiad. 4. 394.)
 851. csopron: csoportosan.
 854. kitartja: éhségét kielégíti.
 879. enyhelyet: sirt

A Hábador szövegkialakulása és szövegváltozatai

Alapszövegünk: Vörösmarty Minden Munkái. Kiadák Barátai Bajza J. és Schedel Ferenc. I—X. k. Pesten 1845—48. Kilián György tulajdona. V. k. 149—186. Ez adja a mi kiadásunk főszövegét is. A kiadástól az alapszöveg közlésében csak abban térünk el — jelen kiadásunk egysége érdekében —, hogy elhagyjuk a szereplők neve, valamint a cím, a felvonás és jelenet-jelölések után a pontot. A szerző által megadott színi utasításokat pedig egységesen kurziváltuk.

Ezzel az alapszövegünkkel csak az 1845. előtti kiadásoknak: Aurora (1827.) és Vörösmarty Mihál Munkái Pesten, 1833. szövegváltozatait hasonlítottuk össze részletesen. A Gyulai-kiadások szövegváltozatait csak akkor jeleztük, ha lényeges eltérések jelentkeztek bennük.

A szövegváltozatokban csak azok az alakok szerepelnek, amelyek vagy hangtanilag, vagy helyesírás, vagy központozás vagy szöveg szempontjából térnek el alapszövegünktől.

Ha a *Hábador* valamely sora szerepel alapszövegünkben, de a kéziratban nincs meg, akkor ezt a sorszám után a szövegváltozatban így jelöltük: [E sor a K-ból hiányzik.]

Ha a kéziratban van oly sor, amely nem került bele az alapszövegbe, akkor ezt az előző sor sorszáma után így jelöltük: [A . . . . . sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható.] Alatta a sor *kurziválva*.

Ha valamely sor a kéziratban, egyes szövegrészeiben eltért az alapszövegtől, akkor a *sornak eltérő részét kurziváltuk*, a többi részt pedig rendes betűtípusában hagytuk.

A sorszámok jelzésének alapjául az 1845. kiadás alapszövegének rendje szolgált.

Hogy a *Hábador* kéziratát is áttekinthetővé tudjuk tenni, egy-egy lapját, első és hátsó oldalát, r s jelzéssel, a kézirat lapszámozása szerint illesztettük bele az 1845. kiadás sorszámainak menetébe.

A kézirat nyilvánvaló íráshibáit jeleztük és javítottuk, de csak a végleges kialakított szövegben. Az áthúzott sorok szövegében csak az íráshibák tényét jeleztük, javítást nem adtunk.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy Vörösmarty izgatott menetű munkamódszerében sokszor nem lehet megtalálni azt a különbséget, amelyet egy kritikai kiadás filológiája állít fel a törlés, áthúzás és javítás fogalmaiban. Vörösmarty igen gyakran nemcsak úgy javít, hogy egy áthúzott vagy törölt szó fölé írja a véglegesnek szánt új szót vagy

kifejezést, hanem úgy is, hogy a törölt vagy áthúzott szó után helyezi el a szándékait legjobban szolgáló új szavát.

K-ban címlap nincs.

1. K [A sor felett a színhely-jelzés a K-ból hiányzik.]
[A sor felett áth.:] <Kende.> [Utána aláh.:] *Horva.* [A marginán áth. és zárójelben:] (*Hébdál.*)
1. K Mint mennek
zordon [áthúzatlan!] öldöklő hadak
2. K [Áth.:] <*Hajdan*> *Csendes fenyérek halmain* [F. i.]
<*Meniek Zsivata völgyein*>
5. K Oh *Szende!* nem voltál-e itt? [jav. ebből: *itt,*] [F. i.]
Oh <*nem volnál te itt?*>
6. K Aur. M1833. Szűz [jav. ebből: *Szép*] ég szemű leánya
Kerfinek! [jav. ebből: *leányá Kerzinek?*]
7. K Hazudtak-e az álmod énnekem [A. i.]
<*álmaim nekem*>
Aur álmiss [Fenyéri a Tud. Gyűjt. 1827. I. 97-ben mint az Aur sajtóhibáját említi.]
csalogány.
9. K éneket:
10. K
12. K mert [jav. ebből: *mer<.>*] *Kerfi* [jav. ebből: *Kerzi*] gyöngye
[jav. ebből: *lányá*]
[Utána áth. sorok:]
<*Vagy ő ez, a' ki bujdosik*>
<*A' hajnalban velem.*>
<*Kit látok a'*>
13. K *Szigetbe ment a' tengerek fiához.* [jav. ebből: *fiáh<.>z.*]
14. K *Kit látok a' völgyön tévelygeni?*
Aur M 1833 *a' völgyből*
15. K Nem *Szende* a' ki bujdosik felém?
16. K Ő az; de bú [jav. ebből: *gyász*]
18. K *Kerfinek* [jav. ebből: *Kerzinek*]
20. K kisírt [jav. ebből: *miért*]
20. és 21. közt. K *Szende*
21. K az árvát oh vitéz
Aur. az árvát oh vitéz!
22. K Nem *Kerfi* [jav. ebből: *Kerzi*] lánya *Szende* már.
Aur már.
[Utána áth. sor:] [Vörösmarty itt a sortól jobbra két szót írt: *am em.*]
<*Kerzit bilincsen őrzy vad Keve.*>
23. K *Kerfit* [jav. ebből: *Kerzit*] bilincsen [jav. ebből: *bilincsbén*]
őrzeti.
24. K Sziklás üregben Zádorag. [jav. ebből: *hadverő Keve.*]
25. K Haljon meg értte Zádorag. [F. i.]
<*hát azért hadverő Keve*>
Aur M 1833. értte

25. és 26. közt. K Szende.
26. K Hatalmas ő, nem retteg senkitől
Aur ő;
27. K nem hatalmas ő
28. K tölgyei. [jav. ebből: tölgyei.]
[Utána áth. sorok:]
<Megdöngetik (vállát) mellét karom csapásai>
<'S nyakába omlik a' sziklás üreg.>
<'S vérrrel>
<Szende>
<Oh Szende várj itt [jav. ebből: meg] engemet>
<Sebek>
29. K [Utána áth. sorok:]
<Setét lesz a' nap ő neki>
<bár déli fénynyel>
30. K 's Lelkét halába = halálba [A sorkezdet kis betűvel.]
32. K 'S nem mozdul többé jobb [j jav. ebből: <.>] keze.
32. és 33. közt. K. Szende
33. K Oh még [jav. ebből: me<.>]
Aur M 1833. Ah
34. K Jávát [jav. ebből: Jáb,] anyámat, láttad mint böcsülte [jav. ebből: szerette] [F. i.] — [Hogy Vörösmarty a Jáb-ból javítottá Jávát, mutatja a 347. sor, ahol Jávát irt javítás nélkül.]
35. K Elvitte messze <a'> tengerek' lakója. [jav. ebből: fia.]
36. K Korondár, [jav. ebből: Korandár,]
37. K Korondár! a' kit álmain mutattak? [E sor a K-ből hiányzik.]
38. K haljon [jav. ebből: ha<.>jon] meg,
39. K [Utána áth. sor:]
<Ne lássa többé fegyverét.>
40. K a' tüzes hajó
41. K 'S örvény torkában [tor jav. ebből: <...kában>] a' hajós
41. és 42. közt. K Szende
42. K Bátyám melly dicső jól tudod, [A. i.]
<Bátyámat láttad hős volt>
43. K 'S Oh én:
Aur.'S oh...én,
44. K [Utána áth. sor:]
<Kétszer Hah! veszzen a' gyalázat embere>
<gyermeke.>
45. K Nehéz [jav. ebből: Oh sok] 's nagy a' te bánatod
46. K dicső leánya Kerfinek. [jav. ebből: Kerzinek.] [A sorkezdet kis betűvel].
47. K árván maradtál [jav. ebből: mara<.>tá<.>] mint az téli fa
[jav. vel. ebből: ősz]
49. K a' gyalázat gyermeke.
50. K 'S ti hírben élők! keljetek.
[Utána áth. sorok:]

- <Im, háromszorta megverem>
 <Az {ösök} hős apáknak fegyverét,>
 <Ébredjetez ti hírben harczolók>
 <Fölverjük álmból a' a' sziklák urát.>
- 51. K** [Utána áth. csonka sor:]
 <Száguldva>
- 52. K** menjünk, [jav. ebből: menjü<.>k,] mint a' vad sasok.
- 53. K** a' felhők [jav. ebből: felhős] tűzfia.
- 54. K** a' sziklák urát
- 55. K** hazája' [jav. ebből: *Inswalla'*] gazdag [jav. ebből: *gazzag*]
térein. [jav. ebből: *térein.*] [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur tájain.
- 56. K** Föl! [utána áth.:] <verjük> a' hullámok bérczi közt
 Aur M 1833. közt
- 57. K** Korondár' [jav. ebből: Korondári]
 [Az 57. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvas-
 hatók:]
Im háromszorta csendül a' paizs:
Ti hírben élök, keljetez!
- 57. és 58. közt. K Szende**
- 58. K** Oh, érted [jav. ebből: *láltad*] volna az nap' alkonyát. [jav.
 ebből: *az sötét napot.*] [A köv. áth. sor alá írva:]
 <Oh hős látt érted volna éjemet.>
 Aur Oh érted volna az nap' alkonyát. M 1833. Oh
 [Utána áth. sorok:]
 <Setétebb annál nem lehet.>
 <Az éjjél hozzá képest napvilág,>
 <{'S a' } Felhők lebegtek Kerzedomb fölött>
 [Az 58. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvas-
 hatók:]
Setétebb annál nem lehet.
Az éjjél hozzá képest hajnal, [jav. ebből: *napvilág*] és
 <'S' más alkonyok' világa napvilág.
Felhők húzódtak [jav. ebből: *szakadtak*] *Kerzedomb* [jav.
 ebből: *szeg*] fölé. [A. i.]
 [Utána áth. csonka sor:]
 <Fáradtan>
- 59.** Bús hollószárnyakon jött az el,
- 60.** 'S mint egy halálos fergeteg,
 Zúgott kódében a' veszély.
 [E sorok a K-ból hiányoznak.]
- 62. K** Aludtak a' vitézek *Kerzivel*
 Aur M 1833. Kendivel
- 63. K** hosszú [jav. ebből: *a' gyors*] vadászat' terhitől.
 [A sorkezdet kis betűvel.]
- 64. K** *Én bolygva* késtem a' tetőn [A lapszélére keresztbe írva!]
- 65.** Midőn az alkony rám borúlt.
 [E sor a K-ból hiányzik.]

66. K Eljött [jav. ebből: *É e*] azonnal Zadorág, [jav. ebből: *hadverő Keve,*]
67. K Kötözve vitte *Kevzit. Eljöve*
Aur öccse M 1833. öcsse
68. Adáz Korondár jött vele.
[E sor a K-ból hiányzik.]
69. *Korondár, 's* [jav. ebből: *és*] kötve vitte Kendeguzt
műszerét.
71. K [A sor elején áth.:] <*füs*>
73. K mondani
[Utána áth. sorok:]
<*Vérrel haraggal forrjatok*>
<*ti nagy tengernek habjai.*>
76. K Nyeljétek őt el oh habok
Aur el oh habok!
77. K mert. [utána áth.:] <*Jáva*> rajtok ingott [jav. ebből: *ingott*] Závól [jav. ebből: *Jáva*] is. [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur Gyámol is
78. K kiáltani
79. K Törd össze oh szirt műszerét [F. i.]
<*törjétek össze*>
Aur Törd össze oh szirt
80. K Okádj rá gyilkoló tüzet. [A. i.]
<*Okádjatok fölébe rája nagy*>
Aur tüzet;
81. K mert ott volt rajta *Kendeguz.* [A sorkezdet kis betűvel.]
[Utána áth. csonka sor:]
<*Bujdosam*>
82. Üresnek leltem a' lakot,
[E sor a K-ból hiányzik.]
[A 82. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
Setét ösvényen bujdosám,
[Utána áth. sorok:]
<'S oh hős>
<'S eljöttem oh hős>
83. K oh hős, és hozzád [jav. ebből: *a' hős*] *eljövék,*
84. K hogy [jav. ebből: *h<.>gy*] lássad *Szende'* könnyeit. [A sorkezdet kis betűvel.]
85. K az elhagyottat [jav. ebből: *az elhagyottad*]
el [e jav. ebből: <.>]
86. K [A 86—91. sorok a K-ból hiányzanak.]
[Utána áth. szó:]
<*Horva*>
Aur. Vigasztalódjál gyenge szív:
Még visszatér örömkorod.
Aur. öröm-korod.
88. Szemedben lelked' szép egét
89. Ne háborítsa földi vész.

90. Ím, Horva fölkel pártodon,
Aur M 1833. Ím
91. 'S egész világgal szembe szállni kész.
91. és 92. közt. K [A színi utasítás a K-ból hiányzik.]
Aur M 1833. Csupor a' haddal.
92. K Hallottuk Horva
93. K 'S kardot ragadtunk, és nyilat.
95. K a' harag,
[Utána áth. sorok:]
<Te mint a' felhők' tűz fia,>
<minik, minik az ő>
96. K Oh mondd vezérek' nemzete! [jav. ebből: csillaga!]
Aur M 1833. Oh
98. K Mink [jav. ebből: mint] sasok
99. K [Utána áth. sor:]
<Vagy vad Korondárt földre rontani?>
100. K Menjünk-e a' sziget felé
102. K Hallottad égszemű leány. [A sorok bal oldalán Vörösmarty
tollal készült fejrajza.]
Aur. Hallottad
[Utána áth. csonka sor:]
<A' nagy vitéznek>
103. K merész [jav. ebből: vitéz] Csupornak szózatát? [jav. ebből:
szózatid?] [A. i.] [A sorkezdét kis betűvel.]
[Utána áth. sor:]
<Reménysugárral indulunk>
104. K Dörgő hatalmas szózat az, [jav. ebből: az.]
105. K mint [A sorkezdét kis betűvel.]
106. K [A sor elején áth.:] <Oh>
108. K De ah
109. K Szép Szende rejtse el addig is
110. K harczaimból [jav. ebből: jobb új örömmel]
111. K Hidd el Zsiváta' lányait,
112. K 'S a' parton [p jav. ebből: <.>] várj [jav. ebből: vá<.>]
be engemet. [e jav. ebből: <.>]
Aur engemet.
[Utána áth. sor:]
<Zászlóm fehéren ingadoz>
113. K [A sor elején áth.:] <ha>
[Utána áth. sorok:]
<fehért, piroslát, mint te vagy>
<szépet, fehéret, mint te vagy.>
<mint a' te tiszta hab és kebeled.>
114. K a' téli domb; [jav. ebből: a' te]
115. K mint a' te kebled halmjai. [A sorkezdét kis betűvel.]
116. K Most [jav. ebből: Mos<.>] lóra bajnok! Zadorag [jav.
ebből: a' habok közt.]
Aur Most lóra bajnok!

117. K felé villogjon kardotok. [A sorkezdet kis betűvel.]
 <visítson>
 <ragadjon lángotok.>
118. K [Utána áth. csonka sor:]
 <'S temessék),
119. K hogy hallja 's dőljön [jav. ebből: *vesszen*] a' gonosz.
 [A sor végén a színi utasítás a K-ból hiányzik.]
 Aur. a' gonosz. (elrohannak) M 1833. El
119. és 120. közt. K *Szende*
119. K [Utána áth. sor:]
 <{.....} *Vihar megy Zádorag felé.*>
120. K Vihar megy Zádorag felé.
 [Utána áth. csonka sor:]
 <Éjjél, hal, 's düh>
121. K Éjjél, 's
124. K Hova rohantál bajnokom? [A. i.] bajnokom? [jav. ebből:
bajnokom,]
 [A sor elején áth.:] <Oh hol az> Hová [utána áth.:] <lön
 élt>
125. K Ah eltűnt, [e jav. ebből: <.>] mint a' szélfia,
 Aur M 1833. Ah eltűnt,
126. K mint a' magasban [jav. ebből: *felhő<k>ben*] költ madár
 [A sorkezdet kis betűvel.] Aur M 1833. MM 1845—48.
 magasba [K magasban alakot ad, az Aur-ban közöltet
 Fenyéri a Tud. Gyűjt. 1827. I. 97-ben sajtóhibának minősít;
 magasban"-alakot adtunk.]
127. K Eredjete [jav. ebből: *Jertek*] *Zsiváta'* lányai [jav. ebből:
 lányait]
128. K [A sor elején áth.] <V> vadát.
 Aur. vadát.
130. K Mint *Szende* nyugtát nem leli.
 Aur leli.
131. K a' hős *Kerzivel*,
133. K Én [jav. ebből: *Ah én*] a' [jav. ebből: *az*] kézijat nem
birom:
 [Utána áth. sorok:]
 <széjjel nézek dél felé>
 <zászlót vigyázok szünt>
134. K megülök
135. K Nézvén [jav. ebből: *nézek*] dél felé [jav. ebből: *felén*]
 [Utána áth. sorok:]
 <A' zászlót vigyázva szüntelen.>
 <Ah dél felől a' zászló nem lobog,>
 <Ki tudja, hősöm megjön-e?>
 <Mikor jön a' hős? 's megjön-e?>
136. K Ah a' szép zászló dél felől [A. i.]
 <oh dél felől a'>
 Aur M 1833. Ah a' szép zászló

137. K soká. [A színi utasítás a K-ból hiányzik.]
 Aur soká (el) M 1833. El
 [A 137. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvashatók:]
Zsivata ékes lányai
Vigyetek a' hegyre engemet.
137. és 138. közt. K Zádorvár.
 Aur M 1833. Zádorvár.
 [Utána:]
Csombita [jav. ebből: <...>]
138. K Meghozta Kerfit [jav. ebből: Kerzit] Zadorag,
 139. K gondosan, [jav. ebből: gondosan.]
 141. K atyját
 142. K [A sor elején áth.:] <Oh> lányka,
 Aur lányka!
 143. K oldani. [jav. ebből: váltani!]
 145. K hangzó Meotis partiról, [A sorkezdet kis betűvel.]
 146. K Zádorag
 147. K Boldog [jav. ebből: Csendes] menyekzöt [jav. ebből: menyegzőt]
149. K fiát hír nélkül hagyjam-e? [A sorkezdet kis betűvel.]
 150. K Oh [O jav. ebből: <. >] üdözöllek
 Aur M 1833. Oh üdözöllek,
 151. K téged gyenge szűz [jav. ebből: szép leány]
 Aur téged gyenge szűz
152. K Csendes *Zsivata* [jav. ebből: Zsi<. >ata'] völgyiből! [jav. ebből: völgyiből?] [A 152. és 153. sorköztől jobbra Vörösmartyu ceruzával e szót írta: Horva.]
 154. K könnyű fuvalmak árjain, [A sorkezdet kis betűvel.]
 155. K mint a' virágok' hajnala [jav. ebből: reggele] [A sorkezdet kis betűvel.]
 156. K melly harmatozva száll alá, [A sorkezdet kis betűvel.]
 158. K Ki nem hallotta *Csombitát*
 159. K Borban hevülten [jav. ebből: *Vitézek éjén lakban*
Bor közti hevülve] dallani?
- Aur M 1833. Bor közt
 Meotis partjain.
 [A 162–165 sorok a K-ból hiányoznak.]
 [Ezzel szemben a 161. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvashatók:]
Hányszor kibuktak a' hab' [jav. ebből: a' habok'] *lányai*
 [A. í.]
 [Utána áth. sor:]
 <hogya kobzát hallják pengeni?> pengeni? [jav. ebből: pengeni,]
 <hogya hallják pengő kobzomat? kobzomat?> [jav. ebből: kobzomat,]
 Oh *Hányszor a' fűtő agár*

- megállt, 's nem üzte a' nyulat?* [jav. ebből: *nyulat,*
Vadát elhagyta a' vadász,
 166. K hallgatott
 167. K *elfelejtkezett* [utána áth.:] <a>
 [Utána áth. csonka sor:]
 <Az ifjú sólyom>
 [A 167. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
Fellengni zúgó szárnyain
 168. K Az [jav. ebből: *gyors*] [utána áth.:] <vad> ifju [jav.
 ebből: *ifjú*] sólyom [utána áth.:] <madara,> 's *csendesen*
 169. K 'S [jav. ebből: <.>] hallani,
 Aur hallani.
 170. K zengett [jav. ebből: zeng<.>] a' vad szirtfok is
 171. K zenettek a' hegy' bérczei, [A sorkezdet kis betűvel.]
 172. K 's meghajlott rajtok a' cserág. [A sorkezdet kis betűvel.]
 173. K Ki nem hallotta *Csombitát*.
 174. K Bor közt hevülve dallani?
 Aur M 1833. Bor közt
 176. és 177. közt. K Csupor [A színi utasítás a K-ból hiányzik.]
 Aur M 1833. Csupor a' haddal.
 [Utána áth. sorok:]
 <Kelj föl . . . . .>
 <Kelj föl te sziklavár ura,>
 178. K Kelj tornyozott sziklák' [jav. ebből: *fel te sziklavár'*] ura.
 Aur M 1833. Kelj
 179. K falat. [jav. ebből: *falak.*]
 [Utána áth. sor:]
 <Mi, a' kik jöttünk Kerziért.>
 180. K [Utána áth. sorok:]
 <Ha gyáva nem vagy Zádorag,>
 <Kelj, kelj föl {vele} Horvával küzdeni.>
 180. és 181. közt. K *Csombita*
 [A 181–183. sorok a K-ban így következnek:]
 Ki zörget Zádor' ajtaján
 [Utána áth. sorok:]
 <mint partüregben>
 <mint a' haldólos fegyverek' kovácsa?>
 <vad éles szirtüregben,>
 mint partüregnek szélein [A. i.]
 az életoltó fegyverek' kovácsa?
 183. és 184. közt. K Csupor [jav. ebből: *Horva, Csupor, Horva*]
 184. K Sziklák lakója ébredézz,
 185. K Eljöttünk vini Kerziért. [jav. ebből: Kerziért.]
 186. K Horva' vas keze [jav. ebből: *népiével*]
 187. K zárát [jav. ebből: *závárárt*] tördeli. [jav. ebből: *zörgeti.*]
 187. és 188. közt. K *Csombita*
 187. K [Utána áth. csonka sor:]
 <Oh Horva>

188. K Veszélyek' rabja menj tova
189. K a sziklák' urát.
Aur. a' sziklák' urát.
[Utána áth. sorok:]
<Menj boldogabb föld>
<Itöbb ég alá>
<Csendes [jav. ebből: Csend<.>e<.>] Zsiváta völgyibe>
190. K virágok termenek.
Aur. virágok termenek.
[Utána áth. csonka sor:]
<Vaskard>
191. K Kardvas, virágzik, [v jav. ebből: <.>] és nyilak,
192. K gyümölcsök a halál.
Aur M 1833. gyümölcsük, a' halál.
193. K Oh Horva [jav. ebből: horva] ha kedves életed.
Aur. M 1833. Oh Horva!
194. K a' sziklák' urát.
195. K alá
Aur M 1833. alá
196. K Csendes Zsiváta' völgyibe.
[Utána áth. sorok:]
<Horva, Csupor,>
<Hah! gyáva mit rettentesz engem?>
<Temessétek Temessétek el a' gyávát harczfiak.]>
<Temessük>
<Hah! gyáva! eltemetlek, hogy soha>
<többé ne lássad a' napot.>
<Jertek, temessük ötet el,>
<'S a' földdel .... töm>
<Horva.>
<Temesd el [jav. ebből: <.>] a' gyávát Csupor>
<{N} temesd el itt a' szirt alá.>
<{Hogy} és tömd be földdel szozatit.>
<Csombita.>
<{Oh} Melly fergeteg {Oh} süvölt felém!>
<Oh>
<Horva.>
<Le a' szikláról gyáva fi!> [Ez és a következő sor közé
Vörösmarty a következő szavakat írta: *Uram, modus mon-*
dom. A sor bal oldalán — ugyancsak az ő írásával — *U betű.*]
<Le onnan porba.>
<Hah! gyáva, és te rettegetsz!>
<Le onnan a' sziklák telőiről!>
<Hozzátok öt le bajnokim> [jav. ebből: *bajnokok*]
<'S temessétek be tagjait.>
<'S a' föld ne hagyja szólaní>
197. K Hah eltemetlek gyáva szív [jav. ebből: *fi,*]
Aur M 1833. Hah eltemetlek gyáva szív!

198. K Leonna
 199. K le bajnokim,
 Aur le bajnokim,
 200. és 201. közt. K *Csombita*
 201. K Oh vég [jav. ebből: *Ah* <.....>]
 Aur M 1833 Oh
 202. K kelj föl alvó Zádorág.
 Aur M 1833. föl
 203. K Vad képű [jav. ebből: <.>] ádáz férfiak
 Aur M 1833. Vad képű Aur férjfiak
 204. K Jöttek temetni *Csombitát*.
 [Utána áth. sorok:]
 <*Gyalázat' atka ér*,>
 <*Ébredj megáthoz a' világ.*>
 <*ha elhagyod temetni Csombitát*>
 204 és 205. között K-ban Zádorág
 205. K *Zsiváta'* völgyiből
 Aur M 1833. völgyiből
 206. K Nyugalmam' álmát bontani? [F. i.] [Ezt a sort Vörösmarty ceruzával írta.]
 <*Fölvérni a' sziklák' urát?*>
 207. K Menj vissza *gyenge* [jav. ebből: *ifjú*] jövevény.
 [gyenge — Vörösmarty ceruzával írta.]
 Aur vissza M 1833. vissza
 208. K *Mig csendes* [jav. ebből: *ősi*] *kardom' élitől* [csendes — Vörösmarty ceruzával írta.]
 209. K Halál' fiává nem *leszesz.* [jav. ebből: *lesz.*]
 210. K *Ijeszd úgy* [jav. ebből: *meg*] a' nyögő galambfiát,
 211. K *őzekét.*
 Aur *őzekét.*
 213. K Csak *dárda'* hangját érti ő. [A. i.]
 <*Fegyvernek hangját érti csak*>
 [Utána áth. sor:]
 <*Kerfit boszulni jöttem én.*>
 214. 215. [K-ban így van:]
Vagy vissza intesz? Elmegyek
 <*Add által őt, 's nyughatol*>
 <*Vagy halj vagy add őt ált . . .*>
de Kendi is, vagy te halsz.
 216. K Kendit [jav. ebből: *Kenfit*]
 217. K szirtüregben [jav. ebből: *szirtüre*<.>*ben*] fekszik [jav. ebből: *fe*<.>*szik*]
 [Utána áth. sor:]
 <*Meglátogatják őt*>
 219. K *Nem járnak hozzá emberek.*
 Aur hang.
 221. K És a' *setétség* fajzati.
 Aur a' *setétség* fajzati. M 1833. a' *setétség'* fajzati

222. K Denevérek, [jav. ebből: *Denevérfiakkal*] és bagolyfiak,
 Aur MM 1845—48. bagolyfiúk [Fenyéri a Tud. Gyűjt.
 1827. I. 97-ben sajtóhibának említi. K alapján javítottuk.]
 [Utána áth. sorok:]
 <borzasztó szárnyakon>
 <shognak el mellette, és az agg>
 <az éjfélty folyton örözik> [A sor jobb oldalán Vörösmarty
 írása: Toj
 <rémségére örözik>
 <huhogva>
 <Oh a' ba>
223. K Borzasztó barna szárnyakon
224. K lengnek körülie [utána áth.:] <'s> szüntelen, [A sorkezdet
 kis betűvel.]
 ÖM 1884—1885. Legelnek
225. K a' kormos [jav. ebből: *az éjfélty*] éjfélty örözik.
226. K Nem tudja ő, hogy a' hajnal hasad, [jav. ebből: *hasad.*]
 [Utána áth. betű:] <'S>
227. K [A sor elején áth.:] <Nem> hogy fénye játszik a' tetőn.
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur tetőn.
228. K Vad sólyma gyakran erre csap, [jav. ebből: *itt leng*]
229. K És ő nem látja meg soha.
 Aur azt
230. K Aur M 1833. De majd ha hallja kínjait
231. K leány.
232. K Eljő Zsiváta' völgyiből,
233. K 'S megváltja éltét bájjal. [jav. ebből: *báj<.>val.*]
 [Utána áth. sorok:]
 <Akkor derült lesz Kerfinek>
 <A' r>
234. K Nagy tor lesz akkor, 's Kerfinek
 Aur Akkor vigadjunk Horva majd,
235. K Vidámabb homloka.
236. K Addig szellő sem megy felé,
237. K 'S te Horva menj tova.
 Aur 'S te Horva immár kelj tova.
 Horva [majd utána áth. sorok:]
 <Itt elvégződik a' világ,>
 <tovább nincs>
238. K Tovább [utána áth.:] <nincs>
239. K 'S itt [i jav. ebből: <.>] éri végét a' világ. <Itt elfogy a'
 világ.> [egymás után írva.]
 Aur a' világ. —
240. K [Utána áth. sorok:]
 <Csörögjön fegyver is>
 <Emeld föl föl a' zászlót föl Csupor,]>
 <A' szót>

- <Ha szó nem végez szép szerént>
 [A 240. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvas-
 ható:]
Végezzen éles fegyverünk.
241. K lakod
 242. K Gyalázat' gyermeke.
 Aur Gyalázat' döflös gyermeke!
 243. K Tudd, Szende nem jó Kerfiért:
 Aur Tudd Csilla nem jó Kendiért:
 244. K értte,
 Aur M 1833. értte
 [A 244. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvas-
 hatók:]
Vagy a' sziklába rejtezel ?
Bizvást: mi ott is meglelünk.
Zádorag.
Sziklába rejteznék-e Zádorag; [jav. ebből: Zádorag ?]
'S előtled évelen fiú ?
 <Nem> Hah majd keresnéd azt [jav. ebből: a' sziklát magad.]
'S nem bírnak arra lábaid.
Hozzátok ősem' fegyverit
A' dárdát és paizst.
 <...> <A' dárda sujt, véd a' paizs.>
Véd a' paizs, 's a' dárda sujt,
És ellensége dől.
 <Mi lett>
- [A 245—257 sorok a K-ból hiányzanak.]
245. Aur M 1833. hah
 247. Aur ált adlak
 251. Te, bő beszédek' bajnoka?
 Aur M 1833 Te
 256. Itt, itt van a' kard, nyugtalan:
 Aur nyugtalan.
257. és 258. közt. K Csombita
258. K Oh harczok' napja eljövél.
 Aur M 1833. Oh harczok' napja
 az égi háborút, [jav. ebből: a' zivatart]
 260. K a' ködök fölött [jav. ebből: mögül]
 262. K [A sor elején áth.:] <kihelni> [utána áth.:] <.>
 263. K Zádórág
 264. K fején rettentő tolluja. [A sorkezdet kis betűvel.]
 265. K [Utána áth. sorok:]
 267. K <Dárdája mint fej emelkedik,>
 <'S mint Már hajítja>
268. K hirtelen
 Aur M 1833. hirtelen
 269. K mint gyilkoló ölyv, száll alá.
 269. és 270. közt K Csombita.

270. K Zádorag.
 271. K Előbbre törtet *szüntelen*.
 272. K [A sor elején áth.:] <Csattog Csend> [A sortól balra Vörösmarty írása: *an*]
 273. K és messze hullnak rongyai [A sorkezdet kis betűvel.]
 274. Aur rongyait,
 Aur rongyait
 275. K Gyászos *Zsiváta*' gyermeki.
 Aur gyermeki.
 276. K Nem látod fondor [jav. ebből: *nyelves*] énekes
 Aur. Nem látod
 278. K [A sor elején áth.:] <...> Így sárgul őszkor a' levél,
 Aur M 1833. sárgul
 279. K [A sor elején áth.:] <'s zörögve> 's ha szellő éri, földre hull
 — [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur földre hull. — MM 1845. földre = földre [Sajtóhiba.]
 [Utána áth. sorok:]
 <Ki is tehetne föl veled>
 <Oh [jav. ebből: O<. .>] horva(!), hősök' nemzete!>
 <Nagy vagy te, 's fénylő a' csatán> [A sortól jobbra Vörösmarty tollal készült fej- és arcajzai, balra vonalrajza.]
 <Szelíd a' béke napjain.>
 [A 279. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan és áth. sorok olvashatók:]
Ím És [jav. ebből: *De*] *Zádorog*(!) *már vissza lép,*
 <*Nem bírják lábai*>
Hanyatlík karja, 's nagy fejét
Véres veríték öntözi.
Csombita.
Jaj! Jaj! tenéked Csombita.
De ím lependül a' vasél
'S fegyvertelen van Horva már
Csupor
 [Utána áth. sorok:]
 <*Hah melly csapás az: fergeteg*>
 <*nem csap vadabban völgybe le.*>
 280—281. [E sorok a K-ból hiányoznak.]
 282. K *hova lett* [jav. ebből: *De hol van*] *kardod Oh vezér,* [jav. ebből: *vezér.*] [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur M 1833. *kardod oh vezér?*
 283. és 284. közt: K *Csombita*
 284. K Szép [jav. ebből: *Szép*] a' csatában Zádorag,
 [Utána áth. sorok:]
 <'S erős mint Zádor bércei,>
 <'s ormán a' roppant vártető> [A sorok közt Vörösmarty oda írt szavai: *más mások*]
 285. K 's erős mint a' nagy vártető [A sorkezdet kis betűvel.]

286. K sziklás vadonnak [jav. ebből: *Zádornak* / *hegyének*] ormain.
[A sorkezdet kis betűvel]
287. K De [utáná áth.:] <gyava>
288. K szelek játéka messze hajt, [jav. ebből: *hajt.*] [A sorkezdet kis betűvel.]
M 1833. messzehajt,
289. K mely gözzé olvad a' napon. [A. i.]
<mellyen a' nap ellen olvadoz.>
<M.>
[Utána áth. sorok:]
<Csupor>
<Nagy lelkű a' fölgerjedett vitéz.>
[A sorok mindkét oldalán Vörösmarty tollával készült fejrakozok; jobb oldalon ez áthúzott szavak (tollpróbák):
modus modus modus modus, továbbá: *m Hom módos*, bal oldalon: *módos, módos, módos*]
<Buzgányt vesz a' tört kard helyett.>
<Nem csügged első vesztésében.>
<Buzgányt vesz a' tört kard helyett.>
<sujtása 's csapása hangzik, 's tántorit.>
<Csombita.>
<De éles a' kard és hasít,> [jav. ebből: *hasít.*]
{Csupor.}
{A' buzgány sújt, [jav. ebből: *su<.>*] dönt}
{Sujt, és tör}
<'S Horvának ifjú vére foly.>
<Csupor>
<de súlyosabb [jav. ebből: *Súlyosabb*] a' buzogány,
<tör, zúz, és dönti, a' kit ér.>
<Zádorag.>
<Csupor>
<Nem hallod a' buzgányt leszállani ?>
290. K Oh [jav. ebből: *De*] a' vitéz nem csügged: *buzogány*
[A 290. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
rezeg kezében kard helyett [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur M 1833. kezében kard helyett.
- 291—293. [E sorok a K-ból hiányzanak.]
293. Aur Buzgányt ragad most kard helyett.
294. K tört kardja messze penge le, [A sorkezdet kis betűvel.]
295. K de a' nagy vas gomb nem törik, [A sorkezdet kis betűvel.]
296. K emészti [utáná áth.:] <Zádorag> ellensége' tagjait, [A sorkezdet kis betűvel.]
297. K mint nagy fejű vad a' juhot, [A sorkezdet kis betűvel.]
298. K mint hulló szikla a' sík jeget. [jav. ebből: <.>] [A sorkezdet kis betűvel.]
[Utána áth. sor:]

<Móóttis álló sík>

[A 298. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan és áth. sorok olvashatók:]

Csombita

De <a' holl> Zádorag nem nyugszik el

<fenn villog>

Veszélyek ülnek fegyverén,

'S most mint a' holló, feketén

<a' vérző> sujtó enyészet száll alá.

És [jav. ebből: Oh] Horva vérzik, oh örülj,

tombolj szivedben Csombita.

299–300. [E sorok a K-ból hiányzanak.]

300. Aur M 1833. Ah

301. K De Horva sujt, és tántorog [t jav. ebből: <.>]

Aur M 1833 In

302. K a' tornyozott sziklák' ura [A. i.] [A sorkezdet kis betűvel.]

<A' sziklák' bünhődő Ur>

302. és 303. közt. K Csombita

303. K Melly változás ez ? jaj! nekem

Aur Hábador.

304. K És ismét sujt és Zádorag

[Utána áth. sorok:]

<Döbögve, zörögve [jav. ebből: m] dől ez, min>

<eldől, mint szakadva dől el>

305. K mint puszta csarnok a' hegyen. [jav. ebből: hegy<.>n.]

[A sorkezdet kis betűvel.]

306. K mint tornyos szikla össze dől. [A sorkezdet kis betűvel.]

Aur M 1833. összedől. [jav. ebből: dől alá]

307. K eleden

308. K Oh fegyvere! [jav. ebből: fegyvere.]

Aur M 1833. Oh

309. K Ledől a' büszke Zádorag;

Aur dölfös

310. K Kerfi' zárait. [jav. ebből: börtönjét.]

[Utána áth. sorok:]

<Oh hallom bús nyögésedet>

<ősz bajnok, jőj>

311. K üldözé, [jav. ebből: üldözé.]

312. K temetetlen itt [jav. ebből: im] hadd vesszen [jav. ebből:

vesszen] el [jav. ebből: el.] [A sorkezdet kis betűvel.]

313. K [Utána áth. sorok:]

<Oh, hallom bús nyögésedet, [ny jav. ebből: <.>]>

<stnlődő Kerfi' búj elő.> [A sortól jobbra Vörösmarty tollá-
val készült fejrajzok, síkidomok, betűk, szó: m S más am]

<Kerfi>

<Kik vagytok jámbor> [jav. ebből: <...>] férjiaik ?>

[A 313. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvas-
hatók:]

Oh hallom bús nyögésedet [ny jav. ebből: <.>] [Az első fogalmazás így volt. Vörösmarty utóbb 1., 2. számmal jelezte a sorokat. Ebből áll elő a köv. szöveg:]

*Oh hallom bús nyögésedet
sínlődő Kerfi, lépj elő
Ti, kik várában voltatok,
jegyverre termett férfiak
Velem jötök lerontani
Ádáz Korondár' lakhelyét.*

- sínlődő Kerfi, lépj elő*
314. K Ti, kik várában voltatok, [jav. ebből: voltatok.]
Aur M 1833. Ti
315. K jegyverre termett férfiak [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur M 1833. férfiak
316. K Velem jötök lerontani
Aur M 1833. ledolni
317. és 318. közt. K *Kerfi* [A színi utasítás a K-ból hiányzik.]
Aur M 1833. Kendi vezettetik.
[Utána áth. sorok:]
<... az én szemem>
<Ki hozott ki az éjjélből engemet,>
318. K Ki húz [jav. ebből: hoz]
319. K Kinek karjára dől fejem ?
320. K Oh [utána áth.:] <oh> szemem, [jav. ebből: szemem.]
Aur M 1833. Oh
321. K éjjélnék árnya elkemen! [A sorkezdet kis betűvel.]
322. K Ti jötök-e hozzám, gyilkosok ?
Aur M 1833. hozzám
323. K Oh Jáva Szende Kendegúz
[Utána áth. szó:]
<Horva>
Aur Tengemér
324. K Síromhoz el ne jöjjetek:
325. K Arnyékhom éjjel megkeres [A sortól jobbra Vörösmarty tollával készült fejrakozok.]
326. K Magányos dombom termiben. [F. i.]
<Csendes Zsivata' völgyiben.>
327. K Ah [jav. ebből: Haj] öreg
Aur Haj M 1833. Hajh
327. K így kell-e látnom arczodat [jav. ebből: földet fűrtödöt] [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur M 1833. Így
329. K Setét az, <miní a' teli> mint viharban a' tetők, [A sortól balra Vörösmarty tollával készült alakrajz, ráírva e szavak: m más más más]
330. K <...> 's zajos tengereknek éjjele
331. K <...> por üli tisztos fűrtidet, [jav. ebből: fűrtidet,] [A sorkezdet kis betűvel.]

332. K és a pók végig szötte képeden [jav. ebből: *fürtiden.*] [A sorkezdett kis betűvel.]
333. K féregvadászó [jav. ebből: féregva<.>ászó] [A sorkezdett kis betűvel.]
 Aur Féreg-vadászó
334. K Hajolj karomra
 Aur M 1833. karomra
335. K értted el, [jav. ebből: *el.*]
 Aur M 1833. értted el.
336. K általam, [jav. ebből: *általam.*]
337. K Zádorág [jav. ebből: ZÁ<.>orág]
337. és 338. közt K *Kerzi*
338. K Zadorág!
339. K Oh én nem látom' vére [Helyesen: látom vére'] *csepjeit* [jav. ebből: *tengerét*]
 Aur M 1833. Oh
340. K de bár véreből száz tenger legyen, száz [jav. ebből: *nagy*]
 [A sorkezdett kis betűvel.]
341. K én [utána áth.:] <*azt már*> többé meg nem látom [jav. ebből: *láthatom*] azt. [A sorkezdett kis betűvel.]
342. K Hol vannak Szende Kendegúz ?
343. K Hol késik Jáva hitvesem ?
 [Utána áth. sor:]
 <*Oh Ah olly ürültek karjaim*>
344. K elhült [utána áth.:] <*ürült*> ölembe omlani ? [A sorkezdett kis betűvel]
 Aur ölembe omlani ?
345. K lelkedet
 [Utána áth. csonka sor:]
 <*Oh Kerzi*>
 [A 345. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
boldog reménynek [jav. ebből: *szárnyain*] *árnyiban* [jav. ebből: *árnyain*] [A sorkezdett kis betűvel.]
346. K Én a' szigetbe elmegyek,
347. K megvini Jávát, Kendeguzt, [A sorkezdett kis betűvel.]
348. K 'S Szendét Zsiváta völgyiben
349. K épen találják karjaid. [A sorkezdett kis betűvel.]
349. és 350. közt K *Kerzi*
349. K [Utána áth. csonka sor:]
 <*Bárcsak*>
350. K 'S Csak öt találják karjaim?... [A pontok az elhallgatást jelentik.]
351. K Haj! késő vendég a' halál!
 Aur Haj!
 [utána K-ban áth. sor:]
 <*Már rég nyughatnám annak éjjelében.*>
352. K érttem,
 Aur M 1833. érttem,

353. K *dárdával vártam a' csatán.* [jav. ebből: *kezemben dárddát forgaték.*] [Vörösmarty e szavakat: -val vártam a' csatán — ceruzával írta.] [A sorkezdet kis betűvel.]
354. K *hikerülte izmos* [jav. ebből: *harczos*] ifjuságomat. [Vörösmarty e szót: izmos — ceruzával írta.] [A sorkezdet kis betűvel.]
355. K 'S *rettegve* tért el más felé.
356. K Aur M 1833. *gunyolva*
357. K Most [utána áth.:] *<eljön>*
358. K 'S kilopja fájó lelkemet... [A pontok az elhallgatást jelentik.]
359. K De menj [jav. ebből: *me<.>j*] el Horva, menj dicsőn Aur M 1833. De menj el Horva!
360. K *a' hír*, [jav. ebből: *<.>*] 's szerencse *tengerén.* [A sorkezdet kis betűvel.]
[Utána áth. csonka sor:]
<Kedvezzen {ek} ég>
[A 360. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
Szép ifjuságod<nak> fényinek [f jav. ebből: *<.>*] *ny* jav. ebből: *<.>*]
361. K *kedvezzen ég, föld, 's a' habok*, [jav. ebből: *habok.*] [A sorkezdet kis betűvel.]
362. K 'S szelek [E sor után Vörösmarty a K-ban áthúzott két sort, amelyet a kiadásba mégis fölvet:]
363. K Erőd legyen, mint a' dúló sasé, [K-ban áth.]
364. K Mint a' megindult tengeré. [K-ban áth.]
365. K Engem *Zsiváta* völgyibe
366. K *Vezessenek le* [l jav. ebből: *<.>*] *bajnokok* [jav. ebből: *bajnoki—bajnokok*]
Aur vezessetek le bajnokim
367. K *Ott még is lesz, ki eltemet*, [jav. ebből: *eltemet*]
[A 367. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
'S *halmomra hála könnyet önt.*
368. K Oh *Szende*, kedves magzatom,
369. K Aur *ülni*
[Utána áth. sor:]
<'S ha eljönnek hozzád kérdeni.>
370. K Majd *kérdezik* [jav. ebből: *kérdik*] *Zsiváta* ifjai,
[Utána áth. csonka sor:]
<Ki>
371. K *kit* gyászol a' szép bús leány, [A sorkezdet kis betűvel.]
372. K *hiért* omolnak könnyei? [A sorkezdet kis betűvel.]
373. K *egy* [jav. ebből: *egy*] szép ifjú [jav. ebből: *<.....>*]
bajnokért
374. K „nem e' [jav. ebből: *egy*] lehullott [jav. ebből: *ve*] kedvesért [A sorkezdet kis betűvel.]
375. K *de* a' megaggott *Kerziért*, [A sorkezdet kis betűvel.]
376. K *azért* omolnak könnyeim" [A sorkezdet kis betűvel.]

[Utána áth. sorok:]

⟨Csombita.⟩

⟨Oh Hah! mindenek közt csak magad⟩
⟨{dőlnél le} vesznél-e könnyezellen Zádorág ?⟩
⟨'S én a' ki tenger partiról [jav. ebből: messze földeken]⟩
⟨jöttem menyekzöt [jav. ebből: menyegzöt] dallani,⟩
⟨holtodkor némán álljak-e ?⟩
⟨O zendülj kobzom, zengjetek⟩
⟨ti puszta várnak [v jav. ebből: ⟨.⟩] bérczei:⟩
⟨Itt fekszik halva Zádorág,⟩
⟨'S a' hírnek napja sirba száll.⟩

⟨Horva.⟩

⟨Hallottad [H jav ebből: ⟨.⟩] a' dalt oh Csupor ?⟩
⟨Ne hagyj továbbá hangzani,⟩
⟨törd össze bűnös hangszerét,⟩
⟨És a tengerbe sórd tova.⟩
⟨Ne zengjen ott az hírt [jav. ebből: dicsőséget] soha⟩
⟨hol a' gyalázat félszke volt...⟩ [A pontok az elhallgatást jelentik.]

⟨Temellen vesszen Zádorág.⟩

⟨{Több} ne zengjen ott az hírt soha.⟩
⟨Most a' tengerre bajnokim,⟩ [jav. ebből: bajnokim.]
⟨Vigan lobognak vásznaink.⟩
⟨Tengerre szálljon, a' ki hős,⟩
⟨Kí [K jav. ebből: ⟨{.}⟩] {őse} őse' hívét kedveli.⟩
⟨Ím én előre lépdelek⟩
⟨Széllal habokkal küzdeni!⟩
⟨Oh szél Horvának a' {...} sík⟩

⟨Oh Horva életének⟩

⟨Szél, és hab nemfog ártani,⟩ [A sortól jobbra Vörösmartyinak ceruzával készült fejrajza s erre mintázott síkrajza.]

⟨Csak Szende hozzá hű maradj⟩

⟨Csendes Zsiváta völgyiben.⟩

⟨Oh ott az én veszélyes tengerem :⟩

⟨Szép Szende hozzám hű maradj⟩

⟨Ne bántsák őtet a' vadak,⟩

⟨A' puszta bérczek ifjai!⟩

⟨Csombit.⟩

⟨Rút [jav. ebből: A'] szélvész hajtson tégedet⟩

⟨Kegyetlen gyilkosok' fia.⟩ [Vörösmarty e sort ceruzával írta.]

377. K

Oh

Aur M 1833. Oh

378. K

nem fognak folyni soká [A sorkezdet kis betűvel.]

379. K

és pihenj. [jav. ebből: értheted.]

380. K

Szép Szende karján csendesen,

381. K

'S a' parton várj be engemet.

382. K a' leány,
 383. K hogy Horva elment messzire [A sorkezdet kis betűvel.]
 384. K Széllal habokkal
 386. K áltani
 387. K Csak Szende hozzá hű legyen
 [A 387. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
Csendes Zsiváta' völgyiben. [jav. ebből: *termiben*.]
 388. K vadát;
 389. K [Utána áth. sorok:]
 <Ki retteg a' csaták' veszélyitől? [jav. ebből: *zugásitól?*]>
 <Ki a' halálnak [jav. ebből: *haláltól*] mérgitől, [jav. ebből:
járma]>
 <Bár vesszek el, ha rettegek> [A sorok bal oldalán, végig
 a 96v oldal-hosszában, Vörösmarty e szavakat írta: *más
 maga maga magas* (áthúzva) *ma* jobb oldalon: *szomju-
 ság szomju*]
 <de tőled Szende>
 <csak>
 <de tőled Szende>
 <Eljönnek ők majd kúrteik [jav. ebből: *a' vadak*]>
 <majd harsogni fognak száz felé>
 <Szemők> <Eljönnek ők, 's szemökben hódolást>
 <és....>
 <és szép szerelmet hoznak el,>
 <szivökben hódító dagályt>
 392. K Nem! [jav. ebből: *Hah!*] Horva ettől [utána áth.:]
 <félni> nem remeg [jav. ebből: *szokott*]
 393. K Csak tőled Szende [jav. ebből: *Horva*] haj! [jav. ebből:
hah] [utána áth.:]<*igen*> nagyon
 Aur Csak tőled Csilla,
 394. K tőled, 's bajdótól retteg ő. [jav. ebből: *rem.*] [A sorkezdet
 kis betűvel.]
 MM 1863. ÖM 1884–1885. Tőled, s bajdótól retteg ő.
 395. K De talpra bajnok [jav. ebből: *fel! vitézek.*] [A. i.]
 Aur M 1833. De talpra bajnok!
 396. K kúrtnék, 's pajzsnak érc szava kúrtnék [jav. ebből: kúrtné-
 nés]
 M 1833. ércszava
 397. K Tengerre, keljen a' ki hős, [A. i.]
 <a' ki bajnok>
 Aur M 1833 Tengerre keljen
 397. és 398. közt. K *Csombita*.
 399. K ah mindezek közt, [jav. ebből: *Hah*]
 Aur M 1833. Ah közt
 400. K könnyezetlen Zádorág?
 Aur M 1833. könnyezetlen Zádorág?
 401. K És én ki nászra [jav. ebből: *végre*] jöttem el
 402. K Sirjánál némán álljak-e? [Sirjánál = Sirjánál. Íráshiba.]

403. K Oh jaidúlj kobzom,
Aur M 1833. Oh jaidúlj kobzom!
404. K *íi* puszta [jav. ebből: *pusztak*] várnak bércei [b jav. ebből. v] [A sorkezdet kis betűvel.]
405. K itt Zádorág [A sorkezdet kis betűvel.]
406. K 's a' hírnek napja sirba száll [A sorkezdet kis betűvel.]
[Utána áth. csonka sor:]
<Zengj huhogj>
407. K Zendüljjetek meg völgyek, és hegyek,
Aur M 1833. Zendüljjetek meg völgyek és hegyek!
408. K *te is* szélvész ordítsd el messzire, [A sorkezdet kis betűvel.]
409. K *hogy* Zádorágnak sirja nyílt, [A sorkezdet kis betűvel.]
411. K Ki az, ki a' [jav. ebből: <...>] *Mi ez? hát te a'* szégyenfiának is
412. K *dicséző* sirdalt énekel? [jav. ebből: énekelsz?] [A sorkezdet kis betűvel.]
[Utána áth. sorok:]
<Törd össze hangszerét Csupor,>
<és a' tengerbe szórád tova.>
<Nevével a' völgy>
<'s bűnös nevével tölt>
414. K gonosz [jav. ebből: *bűnös*] nevével zengeti. [jav. ebből: zengeted.]
415. K Ki az? menj verd el őt Csupor, [F. i.]
<Menj el, ne szenvedd meg>
416. K Aur Ki az? Csupor menj M 1833 menj
törd össze bűnös hangszerét, [jav. ebből: *mű* szerét] [A sorkezdet kis betűvel.]
417. K és
418. K Most el [jav. ebből: *föl*] vitézek!
Aur M 1833 Most el
[Utána áth. csonka sor:]
<a' zász csu>
419. K [A sor elején áth.:]'a> Szárnyas vitorlánk [v jav. ebből: <.>] árboczán.
420. K el a' szigetbe, a' ki hős [A sorkezdet kis betűvel.]
421. K Kövesse Horvát fegyvere. [A színi utasítás a K-ból hiányzik.]
Aur (el) M 1833 El
421. és 422. közt. *Csombita*.
422. K ostora
423. K *kevelység* rabja tégedet. [kevelység = kevelység Íráshiba.]
[A sorkezdet kis betűvel.]
Aur M 1833 rabja
424. K *dühös* szélvészek üzzenek [A sorkezdet kis betűvel.]
425. K [Utána áth. sorok:]
<Menj, Égjen meg a' hab, merre mégy, Hajód [jav. ebből: <....>]>

- <Égjen meg büszke földdel a' hajó,>
 <Hogy veszsze el>
 426. K a' szirt öblei [jav. ebből: *szirteid veád*]
 427. K 'S midőn előlök futva futsz hajón
 [Utána áth. sor:]
 <'S süvölt Csikorgva dőljön össze árboczod>
 428. K [A sor elején áth.:]<S> a' csillagok ne hintsenek sugárt,
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <de égj meg, égjenek meg a habok>
 <melly de égjen a' hab merre megy hajód>
 429. K [A sor elején áth.:]<égj> de égj [jav. ebből: *égje*] meg,
 égjen
 alattad a hab is, [A sorkezdet kis betűvel.]
 430. K *hogy el ne oltsa lángodat.* [A sorkezdet kis betűvel.]
 431. K Gyalázat a' vén [v jav. ebből:<.>] *Csombitát*
 432. K *ki fogja megbecsülni* [jav. ebből: *még*] még? [jav. ebből:
még<.>] [A sorkezdet kis betűvel.]
 [A 432. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvasha-
 tók:]
Ki fogja kobza nélkül hini őt
hogy vendégségét áldja [jav. ebből: *oszsza*] meg.
 áldja = áldja [Íráshiba. Javítottuk.]
 433. K Átok! 's halál! *ki* [jav. ebből: 's] *tilthat énekest* [jav. ebből:
engemet]
 M 1833. átok; Aur M 1833 reád
 434. K *az elhullotról zengeni!* [A sorkezdet kis betűvel.]
 [435. és 436. sorok K-ban hiányoznak.]
 436. K Aur M 1833. itt
 437. K De meg van... Itt egy *elvetett* [A pontok az elhallgatást
 jelentik.]
 438. K Kéz [K jav. ebből:<.>] *íj hever*, 's *húrján szárnyas* [jav.
 ebből: *tollas*] nyila,
 439. K *sánta lúd* [jav. ebből: *a' tört, aszott, egy tört virág*]
 440. K *Megvetve mint te Csombita.* [jav. ebből: *Csombi*<.>.]
 Aur M 1833 *Megvetve, mint te Hábador.*
 441. [Utána áth. sor:]
 <Vistson újaim közt éneket.>
 442. K *Kísérje bánatomnak hangjait.* [jav. ebből: *szégyenemnek*
napjait.]
 [Utána áth. sorok:]
 <Nem térek én most mint előbb>
 <harczot szerelmet sz szomjú dallani> [Vörösmarty két szót:
sz szomjú — a sor fölé írt. Ezzel azonban semmiféle
 kapcsolatban sincsenek.]
 <Zsiváta — [utána áth.]*h*> *benned pengetem*<.>]
 <halálos lantom' húrjait>
 <Ehhez keserves dalt dallok én>

- <Zsiváta! vól a' te völgyed>
 <'a te meg jókor me>
 <a' dali jókor>
443. K szerelme<h>t dallok én, [jav. ebből: tárgyaím,]
 444. K nem [jav. ebből: a' de] a' halálnak mondok éneket, [A sorkezdet kis betűvel.]
 [A 444. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvashatók:] irtóztatót [jav. ebből: irtóza]<hogy mellytől seté>
 hogy azt setét,
- [Utána áth. csonka sor:] <írójában>
 445. K sírjokban meghallják a' holtak is, [A sorkezdet kis betűvel.]
 446. K 's az élők töle holtta hüljenek [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <Zsiváta! még a' fergeteg [jav. ebből: férgeteg]>
 <nem háborít és látogatja völgyedet>
447. K [A sor elején áth.:] <de ha> Zsivata! te meg fogsz engem hallani,
 [Utána áth. sorok:]
 <Ha megpendítem húromat, [jav. ebből: hurunk]>
 <benned húromat.>
448. K [A sor elején áth:] <süvöl> fényéred, völgyeid [fényéred = fenyéred, Íráshiba]
 449. K de megpendítem bennük húromat, [jav. ebből: húromat.]
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <És zúgni fognak>
450. K [A sor elején áth.:] <süvöl> 'S kieresztem a' haragnak szárnyait
 451. K hogy elmenjen, 's megüsse [jav. ebből: megcsapja] tölgyedet, [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur M 1833. elmenjen
452. K azt a' büszkét, ki engem megcsufolt. [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. csonka sor:]
 <Hah majd es>
454. K a' csendnek völgye, 's széltiben, [A sorkezdet kis betűvel.]
 455. K [A sor elején áth.:] <'S> vihárra [viharrá [Íráshiba.]
 gyűlnek [jav. ebből: gyűlnek,] benne a' jajok, [jav. ebből: a' jajok.] [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur benne
 [Utána áth. sorok:]
 <'s égő patakká a' és bő könnyük. [jav. ebből: könnyeik.]>
 <tengerre könnyeik>
 <a' könnyük>
- <Zsivata.>
 <Szende Csilla>
 <Már hányszor a' patakhhoz eljövök,>

456. K folyammá [jav. ebből: folyamm<.>]
 456. és 457. közt. K *Sivátán*
 460. K Im [jav. ebből: *Ah*]
 Aur Im
 461. K itt töltöm a' nap alkonyat, [alkonyát, [Íráshiba.] [jav. ebből: *alkonyan*] [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <'S ébren lel hajnal dombomon,>
 <és reggel>
 462. K talál,
 463. K korán [jav. ebből: *midőn*] lenézve [jav. ebből: *lenézett*]
 dombomon; [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur benézve M 1833. lenézve
 464. K de ah szép zászlót [z jav ebből:<.>] dél felől, [A. i.]
 <de a szép zászló dél felől,>
 Aur M 1833. De ah
 465. K nem lát lobogni [utána áth.:] <*Csillag*> még [utána: áth.:]
 pont írásjel] [A sorkezdet kis betűvel.]
 466. K Ki ah
 Aur M 1833. Ki, oh
 468. K or [jav. ebből: *várt*] hajót,
 469. K nem űz-e tőlem vartat [jav. ebből: *kincset*] el? vartat =
 vártat [Íráshiba.] [A sorkezdet kis betűvel.]
 470. K [Utána áth. sor:]
 <De im a' tél havában,>
 470. K tétovazó [jav. ebből: tétov<.>]zó] lenge [jav. ebből:
 leng<.>] szél
 471. K repülsz [jav. ebből: *repülsz, te,*]
 472. és 473. közt. K *Csombita*
 472. K [Utána áth. sorok:]
 <Im, e' virágzó gyenge barna lány> [Vörösmarty a sor alá
 és fölé írta a *most most* szót, amely a szóveggel nincs kap-
 csolatban.]
 <Siváta völgye! itt vagy hát, 's hegyes>
 <borongsz tehát tehát>
 <mosolyogsz;>
 <'S öledbe vetted Csombitát.>
 <Halálnak völgye légy [jav. ebből: *légyen*] eztán, 's neved>
 <Az éjben utazónak rettenet.>
 <rettenet>
 <Kisér Rémm lakja>
 <Rémmek futossák>
 <A' kába rémmek itt lakozzanak,>
 <'S melly a' világra átkokat viszen>
 <a' barna sarkány itt költjön fiat.>
 473. K völgye tehát
 474. K 'S öledbe vetted Csombitát?
 475. K Eztán a' sírnak [jav. ebből: *halálnak*]

476. K az éjben utazónak rettenet. [A sorkezdett kis betűvel.]
 Aur M 1833. MM 1845–48. Az éjnek utazónak [Fenyéri
 Tud. Gyűjt. 1827. I. 97. szerint sajtóhiba. K alapján jav.]
477. K [A sor elején áth.:] <'S> Teremj halált, 's banatot. [Bá-
 natot. Íráshiba.]
 Teremj <azoknak hint, halált>
478. K Ím el, [jav. ebből: el.]
 Aur Ím M 1833. Ím
479. K aratni bánatot, 's halált, [jav. ebből: halált.] [A sorkezdett
 kis betűvel.]
480. K elkeland, [jav. ebből: véget érhet]
481. és 482. közt. K [A színi utasítás a K-ból hiányzik.]
 (Csillát meglátván) M. 1833. Csillát meglátván
481. K nyugonni száll rá agg fejem. [A sorkezdett kis betűvel.]
482. K Ah szép virágszál
 Aur M 1833. Ah
483. K [A sor elején áth.:] <Ten> [Bizonytalan olvasat.] halálos
 sarló metsze le? [A sorkezdett kis betűvel.]
484. K lány
 Aur M 1833. lány
485. K Szélvitta fürtöd árnyiban
 Aur M 1833. Szélvitta
486. K el borít-e téged is [A sorkezdett kis betűvel.]
487. K eskütt boszúmnak fellege? [A sorkezdett kis betűvel.]
489. K Most Kendi háza dőljön el.
490. K a' szélveszek, ['s jav. ebből: <.>] villámok, záporok,
 [Utána áth. csonka sor:]
 <harsogva zúgjak>
491. K csattogva hordják <a'> ormokon, [A sorkezdett kisbetű-
 vel.]
492. K süvöltve zúgják völgyeken, [A sorkezdett kis betűvel.]
493. K midőn lecsapnak, Csombitát. [A sorkezdett kis betűvel.]
494. K A' tél havával elborítva havával = havával [Íráshiba.]
495. K a' nyár hevével mennydörögve [A. i.]
 <hevében gerjedezni gerjedezve olvadozva>
 Aur M 1833. mennydörögve
497. K Haj! nem jó hírek apja az.
 [Utána áth. sorok:]
 [Veszélyes, mint a' nyár jege,] [jav. ebből: jege.]
 <Homályban ég>
 <melly messze országból>
 <Ég háborúja arczain,>
 <Égi {...} háb>
498. K Veszélyes a' nyár [jav. ebből: nyár hév] jege,
 499. K melly szép tavaszt lel a mezőn, [A sorkezdett kis betűvel.]
 500. K [Utána áth. sorok:]
 <Nem! 's még nem>
 <Siváta ékes lányai>

- <Hová haladjon Csilla most?>
 <Nem! el nem várom>
501. K Jaj! nekem.
 502. K Tekintetétől rettegek
 503. és 504. közt. K Csombita.
 503. K leány; [jav. ebből: leány:]
 Aur elől leány. M 1833 elől, leány.
 504. K [A sor elején áth.:] <Mert> lássad [jav. ebből: lásd] kezé-
 ben nyíl vagyon. [A sorkezdet kis betűvel.]
 505. K És éles a' nyíl, és sebes
 Aur M 1833. sebes;
 506. K mert <néki> zúgó szárnya neki, [F. i.]
 [Vörösmarty az áthúzott sorból az új szövegű sorba
 elfelejtette átírni a „van” igét. E nélkül a sor értelmet-
 len.] [A sorban áth.:]
 <mert könnyü zúgó szárnya van.>
 507. K [A sor elején áth.:] <'s> mint a csapongó sasfinak. [A sor-
 kezdet kis betűvel.] [Utána áth. sorok:]
 <De meg>
 <olly könnyü zúgó szárnya van.>
 508. K nem de [d jav. ebből: <.)>]
 509. K te [utána áth.:] <gyenge,> harmat arcú [a jav. ebből: <.)>]
 gyenge lány, [A sorkezdet kis betűvel.]
 510. K te a' vak Kendi lánya [jav. ebből: lány<.)>] vagy? [A sor-
 kezdet kis betűvel.]
 511. K Oh mondod [jav. ebből: mond<.)>d]
 Aur M 1833. Oh
 511. és 512. közt K-ban: Csombita
 512. K Horva [jav. ebből: Hor<.)>a]
 513. K epedve
 514. K 's ohajtva lested a szelet? [A sorkezdet kis betűvel.]
 515. K Sívata' ékes lányai
 516. K hová szaladjon Csilla most? [A sorkezdet kis betűvel.]
 517. K Oh mért hagyott el titeket.
 Aur M 1833. Ah
 518. K [Utána áth. sor:]
 <'S későn Horva harcziból.>
 518. és 519. közt. K Csombita
 519. K Lásd Horva szép hős, 's nagy vitéz
 Aur M 1833. Lásd
 520. K [Utána áth. sorok:]
 <de a' nagy tenger árjai>
 <mintegy nehéz bérczen fekszenek>
 <Kelet határa>
 <Örvénybe sodrott csontain>
 <csontai>
 <Csilla>
 <Oh>

521. K De [utána áth.:] < *már* > *nászádokra* mért kele?
522. K Most [jav. ebből: M<.>st] tenger' [jav. ebből: teng<.>r] árajai
523. K *mint* egy nehéz bércz oszlopúl [A sorkezdet kis betűvel.]
524. K *feküsznek árva* csontain. [A sorkezdet kis betűvel.]
525. K *illy* korán [jav. ebből: *oh öreg*] [A. i.]
526. K *gonosz* hírekkel, *oh öreg*. [A sorkezdet kis betűvel.]
527. K Nézd kék köd úsz *a' távolon*, [jav. ebből: *tenger*] Aur M 1833. Nézd
528. K *de* [jav. ebből: <.>] *közepé barnúl*: tán hajó [A sorkezdet kis betűvel.] Aur barna
529. K Horva [jav. ebből: Hor<.>a]
529. és 530. közt. K *Csombita*
529. K [Utána áth. sorok:] < *Az egy felhőnek árnya csak.* > < *De néz* >
530. K réme [jav. ebből: *rémlete*]
531. K De nézd mi könnyüden repül.
532. K bárna [barna Íráshiba.] *szép* hajó, Aur hajó.
533. K *mint a' gyors ráró*, úgy siet [jav. ebből: *sie<.>*]
534. és 535. közt. K *Csombita*
535. K jó [jav. ebből: *jó<.>*] Aur mondani.
537. K Jer, *a' berekben* egy helyed, [A. i.] < *a' tágas enyhely vár* >
538. K várd [jav. ebből: *vár<.>*] *be* [Utána Csilla, majd áth. sorok:] *Oh nézd sugárszép arboczit*, [a jav. ebből:<.>] < *Néz* >
539. K Oh [utána áth.:] < *az* > nem *setétlő* [jav. ebből: *ártó*] *fergeteg*. [Utána áth. sor:] < *Nézzed vitorlák lengenek* > Aur M 1833. Oh
540. K Hajó az Szármeszeg felől [A. i.] < *a' szeget Szárma* > < *a' sziget* [jav. ebből: *Szigliget*] *felől* > Aur M 1833 az
541. K *melly* vissza hozza hősömet. [A sorkezdet kis betűvel.] [Utána áth. sor:] < *Koronáta' lakta széliről.* > [jav. ebből: *széliről.*]
542. K *árboczit* [ár jav. ebből: <.>] *termetét* >
543. K [Utána áth. csonka sor:] < *'s elől lobogva* >

544. K 's zászlóját nézzed fenn elől [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur fenn MM 1845—48. fen [K és Aur alapján jav.]
545. K fehér az mint [m jav. ebből: <.>] a' teli domb,
[A sorkezdet kis betűvel.]
546. K 's azt mondta Horva [jav. ebből: <....>] mentekor,
[A sorkezdet kis betűvel.] MM 1845. 'S, azt [A vessző
sajtóhiba.]
547. K mint Csilla' keble halmai. [A. i.]
<fehér mint keble Csilla'>
547. és 548. közt. K Csomba. = [Csombita].
548. K volt, [Utána két írásjel: ,, áll. Elírás.] [Vörösmarty
egyéni rövidítése.]
549. K mély [jav. ebből; 's de mély] elrepült a' vész elől [jav.
ebből: el<.>I] [A sorkezdet kis betűvel.]
550. K 's csendes hazában [jav. ebből: hazába] kér tanyát.
[jav. ebből: szállani.] [A sorkezdet kis betűvel.]
551. K [A sor elején áth.:] <De> jer! már késned nem szabad [A
sorkezdet kis betűvel.]
552. K oh [jav. ebből: óh] ősz
Aur M 1853. Hagyd nézmem
553. K Csak egy kissé hagyd nézni még [A. i.]
<még egy kissé nézmem>
553. és 554. közt. K Csombita.
554. K Nem [jav. ebből: Nem!] tovább. [to jav. ebből: <.>vább.]
[jav. ebből: vá<.>]
555. K Föl! a' tetőkön van [jav. ebből: van'] helyed.
Aur a' tetőkön
[Utána áth. sorok:]
<Csilla>
<szivemben>
<Oh nincs hát semmi irgalom?>
<Nincs, nincs>
<Oh Horva jőj a' tengerről hamar,>
<Jőj, vedd föl Csilla' fáty>
<O Te hönyár> [Vörösmarty e sor fölé a következő szavakat
írta: Tudom tudom m]
<O Le innen>
556. K Oh
Aur M 1833. Ah
[Utána áth. sor:]
<A' Hősöm E' könyves fátyolt itt hagyom>
557. K Le [jav. ebből: Te] ázott arczom' fátyola,
{.....} kényes
<könyvesarczom'>
Maradj helyettem itt te most
<így soká>
<Tán maradj helyettem e'>
<e' gyász mezején.>

558. K Tán megjön a' hős, 's fölveszen,
 559. K 's *keseregve* hordoz fegyverén. [A sorkezdet kis betűvel.]
 559. és 560. közt. K *Csombita*. [jav. ebből: Csombi<.>a]
 560. K Ez [jav. ebből: *Igy'*] lesz boszúmnak kezdete.
 Aur kezdete.
 561. K őt,
 [Utána áth. sor:]
 <Hogy *Hiába járjon a' vitéz*>
 562. K térjen [utána áth.:]<*vitéz*>
 563. K és ne [jav. ebből: *Ne*] lelje [utána áth.:]<*honn meg*>
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 564. K Aur futtában
 565. K bújában [b jav. ebből: <.>] mint bús gerlicze, [jav. ebből:
gerlicze.] [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur Bújában,
 566. K úgy kezd elveszni sajnosan, [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <Csak *akkor tudja meg*, [jav. ebből: *meg.*] *mint boszúl*>
 <*akkor megtudja*>
 <a' meggyalázott *Csombitan.*>
 567. K csak akkor hallja *híréből*. [jav. ebből: *Csombitát.*] [A. i.]
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 568. K a' meggyalázott *Csombitát*.
 Aur (el) M 1833. El.
 [Utána áth. sorok:]
 <*Kendi vezetetik*>
 <Itt álljatok meg *bajnokim.*>
 <Itt várjuk>
 [Utána:]
 Kendi vezetetik
 Aur M 1833. Kendi vezetetik.
 [Utána áth. sorok:]
 <Itt álljatok meg *bajnokim*>
 <Itt nemde *Ben* [jav. ebből: *Zs Szálldok'* <.>] *sírja* [jav.
 ebből: <*sírj*><.>] *van* [jav. ebből *van?*]
 <'S e' *kő porának czímere.* ?> [Melléje írva:] *más.*
 <*Oh*>
 569. K Itt álljatok meg *bajnokim*.
 570. K Itt nemde *Tábód'* [jav. ebből: *Csábód'*] [jav. ebből:
Csá<.>od' Váchor] *sírja van*,
 571. K 'S e' *kő porán* [jav. ebből: *porának*] [p jav. ebből: <.>]
 áll [á jav. ebből:<.>] *czímerül?* [jav. ebből: *czímere?*]
 572. K [A sor elején áth.:]<'s> *gyakorta innen néztem* [jav. eb-
 ből: *nézelém*] én [A sorkezdet kis betűvel.]
 573. K a' nyugvó tenger' *tűkörét* [jav. ebből *árjaít, tűkörét,*
bájait] [A sorkezdet kis betűvel.]
 574. K 's *Hallám* [jav. ebből: *hall<.>m*] bús fája' *lombjait* [jav.
 ebből: *lomb'jait*] [A sorkezdet kis betűvel.]

575. K az esti szélben zúgani,
[572—575. sor K-ban az első fogalmazásban így volt:]
2 'S Hallám bús fája' lombjait
az esti szélben zúgani.
1 gyakorta innen néztem én
a' nyugvó tenger' tükörét.
[A számokat Vörösmarty később írta a sorok elé.]
575. K [Utána áth. sorok:]
<Oh [jav. ebből: most] vissza térnek>
<és 's innen gyakorta nézgetém.>
<midőn nyugott [jav. ebből: nyugodt] volt a' vizet.>
<Most vissza térnek napjaim>
<képeim>
<a' nyugvó tenger árjait.>
<Oh nyugalom van itt alatt>
<Most vissza ter>
576. K képeim — [utána áth.:]<..>
578. K Tábód [jav. ebből: Csábód] te nyugszol: ott alatt [jav.
ebből: sírodon]
[Utána áth. sor:]
<pihenni ül meg a' vak ősz>
Aur Tarczal
579. K szép ifjuságod álmaid [A sorkezdet kis betűvel.]
580. K kötözve [jav. ebből: kötözv<.>] tartja [jav. ebből: tarj]
vad halál. [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur vad halál.
581. K Aur M 1833, oh
582. K Sirjél gyanánt ül hantodon.
[Utána áth. sor:]
<Még gyenge volt az ifjú. Jött>
<Mint a' futó őz...>
583. K az ifju: Jött [jav. ebből: egy]
[Utána áth. sorok:]
<pusztult hazából {bujdosott} bujdosott>
<futva jött>
<jött el ő,>
584. K 's ölében [jav. ebből: ölébén] sirva hordozá [jav. ebből:
hoz] [A sorkezdet kis betűvel.]
M 1833. sírvá
585. K öccsét,
Aur M 1833. Öccsét,
587. K Temetni jősz-e hát ide
588. K Oh [jav. ebből:<..>] tavol ország' [jav. ebből: orszá<..>]
gyermeke? tavol = távol [Íráshiba.]
Aur M 1833 Oh
589. K [Utána áth. csonka sor:]
<Nézd e' virágszál>
590. K jöttem én,

591. K Nézd bajnok e' kis gyermeket, [F. i.]
 <Oh hős nézd e' kis>
 [Utána áth. sorok:]
 <Csak ez maradt meg 's> [A sortól jobbra Vörösmarty
 koszorú tollrajza.]
 <kedvesim közül.>
592. K <'S Ah most nem honni.>
 Utána áth. sorok:]
 <Bujdosva hordám keblemen.>
 <Még reggel ette>
 <Az>
594. K 's még reggel vigan ette [jav. ebből: *ett*] azt. [A sorkezdet
 kis betűvel.]
595. K Patakhhoz [P jav. ebből: <.>] vittem és ivott
596. K Rozsás ajakkal ott ivott, [Rozsás = Rózsás Íráshiba.]
597. K 's [jav. ebből: 's] mint egy gondtalan gyenge méh, [A sor-
 kezdet kis betűvel.]
598. K döngicsélt a' szép partokon. [A sorkezdet kis betű-
 vel.]
599. K [A sor elején áth.:] <Itt va> halál
601. K hogy ellenségim' [jav. ebből: *ellenségi*<.>] [ellenségim
 [Íráshiba.] vad [jav. ebből: *ordasi*] [A sorkezdet kis
 betűvel.]
602. K ne szórják [jav. ebből: *tépjék*] árva csontait. [A sorkezdet
 kis betűvel.]
603. K öt.
604. K [A sor elején áth.:] <Halmán>
605. K sirt 's eltörölte *könyveit*, [A sorkezdet kis betűvel.]
606. K 's fiammá kívánt lennie. [A sorkezdet kis betűvel.]
607. K ő, 's Csilla
608. K együtt vadászták a' hegyet, [jav. ebből: a' hegyen,]
 [A sorkezdet kis betűvel.]
609. K együtt vigadták a' tavaszt. [A sorkezdet kis betű-
 vel.]
 [Utána áth. csonka sor.]
 <Esdeklő>
611. K nemes tűz lángja égeté, [A sorkezdet kis betűvel.]
612. K de lágy [jav. ebből: <...>] szívében gond lakott, [A sor-
 kezdet kis betűvel.]
613. K 's szemében esdeklő panasz [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. csonka sor:]
 <Egykor Csillához>
614. K Így
 Aur. M 1833. Így
615. K 's rebege [utána áth.:] <igy> szólott édesen: [A sorkez-
 det kis betűvel.]
616. K Oh Csilla! Tábod [jav. ebből: *Tábod'*] halmi vágy, [jav.
 ebből: vágy?]

617. K Meghaljon [utána áth.:] *értted szép leány?* [jav. ebből: *büszke lány?*]
 Aur. M 1833. *értted*
618. K Boldogtalan *Tábod* [jav. ebből: Tá<.>od] meghaljon-e?
 [Utána áth. sorok:]
[A' lány nem érté őt]
['S most]
619. K el [jav. ebből: *meg*]
620. K 'S [utána áth.:]<*most*>
621. K Halj meg hát *Tábod*, [jav. ebből: Tábo<.>] Csilla majd
 [Utána áth. csonka sor:]
 <*Szépén temet be*>
622. K *egy szép fenyéren eltemet.*" [A sorkezdet kis betűvel.]
623. K ötet el,
624. K *mert halva lelte a vadász* [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur a' vadász
625. K *vad kantól* [jav. ebből: *kann*] tépve [jav. ebből: *t<.>pve*]
 a' tetőn. [A sorkezdet kis betűvel.] [A sortól jobbra Vörösmarty vonalrajza.]
 [Utána áth. sor:]
 <*Ő most nem hallja a' panaszt.*>
626. K Oh csendes a' sír' éje: *Tábod* ott
 Aur M 1833. Oh
627. K [A sor elején áth.:]<*nem*> *porágyon alszik hidegen.* [A sorkezdet kis betűvel.]
629. K Nem látja *vén Kendit vakon.* [jav. ebből: *vakon itt.*]
630. K Oh
631. K *nagyon sokáig* ['s jav. ebből: <.>] *késik ő,* [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. csonka sor:]
 <*Nézzétek*>
632. K Nem láttok a' fenyéren *semmi* [jav. ebből: *semmit*] lányt?
634. K 'S a' tenger mormoló [jav. ebből: *bujdosó*] szele
635. K *nem hajt-e hozzánk várt hajót?* [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <*Egy*> [A soroktól jobbra és balra Vörösmarty tollal készült vonalrajzai.]
 <*Csupor jő*>
 <*ők<...> Kendit*>
636. K lány [jav. ebből: *is*]
637. K *nincs a' ligetnek ormain.* [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sorok:]
 <*de gyors hajó szeg útat a'*>
 <*hajó*>
 <*Csillám*>
638. K *de gyors hajó szeg* [jav. ebből: *sze<.>*] *útat a'* [A sorkezdet kis betűvel.]
639. K *csillámos hátú tengeren.* [A sorkezdet kis betűvel.]

Aur hátú

[A 639. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]

Elöl áll Horva, és fiad [jav. ebből: 's szép fehér]

[Utána áth. sorok:]

⟨zászlók lobognak fegyverén.⟩

⟨örülj most: [jav. ebből: m⟨.⟩st] érik révedet]

⟨Kendi⟩

640. K [A sor elején áth.: 'S] Fehér zászlóik lengenek.

641. K Örülj; most érik révedet

[Utána áth. csonka sor:]

⟨Hát⟩

642. K [A sor elején áth.:]⟨Oh⟩hát [utána áth.:]⟨ők⟩ épen térnek ők haza? [jav. ebből: jöttek el?] [A sorkezdet kis betűvel.]

643. K Vezessetek most bajnokim,

644. K Vezessetek most kedvesim közé.

Aur M 1833. Le rég ohajtott kedvesim közé.

645. K Oh [utána áth.:]⟨hajdan⟩ még [jav. ebből: szép] épségem' napjain

Aur M 1833. Oh

646. K elég volt látnom egy sugárt, [A sorkezdet kis betűvel.]

647. K most dél világa is kevés (el) [E sort Vörösmarty aláhúzta.]
kevés most dél világa is.

[Vörösmarty azért húzhatta alá az első sort, mert a két sorváltozat közül ezt tartotta véglegesnek.]

Aur (el) M; 1833. *El*

647. és 648. közt. K Horva jő egy kis váratra.

Aur M 1833. Horva föllép

648. K Megadta [jav. ebből: Megadt⟨.⟩]

649. K 's [utána áth.:]⟨alázva⟩ Korondár büszke tetteit

650. K csufos [jav. ebből: csúfos]

651. K Mindenki helyén van vígádoz

[Utána áth. csonka sor:]

⟨Viszont látása⟩

652. K hit a' bú karja [jav. ebből: átka] sujtja meg. [jav. ebből: meg.] [A sorkezdet kis betűvel.]

[Utána áth. sor:]

⟨Csak Horva még nem vígádoz⟩

654. K Horvát most éri a' veszély.

655. K Hah! vagy nem látta a' leány

656. K Aur. M 1833. Hah. vagy

656. K Zászlóm lobogtát [jav. ebből: lo⟨.⟩ogtát] a' hajón

[jav. ebből: a' vizen
tengeren?]

[Utána áth. sor:]

⟨Ti gyász Homonna völgyei.⟩

657. K Vak Kendi ott [o jav. ebből:⟨.⟩] teremhetett, [jav. ebből: várt partomon.]

658. K meg? [jav. ebből: *ast?*]
660. K most béke' [jav. ebből: *békém'*] napján [jav. ebből: *hajóján*] *haljak-e?* vesszek el?
[Egymás alá írva, áthúzás nélkül.] [A sorkezdet kis betűvel.]
[Utána áth. csonka sor:]
<Mi ez?>
661. K De itt egy fátyol [jav. ebből: *fáty(.)*] *rongya van*, [jav. ebből: *van.*]
662. K Könnyekkel ázva [jav. ebből: *ázv(.)*] *bővesen*.
663. K fátyola!
Aur Hah ez fátyola!
664. K völgyei, [jav. ebből: *völgyei.*]
665. K Ti erdők bércek, [utána áth.:] <és> tengerek
[Utána áth. sor:]
<Hová tettétek hölgyemet?>
666. K én sorra dúllak titeket, [A sorkezdet kis betűvel.]
667. K tettétek hölgyemet?
elrohan.
Aur tettétek (elrohan) M 1833. *El*
667. és 668. közt. K *Csombita*. Csilla.
(*Csombita* magában. [A zárójel nincs bezárva.] [A soroktól balra Vörösmarty tollal készült vonalrajzai.]
Aur M 1833. Hábador magában.
668. K *Miért engesztel vad harag*
Aur M 1833 engesztődöl
669. K *Ha e' leánya száll szemem?*
A 670—675. sorok a K-ból hiányzanak.
671. K Aur Im e' leánya melly szelíd. M 1833. *Im*
672. K Aur M 1833. érzetem
676. K [A sor elején áth.:] <Oh ősz, a'> Ősz ember még hova ragadsz. [utána áth.:] <Tovább>
[Utána áth. sor:]
<Hová ragadsz oh ősz tovább,>
677. K Meg akarsz-e ölni, oh meg állj. [jav. ebből: *engemet?*] [A. i.]
Aur M 1833 oh
[678. után K-ban áth. sorok:]
<Csombita magában>
<Te vagy>
<Ülj itt mellettem szép leány>
<és ne félj>
[A sortól jobbra Vörösmarty tollal készült koszorú-rajza.]
<Te szép leány vagy. Termeted>
<mint e' fenyőn>
<Ülj itt mellém, [jav. ebből: *mellettem*] és ne félj> — [jav. ebből: *szép leány*]
<Valón! Te szép leánya vagy.>
<A' Csak ülj, 's ne remegj semmit is.>

<Te szép leány vagy. Termeted>
 <mint égieknek>
 <fenyőszál olly sugár>
 <Te szép leány vagy te, 's gyenge mint fűvön>
 <fünek>
 <{hegyén} a' harmat első gyöngyei,>
 <'s szemednek hófényű tengerén>
 <az ég> {az ég}<
 <'s szemed világos tengerén>
 <az ég sugára játszadoz>
 <szép és ártatlan [jav. ebből: ártalmas] vagy te még.>
 <tisztán derűben úsz az ég.>
 <szép és ártatlan vagy te még.>
 <Nézd {a} e' leroskadt termetet.>
 <Nézd: én megöszült agg vagyok.>
 <'S nincs olly leányom mint>

678. és 679. közt. K Csombóta

679. K leány —

680. K Aur Te szép leány 's gyenge, mint [A leány után kimaradt: vagy]

681. K a' harmat' [jav. ebből: harmak'] első gyöngyei, [A sorkezdhet kis betűvel.]

683. K szemed' mosolygó tengerén, [A sorkezdhet kis betűvel.]

684. K tisztán, 's derűtlen úsz az ég. [A sorkezdhet kis betűvel.]
 [Utána áth. csonka sor:]
 <Jó ősz, úgy>

685. K Ősz ember! úgy-e [utána áth.:] <te> nem ölsz meg engemet?
 Aur engemet?

685. és 686. közt. K Csombóta

686. K vagyok. [Utána áth. sor:]

<Nézd, hová hová öszült?>

687. K barna [b jav. ebből: <.>] lettenek, [jav. ebből: lettenek.]

688. K Járásom, mint a' nyárlevél

689. K [A sor elején áth.:] <reszketve> remegve [jav. ebből: remegv<.>] csúsz a' síkon el. [jav. ebből: át] [A sorkezdhet kis betűvel.]

[Utána áth. sorok:]

<Nézd 's nincs olly leányom, mint te vagy.>

<Nincs, a' ki támog>

<Oh [jav. ebből: Ah] vég határom itt vagyok,>

<'S nincs olly leányom, mint te vagy>

690. K Lásd: én megöszült agg vagyok,

Aur M 1833. Lásd,

691. K 's nincs olly leányom, mint te vagy. [A sor kezdete kis betűvel.]

692. K Nincs semmim!

[Utána áth. csonka sor:]

[Szegény]

693. K Boldogtalan! *ki bántott tégedet?* [jav. ebből: *té(.>ede<.)?*]
 Aur mi bántja szivedet? MM 1845–48. szivedet! [K és
 Aur alapján kérdőjelet tettünk.]
693. és 694. közt. K *Csombita*
695. K Előbb még jajt kell erved, [jav. ebből: *hallanod, itt*] [A. i.]
 [erved = érned Íráshiba.]
 <vért kell látnod>
696. K [A sor elején áth.:] <'S> Homonna' völgyén *vér folyást*...
 [A. i.]
 <völgye vért iszik alkonyát>
- Aur *vér folyást*,
697. K De bár szánj: oh, mert akkor is
 Aur M 1833. oh
698. K Még szánni kell agg *Csombitát*.
699. K [A sor elején áth.:] <'E'> Ti érzéketlen [jav. ebből: *érz-*
ke<.)len] lombok, és te föld,
700. K melyet tapodnak lábaim [jav. ebből: *lábaim ta*] [A sor-
 kezdet kis betűvel.]
701. K *Előttetek borít* [jav. ebből: *van*] *szégyen*, [jav. ebből: *szé-*
gyenem] *hogy itt*
702. K *kitör belőlem a' panasz*. [p jav. ebből: <.>] [A sorkezdet
 kis betűvel.]
 [Utána áth. sor:]
 <Oh hallj magamat>
703. K Oh én nem mindig voltam így.
 Aur M 1833. Oh én nem *mindég voltam így*.
704. K Leányom serdült, *mint virág*
705. K Már nagy koromnak kezdetén,
 [E sor a K-ból hiányzik.]
706. K 's egy hős kebelnek díszé lett. [A sorkezdet kis betűvel.]
708. K nevelt, [jav. ebből: *nevelt*.]
711. K *gyakorta ültek térdemen*, [jav. ebből: *karomon*.] [A sor-
 kezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sor:]
 <'s futva lesték jöttömet>
712. K [A sor elején áth.:] <ha> 's dadogva még, az est [hüvében
 [A sorkezdet kis betűvel.]
713. K *dalt kérték tőlem, és regét*. [A sorkezdet kis betűvel]
714. K [A sor elején áth.:] <M> Szegények már ők sincsenek;
 [jav. ebből: *sincsenek!*]
 [A 714. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
És én — [utána áth.:] <én> haj! én még én élhetek!
715. K *Bujdosva jártam tétova*,
716. K majd a' fejedelmek' udvarát [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur a' fejedelmek'
717. K [A sor elején áth.:] <választá> kereste szünő bánatom. [A
 sorkezdet kisbetűvel.]
718. [E sor a K-ból hiányzik.]

719. K *Ott bús* [jav. ebből: *bús fenn, én*] dalokban hirdetem
720. K *a' régi kornak tetteit* [A sorkezdett kis betűvel.]
[Utána áth. sorok:]
<'S csak {.....}>
<szá 's mind tisztelte Csombitát>
721. K Szerelmet [jav. ebből: Szerelm<.>]
722. K Harczot szerelmet
723. K 's minden tisztelte Csombitát. — [A sorkezdett kis betűvel.]
724. K Csak egy nem: Hah [jav. ebből: *Oh*] fagyos kebel
Aur M 1833. Hah
725. K *forralj* utószor [jav. ebből: *utólszol*<.>] még dühöt, [A sorkezdett kis betűvel.]
726. K 's te meggyalázott gyáva [jav. ebből: *ősz*] fej
[A sorkezdett kis betűvel.]
727. K hullasd el őszült fűrtidet. [A sorkezdett kis betűvel.]
Csilla.
728. Haj mit fogok még hallani.
[E sor a K-ből hiányzik.]
729. K Nézd, *a'* mint egy baromi részeg, [r jav. ebből: <.>]
Aur bármí [Fenyéri Tud. Gyűjt. 1827. I. 97-ben említé
mint sajtóhibát.]
730. K megrugdálak [m jav. ebből<.>] megrugdálak [jav. ebből:
megrugdálak<.>]
az agg [jav. ebből: *ősz*] dalost, [jav. ebből: *dalost.*] [A sorkezdett kis betűvel.]
[Utána áth. csonka sor:]
<és e' folyt>
731. K 's e' veres oldal' csontait [A sorkezdett kis betűvel.]
732. K [Utána áth. sor:]
<Kobzát törötten szórta el>
733. K *vadul* [jav. ebből: 's ki, 's el] ragadták kobzomat, [A sorkezdett kis betűvel.]
734. K 's vigasztalója vég' koromnak [A sorkezdett kis betűvel.]
735. K Törötten [jav. ebből: *töröt*<.>en]
[A 736—739. sorok a K-ből hiányzanak.]
740. K Enhítsd meg = Enyhítsd meg [Íráshiba.]
Aur M 1833. Enyhítsd-meg
741. K Im
Aur Im' M 1833. Im
742. K Jer, őseimnek [jav. ebből őseim<.>k] termibe
743. K 's élj ott közöttünk [jav. ebből: közö<.>k] boldogúl.
[A sorkezdett kis betűvel.]
743. és 744. közt. K *Csombita*.
746. K aztán megásom siromat. [A sorkezdett kis betűvel.]
[Utána áth. sorok:]
<Ez egy kincsem nézz ide>
<I Nézd, még ez egy kincsem maradt> [Vörösmarty számjelzése.]

- <E' villogó nyíl>
 <messze sujtó gyilkos tv.>
 <Ez a' villogó ez a' setét nyíl>
 <ez a' setétlő nyíl-naddaly.>
     <halál,>
     <metsz> {...}
 <'s ez Horva szívéen vág utat;>
 <mert Horva engem ronta meg.>
 747.   [E sor K-ban nincs meg.]
 748. K   Nézd még ez egy kincsem maradt,
 749. K   [A sor elején áth.:] <.>ez a' halalos nyíl sugár, [halalos =
           halálos. Íráshiba.] [A sorkezdet kis betűvel.]
 750. K   's ez Horva szívéen metsz utat, [A sorkezdet kis betű-
           vel.]
 751. K   mert engem Horva ronta meg. [A sorkezdet kis betűvel.]
           [Utána Csilla, majd áth. sorok:]
           <Ah hát elessék a' dicső,>
           <'S én meg ne {m} mentsem>
 752. K   Haj!
           Aur Haj!
 753. K   [A sor elején áth.:] <Oh ősz> Ne öld meg oh ősz! [jav.
           ebből: hát] a' dicsőt,
           Aur M 1833. Ne öld meg oh ősz!
 754. K   ne [ne jav. ebből: n<.>] öld meg Csilla' kedvesét. [A sor-
           kezdet kis betűvel.]
 754. és 755. közt. K Csombita.
 755. K   Ha [H jav. ebből: <.>] homályban [jav. ebből: h<.>mály-
           ban]
 756. K   [A sor elején áth.:] <.>a' déli [jav. ebből: sűrű] [A. i.]
           ' fái [jav. ebből: <.>] [A sorkezdet kis betűvel.] közt
           Aur M 1833. közt
 757. K   pihenni [jav. ebből: 's utánad] vágyván enyhelyén, [jav.
           ebből: hűvösön] [A. i.] [A sorkezdet kis betűvel.]
           [Utána áth. sorok:]
           <akkor találja meg nyilam>
           <akkor tertise [jav. ebből: ter<.>itse]>
 758. K   akkor rohanja meg nyilam, [A sorkezdet kis betűvel.]
 759. K   és [jav. ebből: el] üsse porba gögös homlokát. [A sorkezdet
           kis betűvel.]
 760. K   Kegyetlen oh hát mit mivelsz [jav. ebből: csindlsz] velem ?
           Aur M 1833. ah hová
 760. és 761. közt. K Csombita.
 762. K   én csak boldogtalan [jav. ebből: boldog<.>alan] vagyok.
           [A sorkezdet kis betűvel.]
 763. K   de mind a' szük hazában őseim
           <Hah De a' szük hazába>
 764. K   gyalázat nélkül mentek el, [jav. ebből: el.] [A sorkezdet
           kis betűvel.]

765. K 's csak [jav. ebből: *csa*(.)] én ne [jav. ebből: *nem*] menjek úgy oda? [A sorkezdet kis betűvel.]
766. K szennyemet
767. K 's Te [utána áth.:] <O> addig zárva itt maradsz, [A sorkezdet kis betűvel.]
768. K *hogy majd ha bántóm megbukott*, [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur M 1833. *majd ha*
 [Utána áth. sorok:]
 <*me elmond*>
 <*terjedjen*>
769. K *házába térhess Kendinek*, [jav. ebből: K(.)ndinek,]
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth. sor:]
 <'s *nevemnek hírét megvigyed*,>
770. K 's melyly még most számkivetve bolyg, [A sorkezdet kis betűvel.]
771. K *nevemnek* [jav. ebből: n(.)vemnek] *hírét megvigyed*. [jav. ebből: meg(.)igyed.] [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána áth.: sorok:]
 <*Kegyelvezz*>
 <...>
 <*Oh én azt nem viszem soha.*>
 <*Ha Horva eldől általad.*>
 <*Csillám nekem sem*> [A soroktól jobbra Vörösmarty ezt a szót írta és áthúzta: *maga*]
772. K Nem: többé [jav. ebből: t(.)bbé] *hírt én nem viszek*;
774. K *Oh én boldogtalan* [jav. ebből: bold(.)talan] *leány*.
 Aur M 1833. *Oh*
775. K *Eressz el jó ősz engemet*.
 Aur *Eressz el jó ősz engemet*.
776. K [A sor elején áth.:] <..> [utána áth.:] <*Én*> *Ím a' te lányod én leszek*.
 Aur M 1833. *Ím*
 [A 776. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvashatók:]
Én á(í)polgatlak útagon
Én hordom helybe étkidet,
777. K 's *szemed' világa én leszek*, [A sorkezdet kis betűvel.]
778. K *elkerülhesd*
779. K *most* [jav. ebből: *mos*(.)]
780. K *Ah e' galambhaj*, [jav. ebből: *hó fürtök*.] [A sortól jobbra Vörösmarty tollával készült vonalrajz.]
 Aur M 1833. *Ah*
781. K 's *ez égbe néző* [jav. ebből: *kegy jelentő*] *tisztes arcz*,
 [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur M 1833. 'S *ez égbe néző*
782. K *nem azt javallják*, *hogy te öl*j. [A sorkezdet kis betűvel.]

783. K [A sor elején áth.:] <Lásd,>
 785. K kit [jav. ebből: Ki<.>]
 [Utána áth. csonka sor:]
 <'S ah egy>
 787. K *ki nélkül* [jav. ebből: nél<.>ül] elfogy életem. [A sorkezdet
 kis betűvel.]
 789. K *a' puszta tenger' szélein?* [A sorkezdet kis betűvel.]
 790. K Oh lásd szemeidet köny teli, [F. i.]
 <*hőny tölti arcodat*>
 M 1833. könyv
 791. K engemet. [jav. ebből: engeme<.>.]
 791. és 792. közt. K *Csombita*.
 792. K Hogy [H jav. ebből: <.>] hadat [jav. ebből: ha<.>at]
 793. K Nem én csak Horvát [jav. ebből: Horvámat] hívom el,
 794. K *hogy sirva vallja szégyenét* [A sorkezdet kis betűvel.]
 795. K 's megengesztelje szivedet. [A sorkezdet kis betűvel.]
 796. K megjövek
 797. K Vedd, [jav. ebből: *Nézd*] e' legdrágább kincsemet.
 [Utána áth. sorok:]
 <*e' sípomat teszem le nálad zálogúl*>
 <*Ez had*>
 798. K *e' sípot vedd el zálogúl* [A sorkezdet kis betűvel.]
 799. K *hogy Csilla* [jav. ebből: *Csillam*] ismét megjövend, [A sor-
 kezdet kis betűvel.]
 800. K Itt függ ez [jav. ebből: <.>] mindig *szívemen*.; [jav. ebből:
szívemen.:]
 801. K *Nézd, ez az én* [jav. ebből: *Ez kedves*] Tarczalomnak sípja
 volt
 801—802. közt. K *Csombita*.
 802. K sípja?
 [Utána áth. sor:]
 <*mindenhatóság' istene*.>
 804. K ide, [jav. ebből: *ide*.]
 [Utána áth. sorok:]
 <*és ifjúságom*>
 <'s *gyermek koromnak*>
 805. K és ifjúságom társa lett. [A sorkezdet kis betűvel.]
 807. K Együtt [jav. ebből: E<.>yütt]
 [Utána áth. sorok:]
 <'S *dalaink a 'szellők halmain*>
 <*együtt*>
 809. K [A sor elején áth.:] <...> örömmel hallá a' vadász. [A
 sorkezdet kis betűvel.]
 810. K De ő korán — [utána áth.:] <*az*> *bús* éjbe [jav. ebből: *éjre*]
 szállt. Aur. *bús* éjbe
 [Utána áth. sor:]
 <*Oh Ott a' fenyéren hamvadoz*.>
 811. K Én sirt kerestem *nyúgaton* [jav. ebből: *a' völgyben*] neki

812. K 's most ott a' zúgó tölgy alatt, [A sorkezdett kis betűvel.]
 813. K ott a' fenyéren nyugszik ő. [A sorkezdett kis betűvel.]
 [Utána áth. csonka sor:]
 [Mihor jött]
 814. K csak e' kis sipja [jav. ebből: sí<.>ja] volt,
 815. K és ezt is itt hagyá nekem, [jav. ebből: nekem.] [A sorkezdett kis betűvel.]
 816. K Ezt [jav. ebből: Im] nyújtom én is, zálogúl, [z jav. ebből: <.>]
 817. K hogy érte ismét megjövök. [A sorkezdett kis betűvel.]
 Aur M 1833. érte
 817. és 818. közt. K Csombita. [jav. ebből: Csilla]
 Hábador (elmerülve.)

[A 818—820. sorok a K-ból hiányzanak.]

820. és 821. közt K Csombita

821. K Ez a te Tarczalodnak sipja volt?
 822. K Tarczal,
 823. K 's e' sipot [utána áth.:] <neki> én adám neki. [A sorkezdett kis betűvel.]
 824. K Oh Tarczalomnak [jav. ebből: Tarczal<.>mnak]
 Aur M 1833. Oh
 [Utána áth. sorok:]
 <'S Te Oh oh te Tarczal őse volnál? — Oh atyám>
 <És Jó Atyámnak mondlak tégedet>
 <Mert édes Tarczalomnak őse vagy>
 <Ah hát J te . . te Tarczal{nak} őse vagy?>
 <Te nem lehetsz vad ellenünk.>
 <Tarczal Tarczal>
 <Tarczalnak őse megszán engemet.>
 <Mert ő testvérem volt nekem.>
 [A soroktól balra Vörösmarty tollával készült vonalrajzok, rajtuk áthúzott betűk.]
 <Tarcz>

825. Mindenhatóság' Istene!
 [F sor a K-ból hiányzik.]

826. K vagy.
 [A 827—829. sorok a K-ból hiányzanak.]

828. Aur Im M 1833. Im

830. K [A sor elején áth.:] <oh>

832. K mert [A sorkezdett kis betűvel.]

[A 832. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sorok olvashatók:]

Csombita

Te sirt kerestél nyugaton [ny jav. ebből: <.>] neki.

Csilla.

Ah! és epedve ültem ott.
 epedve lestem kúrte' hangjait;
 de kúrte többé nem riadt,

mint maskoron, ha vadaktól tére meg. [maskoron = máskoron Iráshiba.]

Az esti szellő zengett dalt neki

's én azt könyekkel terhelém.

832. és 833. közt K Csombita.

833. K Menj vissza égszemű leány.
Aur Menj vissza innen szép leány.

[Utána áth. sorok:]

⟨Menj. Már alkonyodni kezd 's⟩

⟨Már itt az alkony: Menj, siess⟩

⟨Veszt setét az erdők' alkonya.⟩

⟨Veszélyek állják útjait⟩

⟨Menj immár este⟩

⟨jő az az alkony⟩

834. [E sor a K-ból hiányzik.]

835. K Menj, nyugszik a' nap, [jav. ebből: a' nap!] menj siess

836. K setét az erdők alkonya [A sorkezdet kis betűvel.]

837. K útjain

838. K 's árnyában a' rém. táboroz. [A sorkezdet kis betűvel.]

839. K Menj itt ne érjen a' homály. [jav. ebből: a' veszély.] [A. i.]
⟨leányka, 's hagyj itt engemet.⟩

840. K 's Atyám! te nem jössz el velem? [A sorkezdet kis betűvel.]

840. és 841. közt K Csombita

[Utána áth. csonka sor:]

⟨Menj, és mond⟩

841. K Menj, 's vidd Horvának e' nyilat.

Aur MM 1845—48. nyilat, [Fenyéri az Aur-ban mint sajtóhibát említi. K alapján javítottuk.]

[Utána áth. sorok:]

⟨'s mondd: a' haldokló Csombita⟩

⟨Igy Horvának így küld életet.⟩

843. K Ne! életét. [jav. ebből: életét.]

Aur Ne, MM 1845. ÖM 1884—84. Neh! Minthogy K és Aur Ne alakot ad, ezt vettük fel a főszevegbe.

[Utána áth. szó:]

⟨Csilla⟩

844. K 's hogy én küldöttem, mondd neki. [A sorkezdet kis betűvel.]

845. K Oh tehát te nem jössz — [utána áth.:] ⟨.⟩ el velem.

Aur M 1833 Oh

846. K Jőj, itt megesznek a' vadak.

846. és 847. közt K Csombita

847. K Nem, nem! csak a' rozs [jav. ebből: vad] emberek,

[Utána áth. sor:]

⟨Vad állat nem bánt engemet.⟩

848. K [A sor elején áth.:] ⟨Menj⟩ Vadak [V jav. ebből: ⟨.⟩] nem bántják Csombitát.

- [Utána áth. sor:]
 <Az éhség öl.>
849. K Ah hát az éhség öl meg; [jav. ebből: meg:] jer velem.
 Aur M 1833. Ah
849. és 850. közt. K *Csombita*
850. K Éhségtől [jav. ebből: Él<. >égtől]
851. K De im hat [jav. ebből: hát] óz [jav. ebből: gim] áll ottan a'
 [A sorkezdet kis betűvel.]
852. K sűrű bereknek szélein. [A sorkezdet kis betűvel.]
853. K <Ejts el belőlük hát egyet>
 menj hát nyilazd el egyikét. [A. i.] [A sorkezdet kis betű-
 vel.]
854. K az majd kitarja *Csombitát*. [A sorkezdet kis betűvel.]
 [Utána Csilla, majd áth. sorok:]
 <Nagy szív>
 <Áldjon meg>
855. K öröm
856. K áldása, nagy szív, tégedet. [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur tégedet.
857. K 'S nyugalmat adjon még neked [jav. ebből: és és gyönyört]
858. K az ősz kor' vége, 's új gyönyört. [jav. ebből: még ne-
 ked.]
 [A sorkezdet kis betűvel.]
859. K Im hogy [jav. ebből: és] megejtem a' vadat, [jav. ebből:
 vadat.]
 Aur M 1833. Im
 [Utána áth. sor:]
 <és [jav. ebből: <. .>] fölkereslek a' nap' keltekor.>
860. K most töled én eltávozom; [A sorkezdet kis betűvel.]
861. K de a' jövő nap' keltekor. [A sorkezdet kis betűvel.]
 Aur (el) M 1833. El
 [A 861. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
 itt termék ismét bérczeden. [jav. ebből: e' helyen].
 [halmodon.] el
- [Utána áth.:]
 <Csombita.>
861. és 862. közt. K *Csombita*.
 [Utána áth. sorok:]
 <Menj>
 <Ártatlan szívnek>
862. K Menj szép szerelmeik hajnala,
 Aur szép szerelmed hajnalába M 1833. hajnalában
863. K [A sor elején áth.:] <menj> Ártatlan lányka, menj tova.
864. K Én édes [jav. ebből: a' te]
 ékes] ifjuságotat
865. K Aur agg fej
866. K Ott, hol pihennek [jav. ebből: nyugosznak] a' síkon
 Aur M 1833. Ott

367. K véremnek végső csepjei, [A sorkezdett kis betűvel]
 Aur csepjei,
368. K ott a' nyugalmas tölggy alatt [A sorkezdett kis betűvel.]
369. K találok én majd [jav. ebből: *is*] enyhelyet. [A sorkezdett kis betűvel.]
 [Utána:]
 Csilla vissza tér
 Aur (visszatér.) M 1833. visszatér.
370. K nyilat.
371. K Nézd! hogy remegnek ujjaim. [jav. ebből: *újjaim*.]
 Aur Nézd hogy' M 1833. Nézd hogy
371. és 372. közt. K *Csombita*.
373. K Mi lelt oh lányom tégedet? [jav. ebből: *té<.>edet*.]
 Aur Mi lelt oh lányom tégedet
374. K Vad kergetett meg. [jav. ebből: *még*.] Nézzed, ott
 Aur M 1833. Nézzed, ott,
375. K elő
376. K elfutott
377. K *de ez* [jav. ebből: *az*] *pihegye tört felém*. [jav. ebből: *jött elő*.] [A sorkezdett kis betűvel.]
379. K futása, mint a' rémeké. [A sorkezdett kis betűvel.]
 Aur M 1833 Futása, mint a' rémeké [Sajtóhiba. Fenyéri Tud. Gyűjt. 1827. I. 97-ben is annak említi.]
380. K *Ah jaj szegénynek, jaj nekem*. [Vörösmarty e sort aláhúzta. A kiadásban mégsem ezt tartotta meg]
 [A sor alá írva:] Ah itt közelget!
 Aur M 1833 Ah
 [Utána:]
 Horva *jő sebesedve*
 Aur Horva (sebesedve jő.) M 1833. Horva sebesedve jő.
381. K Vedd vissza szép vadász lány a' nyilat.
 Aur M 1833. Vedd vissza
382. K keblemet. — [k jav. ebből: *<sz>*]
 [Utána áth. sorok:]
 <Csillát megösmervén>
 <Hah Csilla te ölsz meg engemet!>
 <lettél gyilkosom(!)>
 <{Az} Te Csilla, és ez agg együtt?>
 <((kirántja a' nyilat, és lerogy))>
 <Itt van! vegyétek vissza e' nyilat.>
 <{'S} te Csilla itt ül stromon.>
 <{'s} éjjélkor kelts {s} föl engemet.>
 <Éjjélkor, és éjjél előtt>
 <Viharban ébred szellemem.> [jav. ebből: *szellemem*.]
 Horva föl]
383. K [A sor elején áth.:] <Hah> Egek hatalma jaj ki ez. [F. i.]
 <hatalmi segélyetek.>
 Aur M 1833. Oh

884. K [Utána:]
Horva megösméri
Aur M 1833 (megösmervén.)
885. K Hah Csilla te lettél gyilkosom.
Aur M 1833. Hah
886. K Te Csilla, és ez agg [jav. ebből: *ősz*] együtt?
(*kirántja a' nyilat, és levogy*)
Aur (nyilát kiszakasztván [A zárójel nincs bezárva.] M 1833. nyilát kiszakasztván
887. K Itt van vegyétek vissza a' nyilat.
Aur Itt van
888. K Itt keljen *sírom* a' tetőn.
[Utána áth. sorok:]
<Te Csilla ülj itt *síromon*>
<Temessetek be {itt} engem itt.>
889. K [A sor elején áth.:] <'S> Te Csilla itt ül *síromon*.
Aur Te Csilla
890. K 's éjjélkor ébreszsz engemet. [A sorkezdet kis betűvel.]
891. K Éjjélkor és éjjél előtt
892. K viharban [jav. ebből: *szélvészben*, majd ebből: *Viharban*]
ébred Horva fel. [fel után — elírásból — két írásjel; . . áll.] (meghal) [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur (meghal) M 1833. Meghal
892. és 893. közt. K *Csombita* [jav. ebből: *Horva*]
893. K Elért [jav. ebből: Elér<.>] hát [jav. ebből: há<.>] sorsod téged is
894. K Te hősök ifju csillaga?
895. K Oh
Aur M 1833. Oh
896. K *átok van a' vén Csombitán.* [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur M 1833. terajtd
[Utána K-ban:]
Csilla rebegve
Aur (Horvához rogyva a' nyillal.) M 1833. (Horvához rogyván a' nyillal)
897. K Temess el engem *Csombita*.
Aur M 1833 engem
899. K e' véres nyíl az én nyilam. [A. i.] [A sorkezdet kis betűvel.]
<Oh az a' vér nyíl az én [jav. ebből: *enyém*]>
900. K [A sor elején áth.:] <atyám ezt is> temess el ezt is [jav. ebből: *ide*] oh atyám. [A sorkezdet kis betűvel.]
Aur M 1833. ezt is
901. K Itt, — itt *szivemnél* van helye.
[A 901. sor után a K-ban a köv. áthúzatlan sor olvasható:]
(*Horva mellé rogy a' nyillal*)
901. és 902. közt. K *Csombita*
902. K 'S Te is, te gyenge szép virág

903. K Hervadva dől-sz-e el te [t jav. ebből: <.>] is?
904. K 's Telem' havában én fölötted [A sorkezdet kis betűvel.]
905. K hiába sírom [jav. ebből: *strjam*] könyvemet? [jav. ebből: könyveit?] [A sorkezdet kis betűvel.]
906. K Most *vétkes agg*, most ásd meg sírodat!
907. K Im én *boszúlni* [jav. ebből: *boszúddal indulék*] jöttem el Aur Im M 1833 Im
908. K 's hogy [jav. ebből: <...>] most az megvan, a' napot, [A sorkezdet kis betűvel.]
909. K [A sor elején áth.:] <szül> 's *foganta*<...> *éjét* [é jav. ebből: v] átkozom. [A sorkezdet kis betűve!]
910. K fenn [jav. ebből: *fenny*] [Utána áth. sorok:]
 <Forró kívánást gyujt belénk,>
 <{'S} Boszúra enged gyúlanunk,>
 's <csak akkor hagyja betelni azt,>
 <midőn már, elmúlt a' harag.>
911. K keblünkbe [jav. ebből: *keblünkbe*] ad,
912. K 's csak akkor hágyja telni [jav. ebből: *teljesedni*] azt, [hágyja = hagyja Iráshiba.] [A sorkezdet kis betűvel.]
913. K midőn már [utána áth.:] <elmúlt> lángja megszakadt. [jav. ebből: megsza<.>adt.] [A sorkezdet kis betűvel.]
915. K hogy [jav. ebből: ho<.>y] boldog, a' ki sokáig él. [A sorkezdet kis betűvel.]
 (hozzájok borúl [A zárójel nincs bezárva.]
 Aur M 1833. boldog: él;
 Aur M 1833. meghal ezek
916. K ki mélyen alszik föld alatt. [A sorkezdet kis betűvel.]
917. K [A kézirat 112 versrján ceruzával írva ez olvasható:]
Kerzi = Kerfi = Kendi.
Szende = Csilla.
Ábrándi; Csaba. Kemény; Pata; Keledi; Ábrai = Vörösmarty.

A BELSŐ

Salamon

LABORU

Salamon

A' helyes és helyes deak helyes

Archiepiscopus Kancellarius =

Archiepiscopus Cancellarius

Supplicat = supplicat

Oratio = oratio

Substitut = substitutus

1716. Aug. 11.

1. A „Belső Háború” címlapja. MTA Kézirattár K/716. 1/r.

Combita
De a' re Tauraladmal bizza? Hód.
~~ma se harsoggy jua~~
Willa!
Denial cevidem vole neberu
i' nape g'itort jua ide.
~~L'p'ent' h'ant~~
e' f'isajon tava laa.
Comes ca' d'p'ant a' h'eges,
Byies a' g'indul a' t'ant
~~3' d'at'ant a' d'at'ant h'at'ant~~
3' d'at'ant a' d'at'ant h'at'ant
~~3' d'at'ant a' d'at'ant h'at'ant~~
De i' h'oi - h'is i'fo n'allo
~~De i' h'oi - h'is i'fo n'allo~~
Ca' i'nt h'it'ent ~~h'it'ent~~
i' n'ape ot' a' d'igo ~~h'it'ent~~
ot' i' f'eg'ent ~~h'it'ent~~
~~h'it'ent~~
Hoy jua, con' e' h'is i'fo volu,
i' n'ape ot' a' d'igo ~~h'it'ent~~
h'it'ent ~~h'it'ent~~
hoy e'ua jua ~~h'it'ent~~
Willa!
De a' re Tauraladmal bizza? Hód.
Taural. Comes a' g'indul
3' d'at'ant a' d'at'ant h'at'ant.

TARTALOM

A' Belső Háború (1822)	5
Salamon Király (1826)	137
Hábador (1826)	272
Jegyzetek	307
Rövidítések	309
A' Belső Háború és a Salamon Király	312
Bevezetés	312
A Salamon drámák kéziratai	315
1. A K leírása, története	316
2. A kézirat alakiséga	317
3. K' a csonka kézirat	318
A' Belső Háború és a Salamon Király keletkezésének története	320
A Salamon Király megjelenése, kiadásai és fordítása	331
1. Megjelenés	331
1. Kiadások. Fordítás	345
A' Belső Háború és a Salamon Király összehasonlítása	346
1. A Belső Háború címe, címlapja	346
2. A személyek a két változatban	347
3. A szerkezet	348
4. A' Belső Háború és a Salamon király jeleneteinek és cselekmény motívumainak párhuzama	349
A Salamon drámák forrásai és mintái	360
1. Források	360
2. Minták. Shakespeare hatása	374
Helyesírási sajátosságok	377

Verselési sajátosságok	382
1. A' Belső Háború versformája	382
2. A Salamon Király verselése	389
Nyelvi sajátosságok	390
A Salamon Király fogadtatása és utóélete	394
A Salamon Király színi előadása	403
Magyarázatok. Konkordanciák	404
A' Belső Háború és a csonka kézirat (K és K') szövegváltozatai	417
A Salamon Király kiadásainak szövegváltozatai	520
Hábador	532
Bevezetés	532
A Hábador kézírata	534
1. A kézirat leírása, története	534
2. A kézirat alaki sajátosságai	535
A Hábador keletkezésének története	537
A Hábador helyesírása	540
Források, minták	542
1. Osszián hatása a XIX. század elején	543
2. „A magyar előkor” mint ihletforrás	550
A Hábador verselése	552
A Hábador fogadtatása és utóélete	554
Magyarázatok. Konkordanciák	560
A Hábador szövegkialakulása és szövegváltozatai	562
Tartalom	609

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős
DR. DOLMÁNYOS ISTVÁNNÉ

✱

Műszaki szerkesztő
BUDAI ANIKÓ

✱

Terjedelem: 38,25 (A/5) ív + 1/4 ív melléklet
AK 1079 k 7174

✱

71.69119 Akadémiai Nyomda, Buda pest

Felelős vezető
BERNÁT GYÖRGY

